

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**Η γεωγραφία ως προσδιοριστικός παράγοντας των ξένων άμεσων
επενδύσεων στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών: Η
περίπτωση της Ελλάδας**

Ευάγγελος Ρασβάνης

Επιβλέπων Καθηγητής

Βασίλειος Τσέλιος

Βόλος, Φεβρουάριος 2020

Διδακτορική Διατριβή

**Η γεωγραφία ως προσδιοριστικός παράγοντας των ξένων άμεσων
επενδύσεων στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών: Η
περίπτωση της Ελλάδας**

Ρασβάνης Ευάγγελος

Επταμελής εξεταστική επιτροπή

Τσέλιος Βασίλειος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου,
επιβλέπων

Πετράκος Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, μέλος τριμελούς
συμβουλευτικής επιτροπής

Ντυκέν Μαρί-Νοέλ, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, μέλος τριμελούς
συμβουλευτικής επιτροπής

Ροβολής Αντώνιος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Ψυχάρης Ιωάννης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Καλλιώρας Δημήτριος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Αρτελάρης Παναγιώτης, Επίκουρος Καθηγητής Χαροκόπειου Πανεπιστημίου

Υπεύθυνη Δήλωση

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα Διδακτορική Διατριβή αποτελεί δική μου εργασία, η οποία αντιπροσωπεύει τις απόψεις μου και βεβαιώνω ότι για όλα τα στοιχεία τα οποία χρησιμοποιήθηκαν σε αυτή και προέρχονται από άλλες πηγές, υπάρχουν οι σχετικές αναφορές και παραπομπές στη Διατριβή μου.

Ευάγγελος Α. Ρασβάνης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι Ξένες Άμεσες Επενδύσεις είναι σημαντικές στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών υποδοχής, όπως είναι ευρέως γνωστό από την επιστημονική βιβλιογραφία. Η συμβολή τους κυρίως στο ισοζύγιο πληρωμών, την απασχόληση, τη μεταφορά ανώτερης τεχνολογίας και τη διάχυση αυξημένης παραγωγικότητας στις χώρες υποδοχής, έχει αναδειχθεί από πληθώρα ερευνητικών άρθρων και μελετών. Η Ελλάδα έχει ανάγκη τις Ξένες Άμεσες Επενδύσεις (ΞΑΕ) προκειμένου να σταθεροποιήσει την οικονομία της στη μεταμνημονιακή εποχή. Ένα από τα ισχυρά πλεονεκτήματα της Ελλάδας στην προσπάθειά της να τις προσελκύσει είναι η καλή φυσική γεωγραφία της, η οποία μπορεί να της δώσει το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων χωρών σε οικονομικούς κλάδους όπως ο τουρισμός και οι μεταφορές.

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι η διερεύνηση της επίδρασης των φυσικών γεωγραφικών πλεονεκτημάτων της Ελλάδας, γνωστών και ως ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία, στην επιλογή της χώρας ως τόπου επέκτασης των δραστηριοτήτων των ξένων επενδυτών. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεν έχει εξεταστεί βιβλιογραφικά η συνολική επίδραση της γεωγραφίας ‘πρώτης φύσης’ και η μελέτη αυτή προσπαθεί να το πραγματοποιήσει εξετάζοντας μια σειρά παραγόντων που σχετίζονται με αυτή. Δεν αρκείται όμως μόνο στη φυσική γεωγραφία της Ελλάδας, παρά εξετάζει και την επίδραση στις επιλογές των ξένων επενδυτών μιας σειράς παραγόντων της ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας της – η οποία σχετίζεται με την εγγύτητα μεταξύ οικονομικών παραγόντων – προσπαθώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο να δώσει απαντήσεις στους ισχυρισμούς των φορέων χάραξης πολιτικής προσέλκυσης επενδύσεων, σχετικά με το αν και σε ποιο βαθμό τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα της χώρας είναι ικανά να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών. Η διατριβή εστιάζει στην εξέταση δύο κλάδων μεγάλης σημασίας για την ελληνική οικονομία, αυτούς του τουρισμού και των μεταφορών, οι οποίοι ταυτόχρονα επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά μιας χώρας. Στην παρούσα διατριβή επιχειρείται μια συγκριτική ανάλυση α) μεταξύ της ‘πρώτης φύσης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, β) μεταξύ των κλάδων του τουρισμού, των μεταφορών και άλλων σημαντικών κλάδων, όπως ο ενεργειακός, ο κατασκευαστικός και ο κλάδος λιανικού εμπορίου τροφίμων, ποτών ή καπνού, και γ) μεταξύ των εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων. Τέλος, η διατριβή εξετάζει και τη σημασία μιας σειράς από άλλους

παράγοντες στη προσέλκυση επενδύσεων, όπως η ποιότητα των θεσμών, το εργατικό δυναμικό, η οικονομική σταθερότητα ή αστάθεια, η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική και το 'άνοιγμα' του εμπορίου, οι οποίοι χρησιμοποιούνται ως μεταβλητές ελέγχου.

Τα κυριότερα ευρήματα της έρευνας συνοψίζονται στα εξής: Ορισμένοι παράγοντες 'πρώτης φύσης' γεωγραφίας της Ελλάδας είναι πιο σημαντικοί τόσο για τον τουρισμό όσο και για τις μεταφορές σε σχέση με τους άλλους κλάδους. Ακόμη, η ύπαρξη φυσικών πλεονεκτημάτων της χώρας, όπως η εγγύτητα στη θάλασσα και το κλίμα, είναι ζωτικής σημασίας για την προσέλκυση τουριστικών ΞΑΕ, ενώ η γεωγραφική θέση της χώρας φαίνεται ότι είναι ο πιο σημαντικός γεωγραφικός παράγοντας για την προσέλκυση ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών.

Λέξεις-Κλειδιά: Ξένες Άμεσες Επενδύσεις, γεωγραφία, τουρισμός, μεταφορές, Ελλάδα.

ABSTRACT

The importance of Foreign Direct Investments (FDIs) in the economic development and growth of the host countries is widely known from literature. Their contribution through their positive effects on the balance of payments, the increase of employment of skilled labour, and through the fact that foreign-invested firms are technologically superior, increasing the productivity spillover effects of the host country, has been highlighted by numerous research papers and studies. Greece needs FDIs in order to stabilize its economy in the post-memorandum era. A key location advantage of Greece to attract FDIs is its natural endowments. These geographical characteristics may give Greece a comparative advantage over other countries, especially in sectors such as the tourism and the transport sector.

The aim of this thesis is to investigate the effects of these natural endowments of Greece, known as ‘first nature’ of geography, in the location choices of the multinational firms in establishing their subsidiaries. The existing literature has not been examined the overall impact of ‘first nature’ of geography factors at European level. This study tries to do it by examining a number of factors related to ‘first nature’ of geography. But this study has done more than investigating the effects of Greece’s natural endowments, as it also investigates the effects of a series of ‘second nature’ of geography factors – which refer to the proximity between economic agents – in the location choices of foreign-invested firms; in an attempt to respond to the assertions made by policy makers about whether and to what extent the geographical advantages of the country are capable of attracting foreign investors. Moreover, this thesis focuses on examining two sectors of major importance for the Greek economy, those of tourism and transport, which are additionally sensitive to the geographical features of a country. This thesis attempted a comparative analysis a) between ‘first nature’ and ‘second nature’ of geography, b) between the tourism and transport sector and the other main sectors of the Greek economy, such as the energy sector, the construction sector as well as retail sale of food, beverages and tobacco sector, and c) between domestic and foreign direct investments. Finally, this thesis investigates the impact of a series of other factors on investment attraction, such as institutional quality, labour force, economic stability or instability, tax policy and trade openness, which are used as control variables.

The main research findings are the following: Some factors related to the natural endowments of Greece are more important for both tourism and transport sector than for other sectors. Also, the existence of natural endowments, such as proximity to sea and climate, is vital for the attraction of tourism FDIs, while geographic location of Greece seems to be the most important geographic factor in attracting FDIs in the transport sector.

Keywords: Foreign Direct Investment; geography; tourism; transport; Greece.

Ευχαριστίες

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ορισμένα πρόσωπα τα οποία με βοήθησαν στην ολοκλήρωση αυτού του εγχειρήματος. Πρώτα από όλα πρέπει να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον επιβλέποντα Καθηγητή μου, κ. Βασίλειο Τσέλιο, για την εμπιστοσύνη του προς εμένα, καθώς και την επιστημονική και ανθρώπινη συνεισφορά του καθ' όλη την διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής μου. Είναι βέβαιο ότι χωρίς την ερευνητική εμπειρία του, τις πολύτιμες συμβουλές του, τη σωστή καθοδήγηση και τη συνεχή εμπύχυσή του, θα ήταν πολύ δύσκολο να τελεσφορήσει η προσπάθειά μου αυτή.

Θέλω ακόμη να ευχαριστήσω τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, τον Καθηγητή κ. Γεώργιο Πετράκο, ο οποίος παρά τον φόρτο εργασίας του με θέματα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, αφιέρωσε χρόνο για να πραγματοποιήσει χρήσιμες παρατηρήσεις σχετικές με τη διατριβή μου και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα. Ιδιαίτερα θέλω να ευχαριστήσω το έτερο μέλος της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, την Καθηγήτρια κ. Μαρινώ Ντυκέν, της οποίας είχα την τύχη να είμαι μαθητής έστω και για ένα εξάμηνο στο μεταπτυχιακό μάθημα «Μέθοδοι έρευνας» και να μου μεταδώσει ορισμένες από τις πάρα πολλές γνώσεις που διαθέτει γύρω από την Οικονομετρία με τον μοναδικό τρόπο της. Επίσης, θέλω να την ευχαριστήσω και για τη συνεισφορά της στο ερευνητικό μέρος της διατριβής, στις κατ' ιδίαν συναντήσεις που πραγματοποιήσαμε.

Θέλω ακόμη να ευχαριστήσω τα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς επιτροπής εξέτασης της διατριβής, κ.κ. Ιωάννη Ψυχάρη, Αντώνη Ροβολή, Παναγιώτη Αρτελάρη και Δημήτρη Καλλιώρα, τόσο για την τιμή μου που έκαναν, αλλά κυρίως για τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις, συμβουλές και προτάσεις τους. Ιδιαίτερα θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Καλλιώρα, με τον οποίο είχα τη χαρά να συνεργαστώ στο μάθημα «Οικονομική της Ανάπτυξης», για την συνεισφορά του σε ψυχολογικό επίπεδο στην προσπάθειά μου.

Δεν μπορώ να παραλείψω να ευχαριστήσω δύο πολύ αγαπητά μου πρόσωπα στο Τμήμα, τα μέλη ΕΔΙΠ Δρ. Μαρία Τσιάπα και Δρ. Πάνο Μανέτο. Με την πρώτη είχαμε επίσης μια πολύ εποικοδομητική συνεργασία στο μάθημα «Οικονομική της Ανάπτυξης», ενώ με βοήθησε σε διάφορα επίπεδα στην συνέχιση της προσπάθειάς

μου. Εκτός των παραπάνω δύο μελών ΕΔΠ, πρέπει να ευχαριστήσω τον Δρ. Γιάννη Σαράτση για τη συνεργασία του στο μάθημα «Δημόσια Οικονομικά, Διοίκηση και Θεσμοί», καθώς επίσης και το προσωπικό της Γραμματείας του Τμήματος και ιδιαιτέρως τον κ. Κώστα Πατσή για την προθυμία του. Θα ήταν επίσης σοβαρή παράλειψη από μέρους μου, να μην ευχαριστήσω τον Καθηγητή κ. Παντελή Σκάγιαννη, για τη βοήθεια που απλόχερα μου πρόσφερε στην τελική διαμόρφωση του ερωτηματολογίου της έρευνας.

Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τη φίλη μου Φιλόλογο Αναστασία Χατζηπλή, για το χρόνο που διέθεσε για τη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου της διατριβής και τους φίλους και συναδέλφους μου για τη στήριξή τους.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω τη μητέρα μου, τον αδελφό μου και τη σύζυγό μου για την υποστήριξή τους. Η διατριβή αυτή είναι αφιερωμένη στη μνήμη του πατέρα μου - τον οποίο έχασα πρόσφατα - και στα παιδιά μου Άννα Μαρία και Ανδρέα.

Πίνακας Περιεχομένων

Κατάλογος γραφημάτων.....	xv
Κατάλογος πινάκων.....	xviii
Κατάλογος σχημάτων.....	xix
Κατάλογος χαρτών.....	xx
Αρκτικόλεξα.....	xxi
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο.....	1
Εισαγωγή.....	1
1.1 Αντικείμενο μελέτης και προβληματική της διατριβής.....	1
1.2 Ερωτήματα τα οποία θα απαντηθούν από τη διατριβή.....	7
1.3 Προστιθέμενη αξία διατριβής.....	13
1.4 Διάρθρωση της βιβλιογραφικής διατριβής.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο.....	19
Θεωρητικό υπόβαθρο.....	19
2.1 Εισαγωγή.....	19
2.2 Ορισμός, είδη και μέτρηση ξένων άμεσων επενδύσεων (ΞΑΕ).....	21
2.3 Επιδράσεις των ΞΑΕ.....	27
2.3.1 Επιδράσεις των ΞΑΕ στον τουρισμό.....	27
2.3.2 Επιδράσεις των ΞΑΕ στις μεταφορές.....	30
2.3.3 Άλλες επιδράσεις των ΞΑΕ του τουρισμού ή/και των μεταφορών σε μια χώρα ή περιφέρεια.....	33
2.4 Θεωρίες διεθνοποίησης και τύπου εγκατάστασης των ΞΑΕ.....	42

2.5 Προσδιοριστικοί παράγοντες για την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων	51
2.5.1 Προσδιοριστικοί παράγοντες που αφορούν στη γεωγραφία ‘πρώτης φύσης’	51
2.5.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες που αφορούν στη γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’	60
2.5.3 Λοιποί προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ	66
2.6 ΞΑΕ στον Τουρισμό και τις Μεταφορές	76
2.6.1 Οι ΞΑΕ στον Τουρισμό και οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών	76
2.6.2 Οι ΞΑΕ στις Μεταφορές και οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών	80
2.7 Συμπεράσματα	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο.....	86
Γεωγραφικοί και λοιποί προσδιοριστικοί παράγοντες στην περίπτωση της Ελλάδας	86
3.1 Εισαγωγή	86
3.2 Η Ελλάδα σε σχέση με τους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας των ΞΑΕ	87
3.3 Η Ελλάδα σε σχέση με τους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας των ΞΑΕ	98
3.4 Αλληλεπίδραση παραγόντων «πρώτης» και «δεύτερης» φύσης γεωγραφίας	105
3.5 Η Ελλάδα σε σχέση με τους λοιπούς προσδιοριστικούς παράγοντες προσέλκυσης των ξένων άμεσων επενδύσεων	106
3.6 Συμπεράσματα	114
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο.....	116

Υφιστάμενη κατάσταση των ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα 116

4.1 Εισαγωγή 116

4.2 Η πορεία των ΞΑΕ στην Ελλάδα – Συγκρίσεις με Ευρωπαϊκές χώρες.....117

4.2.1 Εξελικτική πορεία των εισερχόμενων ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα.....117

4.2.2 Προέλευση και μορφές των εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα τον 21^ο αιώνα 123

4.2.3 Σύγκριση των επιδόσεων της Ελλάδας στην προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων με χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Βαλκανικής χερσονήσου 127

4.3 Τομεακή και κλαδική κατανομή ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα και στις βαλκανικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....136

4.3.1 Τομεακή και κλαδική κατανομή ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα 136

4.3.2 Τομεακή – κλαδική κατανομή των ΞΑΕ στις βαλκανικές χώρες – μέλη της Ε.Ε. 141

4.4 Οι ξένες άμεσες επενδύσεις στον τουρισμό της Ελλάδας 150

4.5 Οι ξένες άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα στον κλάδο των μεταφορών 157

4.6 Συμπεράσματα 162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο.....163

Μεθοδολογία έρευνας.....163

5.1 Εισαγωγή 163

5.2 Μέθοδος συλλογής δεδομένων.....164

5.2.1 Η χρήση ερωτηματολογίων για τη συλλογή δεδομένων 164

5.2.2 Σχεδιασμός του ερωτηματολογίου	167
5.2.3 Έλεγχος αξιοπιστίας και εγκυρότητας του ερωτηματολογίου	169
5.3 Πληθυσμός δείγματος-δειγματοληψία	174
5.3.1 Συνολικός πληθυσμός δείγματος.....	174
5.3.2 Επιλογή μεθόδων εξέτασης του πληθυσμού - Δειγματοληψία	178
5.3.3 Ποσοστό απόκρισης ερωτηματολογίου.....	180
5.4 Στατιστική επεξεργασία δεδομένων	184
5.4.1. Διερευνητική (περιγραφική) στατιστική ανάλυση	184
5.4.2 Παραγοντική ανάλυση.....	185
5.4.3 Οικονομετρική εξειδίκευση.....	185
5.5 Συμπεράσματα	190
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6°.....	192
Προσδιοριστικοί παράγοντες των επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα	192
6.1 Εισαγωγή	192
6.2 Γενικά χαρακτηριστικά (προφίλ) των ελληνικών επιχειρήσεων και καταγραφή της άποψής τους για τη σημασία των ΞΑΕ	193
6.2.1 Γενικά χαρακτηριστικά των ελληνικών επιχειρήσεων.....	193
6.2.2 Άποψη των ελληνικών επιχειρήσεων για τη συμβολή των ΞΑΕ στην απασχόληση και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας	205
6.3 Προσδιοριστικοί παράγοντες των Ελληνικών επιχειρήσεων	208
6.3.1 Περιγραφική στατιστική ανάλυση.....	208

6.3.2 Παραγοντική ανάλυση.....	220
6.3.3 Διαφορές στην επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ των εγχώριων και των ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα	226
6.4 Πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων στην ελληνική επικράτεια	229
6.5 Συμπεράσματα.....	232
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7°.....	235
Η γεωγραφία ως προσδιοριστικός παράγοντας των ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών στην Ελλάδα.....	235
7.1 Εισαγωγή	235
7.2 Συγκρίσεις της επίδρασης των γεωγραφικών παραγόντων στον τουρισμό και τις μεταφορές σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας	236
7.3 Συνέργειες των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων με ξένες εταιρείες και προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στον τουρισμό	246
7.3.1 Συνέργειες των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων με ξένες εταιρείες	246
7.3.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες των τουριστικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα	247
7.3.3 Διαφοροποίηση επίδρασης γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο του τουρισμού	251
7.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών.....	256
7.4.1 Προσδιοριστικοί παράγοντες των εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων στον κλάδο των μεταφορών (συμπεριλαμβανομένων και των logistics).....	256
7.4.2 Διαφοροποίηση επίδρασης γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών.....	259
7.5 Συμπεράσματα.....	264

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο	266
Συμπεράσματα - Προτάσεις	266
8.1 Εισαγωγή	266
8.2 Ευρήματα της έρευνας: Σύντομες απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα ...	267
8.3 Προοπτικές - Προτάσεις πολιτικής.....	277
8.4 Περιορισμοί και θέματα για περαιτέρω διερεύνηση	283
Βιβλιογραφία	287
Ξένες αναφορές	287
Ελληνικές αναφορές	316
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	320

Κατάλογος γραφημάτων

Γράφημα 4.1 : Καθαρές εισροές ΞΑΕ στην Ελλάδα τη χρονική περίοδο 1970-2017 (σε εκατ. δολάρια ΗΠΑ)	120
Γράφημα 4.2 : Εισροές ΞΑΕ στην Ελλάδα το διάστημα 1990-2017 (σε εκατ. δολάρια ΗΠΑ)	120
Γράφημα 4.3: Αποθέματα ΞΑΕ Ελλάδας ως ποσοστό (%) επί του ΑΕΠ 1990-2016	122
Γράφημα 4.4: Συνδυασμός καθαρών εισροών ΞΑΕ – Οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας τη χρονική περίοδο 2003-2015	122
Γράφημα 4.5: Απεικόνιση ποσοστιαίας προέλευσης των συνολικών κεφαλαίων (σε όρους αποθεμάτων) ΞΑΕ για τα έτη 2001 – 2017	123
Γράφημα 4.6: Απεικόνιση ποσοστού (%) καθαρών εισροών ΞΑΕ ανά χώρα προέλευσης κεφαλαίων κατά την περίοδο 2002-2017.....	124
Γράφημα 4.7: Απεικόνιση προέλευσης (σε ποσοστά %) των συνολικών καθαρών εισροών ΞΑΕ την πενταετία 2013 – 2017	125
Γράφημα 4.8: Εισροές ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου μεταξύ των ετών 2000 και 2015	128
Γράφημα 4.9: Εξελικτική πορεία εισροών ΞΑΕ Ελλάδας, Ισπανίας και Πορτογαλίας για την χρονική περίοδο 1990-2017	129
Γράφημα 4.10 : Μέσο ετήσιο απόθεμα εισερχόμενων ΞΑΕ ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ των χωρών της Ε.Ε. τη δεκαετία 2007-2016	132
Γράφημα 4.11: Σύγκριση συνολικών εισροών ΞΑΕ της Ελλάδας με βαλκανικές χώρες και την Κύπρο τη δεκαετία 2006-2015	135
Γράφημα 4.12: Ποσοστιαία αναλογία κλάδων της μεταποιητικής βιομηχανίας στις καθαρές εισροές ΞΑΕ κατά τα έτη 2002-2017	137
Γράφημα 4.13: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ Ελλάδας ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας για τα έτη 2002-2012	138
Γράφημα 4.14: Ποσοστιαία αναλογία κλάδων του τριτογενή τομέα στις καθαρές εισροές ΞΑΕ κατά τα έτη 2002-2012	138
Γράφημα 4.15: Μερίδιο ΞΑΕ Ελλάδας ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας για τα έτη 2013-2017	139
Γράφημα 4.16: Ποσοστιαία αναλογία κλάδων του τριτογενή τομέα στις καθαρές εισροές ΞΑΕ κατά τα έτη 2013-2017	139

Γράφημα 4.17: Σύγκριση μέσων ποσοστών καθαρών εισροών ΞΑΕ κλάδων του τομέα των υπηρεσιών για τα χρονικά διαστήματα 2003-2012 και 2013-2017	141
Γράφημα 4.18: Μερίδιο ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στη Ρουμανία, την πενταετία 2013-2017 σε όρους αποθέματος	142
Γράφημα 4.19: Μερίδιο ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας εκτός χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων στη Βουλγαρία, την πενταετία 2013-2017.....	144
Γράφημα 4.20: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην Κροατία το χρονικό διάστημα 2002-2012	147
Γράφημα 4.21: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην Κροατία το χρονικό διάστημα 2013-2017	148
Γράφημα 4.22: Εξελικτική πορεία ΞΑΕ κλάδου Ξενοδοχείων & Εστιατορίων στην Ελλάδα σε όρους αποθέματος μεταξύ των ετών 2001-2017	153
Γράφημα 4.23: Ετήσια έσοδα (σε σταθερές αξίες και συναλλαγματικές ισοτιμίες 2017) από τον Τουρισμό σε Δις Ευρώ και άμεση ετήσια συμβολή του στο ΑΕΠ της Ελλάδας τη χρονική περίοδο 2008-2017 και πρόβλεψη για το 2018 και 2027	156
Γράφημα 4.24: Εξελικτική πορεία ΞΑΕ κλάδου των μεταφορών στην Ελλάδα σε όρους αποθέματος (σε εκατ. € στο τέλος του έτους αναφοράς) τη χρονική περίοδο 2001-2017	162
Γράφημα 6.1: Ποσοστιαία (%) αναλογία εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας	194
Γράφημα 6.2: Ποσοστιαία (%) σύνθεση επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές	194
Γράφημα 6.3: Ποσοστιαία (%) σύνθεση επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές και την ιδιοκτησία τους (εγχώριες ή ΞΑΕ)	195
Γραφήματα 6.4: Ποσοστιαία (%) σύνθεση τουριστικών επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές και την ιδιοκτησία τους (εγχώριες ή ΞΑΕ)	196
Γραφήματα 6.5: Ποσοστιαία (%) σύνθεση επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές και την ιδιοκτησία τους (εγχώριες ή ΞΑΕ)	196
Γράφημα 6.6: Ποσοστιαία (%) αναλογία οικονομικού μεγέθους στη σύνθεση του δείγματος βάση του ετήσιου ισολογισμού τους των εγχώριων επιχειρήσεων και των ΞΑΕ	197
Γράφημα 6.7: Ποσοστιαία (%) αναλογία αριθμού εγκαταστάσεων των επενδύσεων του δείγματος (εγχώριων και ΞΑΕ)	200
Γραφήματα 6.8: Ποσοστιαία (%) αναλογία αριθμού εγκαταστάσεων των επενδύσεων (εγχώριων και ΞΑΕ) στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών	200
Γράφημα 6.9: Είδος εγκατάστασης επενδύσεων στην Ελλάδα (ποσοστιαία αναλογία)	202
Γράφημα 6.10: Ποσοστό (%) σύμπτωσης Νομού καταγωγής υπευθύνου ή διαχειριστή και κύριας εγκατάστασης της επιχείρησης	204

Γράφημα 6.11: Πρόθεση πώλησης της επιχείρησης στο άμεσο μέλλον	204
Γράφημα 6.12: Ποσοστό (%) αξιολόγησης των ελληνικών επιχειρήσεων του βαθμού (1-7) στον οποίο η προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα θα έχει θετική επίδραση στην απασχόληση	206
Γράφημα 6.13: Ποσοστό (%) απαντήσεων στην ερώτηση: «πιστεύετε ότι η προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων μπορεί να βοηθήσει την Ελλάδα να αναπτυχθεί και να ξεπεράσει την οικονομική κρίση;»	207
Γράφημα 6.14: Ποσοστό (%) απαντήσεων στην ερώτηση: «θεωρείτε ότι το πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων που εφαρμόζεται από το Ελληνικό Δημόσιο (ΤΑΙΠΕΔ) θα προσελκύσει το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών;»	208
Γράφημα 6.15: Σύγκριση σημασίας των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ	209
Γράφημα 6.16: Σύγκριση σημασίας των παραγόντων ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ	210
Γράφημα 6.17: Σύγκριση σημασίας μη γεωγραφικών παραγόντων για την εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ	211
Γράφημα 6.18: Ποια από τις μεταφορικές υποδομές θεωρείτε πιο σημαντική;	212
Γράφημα 6.19: Ποσοστιαία (%) σημασία κάθε γεωγραφικού παράγοντα ανά εξεταζόμενο κλάδο	217
Γράφημα 6.20: Θεωρείτε τελικά ότι τα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας υπερτερούν των μειονεκτημάτων που τυχόν εμφανίζει η χώρα σε άλλους παράγοντες σημαντικούς για την προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων;	218
Γράφημα 6.21: Πρόθεση επέκτασης του συνόλου των επιχειρήσεων που απάντησαν στη σχετική ερώτηση του ερωτηματολογίου	229
Γράφημα 6.22: Πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών που απάντησαν στη σχετική ερώτηση του ερωτηματολογίου ...	230
Γράφημα 7.1: Σημασία των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης, στις τρεις κατηγορίες επιχειρήσεων του ερωτηματολογίου	237
Γράφημα 7.2: Σημασία των παραγόντων ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης, στις τρεις κατηγορίες επιχειρήσεων του ερωτηματολογίου	239
Γράφημα 7.3: Σημασία των μη γεωγραφικών παραγόντων για την εγκατάσταση μιας επένδυσης, στις τρεις κατηγορίες επιχειρήσεων του ερωτηματολογίου	240
Γράφημα 7.4: Ποσοστιαία αναλογία τουριστικών επιχειρήσεων που λειτουργούν με συμβόλαιο διαχείρισης ή δικαιόχρησης με ξένες τουριστικές αλυσίδες	247
Γράφημα 8.1: Μορφές ΞΑΕ στην Ελλάδα, βάσει των απαντήσεων της έρευνας ερωτηματολογίου	281

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 2.1: Μορφές ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών	26
Πίνακας 2.2: Συχνότητα εμφάνισης ΞΑΕ ανά τουριστική δραστηριότητα	28
Πίνακας 2.3: Πυλώνες παραγόντων τοποθεσίας της τουριστικής βιομηχανίας	48
Πίνακας 2.4: Τύποι Οικονομικών κλίμακας	64
Πίνακας 2.5: Περιεχόμενο του κλάδου των logistics	81
Πίνακας 3.1: Γεωγραφικά χαρακτηριστικά επιλεγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής ηπείρου	95
Πίνακας 4.1: Απόθεμα εισερχόμενων ΞΑΕ ως ποσοστό (%) του Α.Ε.Π. των χωρών της Ε.Ε. τη δεκαετία 2007-2016	131
Πίνακας 4.2: Εισροές ΞΑΕ σε χώρες των Βαλκανίων και την Κύπρο για τη χρονική περίοδο 2006-2015 (σε εκατομμύρια Δολάρια ΗΠΑ)	134
Πίνακας 4.3: Ετήσιο μέσο ποσοστό κλαδικής συμμετοχής ΞΑΕ στο μεταποιητικό τομέα της Ρουμανίας την πενταετία 2013-2017 σε όρους αποθέματος	143
Πίνακας 4.4: Ετήσιο μέσο ποσοστό κλαδικής συμμετοχής στον τομέα των υπηρεσιών της Ρουμανίας την πενταετία 2013-2017 σε όρους αποθέματος	143
Πίνακας 4.5: Ετήσιο μέσο ποσοστό κλαδικής συμμετοχής ΞΑΕ στο μεταποιητικό τομέα της Βουλγαρίας την πενταετία 2013-2017	146
Πίνακας 4.6: Μερίδιο ΞΑΕ μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων στον τομέα υπηρεσιών της Βουλγαρίας την πενταετία 2013-2017	146
Πίνακας 4.7: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ κλάδων του τομέα υπηρεσιών επί των συνολικών καθαρών ΞΑΕ της Κροατίας την περίοδο 2013-2017	150
Πίνακας 4.8: Καθαρές εισροές ΞΑΕ και ποσοστό (%) συμμετοχής του κλάδου στη συνολική αξία των καθαρών εισροών ΞΑΕ την περίοδο 2002-2017	155
Πίνακας 4.9: Σημαντικότερες ΞΑΕ στον Τουρισμό της Ελλάδας μετά το 2010	156
Πίνακας 4.10: Καθαρές εισροές ΞΑΕ και ποσοστό (%) συμμετοχής του κλάδου των μεταφορών στη συνολική αξία των καθαρών εισροών ΞΑΕ την περίοδο 2003-2015	161
Πίνακας 5.1: Αριθμός επιχειρήσεων των κλάδων τουρισμού και μεταφορών, ανά κωδικό NACE, που αποτέλεσαν το πλαίσιο δειγματοληψίας των δύο κλάδων	176
Πίνακας 5.2: Αριθμός απαντήσεων και ποσοστό απόκρισης ερωτηματολογίου	184
Πίνακας 6.1: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής προσδιοριστικών παραγόντων (μεταβλητών) στο σύνολο των επιχειρήσεων	214
Πίνακας 6.2: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής προσδιοριστικών παραγόντων (μεταβλητών) για τις ΞΑΕ όλων των κλάδων	216
Πίνακας 6.3: Συμμετοχικότητα μεταβλητών προ και μετά της αφαίρεσης των ακραίων τιμών	221
Πίνακας 6.4: Συνολικά ερμηνεύσιμη διακύμανση	222

Πίνακας 6.5: Περιγραφική στατιστική κυρίων συνιστωσών μετά την αφαίρεση των ακραίων τιμών	223
Πίνακας 6.6: Πίνακας συνιστωσών με τη μέθοδο περιστροφής των αξόνων	224
Πίνακας 6.7: Επίδραση βασικών συνιστωσών ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	225
Πίνακας 6.8: Πίνακας παλινδρόμησης που εμφανίζει τη διαφοροποίηση των προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων στο σύνολο όλων των κλάδων	228
Πίνακας 6.9: Πίνακας παλινδρόμησης για την εξέταση των παραγόντων που μπορεί να σχετίζονται με την επέκταση των δραστηριοτήτων των ελληνικών επιχειρήσεων	232
Πίνακας 7.1: Αποτελέσματα multinomial logistic regression με παρουσίαση των b coefficients, για την πιθανότητα προσέλκυσης επενδύσεων βάσει της γεωγραφίας της Ελλάδας στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών	244
Πίνακας 7.2: Ποσοστά σωστής πρόβλεψης ανά κλάδο στις παλινδρομήσεις του υποδείγματος (multinomial logistic regression)	245
Πίνακας 7.3: Αποτελέσματα odds ratio του υποδείγματος multinomial logistic regression	245
Πίνακας 7.4: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής του συνόλου των μεταβλητών στις τουριστικές επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ)	249
Πίνακας 7.5: Σύγκριση επίδρασης προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο του τουρισμού (binary logistic regression table)	252
Πίνακας 7.6: Binary logistic regression με απεικόνιση των odds ratio στη σύγκριση μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων (με robustness check)	254
Πίνακας 7.7: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής του συνόλου των εξεταζόμενων μεταβλητών στις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών (εγχώριες και ΞΑΕ)	258
Πίνακας 7.8: Σύγκριση επίδρασης προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών (binary logistic regression table)	262
Πίνακας 7.9: Binary logistic regression με απεικόνιση των odds ratio στη σύγκριση ΞΑΕ και εγχώριων επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών (με robustness check)	263

Κατάλογος σχημάτων

Σχήμα 1.1: Ερωτήματα διατριβής	12
Σχήμα 2.1: Η ‘σιγμοειδής’ υπόθεση των τριών σταδίων	45
Σχήμα 2.2: Διάκριση προσδιοριστικών παραγόντων των ΞΑΕ	51

Κατάλογος χαρτών

Χάρτης 3.1: Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας	88
Χάρτης 3.2 : Σχηματικός χάρτης του Ελληνικού τοπίου	90
Χάρτες 3.3: Σύνολο ωρών ηλιοφάνειας των χωρών της Ευρώπης κατά τους μήνες Απρίλιο, Ιούλιο και Οκτώβριο 2017 και Ιανουάριο 2018	94
Χάρτης 3.4: Περιφερειακή κατανομή των ΞΑΕ στην Ελλάδα – Μέση τιμή περιόδου 2002-2006	101
Χάρτης 3.5: Προβλεπόμενη ελκυστικότητα των ευρωπαϊκών περιφερειών για τις ενδοευρωπαϊκές επενδύσεις	104
Χάρτης 3.6: Εισροές μη ευρωπαϊκών ΞΑΕ στις ευρωπαϊκές περιφέρειες 2003- 2015	104
Χάρτης 4.1: Καθαρές εισροές ΞΑΕ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ποσοστό του ΑΕΠ για το χρονικό διάστημα 2002-2017	132
Χάρτης 6.1: Χωρική κατανομή των εδρών των ελληνικών επιχειρήσεων (εγχώριων και ΞΑΕ) που αποκρίθηκαν στο ερωτηματολόγιο	199
Χάρτης 6.2: Δευτερεύουσες εγκαταστάσεις των ελληνικών επιχειρήσεων	202
Χάρτης 7.1: Διασπορά εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ του τουριστικού κλάδου στην Ελληνική επικράτεια	246
Χάρτης 7.2: Διασπορά εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών στην Ελληνική επικράτεια	256

Αρκτικόλεξα

ΑΕ	Ανώνυμη Εταιρεία
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΞΑΕ	Ξένες Άμεσες Επενδύσεις
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
E & A	Έρευνα και Ανάπτυξη
ΕΛΚΕ	Ελληνικό Κέντρο Επενδύσεων
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΠΕ	Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΝΣΕΤΕ	Ινστιτούτο Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων
ΙΟΒΕ	Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών
ΚΕΠΕ	Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΤΕ	Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος
ΣΕΒ	Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών
ΤΑΙΠΕΔ	Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως
NACE	Nomenclature of Economic Activities
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OLI	Ownership, Location, Internalization
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
WTTC	World Travel and Tourism Council

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο μελέτης και προβληματική της διατριβής

Η άποψη ότι οι Ξένες Άμεσες Επενδύσεις (ΞΑΕ) – ή κατά άλλους συγγραφείς Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) – διαδραματίζουν ένα σημαντικό θετικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας περιφέρειας και συνολικά μιας χώρας είναι πολύ διαδεδομένη και μπορεί να βασιστεί στα παραδείγματα των αναπτυσσόμενων χωρών καθώς και των μεταβατικών οικονομιών (transition economies) στις προηγούμενες δεκαετίες, όπως για παράδειγμα των γειτονικών χωρών της νοτιοανατολικής Ευρώπης, οι οποίες στηρίξαν την ανάπτυξή τους σε μεγάλο βαθμό στα ξένα κεφάλαια και στις ΞΑΕ.

Η Ελληνική οικονομία έχει πληγεί σοβαρά από την οικονομική ύφεση η οποία ξεκίνησε από το 2009, εντάθηκε με την οικονομική κρίση και τη σύναψη του πρώτου Μνημονίου το Μάιο του 2010 και μέχρι σήμερα αναζητά τρόπους για οριστική έξοδο από αυτή, μετά και τη μετάβασή της στη μεταμνημονιακή εποχή τον Αύγουστο του 2018¹ και μπορεί να αποκομίσει μακροπρόθεσμα οφέλη από τις ΞΑΕ. Αυτά μπορεί να προέλθουν από τις θετικές επιπτώσεις τους στο ισοζύγιο πληρωμών, τη διάχυση νέων τεχνολογιών στις εγχώριες επιχειρήσεις (Kokkinou and Psycharis, 2004), τη δημιουργία θέσεων εργασίας (Kurtishi-Kastrati, 2013), τη διάχυση αυξημένης παραγωγικότητας (Blomström and Kokko, 2002) και τη δημιουργία ενός πιο ανταγωνιστικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος (OECD, 2002). Η θετική επίδραση των ΞΑΕ είναι συνήθως μεγαλύτερη σε περιφερειακό παρά σε εθνικό επίπεδο (Girma, 2005² Fu, 2008). Ειδικά σε περιπτώσεις στις οποίες η διαπεριφερειακή κινητικότητα του εργατικού δυναμικού είναι χαμηλή, η διάχυση της πληροφορίας και της γνώσης η οποία προέρχεται από τις ΞΑΕ είναι πολύ πιο εύκολο να γίνει τοπικά ή εντός των ορίων της περιφέρειας στις οποίες είναι εγκατεστημένες (Fu, 2008).

Στην ανάγκη τόνωσης του επενδυτικού κλίματος στην Ελλάδα συνηγορεί και η μελέτη του Betz (2016), στην οποία ερευνήθηκε η δυναμική της λιτότητας στη χώρα και εξετάστηκε το κατά πόσο ήταν αποτελεσματική ως στρατηγική εξόδου από την κρίση.

Η έρευνά του οδηγήθηκε στο συμπέρασμα, ότι αν θέλει η Ελλάδα να βγει από το οικονομικό αδιέξοδο θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί μια διαφορετική προσέγγιση για την αντιμετώπιση του και συγκεκριμένα διαπιστώθηκε ότι η λιτότητα μπορεί να βελτιώνει τους οικονομικούς δείκτες, εξαθλιώνει όμως το λαό (Betz, 2016). Ο Betz (2016) εκφράζει την άποψη ότι στην Ελλάδα δεν πρέπει να θεωρείται ως βάση επίλυσης της κρίσης η λιτότητα, αλλά το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών της μπορεί να αντιμετωπιστεί με αναπτυξιακές πολιτικές, οι οποίες θα στηρίζονται κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών παρά στο δευτερογενή τομέα, μνημονεύοντας τη σημασία του τουρισμού ως ‘εξαγωγική’ βιομηχανία. Η κυβέρνηση της χώρας, όμως, αδυνατεί να καθορίσει από μόνη της τη νομισματική πολιτική της, λόγω του ότι η Ελλάδα είναι μέλος της Ευρωζώνης και η ακολουθούμενη νομισματική πολιτική καθορίζεται από το σύνολο των μελών της. Επειδή όμως και οι αποφάσεις για τη δημοσιονομική της πολιτική περιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις δεσμεύσεις που έχει αναλάβει έναντι των δανειστών της, οι ΞΑΕ δείχνουν ως τη σημαντικότερη λύση η οποία μπορεί να βοηθήσει ποικιλοτρόπως τέτοιες αναπτυξιακές πολιτικές, με στόχο την επίτευξη μακροχρόνιας σταθερότητας της ελληνικής οικονομίας.

Δεν θα πρέπει όμως να παραβλέπονται και οι αρνητικές επιπτώσεις που μπορούν να επιφέρουν οι ΞΑΕ σε μια περιοχή ή χώρα και οι οποίες εστιάζονται κυρίως σε πολιτικό επίπεδο, καθώς σύμφωνα με τον Lipsey (2004) μπορούν να περιορίσουν την ελευθερία των κυβερνήσεων λόγω των εμπορικών διασυνδέσεων που προάγουν· ενώ σύμφωνα με τους Prakash και Potoski (2007) λόγω της επιρροής που συνήθως ασκούν στις κυβερνήσεις των χωρών υποδοχής, συνδιαμορφώνουν σε ορισμένες περιπτώσεις το οικονομικό μέλλον των χωρών αυτών.

Η Ελλάδα και η οικονομία της τις τελευταίες δεκαετίες δεν κατάφερε να αξιοποιήσει τους φυσικούς της πόρους, τη σπάνια μορφολογία της, τη στρατηγική της θέση και τον ενεργειακό της πλούτο προκειμένου να προσελκύσει επενδυτές (Economou et al., 2017). Ακόμη, δεν κατάφερε να αξιοποιήσει τη συμμετοχή της στην Ο.Ν.Ε. και τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων το 2004 προκειμένου να προβάλει αυτά τα πλεονεκτήματά της στους ξένους επενδυτές (Pantelidis και Nikolopoulos, 2008), δηλαδή το καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό της, ειδικά σε κλάδους όπως αυτός του τουρισμού, αλλά και το ασφαλές για το ταξιδιώτη περιβάλλον. Μάλιστα όσον αφορά στον τουρισμό, απέτυχε σχετικά με τη μορφολογία της νησιωτικής και ηπειρωτικής

χώρας, να προσελκύσει ξένους επενδυτές οι οποίοι θα ήθελαν να αξιοποιήσουν θαλάσσιες ή ηπειρωτικές περιοχές, επενδύοντας για παράδειγμα στη κατασκευή ξενοδοχειακών μονάδων.

Επίσης ούτε σε επίπεδο περιφερειών στις οποίες εμφανίζονται σημαντικές ‘χωρικές συσπειρώσεις’, δηλαδή συγκέντρωση οικονομικών δραστηριοτήτων οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία δικτύων συνεργασίας των επιχειρήσεων με συνέπεια την εμφάνιση εξωτερικών οικονομιών κλίμακας¹ για τις επιχειρήσεις που εγκαθίστανται στις περιφέρειες αυτές² δε φαίνεται να υπάρχει αξιόλογη αύξηση των εισερχόμενων ΞΑΕ τα τελευταία χρόνια, εκτός ίσως από την ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας.

Τέλος, στην Ελλάδα δεν αντιμετωπίστηκαν τα διαρθρωτικά της προβλήματα, τα οποία ταλαιπωρούν τη χώρα για δεκαετίες, προβλήματα όπως είναι η ανελαστικότητα της αγοράς εργασίας, ο αναποτελεσματικός δημόσιος τομέας, η πολυνομία και η ασταθής φορολογική της πολιτική. Λόγω των παραπάνω δεν κατέστη δυνατόν να προσελκυσθεί ικανοποιητικός αριθμός ΞΑΕ και κατ’ επέκταση σημαντικές εισροές κεφαλαίων, συγκριτικά μάλιστα με άλλες χώρες της Ε.Ε. με παρεμφερή κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, όπως η Ιρλανδία ή η Πορτογαλία (Λιαργκόβας,2007).

Η μακροχρόνια οικονομική κρίση είχε σοβαρές συνέπειες για την Ελληνική οικονομία – μείωση του ΑΕΠ σε αγοραίες τιμές το 2016 άνω του 25% σε σχέση με το 2008 (ΕΛΣΤΑΤ, 2018) – και την ελληνική κοινωνία, καθώς αυξήθηκε το ποσοστό του πληθυσμού της, το οποίο ζει κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ επιδεινώθηκαν περαιτέρω και οι δημογραφικοί δείκτες της χώρας με μείωση των γεννήσεων και αύξηση των θανάτων (ΕΛΣΤΑΤ, 2018). Αυτές οι συνέπειες συνεχίζουν να είναι παρούσες ακόμη και σήμερα στη μεταμνημονιακή εποχή, παρά τη μικρή βελτίωση από το 2017 σε ορισμένους δείκτες, όπως αυτόν του ΑΕΠ. Οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 2013 και μετά, λαμβάνοντας υπόψη ότι με τις πολιτικές λιτότητας οι οποίες επιβλήθηκαν από τους θεσμούς² δεν είναι δυνατόν να βγει η χώρα από το φαύλο κύκλο

---

¹ Οι εξωτερικές οικονομίες κλίμακας δεν οφείλονται στη μεγέθυνση της ίδιας της επιχείρησης, αλλά οφείλονται στη μεγέθυνση του κλάδου με συνέπεια τη μείωση του κόστους ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος και μπορεί να προκύψουν από τη γεωγραφική συγκέντρωση ομοειδών επιχειρήσεων σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Προέρχονται από τη συγκέντρωση εργασίας με συνέπεια την ευχέρεια αναζήτησης από τον εργοδότη του κατάλληλου προσωπικού, τη διάχυση της γνώσης και της καινοτομίας, τη μείωση του μεταφορικού κόστους, τη βελτίωση των τηλεπικοινωνιακών υποδομών, τη μείωση του διοικητικού κόστους κ.ά.

² Δηλαδή το ΔΝΤ, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

της ύφεσης, επεδίωξαν και συνεχίζουν να επιδιώκουν μέσα από διμερείς επαφές με κυβερνήσεις και επιχειρηματίες άλλων χωρών την προσέλκυση ξένων επενδυτών, οι οποίοι θα βοηθήσουν στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας, συμβάλλοντας στην επίλυση των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων που δημιούργησε η κρίση.

Στους φορείς οι οποίοι ασχολούνται με τις επενδύσεις και ιδιαίτερα με τις ΞΑΕ, όπως ο οργανισμός «Enterprise Greece», ο οποίος έχει συσταθεί από το Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης και μια από τις κύριες δραστηριότητές του είναι η προσέλκυση επενδύσεων, είναι διάχυτη η πεποίθηση ότι η φυσική γεωγραφία της Ελλάδας (δηλαδή τα φυσικά της χαρίσματα, όπως η γεωγραφική της θέση, η γεωμορφολογία και η κλιματολογία της) μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην εγκατάσταση των ξένων επενδυτών, ιδιαίτερα σε συγκεκριμένους κλάδους, όπως ο τουρισμός, η ενέργεια ή ο κλάδος των logistics.

Ως προσδιοριστικοί παράγοντες των ξένων άμεσων επενδύσεων αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία, με μικρές διαφοροποιήσεις ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας υποδοχής και τον τομέα της οικονομικής δραστηριότητας, παράγοντες που σχετίζονται με τη γεωγραφία, όπως είναι η παράκτια πρόσβαση (Deichmann et al., 2003), η απόσταση (Bellak et al., 2008) η οποία εξαρτάται από τη γεωγραφική θέση μιας περιφέρειας ή χώρας, οι φυσικοί πόροι και το μέγεθος της αγοράς (Asiedu, 2006)³ αλλά κυρίως παράγοντες που είναι ανεξάρτητοι από αυτή, όπως το πολιτικό, θεσμικό και νομικό περιβάλλον (Globberman και Shapiro, 2002), μακροοικονομικοί παράγοντες (Boateng et al., 2015), οι μεταφορικές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές (Mollick, 2006³ Khadaroo και Seetanah, 2007) και το ανθρώπινο δυναμικό (Cleeve et al., 2015).

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν προέκυψε και η προβληματική της παρούσας διατριβής, η οποία έγκειται στο εξής ερώτημα: Μπορούν η φυσική ή 'πρώτης φύσης' γεωγραφία και η οικονομική³ ή 'δεύτερης φύσης' γεωγραφία της Ελλάδας να αποτελέσουν την αναγκαία και ικανή συνθήκη για την προσέλκυση των ΞΑΕ κυρίως

---

³ Αναφέρεται κυρίως στη 'χωρική συσπείρωση' (agglomeration) των επιχειρήσεων σε συγκεκριμένες περιοχές, κυρίως γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου υπάρχει και μεγάλη δεξαμενή εξειδικευμένου και μη ανθρώπινου δυναμικού και βρίσκονται κοντά στους προμηθευτές και τους πελάτες τους (που είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις επιχειρήσεις του τριτογενή τομέα). Συσπειρώσεις επιχειρήσεων παρατηρούνται και σε περιοχές που ευνοούν τη μείωση του μεταφορικού κόστους ή έχουν αναπτυγμένες υποδομές ή ακόμη σε περιοχές στις οποίες βρίσκονται επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου, με συνέπεια τη μείωση του διοικητικού κόστους και της ευκολότερης πρόσβασης στην πληροφορία και τη γνώση.

σε κλαδικό επίπεδο ή άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες στους οποίους η χώρα παρουσιάζει υστέρηση καθιστούν αυτή την προοπτική ουτοπική;

Για την εξέταση των παραπάνω παραγόντων επιλέχθηκαν δύο κλάδοι με καθομολογούμενη μεγάλη δυναμική στην ελληνική οικονομία και με άμεση εξάρτηση από τη γεωγραφία, αυτοί των μεταφορών και του τουρισμού. Οι κλάδοι αυτοί εκτός από τη σημασία τους για την ελληνική οικονομία έχουν και αρκετά κοινά στοιχεία, αφού σε ορισμένες μορφές τους επικαλύπτονται, όπως στις μεταφορές προσώπων είτε αυτές είναι χερσαίες, είτε θαλάσσιες ή εναέριες. Μια πρώτη συνοπτική εικόνα των δυο αυτών κλάδων θα δοθεί στη συνέχεια.

Ο κλάδος των μεταφορών, λόγω της γεωγραφικής της θέσης και επειδή η Ελλάδα είναι μία ναυτιλιακή υπερδύναμη με σημαντικό ρόλο στη θαλάσσια μεταφορική αλυσίδα Ασίας – Ευρώπης (Dalakis et al., 2014), αποτελεί σήμερα μια από τις βασικές προωθητικές μηχανές για την αναπτυξιακή πορεία της χώρας ως το 2020. Από τα στατιστικά στοιχεία του ΟΟΣΑ για το 2017 προκύπτει ότι η συμβολή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (GVA) του κλάδου των μεταφορών στο ΑΕΠ της χώρας σε ποσοστό αγγίζει το 7% και σε απόλυτο αριθμό ανέρχεται σε 10.994,35 εκατομμύρια Ευρώ. Ο τομέας αυτός αναφέρεται σε μια ομάδα επί μέρους κλάδων με αλληλεξαρτήσεις στην αλυσίδα αξίας τους. Οι επί μέρους κλάδοι αυτοί είναι οι ακόλουθοι: χερσαίες μεταφορές (οδικές και σιδηροδρομικές), θαλάσσιες, αεροπορικές αλλά και βοηθητικές δράσεις σε επίπεδο logistics (ΚΕΠΕ, 2014). Ιδιαίτερα στις θαλάσσιες μεταφορές η Ελλάδα κατείχε το 2016 τη 2η θέση ανάμεσα στις χώρες της Ε.Ε., σε όρους θαλάσσιων επιβατών (Eurostat, 2018) και σύμφωνα με το IOBE το 2015 κατείχε την πρώτη θέση στην Ε.Ε. σε αριθμό λιμανιών τα οποία παρέχουν επιβατικές θαλάσσιες μεταφορικές υπηρεσίες. Η δε συνεισφορά τους στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου για το 2017 φτάνει σε ποσοστό το 42,77% (ΟΟΣΑ, 2017).

Ο τουρισμός αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο για την ανάπτυξη που απαιτείται στη χώρα. Αυτό προκύπτει από τη συνολική συμβολή του στο ΑΕΠ της Ελλάδας, η οποία εκτιμάται από το ΙΝΣΕΤΕ (2018) ότι κυμαίνεται σε ποσοστό περίπου στο ένα τέταρτο του ΑΕΠ και πιο συγκεκριμένα μεταξύ 22,6% και 27,3%, με εξίσου μεγάλη συμβολή και στην απασχόληση. Η άμεση και έμμεση συμμετοχή του τουρισμού στην απασχόληση ανέρχεται σύμφωνα με την WTTC (2018) σε ποσοστό 24,8% της

συνολικής απασχόλησης με προοπτική ανόδου του ποσοστού αυτού μέσα στο 2018 κατά 5,2%. Το δε μερίδιο της Ελληνικής τουριστικής βιομηχανίας στο σύνολο των επενδύσεων της χώρας για το 2017 ανέρχεται σε 15,9%, με αυξητική τάση το 2018 (WTTC, 2018). Εξετάζοντας αναλυτικότερα τα δεδομένα του 2017, παρατηρείται ότι οι αφίξεις ανήλθαν σε 27,2 εκατομμύρια τουρίστες, οι οποίοι έφεραν στη χώρα έσοδα της τάξεως των 14,2 δισεκατομμυρίων ευρώ, με την άμεση συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας να αποτιμάται σε 10,3% (ΙΝΣΕΤΕ, 2018). Γενικά, ο τουρισμός αποτελεί τη σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα για τη χώρα, η οποία μπορεί να συμβάλλει στην ισχυροποίηση της θέσης της στη παγκόσμια αγορά (ΚΕΠΕ, 2014).

Μέσω της προσέλκυσης ΞΑΕ, οι παραπάνω κλάδοι θεωρείται ότι μπορούν εκτός από τη συμβολή τους στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας, να βελτιώσουν και οι ίδιοι τις επιδόσεις τους και να παρέχουν στο μέλλον υψηλότερης ποιότητας υπηρεσίες' αποτελώντας κίνητρο για επενδύσεις και σε άλλους κλάδους της οικονομίας της Ελλάδας.

Προς επίρρωση των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε δυο έρευνες που σχετίζονται με δυο άλλα γειτονικά κράτη στην περιοχή των Βαλκανίων, των οποίων η οικονομία αντιμετώπιζε και αντιμετωπίζει προβλήματα' και επενδύουν συνεχώς στη προσέλκυση ξένων επενδυτών σε τομείς όπως ο τουρισμός, οι μεταφορές, οι νέες τεχνολογίες, οι καινοτόμες δράσεις κ.ά. Το πρώτο εκ των δυο κρατών είναι η Κροατία. Οι Broz, Bultuc και Tkalec (2015) αναφέρουν στο άρθρο τους ότι η Κροατία, λόγω των κακών οικονομικών αποτελεσμάτων που παρουσιάζει ως χώρα, επενδύει τα τελευταία χρόνια στη προσέλκυση επενδυτών, κυρίως από τις πρώην Σοβιετικές χώρες, στον τομέα του τουρισμού και αυτή της η κίνηση έχει βοηθήσει στη βελτίωση των οικονομικών της δεικτών' ενώ αναμένει ότι στο μέλλον θα υπάρξει περαιτέρω βελτίωσή τους.

Το δεύτερο είναι η Βουλγαρία, μια χώρα η οποία ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της μετάβασής της από το σοσιαλισμό στην οικονομία της αγοράς, εμφάνιζε σύμφωνα με την έρευνα της Sakali (2013) πολλά προβλήματα τα οποία την καθιστούσαν μία μη ελκυστική αγορά για τις ξένες επενδύσεις. Προβλήματα όπως η μακροοικονομική και πολιτική αστάθεια, το ασταθές νομικό της σύστημα, η δαιδαλώδης γραφειοκρατία και η διαφθορά, η εγκληματικότητα, η ύπαρξη μαφίας και η έλλειψη πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες της αγοράς της θεωρούνταν ανυπέρβλητα εμπόδια για την προσέλκυση

επενδυτικού ενδιαφέροντος (Sakali, 2013). Όμως ο σταδιακός μετασχηματισμός της οικονομίας της και οι προοπτικές ένταξής της στις δυτικές οργανώσεις και στις ζώνες ελευθέρων συναλλαγών σταδιακά την οδήγησαν στην αύξηση των εισροών ΞΑΕ και μέσα από αυτές η οικονομία της οδηγήθηκε σε εντυπωσιακά ποσοστά ανάπτυξης μέχρι το 2009 – χρονιά κατά την οποία ανακόπηκε αυτή η αναπτυξιακή πορεία από την παγκόσμια οικονομική κρίση – με θετικές επιδράσεις και σε άλλες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές της χώρας, όπως στην πολιτική σταθερότητα της χώρας, στη βελτίωση του νομικού της συστήματος και σε μια αυξανόμενη επιχειρηματική κουλτούρα που την οδήγησε σε επιτυχείς επιχειρηματικές σχέσεις και εμπορικούς δεσμούς με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες (Sakali, 2013).

1.2 Ερωτήματα τα οποία θα απαντηθούν από τη διατριβή

Τα ερωτήματα τα οποία θα απαντηθούν από την παρούσα διατριβή έχουν τη βάση τους στη θεωρία του John Dunning (1981) σχετικά με τη ροπή των επιχειρήσεων στην επέκταση μέσω των ΞΑΕ, η οποία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ύπαρξη ορισμένων συγκριτικών χωροθετικών πλεονεκτημάτων της ξένης χώρας (χώρας υποδοχής), τα οποία ονομάζει πλεονεκτήματα τοποθεσίας (location specific advantages). Αυτά τα πλεονεκτήματα, με την προϋπόθεση ότι μια επιχείρηση διαθέτει ήδη τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας (ownership advantages) και ‘εσωτερίκευσης’ (internalization advantages) –σύμφωνα πάντα με τον Dunning (1981)– οδηγούν μια επιχείρηση στην επιλογή της διεθνοποίησής της μέσω ΞΑΕ, προκειμένου να επιτύχει την καλύτερη λειτουργία της και την αύξηση των κερδών της στην ξένη χώρα σε σχέση με τη χώρα προέλευσής τους.

Πρώτον, στην παρούσα διατριβή επιχειρείται να ελεγχθεί το κομμάτι αυτό των πλεονεκτημάτων τοποθεσίας ή εγκατάστασης ως προς την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία της Ελλάδας, δηλαδή ως προς τους εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι μπορούν να επηρεάσουν την επιλογή τοποθεσίας μιας πολυεθνικής και αναφέρονται στην παρουσία των φυσικών γεωγραφικών πλεονεκτημάτων ως τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα της τοποθεσίας. Σε αυτά τα πλεονεκτήματα φαίνεται να εστιάζουν και οι Έλληνες υπεύθυνοι προσέλκυσης επενδύσεων, γιατί πιστεύουν ότι η χώρα υπερτερεί έναντι άλλων γειτονικών και μη χωρών και θεωρούν ότι αποτελούν το κύριο θέλγητρο

που θα υποκινήσει τους ξένους επενδυτές να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους στην Ελλάδα.

Δεύτερον, επιδιώκεται να ελεγχθεί η ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία της χώρας, δηλαδή οι παράγοντες οι οποίοι είναι ανεξάρτητοι από τα φυσικά χαρίσματα της και οι οποίοι ευθύνονται για τις συγκεντρώσεις επιχειρήσεων (clustering) σε συγκεκριμένες περιοχές και περιφέρειές της. Θα γίνει προσπάθεια να διαπιστωθεί αν και κατά πόσο αυτοί οι παράγοντες μπορούν να καθορίσουν τον τόπο εγκατάστασης μιας ΞΑΕ.

Τρίτον, επιδιώκεται η καταγραφή μέσα από τη βιβλιογραφία της σημασίας που δίνεται στους μη γεωγραφικούς παράγοντες – δηλαδή παράγοντες που δεν σχετίζονται άμεσα με την ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία – ως προσδιοριστικούς για την προσέλκυση των ξένων επενδυτών και μέσα από τις εμπειρικές έρευνες που υπάρχουν, τις συνέπειες αυτών στην περίπτωση της Ελλάδας. Τέτοιοι παράγοντες είναι η ποιότητα των θεσμών, το εργατικό δυναμικό, η οικονομική σταθερότητα ή αστάθεια, η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική και το ‘άνοιγμα’ του εμπορίου. Δε θα αρκестεί όμως στην καταγραφή αποτελεσμάτων προηγούμενων μελετών και ερευνών, αλλά θα προχωρήσει στο εμπειρικό μέρος της σε συγκρίσεις αυτών των παραγόντων με τους γεωγραφικούς, για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το ποιοι παράγοντες εμφανίζουν πιο ισχυρή επίδραση στις αποφάσεις των επενδυτών οι οποίοι έχουν ήδη εγκατασταθεί στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στους δύο κλάδους που αποτελούν το αντικείμενο έρευνάς της.

Τέταρτον, θα επιχειρηθεί μια συγκριτική ανάλυση των παραπάνω παραγόντων, δηλαδή των παραγόντων φυσικής και οικονομικής γεωγραφίας· καθώς και των δύο αυτών γεωγραφικών κατηγοριών με τους υπόλοιπους μη γεωγραφικούς προσδιοριστικούς παράγοντες. Η επικρατούσα άποψη στη σύγκριση μεταξύ γεωγραφίας και θεσμών, είναι ότι οι θεσμοί υπερτερούν της γεωγραφίας τόσο στο ρόλο τους για την οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής (Rodrik et al., 2004· Williamson, 2009), όσο και στο ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν στις ξένες επενδύσεις τόσο στις χώρες χαμηλού εισοδήματος, όπως στις υποσαχάριες χώρες της Αφρικής (Naudé and Krugell, 2007· Rodríguez-Pose and Cols, 2017) αλλά και στις χώρες υψηλού εισοδήματος (Mina, 2009). Με την άποψη αυτή διαφωνεί ο Sachs (2003), ο οποίος στη μελέτη του υποστηρίζει ότι η οικονομική ανάπτυξη και άλλες οικονομικές και δημογραφικές διαστάσεις σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με γεωγραφικούς παράγοντες.

Μέσα από το εμπειρικό μέρος της, η διατριβή φιλοδοξεί να δώσει τη δική της απάντηση στη σύγκριση αυτή στην περίπτωση της Ελλάδας, στο σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό στους δύο κλάδους στους οποίους επικεντρώνεται το ερευνητικό της ενδιαφέρον.

Πέμπτον, θα επιχειρηθεί συγκριτική ανάλυση μεταξύ εγχώριων και ξένων επενδύσεων, προκειμένου να αναδειχθεί κατά πόσο υφίσταται διαφοροποίηση της επίδρασης των γεωγραφικών και μη γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ των δύο συγκρινόμενων κατηγοριών επενδύσεων.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων θα χρησιμοποιηθούν κυρίως πρωτογενή δεδομένα και συμπληρωματικά δευτερογενή δεδομένα. Η πρωτογενής έρευνα είναι αυτή η οποία στηρίζεται στην απευθείας συλλογή δεδομένων από τις επιχειρήσεις ή στελέχη αυτών μέσω επιτόπιων ερευνών, παρατήρησης ή ερωτηματολογίων, όπως στην περίπτωση αυτής της διατριβής. Ενώ η δευτερογενής έρευνα, η οποία θα χρησιμοποιηθεί κυρίως για να διαπιστώσει την ελκυστικότητα της Ελλάδας στους ξένους επενδυτές τις τελευταίες δεκαετίες και κλαδικές αναλύσεις των ΞΑΕ, θα βασιστεί στη συλλογή δεδομένων και στατιστικών στοιχείων από εγχώριους διεθνείς οργανισμούς, επιστημονικά άρθρα, ερευνητικά ιδρύματα κ.ά.

Τα ερωτήματα τα οποία θα απαντηθούν από την παρούσα διατριβή είναι τα εξής, ξεκινώντας πρώτα από το κύριο ερευνητικό ερώτημά της που είναι:

Ποιοι είναι οι κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στους κλάδους των μεταφορών και του τουρισμού; Και εξειδικεύοντάς το: ποιοι είναι οι παράγοντες που σχετίζονται με τη γεωγραφία μιας περιοχής ή ολόκληρης της χώρας και μπορούν να κάνουν την Ελλάδα ελκυστικό προορισμό για τις ΞΑΕ στις μεταφορές και τον τουρισμό; Αυτό το ερώτημα θα επιχειρηθεί να απαντηθεί μέσα από την πρωτογενή έρευνα.

Πρέπει όμως να προηγηθεί βιβλιογραφική επισκόπηση (δευτερογενής έρευνα) για να εξεταστούν οι μέχρι σήμερα θεωρίες διεθνοποίησης των επιχειρήσεων και επιλογής του τόπου εγκατάστασής τους, να διαπιστωθεί μέσω αυτής ποιοι παράγοντες έχουν καταγραφεί ως κρίσιμοι παράγοντες και είναι αυτοί που ωθούν τις επιχειρήσεις στην επέκτασή τους μέσω των ΞΑΕ παγκοσμίως, είτε αυτοί είναι γεωγραφικοί είτε όχι και

να απαντηθεί το παρακάτω ερώτημα: Ποιοι είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες του τύπου εγκατάστασης των ΞΑΕ παγκοσμίως και ποιοι από αυτούς επηρεάζουν ιδιαίτερα τις τουριστικές και μεταφορικές ξένες επενδύσεις;

Στη συνέχεια απαιτείται η ανάλυση των υφιστάμενων δεδομένων και στατιστικών στοιχείων (δευτερογενής έρευνα), προκειμένου να διαπιστωθεί η μέχρι σήμερα κατάσταση της χώρας ως προς τις ΞΑΕ. Δηλαδή να εξαχθούν συμπεράσματα για το κατά πόσο τα προηγούμενα χρόνια η Ελλάδα έχει επιτύχει να αποτελέσει έναν ελκυστικό προορισμό για τις ΞΑΕ. Για να γίνει αυτό όμως θα πρέπει να πραγματοποιηθούν συγκρίσεις και με άλλες γείτονες χώρες ή με χώρες με παρόμοια γεωγραφικά ή ακόμη και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά. Από τη δευτερογενή έρευνα θα προκύψουν ακόμη χρήσιμα συμπεράσματα και για την προσέλκυση ΞΑΕ τα προηγούμενα χρόνια στον τουρισμό και τις μεταφορές. Ειδικότερα θα επιχειρηθεί η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τα παρακάτω:

- ο Εξέταση των αποτελεσμάτων των πολιτικών που έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα σε συνδυασμό με την επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων στην προσέλκυση των ΞΑΕ στην Ελλάδα σε εθνικό και υποεθνικό επίπεδο.
- ο Παρακολούθηση της εξελικτικής πορείας των ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών στην Ελλάδα.

Τα δεδομένα που θα χρησιμοποιηθούν προκειμένου να εξεταστούν τα παραπάνω θέματα, θα ληφθούν από εγχώριους οργανισμούς, όπως είναι η Τράπεζα της Ελλάδος – η οποία αποτελεί και τη μοναδική πηγή καταγραφής στατιστικών στοιχείων γύρω από τις ΞΑΕ στην Ελλάδα – αλλά και από κλαδικούς φορείς που συλλέγουν στατιστικά στοιχεία για τον τουριστικό και μεταφορικό κλάδο. Επίσης θα χρησιμοποιηθούν αναφορές και δεδομένα διεθνών οργανισμών – όπως η UNCTAD και η World Bank – που παρέχουν στοιχεία για τις ετήσιες εισροές και τα αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ για το σύνολο των χωρών του πλανήτη, προκειμένου να υπάρξουν συγκριτικά στοιχεία μεταξύ Ελλάδας και άλλων Ευρωπαϊκών χωρών τόσο σε επίπεδο κλαδικό όσο και στο σύνολο της οικονομίας τους.

Απαραίτητη είναι όμως η βιβλιογραφική επισκόπηση και για την ανάδειξη της σημασίας των ΞΑΕ στους δύο κλάδους τους οποίους ερευνά η διατριβή, για να αιτιολογήσει το γιατί χρειάζεται η Ελλάδα να προσπαθήσει να αξιοποιήσει τα όποια

γεωγραφικά πλεονεκτήματά διαθέτει, για να προσελκύσει ξένους επενδυτές στον τουρισμό και τις μεταφορές. Από αυτή αναμένονται να εξετασθούν και εξαχθούν συμπεράσματα που αφορούν στη συμβολή των ΞΑΕ στον τουρισμό και τις μεταφορές. Ειδικότερα θα εξετασθούν: α) η συμβολή των τουριστικών ΞΑΕ στην τοπική τουριστική βιομηχανία και κατ' επέκταση στην τοπική οικονομική ανάπτυξη της χώρας υποδοχής και β) η συμβολή των ΞΑΕ στην ανάπτυξη του κλάδου των μεταφορών στη χώρα υποδοχής.

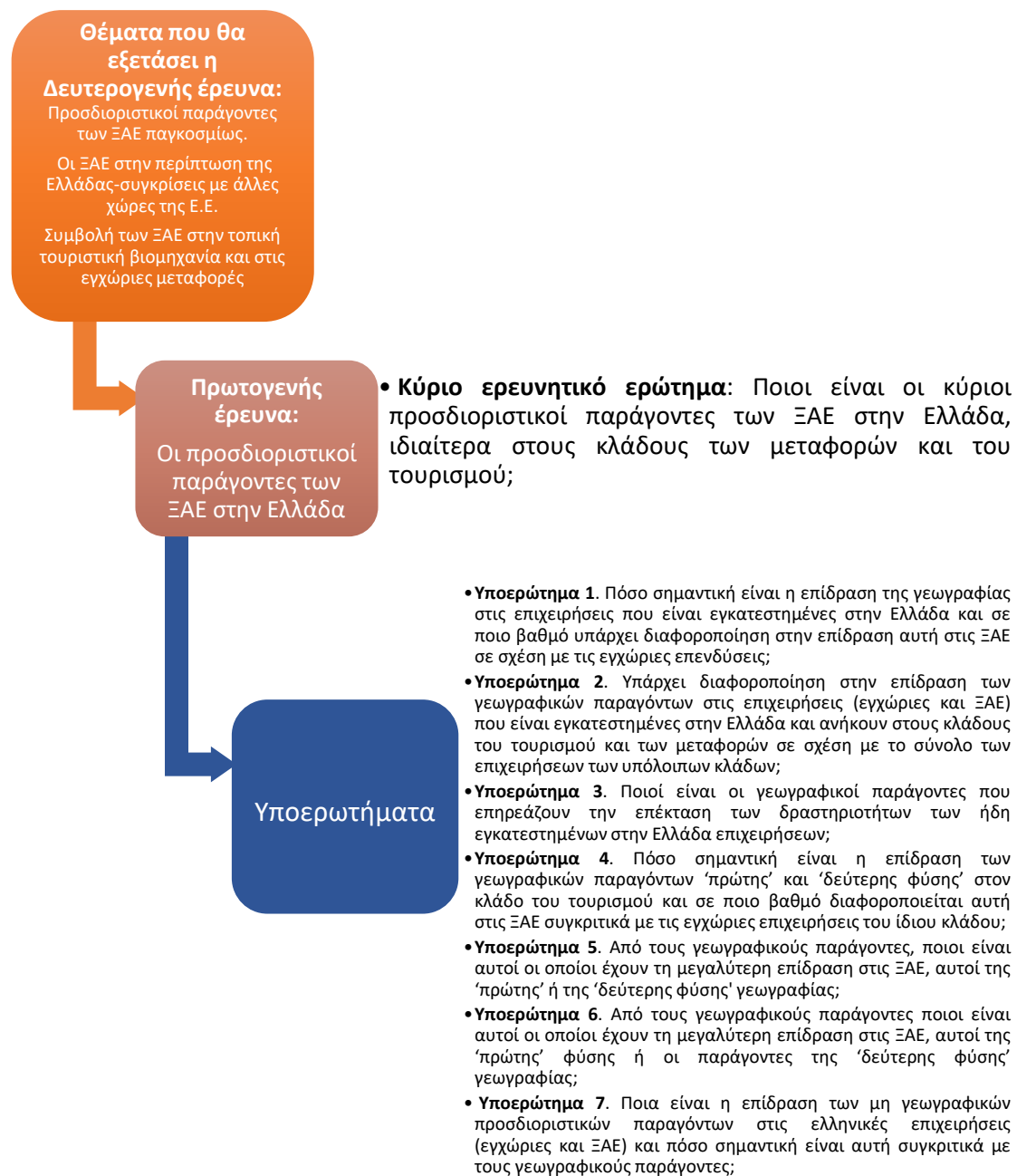
Στη συνέχεια και μέσα από την πρωτογενή έρευνα θα απαντηθούν τα υποερωτήματα, τα οποία αποτελούν απόρροια του κυρίου ερωτήματος, που είναι τα παρακάτω:

1. Πόσο σημαντική είναι η επίδραση της γεωγραφίας στις επιχειρήσεις οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό υπάρχει διαφοροποίηση στην επίδραση αυτή στις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις;
2. Υπάρχει διαφοροποίηση στην επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων στις επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ) που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και ανήκουν στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών σε σχέση με το σύνολο των επιχειρήσεων των υπόλοιπων κλάδων;
3. Πόσο σημαντική είναι η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων 'πρώτης' και 'δεύτερης φύσης' στον κλάδο του τουρισμού και σε ποιο βαθμό διαφοροποιείται αυτή στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου;
4. Πόσο σημαντική είναι η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων 'πρώτης' και 'δεύτερης φύσης' στον κλάδο των μεταφορών και σε ποιο βαθμό διαφοροποιείται αυτή στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου;
5. Από τους γεωγραφικούς παράγοντες ποιοι είναι αυτοί οι οποίοι έχουν τη μεγαλύτερη επίδραση στις ΞΑΕ, αυτοί της 'πρώτης' ή της 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας;
6. Ποιοί είναι οι γεωγραφικοί παράγοντες που επηρεάζουν την επέκταση των δραστηριοτήτων των ήδη εγκατεστημένων στην Ελλάδα επιχειρήσεων;

7. Ποιά είναι η επίδραση των μη γεωγραφικών προσδιοριστικών παραγόντων στις ελληνικές επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ) και πόσο σημαντική είναι αυτή συγκριτικά με τους γεωγραφικούς παράγοντες;

Σχηματικά τα θέματα που θα εξεταστούν μέσα από τη δευτερογενή έρευνα και τα ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσει να απαντήσει η διατριβή μέσα από την πρωτογενή έρευνα, απεικονίζονται στη συνέχεια:

Σχήμα 1.1: Ερωτήματα διατριβής

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Τέλος, μέσα από την έρευνα θα εξεταστεί παράλληλα και ανεξάρτητα από τα ερευνητικά ερωτήματα που προηγήθηκαν και μια άλλη περίπτωση που αφορά στον κλάδο του τουρισμού. Η περίπτωση αυτή σχετίζεται με την ευρέως διαδεδομένη διεθνή πρακτική συνεργασιών των εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων με ξένες εταιρείες, με τη μορφή συμβολαίων διαχείρισης (management contracts) ή δικαιόχρησης (franchising)(UNCTAD, 2007). Οι μορφές αυτές συνήθως δεν καταγράφονται ως ΞΑΕ από τις στατιστικές αρχές των χωρών υποδοχής, λόγω της πολύ μικρής ή και ανύπαρκτης σε ορισμένες περιπτώσεις συμμετοχής στο μετοχικό κεφάλαιο της εγχώριας τουριστικής επιχείρησης. Θα επιχειρηθεί, λοιπόν, να γίνει μέσω του ερωτηματολογίου μια καταγραφή του μεριδίου αυτών των μορφών συνεργασιών στο σύνολο των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων.

1.3 Προστιθέμενη αξία διατριβής

Στις υφιστάμενες μελέτες των προσδιοριστικών παραγόντων των ΞΑΕ, στην πλειοψηφία τους το ενδιαφέρον επικεντρώνεται κυρίως στην εξέταση μη γεωγραφικών παραγόντων (μακροοικονομικών, υποδομών, ανθρώπινου δυναμικού, ποιότητας των θεσμών κ.ά.) ενώ δίνεται μικρότερη σημασία στο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η φυσική γεωγραφία. Ειδικότερα, με εξαίρεση τους φυσικούς πόρους οι υπόλοιποι παράγοντες 'πρώτης φύσης' γεωγραφίας έχουν εξεταστεί ελάχιστα εμπειρικά ως προς την επίδρασή τους στις ΞΑΕ διεθνώς. Αλλά και τα άρθρα τα οποία σχετίζονται με τη διερεύνηση της σημασίας των φυσικών πόρων αφορούν στην πλειοψηφία τους χώρες της Αφρικανικής ηπείρου. Ενδεικτικά αναφέρονται η πιο πρόσφατη έρευνα των Rodríguez-Pose και G. Cols (2017) σχετικά με την επίδραση των φυσικών πόρων στην εγκατάσταση των ΞΑΕ στις υποσαχάριες Αφρικανικές χώρες και οι προγενέστερες έρευνες της Asiedu (2005, 2006, 2013) και των Naudé και Krugell (2007), που εξετάζουν συγκριτικά την επίδραση φυσικών πόρων και θεσμών στις ΞΑΕ. Εξαίρεση αποτελούν λίγα άρθρα, όπως αυτά των Asiedu και Lien (2011), των Poelhekke και Van der Ploeg (2013) και των Aleksynska και Havrylchuk (2013), στα οποία εξετάζεται σε παγκόσμια κλίμακα η επίδραση των φυσικών πόρων στις ΞΑΕ αλλά και αυτό των Kolstad και Wiig (2009), στο οποίο ερευνώνται οι προσδιοριστικοί παράγοντες των εξερχόμενων Κινέζικων ΞΑΕ. Για την επίδραση άλλων παραγόντων φυσικής γεωγραφίας, όπως των κλιματολογικών συνθηκών, της μορφολογίας μιας χώρας ή της

πρόσβασης στη θάλασσα στην προσέλκυση των ΞΑΕ· οι μόνες έρευνες οι οποίες βρέθηκαν στη βιβλιογραφία είναι αυτή των Njoroge και Okech (2011) στην οποία εξετάζεται η σημασία των κλιματολογικών και καιρικών συνθηκών για τις ΞΑΕ στην ανθοκομική βιομηχανία της Κένυας και αυτές των Ndeffo et al.(2013) και Deichmann et al. (2003) για την επίδραση της πρόσβασης στη θάλασσα. Η πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση στην εξέταση των φυσικών πόρων είναι αυτή των Naudé και Krugell (2007) για την αφρικανική ήπειρο, η οποία χρησιμοποιεί ως ερμηνευτικές μεταβλητές στο οικονομετρικό της υπόδειγμα έξι γεωγραφικές μεταβλητές (οι οποίες σχετίζονται με τη γεωγραφία ‘πρώτης φύσης’) και συγκεκριμένα τις: έκταση γης, ημέρες παγετού, γεωγραφικό πλάτος, υψόμετρο, το αν η χώρα περικλείεται από στεριά και την ελκυστικότητα. Στην περίπτωση της Ελλάδας δεν έχει βρεθεί στη βιβλιογραφία σχετική έρευνα.

Όσον αφορά στους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας οι εμπειρικές έρευνες οι οποίες αφορούν στην ελληνική περίπτωση είναι πολύ περιορισμένες συγκριτικά με την εξέταση άλλων προσδιοριστικών παραγόντων, παρά το γεγονός ότι η διεθνής βιβλιογραφία είναι σχετικά πλούσια, ιδιαίτερα στο μέρος που αφορά στην εξέταση του μεγέθους της αγοράς ως προσδιοριστικού παράγοντα. Ειδικότερα από τη βιβλιογραφία το άρθρο στο οποίο εξετάζεται η δυναμική της οικονομικής γεωγραφίας στην προσέλκυση των ΞΑΕ στην Ελλάδα και ιδιαίτερα των ‘χωρικών συσπειρώσεων’ είναι αυτό της Petrakou (2013), ενώ χρήσιμα στοιχεία για την επίδραση του χώρου στις εισερχόμενες ΞΑΕ προκύπτουν και από το ερευνητικό άρθρο των Monastiriotis και Jordaan (2011) με τίτλο «Regional distribution and spatial impact of FDI in Greece: evidence from firm-level data». Τέλος, στοιχεία για την περιφερειακή κατανομή των ΞΑΕ την περίοδο 1996-2002, χωρίς όμως να εξετάζεται η επίδραση των παραγόντων οικονομικής γεωγραφίας στον ελλαδικό χώρο, παρέχει η μελέτη των Kokkinou και Psycharis (2004).

Στη διατριβή αυτή θα εξεταστεί διεξοδικότερα ο ρόλος μιας σειράς παραγόντων της ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας ως προσδιοριστικών παραγόντων των ΞΑΕ στους δύο κλάδους, του τουρισμού και των μεταφορών, αλλά και στους υπόλοιπους κλάδους του τριτογενή και σ’ αυτούς του τομέα της μεταποίησης, σε μια χώρα-μέλος της Ε.Ε. και του ΟΟΣΑ, όπως είναι η Ελλάδα. Ακόμη θα επιδιωχθεί η συμβολή της στη διαμόρφωση άποψης στη σύγκριση γεωγραφίας και θεσμών, σχετικά με το ποιος

παράγοντας είναι κρισιμότερος για τις αποφάσεις των ξένων επενδυτών, όχι όμως στο σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων αυτή τη φορά, αλλά σε συγκεκριμένους κλάδους οι οποίοι εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη φυσική γεωγραφία μιας χώρας' στηριζόμενη στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ελλάδας.

Επίσης θα επιδιωχθεί να εξεταστεί λεπτομερέστερα η επίδραση των παραγόντων 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας, λαμβάνοντας υπόψη της όχι μόνο τη σημασία του μεγέθους της αγοράς για τις ΞΑΕ, αλλά και την επίδραση της οικονομικής απόστασης των επιχειρήσεων από άλλες επιχειρήσεις ή από τους προμηθευτές τους ή από τη μητροπολιτική περιοχή της πρωτεύουσας, στην οποία όπως έχει προκύψει και από τα παραπάνω άρθρα βρίσκεται εγκατεστημένη η πλειοψηφία των επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Εκτός των παραπάνω θα επιχειρηθεί η σύγκριση μεταξύ των παραγόντων 'πρώτης' και 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας και θα επιδιωχθεί η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το ποιοι επιμέρους παράγοντες των δύο προαναφερθέντων 'γεωγραφικών κατηγοριών' είναι πιο καθοριστικοί για τις ελληνικές ΞΑΕ.

Το κυριότερο σημείο πρωτοτυπίας της διατριβής βρίσκεται στην κλαδική εξέταση της σημασίας των γεωγραφικών παραγόντων και τη σύγκριση τους με παράγοντες οι οποίοι δε σχετίζονται με τη φυσική ή οικονομική γεωγραφία στην προσέλευση των ΞΑΕ στην Ελλάδα, καθώς δεν έχει υποπέσει στην αντίληψη του συγγραφέα ανάλογη μελέτη ή ερευνητικό άρθρο και μάλιστα σε δύο κλάδους, όπως αυτοί του τουρισμού και των μεταφορών, οι οποίοι – και περισσότερο ο πρώτος – επηρεάζονται άμεσα από τη φυσική γεωγραφία. Το μοναδικό εμπειρικό άρθρο που αντλήθηκε από τη βιβλιογραφία και αφορά στις τουριστικές ΞΑΕ, είναι το ενδιαφέρον άρθρο των Anastassopoulos et al.(2009), στο οποίο εξετάζονται και συγκρίνονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες κερδοφορίας και απόδοσης μεταξύ των θυγατρικών πολυεθνικών επιχειρήσεων και των εγχώριων επιχειρήσεων οι οποίες λειτουργούν στην τουριστική βιομηχανία της Ελλάδας.

Τέλος η προστιθέμενη αξία της διατριβής έγκειται και στο γεγονός ότι τα ερευνητικά αποτελέσματα δεν στηρίζονται σε δείκτες ή δεδομένα διεθνών οργανισμών ή στην επεξεργασία δεδομένων Ελλήνων και ξένων ερευνητών' αλλά στην πρωτογενή έρευνα που πραγματοποιείται, με την απευθείας καταγραφή και στατιστική επεξεργασία των απόψεων των υπευθύνων (ιδιοκτητών ή managers) ενός σημαντικού δείγματος εγχώριων και ξένων επενδύσεων, σχετικά με τη σημασία και την κρισιμότητα μιας

σειράς παραγόντων που σχετίζονται με τη γεωγραφία, καθώς και παραγόντων ανεξάρτητων με τη φυσική και οικονομική γεωγραφία της περιοχής εγκατάστασης.

1.4 Διάρθρωση της βιβλιογραφικής διατριβής

Το 2ο κεφάλαιο αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο της διατριβής και πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στους προσδιοριστικούς παράγοντες των ΞΑΕ. Αρχίζει με τον ορισμό των ΞΑΕ και τους τρόπους μέτρησής τους από τους διεθνείς οργανισμούς. Συνεχίζεται με βιβλιογραφική αναφορά στις μορφές των ΞΑΕ και ιδιαίτερα στις μορφές ΞΑΕ οι οποίες εμφανίζονται στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών και επιχειρείται μια καταγραφή των επιπτώσεων για να αναδειχθεί η σημασία τους για τις χώρες υποδοχής. Ακολουθεί η εξέταση των θεωριών διεθνοποίησης και τοποθεσίας των ΞΑΕ, μέρος των οποίων θα ελεγχθεί από το εμπειρικό μέρος στους προαναφερθέντες κλάδους στην περίπτωση της Ελλάδας. Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες προσέλκυσης ξένων επενδύσεων, εστιάζοντας στους παράγοντες που σχετίζονται με τη γεωγραφία μιας περιοχής ή μιας ολόκληρης χώρας, που αποτελούν και τους κύριους παράγοντες οι οποίοι παρουσιάζονται διεξοδικά στην παρούσα διατριβή. Έτσι αρχικά εξετάζεται η επίδραση των φυσικών γεωγραφικών χαρακτηρισμάτων του τόπου ('πρώτης φύσης' γεωγραφία) για να ακολουθήσει στη συνέχεια η εξέταση της επίδρασης παραγόντων που σχετίζονται με την πυκνότητα, το μέγεθος του πληθυσμού μιας περιοχής και την αλληλεπίδραση μεταξύ των οικονομικών δραστηριοτήτων και των ανθρώπων αυτής της περιοχής ('δεύτερης φύσης' γεωγραφία), στην οικονομική ανάπτυξη της και την προσέλκυση νέων επενδύσεων. Τέλος εξετάζεται η επίδραση των υπολοίπων παραγόντων στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης από τις ΞΑΕ, οι οποίοι είναι ανεξάρτητοι από τη γεωγραφία. Το κεφάλαιο του θεωρητικού υποβάθρου κλείνει με την εξέταση των ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών και την ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων, οι οποίοι διαδραματίζουν τον πιο σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων στους δύο παραπάνω κλάδους.

Το 3ο κεφάλαιο αποτελεί το πλαίσιο εξέτασης των ΞΑΕ στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών οι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ σε σχέση με την Ελλάδα. Και ενώ στην αρχή γίνεται μια παρουσίαση της γεωγραφικής θέσης, της μορφολογίας και των υπόλοιπων φυσικών

πλεονεκτημάτων της Ελλάδας· λόγω της απουσίας εμπειρικών ερευνών που συνδέουν την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία της χώρας με την προσέλκυση ΞΑΕ, στο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια μικρή σύγκριση με άλλες χώρες της Ε.Ε. και δεν επιχειρείται περαιτέρω ανάλυση, διότι θα παρουσιαστεί ενδελεχώς στο ερευνητικό μέρος της. Στη συνέχεια του κεφαλαίου παρουσιάζονται οι λίγες σχετικά εμπειρικές έρευνες που αφορούν στη γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’ και τις επιπτώσεις της στην προσέλκυση ΞΑΕ στην ελληνική επικράτεια, για να κλείσει με τη σταχυολόγηση των εμπειρικών ερευνών που αναφέρονται στις επιδράσεις που έχουν οι υπόλοιποι, μη γεωγραφικοί παράγοντες στην προσέλκυση των ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα.

Στο 4ο κεφάλαιο εξετάζεται η κατάσταση των εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα, μέσα από την δευτερογενή έρευνα, δηλαδή από την καταγραφή των ροών και αποθεμάτων ΞΑΕ κυρίως τις τελευταίες δύο δεκαετίες, τις μορφές αυτών και τις χώρες από τις οποίες προέρχονται. Πραγματοποιούνται συγκρίσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) και δίνεται ιδιαίτερη σημασία στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου και τις βαλκανικές χώρες. Ακολουθεί στο ίδιο κεφάλαιο η τομεακή-κλαδική κατανομή των ΞΑΕ στην Ελλάδα την τελευταία δεκαπενταετία μέσω διαγραμμάτων και πινάκων, ενώ παρουσιάζεται και η τομεακή-κλαδική κατανομή των ΞΑΕ σε βαλκανικές χώρες – μέλη της Ε.Ε., προκειμένου να γίνουν έμμεσες συγκρίσεις γύρω από τους οικονομικούς τομείς και κλάδους στους οποίους κάθε χώρα εμφανίζει τη μεγαλύτερη συγκέντρωση των ΞΑΕ. Το κεφάλαιο κλείνει με την καταγραφή της εξελικτικής πορείας των ΞΑΕ με διαγράμματα, πίνακες και βιβλιογραφικές αναφορές στους δύο κλάδους με τους οποίους κυρίως ασχολείται η παρούσα διατριβή, τον τουριστικό και αυτό των μεταφορών.

Στο 5ο κεφάλαιο περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας και συγκεκριμένα γιατί επιλέχθηκε η πρωτογενής έρευνα μέσω ερωτηματολογίων, πως επιλέχθηκε ο πληθυσμός και πως έγινε η δειγματοληψία. Επίσης παρουσιάζεται ο τρόπος συλλογής των δεδομένων, θέματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας της ερευνητικής διαδικασίας και τέλος ποιοι είναι οι ερευνητικοί στόχοι και ποιες οι τεχνικές επεξεργασίας και στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων, προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί.

Στο 6ο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με τις διαφορές που παρατηρούνται στην επίδραση γεωγραφικών και μη γεωγραφικών παραγόντων στην εγκατάσταση των εγχώριων επενδύσεων συγκριτικά

με τις ΞΑΕ όλων των κλάδων του δευτερογενή και τριτογενή τομέα της Ελλάδας. Συγκεκριμένα σε πρώτη φάση γίνεται περιγραφική στατιστική ανάλυση των απαντήσεων του δείγματος, από την οποία προκύπτει η σύνθεσή του, η χωρική κατανομή εγχώριων και ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα και εν συνεχεία παρουσιάζεται μέσω της περιγραφικής στατιστικής η σημασία παραγόντων που από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας προέκυψε ότι επιτελούν κρίσιμο ρόλο στην προσέλκυση ή μη των ΞΑΕ και μέσω οικονομετρικού υποδείγματος ο βαθμός διαφοροποίησης της επίδρασης κάθε παράγοντα στις ΞΑΕ σε σχέση με τις αμιγώς εγχώριες επιχειρήσεις.

Στο 7ο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται τα ερευνητικά αποτελέσματα για τους προσδιοριστικούς παράγοντες των επενδύσεων γενικότερα και ειδικά των ΞΑΕ, στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών, μέσω κυρίως της σύγκρισης της σημασίας αυτών των παραγόντων στους δύο κλάδους σε σχέση με τους υπόλοιπους της ελληνικής οικονομίας. Στη συνέχεια για καθένα από τους κλάδους – μεταφορών και τουρισμού – γίνεται ξεχωριστά σύγκριση της επίδρασης διαφόρων γεωγραφικών παραγόντων στις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου.

Στο τελευταίο (8ο) κεφάλαιο συνοψίζονται τα κυριότερα σημεία της διατριβής και διατυπώνονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τα εμπειρικά αποτελέσματα της έρευνας, για να ακολουθήσουν προτάσεις πολιτικής που έχουν σα στόχο την επίτευξη αποτελεσματικότερης προσέλκυσης ΞΑΕ, καθώς και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Θεωρητικό υπόβαθρο

2.1 Εισαγωγή

Οι ΞΑΕ θεωρούνται ως ένα από τα πιο σημαντικά οχήματα για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας και την επίτευξη ουσιαστικής σύγκλισης με τις πιο αναπτυγμένες οικονομίες (Crespo et al., 2009). Από τη δεκαετία του 1980 και μετά ο ανταγωνισμός μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων έγινε έντονος, με αποτέλεσμα το μερίδιο των καθαρών εισροών ΞΑΕ στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των μεσαίων εισοδηματικά χωρών να αυξηθεί σημαντικά, ενώ από το 1990 έως το 2005 οι συνολικές εισροές ΞΑΕ παγκοσμίως αυξήθηκαν από 203 δισεκατομμύρια δολάρια σε 974 δισ. δολάρια (Sayek, 2009). Αυτή η ανάπτυξη των ΞΑΕ συνδέεται εκτός από τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιριών και με τις αλλαγές στο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον.

Οι ΞΑΕ υπήρξαν αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος την δεκαετία του 1990 για τους οικονομικούς αναλυτές και για τους υπεύθυνους χάραξης της οικονομικής πολιτικής στις χώρες που βρισκόταν σε μεταβατικό στάδιο, καθώς η δεκαετία αυτή χαρακτηρίστηκε από τη μετάβαση των χωρών της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης στη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας τους, με σημαντική εισροή ξένων άμεσων επενδύσεων. Σε παγκόσμιο επίπεδο τη δεκαετία αυτή η Κινέζικη αγορά γιγαντώθηκε· μετά το 1993 έγινε ο δεύτερος μεγαλύτερος αποδέκτης ΞΑΕ παγκοσμίως μετά τις Η.Π.Α. (Cheng και Kwan, 2000) και τα τελευταία χρόνια έχει καθιερωθεί ως πρώτη χώρα σε εισερχόμενες ΞΑΕ. Οι ιδιωτικοποιήσεις στη μεταποίηση και τις υπηρεσίες επέτρεψαν σε ξένους επενδυτές να αγοράσουν μετοχές στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κόσμου και οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την προσέλκυση ΞΑΕ συνετέλεσαν στην πιο ταχεία αύξηση τους.

Οι ΞΑΕ θεωρούνται ένας από τους κύριους παράγοντες του επενδυτικού κύκλου μιας χώρας, με πολλές άμεσες και έμμεσες επιδράσεις στην ανάπτυξη της οικονομίας της. Τα κίνητρα που ωθούν τις εταιρείες να επενδύσουν σε μια ξένη αγορά και οι παράγοντες που επηρεάζουν τις προτιμήσεις τους στην επιλογή μιας χώρας από μια

άλλη διαφέρουν, ωστόσο φαίνεται να υπάρχουν κάποιοι καθοριστικοί όσον αφορά στη λήψη αποφάσεων των ΞΑΕ. Βέβαια κάθε επενδυτής επιλέγει τη χώρα-στόχο αναλόγως με τις ιδιαίτερες επιδιώξεις του και την υποκειμενική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών της κάθε χώρας. Για παράδειγμα εάν το κίνητρο του επενδυτή είναι να αποκτήσει άμεση πρόσβαση σε μια πρώτη ύλη η οποία χρησιμοποιείται για την παραγωγή του προϊόντος του θα επιλέξει να επεκταθεί στη χώρα που έχει σε αφθονία αυτή την πρώτη ύλη, ενώ αν τον ενδιαφέρει να έχει άμεση πρόσβαση στην πληροφόρηση, ο παράγοντας που θα καθορίσει την επιλογή του θα είναι η χώρα-στόχος να μπορεί να του παρέχει την απαιτούμενη γι' αυτόν πληροφορία. Εκτός αυτών όμως παράγοντες όπως το μέγεθος της αγοράς, η γεωγραφική θέση, η λειτουργία των θεσμών ή η οικονομική σταθερότητα της χώρας-στόχου μπορεί να είναι καθοριστικοί για τη θετική ή μη απόφαση των επενδυτών. Βέβαια, όλοι αυτοί οι παράγοντες υπάρχει περίπτωση να αξιολογηθούν διαφορετικά από τον κάθε επενδυτή.

Στη δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου αυτού θα οριστούν οι ΞΑΕ και θα ακολουθήσει αναφορά σχετικά τα είδη τους και τον τρόπο μέτρησής τους. Στην τρίτη ενότητα θα γίνει η βιβλιογραφική ανασκόπηση των επιδράσεων των εισερχόμενων ΞΑΕ σε μια χώρα και τους κατοίκους της. Παρότι δύσκολα κατηγοριοποιούνται λόγω της συνάφειας που υπάρχει μεταξύ τους, εντούτοις θα γίνει μια προσπάθεια διάκρισης τους στις κυριότερες κατηγορίες ανάλογα με τη βαρύτητα τους, με ειδική αναφορά στις επιπτώσεις τους στους τομείς ενδιαφέροντος, που είναι αυτοί του τουρισμού και των μεταφορών. Στην τέταρτη ενότητα θα γίνει επισκόπηση των κυριότερων θεωριών γύρω από τις ΞΑΕ και την επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους, για να ακολουθήσει στην πέμπτη ενότητα η βιβλιογραφική καταγραφή των προσδιοριστικών παραγόντων προσέλκυσης των ξένων άμεσων επενδύσεων, με έμφαση στους παράγοντες 'πρώτης' και 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας, οι οποίοι αποτελούν και το πεδίο μέσα από το οποίο θα εξεταστεί η προσέλκυση των ΞΑΕ. Στην έκτη ενότητα θα πραγματοποιηθεί μία σύντομη επισκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με τις ΞΑΕ στον τουρισμό και τις μεταφορές και τους παράγοντες που επηρεάζουν επιλογές τους, για να καταλήξει σε παρουσίαση των συμπερασμάτων στην τελευταία (έβδομη) ενότητα.

2.2 Ορισμός, είδη και μέτρηση ξένων άμεσων επενδύσεων (ΞΑΕ)

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) ορίζει την ΞΑΕ ως μια επένδυση που περιλαμβάνει μια μακροπρόθεσμη σχέση που αντανακλά το μόνιμο ενδιαφέρον μιας οντότητας που εδρεύει σε μια οικονομία (άμεσος επενδυτής) για μια οντότητα που λειτουργεί σε μια οικονομία διαφορετική από αυτήν του επενδυτή (Almfraji και Almsafir, 2014:207). Και ο Ο.Ο.Σ.Α. προσδιορίζει με παρόμοιο τρόπο τις ΞΑΕ, ως τις καθαρές εισροές επενδύσεων για την απόκτηση ενός μόνιμου ενδιαφέροντος διαχείρισης – τουλάχιστον 10% των μετοχών με δικαίωμα ψήφου – σε μια επιχείρηση που λειτουργεί σε μια οικονομία άλλη από αυτή του επενδυτή, που μπορούν να επιτρέψουν στον επενδυτή να αποκτήσει πρόσβαση στην οικονομία της επιχείρησης άμεσης επένδυσης που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσε (OECD, 2008:17). Ωστόσο, στην πλειοψηφία των πραγματικών περιπτώσεων, το επίπεδο της ιδιοκτησίας είναι πολύ υψηλότερο και το 55% των περιπτώσεων είναι πλήρως ελεγχόμενες θυγατρικές εταιρείες.

Οι περισσότεροι ορισμοί που συναντώνται στη βιβλιογραφία και προέρχονται από τους διεθνείς οργανισμούς έχουν ομοιότητες και περιέχουν τρεις έννοιες κλειδιά, αυτές της «μακροπρόθεσμης σχέσης», του «σημαντικού βαθμού επιρροής» και του «μόνιμου ενδιαφέροντος» που διαχωρίζουν τις ΞΑΕ από τις βραχυχρόνιες επενδύσεις χαρτοφυλακίου (Lipsey, 2003) και από τις άλλες μορφές επενδύσεων. Ο Farrell (2008:5) αποδίδει με ένα διαφορετικό ορισμό τις ΞΑΕ, ορίζοντάς τις ως ένα πακέτο κεφαλαίου, τεχνολογίας, διαχείρισης και επιχειρηματικότητας, τα οποία επιτρέπουν σε μια επιχείρηση να λειτουργεί και να παρέχει αγαθά και υπηρεσίες σε μια ξένη αγορά.

Οι ΞΑΕ εισερχόμενες και εξερχόμενες μετρούνται από διεθνείς οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, η Διάσκεψη για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη των Ηνωμένων Εθνών (UNCTAD), ο ΟΟΣΑ και η Eurostat. Οι μετρήσεις αυτές καταγράφουν τις ΞΑΕ ως αποθέματα και ως ροές. Τα αποθέματα δεν είναι τίποτε περισσότερο παρά η επανεκτιμημένη συσσώρευση προηγούμενων ροών, ενώ οι ροές είναι οι τρέχουσες συναλλαγές που πραγματοποιούνται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, συνήθως ενός έτους (Wacker, 2013).

Οι ροές ΞΑΕ καταγράφονται σε καθαρή βάση, ως πιστώσεις του λογαριασμού κεφαλαίων μείον χρεώσεις, στο ισοζύγιο πληρωμών (Srivastava, 2003:608).

Περιλαμβάνουν όλες τις υποχρεώσεις και τα περιουσιακά στοιχεία που μεταβιβάζονται μεταξύ των επιχειρήσεων άμεσων επενδύσεων που εδρεύουν στη χώρα (θυγατρικές επιχειρήσεις) και των άμεσων επενδυτών τους, ενώ περιλαμβάνουν επίσης τις μεταβιβάσεις περιουσιακών στοιχείων και υποχρεώσεων μεταξύ αυτών που εδρεύουν στη χώρα και των συνεργαζόμενων επιχειρήσεων που δεν εδρεύουν στη χώρα, εφόσον η μοναδική μητρική επιχείρηση που ασκεί τον έλεγχο δεν έχει έδρα στη χώρα αναφοράς. Οι υποχρεώσεις αντιπροσωπεύουν την πηγή χρηματοδότησης που καλύπτει τα δάνεια, το κεφάλαιο, τα αποθεματικά και τα κέρδη που έχουν μεταφερθεί, ενώ τα περιουσιακά στοιχεία αντιπροσωπεύουν τη χρήση των κεφαλαίων που συνεπάγεται η πράξη της επένδυσης από την εταιρεία προκειμένου να αποκτήσει εγκαταστάσεις, μηχανήματα, ακίνητα κ.λ.π. (Srivastava, 2003:608).

Ο Wacker (2013:4) αναφέρει διευκρινίζοντας σχετικά με τη μέτρηση των δεδομένων των ξένων άμεσων επενδύσεων, ότι οι ΞΑΕ καταγράφονται στο ισοζύγιο πληρωμών μιας χώρας ή διεθνούς θέσης επένδυσης αντίστοιχα και διακρίνει τρεις διαφορετικές μορφές ΞΑΕ, από τις οποίες μόνο η πρώτη συνιστά άμεσα σχέση ΞΑΕ, ενώ οι υπόλοιπες χαρακτηρίζονται ως ΞΑΕ αφού η σχέση ξένης άμεσης επένδυσης έχει εγκαθιδρυθεί. Αυτές είναι: α) το μετοχικό κεφάλαιο – που αποτελεί και το κύριο μέρος των ΞΑΕ , β) τα επανεπενδύόμενα κέρδη και γ) τα λοιπά κεφάλαια.

Αναλυτικότερα καθεμιά από τις τρεις μορφές των ΞΑΕ που καταγράφονται στο ισοζύγιο πληρωμών περιλαμβάνει τα εξής :

- Το μετοχικό κεφάλαιο που αποτελεί την αξία της επένδυσης των πολυεθνικών εταιρειών σε μετοχές μιας επιχείρησης σε μια ξένη χώρα' αποτελείται όχι μόνο από τα υλικά αλλά και από τα άυλα στοιχεία όπως η αμοιβή της τεχνολογίας, το εμπορικό σήμα κ.ά. και περιλαμβάνει ίδια κεφάλαια σε κλάδους, όλες τις μετοχές στα υποκαταστήματα και τις θυγατρικές επιχειρήσεις καθώς και τις υπόλοιπες εισφορές κεφαλαίων (Bajrai και Dasgupta, 2004) .
- Τα επανεπενδύόμενα κέρδη αποτελούνται από το σύνολο των κερδών που δεν διανεμήθηκαν ως μερίσματα από θυγατρικές ή συνεργάτες και τα κέρδη των υποκαταστημάτων που δεν έχουν αποδοθεί στον άμεσο επενδυτή (Bajrai και Dasgupta, 2004:8).

- Τα λοιπά κεφάλαια αφορούν κυρίως τα διетαιρικά χρέη, τις δανειακές δηλαδή συναλλαγές (βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες) μεταξύ των μητρικών και θυγατρικών επιχειρήσεων (Wacker, 2013).

Οι ροές ΞΑΕ με αρνητικό πρόσημο υποδεικνύουν ότι τουλάχιστο ένα από τα τρία συστατικά στοιχεία των ΞΑΕ είναι αρνητικό και δεν αντισταθμίζεται από τα θετικά ποσά των υπόλοιπων συστατικών, και έτσι σ' αυτή την περίπτωση παρατηρείται αποεπένδυση στη χώρα αναφοράς (Srivastava, 2003:608).

Μια πρώτη διάκριση των ΞΑΕ ανάλογα με τη μορφή της επένδυσης και εισόδου αυτών σε μια ξένη αγορά είναι σε:

► Επενδύσεις τύπου *greenfield*, οι οποίες αφορούν στη δημιουργία εντελώς νέων θυγατρικών επιχειρήσεων παραγωγής ή παροχής υπηρεσίας σε μια χώρα διαφορετική από αυτή της μητρικής επιχείρησης, με την πλήρη ιδιοκτησία να ανήκει στον επενδυτή. Είναι επενδύσεις που έχουν μεγάλο κόστος και επιχειρηματικό ρίσκο για τη μητρική εταιρεία, αλλά προσφέρουν και πολλά πλεονεκτήματα καθώς κατέχουν τον πλήρη έλεγχο της θυγατρικής, ενώ λειτουργούν με την δική τους τεχνογνωσία και τις προηγμένες μεθόδους management που διαθέτουν. Αυτού του είδους οι επενδύσεις επιφέρουν άμεσα αποτελέσματα στη χώρα στην οποία εγκαθίστανται, αυξάνοντας την παραγωγική ικανότητα της, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας και συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξή της.

Οι *greenfield* επενδύσεις εκτός των παραπάνω άμεσων θετικών επιδράσεων μπορούν να επιφέρουν και έμμεσες στις χώρες υποδοχής, όπως συμβολή στην έρευνα και ανάπτυξη ή στη βελτίωση των υποδομών. Προτιμώνται όμως από τους επενδυτές σε σχέση με την δεύτερη μορφή ΞΑΕ, η οποία θα αναφερθεί στη συνέχεια, κυρίως στην περίπτωση που η δεύτερη θα έχει μεγάλο κόστος προσαρμογής στο τοπικό περιβάλλον. Παράδειγμα *greenfield* επένδυσης αποτελεί η κατασκευή ενός νέου ξενοδοχείου από μια ξενοδοχειακή αλυσίδα, στην προσπάθεια επέκτασής της σε μια ξένη χώρα, το οποίο εξοπλίζει, οργανώνει και λειτουργεί η ίδια.

► Επενδύσεις τύπου *brownfield*, ονομάζονται αυτές οι οποίες προέρχονται από συγχωνεύσεις και εξαγορές επιχειρήσεων σε μια ξένη χώρα, αλλά κυρίως με τη μορφή εξαγορών, καθώς οι συγχωνεύσεις αφορούν μικρό αριθμό σε διεθνές επίπεδο και

ιδιαίτερα σε μεταβατικές οικονομίες (Marinescu και Constantin, 2008), μέσω των οποίων οι ξένοι επενδυτές αποκτούν τον μερικό ή ακόμη και τον πλήρη έλεγχο περιουσιακών στοιχείων της προϋπάρχουσας τοπικής επιχείρησης. Στις επενδύσεις αυτού του τύπου στόχος των μητρικών επιχειρήσεων είναι η δημιουργία νέων ή η επέκταση των υφιστάμενων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και σε αρκετές χώρες υποδοχής – όπως η Κροατία – θεωρείται η κύρια μορφή ΞΑΕ, καθώς οι επενδύσεις τύπου *greenfield* αποτελούν μόνο ένα μικρό μέρος ξένων επενδύσεων (Ivanovic et al., 2011). Κι αυτό συμβαίνει γιατί εκτιμάται ότι το συνολικό κόστος της *brownfield* επένδυσης είναι σημαντικά μικρότερο από αυτό μιας *greenfield* επένδυσης. Το τελευταίο δεν επαληθεύεται πάντα στην πράξη καθώς δύναται να προκύψουν κόστη συντήρησης της εξαγορασθείσας επιχείρησης πολύ υψηλά ή να απαιτηθεί πολύ μεγάλο κόστος προσαρμογής και συντονισμού της λειτουργίας της θυγατρικής επιχείρησης στις απαιτήσεις και τα πρότυπα λειτουργίας της μητρικής.

Επειδή ο κύριος στόχος των επενδύσεων τύπου *brownfield* είναι να καταστήσουν την εταιρεία περισσότερο κερδοφόρα, για να τον επιτύχουν κάποιες φορές καταφεύγουν στη λύση της μείωσης του αριθμού των εργαζομένων της επιχείρησης την οποία εξαγοράζουν. Ένα παράδειγμα *brownfield* επένδυσης στην οποία χρησιμοποιήθηκε η παραπάνω στρατηγική με αρνητικές συνέπειες στην απασχόληση της χώρας υποδοχής είναι η εταιρεία τηλεπικοινωνιών Hrvatski Telekom στην Κροατία, της οποίας το 51% των μετοχών εξαγοράστηκε σταδιακά από τη Deutsche Telecom και το σχέδιο της ήταν μέχρι το 2014 να έχει 5.000 υπαλλήλους, από τους 11.300 εργαζόμενους που είχε το 2002 (Ivanovic et al., 2011:28). Παρά τον αρνητικό αντίκτυπο του παραπάνω παραδείγματος στη χώρα υποδοχής και οι *brownfield* επενδύσεις όπως και οι *greenfield* έχουν θετικό αντίκτυπο στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας υποδοχής και μακροπρόθεσμα την ωφελούν μέσω της διάχυσης της τεχνογνωσίας, της αποδοτικότερης διοίκησης και της καλύτερης εκπαίδευσης των εργαζομένων στις εγχώριες επιχειρήσεις, όπως θα αναδειχθεί εκτενέστερα στη συνέχεια στην υποενότητα των οικονομικών επιπτώσεων των ΞΑΕ.

► Επενδύσεις τύπου *Joint ventures* ή στρατηγικές συμμαχίες, θεωρούνται αυτές οι οποίες προκύπτουν από τη συνεργασία μεταξύ μιας ξένης εταιρείας και μιας εγχώριας, ακόμη και τη συνεργασία με εγχώριους κυβερνητικούς οργανισμούς (Socoliuc, 2014). Όπου η συνεργασία έγκειται στην παροχή τεχνογνωσίας και κεφαλαίου από τον ξένο

συνεταίρο και τη συνεισφορά του εγχώριου συνεταίρου με χρήσιμες γνώσεις που αφορούν στην εγχώρια αγορά και σχετίζονται με τη γραφειοκρατία, την εθνική νομοθεσία και τους κανονισμούς (Socoliuc, 2014). Οι Buckley και Casson (2000) υποστηρίζουν ότι οι στρατηγικές συμμαχίες ευνοούνται κυρίως από παράγοντες όπως το μέγεθος της αγοράς, το επιτόκιο της χώρας υποδοχής, οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των χωρών και οι οικονομίες κλίμακας.

Μια άλλη διάκριση των ΞΑΕ με βάση τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων τους τις κατατάσσει :

► Σε αυτές που χαρακτηρίζονται από *κάθετη* ολοκλήρωση, δηλαδή μία από τις επιχειρήσεις (όχι απαραίτητα η μητρική επιχείρηση) της εταιρείας παράγει ένα προϊόν ή ένα στάδιο παραγωγής του προϊόντος και μια ή περισσότερες επιχειρήσεις που ανήκουν στην ιδιοκτησία της ίδιας εταιρείας παράγουν τα επόμενα στάδια του προϊόντος, χρησιμοποιώντας το προϊόν της πρώτης ως πρώτη ύλη - εισροή και μετασχηματίζοντάς το μέχρι την τελική του μορφή (Dwyer & Forsyth, 1994). Παράδειγμα κάθετης ολοκλήρωσης αποτελούν οι θυγατρικές εταιρείες των αυτοκινητοβιομηχανιών, όπως αυτές της Mitsubishi οι οποίες παρέχουν ένα ευρύ φάσμα ενδιάμεσων εισροών απαραίτητων για το τελικό προϊόν (Altomonte και Rungi, 2013).

► Σε αυτές που χαρακτηρίζονται από *οριζόντια* ολοκλήρωση, δηλαδή όταν στην κατοχή μιας εταιρείας υπάρχουν πολλές θυγατρικές επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν σε διάφορες χώρες, έχουν ομοειδείς ή παρεμφερείς δραστηριότητες και παράγουν ή προσφέρουν το ίδιο προϊόν ή την ίδια υπηρεσία αντίστοιχα. Τυπικό παράδειγμα οριζόντιας ολοκλήρωσης αποτελούν οι θυγατρικές της γνωστής αλυσίδας εστιατορίων γρήγορου φαγητού McDonalds, οι οποίες παρέχουν παγκοσμίως τα ίδια ή παρεμφερή προϊόντα και υπηρεσίες.

Ως προς τους τομείς που απασχολούν την παρούσα έρευνα, οι μορφές των ΞΑΕ που απαντώνται απεικονίζονται σχηματικά στον πίνακα 2.1 που ακολουθεί:

Πίνακας 2.1: Μορφές ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών

ΜΟΡΦΕΣ ΑΞΕ							
ΤΟΜΕΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	ΤΥΠΟΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΤΩΝ ΑΞΕ	ΜΟΡΦΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ					
		GREENFIELD		BROWNFIELD		STRATEGIC ALLIANCES' H JOINT VENTURES	
		ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ	ΚΑΘΕΤΗ	ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ	ΚΑΘΕΤΗ	ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ	ΚΑΘΕΤΗ
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ		✓	✓	✓	✓	✓	✓
ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ		✓	✓	✓	✓	✓	✓

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Αναλυτικότερα, στον κλάδο του τουρισμού και στους σημαντικότερους υπο-κλάδους επενδύσεων σ' αυτόν, δηλαδή στον ξενοδοχειακό και την εστίαση, η τάση των διεθνών ξενοδοχειακών αλυσίδων τα τελευταία χρόνια είναι να επιδιώκεται η είσοδος σε μια ξένη αγορά μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων κυρίως, αλλά και με άλλες μορφές επενδύσεων, αφού σε πολλές αγορές παρατηρείται η διεύρυνσή τους με τη μέθοδο του franchising (Xiao et al., 2008) και των στρατηγικών συμμαχιών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απουσιάζουν επενδύσεις ΞΑΕ με μορφή *greenfield*. Λειτουργούν κυρίως με τη μορφή οριζόντιας ολοκλήρωσης, ενώ εμφανίζονται λιγότερες που δραστηριοποιούνται κάθετα, όπως ξενοδοχειακές αλυσίδες οι οποίες παράλληλα δραστηριοποιούνται στις ενοικιάσεις αυτοκινήτων κ.ά. Στους υπόλοιπους υπο-κλάδους, όπως τις εταιρείες αεροπορικών μεταφορών, οι οποίες πραγματοποιούν πτήσεις σε συγκεκριμένους προορισμούς με κύριο αντικείμενο τη μεταφορά τουριστών, οι ΞΑΕ οι οποίες συναντώνται συχνότερα αναπτύσσονται με τη μορφή στρατηγικών συμμαχιών ή συνεργασιών και πολλές φορές δραστηριοποιούνται κάθετα. Ένα παράδειγμα μορφής κάθετης ολοκλήρωσης είναι αυτό της αεροπορικής εταιρείας *συστατικών τουριστικών δραστηριοτήτων* Lufthansa που έχει επενδύσει σε υπηρεσίες catering και σε σιδηροδρομικές υπηρεσίες (Button, 2008). Στους tour operators οι ΞΑΕ είναι σπάνιες και οι περισσότερες εταιρείες αρκούνται στη δημιουργία τοπικών τουριστικών πρακτορείων (UNCTAD, 2007).

Στις μεταφορές οι ΞΑΕ εμφανίζονται και με τις δύο μορφές επενδύσεων, *greenfield* και *brownfield* μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών εγχώριων επιχειρήσεων (Häkkinen et al., 2004), με τις δεύτερες να είναι πιο συνηθισμένες καθώς και με τις δύο μορφές

ολοκλήρωσης (κάθετης και οριζόντιας). Ενώ στα logistics είναι κυρίως οριζόντιες, που σημαίνει ότι λειτουργούν στον ίδιο υποκλάδο με αυτόν της μητρικής εταιρείας, π.χ. στις ναυτιλιακές εταιρίες και υποκινούνται κυρίως από τη δύναμη της αγοράς και την αύξηση των οικονομιών κλίμακας (Maggi και Mariotti, 2010). Δεν απουσιάζουν οι ΞΑΕ κάθετης ενσωμάτωσης, με τις πολυεθνικές να επενδύουν προς τα προγενέστερα ή τα μεταγενέστερα στάδια του ίδιου κλάδου ή σε εταιρείες που προσφέρουν διαφορετικές υπηρεσίες από τη μητρική εταιρεία, όπως όταν μια πολυεθνική ναυτιλιακή εταιρεία επενδύει σε ένα πρακτορείο θαλάσσιων μεταφορών (Maggi και Mariotti, 2011) ή μεταξύ μεταφορέων και ξενοδοχείων ή άλλων κλάδων του τουριστικού τομέα (Fayed και Westlake, 2002). Στα logistics εντοπίζονται εκτός των προηγούμενων και ΞΑΕ με τη μορφή ολοκλήρωσης ετερογενών δραστηριοτήτων (conglomerate integration), δηλαδή όταν η επένδυση σε μια δραστηριότητα logistics πραγματοποιείται από μια πολυεθνική εταιρεία η οποία δεν δραστηριοποιείται στα logistics, αλλά είναι για παράδειγμα μια μεταποιητική πολυεθνική (Maggi και Mariotti, 2010:14).

2.3 Επιδράσεις των ΞΑΕ

2.3.1 Επιδράσεις των ΞΑΕ στον τουρισμό

Η διεθνοποίηση στον τουρισμό και η ανάπτυξη ξενοδοχειακών αλυσίδων ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Contractor και Kundu, 2000). Στον τομέα αυτό των υπηρεσιών όμως παρά την πρόωρη διεθνοποίησή του, οι ΞΑΕ δεν κατέχουν τόσο μεγάλο μερίδιο, όπως σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες και περιορίζονται κυρίως στα ξενοδοχεία και την εστίαση και κατά δεύτερο λόγο στις αεροπορικές εταιρείες (Πίνακας 2.2). Στις τελευταίες παρατηρείται μία αύξηση των ΞΑΕ τα τελευταία χρόνια, λόγω της ιδιωτικοποίησης πολλών κρατικών αερομεταφορέων και της αύξησης της διεθνούς ιδιοκτησίας (UNCTAD, 1999).

Στις υπόλοιπες δραστηριότητες όπως αυτές των tour operators, της πολιτιστικής ψυχαγωγίας, των τουριστικών οδικών και θαλάσσιων μεταφορών κ.ά., παρατηρείται μια υστέρηση των ΞΑΕ (UNCTAD, 2007), εντούτοις όμως η συνεισφορά τους είναι σημαντική στην εξέλιξη και ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος. Ειδικότερα οι ξένες άμεσες τουριστικές επενδύσεις μπορούν να συντελέσουν στην αύξηση της τουριστικής ζήτησης σε νέους προορισμούς, να εισάγουν καινοτομίες στο τουριστικό προϊόν και

να συνεισφέρουν στη μεταφορά γνώσης γύρω απ' αυτό (Shaw και Williams, 2009). Επιπλέον δύνανται να προωθήσουν αποτελεσματικότερα το τουριστικό προϊόν στη χώρα που πραγματοποιούν επένδυση κατέχοντας πολλές φορές καλύτερη γνώση της τουριστικής αγοράς από τις εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου (Dwyer και Forsyth, 1994), να απασχολήσουν μεγαλύτερο αριθμό εγχώριων εργαζομένων σε σχέση με τις τοπικές επιχειρήσεις, να εκπαιδεύουν καλύτερα τους εργαζόμενους του τομέα προκειμένου να αναπτύξουν και αυτοί με τη σειρά τους μεγαλύτερες δεξιότητες και να χρησιμοποιήσουν πιο προχωρημένες πρακτικές διοίκησης, ενώ τέλος μπορούν να προωθήσουν καλύτερα περιβαλλοντικά πρότυπα λειτουργίας (UNCTAD, 2007) και κατ'αυτόν τον τρόπο μπορούν να καταστήσουν βιώσιμο συνολικά το παρεχόμενο προϊόν σε μια χώρα. Αξίζει να αναφερθεί εδώ η συμβολή του κλάδου των αεροπορικών μεταφορών στην οικονομική ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων χωρών, η οποία θεωρείται σημαντική όχι μόνο λόγω της μεταφοράς τουριστών από μια χώρα σε μια άλλη, αλλά λόγω της ποσότητας της τουριστικής κίνησης που αυτές εξυπηρετούν, καθώς σ' αυτές τις χώρες το 80% των τουριστών προέρχεται από τις αεροπορικές μεταφορές (Endo, 2006:604). Έτσι οι ΞΑΕ μπορούν να επιτύχουν να βελτιώσουν την εικόνα ενός τουριστικού προορισμού, να αυξήσουν τον αριθμό των επισκεπτών και να καθιερώσουν διεθνώς έναν τόπο ή και μια ολόκληρη χώρα ως τουριστικό προορισμό.

Πίνακας 2.2: Συχνότητα εμφάνισης ΞΑΕ ανά τουριστική δραστηριότητα

Συστατικά Τουριστικών Δραστηριοτήτων	Συχνότητα με την οποία εμφανίζονται ΑΞΕ		
	Πιο Συχνά	Περιστασιακά	Σπάνια
Ξενοδοχεία και συναφή	❖		
Εστιατόρια και συναφή	❖		
Δεύτερες κατοικίες	❖		
Ενοικιάσεις εξοπλισμού μεταφοράς επιβατών	❖		
Υπηρεσίες σιδηροδρομικών μεταφορών επιβατών		❖	
Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών επιβατών		❖	
Υπηρεσίες οδικών μεταφορών επιβατών			❖
Υπηρεσίες θαλάσσιων μεταφορών επιβατών			❖
Υποστηρικτικές υπηρεσίες μεταφοράς επιβατών			❖
Τουριστικά πρακτορεία και συναφή			❖
Υπηρεσίες πολιτισμού			❖
Αθλητικές και άλλες υπηρεσίες αναψυχής			❖

Πηγή: UNCTAD (2007:14)

Μέσω της προσέλκυσης ξένων τουριστών, λόγω της συμβολής των ΞΑΕ στην περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού προκύπτουν και μακροοικονομικά οφέλη στη χώρα υποδοχής που έχουν να κάνουν με τη σημαντική θετική επίδραση στα έσοδα από την εισροή ξένου συναλλάγματος (Dhakal, 2016). Ιδιαίτερα σε μια λιγότερο αναπτυγμένη χώρα μπορεί να συμβάλουν στην αύξηση της απασχόλησης στον τομέα σε εθνικό επίπεδο, αλλά κυρίως σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, εφόσον μάλιστα η περιφέρεια στην οποία εγκαθίσταται η τουριστική ΞΑΕ πλήττεται από ανεργία (Dwyer και Forsyth, 1994) .

Πέρα όμως από τις άμεσες επιδράσεις των ΞΑΕ στις χώρες υποδοχής μπορεί να υπάρξουν και πολλές έμμεσες, όπως η επιπλέον κατανάλωση από τους τουρίστες αγαθών και υπηρεσιών κατά τη διαμονή τους στον τόπο όπου έχει εγκαταστήσει την ξενοδοχειακή μονάδα του ο ξένος επενδυτής με οφέλη τόσο για τους ιδιώτες, αλλά και για τα κρατικά έσοδα μέσω της έμμεσης φορολογίας των αγαθών και υπηρεσιών (Dwyer και Forsyth, 1994) ή η ανάπτυξη συνεργασιών με εγχώριες ή τοπικές βιομηχανίες για τον εφοδιασμό με είδη εξοπλισμού της μονάδας (π.χ. τρόφιμα για το εστιατόριο ή κλινοσκεπάσματα για τα δωμάτια). Άλλο ένα έμμεσο αποτέλεσμα των τουριστικών ΞΑΕ μπορεί να είναι η προσφορά του προϊόντος σε χαμηλότερες τιμές στους τουρίστες, το οποίο μπορεί να επιτευχθεί λόγω του μεγάλου μεγέθους των διεθνών ξενοδοχειακών αλυσίδων, γεγονός που τους επιτρέπει να επιτύχουν οικονομίες κλίμακας, μοιράζοντας τα σταθερά κόστη σε μεγαλύτερο αριθμό φιλοξενουμένων στα ξενοδοχεία τους και επιτυγχάνοντας καλύτερες τιμές απόκτησης των πρώτων υλών τους (McQueen, 1989). Το τελευταίο θα έχει θετική επίδραση στη ζήτηση του τουριστικού προϊόντος στο συγκεκριμένο προορισμό.

Στις αρνητικές επιπτώσεις των ΞΑΕ στον τουρισμό είναι δυνατόν να καταγραφούν η μείωση των εγχώριων επενδύσεων και η μείωση του ελέγχου από πλευράς της χώρας υποδοχής της τουριστικής της βιομηχανίας (Dwyer και Forsyth, 1994). Ενώ σε μικρές τουριστικές οικονομίες, όπως αυτή του Μακάο, έχουν καταγραφεί αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις, όπως κρυφή απώλεια των εσόδων από τον τουρισμό ή το φαινόμενο της «φούσκας» στα ακίνητα και αρνητικές κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις (Sheng and Tsui, 2010) . Σε ένα μέρος της βιβλιογραφίας (ενδεικτικά αναφέρονται τα άρθρα των Lee και Brahmasrene, 2013 και Fauzel et al., 2017) αναφέρονται αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, οι οποίες δυνητικά μπορούν να υποβαθμίσουν το

τουριστικό προϊόν σ' έναν προορισμό και αφορούν στο σύνολο των τουριστικών επενδύσεων εγχώριων και ξένων, αλλά εντοπίζονται κυρίως στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Αυτές πηγάζουν από την αύξηση στην κατανάλωση ενέργειας και τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (Paramati et al., 2017) από τις τουριστικές επιχειρήσεις των οποίων η πολιτική λειτουργίας δεν στηρίζεται σε περιβαλλοντικά πρότυπα και από τις αεροπορικές εταιρείες αντίστοιχα, αν και οι απόψεις των ερευνητών διίστανται καθώς δεν είναι λίγοι αυτοί (Kirkulak et al., 2011· Acharyya, 2009) που υποστηρίζουν ότι οι ΞΑΕ του συγκεκριμένου τομέα συμβάλλουν στη μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και κατά συνέπεια στην προστασία του περιβάλλοντος.

Περιβαλλοντικά προβλήματα όμως είναι δυνατόν να προκύψουν κυρίως σε μικρούς νησιωτικούς προορισμούς από την κατασκευή και επέκταση μεγάλου μεγέθους ξενοδοχειακών επενδύσεων – που συνήθως είναι οι ΞΑΕ, όπως είναι η εδαφολογική διάβρωση και η απώλεια εδάφους με σοβαρό αντίκτυπο στην πανίδα, τη χλωρίδα και βιοποικιλότητα του οικοσυστήματος (Abeyratne, 1999), με αποτέλεσμα την αλλοίωση της εικόνας του προορισμού.

Εκτός των προαναφερθέντων περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε επίπεδο χωρών και σε τοπικό επίπεδο δύναται να υπάρξουν αρνητικές επιπτώσεις, όπως αλλοίωση της φυσιογνωμίας ενός τόπου και υποβάθμισή του, ως αποτέλεσμα της συγκέντρωσης ξένων επενδύσεων και μάλιστα μεγάλης κλίμακας σε συνδυασμό με τις εγχώριες επιχειρήσεις σ' έναν μικρό νησιωτικό ή ορεινό προορισμό. Τότε είναι πολύ πιθανό να υπάρξει υπέρβαση της φέρουσας ικανότητάς του, τόσο της φυσικής – από τη συγκέντρωση μεγαλύτερου αριθμού τουριστών από αυτόν που μπορεί να αντέξει ο συγκεκριμένος προορισμός – όσο και της κοινωνικής φέρουσας ικανότητάς του (Swarbrooke, 1999).

2.3.2 Επιδράσεις των ΞΑΕ στις μεταφορές

Ο τομέας των μεταφορών αποτελεί την πιο σημαντική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου. Η ραγδαία εξέλιξη των μεταφορικών μέσων – π.χ. αεροπλάνα, εκσυγχρονισμός των σιδηροδρόμων, εξέλιξη των ποντοπόρων πλοίων – έφερε και την γιγάντωση του. Και επειδή η ανάπτυξη του εμπορίου θεωρείται σημαντική για την οικονομική μεγέθυνση μιας χώρας, γίνεται άμεσα αντιληπτή η σημασία των ΞΑΕ στον

παραπάνω τομέα προκειμένου και εδώ να συμβάλουν μέσω της τεχνογνωσίας και της μεταφοράς σύγχρονων διοικητικών πρακτικών, ιδιαίτερα σ' ότι αφορά στο μεταφορικό κομμάτι της «βιομηχανίας» των logistics. Άλλωστε θεωρείται μία από τις τρεις μεγαλύτερες «βιομηχανίες» υπηρεσιών από άποψη ΞΑΕ – οι άλλες δύο είναι οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες και επιχειρηματικές δραστηριότητες οι οποίες περιλαμβάνουν real estate, ενοικιάσεις, έρευνα και ανάπτυξη κ.ά. (Kolstad και Villanger, 2008).

Οι ΞΑΕ έχουν θετική επίδραση στην αύξηση της απασχόλησης στον τομέα των μεταφορών, καθώς λόγω του γεγονότος ότι οι μεταφορικές υπηρεσίες έχουν εξελιχθεί σε περίπλοκες και στρατηγικής σημασίας – εξαιτίας της επέκτασης της διεθνοποίησης των αγορών τα τελευταία χρόνια – και έχουν αυξηθεί σημαντικά οι μεταφορικές ροές, οι οποίες προέρχονται από τις εισαγωγές και εξαγωγές ενδιάμεσων και τελικών αγαθών, από τις μεταφορές ενδιάμεσων αγαθών μεταξύ των χωρών προς επεξεργασία και από τις ροές αγαθών και ανθρώπων μεταξύ των διαφορετικών χωρών παραγωγής και διανομής των θυγατρικών εταιρειών των πολυεθνικών (Maggi και Mariotti, 2011:19), με αποτέλεσμα να έχουν αυξηθεί οι απαιτήσεις και στον τομέα των μεταφορών και των logistics. Αυτό σημαίνει ότι όταν η μεταφορά γίνεται πιο σύνθετη και στοχευμένη, όπως συμβαίνει μέσα στη διεθνοποιημένη διαδικασία, οι εταιρίες του μεταποιητικού τομέα αναθέτουν τις μετακινήσεις των φορτίων τους στους ειδικευμένους προμηθευτές – κυρίως πολυεθνικές εταιρείες – οι οποίοι μπορούν να επιτύχουν οικονομίες κλίμακας (economies of scale) και οικονομίες φάσματος (economies of scope)⁴ και όχι σε μικρές επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες απασχολούν λίγους εργαζόμενους και δεν έχουν εμπειρία στο χειρισμό τέτοιων καταστάσεων (Elia et al., 2011:14). Κατ'αυτόν τον τρόπο ο μεταφορικός τομέας αποκομίζει οφέλη από τις ΞΑΕ σε επίπεδο απασχόλησης, αλλά και ανταγωνιστικότητας (Elia et al., 2011).

Οι σύγχρονες μέθοδοι, η καινοτομία και η τεχνολογία που εφαρμόζουν οι ΞΑΕ, ιδιαίτερα στο μεταφορικό κομμάτι των logistics, επηρεάζουν με δύο τρόπους περιβαλλοντικά και όχι μόνο τη χώρα υποδοχής αλλά βοηθούν και τις εγχώριες

---

⁴ Οι οικονομίες φάσματος περιγράφουν περιπτώσεις κατά τις οποίες η παραγωγή δύο ή περισσότερων αγαθών ή υπηρεσιών μαζί από μια επιχείρηση οδηγεί σε χαμηλότερο κόστος από την παραγωγή τους χωριστά. Μπορούν να προκύψουν από προϊόντα που είναι συμπληρωματικά στην παραγωγική διαδικασία ή αγαθά που μοιράζονται εισροές σ' αυτή.

επενδύσεις να υιοθετήσουν παρόμοιες μεθόδους: ο ένας είναι η θετική επίδραση από την εφαρμογή περιβαλλοντικής τεχνολογίας και ο άλλος είναι τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν από την εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογικών και επιστημονικών μεθόδων, οι οποίες αποφέρουν περιορισμό στη σπατάλη ενέργειας, με έμμεσο αποτέλεσμα και την περιβαλλοντική προστασία και βελτίωση (Wang, 2010).

Εκτός των παραπάνω, οι ξένες επενδύσεις στον κλάδο των μεταφορών είναι δυνατόν να επηρεάσουν τις κρατικές πολιτικές και να βοηθήσουν στη βελτίωση των μεταφορικών υποδομών (δρόμοι, γέφυρες, λιμάνια κ.ά.) σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, βελτιώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τις επιβατικές και εμπορευματικές μεταφορές μιας χώρας και κατά συνέπεια την προσβασιμότητα της, την ανταγωνιστικότητά της (Kiel et al., 2014), αλλά και την προσέλκυση επιπλέον επενδύσεων, τόσο στον μεταφορικό κλάδο όσο και σε άλλους παραγωγικούς κλάδους.

Όμως οι ΞΑΕ στις μεταφορές δεν παρουσιάζουν μόνο θετικές επιδράσεις, αλλά μπορεί να επιφέρουν και αρνητικές επιπτώσεις, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό οφείλονται στην αυξανόμενη ποσότητα ενέργειας και γης που απαιτούν οι εμπορευματικές μεταφορές, με επακόλουθες συνέπειες τη ρύπανση της ατμόσφαιρας, την ηχορύπανση, θανατηφόρα τροχαία ατυχήματα κ.λ.π. (Mariotti, 2015). Αρνητικό αντίκτυπο δύναται να έχει η προσέλκυση ΞΑΕ και στις εγχώριες μεταφορικές εταιρείες και εταιρείες logistics, λόγω του ότι υπάρχει περίπτωση να αναγκάσει ορισμένες από αυτές να εγκαταλείψουν την αγορά, την οποία καταλαμβάνουν οι ξένοι επενδυτές διευρύνοντας το μερίδιο τους στην αγορά και προσελκύοντας όλο και περισσότερους εργαζόμενους του κλάδου, γιατί συνήθως πληρώνουν καλύτερα από τις εγχώριες εταιρείες την ποιοτική εργασία (Mariotti, 2015:84).

Ένα μεγάλο κομμάτι του κλάδου των μεταφορών είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον τουρισμό, όπως κυρίως οι αεροπορικές, αλλά και οι σιδηροδρομικές, οδικές, ακόμα και οι θαλάσσιες μεταφορές τουριστών ή συμμετεχόντων σε συνέδρια και αθλητικά ή πολιτιστικά γεγονότα. Κυρίως ο τουρισμός μιας χώρας, η οποία είναι δύσκολα προσβάσιμη από άλλα μεταφορικά μέσα εξαρτάται από τις αεροπορικές μεταφορές και αυτές με τη σειρά τους σε ορισμένες περιπτώσεις από την ανάπτυξη του τουρισμού για την επιβίωσή τους. Λόγω αυτής της αλληλεπίδρασης στον κλάδο των μεταφορών, ορισμένες από τις προαναφερθείσες επιδράσεις των ξένων επενδύσεων στον τουρισμό αφορούν και τις μεταφορές. Για παράδειγμα η ανάπτυξη ενός προορισμού μέσω της

προσέλκυσης ΞΑΕ θα έχει θετική επίπτωση στις ξένες και εγχώριες εταιρείες επιβατικών μεταφορών. Όσον αφορά στις επιπτώσεις των αεροπορικών εταιρειών στο περιβάλλον από την υπερβολική εκπομπή ρύπων, έχει ήδη εξεταστεί συνοπτικά στην υποενότητα που αφορά στον τουρισμό.

Τα οφέλη σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο των επενδύσεων στις μεταφορές προκύπτουν από τα συμπεράσματα του Krugman (1991), σύμφωνα με τα οποία η μείωση του κόστους των μεταφορών που μπορεί να προέλθει από επενδύσεις στη βελτίωση των εμπορευματικών μεταφορών (υποδομές και μεταφορικά μέσα), επηρεάζει θετικά τον τόπο που θα επιλέξει μια επιχείρηση και τείνει να συγκεντρώνει τις επενδύσεις της σε μία θέση λόγω των οικονομιών κλίμακας, τη στιγμή που υψηλά μεταφορικά κόστη προκαλούν διασπορά στις θέσεις εγκατάστασης των επιχειρήσεων.

2.3.3 Άλλες επιδράσεις των ΞΑΕ του τουρισμού ή/και των μεταφορών σε μια χώρα ή περιφέρεια

2.3.3.1 Οικονομικές και τεχνολογικές

Σημαντικές είναι οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στο ισοζύγιο πληρωμών των χωρών υποδοχής και οι πιθανές θετικές συνέπειες δύνανται να εμφανιστούν με τρεις διαφορετικές μορφές: α) από την αρχική εισροή κεφαλαίων στη χώρα υποδοχής κατά την εγκαθίδρυση μιας θυγατρικής από μια πολυεθνική, β) με την παραγωγή ή παροχή από τη θυγατρική εταιρεία αγαθών ή υπηρεσιών, τα οποία μέχρι τώρα εισάγονταν από τη συγκεκριμένη χώρα και γ) με την εγκατάσταση μιας θυγατρικής από μια πολυεθνική στη χώρα προκειμένου αυτή να εξάγει αγαθά και υπηρεσίες σε άλλες χώρες (Kurtishi-Kastrati, 2013:29). Ενώ οι Kokkinou και Psycharis (2004) συμπληρώνουν ως προς την εισροή κεφαλαίων από τις ΞΑΕ, ότι αυτά είναι σταθερότερα για τη χώρα υποδοχής, σε σύγκριση με τις ασταθείς, παθητικές επενδύσεις χαρτοφυλακίου.

Άλλη μια θετική οικονομική επίδραση ως αποτέλεσμα των ΞΑΕ είναι αυτή η οποία επηρεάζει τους μισθούς των εργαζομένων στις χώρες όπου αυτές εγκαθίστανται, με συνέπεια τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης, την αύξηση της κατανάλωσης, της αποταμίευσης και συνεπώς του συνολικού εισοδήματος των χωρών αυτών. Ο Lipsey (2004) στη μελέτη του αφού πρώτα διερωτάται γιατί μια ΞΑΕ μπορεί να πληρώσει καλύτερους μισθούς σε σχέση με μια εγχώρια εταιρεία του ίδιου

μεγέθους, πιθανολογεί στη συνέχεια ότι δύναται να το κάνει λόγω της υπεροχής στην τεχνολογία που χρησιμοποιεί και της αποδίδει υψηλότερη οριακή παραγωγικότητα εργασίας (MP_L), αν και αυτό που θα ήταν αναμενόμενο να συμβεί θα ήταν μάλλον να επεκταθεί η παραγωγή παρά να αυξηθούν οι αμοιβές. Στη συνέχεια ο ίδιος (Lipsey, 2004:346) παρουσιάζει τέσσερις υποθέσεις προς επιβεβαίωση σύμφωνα με τις οποίες μια ξένη επιχείρηση προτιμά να δώσει καλύτερους μισθούς στους εργαζομένους της: α) για την αντιστάθμιση της προτίμησης του εργατικού δυναμικού να εργαστεί στις εγχώριες επιχειρήσεις, β) ενδεχομένως προκύπτει η ανάγκη να το κάνει λόγω των κανονισμών των χωρών υποδοχής ή λόγω πιέσεων των χωρών προέλευσης, γ) επειδή από τις ξένες εταιρείες έχει εισαχθεί ιδιόκτητη τεχνολογία στη χώρα υποδοχής και στοχεύουν στη μείωση της ταχύτητας διαρροής αυτής προς τα έξω στους εγχώριους ανταγωνιστές τους, δεδομένου ότι οι υπάλληλοι έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν εργοδότη και δ) οι ξένες εταιρείες λόγω της περιορισμένης κατανόησης των τοπικών αγορών εργασίας πληρώνουν υψηλότερους μισθούς για να προσελκύσουν καλύτερους εργαζομένους, ενώ οι περισσότερες έμπειρες εγχώριες εταιρείες είναι σε θέση να αναγνωρίσουν και να προσελκύσουν εργαζόμενους χωρίς να πληρώσουν υψηλότερους μισθούς.

Οι παραπάνω υποθέσεις επιβεβαιώνονται ως προς το θετικό αντίκτυπο στους μισθούς τόσο σε αναπτυσσόμενες οικονομίες από τις μελέτες των Blomström (1983), Haddad και Harrison (1993), Hill (1990), Manning (1998) και των Lipsey και Sjöholm (2003), αλλά και σε αναπτυγμένες οικονομίες, όπως αυτή των Η.Π.Α., στις μελέτες των Lipsey (1994), Doms και Jensen (1998) και του Ηνωμένου Βασιλείου, στις μελέτες των Griffith και Simpson (2004), των Driffield και Girma (2005) και Girma et al. (2001).

Η μελέτη του Lipsey (2004) δεν περιορίστηκε στη σύγκριση των μισθών μεταξύ ξένων και εγχώριων εταιρειών, αλλά δόθηκε συνέχεια με την εξέταση της διάχυσης των επιδράσεων των αμοιβών των πολυεθνικών εταιρειών στις αμοιβές των εργαζομένων των εγχώριων εταιρειών. Το συμπέρασμά του ήταν ότι παρά την ύπαρξη κάποιων αρνητικών αποτελεσμάτων σε μερικές έρευνες, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις θετικής επίδρασης από τη διάχυση των μισθών που προσφέρουν οι ξένες εταιρείες στο σύνολο των προσφερόμενων αμοιβών σε μια χώρα υποδοχής (Lipsey, 2004).

Μια δεύτερη θετική επίδραση των ΞΑΕ είναι αυτή η οποία αφορά στη βελτίωση της παραγωγικότητας της χώρας υποδοχής, η οποία προέρχεται κυρίως από την ανώτερη

απόδοση στη λειτουργία των ξένων εταιρειών (Lipsey, 2004). Οι εγχώριες επιχειρήσεις, όπως υποστηρίζει ο Lipsey (2004), είναι δυνατόν να επιτύχουν αύξηση της αποδοτικότητας και παραγωγικότητάς τους, είτε μέσω της αντιγραφής του τρόπου λειτουργίας των ξένων εταιρειών ή εξαιτίας της πίεσης από τον ανταγωνισμό που δημιουργούν οι ξένες επιχειρήσεις, προκειμένου να βελτιώσουν την απόδοσή τους για να επιβιώσουν και να μην εκτοπιστούν από την αγορά. Ο ίδιος (Lipsey, 2004:354) αναφέρεται και στην αρνητική πλευρά των *brownfield* ΞΑΕ σε σχέση με την μεγαλύτερη παραγωγικότητα που αυτές επιτυγχάνουν, λέγοντας ότι αυτό συμβαίνει λόγω του γεγονότος ότι οι ξένοι επενδυτές έχουν εξαγοράσει τις πιο αποτελεσματικές εγχώριες επιχειρήσεις, αφήνοντας τις λιγότερο αποτελεσματικές στην εγχώρια ιδιοκτησία.

Στις μελέτες συγκρίσεων παραγωγικότητας μεταξύ εγχώριων και ξένων επιχειρήσεων, όπου οι ερμηνευτικές μεταβλητές που χρησιμοποιούνται είναι η εθνικότητα της ιδιοκτησίας, η ένταση κεφαλαίου, η ένταση ικανοτήτων των εργαζομένων και η κλίμακα των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων, ο Lipsey (2004) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα στοιχεία που προκύπτουν από όλες τις μελέτες που πραγματοποίησε, συντείνουν στο ότι παρουσιάζουν υψηλότερη παραγωγικότητα επιχειρήσεις οι οποίες ανήκουν σε ξένη ιδιοκτησία τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες και αυτό μπορεί να αποδοθεί στην υψηλότερη ένταση κεφαλαίου ή μεγαλύτερης κλίμακας της παραγωγής στις ξένης ιδιοκτησίας εγκαταστάσεις.

Σχετικά με τη διάχυση της αυξημένης παραγωγικότητας στις χώρες υποδοχής οι Blomström και Kokko (2002:24) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τέτοιες επιδράσεις υπάρχουν και μπορούν να είναι ουσιαστικές και μέσα στην ίδια βιομηχανία αλλά και μεταξύ των βιομηχανιών, αν και δεν υπάρχει ένδειξη για την ακριβή φύση τους, ούτε για το μέγεθος τους, εντούτοις αυτές διαφέρουν μεταξύ των χωρών και των βιομηχανιών, ενώ οι θετικές επιπτώσεις των ΞΑΕ είναι πιθανό να αυξηθούν αναλόγως με το επίπεδο της τοπικής ικανότητας και του ανταγωνισμού. Σε προηγούμενη έρευνά του ο Blomström (1991) διαπίστωσε ότι η πρόσβαση στη σύγχρονη τεχνολογία και την καινοτομία η οποία μπορεί να προέλθει από τις ΞΑΕ και να διαχυθεί στη χώρα υποδοχής, είναι πιθανό να οδηγήσει σε έμμεσα οφέλη στην παραγωγικότητά της. Ο ίδιος (Blomström, 1991) εξηγεί ότι η διάχυση της τεχνολογίας και η βελτίωση της

παραγωγικότητας μπορεί να προκύψει με διάφορους τρόπους, όπως μέσω της αύξησης της ανταγωνιστικότητας στις αγορές της χώρας υποδοχής, μέσω της καλύτερης εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού και της καλύτερης διοίκησης ή μέσω της εκπαίδευσης των τοπικών προμηθευτών ενδιάμεσων προϊόντων προκειμένου να ανταποκριθούν στα υψηλότερα πρότυπα ποιότητας, ελέγχου, αξιοπιστίας και ταχύτητας παράδοσης που απαιτούν τόσο η τεχνολογία όσο και ο τρόπος λειτουργίας των ξένων επιχειρήσεων.

Ενώ ο Lipsey (2004), μετά τη μελέτη των σχετικών ερευνών για τη διάχυση της τεχνολογικής υπεροχής των ΞΑΕ στις χώρες υποδοχής, καταλήγει ότι παρότι σε θεωρητικό επίπεδο αναμένεται να είναι ξεκάθαρα θετική, τα στοιχεία καταδεικνύουν τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις στον τομέα της παραγωγικότητας, αν και υπάρχουν επαρκή στοιχεία από διάφορες χώρες τα οποία είναι δυνατόν να επιβεβαιώσουν την ευεργετική επίδραση των ΞΑΕ στην αύξηση της παραγωγικότητας των εγχώριων επιχειρήσεων, αρκεί οι τελευταίες να μην υπολείπονται (σε επίπεδο απόδοσης) από τις θυγατρικές εταιρείες των πολυεθνικών.

Αναφορικά με τον καθοριστικό ρόλο της τεχνολογίας την οποία μεταφέρουν οι ΞΑΕ στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών υποδοχής, η Kurtishi-Kastrati (2013:27) επισημαίνει ότι η τεχνολογία είναι αυτή που έχει τη δυνατότητα να προάγει την οικονομική ανάπτυξη και την εκβιομηχάνιση και αυτό είναι δυνατόν να συμβεί με δύο χρήσιμους τρόπους: α) η τεχνολογία μπορεί να ενσωματωθεί στη διαδικασία παραγωγής ή β) μπορεί να ενσωματωθεί σε ένα προϊόν (Hill, 2000 στο Kurtishi-Kastrati, 2013:27), για να καταλήξει ότι οι τεχνολογίες που μεταφέρονται στις χώρες υποδοχής, ιδιαίτερα τις αναπτυσσόμενες, μέσω των ΞΑΕ ασκούν θετική επίδραση στην παραγωγικότητα και την οικονομική ανάπτυξη των χωρών αυτών.

Οι ΞΑΕ πέραν των προαναφερθέντων είναι δυνατόν να βοηθήσουν τις χώρες υποδοχής στην ενσωμάτωσή τους σε παγκόσμια δίκτυα παραγωγής, να εισάγουν νέες οικονομικές δραστηριότητες και να διαφοροποιήσουν τη σύνθεση παραγωγής των χωρών αυτών (Lipsey, 2004). Δύνανται κατ' αυτόν τον τρόπο να έχουν θετικό αντίκτυπο στις εξαγωγές των χωρών υποδοχής παρέχοντάς τους ευκολότερη πρόσβαση σε αγορές εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών (Lipsey, 2004· Kokkinou και Psycharis, 2004).

Το ερώτημα το οποίο προκύπτει μετά τη διερεύνηση της συμβολής των ΞΑΕ στους παραπάνω τομείς της οικονομίας και της τεχνολογικής προόδου των χωρών στις οποίες εγκαθίστανται, είναι αν αυτές έχουν τη δυνατότητα επίδρασης στη συνολική οικονομική μεγέθυνση των χωρών. Στο ερώτημα αυτό ο Lipsey (2004:369) μελετώντας τις σχετικές έρευνες καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν μπορούν να υπάρξουν καθολικά αποτελέσματα για το σύνολο των χωρών, παρά το γεγονός ότι οι περισσότερες βρίσκουν θετικά αποτελέσματα σε ορισμένες χρονικές περιόδους ή μεταξύ μερικών ομάδων χωρών· κι αυτό γιατί υπάρχουν ορισμένες χρονικές περίοδοι και ορισμένες χώρες όπου οι ΞΑΕ φαίνεται να σχετίζονται σε μικρό βαθμό με την οικονομική ανάπτυξη.

Πέρα όμως από τις θετικές οικονομικές επιδράσεις των ΞΑΕ, υπάρχουν στον αντίποδα και οι αρνητικές. Ο Zilinske (2010) αναφέρει ότι στην προσπάθειά τους οι κυβερνήσεις των χωρών να προσελκύσουν ξένους επενδυτές, αναπτύσσουν πολιτικές που στην πραγματικότητα εμποδίζουν την ανάπτυξη, όπως πολιτικές επιδοτήσεων και φοροαπαλλαγών προς αυτούς, μειώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τα κυβερνητικά έσοδα τα οποία ήταν δυνατόν να διατεθούν στην εκπαίδευση ή στις υποδομές (Epstein, 1999 στο Zilinske, 2010:334). Ενώ ο Lipsey (2004:372) πιστεύει ότι οι εμπορικές διασυνδέσεις που προάγουν οι ΞΑΕ ασκούν περιοριστικό ρόλο στην ελευθερία των κυβερνήσεων των χωρών υποδοχής, αν μη τι άλλο και στους ίδιους τους ανθρώπους τους και συνεχίζοντας αναφέρεται στο γεγονός ότι η γρήγορη ανάπτυξη των χωρών αυτών είναι πιθανό να προκαλέσει την αποδόμηση και την καταστροφή της αξίας των παλιών τεχνικών παραγωγής και δεξιοτήτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο υποστηρίζει ο Lipsey (2004), διαταράσσεται η σταθερότητα μιας χώρας και υποβαθμίζονται τα οφέλη από τις ΞΑΕ, πολύ δε περισσότερο όταν αυτά τα οφέλη τα καρπώνεται μόνο ένα μικρό κομμάτι του πληθυσμού της χώρας.

Υπάρχουν όμως και άλλα αρνητικά αποτελέσματα που γίνονται ευκολότερα και πιο άμεσα αντιληπτά, όπως περιπτώσεις που οι ξένοι επενδυτές δύνανται να μειώσουν την απασχόληση απολύοντας τους εγχώριους εργαζόμενους, όπως αναφέρθηκε παραπάνω στο παράδειγμα της κροατικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών Hrvatski Telekom, προκειμένου να αυξήσουν την κερδοφορία τους. Είναι πιθανόν ακόμη να οδηγήσουν εκτός αγοράς τις τοπικές επιχειρήσεις, οι οποίες δεν καταφέρνουν να αντέξουν τον ανταγωνισμό (Ivanovic et al., 2011) ή να τις εξαγοράσουν αποκτώντας κατ' αυτόν τον

τρόπο το συνολικό μερίδιο της αγοράς· ένα πρόβλημα που μπορεί να προκύψει στις αναπτυσσόμενες χώρες και στις μικρές αγορές, όπου δεν υπάρχει χώρος για αρκετές εταιρείες (Vissak και Roolaht, 2005). Ο Zilinske (2010) υποστηρίζει επίσης ότι όταν οι ΞΑΕ έχουν την μορφή συγχωνεύσεων και εξαγορών, η οποία θεωρείται και ο συνηθέστερος τύπος επενδύσεων τις τελευταίες δύο δεκαετίες και όχι οι *greenfield* επενδύσεις, οι θετικές εξωτερικότητες είναι πολύ χαμηλότερες, αν όχι αρνητικές.

Ενώ από την Έρευνα και Ανάπτυξη που μεταφέρουν οι ΞΑΕ στη χώρα υποδοχής είναι πιθανό να υπάρξουν και αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της εγχώριας Ε & Α, όπως υποστηρίζουν οι Vissak και Roolaht (2005), καθώς είναι δυνατόν η χώρα να βασίζεται στις τεχνολογικές καινοτομίες οι οποίες παρέχονται από τις πολυεθνικές και έτσι μειώνεται η χρηματοδότηση σε φορείς και πανεπιστήμια για Ε & Α, γεγονός το οποίο μπορεί με τη σειρά του να προκαλέσει τη φυγή των επιστημόνων στο εξωτερικό.

Εξετάζοντας στη συνέχεια τις οικονομικές επιδράσεις των ΞΑΕ σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, διαπιστώνεται σημαντική θετική επίδραση, ίσως και μεγαλύτερη σε σχέση με την αντίστοιχη επίδραση την οποία ασκούν σε εθνικό επίπεδο. Έτσι πολλές φορές, ειδικά σε περιπτώσεις στις οποίες η διαπεριφερειακή κινητικότητα του εργατικού δυναμικού είναι χαμηλή, η διάχυση της πληροφορίας και της γνώσης που προέρχεται από τις ΞΑΕ διευκολύνεται σε τοπικό επίπεδο ή εντός των ορίων της περιφέρειας, λόγω των κοινωνικών δεσμών οι οποίοι υφίστανται σ' αυτή και ενισχύουν την αμοιβαία εμπιστοσύνη και τις προσωπικές επαφές, παρά σε περιοχές μακριά από τον τόπο που οι ξένες επενδύσεις είναι εγκατεστημένες (Fu, 2008). Και ο Girma (2003) απαριθμεί τέσσερις λόγους για τους οποίους τα οφέλη στις εγχώριες επιχειρήσεις από τις ΞΑΕ είναι πιθανόν να περιορίζονται στην τοποθεσία της επένδυσης: α) γιατί τα οφέλη είναι πιθανότερο να διαδοθούν τουλάχιστον αρχικά στις γειτονικές εταιρίες, β) γιατί εάν ένας εξειδικευμένος εργάτης φύγει από μια ξένη εταιρία είναι πιθανό να προτιμήσει να εργαστεί σε μια εγχώρια εταιρία στην ίδια περιοχή, γ) γιατί από τις ξένες εταιρείες είναι πιθανό να προτιμηθούν οι διασυνδέσεις με τοπικές εταιρείες προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν τα κόστη συναλλαγών και να διευκολυνθεί η επικοινωνία με τους εγχώριους προμηθευτές και δ) γιατί από την οικονομική γεωγραφία προκύπτει ότι οι εξωτερικότητες γνώσης μεταδίδονται πιο αποτελεσματικά σε μικρές αποστάσεις.

Ένα παράδειγμα θετικής επίδρασης στο μέσο μισθό μιας περιοχής, παρουσιάζεται στην έρευνα των Figlio και Blonigen (2000, στο Lipsey, 2004:354), η οποία έγινε για την πολιτεία της Νότιας Καρολίνας στις Η.Π.Α. και στην οποία επιβεβαιώνεται ότι το όφελος από την προσθήκη ξένης ιδιοκτησίας εργοστασίων παραγωγής είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό που θα προέκυπτε από την προσθήκη νέων εγχώριων επιχειρήσεων και συνδέεται με αυξήσεις στους πραγματικούς μισθούς για όλους του εργαζόμενους στην ίδια βιομηχανία και επαρχία.

Παρότι όμως οι ΞΑΕ μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη αρκετών περιφερειών και τόπων, συνήθως εντείνονται οι ήδη υπάρχουσες ανισότητες στην οικονομική ανάπτυξη καθώς οι επενδύσεις δεν κατανέμονται ομοιόμορφα στις περιφέρειες των χωρών (Wei et al., 2009· Lessmann, 2013) και ιδιαίτερα οι επενδύσεις *greenfield* φαίνεται να προτιμούν τις ήδη ανεπτυγμένες περιφέρειες με συγκριτικά πλεονεκτήματα, όπως αυτές που διαθέτουν ευνοϊκή γεωγραφική θέση με έμφαση στις παράκτιες περιοχές, αλλά κυρίως αυτές των οποίων οι κάτοικοι έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και αυτές με υψηλό επίπεδο αστικοποίησης (Fazekas, 2005). Και σε τοπικό επίπεδο όμως παρατηρούνται ανισότητες καθώς οι ΞΑΕ είναι συγκεντρωμένες στις μεγάλες πόλεις και σε άλλες μητροπολιτικές περιοχές (Pavlinek, 2004), κυρίως λόγω της ύπαρξης οικονομιών συσώρευσης που συντελούν στη μείωση του κόστους παραγωγής.

2.3.3.2 Κοινωνικές επιδράσεις

Οι κοινωνικές επιδράσεις σχετίζονται άμεσα με τις οικονομικές και πηγάζουν κυρίως από την αύξηση της απασχόλησης, ιδίως από επενδύσεις τύπου *greenfield*, καθώς τέτοιες επενδύσεις δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας και συμβάλουν στην καταπολέμηση της ανεργίας και στην ευημερία των κατοίκων μιας χώρας. Αυτό δε σημαίνει ότι η επίδραση των ΞΑΕ στην απασχόληση είναι μόνο θετική, και αυτό φαίνεται στο παράδειγμα που αναφέρθηκε παραπάνω με την εξαγορά της Hrvatski Telekom από την Deutsche Telecom. Ιδιαίτερα σε επενδύσεις τύπου *brownfield* μπορεί οι αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις να υπερτερούν των θετικών.

Από σχετικές έρευνες προκύπτει ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση (οι ΞΑΕ και γενικά το διεθνές εμπόριο) αυξάνει την πίεση του ανταγωνισμού, μειώνοντας κατά συνέπεια τη διάκριση γένους στις αμοιβές και την απασχόληση (Black και Brainard,

2002' Chen et al., 2013). Έτσι φαίνεται να υπάρχει θετική επίδραση από τη λειτουργία των ΞΑΕ στην απασχόληση των γυναικών και την εξάλειψη των μισθολογικών διαφορών μεταξύ των δύο φύλων, προς όφελος τους με την άνοδο του επιπέδου διαβίωσης των γυναικών.

Ο αντίλογος στα παραπάνω προέρχεται από τη μελέτη του Hippert (2002, στο Herman et al., 2004:16), ο οποίος εξετάζει την επίδραση των ΞΑΕ στην υγεία των γυναικών και συμπεραίνει ότι οι γυναίκες είναι αυτές οι οποίες βάλονται από την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, λόγω της κοινωνικής τους θέσης στις αναπτυσσόμενες χώρες, ειδικά σε περιοχές του Μεξικού και σε χώρες της Ασίας. Και ο Kiss (2003, στο Herman et al., 2004:16) που εξετάζει την κατάσταση στην κοινωνία της Ουγγαρίας μετά την φιλελευθεροποίηση της οικονομίας της και την έλευση των ΞΑΕ, υποστηρίζει ότι αυτή οδήγησε βαθμιαία στον κοινωνικό και πολιτικό αποκλεισμό των γυναικών.

Σχετικά με την εξάλειψη της παιδικής εργασίας και την εκμετάλλευση των παιδιών φαίνεται πως υπάρχει ισχυρή σχέση όσο αφορά στον περιορισμό ή στην αύξηση της παιδικής εργασίας από τις ΞΑΕ αναλόγως με τον τομέα. Έτσι ενώ παρατηρείται θετική επίπτωση στην μείωση της παιδικής εργασίας στον τομέα της εξόρυξης στη Λατινική Αμερική και στον τομέα της μεταποίησης στην Νότια και Ανατολική Ασία, αντιθέτως στον τομέα της γεωργίας στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία φαίνεται ότι αυξάνεται η παιδική εργασία (Doytch et al., 2014).

Τέλος, παρά το γεγονός ότι από τις ΑΞΕ είναι δυνατόν να υποκινηθούν πολιτικές προς όφελος των πολιτών, να δημιουργηθούν περισσότερες θέσεις απασχόλησης και με αυτόν τον τρόπο να μειωθούν οι συγκρούσεις γης, από τις ΑΞΕ είναι δυνατόν να προκληθούν και αρνητικά διανεμητικά αποτελέσματα κυρίως σε τοπικό επίπεδο (Wu και Heerink, 2016). Αυτό μπορεί να συμβεί λόγω των πολιτικών που ενδέχεται να εφαρμόσουν οι τοπικοί άρχοντες προκειμένου να προσελκύσουν ξένους επενδυτές. Έτσι από τις τοπικές αρχές για το σκοπό αυτό μπορεί να εφαρμοστούν πολιτικές μείωσης της αξίας της γης και να προβλεφθούν άλλες διευκολύνσεις υπέρ των επενδυτών, αντί να εξασφαλιστεί η προστασία της γης και των δικαιωμάτων των κατοίκων της περιοχής, πράγμα που αποβαίνει σε βάρος των ντόπιων γαιοκτημόνων (Wu και Heerink, 2016).

2.3.3.3 Περιβαλλοντικές επιπτώσεις

Στην πλειοψηφία των άρθρων που απαντώνται στη σχετική βιβλιογραφία – ενδεικτικά αναφέρονται αυτά των He (2006) και Tang (2015) – γίνεται λόγος για τις αρνητικές συνέπειες της λειτουργίας των θυγατρικών βιομηχανικών, κατά κύριο λόγο, εγκαταστάσεων των ΞΑΕ από τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και διοξειδίου του θείου στην ατμόσφαιρα. Οι επιπτώσεις αυτές δεν εμφανίζονται με την ίδια ένταση σ' όλες τις χώρες, αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό στις αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς σ' αυτές η νομοθεσία για την περιβαλλοντική προστασία είναι πιο χαλαρή. Ωστόσο επισημαίνεται το γεγονός ότι εφόσον οι χώρες αυτές αναπτυχθούν, οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις μειώνονται, καθώς από τις πολυεθνικές υπάρχει η τάση να μεταφέρονται οι ρυπογόνες επιχειρήσεις τους σε χώρες με χαλαρούς περιβαλλοντικούς περιορισμούς, που δεν είναι άλλες από τις υπό ανάπτυξη χώρες και οι οποίες προκειμένου να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις και να βελτιώσουν τις οικονομικές τους επιδόσεις, παραβλέπουν τις αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Στην πρόσφατη βιβλιογραφία ωστόσο συναντώνται αναφορές και για τις θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Μία εξ αυτών είναι η υπόθεση «halo effect», η οποία στηρίζεται στο γεγονός ότι από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις διαχέεται η ανώτερη γνώση την οποία κατέχουν και εφαρμόζονται φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές, βελτιώνοντας την περιβαλλοντική απόδοση των εγχώριων επιχειρήσεων (Doytch και Uctum, 2016). Ακόμη υποστηρίζεται, ότι από τις ΞΑΕ καταβάλλεται προσπάθεια εκτός από την εξοικονόμηση ενέργειας, να καθιερωθεί η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και να αποθαρρυνθεί η χρήση «ακάθαρτης» ενέργειας (Ting et al., 2011· Doytch και Narayan, 2016).

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν οι αρνητικές επιπτώσεις οι οποίες προκαλούνται από τη λειτουργία ορισμένων ΞΑΕ, λόγω της αλλοίωσης του φυσικού περιβάλλοντος, από την δημιουργία εγκαταστάσεων τους σε περιοχές φυσικού κάλους και δασικές περιοχές. Στην Ελλάδα παράδειγμα αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων ξένης επένδυσης με σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις αποτέλεσε η *brownfield* επένδυση της канаδικής μεταλλευτικής εταιρείας Eldorado Gold, η οποία απέκτησε το 95% της εταιρείας Ελληνικός Χρυσός Α.Ε., στη Χαλκιδική και με τις μεταλλευτικές της δραστηριότητές της και τις αναμενόμενες πιθανές αρνητικές επιπτώσεις από αυτές που μπορεί να υπάρξουν στο έδαφος και το υπέδαφος της περιοχής, ξεσήκωσε θύελλα

αντιδράσεων και συγκρούσεων στην τοπική κοινωνία μεταξύ κατοίκων της περιοχής που απασχολούταν στην επιχείρηση και μη απασχολούμενων στην επιχείρηση κατοίκων, οι οποίοι ανησυχούσαν για τις μελλοντικές επιπτώσεις στην υγεία τους και την καταστροφή στο φυσικό περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής.

2.3.3.4 Πολιτικές επιδράσεις

Οι πολιτικές που ακολουθούνται τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο επηρεάζουν, όπως θα αναλυθεί παρακάτω στη διατριβή, την προσέλκυση επενδύσεων, αλλά και από τις πολυεθνικές ασκείται σημαντική επιρροή στις ακολουθούμενες πολιτικές των χωρών στις οποίες έχουν συμφέροντα. Αυτό μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, όπως μέσω της παροχής πληροφοριών στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής σχετικά με τους κανονισμούς οι οποίοι ισχύουν σε άλλες αγορές, συνδιαμορφώνοντας το οικονομικό μέλλον της χώρας υποδοχής (Prakash και Potoski, 2007), είτε συμμαχώντας με άλλους τοπικούς φορείς προκειμένου να επηρεάσουν αξιωματούχους προς το συμφέρον τους, είτε τέλος μέσω εξαναγκασμών, άλλες φορές με τη μορφή φιλανθρωπιών και άλλες φορές με τη μορφή απειλών για αποχώρηση της επένδυσής τους από τη χώρα ή τον τόπο (Jensen et al., 2012).

2.4 Θεωρίες διεθνοποίησης και τύπου εγκατάστασης των ΞΑΕ

Υπάρχουν αρκετές θεωρίες στην βιβλιογραφία, οι οποίες προσπαθούν να εξηγήσουν τις στρατηγικές διεθνοποίησης των επιχειρήσεων και της επιλογής του τύπου εγκατάστασής τους. Εντούτοις οι οικονομολόγοι έχουν επικεντρώσει την προσοχή τους σε μεγάλο βαθμό στην θεωρία των ξένων άμεσων επενδύσεων (ΞΑΕ) και των σχετικών υποθεωριών (Assaf et al., 2015), όπως της θεωρίας της ατελούς αγοράς, της θεωρίας της ‘εσωτερίκευσης’ (internalization) και της θεωρίας της ‘διεθνοποίησης’, που έχει ως συνέχειά της τη μετέπειτα θεωρία των τριών σταδίων. Οι θεωρίες αυτές είναι δυνατόν να διαιρεθούν σε δύο ρεύματα έρευνας: την οικονομική προσέγγιση, της οποίας παράδειγμα είναι η θεωρία της ‘εσωτερίκευσης’ και την προσέγγιση διαδικασίας η οποία βασίζεται στην οργανωτική θεωρία και της οποίας παράδειγμα είναι η θεωρία της ‘διεθνοποίησης’ (Andersson, 2016). Στη συνέχεια γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση των θεωριών αυτών.

Ο Hymer (1970:441) που διατύπωσε τη θεωρία της ατελούς αγοράς, συνοψίζοντάς την σε μια φράση του αναφέρει ότι «οι πολυεθνικές είναι τυπικά μεγάλες εταιρείες που λειτουργούν σε ατελείς αγορές και το ερώτημα της αποτελεσματικότητάς τους είναι ένα ερώτημα της αποτελεσματικότητας μιας ολιγοπωλιακής λήψης απόφασης». Αναλυτικότερα η εργασία του Hymer το 1960 σχετικά με την εσωτερίκευση των διεθνών συναλλαγών συγκαταλεγόταν μεταξύ των πρώτων θεωρητικών παρουσιάσεων σχετικά με τη διάκριση μεταξύ παθητικής επένδυσης χαρτοφυλακίου και ΞΑΕ και επικεντρωνόταν στο γεγονός ότι οι τελευταίες παραχωρούν τον σταθερό έλεγχο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων σε άλλες χώρες, ενώ οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου όχι (Oviatt και McDougall, 1994). Υποστήριζε ότι οι ΞΑΕ έχουν πιθανότητες επιτυχίας μόνο όταν υπάρχουν ατέλειες στις αγορές, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν πλεονεκτήματα και συγκρούσεις και ότι θα ήταν εφικτή η δραστική μείωση του ανταγωνισμού των εταιρειών μέσω της δημιουργίας ΞΑΕ, μέσω των οποίων θα επιτυγχάνονταν η μείωση των συγκρούσεων και τα τυχόν ευεργετήματα από τα ειδικά πλεονεκτήματα των αγορών. Όμως σύμφωνα με τον Casson (1987), ο Hymer απέτυχε να διαχωρίσει τις ατέλειες της αγοράς δομικού τύπου από τις ατέλειες τύπου κόστους συναλλαγής, οι οποίες προκύπτουν φυσικά και θεωρούνται εξωγενείς στις πολυεθνικές (Kalfadellis και Gray, 2002).

Η θεωρία της ‘εσωτερίκευσης’ αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970 για να εξηγήσει την ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων και την εξάπλωση των ΞΑΕ (Buckley και Casson, 2009). Εξηγείται μέσω αυτής, γιατί η πολυεθνική επιχειρηματική δραστηριότητα επικεντρώνεται σε καινοτόμες βιομηχανίες έντασης γνώσης και σε βιομηχανίες όπου η ποιότητα των συστατικών και των πρώτων υλών είναι δύσκολο να μετρηθεί και να ελεγχθεί (Casson, 2015). Πριν από τη θεωρία της ‘εσωτερίκευσης’ επικρατούσε η θεωρία ότι από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις γινόταν απλά μεταφορά κεφαλαίου σε μια ξένη χώρα, αλλά στη συνέχεια αναγνωρίστηκε ότι είναι κυρίως η γνώση που μεταφέρεται από αυτές, ενώ το κεφάλαιο μεταφέρεται κυρίως για την προστασία της γνώσης και των κατάλληλων κερδών από την εκμετάλλευσή του στο εξωτερικό (Casson, 2015).

Η θεωρία της ‘εσωτερίκευσης’ επικεντρώνεται στις ατέλειες των ενδιάμεσων αγορών προϊόντων και διακρίνει δύο βασικά είδη ενδιάμεσου προϊόντος: τις ροές γνώσης που συνδέουν την Έρευνα και Ανάπτυξη με την παραγωγή και τις ροές των συστατικών

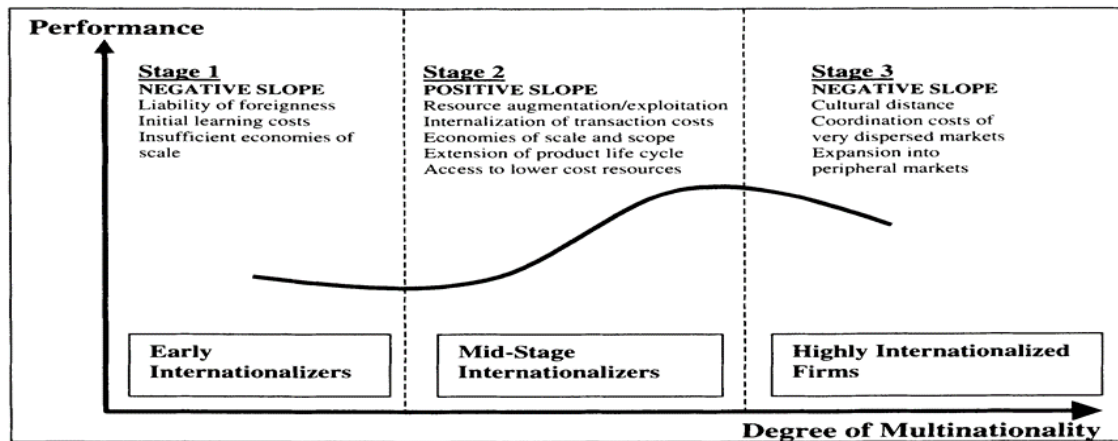
και των πρώτων υλών από το στάδιο παραγωγής που αφορά την εξόρυξη των πρώτων υλών, στο στάδιο που περιλαμβάνει την επεξεργασία των υλικών που συλλέχθηκαν κατά το προηγούμενο στάδιο και τη μετατροπή τους σε τελικό προϊόν (Casson, 2015). Εντούτοις η θεωρία αυτή εστιάζει στο γεγονός ότι οι εταιρείες φιλοδοξούν να επεκτείνουν τις εσωτερικές τους αγορές, όποτε οι συναλλαγές μπορούν να γίνουν με χαμηλότερο κόστος εντός της λειτουργίας της εταιρείας και εμπλέκουν μία μορφή κάθετης ενσωμάτωσης της παραγωγικής διαδικασίας τους, δημιουργώντας νέες λειτουργίες και δραστηριότητες που προηγουμένως πραγματοποιούνταν από ενδιάμεσες αγορές κάτω από την ιδιοκτησία της εταιρείας (Morgan και Katsikeas 1997:70). Παράδειγμα ‘εσωτερίκευσης’ της παραγωγής ενδιάμεσων αγαθών αποτελούν οι αυτοκινητοβιομηχανίες, οι οποίες προτιμούν την επέκτασή τους σε άλλες χώρες για την παραγωγή αυτών των ενδιάμεσων αγαθών, γιατί κατ’αυτόν τον τρόπο μπορούν να επιτύχουν χαμηλότερο κόστος παραγωγής των.

Τέλος η θεωρία της ‘διεθνοποίησης’ (internationalization) της σχολής της Uppsala (Johanson and Vahlne, 1977) αναγνωρίζει το κόστος της απόκτησης γνώσεων της ξένης αγοράς και υποστηρίζει ότι μια εταιρεία στα αρχικά στάδια αναζητά μόνο οικείες αγορές. Οι Johanson and Vahlne (1977) εξάλλου υποστηρίζουν ότι η εξωτερική επέκταση μιας εταιρείας δεν θα συμβεί αν δεν προηγηθεί το κόστος της απόκτησης γνώσεων σχετικά με την ξένη αγορά και ότι οι πρώιμα διεθνοποιημένες εταιρείες αντιμετωπίζουν μεγάλο κόστος απόκτησης γνώσης, επειδή δεν είναι εξοικειωμένες με τις ξένες αγορές, τον πολιτισμό των κατοίκων τους και το περιβάλλον λειτουργίας. Γι’ αυτό το λόγο οι εταιρείες ξεκινούν τη ‘διεθνοποίησή’ με την ανάληψη σχετικά μικρών δεσμεύσεων και με την πάροδο του χρόνου και τη σταδιακή εκμάθηση της λειτουργίας της ξένης αγοράς στην οποία υπάρχει πρόθεση για επέκταση, ο βαθμός των δεσμεύσεων μεγαλώνει.

Επέκταση και βελτίωση της παραπάνω θεωρίας είναι η θεωρία των τριών σταδίων διεθνούς επέκτασης των επιχειρήσεων (Contractor et al., 2003), η οποία δοκιμάστηκε μάλιστα στον τομέα των υπηρεσιών (τριτογενή τομέα), ο οποίος διαφέρει από τον τομέα της μεταποίησης, γιατί οι προσφερόμενες υπηρεσίες δεν είναι φθαρτές, είναι άυλες – μέσω των οποίων επιτυγχάνεται συγχρονισμός της παραγωγής με την κατανάλωση και προσαρμογή – αλλά και γιατί οι κλάδοι του τριτογενή τομέα παρουσιάζουν μεταξύ τους ανομοιογένεια. Στη θεωρία των τριών σταδίων διεθνούς

επέκτασης μιας εταιρείας των Contractor, Kundu και Hsu (2003), υποστηρίζεται ότι υπάρχουν τρία στάδια στην επίτευξη της επέκτασης, τα οποία δημιουργούν μια καμπύλη σχήματος S (η οποία απεικονίζεται στο σχήμα 2.1) στη γραφική παράσταση ‘επίτευξης της επέκτασης’ (performance) – βαθμού πολυεθνικότητας (degree of multinationality).

Σχήμα 2.1: Η ‘σιγμοειδής’ υπόθεση των τριών σταδίων

Πηγή: Contractor, Kundu και Hsu, 2003:7

Στο πρώτο στάδιο η καμπύλη έχει αρνητική κλίση, γιατί υπερισχύουν τα αρχικά κόστη και φραγμοί διεθνοποίησης· στο δεύτερο στάδιο η κλίση της καμπύλης γίνεται θετική, γιατί τα οφέλη της διεθνούς επέκτασης γίνονται πλέον αντιληπτά και στο τρίτο στάδιο η κλίση της καμπύλης γίνεται πάλι αρνητική, γιατί η διεθνής επέκταση υπερβαίνει το βέλτιστο όριο (Contractor et al., 2003:7-8).

Το κυρίαρχο στοιχείο σε όλες αυτές τις θεωρίες είναι η συνεχής αναζήτηση των επιχειρήσεων για νέες ευκαιρίες στην αγορά και για σταθερή διεθνοποίηση, η οποία σύμφωνα με τους Morgan και Katsikeas (1997:70) εξηγείται ως μια στρατηγική από πλευράς των εταιρειών κεφαλαιοποίησης συγκεκριμένων δυνατοτήτων τις οποίες δεν έχουν οι ανταγωνιστές τους σε ξένες χώρες. Στη θεωρία της διεθνοποίησης, για παράδειγμα, υποστηρίζεται ότι το κίνητρο μιας επιχείρησης για διεθνοποίηση εξαρτάται από τα πλεονεκτήματα σε επίπεδο πόρων που υπάρχουν στη χώρα υποδοχής σε σχέση με τη χώρα στην οποία λειτουργεί η επιχείρηση (Assaf et al., 2015:330). Σ' αυτό το σημείο ένα παράδειγμα σχετικά με τα κίνητρα διεθνοποίησης μιας επιχείρησης δίνουν οι Dunning και Kundu (1995) στη μελέτη τους για τη διεθνοποίηση της ξενοδοχειακής βιομηχανίας, στην οποία αναφέρουν ότι τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις

προσελκύουν περισσότερο οι αγορές, οι οποίες διαθέτουν μοναδικά πλεονεκτήματα όσον αφορά στις τοποθεσίες εγκατάστασης.

Η θεωρία στην οποία απαντάται καλύτερα το ερώτημα του γιατί οι ΞΑΕ είναι το πιο επιθυμητό μέσο αξιοποίησης του πλεονεκτήματος μιας επιχείρησης είναι αυτή που επεξεργάστηκαν ο Dunning και ο Fayerweather (1982, στο Morgan και Katsikeas, 1997:70), η οποία είναι δυνατόν να ονομαστεί και θεωρία της διεθνούς παραγωγής (Morgan και Katsikeas, 1997). Ιδιαίτερα ο πρώτος (Dunning), βασιζόμενος στις παραπάνω θεωρίες, ανέπτυξε το 1981 και το 1993 το εκλεκτικό υπόδειγμα ή αλλιώς υπόδειγμα OLI, για την ανάλυση των στρατηγικών χωροταξικής τοποθέτησης των επιχειρήσεων στις διεθνείς αγορές και θεωρείται ως η κυρίαρχη θεωρία για να εξηγήσει καλύτερα την επιλογή της τοποθεσίας από τις επιχειρήσεις του δευτερογενή, αλλά και του τριτογενή τομέα στις διεθνείς αγορές. Ο Dunning (1993) στο βιβλίο του «*Multinational enterprises and the global economy*» ισχυρίζεται ότι το κύριο κίνητρο διεθνοποίησης μιας επιχείρησης είναι να προωθηθεί η μακροπρόθεσμη κερδοφορία της και ότι οι διεθνείς δραστηριότητες των πολυεθνικών επιχειρήσεων καθορίζονται από τρεις κύριους πυλώνες: τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας (Ownership advantages), τα πλεονεκτήματα τοποθεσίας (Location advantages) και τα πλεονεκτήματα 'εσωτερίκευσης' (Internalization advantages). Τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας αφορούν το θέμα του ελέγχου, το θέμα κόστους - οφέλους των διεταιρικών σχέσεων και συναλλαγών μιας επιχείρησης που επιδιώκει να συμμετέχει σε διεθνείς δραστηριότητες, ενώ τα πλεονεκτήματα 'εσωτερίκευσης' αναφέρονται στα πλεονεκτήματα που αντλούν οι εταιρείες από τη μορφή της ξένης συμμετοχής που επιλέγεται κατά την διεθνοποίηση (Assaf et al., 2015). Ο τρίτος πυλώνας που αφορά στα πλεονεκτήματα τοποθεσίας ως παράγοντα για την επέκταση μιας επιχείρησης σε μια ξένη χώρα, απαντά κυρίως στο ερώτημα που αφορά στη χώρα στην οποία επιλέγει η επιχείρηση να εγκατασταθεί. Αναφέρεται ακόμη στην έκταση στην οποία οι επιχειρήσεις βρίσκουν ότι είναι προς όφελός τους να εγκαταστήσουν οποιοδήποτε μέρος των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων σε χώρες εκτός των εθνικών συνόρων τους και εξαρτάται από τα θέλγητρα των ιδιαίτερων χαρισμάτων της τοποθεσίας (της ξένης χώρας) τα οποία δεν μπορούν να μεταφερθούν και να περάσουν τα σύνορα της χώρας (Dunning, 1981). Τα χαρίσματα αυτά είναι πιθανόν να είναι μόνο γεωγραφικά, αλλά το εκλεκτικό υπόδειγμα δεν αναφέρεται μόνο στα φυσικά χαρίσματα - πόρους μιας ξένης χώρας στην οποία υπάρχει πρόθεση επέκτασης μιας επιχείρησης, αλλά και

σε μια σειρά άλλων πλεονεκτημάτων, όπως είναι η πολιτική σταθερότητα και άλλες πτυχές κυβερνητικής δραστηριότητας της χώρας υποδοχής, το μέγεθος της αγοράς, η ποιότητα μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών, οι χαμηλότεροι μισθοί σε σχέση με τη χώρα προέλευσης, κ.ά.

Κάποιοι άλλοι ερευνητές, όπως οι Morschett et al. (2010) ως προς την επιλογή τοποθεσίας και ως προς την επιλογή της μορφής εισόδου μιας πολυεθνικής στην ξένη χώρα στην οποία πρόκειται να επεκτείνει τη δραστηριότητά της, δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην πολιτιστική απόσταση μεταξύ χώρας προέλευσης και χώρας υποδοχής ως προσδιοριστικού παράγοντα. Μάλιστα οι Morschett et al. (2010) αναφέρουν ότι η μεταφορά μιας εντελώς νέας επένδυσης σε μια χώρα με πολιτιστικές διαφορές είναι εξαιρετικά δύσκολη, γιατί συνεπάγεται μεγάλο κόστος εκμάθησης του πολιτιστικού κεφαλαίου σε ένα όχι οικείο περιβάλλον. Ως εκ τούτου γίνεται αντιληπτό ότι σε χώρες όπου υπάρχει πολιτιστική απόσταση, οι ΞΑΕ θα προτιμήσουν να εισέλθουν στην ξένη αγορά μέσω μορφών συνεργασίας, είτε αυτές είναι στρατηγικές συμμαχίες είτε joint ventures. Γενικά ως προς τη μορφή εισόδου των πολυεθνικών σε μια χώρα διαφορετική από τη χώρα στην οποία εδρεύουν στο σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων, οι θεωρίες χωρίζονται σε δυο τάσεις: σ' αυτές που σχετίζονται με το κόστος συναλλαγής και σ' αυτές που σχετίζονται με τους θεσμούς (Tang και Liu, 2011).

Άλλοι κρίσιμοι παράγοντες από τους οποίους καθορίζεται η επιλογή τοποθεσίας και η μορφή εισόδου των ΞΑΕ θεωρούνται σύμφωνα με τους Morschett et al. (2010), η αβεβαιότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος της χώρας υποδοχής, το νομικό περιβάλλον της και η ελκυστικότητα της. Έτσι τόσο με βάση την έρευνα των Morschett et al. (2010) όσο και άλλων επιστημόνων (Agarwal, 1994· Brouthers, 2013· Delios και Henisz, 2000) πλεονεκτήματα για τη χώρα υποδοχής, τα οποία ευνοούν μάλιστα την εγκατάσταση εντελώς νέων θυγατρικών (greenfield investment) των ΞΑΕ, θεωρούνται το σταθερό επιχειρηματικό περιβάλλον, στο οποίο μια πολυεθνική δε θα είναι εκτεθειμένη στον κίνδυνο της αβεβαιότητας και του υψηλού κόστους προσαρμογής· οι νομικοί περιορισμοί και γενικά η καλή λειτουργία των θεσμών, η ελκυστικότητα της αγοράς της χώρας υποδοχής η οποία είναι δυνατόν να οφείλεται σε γεωγραφικά και μη χαρακτηριστικά, για τα οποία έγινε ήδη αναφορά· και το μέγεθος της αγοράς τόσο από πλευράς επιπέδου εισοδήματος των κατοίκων της περιοχής εγκατάστασης, όσο και από δημογραφικής πλευράς. Τα πλεονεκτήματα τοποθεσίας αυτά θα αναλυθούν

εκτενέστερα στην επόμενη ενότητα. Προς το παρόν και επειδή αντικείμενο μελέτης της διατριβής είναι ο τουριστικός κλάδος, στον πίνακα 2.3 που ακολουθεί, παρατίθεται ένα παράδειγμα παραγόντων τοποθεσίας οι οποίοι θεωρούνται καθοριστικοί για την επιλογή μιας ξενοδοχειακής επιχείρησης να επενδύσει σ' ένα διεθνή προορισμό, σύμφωνα με το άρθρο των Assaf et al. (2015).

Πίνακας 2.3: Πυλώνες παραγόντων τοποθεσίας της τουριστικής βιομηχανίας

1^{ος} Πυλώνας: Ποιότητα του τουρισμού και σχετικές υποδομές	2^{ος} Πυλώνας: Ευκαιρίες για τον τουρισμό
1. Ποιότητα τουριστικών υποδομών	1. Ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας
2. Ποιότητα διαδικτυακών υποδομών	2. Επιδόσεις της τουριστικής βιομηχανίας
3. Τουριστικά αξιοθέατα	3. Μέγεθος οικονομίας υποδοχής
	4. Ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας υποδοχής
	5. Ταξιδιωτική και τουριστική υποδοχή
	6. Κυβερνητικές δαπάνες στον Τουρισμό
3^{ος} Πυλώνας: Ποιότητα ανθρώπινων πόρων	4^{ος} Πυλώνας: Περιορισμοί και Κανονισμοί
1. Ποιότητα τοπικής εργασίας	1. Χρόνος που απαιτείται για την εκκίνηση ενός νέου ξενοδοχείου
2. Ευελιξία στην πρόσληψη ξένου Εργατικού δυναμικού	2. Κόστος εκκίνησης ενός νέου ξενοδοχείου
	3. Επικράτηση της ξένης ιδιοκτησίας
	4. Δικαιώματα ιδιοκτησίας
	5. Φορολογικός συντελεστής
5^{ος} Πυλώνας: Πολιτική σταθερότητα	6^{ος} Πυλώνας: Πολιτιστική και αναπτυξιακή εγγύτητα
1. Ποσοστό εγκληματικότητας	1. Πολιτιστική απόσταση
2. Επίπεδο διαφθοράς	2. Επίπεδο ανάπτυξης
3. Κυβερνητική αστάθεια	
7^{ος} Πυλώνας: Πλεονέκτημα τιμών	
1. Δείκτης τιμών καταναλωτή	
2. Συναλλαγματική ισοτιμία	

Πηγή: Assaf et al., 2015:331, Ιδία μετάφραση – προσαρμογή κειμένου

Οι πηγές των πλεονεκτημάτων τοποθεσίας όμως διαφέρουν κυρίως μεταξύ πολυεθνικών οριζόντιας και κάθετης ολοκλήρωσης. Έτσι ένα κίνητρο εγκατάστασης για τις εταιρείες οριζόντιας ολοκλήρωσης μπορεί να είναι η ύπαρξη των εμπορικών δαπανών μεταξύ της εν λόγω αγοράς και της χώρας καταγωγής της πολυεθνικής, με τη μορφή του κόστους μεταφοράς, των δασμών και των άυλων πλεονεκτημάτων εγγύτητας και ένα δεύτερο κίνητρο δύναται να είναι μια μεγάλη αγορά στη χώρα υποδοχής (Markusen, 2002). Αντίθετα μια πολυεθνική κάθετης ολοκλήρωσης έχει διαφορετικά κίνητρα εγκατάστασης σε μια ξένη χώρα. Μια εταιρεία η οποία δίνει την τεχνογνωσία της, το κεφάλαιό της και άλλες ενδιάμεσες εισροές σε μια εγκατάστασή της σε μια ξένη χώρα για την τελική συναρμολόγηση ενός προϊόντος και την αποστολή του πίσω στην μητρική επιχείρηση, μάλλον θα επιλέξει την τοποθεσία εγκατάστασης της θυγατρικής της στηριζόμενη στα χαμηλότερα εμπορικά κόστη της ξένης χώρας,

παρά στα υψηλά εμπορικά κόστη, τα οποία αποτελούν κίνητρο για μια εταιρεία οριζόντιας ολοκλήρωσης (Markusen, 2002). Γενικά αυτός ο τύπος τεμαχισμού (μιας πολυεθνικής κάθετης ολοκλήρωσης) εξαρτάται από την ένταση διαφορετικών παραγόντων στα διάφορα στάδια παραγωγής και τα σχετικά πλεονεκτήματα που παρουσιάζουν οι υποψήφιες χώρες υποδοχής σ' αυτούς τους παράγοντες (Markusen, 2002). Για παράδειγμα μια πολυεθνική της οποίας η παραγωγή προϊόντων απαιτεί υψηλή εξειδίκευση, θα επιλέξει να επεκταθεί σε μια χώρα η οποία διαθέτει σε αφθονία εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, ενώ μια πολυεθνική η οποία σε ένα στάδιο παραγωγής θέλει συγκεκριμένες πρώτες ύλες, τις οποίες η μητρική χώρα δε διαθέτει ή τουλάχιστο δε διαθέτει σε αφθονία και μια ξένη χώρα είναι πλούσια σε αυτές, είναι πολύ πιθανό να επιλέξει να εγκαταστήσει σ' αυτή μια μονάδα παραγωγής.

Επιστρέφοντας πάλι στο εκλεκτικό (OLI) υπόδειγμα του Dunning και στο σχετικό άρθρο που έγραψε το 1981¹ θεωρεί ότι οι δύο άλλοι πυλώνες της διεθνοποίησης, δηλαδή τα πλεονεκτήματα 'ιδιοκτησίας' και 'εσωτερίκευσης' είναι δυνατόν να επιτευχθούν μέσω εναλλακτικών οδών που μπορούν να ακολουθήσουν οι επιχειρήσεις, όπως μέσω εξαγωγών σε τρίτες χώρες, ενώ το πλεονέκτημα τοποθεσίας μπορούν να το επιτύχουν μόνο μέσω ξένων άμεσων επενδύσεων. Όσον δε αφορά στην τουριστική βιομηχανία, ο UNCTAD (2007:16-17) στη μελέτη του κάνει ορισμένες διαπιστώσεις και συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο πρώτος πυλώνας (ιδιοκτησία του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος) και ο τρίτος (πλεονεκτήματα εσωτερίκευσης) είναι καθοριστικοί παράγοντες για το αν οι ΞΑΕ είναι ή όχι σε πρώτη φάση μια ελκυστική στρατηγική, για την προοπτική της επιχείρησης² ενώ ο δεύτερος πυλώνας, δηλαδή οι παράγοντες τοποθεσίας, είναι αυτοί που διαδραματίζουν τον καθοριστικό ρόλο ώστε να αποτελέσει μια χώρα υποψήφιο στόχο για τις πολυεθνικές εταιρείες. Εάν συντρέχει μόνο η πρώτη προϋπόθεση (πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας), οι επιχειρήσεις θα βασιστούν σε εξαγωγές ή μορφές licensing και franchising, και όχι σε ΞΑΕ, για την εξυπηρέτηση μιας ξένης αγοράς³ ενώ αν συντρέχουν μόνο οι προϋποθέσεις που αναφέρονται στον πρώτο και δεύτερο πυλώνα (πλεονεκτήματα τοποθεσίας), η εταιρεία θα χρησιμοποιήσει τις συμβάσεις διαχείρισης ή μορφές licensing και franchising για την εξυπηρέτηση της αγοράς και όχι ΞΑΕ με τη στενότερη έννοια (UNCTAD, 2007:17). Στη συνέχεια στη μελέτη του UNCTAD (2007) συνεχίζοντας επισημαίνεται ότι όταν υφίστανται ταυτόχρονα η πρώτη και η τρίτη προϋπόθεση – δηλαδή η ύπαρξη πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας και η ύπαρξη πλεονεκτημάτων εσωτερίκευσης – τότε η μετοχική επένδυση

θεωρείται ο προτιμώμενος τρόπος εξυπηρέτησης των ξένων αγορών, αλλά μόνο με την προϋπόθεση της παρουσίας πλεονεκτημάτων τοποθεσίας· ενώ εξάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι για να υπάρξουν ΞΑΕ, ο μόνος τρόπος με τον οποίο οι κυβερνήσεις των χωρών υποδοχής έχουν τη δυνατότητα να δελεάσουν άμεσα τις πολυεθνικές είναι μέσω των πλεονεκτημάτων, τα οποία σχετίζονται με την τοποθεσία.

Σε συνέχεια των παραπάνω ο Dunning (1981) αποφαινεται ότι υπάρχουν τρεις δομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες στους οποίους το υπόδειγμα OLI δύναται να διαφοροποιηθεί αναλόγως με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθενός και δεν είναι άλλοι από τη χώρα προέλευσης – υποδοχής, το είδος της οικονομικής δραστηριότητας και το είδος της εταιρείας-επιχείρησης, οι οποίοι και πρέπει να μελετηθούν και διερευνηθούν περαιτέρω από τους οικονομολόγους.

Τέλος ο ίδιος (Dunning, 2000:164-165) προχώρησε σε μια κατηγοριοποίηση των πολυεθνικών σε τέσσερεις τύπους αναλόγως με το κίνητρο της επέκτασής τους σε μια ξένη αγορά ως εξής: α) σε αυτές που έχουν σχεδιαστεί για να ικανοποιήσουν μια συγκεκριμένη ξένη αγορά, ή σύνολο των ξένων αγορών, δηλαδή σε ΞΑΕ αναζήτησης αγορών (market seeking), ή ΞΑΕ προσανατολισμένες στη ζήτηση, β) σε αυτές που αποσκοπούν στο να αποκτήσουν πρόσβαση σε φυσικούς πόρους, π.χ. ορυκτά, γεωργικά προϊόντα, ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, δηλαδή σε ΞΑΕ αναζήτησης πόρων (resource seeking), ή ΞΑΕ προσανατολισμένες στην προσφορά, γ) σε αυτές που αποσκοπούν στην προώθηση μιας αποτελεσματικότερης κατανομής της εργασίας ή της εξειδίκευσης ενός υπάρχοντος χαρτοφυλακίου ξένων και εγχώριων περιουσιακών στοιχείων από τις πολυεθνικές, δηλαδή σε ΞΑΕ οι οποίες αναζητούν την αποδοτικότητα (efficiency seeking) και δ) σε αυτές που αποσκοπούν στην προστασία ή την αύξηση των υφιστάμενων ειδικών πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας (Ο) των επενδυτικών επιχειρήσεων και/ή να μειώσουν τις ανταγωνιστικές τους, δηλαδή σε ΞΑΕ αναζήτησης στρατηγικών περιουσιακών στοιχείων (strategic asset seeking). Η διατριβή θα επικεντρωθεί όσον αφορά στην έρευνά της στον έλεγχο της θεωρίας του Dunning κυρίως στο πεδίο των πλεονεκτημάτων τοποθεσίας, με τη διερεύνηση πιθανών πλεονεκτημάτων τα οποία χαρακτηρίζουν την Ελλάδα και τη διερεύνηση της πιθανότητας να αποτελέσει ελκυστικό προορισμό κυρίως για τις πολυεθνικές των οποίων στόχος είναι η «αναζήτηση πόρων» με την ευρύτερη έννοια του όρου, δηλαδή όχι μόνο των φυσικών της πόρων (εδάφους – υπεδάφους), αλλά μιας σειράς πόρων που

πηγάζουν από τη φυσική και οικονομική γεωγραφία της χώρας και στη σύγκρισή τους με πόρους οι οποίοι δεν πηγάζουν από τη γεωγραφία της, αλλά έχουν να κάνουν για παράδειγμα με το εργατικό δυναμικό της ή τις υποδομές της.

2.5 Προσδιοριστικοί παράγοντες για την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων

Για τις ανάγκες της διατριβής οι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ θα εξεταστούν σε τρεις κατηγορίες, όπως φαίνεται στο παρακάτω σχεδιάγραμμα, παρά το γεγονός ότι η επίδρασή τους είναι συνδυαστική και συνήθως από μόνοι τους οι παράγοντες μιας κατηγορίας είναι δύσκολο να προσελκύσουν μια επένδυση. Όπως φαίνεται στο παρακάτω σχήμα (2.2) έμφαση θα δοθεί στους γεωγραφικούς παράγοντες, γιατί παρά τις μεγάλες αλλαγές, οι οποίες έχουν επέλθει τόσο από την τεχνολογική εξέλιξη, όσο και από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας η γεωγραφία εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη (Gallup et al., 1999· Rodrik, 2002· Sachs, 2003· Olsson, 2005) μιας χώρας τόσο σε εθνικό επίπεδο, αλλά κυρίως περιφερειακά και συνεπώς μπορεί να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο και στις επιλογές του τόπου εγκατάστασης των πολυεθνικών. Η τελευταία θα αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας διατριβής.

Σχήμα 2.2: Διάκριση προσδιοριστικών παραγόντων των ΞΑΕ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

2.5.1 Προσδιοριστικοί παράγοντες που αφορούν στη γεωγραφία 'πρώτης φύσης'

Ο όρος γεωγραφία 'πρώτης φύσης' προέρχεται από τον Krugman (1993) και αναφέρεται σε εξωγενείς προς την οικονομία παράγοντες. Δηλαδή στα υπάρχοντα χαρακτηριστικά μιας περιοχής που είναι ανεξάρτητα από την ανθρώπινη

δραστηριότητα και περιλαμβάνονται η τοπογραφία, το γεωγραφικό πλάτος, η επίπτωση των φυσικών πόρων, η γεωργική δυνατότητα και οι κλιματολογικές συνθήκες (Naudé, 2009:2). Κι ενώ οι Ketterer και Rodriguez-Pose (2018) αμφισβητούν μέσω της έρευνας τους τη συμβολή στην ανάπτυξη των ευρωπαϊκών περιφερειών άλλων γεωγραφικών παραγόντων πλην του γεωγραφικού πλάτους, όπως των ηπιότερων χειμώνων και σε ορισμένες περιπτώσεις της εγγύτητας στη θάλασσα, δίνοντας σαφές προβάδισμα στην καλή λειτουργία των θεσμών εντούτοις η γεωγραφία 'πρώτης φύσης' συνολικά σε εθνικό επίπεδο μπορεί να είναι ένας από τους λόγους που παρατηρούνται μεγάλες διαφορές στην ανάπτυξη μεταξύ χωρών, μέσω της προσέλκυσης οικονομικών δραστηριοτήτων. Συνεπώς μπορούν να έχουν καθοριστικό ρόλο, έστω ορισμένοι απ' αυτούς, και στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων.

Της παραπάνω έρευνας είχε προηγηθεί η μελέτη των Rodrik et al. (2002, στο Dunning and Lundan, 2008:585), στην οποία εξετάζονται οι παράγοντες τοποθεσίας (Location factors). Σ' αυτή συγκρίνονται τρεις ανταγωνιστικές ομάδες καθοριστικών παραγόντων της οικονομικής ανάπτυξης, οι οποίες αποτελούνται από τους γεωγραφικούς παράγοντες 'πρώτης φύσης' (όπως το κλίμα, η απόσταση από τον Ισημερινό, ο χειμερινός παγετός), από την έκταση του 'οικονομικού ανοίγματος' και του διεθνούς εμπορίου, καθώς και από το ρόλο των θεσμών (όπως είναι το κράτος δικαίου και οι κοινωνικές υποδομές). Οι συγγραφείς κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι θεσμοί πλεονεκτούν έναντι των υπολοίπων παραγόντων και ότι η γεωγραφία έχει ασθενή επίδραση (Rodrik et al., 2002, στο Dunning and Lundan, 2008:585). Και στη μελέτη των Dunning και Lundan (2008) υποστηρίζονται η σημασία των επίσημων και άτυπων θεσμών και τα τρία συστατικά του 'OLI' υποδείγματος για τη συμπεριφορά και τις επιλογές των πολυεθνικών. Παρά την αδιαμφισβήτητη σημαντική επίδραση των θεσμών όμως, οι Rodrik et al. (2002:3) στην προαναφερθείσα μελέτη τους, επισημαίνουν ότι εκτός από τις άμεσες επιδράσεις της γεωγραφίας 'πρώτης φύσης' στην ανάπτυξη μιας χώρας, εξαιτίας των συνεπειών της στην αγροτική παραγωγικότητα και τις ασθένειες ανθρώπων και ζώων, υπάρχει και η έμμεση επίδραση στην ποιότητα των εσωτερικών θεσμών μιας χώρας – παράγοντας σημαντικός για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων όπως θα φανεί στη συνέχεια – και την επέκταση της ολοκλήρωσης της, μέσω της επιρροής της απόστασης αυτής της χώρας από τις αγορές.

Έτσι ένας εκ των σκοπών της παρούσας διατριβής είναι να αναδειχθεί το γεγονός ότι σε μια χώρα η οποία δε διακρίνεται για τη σωστή λειτουργία των θεσμών, όπως είναι η Ελλάδα – σύμφωνα και με όσα θα παρατεθούν στη συνέχεια στην ενότητα 3.4 – οι γεωγραφικοί παράγοντες είναι δυνατόν να αποδειχθούν καθοριστικοί σε συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, για την εγκατάσταση των ΞΑΕ αντισταθμίζοντας τα όποια μειονεκτήματα ποιότητας των θεσμών υπάρχουν σε μια χώρα.

Ο ρόλος της γεωγραφίας ‘πρώτης φύσης’ στην οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής ή μιας χώρας σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την εγγύτητα μεταξύ των οικονομικών παραγόντων και ενός επαρκούς φυσικού περιβάλλοντος (Rodriguez-Pose et al., 2012:227). Έτσι έχει παρατηρηθεί συγκέντρωση μεγάλης οικονομικής δραστηριότητας στις παράκτιες περιοχές, σε περιοχές με μεγάλα λιμάνια ακόμη και σε περιοχές με πλεύσιμους ποταμούς που καταλήγουν σε θάλασσες ή ωκεανούς.

Αυτό συμβαίνει γιατί στις εταιρείες που εγκαθίστανται στις περιοχές αυτές δίνεται η δυνατότητα να έχουν καλύτερη πρόσβαση στο διεθνές εμπόριο οργανώνοντας τη μεταφορά των παραγόμενων αγαθών τους μέσω των θαλάσσιων διαύλων, σε αντίθεση με περιοχές που βρίσκονται σε απόσταση από τη θάλασσα, πολύ δε περισσότερο σε αντίθεση με απομονωμένες ορεινές περιοχές, των οποίων οι ενδεχόμενες εμπορικές δραστηριότητες θα επιβαρύνονταν από υψηλό μεταφορικό κόστος. Στην εμπειρική έρευνα των Ndeffo et al.(2013) σε 32 υποσαχάριες χώρες τη χρονική περίοδο 1986-2006, επιβεβαιώνεται ότι οι χώρες με πρόσβαση στη θάλασσα προσελκύουν περισσότερες ΞΑΕ σε σχέση με αυτές, οι οποίες δεν έχουν πρόσβαση.

Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας γεωγραφικής θέσης μετά την προσβασιμότητα μιας χώρας ή περιφέρειας στη θάλασσα, σχετίζεται αυτή τη φορά όχι με τη απόλυτη γεωγραφική θέση αλλά με τη θέση και την απόστασή της σε σχέση με εναλλακτικές θέσεις, καθώς η θέση και η απόσταση είναι καθοριστικοί παράγοντες της ανθρώπινης γεωγραφίας και της οικονομικής δραστηριότητας (Hall και Petroulas, 2008:6). Θα μπορούσε ίσως να κατηγοριοποιηθεί και στους παράγοντες γεωγραφίας ‘δεύτερης φύσης’, λόγω της σύνδεσής του και της αλληλεπίδρασής του με οικονομικούς παράγοντες και όχι μόνο με καθαρά γεωγραφικούς παράγοντες, γιατί από αυτή την αλληλεπίδραση προέρχονται και τα αποτελέσματα στη μεγέθυνση μιας οικονομίας και στην προσέλκυση ΞΑΕ.

Η εγγύτητα όμως πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα της γεωγραφικής, διοικητικής και οικονομικής απόστασης (Blanc-Brude et al, 2014) σχετικά με το πώς επιδρά στην προσέλκυση ΞΑΕ σε εθνικό και κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο, κι αυτό γιατί είναι πολύ πιθανό να υπάρχει θετική χωρική αλληλεπίδραση σε γειτονικές περιφέρειες με κοινά γεωγραφικά, οικονομικά, πολιτιστικά και άλλα χαρακτηριστικά, σε σχέση με δύο απομακρυσμένες περιφέρειες της ίδιας χώρας. Οι γειτονικές χώρες ή περιφέρειες δεν θεωρούνται μόνο ανταγωνιστές στην προσέλκυση επενδύσεων, αλλά είναι πιθανόν να ασκούν και θετική επίδραση στην προσέλκυση αυτών, λειτουργώντας συμπληρωματικά η μία στην άλλη. Αυτή η επίδραση μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα των θετικών αποτελεσμάτων της διάχυσης. Έτσι, για παράδειγμα η υψηλή συσσώρευση ΞΑΕ σε μια περιοχή δύναται να οδηγήσει σε αύξηση του ενδιαφέροντος για επενδύσεις σε μια γειτονική περιοχή ή χώρα, αλλά υπάρχει και η αντίθετη περίπτωση π.χ. η αύξηση του μέσου μισθού σε μια περιοχή λόγω των ΞΑΕ συντελεί στο να επιλέγεται η γειτονική περιοχή, στην οποία ο μέσος μισθός είναι χαμηλότερος (Blanc-Brude et al., 2014:798). Έτσι οι Blonigen et al. (2007), χρησιμοποιώντας δεδομένα των εξερχόμενων ΞΑΕ των Η.Π.Α. στην έρευνά τους, βρήκαν ότι υπάρχει χωρική αλληλεξάρτηση μεταξύ των γειτονικών χωρών – αν και επηρεάζεται από το δείγμα των υπό εξέταση χωρών. Σε υποεθνικό επίπεδο οι Coughlin and Segev (2000) μελετώντας την επίδραση των αμερικανικών ΞΑΕ στις κινέζικες επαρχίες κατέληξαν στα αποτελέσματα της έρευνάς τους ότι υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση των ΞΑΕ της μιας επαρχίας με τις γειτονικές επαρχίες. Ενώ οι Blanc-Brude et al. (2014:806) σε επίπεδο πόλεων στην Κίνα βρήκαν σημαντική χωρική εξάρτηση μεταξύ των, η οποία στηρίζεται στην οικονομική απόσταση, με πιο αδύνατες ενδείξεις για τη διοικητική απόσταση και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πόλεις που βρίσκονται οικονομικά και διοικητικά κοντά είναι πολύ πιθανό να δεχθούν θετική διάχυση ΞΑΕ από τις γειτονικές τους πόλεις. Τα προαναφερθέντα συνομολογούν και επαληθεύουν το εκλεκτικό υπόδειγμα του Dunning (1993), σύμφωνα με το οποίο ένα από τα ισχυρά κίνητρα των ξένων επενδυτών για επέκταση σε μια ξένη αγορά θεωρείται η απόκτηση καλύτερης πρόσβασης όχι μόνο στην αγορά της χώρας υποδοχής αλλά και σ' αυτές των γειτονικών χωρών.

Η γεωγραφική θέση μιας χώρας υποδοχής όμως μπορεί να θεωρηθεί παράγοντας προσέλκυσης ξένων επενδύσεων όταν εξετάζεται σε σχέση με την απόσταση της από τις χώρες προέλευσης ΞΑΕ, παρότι από ορισμένους επιστήμονες αμφισβητείται η

σημασία της (όπως οι Liu et al., 1997), καθώς συντελεί στη μείωση της διοικητικής αβεβαιότητας, στη μείωση των δαπανών ελέγχου, των ασυμμετριών πληροφόρησης και των μεταφορικών δαπανών, ελαχιστοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την έκθεση των ΞΑΕ σε διαφόρων ειδών επιχειρηματικούς κινδύνους (Ali και Guo, 2005). Αν και για παραγωγικούς σκοπούς στη βιομηχανία είναι πιθανό όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση της χώρας υποδοχής από τη χώρα προέλευσης, να μετεγκατασταθούν μονάδες παραγωγής των ξένων εταιρειών στη χώρα αυτή (Kowalewski και Radlo, 2014).

Οι Prasad et al. (2017) στηριζόμενοι και στα συμπεράσματα των Stein και Daude (2007) σχετικά με την επίδραση των διαφορών μεταξύ των χωρών στις ζώνες ώρας (time zones), οι οποίες επιφέρουν σημαντικά κόστη στις συναλλαγές που προέρχονται από την ανάγκη για συχνή αλληλεπίδραση σε πραγματικό χρόνο μεταξύ των χωρών, υποστηρίζουν στο άρθρο τους ότι οι διαφορές ζωνών ώρας μεταξύ χώρας προέλευσης των ΞΑΕ και χώρας υποδοχής προκαλούν σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο τόσο στις διμερείς εμπορικές σχέσεις μεταξύ χωρών, αλλά περισσότερο στην περίπτωση των ΞΑΕ. Η διαφορά στις ζώνες ώρας και η απόσταση φαίνεται όμως να επιδρούν και στις πωλήσεις των θυγατρικών επιχειρήσεων, όπως προκύπτει από την εμπειρική έρευνα της Christen (2017) στην οποία εξετάζονται οι πωλήσεις των θυγατρικών επιχειρήσεων των Η.Π.Α., σύμφωνα με την οποία είτε μετρηθεί η απόσταση με το γεωγραφικό μήκος είτε με το γεωγραφικό πλάτος και οι δύο μετρήσεις υποδεικνύουν ότι μια αύξηση της απόστασης κατά 100 χιλιόμετρα προκαλεί αύξηση στις πωλήσεις των θυγατρικών των πολυεθνικών των Η.Π.Α. κατά 2%. Από πλευράς διαφοράς ζωνών ώρας τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας της Christen (2017:623-624) καταδεικνύουν ότι υπάρχουν ειδικές περιοχές στις οποίες οι διαφορές των χρονικών ζωνών είναι πιο σημαντικές και αναφέρει ότι υπάρχουν τρία κρίσιμα φυσικά όρια: 5 έως 6 ώρες, 9 έως 10,5 ώρες και 11 έως 12 ώρες, εξαιτίας των οποίων αυξάνεται το κόστος της επιχειρηματικής δραστηριότητας στο εξωτερικό, επισημαίνοντας μάλιστα ότι μια αύξηση της απόστασης στον άξονα Βορρά-Νότου επιδρά θετικά στις πωλήσεις των θυγατρικών κατά 3%.

Στη σημασία των κλιματολογικών συνθηκών και του γεωγραφικού πλάτους για την προέγκυση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και την οικονομική μεγέθυνση μιας περιοχής ή μιας χώρας αναφέρονται οι Bloom et al. (2003), οι οποίοι καταλήγουν στα

συμπεράσματά τους αναφέροντας ότι κρύες παράκτιες χώρες με υψηλές καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου βροχοπτώσεις εμφανίζουν υψηλότερα εισοδήματα σε σχέση με χώρες που έχουν θερμό κλίμα, δεν βρέχονται από θάλασσα και έχουν μεγάλες περιόδους ξηρασίας ή έχουν εποχιακές βροχοπτώσεις. Η μέτρηση τέτοιων κλιματολογικών παραγόντων γίνεται κατά κύριο λόγο, με τις ημέρες βροχόπτωσης για μια χρονική περίοδο, συνήθως ένα μήνα ή με το ύψος βροχής ανά ημέρα, το οποίο αθροιζόμενο δίνει το μηνιαίο ύψος ή τέλος με τον αριθμό των ημερών ηλιοφάνειας για μια ορισμένη χρονική περίοδο.

Αλλά και ο Olsson (2005) υποστηρίζει τη σημασία του γεωγραφικού πλάτους, της απόστασης δηλαδή μιας χώρας από τον Ισημερινό και των τοπογραφικών χαρακτηριστικών της, με τον Krugman (1999:142) να παρατηρεί ότι χώρες κοντά στον Ισημερινό τείνουν να είναι πιο φτωχές από εκείνες στις εύκρατες ζώνες. Και από το οικονομετρικό υπόδειγμα των Naudé και Krugell (2007) προκύπτει στατιστικά σημαντική θετική – αν και όχι ισχυρή – επίδραση του γεωγραφικού πλάτους στην εξαρτημένη μεταβλητή ΞΑΕ/ΑΕΠ.

Ενώ οι Masters και McMillan (2001) εισάγουν μια νέα γεωγραφική μεταβλητή που σχετίζεται με το ρόλο του κλίματος στην οικονομική ανάπτυξη, αυτή του παγετού εδάφους, η οποία θεωρούν ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην μείωση της νοσηρότητας και της θνησιμότητας των ανθρώπων αλλά και στην εξασφάλιση της υγείας των ζώων και των φυτών και συμβάλει εκτός των άλλων στην ανάπτυξη της γεωργίας, λόγω του ότι προκαλεί τον επιλεκτικό θάνατο των εκτιθέμενων επιβλαβών οργανισμών συμβάλλοντας στον έλεγχο της μετάδοσης ασθενειών. Με αυτή τη μεταβλητή εξηγείται η αυξημένη γεωργική παραγωγικότητα στις χώρες που βρίσκονται στην εύκρατη ζώνη σε σχέση με τις τροπικές χώρες (Masters και McMillan, 2001). Για τη μέτρησή της είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν οι μεταβλητές των Masters και McMillan (2001), όπως περιοχή που καλύπτεται από πάγο ή αριθμός ημερών παγετού ανά μήνα το χειμώνα.

Την καθοριστική σημασία του κλίματος και των καιρικών συνθηκών μιας χώρας ή μιας περιοχής στην εγκατάσταση τουριστικών επιχειρήσεων και γενικότερα στον περιορισμό ή την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων επισημαίνει η Martin (2005), παραθέτοντας μια σειρά από παράγοντες, όπως η ηλιοφάνεια για τον τουρισμό παραλίας ή η ύπαρξη χιονιού στα χιονοδρομικά κέντρα για τον χειμερινό τουρισμό. Η

ίδια (Martin, 2005:572) προβαίνει σε μια σημαντική διάκριση στον ορισμό του κλίματος σε αντιδιαστολή με αυτόν του καιρού, αναφέροντας ότι ενώ ο καιρός ορίζεται ως η κατάσταση της ατμόσφαιρας σε ένα συγκεκριμένο μέρος μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή και μπορεί να περιγραφεί για μια συγκεκριμένη επιφάνεια της γης, το κλίμα αντιθέτως είναι η επικρατούσα κατάσταση της ατμόσφαιρας για την οποία δύνανται να βγουν συμπεράσματα μετά από μεγάλες χρονικές περιόδους παρατήρησης.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι το κλίμα μιας περιοχής εκτός από τον τουρισμό ασκεί σημαντική επίδραση και στις μεταφορές. Γι' αυτό τα μεταφορικά συστήματα και οι μεταφορικές υποδομές διαφέρουν ανά χώρα και ανά περιοχή αναλόγως με το κλίμα της. Παραδείγματος χάρη μια εταιρεία οδικών μεταφορών που δραστηριοποιείται σε μια χώρα με ήπιο κλίμα, όπως η Ελλάδα ή η Ισπανία, όπου άσχημες καιρικές συνθήκες – όπως ισχυρές βροχοπτώσεις ή χιονοπτώσεις – συμβαίνουν πολύ λίγες φορές ετησίως έχει πολύ πιο εύκολο έργο σε σχέση με μια εταιρεία που λειτουργεί στις Σκανδιναβικές χώρες, στις οποίες για αρκετούς μήνες επικρατεί δριμύ ψύχος, χιονοπτώσεις και δυνατοί άνεμοι. Εάν από τη δεύτερη εταιρεία εκτελείται μεταφορικό έργο με τον ίδιο τρόπο ο οποίος εφαρμόζεται από την πρώτη, αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα καθυστερήσεις ή ακόμα και αναστολή δρομολογίων σε περίπτωση ακραίων φαινομένων και εντέλει σοβαρή επίπτωση στο κόστος μεταφοράς, το οποίο θα αυξηθεί. Το αντίστροφο θα συμβεί εάν από την πρώτη εταιρεία μεταφέρονται ευπαθή στη θερμοκρασία προϊόντα τους θερινούς μήνες και δεν έχει προσαρμοστεί η λειτουργία της στις κλιματολογικές συνθήκες της Ελλάδας, γιατί τότε είναι πολύ πιθανό εξαιτίας των μεγάλων καθυστερήσεων αυτά να παραδοθούν αλλοιωμένα στον προορισμό τους. Ανάλογες είναι οι επιπτώσεις του κλίματος και στις αεροπορικές ή θαλάσσιες μεταφορές, γι' αυτό και γίνεται πολύς λόγος στη βιβλιογραφία για τις επιπτώσεις της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής στις μεταφορές (βλέπε Koetse και Rietveld, 2009· Jaroszewski και Chapman, 2010).

Ερευνητικά το θέμα της επίδρασης των κλιματολογικών συνθηκών στην προσέλκυση των ΞΑΕ δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα, με εξαίρεση την έρευνα των Njoroge και Okech (2011) στην οποία γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν οι παράγοντες που επηρεάζουν τις εισροές ΞΑΕ στην ανθοκομική βιομηχανία της Κένυας και τονίζεται η σημασία των

κλιματολογικών και καιρικών συνθηκών για τους ξένους επενδυτές στη συγκεκριμένη βιομηχανία.

Ακόμη και ο βαθμός τραχύτητας του εδάφους μιας περιφέρειας ή μιας χώρας, η οποία θεωρείται σε μεγάλο βαθμό ένα αμετάβλητο γεωφυσικό χαρακτηριστικό επηρεάζει τα μεταφορικά κόστη και κατά συνέπεια τη χωρική κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων σ' αυτή, όπως έχει προκύψει από έρευνα του Ramcharan (2009). Κι αυτό γιατί αυξάνονται εκθετικά τα κόστη κατασκευής μεταφορικών δικτύων σε περιοχές με τραχιές επιφάνειες, ενώ πολλές φορές προκειμένου να επιτευχθεί χαμηλότερο κόστος κατασκευής δρόμων ή στοών σε σημεία που το ανάγλυφο του εδάφους είναι τραχύ, αυτές γίνονται στενότερες, με συνέπεια τον περιορισμό κυκλοφορίας οχημάτων βαρέως τύπου και την πρόκληση κυκλοφοριακής συμφόρησης (Ramcharan, 2009). Για τη μέτρηση της τραχύτητας ο Ramcharan (2009) χρησιμοποίησε μια μεταβλητή με την οποία μετράται η τυπική απόκλιση της ανύψωσης του εδάφους.

Αλλά και ο γεωγραφικός παράγοντας της ύπαρξης ορεινών όγκων σε μια περιοχή διαδραματίζει έναν σημαντικό έμμεσο ρόλο στην ανάπτυξη της, καθώς είναι αυτά που οριοθετούν τις υδρογραφικές λεκάνες, δημιουργούν τις κοιλάδες και παράγουν τα μικροκλίματα, ενώ ανάλογα με τον προσανατολισμό που έχουν και το υψόμετρό τους περιέχουν τα διαδοχικά στρώματα της βλάστησης (Nogué και Vicente, 2004:118) και άμεσα είναι αυτά που καθορίζουν τις συνεχώς αναπτυσσόμενες επενδύσεις χειμερινού τουρισμού για μια χώρα.

Κλείνοντας την παρουσίαση της σημασίας της γεωγραφίας 'πρώτης φύσης' ως προσδιοριστικού παράγοντα προσέλκυσης επενδύσεων είναι σημαντικό να γίνει αναφορά και στη σημασία των φυσικών πόρων και κυρίως του εδάφους και του υπεδάφους. Σύμφωνα με το εκλεκτικό υπόδειγμα του Dunning, που παρουσιάστηκε παραπάνω στην ενότητα 2.4, προκύπτει ότι πολύ σημαντικό κίνητρο για τις ΞΑΕ αναζήτησης πόρων (resource seeking) είναι οι φυσικοί πόροι της χώρας υποδοχής. Από τις έρευνες προκύπτουν ενδείξεις ότι χώρες με πλούσιο έδαφος αλλά κυρίως υπέδαφος ελκύουν τις ΞΑΕ που στηρίζονται στις πρώτες ύλες, ενώ απωθούν τις ξένες επενδύσεις που δε στηρίζονται σ' αυτές (Poelhekke και Van der Ploeg, 2010).

Η μέτρηση του πλούτου σε πρώτες ύλες, σε πολλά ερευνητικά άρθρα (ενδεικτικά αναφέρεται το άρθρο των Asiedu και Lien, 2011) γίνεται μέσω της μέτρησης της ποσότητας των εξαγόμενων υδρογονανθράκων από το υπέδαφος μιας χώρας. Ενώ οι Cleeve et al. (2015) χρησιμοποιούν μια ψευδομεταβλητή με σημείο αναφοράς τις εξαγωγές πρώτων υλών μιας χώρας και όριο το 25%, έτσι ώστε αυτή παίρνει τιμή 1 όταν οι εξαγωγές πρώτων υλών είναι μεγαλύτερες ή ίσες με 25% και 0 όταν αυτές βρίσκονται κάτω από 25%.

Σε συνέχεια όσων προαναφέρθηκαν για τους φυσικούς πόρους, πρέπει να σημειωθεί ότι στη βιβλιογραφία απαντάται σε πολλές μελέτες και άρθρα (Gelb, 1988· Sachs και Warner, 1999, 2001· Gylfason et al., 1999) ο όρος «κατάρα των φυσικών πόρων», ο οποίος αναφέρεται στο ρόλο κυρίως του υπεδάφους και συγκεκριμένα της ύπαρξης ενεργειακών πόρων σε αφθονία σε ορισμένες χώρες οι οποίες εμφανίζουν αργή οικονομική μεγέθυνση ή ακόμη περισσότερο βρίσκονται σε στασιμότητα συγκριτικά με χώρες «φτωχές» σε φυσικούς πόρους, οι οποίες εντούτοις αναπτύχθηκαν γρηγορότερα. Και στην «κατάρα των φυσικών πόρων» όμως υπάρχει ο αντίλογος από τους Brunschweiler και Bulte (2008) και τους Van der Ploeg και Poelhekke (2009), οι οποίοι μέσα από τα άρθρα τους υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει καμία απόδειξη για μια κατάρα των φυσικών πόρων και μπορεί να υπάρξει ακόμη και μικρή θετική άμεση επίδραση στην ανάπτυξη χωρών, με καλής ποιότητας θεσμούς η οποία εξαρτάται από τους φυσικούς πόρους τους (Van der Ploeg και Poelhekke, 2009:15).

Η ύπαρξη καλής ποιότητας φυσικού περιβάλλοντος και η κοινωνική υποδομή μιας περιοχής επίσης είναι δυνατόν να συντελέσουν στην προσέλκυση επενδύσεων, επειδή συμβάλλουν στην καλύτερη ποιότητα ζωής και μπορούν να στρέψουν κατ'αυτόν τον τρόπο το ενδιαφέρον των στελεχών και των επενδυτών προς αυτή την περιοχή (Κόνσολας, 1997). Η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος εξάλλου είναι σημαντικός παράγοντας, γιατί σε συνδυασμό με τους κοινωνικούς παράγοντες δύναται ακόμη να συνεισφέρει στη βελτίωση της ποιοτικής σύνθεσης του εργατικού δυναμικού μιας συγκεκριμένης περιοχής και να ασκήσει έτσι σημαντική επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των βιομηχανιών υψηλής τεχνολογίας (Κόνσολας, 1997:151).

Ειδικά για την περίπτωση του τουρισμού η οποία εξετάζεται από την παρούσα διατριβή, σημαντικό ρόλο για την προσέλκυση επενδύσεων διαδραματίζει η ύπαρξη πολιτιστικών πόρων μιας περιοχής ή χώρας, οι οποίοι συνδέονται άρρηκτα με τη

γεωγραφική της θέση και αποτελούν την αιχμή του δόρατος για μια ειδική μορφή τουρισμού, τον πολιτιστικό τουρισμό. Η σημασία των πολιτιστικών πόρων για την τουριστική ανάπτυξη παγκοσμίως διαπιστώνεται από πληθώρα άρθρων, όπως για παράδειγμα αυτό των Ismagilova et al., (2015) που αναφέρεται στις περιφέρειες της Ρωσίας με πολιτισμικά μνημεία και την ευκαιρία η οποία προσφέρεται σε αυτές για οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάκαμψη η οποία είναι επιτεύξιμη μέσω του ιστορικού και πολιτιστικού τουρισμού ή το άρθρο των Ezenagu και Iwuagwu (2016) με αντικείμενο τη συμβολή των πολιτιστικών πόρων στην τουριστική ανάπτυξη μιας πόλης στη Νιγηρία. Τέλος, στο βιβλίο των Girard και Nijkamp (2009) τονίζεται η σημασία των πολιτιστικών πόρων και αντίστοιχα του πολιτιστικού τουρισμού στην τοπική βιώσιμη ανάπτυξη.

2.5.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες που αφορούν στη γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’

Με τη γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’ γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί η συγκέντρωση πληθυσμών και οικονομικών δραστηριοτήτων σε μια περιοχή όχι όμως με βάση τα φυσικά χαρίσματα της, ανεξάρτητα δηλαδή από τη συγκεκριμένη γεωγραφική της θέση, αλλά σε συνάρτηση με οικονομικούς παράγοντες. Ο Naudé (2009:2) αναφέρει ότι η γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’ περιλαμβάνει την πυκνότητα πληθυσμού, τη θέση και τη σύνθεση του πληθυσμού, παράγοντες που είναι σημαντικοί στο να εξηγηθεί γιατί περιοχές με παρόμοια γεωγραφία ‘πρώτης φύσης’ μπορούν να καταλήξουν σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης.

Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Naudé παραπάνω, είναι δυνατόν να ειπωθεί ότι κρίσιμος παράγοντας γεωγραφίας ‘δεύτερης φύσης’ για την οικονομική ανάπτυξη και κατά συνέπεια την προσέλκυση ΞΑΕ είναι το πληθυσμιακό μέγεθος μιας αγοράς, είτε αυτό αφορά σε ολόκληρη χώρα είτε σε περιφέρεια αυτής. Το μέγεθος της αγοράς όμως μπορεί να είναι ένα τυχαίο γεγονός το οποίο οφείλεται αποκλειστικά στα γεωγραφικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά μιας περιοχής. Στην περίπτωση αυτή το μέγεθος της αγοράς θα έπρεπε μάλλον να καταγραφεί ως γεωγραφικός παράγοντας ‘πρώτης φύσης’. Επειδή όμως στις περισσότερες εμπειρικές έρευνες που έχουν αναδείξει το μέγεθος της αγοράς ως έναν από τους σημαντικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες, η ερμηνευτική μεταβλητή που χρησιμοποιείται συνήθως σε συνδυασμό με τη μεταβλητή «πληθυσμός» είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μιας χώρας και όχι το απόλυτο ΑΕΠ της – που αντανακλά κυρίως στο πληθυσμιακό μέγεθος και όχι στο εισόδημα

(Chakrabarti, 2001) – αυτή εμπεριέχει και στοιχεία οικονομικής μεγέθυνσης της περιοχής και συνεπώς είναι προτιμότερο να καταταχθεί στους παράγοντες γεωγραφίας ‘δεύτερης φύσης’.

Έτσι ενώ είναι δύσκολο να γίνει σύγκριση και να εξαχθούν συμπεράσματα για την ελκυστικότητα των ΞΑΕ σε χώρες με διαφορετικά πληθυσμιακά μεγέθη, εντούτοις χρησιμοποιώντας τα κατά κεφαλήν ΑΕΠ των χωρών είναι πιθανόν να υπάρξει προκατάληψη στα δεδομένα, λόγω του ότι τοποθετούνται οι χώρες με μεγάλα πληθυσμιακά μεγέθη στη λιγότερο ελκυστική κατηγορία (Chakrabarti, 2001:98).

Παρά τα παραπάνω προβλήματα μέτρησης ένα πλήθος εμπειρικών ερευνών – ενδεικτικά αναφέρονται αυτές των Kravis και Lipsey (1982), του Nigh (1985), του Akin (2009) και των Artige και Nicolini (2005) σε περιφερειακό επίπεδο – οι οποίες υποδεικνύουν το μέγεθος της αγοράς ως έναν ισχυρό παράγοντα *ceteris paribus*, ο οποίος ελκύει ιδιαίτερα τις οριζόντιες ΞΑΕ. Έτσι ο Jordaan (2004) ισχυρίζεται ότι οι ΞΑΕ θα μετακινηθούν σε χώρες με μεγαλύτερες αγορές που διαθέτουν μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη και οι εταιρείες μπορούν να επιτύχουν μεγαλύτερη απόδοση στα κεφάλαιά τους και συνεπώς υψηλότερα κέρδη και αυτό αιτιολογείται από την αναφορά του Chakrabarti (2001) ότι μια μεγάλη αγορά είναι απαραίτητη για την αποδοτική χρησιμοποίηση των πόρων και την εκμετάλλευση των οικονομιών κλίμακας.

Η Νέα Οικονομική Γεωγραφία στην οποία μελετάται εκτενώς η γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’ – η οποία εξαρτάται από την χωρική αλληλεπίδραση ανθρώπων και επιχειρήσεων σε μια περιοχή (Naudé, 2009) – επικεντρώνεται κυρίως στη μελέτη της συσσώρευσης σ’ ένα χώρο επιχειρήσεων ή ανθρώπινων οικονομικών δραστηριοτήτων, τις λεγόμενες οικονομίες συσσωρεύσεων, δίνοντας έμφαση στα οφέλη που προκύπτουν από τη δημιουργία συστάδων επιχειρήσεων. Ενώ ο Roos (2005:606), υποστηρίζει ότι οι πραγματικές συσσωρεύσεις προκαλούνται και από την ‘πρώτης’ και από την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, καταλήγοντας όμως στα συμπεράσματά του ότι η δεύτερη φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο σε σχέση με την πρώτη.

Ο Krugman (1999) αναφέρθηκε σε «κεντρομόλες δυνάμεις», όπως θεωρούνται οι επιδράσεις του μεγέθους της αγοράς και των πλούσιων σε εργατικό δυναμικό και μάλιστα εξειδικευμένο αγορών, που ωθούν τις επιχειρήσεις στη συσσώρευση στον ίδιο χώρο. Και οι Ottaviano και Puga (1998), οι οποίοι μελέτησαν το θέμα των χωρικών

συσσωρεύσεων και ομαδοποιήσεων των επιχειρήσεων στην παγκόσμια οικονομία, συμπεράναν ότι ο συνδυασμός των παραγόντων που ευνοούν τη συσσώρευση οικονομικών δραστηριοτήτων είναι η αύξηση των εσωτερικών οικονομιών κλίμακας και οι οικονομικές εξωτερικότητες που προκύπτουν από τη διάχυση της τεχνολογίας και τη συγκέντρωση της εργασίας. Το χαμηλότερο κόστος παραγωγής ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας θεωρείται όμως το μεγαλύτερο δυνητικό όφελος των οικονομιών συσσώρευσης και είναι πιθανόν να προκύψει ως αποτέλεσμα καλύτερων υποδομών, καλύτερα εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού και πιο εξειδικευμένης εργασίας (Blanc-Brude et al., 2014).

Σχετικά με τις ΞΑΕ, οι Wu και Strange (2000) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι ξένες εταιρείες υπηρεσιών έχουν την τάση να εγκαθίστανται κοντά σε συσσωρεύσεις άλλων ξένων εταιρειών, επειδή αυτές παρέχουν εγγύτητα στους ανταγωνιστές, στους προμηθευτές και στους πελάτες, αλλά και οι Guimaraes et al. (2000) κατέληξαν στη μελέτη τους ότι οι οικονομίες συσσώρευσης διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στις αποφάσεις για την εγκατάσταση των ξένων άμεσων επενδύσεων στην Πορτογαλία. Εκτός των παραπάνω και από άλλες έρευνες (Wheeler και Moody, 1992· Braunerhjelm και Svensson, 1996· Dekle, 2002· Stöllinger, 2015) σε ΞΑΕ διαφορετικών χωρών προέλευσης, επιβεβαιώνεται η σημασία της επίδρασης των συσσωρεύσεων στις αποφάσεις των εταιρειών για την εγκατάστασή τους. Μάλιστα ο Halvorsen (2012:679) τονίζει στα αποτελέσματα της έρευνάς του ότι η συσσώρευση ΞΑΕ ασκεί θετική επίδραση στο μέγεθος των ΞΑΕ όταν αυτές προέρχονται από την ίδια χώρα. Με άλλα λόγια οι οικονομίες συσσώρευσεων δύνανται να καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις των ξένων επενδυτών για την επιλογή τοποθεσίας.

Η Resmini (2000:668) όμως ισχυρίζεται ότι ο ισχυρός ανταγωνισμός που δημιουργείται από την είσοδο επιπλέον επιχειρήσεων σε μια συγκεκριμένη αγορά δρα σαν «φυγόκεντρος δύναμη», χρησιμοποιώντας τον όρο που δανείστηκε ο Krugman (1999) από τις φυσικές επιστήμες για κάποιες δυνάμεις, όπως την αύξηση της τιμής των ενοικίων γης στις πόλεις που συγκεντρώνεται μεγάλη οικονομική δραστηριότητα ή την εμφάνιση κάποιων εξωτερικών αντιστοιχοοικονομιών (συμφόρηση), οι οποίες αποθαρρύνουν την επιπλέον συγκέντρωση επιχειρήσεων στο χώρο αυτό. Συνεπώς σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να προκύψουν και αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα εξαιτίας της συσσώρευσης επιχειρήσεων στην ίδια περιοχή.

Σε ορισμένες πηγές ταυτίζονται σαν ονομασία οι οικονομίες συσσώρευσης, οι οποίες έχουν εξωγενή προς την επιχείρηση προέλευση γι' αυτό και αναφέρονται σε μέρος της βιβλιογραφίας ως εξωτερικές οικονομίες κλίμακας, με τις οικονομίες κλίμακας οι οποίες είναι δυνατόν να προκύψουν και ενδογενώς μέσα από τη μεγέθυνση της ίδιας της επιχείρησης έχοντας σαν θετική επίπτωση κυρίως τη μείωση του κόστους παραγωγής. Σύμφωνα με τον Hoover (1948, στο Καλλιώρας, 2007:29) οι (εξωτερικές) οικονομίες κλίμακας –που αφορούν στις οικονομίες συγκέντρωσης των επιχειρήσεων– αποτελούν μια πρώτη διάκριση των οικονομιών συσσώρευσης. Στην Οικονομική Γεωγραφία όμως οι οικονομίες συσσώρευσης διακρίνονται σε δύο άλλες κατηγορίες, οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή της τοποθεσίας από τις ΞΑΕ: α) τις «οικονομίες εντοπιότητας» (localization economies) ή «οικονομίες χωρικής συσπείρωσης», όπως αποδίδουν οι Πετράκος και Ψυχάρης (2016) καλύτερα τον όρο, τον οποίο πρώτος χρησιμοποίησε ο Marshall (1890) για τη βιομηχανία, και β) τις «οικονομίες αστικοποίησης» (urbanization economies) ή «οικονομίες αστικής συγκέντρωσης» σύμφωνα με τον Κόνσολα (1997:152), και οι οποίες αμφότερες φαίνεται να ασκούν σημαντικότερη θετική επίδραση στις αναπτυγμένες περιφέρειες (Pylak και Majerek, 2014).

Οι «οικονομίες εντοπιότητας» αναφέρονται στις εξωτερικότητες οι οποίες προκύπτουν ως αποτέλεσμα της συγκέντρωσης στον ίδιο χώρο επιχειρήσεων οι οποίες δραστηριοποιούνται στον ίδιο τομέα ή σε παρεμφερείς τομείς και πηγάζουν κυρίως από την εξειδίκευση εργασίας, τις χαμηλότερες τιμές που μπορούν να επιτευχθούν στις προμήθειες των εισροών, την παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών υποστήριξης και τη δυνητική διάχυση της γνώσης, ενώ οι «οικονομίες αστικοποίησης» – συγκέντρωσης δηλαδή οικονομικών δραστηριοτήτων σε μεγάλα αστικά κέντρα – πηγάζουν από τις εξωτερικότητες της Jacobs (1969) και χαρακτηρίζονται από την πυκνότητα της οικονομικής δραστηριότητας και από τη μεγάλη ποσότητα ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες στον ίδιο χώρο (Parr, 2002· Bronzini, 2007· Pylak και Majerek, 2014).

Όμως ακόμη και αν οι επιδράσεις των οικονομιών συσσώρευσης στην προσέλκυση των ΞΑΕ εξετάζονται χωριστά σύμφωνα με τις παραπάνω διακρίσεις, εντούτοις οι τρόποι μέσα από τους οποίους οι εξωτερικότητες συσσώρευσης συνδυάζονται και διαχέονται στο χώρο είναι μάλλον πολύπλοκες και σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές

διαφορετικοί τύποι οικονομιών συσσώρευσης είναι δυνατόν να συνδυαστούν (Bronzini, 2007:975). Ο πίνακας 2.4 που ακολουθεί, παρουσιάζει μια συνολική εικόνα όλων των τύπων οικονομικών κλίμακας, εσωτερικών και εξωτερικών.

Πίνακας 2.4: Τύποι Οικονομιών κλίμακας

ΤΥΠΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΚΛΙΜΑΚΑΣ			ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	
ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ	1. Χρηματικές		Να είναι σε θέση να αγοράζει τις ενδιάμεσες εισροές με εκπτώσεις επί της ποσότητας	
	Τεχνολογικές	2. Στατικές τεχνολογικές	Πώση των μέσων δαπανών εξαπείας των σταθερών δαπανών λειτουργίας μιας εγκατάστασης	
		3. Δυναμικές τεχνολογικές	Εκμάθηση λειτουργίας μιας εγκατάστασης πιο αποτελεσματικά στο χρόνο	
ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ Η ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΕΩΝ	ΕΝΤΟΠΙΟΤΗΤΑΣ	Στατικές	4. "Shopping"	Οι αγοραστές ελκύονται από αγορές όπου υπάρχουν πολλοί πωλητές
			5. Εξειδίκευση 'Adam Smith'	Η μεταφορά επιτρέπει τόσο προς τα επάνω στους προμηθευτές εισροών όσο και προς τα κάτω στις εταιρείες να επωφεληθούν από τα οφέλη παραγωγικότητας λόγω της εξειδίκευσης
			6. Συγκέντρωση εργασίας 'Marshall'	Εργαζόμενοι με συγκεκριμένη εργασιακή εξειδίκευση ελκύονται από την τοποθεσία όπου εμφανίζεται μεγαλύτερη συγκέντρωση
	ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ	Στατικές	7. 'Marshall-Arrow-Romer' εκμάθηση μέσω της λειτουργίας	Οι μειώσεις στις δαπάνες που προκύπτουν από την επαναλαμβανόμενη και συνεχή παραγωγική δραστηριότητα ανά το χρόνο και διαχέονται μεταξύ των εταιρειών στον ίδιο τόπο
			8. 'Jane Jacobs' καινοτομία	Όσο πιο διαφορετικά πράγματα γίνονται σ' έναν τόπο, τόσο μεγαλύτερη είναι η ευκαιρία που δίνεται στους υπόλοιπους στο μέρος αυτό για παρατήρηση και προσαρμογή στα δεδομένα τους.
			9. Συγκέντρωση εργασίας 'Marshall'	Οι εργαζόμενοι μιας βιομηχανίας εισάγουν καινοτομίες σε εταιρείες άλλων βιομηχανιών -παρόμοιο με No 6 παραπάνω- με τη διαφορά ότι τα οφέλη προκύπτουν από την ποικιλομορφία των βιομηχανιών σε μια τοποθεσία.
		Δυναμικές	10. Εξειδίκευση εργασίας 'Adam Smith'	Παρόμοιο με No 5 παραπάνω, με κύρια διαφορά ότι ο καταμερισμός της εργασίας προέρχεται από την ύπαρξη πολλών διαφορετικών βιομηχανιών στον ίδιο χώρο.
			11. Ενδογενής ανάπτυξη 'Romer'	Όσο πιο μεγάλη είναι μια αγορά τόσο μεγαλύτερα τα κέρδη, όσο πιο ελκυστική είναι μια τοποθεσία για τις εταιρείες τόσο περισσότερες θέσεις εργασίας υπάρχουν, όσο πιο μεγάλη συγκέντρωση εργασίας υπάρχει, τόσο μεγαλώνει η αγορά κ.ο.κ.
			12. " Καθαρές συσσωρεύσεις"	Εξάπλωση του σταθερού κόστους των υποδομών σε περισσότερους φορολογούμενους, αντιστοιχίες που εμφανίζονται από τη συμμόρφωση και τη μόλυνση

Πηγή : The World Bank (2009), Ιδία μετάφραση – προσαρμογή κειμένου

Η μέτρηση των οικονομιών συσσώρευσης πραγματοποιείται με διάφορους δείκτες, από τους οποίους θα παρουσιαστούν παρακάτω μόνο τρεις απλοί, καθώς δε θα αποτελέσουν εργαλείο για την παρούσα έρευνα. Οι Dieperink και Nijkamp (1990:22) παρουσιάζουν έναν δείκτη μέτρησης των οικονομιών συσσώρευσης, ο οποίος έχει τη μορφή : $AI = f(\text{distance, city size, inter-urban influences})$, και εξαρτάται από τρεις μεταβλητές: 1) την απόσταση από ένα σημαντικό κέντρο της πόλης με την οποία γειτνιάζει η συγκεκριμένη τοποθεσία και για τη μέτρησή της χρησιμοποιείται η φυσική

απόσταση εκφραζόμενη σε χιλιόμετρα, 2) το μέγεθος της πόλης το οποίο μετρείται με μια διακριτή μεταβλητή που παίρνει τις τιμές 0, για την κατηγορία των πόλεων με χαμηλές επιπτώσεις διάχυσης και 1, για την κατηγορία των πόλεων με υψηλές επιπτώσεις διάχυσης και 3) τις «ενδοαστικές επιρροές», οι οποίες μετρούνται έμμεσα χρησιμοποιώντας της απόσταση από και προς άλλες γειτονικές πόλεις και το μέγεθος αυτών. Ένας δεύτερος σχετικός δείκτης, με τον οποίο μετράται το μερίδιο των παραγωγικών δραστηριοτήτων ενός κλάδου σ' έναν τόπο ή μια περιφέρεια σε σχέση με το σύνολο της χώρας είναι το πηλίκο θέσης (LQ) (Tian, 2013) και για τον υπολογισμό του συνήθως χρησιμοποιούνται στατιστικά στοιχεία σχετικά με την απασχόληση στον κλάδο ή πιο σπάνια σχετικά με τα κέρδη που προέρχονται απ' αυτόν.⁵ Ένας τρίτος απόλυτος δείκτης μέτρησης συγκέντρωσης είναι ο δείκτης Herfindahl–Hirschman, ο οποίος εκφράζεται μαθηματικά ως εξής : $HHI = \sum_{i=1}^n (s_i)^2$, και μπορεί να οριστεί ως το άθροισμα των τετραγώνων των μεριδίων αγοράς s_i ($i = 1, 2, \dots, n$) όλων των εταιρειών μιας βιομηχανίας (Brezina et al., 2016), οι δε τιμές που παίρνει είναι μικρότερες της μονάδας.

Τέλος ως προς την οικονομική απόσταση, η απόσταση μιας αγοράς από τους προμηθευτές ή τους πελάτες θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί ως καθοριστικός γεωγραφικός παράγοντας προσέλκυσης των ΞΑΕ, καθώς εμπειρικές έρευνες έχουν αναδείξει τη σημαντική συσχέτιση μεταξύ της απόστασης μιας αγοράς από τους προμηθευτές ως προς την οικονομική μεγέθυνσή της, μετρώντας την με το κατά κεφαλή εισόδημα των κατοίκων της. Έτσι υποδιπλασιασμός της απόστασης μιας χώρας από τους εμπορικούς εταίρους της συνδέεται με αύξηση 25% στο κατά κεφαλή εισόδημα της χώρας, ιδιαιτέρως αν αυτή συνδυάζεται με τη θετική επίδραση από την παράκτια θέση της και ανοικτές πολιτικές εμπορίου (The World Bank, 2009:108).

---

⁵ Μαθηματικά το (τυποποιημένο) πηλίκο θέσης μιας βιομηχανίας i σε μια περιφέρεια j εκφράζεται ως εξής: $LQ_{ij} = \frac{s_{ij}}{s_{*j}} = \frac{x_{ij}/x_{i*}}{x_{*j}/x_{**}}$, όπου x_{ij} είναι η απασχόληση μιας βιομηχανίας i σε μια περιφέρεια j , x_{i*} η συνολική απασχόληση της βιομηχανίας i σε όλες τις περιφέρειες, x_{*j} η συνολική απασχόληση όλων των βιομηχανιών στην περιφέρεια j και x_{**} είναι η συνολική απασχόληση στο σύνολο της οικονομίας μιας χώρας (Tian, 2013:188). Αν η τιμή του παραπάνω δείκτη ισούται με 1, η απασχόληση ή τα κέρδη του κλάδου (της βιομηχανίας) στη συγκεκριμένη περιφέρεια βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με την απασχόληση και τα κέρδη του κλάδου με το σύνολο της χώρας και κατά συνέπεια δεν παρατηρείται κάποια ιδιαίτερη συγκέντρωση για τον υπό εξέταση κλάδο στην περιφέρεια, ενώ αν ο δείκτης παίρνει τιμές μεγαλύτερες της μονάδας εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο εν λόγω κλάδος παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση στην περιφέρεια αυτή σε σχέση με το σύνολο της χώρας.

2.5.3 Λοιποί προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ

Εκτός των γεωγραφικών παραγόντων που αναλύθηκαν βιβλιογραφικά στις δύο προηγούμενες ενότητες, στις εμπειρικές μελέτες οι οποίες έχουν γίνει με αντικείμενο τις ΞΑΕ υπάρχουν κάποιοι άλλοι παράγοντες, οι οποίοι μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο να προσελκύσουν ή να αποθαρρύνουν μια ΞΑΕ, όπως η ποιότητα των θεσμών, το «άνοιγμα του εμπορίου», η ύπαρξη καλών υποδομών, το υψηλής εκπαίδευσης και εξειδίκευσης ανθρώπινο δυναμικό ή η έλλειψη οικονομικής σταθερότητας και οι οικονομικές κρίσεις που εξετάζονται παρακάτω.

2.5.3.1 Η ποιότητα των θεσμών ως παράγοντας προσέλκυσης ΞΑΕ

Η ποιότητα των θεσμών συγκαταλέγεται στους παράγοντες με θετική επίδραση στην προσέλκυση των ξένων επενδύσεων όπως προκύπτει από πολλές έρευνες, όπως για παράδειγμα αυτές των Ali et al. (2010), Busse (2004), Campos και Kinoshita (2003), Choromides (2015), Daude και Stein (2007), Jensen (2003), Zeneli (2015) και άλλων.

Πριν όμως γίνει αναφορά στον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατόν να επηρεάσουν οι θεσμοί και η ποιότητά τους την προσέλκυση των ΞΑΕ είναι αναγκαίο να δοθεί ένας σύντομος ορισμός. Ο North (1990:3) ορίζει τους θεσμούς ως “τους κανόνες του παιχνιδιού σε μια κοινωνία”, διευκρινίζοντας ότι είναι οι ανθρώπινα επινοημένοι περιορισμοί που διαμορφώνουν την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και ότι είναι αυτοί που μειώνουν την αβεβαιότητα δημιουργώντας μια σταθερή δομή στην καθημερινή ζωή. Συνεχίζοντας ο North (1990:5) ορίζει το περιεχόμενο των θεσμών, αναφέροντας ότι αυτοί περιλαμβάνουν τους πολιτικούς οργανισμούς (όπως τα πολιτικά κόμματα, τα περιφερειακά και δημοτικά συμβούλια κ.ά.), τους κοινωνικούς οργανισμούς (όπως η εκκλησία, τα αθλητικά σωματεία κ.ά.), τους οικονομικούς οργανισμούς (όπως εταιρείες, εμπορικές ενώσεις κ.ά.) και τους εκπαιδευτικούς οργανισμούς (όπως είναι τα πανεπιστήμια, τα σχολεία κ.ά.).

Η ποιότητα των θεσμών αφορά κυρίως τη λειτουργία της δημοκρατίας (Acemoglu και Robinson, 2006), της δικαιοσύνης και της επιβολής των νόμων, την προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, την αποδοτική γραφειοκρατία και την απουσία διαφθοράς. Ο North (1990) αναφέρεται στις επιπτώσεις στο κόστος παραγωγής και στις δαπάνες συναλλαγών τις οποίες είναι δυνατόν να προκαλέσει το έλλειμμα θεσμών,

με τους Daude και Stein (2007) να υποστηρίζουν ότι αυτό το γεγονός είναι πιθανόν να λειτουργήσει αποτρεπτικά στην προσέλκυση επενδύσεων σε μια χώρα με δύο τρόπους: πρώτον, γιατί θα εμφανιστεί σαν ένας φόρος που θα αυξήσει το κόστος αυτών που είναι διατεθειμένοι να πραγματοποιήσουν μια νέα επένδυση, αφού μπορεί να αναγκαστούν να δωροδοκήσουν ανώτερους κρατικούς υπαλλήλους προκειμένου να εξασφαλίσουν τις απαιτούμενες γι' αυτούς εγκρίσεις και άδειες και δεύτερον, γιατί η ατελής εκτέλεση των συμφωνιών ή συμβολαίων που συνάπτονται με κρατικούς φορείς ή επιχειρηματίες αυτής της χώρας, δηλαδή η αθέτηση τους, μπορεί να αυξήσει το βαθμό αβεβαιότητας σχετικά με το μέλλον της απόδοσης της επένδυσής τους.

Μια άλλη περίπτωση αρνητικής εξέλιξης με την οποία υπάρχει ενδεχόμενο να έλθουν αντιμέτωποι οι ξένοι επενδυτές, είναι αυτή κατά την οποία οι εγχώριες επιχειρήσεις που έχουν πρόσβαση σε κυβερνητικούς παράγοντες επιτυγχάνουν ευνοϊκή μεταχείριση σε βάρος των ξένων επενδυτών (Ali et al., 2010). Έτσι οι Daude και Stein (2007: 320) καταλήγουν ότι σε σύγκριση με άλλες μορφές κεφαλαίου, οι ΞΑΕ θεωρούνται πιο ευάλωτες όσον αφορά στην ποιότητα των θεσμών και αυτό έγκειται κυρίως στο ότι οι θεσμοί για τις ΞΑΕ αντιπροσωπεύουν τους σταθερούς παράγοντες στους οποίους μπορούν να βασιστούν στην παγκοσμιοποιημένη αγορά (Ali et al., 2010).

Για να αποφευχθούν τέτοιου είδους ανεπιθύμητα αποτελέσματα τα οποία θα επηρεάσουν τη δυνατότητα μιας χώρας να προσελκύσει ΞΑΕ, πρέπει οι θεσμοί να διασφαλίζουν τους κανόνες και τις διαδικασίες εκείνες οι οποίες θα μειώνουν την αβεβαιότητα για τον ξένο επενδυτή, που εμπεριέχονται στις οικονομικές συναλλαγές (Ali et al., 2010) και θα διασφαλίζουν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τη μη εμφάνιση απρόοπτων δαπανών και την υπερπήδηση εμποδίων τα οποία μπορεί να προκύψουν στην πορεία εξαιτίας της κακής γραφειοκρατίας και της διαφθοράς. Αυτό δεν αφορά μόνο τα θεσμικά όργανα αλλά και τους άτυπους θεσμούς, όπως είναι οι κώδικες δεοντολογίας ή οι συμφωνίες (συμβάσεις) μεταξύ των συμβαλλόμενων (Ali et al., 2010).

Τέλος, μια άλλη παράμετρος η οποία προκύπτει από την καλή λειτουργία της δημοκρατίας και των πολιτικών οργανισμών και θεωρείται πολύ σημαντική για τη λήψη αποφάσεων των ξένων επενδυτών, είναι αυτή της πολιτικής σταθερότητας. Ο Ake (1975:273) όρισε την πολιτική σταθερότητα ως την κανονικότητα της ροής των πολιτικών εναλλαγών, αναφέροντας ότι όσο πιο κανονική είναι η ροή των πολιτικών

εναλλαγών, τόσο περισσότερη σταθερότητα στο πολιτικό σκηνικό μιας χώρας υπάρχει. Εναλλακτικά μπορεί να πει κανείς ότι πολιτική σταθερότητα υπάρχει μέχρι εκείνο το σημείο που τα μέλη μιας κοινωνίας αυτοπεριορίζονται σε πρότυπα συμπεριφοράς που εμπίπτουν στα όρια που επιβάλλουν οι πολιτικές προσδοκίες του ρόλου και κάθε πράξη που αποκλίνει από τα όρια αυτά είναι και μια περίπτωση πολιτικής αστάθειας (Ake, 1975).

Από τις έρευνες οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί για την επίδραση της πολιτικής σταθερότητας στις εισροές ΞΑΕ, τα αποτελέσματα είναι μικτά. Πιο συγκεκριμένα από τις έρευνες της Asiedu (2006) και των Busse και Hefeker (2007) προκύπτει θετική επίδραση στις εισροές ΞΑΕ. Ενώ η έρευνα του Kim (2010) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι χώρες με υψηλότερο επίπεδο κυβερνητικής διαφθοράς και χαμηλότερο επίπεδο δημοκρατίας προσελκύουν περισσότερες ΞΑΕ. Και σε αυτή των Molaie και Ahmadi (2013) εξήχθησαν μικτά αποτελέσματα, αφού στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προέκυψε αρνητική συσχέτιση μεταξύ πολιτικής σταθερότητας και εισροών ΞΑΕ, ενώ στα αναπτυσσόμενα και ανεπτυγμένα κράτη θεωρήθηκε ως θετική η επίδραση της πολιτικής σταθερότητας στις ΞΑΕ.

Οι μεταβλητές στις οποίες εδράζεται η μέτρηση της πολιτικής σταθερότητας, κατά τον Jong-A-Pin (2009) είναι τέσσερις: 1) η βία της οποίας τα κίνητρα ανάγονται στην πολιτική, 2) η μαζική διαμαρτυρία των πολιτών, 3) η αστάθεια εντός του πολιτικού συστήματος και 4) η αστάθεια του πολιτικού καθεστώτος.

Ενώ συνολικά για τη μέτρηση της ποιότητας των θεσμών, κυρίως των πολιτικών και της δικαιοσύνης, ο Woodruff (2006:111) καταγράφει έξι μεταβλητές οι οποίες προέκυψαν από τη βιβλιογραφία και με τις οποίες είναι δυνατόν να υπολογιστεί η ποιότητα των πολιτικών θεσμών. Οι πρώτες δύο είναι το κεντρικό σύστημα διακυβέρνησης και ο κοινοβουλευτισμός (Gerring και Thacker, 2004, στο Woodruff, 2006:111), με τις οποίες μετράται ο βαθμός συγκέντρωσης της δύναμης (της εξουσίας). Οι επόμενες δύο είναι το μέγεθος της περιοχής και η αναλογική εκπροσώπηση (Persson et al., 2003, στο Woodruff, 2006:111), με τις οποίες εκτιμώνται οι εκλογικοί κανόνες. Και οι δύο τελευταίες είναι η δικαστική ανεξαρτησία και η συνταγματική αναθεώρηση (La Porta et al., 2004, στο Woodruff, 2006:111), με τις οποίες αποτιμάται η λειτουργία της δικαστικής εξουσίας.

Εξετάζοντας τις παρενέργειες από την έλλειψη σωστής λειτουργίας των θεσμών, είναι ξεκάθαρο ότι η κυριότερη, όπως καταγράφηκε και πιο πάνω, είναι η διαφθορά και είναι πιθανό να οφείλεται σ' έναν από τους εξής παράγοντες: στο μεγάλο μέγεθος του δημόσιου τομέα, στην πολυπλοκότητα της νομοθεσίας και την έλλειψη ξεκάθαρων κανόνων στη λειτουργία της αγοράς, στην υστέρηση του οικονομικού ανταγωνισμού, στο έλλειμμα πραγματικής δημοκρατίας, στα εκλογικά συστήματα, στο βαθμό διοικητικής αποκέντρωσης, τον πολιτισμό και τις ανθρώπινες αξίες και τέλος στη γεωγραφία και την ιστορία της χώρας (Lambsdorff, 2006). Η μέτρησή της μπορεί να γίνει μέσω: α) συγκέντρωσης των συνειδητών απόψεων των ενδιαφερομένων, β) μέσω της παρακολούθησης των θεσμικών χαρακτηριστικών των χωρών και γ) μέσα από την πραγματοποίηση προσεκτικών ελέγχων στην εκτέλεση συγκεκριμένων έργων. Όμως στην πραγματικότητα είναι πολύ δύσκολος ο υπολογισμός της, δεδομένου ότι η διαφθορά συνήθως δεν αφήνει γραπτά ίχνη πίσω της και επομένως δίνεται βάση μόνο σε πραγματικές εμπειρίες πολιτών – οι οποίες είναι και οι μόνες πληροφορίες – και ακόμη γιατί ακόμη όλες οι προσπάθειες για τη μέτρηση της δωροδοκίας με τη χρήση κάθε είδους δεδομένων, εμπεριέχουν αμείωτο το στοιχείο της αβεβαιότητας (Kaufmann et al., 2006). Βεβαίως στη βιβλιογραφία της πολιτικής οικονομίας χρησιμοποιούνται δείκτες διαφθοράς τους οποίους παρέχουν οι διεθνείς οργανισμοί, όπως η Διεθνής Διαφάνεια (TI) και η Παγκόσμια Τράπεζα (Woodruff 2006:110).

Μια άλλη ακόμη πιο σοβαρή παρενέργεια της ανεπαρκούς λειτουργίας των θεσμών που έχει άμεση σχέση με τη διαφθορά και αξίζει να αναφερθεί είναι το οργανωμένο έγκλημα, το οποίο έχει εξαιρετικά αρνητική συσχέτιση με την εισροή ΞΑΕ, όπως προέκυψε από την έρευνα των Daniele και Marani (2011) στην Ιταλία και του οποίου οι συνέπειες εμφανίζονται στην αγορά μέσω της επιβολής, με τη βία ή με δωροδοκίες από το οργανωμένο έγκλημα μονοπωλιακών συνθηκών, οι οποίες ρυθμίζουν τη λειτουργία της καθώς και τη λειτουργία των τοπικών θεσμών.

Ο Albanese (2000:411) ορίζει το οργανωμένο έγκλημα ως τη συνεχιζόμενη εγκληματική επιχείρηση η οποία λογικά λειτουργεί για το κέρδος μέσα από αθέμιτες δραστηριότητες και η συνεχιζόμενη ύπαρξή του επιτυγχάνεται μέσω της χρήσης δύναμης, απειλών, μονοπωλιακού ελέγχου και διαφθοράς κρατικών αξιωματούχων.

Το οργανωμένο έγκλημα μπορεί να προκύψει εξαιτίας των ευκαιριών που έχουν οι εγκληματικές οργανώσεις, οι οποίες είναι δυνατόν να οφείλονται στις οικονομικές

συνθήκες, τους κυβερνητικούς κανονισμούς, την αναποτελεσματικότητα επιβολής των νόμων, ή τη ζήτηση για ένα προϊόν ή υπηρεσία, σε συνδυασμό με το εγκληματικό περιβάλλον το οποίο εδράζεται στην προϋπάρχουσα εγκληματικότητα ή την προ-ύπαρξη εγκληματικών ομάδων (οργανώσεων) σε μια περιοχή ή χώρα (Albanese, 2000). Για τη μέτρησή του οι Daniele και Marani (2011:137) δημιούργησαν ένα δείκτη που αποτελείται από το άθροισμα των εκβιασμών, βομβιστικών επιθέσεων, εμπρησμών και εγκλημάτων των εγκληματικών οργανώσεων ανά 10.000 κατοίκους.

2.5.3.2 Το 'άνοιγμα του εμπορίου' ως παράγοντας προσέλκυσης ΞΑΕ

Ο Harrison (1996) ορίζει το 'άνοιγμα του εμπορίου' ως συνώνυμο με την ιδέα της ουδετερότητας, της αδιαφορίας μεταξύ της απόκτησης μιας μονάδας συναλλάγματος μέσω των εξαγωγών και της εξοικονόμησης μιας μονάδας συναλλάγματος μέσω της υποκατάστασης των εισαγωγών. Ωστόσο το 'άνοιγμα του εμπορίου' τα τελευταία χρόνια έχει γίνει συνώνυμο με την πολιτική ελεύθερου εμπορίου που μπορεί να ακολουθεί μια χώρα, μη θέτοντας περιορισμούς στις εισαγωγές αγαθών ή υπηρεσιών από άλλες χώρες και στις εξαγωγές της προς άλλες χώρες του πλανήτη ή όπως αναφέρει ο Yanikkaya (2003:60) είναι ένα εμπορικό σύστημα όπου όλες οι εμπορικές στρεβλώσεις εκμηδενίζονται.

Το «άνοιγμα του εμπορίου» ή αλλιώς ελεύθερο εμπόριο έχει συνδεθεί με την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και θεωρίες οι οποίες αφορούν στο άνοιγμα του εμπορίου στη μακροχρόνια περίοδο βασίζονται στην ενδογενή τεχνολογική αλλαγή, καθώς το εμπόριο είναι δυνατόν να συμβάλλει στην αύξηση του βαθμού τεχνολογικής προόδου, με επακόλουθο της ανάπτυξη της παραγωγικότητας είτε μέσω της επέκτασης της αγοράς για τις εκροές ή μέσω της επέκτασης της αγοράς για εισροές (Dowrick και Colley, 2004:39).

Η σημαντική θετική συσχέτιση του ανοιχτού εμπορίου ή αλλιώς του ελεύθερου από περιορισμούς εμπορίου σε μια χώρα με την προσέλκυση ΞΑΕ επιβεβαιώνεται από έναν αριθμό εμπειρικών ερευνών. Εκτός από την έρευνα των Schmitz και Bieri (1972), από την οποία προκύπτει το συμπέρασμα ότι υπάρχει αδύναμη σύνδεση του ανοιχτού εμπορίου με τις ΞΑΕ, από μεταγενέστερες έρευνες όπως αυτή της Asiedu (2002) για τις υποσαχάριες και μη χώρες της Αφρικής, παρότι εξάγεται το συμπέρασμα ότι το οριακό όφελος από το αυξημένο άνοιγμα του εμπορίου είναι μικρότερο για τις

υποσαχάρειες από τις μη υποσαχάρειες χώρες, όμως και στις δύο περιπτώσεις χωρών υποστηρίζεται ότι προωθεί τις ΞΑΕ. Και σε αυτή του Ang (2008) για την περίοδο 1960–2005 στη Μαλαισία, αλλά και σε αυτές των Chakrabarti (2001), των Kandiero και Chitiga (2006) και των Liargovas και Skandalis (2011) επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι το «άνοιγμα του εμπορίου» προωθεί τις ΞΑΕ.

Η ύπαρξη ή όχι εμπορικών φραγμών, όπως δασμοί ή πολύπλοκοι νόμοι και κανονισμοί, είναι δυνατόν να καθορίσουν και το είδος της ξένης επένδυσης. Έτσι μια χώρα με ελεύθερο εμπόριο μπορεί πιο εύκολα να προσελκύσει *greenfield* επενδύσεις, ενώ στην αντίθετη περίπτωση οι πολυεθνικές προτιμούν τις εξαγορές, γιατί το σταθερό κόστος των ΞΑΕ δεν είναι πολύ υψηλότερο (Kahouli και Maktouf, 2015).

Στις έρευνες έχουν χρησιμοποιηθεί πολλοί δείκτες για τη μέτρηση της ελευθερίας του εμπορίου μιας χώρας και ορισμένοι ερευνητές, όπως ο Yanikkaya (2003), χωρίζουν αυτές τις μετρήσεις σε δύο κατηγορίες: σε μετρήσεις του όγκου του εμπορίου και σε μετρήσεις των περιορισμών εμπορίου.⁶

2.5.3.3 Η ποιότητα των υποδομών ως παράγοντας προσέλκυσης ΞΑΕ

Οι υποδομές και η ποιότητά τους σαν προσδιοριστικός παράγοντας των ξένων άμεσων επενδύσεων αναφέρονται κυρίως στις μεταφορικές υποδομές – όπως τα δίκτυα αυτοκινητοδρόμων, οι σιδηροδρομικές υποδομές, τα αεροδρόμια και τα λιμάνια – αλλά όχι μόνο σ' αυτές, γιατί πολύ σημαντικές θεωρούνται επίσης οι τηλεπικοινωνίες αλλά και οι ενεργειακές υποδομές με τα δίκτυα διανομής τους ως πλεονέκτημα τοποθεσίας για την επιλογή μιας χώρας από έναν ξένο επενδυτή, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για αναπτυσσόμενη χώρα. Κι αυτό γιατί στις οικονομικά αναπτυγμένες χώρες του κόσμου θεωρείται αυτονόητη η ύπαρξη υψηλής ποιότητας υποδομών. Οι Kaur et al. (2016) επισημαίνουν ότι καλύτερες μεταφορικές υπηρεσίες έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους μεταφορών στο εσωτερικό μιας χώρας αλλά και μείωση στο κόστος των εισαγωγών και εξαγωγών, ενώ οι τηλεπικοινωνιακές ευκολίες και η διείσδυση του διαδικτύου στη χώρα μπορούν να επηρεάσουν την εισροή ΞΑΕ σ'

---

⁶ Ο πιο συχνά χρησιμοποιούμενος δείκτης είναι αυτός που μετρά την αναλογία του συνόλου εισαγωγών και εξαγωγών προς το ΑΕΠ της χώρας ή $\frac{\text{Εισαγωγές} + \text{Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών}}{\text{ΑΕΠ}}$.

αυτή, παρότι στην έρευνά τους δεν επιβεβαιώνεται η υπόθεσή τους σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου.

Τα αποτελέσματα από έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί (Khadaroo και Seetanah, 2009· Shah, 2014· Kaur et al., 2016) για τις αναπτυσσόμενες χώρες, αναδεικνύουν τη σημασία της επένδυσης στην ανάπτυξη των μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Ενώ από την έρευνα των Fung et al.(2005) για τους ξένους επενδυτές που προέρχονται από τις Η.Π.Α., την Ιαπωνία, το Χονγκ Κονγκ, την Ταϊβάν και την Κορέα στην κορυφαία χώρα υποδοχής ξένων επενδύσεων, την Κίνα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι η διαφάνεια στους θεσμούς είναι παράγοντας πιο σημαντικός για την προσέλκυση ΞΑΕ από τις μεταφορικές υποδομές (αυτοκινητόδρομους και σιδηρόδρομους), παρά τη σημαντική θετική επιρροή τους στις εισροές ΞΑΕ από όλες τις χώρες προέλευσης.

Η μέτρηση των υποδομών γίνεται αναλόγως με την περίπτωση που εξετάζεται. Οι Khadaroo και Seetanah (2009) για τη μέτρηση των μεταφορικών υποδομών και συγκεκριμένα των οδικών, θεωρούν το μήκος των ασφαλτοστρωμένων δρόμων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο της υπό εξέταση περιοχής ως τον πιο αξιόπιστο δείκτη. Ο Shah (2014) για τη μέτρηση (διαθεσιμότητα) των τηλεπικοινωνιακών υποδομών χρησιμοποιεί ως μεταβλητή στο υπόδειγμά του τον αριθμό των συνδρομητών κινητής και σταθερής τηλεφωνίας, ενώ για τη μέτρηση της συνολικής ανάπτυξης και διαθεσιμότητας των υπολοίπων υποδομών χρησιμοποιεί μια εναλλακτική μεταβλητή, τις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (GFCF), ενώ οι Kaur et al.(2016) μετρούν την αποδοτικότητα των αεροπορικών, σιδηροδρομικών και οδικών υποδομών με βάση τον όγκο του μεταφερόμενου φορτίου. Οι Sahoo et al. (2010:15) όμως δημιούργησαν έναν συνολικό δείκτη μέτρησης των υποδομών που απαρτίζεται από έξι επιμέρους σημαντικούς δείκτες: α) την κατά κεφαλή κατανάλωση ισχύος ηλεκτρικής ενέργειας, β) την κατά κεφαλή χρήση της ενέργειας (χλγρ. ισοδύναμου του πετρελαίου), γ) την τηλεφωνική γραμμή (σταθερής τηλεφωνίας και το δίκτυο της κινητής τηλεφωνίας) ανά πληθυσμό 1000 κατοίκων, δ) την πυκνότητα σιδηροδρομικής ράγας ανά 1000 κατοίκους, ε) τις αεροπορικές μεταφορές σε εκατομμύρια τόνους φορτίου ανά χιλιόμετρο και στ) το μήκος στρωμένου δρόμου ως ποσοστό του συνολικού δρόμου.

2.5.3.4 Ο ρόλος της φορολογικής πολιτικής, της οικονομικής σταθερότητας και των οικονομικών κρίσεων στην προσέλκυση ΞΑΕ

Ο καθορισμός των φορολογικών συντελεστών των εταιρειών και των φορολογικών βάσεων σε σύγκριση μάλιστα με τους φορολογικούς συντελεστές των άλλων χωρών, διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην προσέλκυση των ΞΑΕ, αφού υπάρχει μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ των κυβερνήσεων μετά την περιφερειακή ολοκλήρωση του εμπορίου (Egger και Raff, 2015), παρά το γεγονός ότι υπάρχουν ορισμένες έρευνες στις οποίες εξετάζονται αγορές μεγάλου μεγέθους ή καλής γεωγραφικής θέσης (Hsu et al., 2018) και αγορές που εμφανίζουν οικονομίες συγκεντρώσεων (OECD, 2007) και δεν προκύπτει σημαντική επίδραση των φορολογικών κινήτρων στις εισερχόμενες ΞΑΕ. Από οποιαδήποτε όμως οπτική και να εξεταστεί το θέμα της επίδρασης της φορολογίας, μεγάλη σημασία για τις επιχειρήσεις έχουν η διαφάνεια και η εξασφάλιση ίσης φορολογικής μεταχείρισης, αφού όπως αναφέρεται και στη σχετική μελέτη του ΟΟΣΑ (OECD, 2007) οι εταιρείες έχουν δείξει μια προτίμηση για ένα απλούστερο, περισσότερο διαφανές σύστημα και θέλουν να φορολογούνται στο πλαίσιο ενός κοινού φορολογικού συστήματος, στο οποίο εφαρμόζεται ένας χαμηλός φορολογικός συντελεστής σε μια ευρεία φορολογική βάση. Είναι βέβαιο ότι η υγιής φορολογική πολιτική αποτελεί τη βάση για δημοσιονομική σταθερότητα που ενισχύει το επιχειρηματικό κλίμα σε μια χώρα (OECD, 2007).

Όσον αφορά στην επίδραση της οικονομικής σταθερότητας, από πρόσφατες έρευνες για τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ΞΑΕ έχει αναδειχθεί ότι η οικονομική σταθερότητα της χώρας υποδοχής, με υψηλούς και συνεχείς ρυθμούς ανάπτυξης, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή μέσα από βασικούς μακροοικονομικούς δείκτες – για παράδειγμα το ποσοστό πληθωρισμού, τα επιτόκια, το εξωτερικό χρέος ή η προσφορά χρήματος – μπορούν να επηρεάσουν θετικά τις αποφάσεις των ξένων επενδυτών (Boateng et al., 2015· Kurihara, 2012· Vijayakumar et al., 2010) και τις προτιμήσεις τους έναντι μιας χώρας με άστατο οικονομικό περιβάλλον.

Η επικρατέστερη μεταβλητή για τη μέτρηση της οικονομικής σταθερότητας στις περισσότερες έρευνες είναι αυτή του πληθωρισμού και τα αποτελέσματα στην μεγάλη πλειοψηφία τους – ενδεικτικά αναφέρονται οι έρευνες των Asiedu (2006) , Kurihara (2012) και Tapsoba (2012) – καταδεικνύουν ότι υψηλότερο ποσοστό πληθωρισμού στις χώρες υποδοχής μειώνει τις εισροές ΞΑΕ. Αναφορικά με το ποσοστό

πληθωρισμού υπάρχουν και λίγες έρευνες (Frenkel et al, 2004· Gul et al., 2012) στα αποτελέσματα των οποίων υποστηρίζεται ότι η επίδραση του πληθωρισμού είναι ασήμαντη και δεν αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τις εισροές ΞΑΕ.

Η αντίθετη περίπτωση της οικονομικής σταθερότητας είναι η αστάθεια και η αβεβαιότητα την οποία είναι δυνατόν να προκαλέσει στους ξένους επενδυτές η οικονομική κρίση σε εθνικό ή ακόμη περισσότερο σε παγκόσμιο επίπεδο. Πως όμως ορίζεται η οικονομική κρίση; Την απάντηση στην προηγούμενη ερώτηση δίνει ο Mishkin (1992:115) ορίζοντας την οικονομική κρίση ως την αναστάτωση στις χρηματοοικονομικές αγορές, που τις καθιστά ανίκανες να διοχετεύσουν αποτελεσματικά τα κεφάλαια σε εκείνους που έχουν τις παραγωγικότερες ευκαιρίες επένδυσης, με αποτέλεσμα μια οικονομία να απομακρύνεται από την ισορροπία με υψηλές αποδόσεις – η οποία είναι σε θέση να λειτουργεί αποτελεσματικά – και να μετατρέπεται σε οικονομία της οποίας η απόδοση φθίνει απότομα. Από τον παραπάνω ορισμό του Mishkin γίνεται αντιληπτό ότι οι οικονομίες των χωρών που επηρεάζονται έντονα από τις οικονομικές κρίσεις οδηγούνται στη φάση εκείνη του οικονομικού κύκλου που ονομάζεται ύφεση, με μείωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος τους, των επενδύσεων, της παραγωγής και σαν επακόλουθο αυτής μείωση της απασχόλησης. Οι Claessens και Kose (2013) επιχειρώντας να εξηγήσουν τις οικονομικές κρίσεις, αναφέρουν ότι αυτές έχουν ως συνεπακόλουθο ένα ή περισσότερα από τα παρακάτω φαινόμενα: ουσιώδεις αλλαγές στον πιστωτικό όγκο και τις τιμές των περιουσιακών στοιχείων, σοβαρές διαταραχές στην οικονομική διαμεσολάβηση και την παροχή εξωτερικής χρηματοδότησης σε διάφορους οικονομικούς παράγοντες, μεγάλα προβλήματα στους ισολογισμούς (επιχειρήσεων, νοικοκυριών, ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών) και απαίτηση για μεγάλης κλίμακας κυβερνητική στήριξη με τη μορφή ρευστότητας και ανακεφαλαιοποίησης. Οι οικονομικές κρίσεις διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες : α) νομισματικές κρίσεις, β) «ξαφνικής στάσης» ή κρίσεις του ισοζυγίου πληρωμών, γ) κρίσεις χρέους και δ) τραπεζικές κρίσεις (Claessens και Kose, 2013:3-4).

Η τελευταία οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008 από τις Η.Π.Α. και επεκτάθηκε στις υπόλοιπες χώρες του πλανήτη, επηρεάζοντας άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο, δε θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστες και τις εισροές ΞΑΕ. Από τις περισσότερες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν και αφορούν χώρες τόσο

αναπτυσσόμενες όσο και αναπτυγμένες (Ucal et al., 2010· Contessi και De Pace, 2012· Dornean et al., 2012· Ledyaeva et al., 2012· Socoliuc et al., 2014), προκύπτει ως αποτέλεσμα η αρνητική επίδραση στις εισερχόμενες εισροές ΞΑΕ για τις χώρες υποδοχής, εκτός από την έρευνα των Kahouli και Maktouf (2015), που αν και ο συντελεστής της ψευδομεταβλητής που χρησιμοποιήθηκε για την οικονομική κρίση είναι αρνητικός, εντούτοις δεν είναι στατιστικά σημαντικός, με συνέπεια να εξάγεται το συμπέρασμα ότι η επίδραση της παγκόσμιας κρίσης στα αποθέματα ΞΑΕ είναι ασήμαντη.

Η μέτρηση των επιπτώσεων των οικονομικών κρίσεων στα στατιστικά υποδείγματα δύναται να πραγματοποιηθεί με τη χρήση διαφόρων ψευδομεταβλητών, οι οποίες παίρνουν για παράδειγμα την τιμή 0 όταν εξετάζονται οι επιδόσεις των χωρών στις εισροές ΞΑΕ προ της κρίσης και την τιμή 1, όταν εξετάζονται σε χρονικές περιόδους μετά την κρίση (Ucal et al., 2010).

2.5.3.5 Η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού ως παράγοντας προσέλκυσης ΞΑΕ

Ο όρος ανθρώπινο κεφάλαιο, κατά τους De La Fuente και Ciccone (2002, στο Dorożyńska και Dorożyński, 2015:221) αναφέρεται στις γνώσεις και τις δεξιότητες που ενσωματώνονται στους ανθρώπους και αποκτώνται μέσω της εκπαίδευσης, κατάρτισης και εμπειρίας και είναι χρήσιμες για την παραγωγή αγαθών, υπηρεσιών και για περαιτέρω διεύρυνση της γνώσης

Λαμβάνοντας υπόψη το βελτιωμένο εκλεκτικό υπόδειγμα του Dunning (1993) και την κατάταξη των ΞΑΕ σε κατηγορίες με βάση το σκοπό της επέκτασής τους σε μια ξένη αγορά – όπως προαναφέρθηκαν στην ενότητα 2.4 – οι ξένες επενδύσεις των οποίων κίνητρό τους είναι η εξεύρεση αποδοτικότητας (efficiency seeking), έχουν ως σημαντικότερο προσδιοριστικό παράγοντα το ανθρώπινο δυναμικό ή ανθρώπινο κεφάλαιο (Cleeve et al., 2015). Γι' αυτή λοιπόν, κυρίως, την κατηγορία ΞΑΕ οι ικανότητές των ανθρώπων και η εξειδίκευση εργασίας τίθενται σε πρώτο πλάνο όσο αφορά στη σπουδαιότητά τους ως κριτήρια προτίμησης μιας αγοράς αντί μιας άλλης.

Η μελέτη των Blomström και Kokko (2002) και οι εμπειρικές έρευνες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τον 21^ο αιώνα με θέμα το ανθρώπινο δυναμικό και την ποιότητά του, όπως αυτές των Dorożyńska και Dorożyński (2015), σε περιφερειακό επίπεδο και

συγκεκριμένα σε δείγμα 188 εταιρειών ξένου κεφαλαίου στην περιφέρεια Łódź Voivodeship της Πολωνίας· των Cleeve et al.(2015) για την Αφρικανική ήπειρο, στην οποία συμπεριλήφθηκαν δεδομένα από 35 υποσαχάριες χώρες· των Noorbakhsh et al.(2001) με δεδομένα από 36 αναπτυσσόμενες χώρες από την Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική· του Khan (2007) με δεδομένα από τις χώρες της Νότιας Ασίας και των Naanwaab και Diarrassouba (2016) με πλήθος δεδομένων από 137 αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες όλων των ηπείρων, μαρτυρούν ότι το ανθρώπινο δυναμικό αποτελεί έναν όχι παραδοσιακό αλλά κρίσιμο παράγοντα για την προσέλκυση των ξένων επενδύσεων.

Οι Cleeve et al. (2015) προκειμένου να μετρήσουν την εκπαίδευση και εργασιακή εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού στην Αφρική και να επιβεβαιώσουν την υπόθεσή τους για τη σημασία των πιο πάνω παραγόντων στην προσέλκυση των ΞΑΕ, χρησιμοποιούν αρκετές μεταβλητές ώστε να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα, οι οποίες περιλαμβάνουν: α) το ποσοστό του πληθυσμού 15 ετών και άνω οι οποίοι δεν έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση, β) το ποσοστό ενηλίκων που γνωρίζουν να γράφουν, γ) την αναλογία εγγραφής σε σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, δ) την αναλογία εγγραφής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και ε) το μέσο χρόνο της σχολικής εκπαίδευσης του πληθυσμού της χώρας ηλικίας 15 ετών και άνω. Οι Dorożyńska και Dorożyński (2015), στην πιο εξειδικευμένη έρευνά τους στην οποία χρησιμοποιούν ερωτηματολόγια, διαχωρίζουν τα προσόντα του ανθρώπινου δυναμικού αναλόγως με τη ζήτηση για διευθυντικές ή μη διευθυντικές θέσεις σε εταιρείες ξένων κεφαλαίων και σχηματίζουν το προφίλ των επιθυμητών προσόντων των εργαζομένων στις ΞΑΕ στην περιοχή του Łódź με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης, το τεχνολογικό ή οικονομικό γνωστικό τους υπόβαθρο, την ηλικία, την προϋπηρεσία τους και την ευχέρεια που έχουν στις ξένες γλώσσες.

2.6 ΞΑΕ στον Τουρισμό και τις Μεταφορές

2.6.1 Οι ΞΑΕ στον Τουρισμό και οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών

Πιο πάνω στο ίδιο κεφάλαιο έγινε αναφορά στις μορφές των τουριστικών ΞΑΕ οι οποίες παρατηρούνται διεθνώς και τις επιπτώσεις τους στην τουριστική βιομηχανία. Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στη χωρική κατανομή των τουριστικών δραστηριοτήτων και των τουριστικών ΞΑΕ και μια προσπάθεια προσδιορισμού των

παραγόντων εκείνων που ελκύουν τις ΞΑΕ και είναι καθοριστικοί για τις προτιμήσεις τους αναφορικά με την επιλογή της αγοράς στην οποία θα επενδύσουν. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από τις ξενοδοχειακές ΞΑΕ, που είναι και ο υποκλάδος αυτός του τουρισμού με τις περισσότερες ξένες επενδύσεις, όπως φάνηκε πιο πάνω και στον Πίνακα 2.2, με λιγότερες αναφορές στους υπόλοιπους υποκλάδους του τουρισμού. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι οι επιλογές των ξενοδοχειακών ΞΑΕ δεν επηρεάζουν τις επιλογές των επενδυτών των άλλων υποκλάδων' κι αυτό γιατί ο τουρισμός δεν θεωρείται μια ενιαία δραστηριότητα, αλλά ένα σύνολο που αποτελείται από ξεχωριστές πλην όμως αλληλεξαρτώμενες οικονομικές δραστηριότητες που η μία λειτουργεί συμπληρωματικά της άλλης. Η συσσώρευση πολλών ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων σ' έναν τόπο, σημαίνει αυτόματα συγκέντρωση πολλών τουριστών σ' αυτόν, με συνέπεια αυξημένη ζήτηση για υπηρεσίες εστίασης, ενοικιάσεων αυτοκινήτων ή επιβατικών οδικών μεταφορών για περιηγήσεις των τουριστών στα πολιτιστικά και φυσικά αξιοθέατα.

Το τουριστικό προϊόν τις τελευταίες δεκαετίες έχει εξαπλωθεί εκτός από τους παραδοσιακούς προορισμούς, που κατά κύριο λόγο βρισκόταν σε αναπτυγμένες χώρες, σε νέους προορισμούς οι οποίοι διαφαίνεται ότι κατέχουν σημαντικό μερίδιο στην παγκόσμια αγορά και βρίσκονται σε αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτό αποδεικνύεται από την θεαματική αύξηση των τουριστικών αφίξεων σε αναπτυσσόμενες χώρες την τελευταία δεκαετία, που υπολογίζονται στο 40% των παγκόσμιων τουριστικών αφίξεων, όταν το 1950 οι κορυφαίοι 15 προορισμοί απορροφούσαν το 88% των διεθνών αφίξεων τουριστών (UNCTAD, 2010). Έτσι η τάση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια είναι οι αναπτυγμένες χώρες να αποτελούν κατά κύριο λόγο το μερίδιο της ζήτησης του τουριστικού προϊόντος και οι αναπτυσσόμενες ένα σημαντικό μερίδιο της προσφοράς του. Η μεταβολή αυτή της παγκόσμιας τάσης εστιάζεται στο γεγονός ότι το ενδιαφέρον των τουριστών διεθνώς έχει στραφεί στον τουρισμό αναψυχής στην μεγάλη πλειοψηφία αυτών και μάλιστα σε μη παραδοσιακούς προορισμούς, σε συνδυασμό με τον συνεχώς αυξανόμενο αριθμό των επαγγελματικών ταξιδιών και τις νέες μορφές τουρισμού, όπως π.χ. ο θρησκευτικός και προσκυνηματικός τουρισμός και τέλος στην παγκοσμιοποίηση των εθνικών οικονομιών των αναπτυσσόμενων χωρών.

Σχεδόν το 80% του τουρισμού είναι ενδοπεριφερειακός, με το μερίδιο του να ποικίλει, στο κατώτερο σημείο του να βρίσκεται πάνω από 40% στην Αφρική και τη Μέση Ανατολή και στο ανώτερο σημείο να ξεπερνά το 70% στην Αμερική και την Ασία, αλλά να υπολογίζεται σε ποσοστό μόλις 20% του διεθνούς τουρισμού, τη στιγμή που ο διαπεριφερειακός τουρισμός αναπτύσσεται πολύ πιο γρήγορα, με ετήσιο ρυθμό 3,1%, δηλαδή σχεδόν διπλάσιο από αυτόν του ενδοπεριφερειακού που αναπτύσσεται με ρυθμό 1,7% (UNCTAD, 2010).

Όσον αφορά τώρα στις ΞΑΕ του τουριστικού κλάδου, παρότι επικρατεί η αντίληψη ότι ένα σημαντικό μέρος τους προσανατολίζεται πλέον στις αναπτυσσόμενες χώρες, αυτό διαψεύδεται από τους αριθμούς οι οποίοι καταδεικνύουν ότι οι παγκόσμιες εισροές σε πολύ μεγάλο ποσοστό καταγράφονται στις αναπτυγμένες οικονομικά χώρες, ενώ μόνο ένα 10% των παγκόσμιων εισροών ΞΑΕ υπολογίζεται στις αναπτυσσόμενες χώρες (UNCTAD, 2007). Και αυτό συμβαίνει παρά το γεγονός ότι τη χρονική περίοδο 2002 – 2005 οι αναπτυσσόμενες χώρες αποτελούσαν το στόχο για το 21% των τουριστικών εξαγορών και συγχωνεύσεων και οι *greenfield* τουριστικές επενδύσεις έφταναν σε ποσοστό 70%, λόγω της μεταβολής των μορφών των διεθνών τουριστικών επενδύσεων τα χρόνια που ακολούθησαν, με τις πολυεθνικές αλυσίδες ξενοδοχείων και εστιατορίων να στρέφονται σε επενδύσεις με τη μορφή *franchising* και συμβολαίων διαχείρισης (*management contracts*) χωρίς ξένη ιδιοκτησία μετοχών (UNCTAD, 2010:5). Βεβαίως η συμβολή των ΞΑΕ στην ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος, καθώς και στην οικονομική ανάπτυξη σαν σύνολο είναι αναμφισβήτητα πιο καθοριστική για τις αναπτυσσόμενες χώρες, παρά για τις αναπτυγμένες.

Οι παράγοντες οι οποίοι προσδιορίζουν τις επιλογές των τουριστικών ΞΑΕ είναι γενικά οι ίδιοι με αυτούς του συνόλου των ΞΑΕ, ενώ δίνεται προτεραιότητα σε όλων των ειδών τις υποδομές και ειδικότερα στην ύπαρξη αεροδρομίων στις κατάλληλες τοποθεσίες, στη διαμόρφωση καλού οδικού δικτύου για τις οδικές επιβατικές μεταφορές και στη διαθεσιμότητα των ενεργειακών πηγών (ηλεκτρισμού, νερού). Σημαντικοί παράγοντες επίσης θεωρούνται η πολιτιστική και γεωγραφική απόσταση της έδρας της ξένης επένδυσης σε σχέση με τη χώρα εγκατάστασης και οι ακολουθούμενες από τη δεύτερη κυβερνητικές πολιτικές για την υποστήριξη και προώθηση του τουριστικού προϊόντος στο εσωτερικό της χώρας και στο εξωτερικό, ενώ υπάρχουν και κάποιοι άλλοι παράγοντες που αφορούν αποκλειστικά στον

τουριστικό κλάδο. Τέτοιοι παράγοντες είναι: η εμπεριστατωμένη γνώση των απαιτήσεων των τουριστών από τους εμπλεκόμενους στον τουρισμό ή η ύπαρξη απευθείας πτήσεων προς τον προορισμό (Culiuc, 2014) και για τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις η ύπαρξη κατάλληλων συστημάτων κρατήσεων (Johnson και Vanetti, 2005).

Για την ιδιαίτερη σημασία των κλιματολογικών συνθηκών στην προσέλκυση τουριστικών ΞΑΕ έχει γίνει ήδη μια πρώτη αναφορά στην ενότητα που αφορά στους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας. Κι αυτό γιατί ο τουρισμός στο σύνολό του είναι πολύ ευαίσθητος στον παράγοντα κλίμα και οι αποφάσεις των τουριστών σε πολλές περιπτώσεις και μάλιστα σ’ αυτές που θεωρούνται κυρίαρχες μορφές του – λόγω του ποσοστού που κατέχουν στο σύνολο του τουριστικού προϊόντος – όπως ο τουρισμός ελεύθερου χρόνου ή αναψυχής, λαμβάνονται με κριτήριο τον συγκεκριμένο παράγοντα. Έτσι επιμέρους συστατικά στοιχεία του κλίματος, όπως η θερμοκρασία ή η διάρκεια ηλιοφάνειας, η απουσία βροχοπτώσεων και δυνατών ανέμων θεωρούνται ευνοϊκά για τον τουρισμό αναψυχής (Clawson, 1966· Lohmann και Kaim, 1999).

Και στις τουριστικές ΞΑΕ εκτός των άλλων, από ορισμένους ερευνητές, θεωρούνται σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας οι οικονομίες συγκεντρώσεων (συσσωρεύσεων) επιχειρήσεων στον ίδιο χώρο, για την ανάπτυξη του προϊόντος μέσω των εξωτερικοτήτων που προκύπτουν και οι οποίες ενθαρρύνουν τον ανταγωνισμό και τη συνεργασία μεταξύ τους, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που οι τουριστικές επιχειρήσεις είναι συγκεντρωμένες σε μικρή γεωγραφική απόσταση μεταξύ τους (Yang, 2012). Ενώ τα τελευταία χρόνια ορισμένοι μελετητές, όπως οι Michael (2003) και Yang (2012), υπογραμμίζουν και την επιρροή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης σε συνδυασμό με την εφοδιαστική αλυσίδα του τουρισμού και την συμβολή τους στις συσσωρεύσεις τουριστικών επιχειρήσεων, τονίζοντας ότι οι τουριστικές επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να επωφεληθούν από αυτό το συνδυασμό δημιουργώντας τη δική τους τουριστική λειτουργία, με αυξημένα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη για την τοπική κοινωνία.

Στο κλείσιμο αυτής της υποενότητας θα γίνει ιδιαίτερη μνεία στην αρνητική επίπτωση της τρομοκρατίας στον τουρισμό και συνεπώς στις τουριστικές ΞΑΕ, κυρίως λόγω της αύξησης των τρομοκρατικών επιθέσεων τα τελευταία χρόνια, πολύ δε περισσότερο

γιατί ορισμένες φορές στόχος τους είναι να πληγούν τουρίστες (Singh, 2013). Η επίπτωση στις προτιμήσεις των τουριστών και των επιχειρήσεων που οργανώνουν ταξίδια (tour operators), αλλά και των επιχειρήσεων στις χώρες-προορισμούς τουριστικών ροών είναι προφανής, καθώς οι επισκέπτες έχουν ως πρώτο τους μέλημα την ασφάλειά τους και δεν θα επέλεγαν σε καμιά περίπτωση έναν προορισμό στον οποίο θα έμπαινε σε κίνδυνο η ίδια τους η ζωή. Καθώς μάλιστα η έκταση που παίρνουν τέτοιου είδους γεγονότα είναι πολύ μεγάλη, λόγω της έκρηξης της ενημέρωσης τις τελευταίες δεκαετίες μέσω των ΜΜΕ και του διαδικτύου, η επίπτωση στις προτιμήσεις των τουριστών και των tour operators και οι αντιδράσεις τους ενδέχεται να είναι άμεσες και να εκδηλώνονται με ακυρώσεις κρατήσεων δωματίων, ματαιώσεις πτήσεων ή και αποκλεισμού για σημαντικό χρονικό διάστημα του προορισμού στον οποίο συνέβη μια τρομοκρατική επίθεση, με συνέπεια την επέκταση των επιπτώσεων στην οικονομία και την κοινωνία του εν λόγω προορισμού. Συνεπώς η ασφάλεια του τουριστικού προορισμού πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την οποιαδήποτε νέα τουριστική επένδυση, είτε αυτή προέρχεται από το εσωτερικό μιας χώρας είτε από ξένη πολυεθνική.

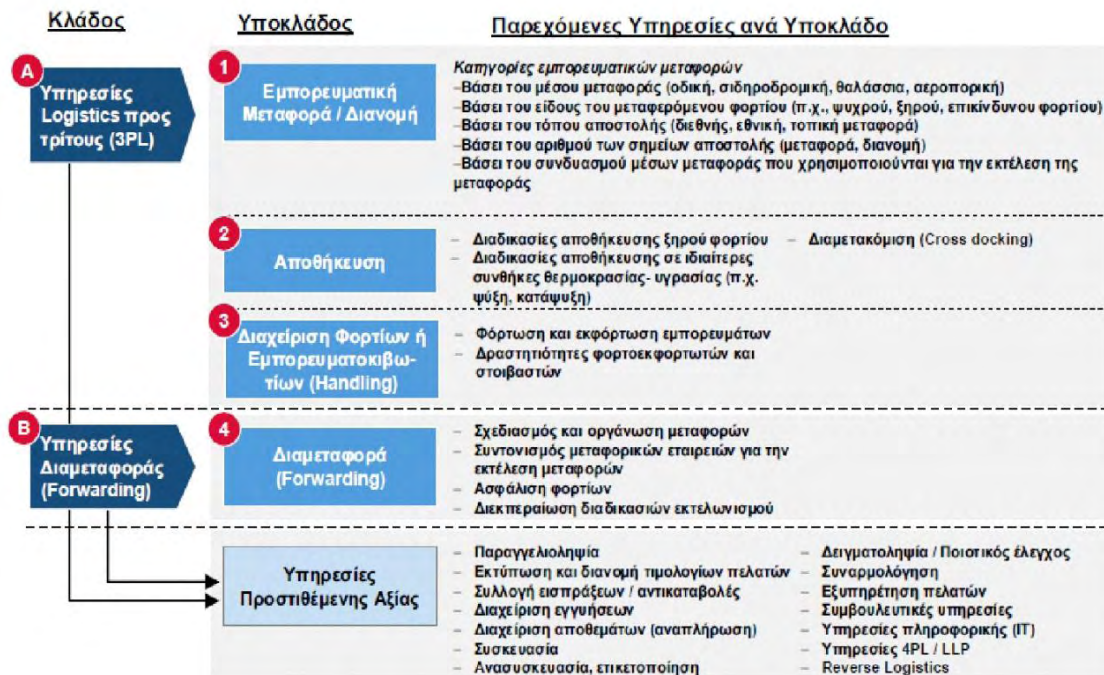
2.6.2 Οι ΞΑΕ στις Μεταφορές και οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών

Ως μεταφορές ορίζονται «γενικά οι μετακινήσεις επιβατών και φορτίων από έναν τόπο σε έναν άλλο» (Θεοδοροπούλου και Κασώλη, 2014:5) και διαχωρίζονται σε χερσαίες (οδικές και σιδηροδρομικές), θαλάσσιες και αεροπορικές. Όλα αυτά τα είδη μεταφορών συγκεντρώνει στο κομμάτι των μεταφορών φορτίων ο κλάδος των logistics (εφοδιαστική αλυσίδα), του οποίου ο σκοπός είναι ο εφοδιασμός των επιχειρήσεων και συνολικά των αγορών με ενδιάμεσα και τελικά προϊόντα και ως εκ τούτου το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων του είναι μεταφορικό, πέραν των άλλων που αφορά σε αποθηκευτικές, δραστηριότητες διαχείρισης αποθεμάτων, σχεδιασμού και ελέγχου του εφοδιασμού κ.ά. Στον πίνακα 2.5, δίνεται μια πιο αναλυτική και συνολική εικόνα του περιεχομένου του κλάδου, ο οποίος θεωρείται κορυφαίας σημασίας για την περαιτέρω ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου.

Σχετικά με την κατανομή των μεταφορών σε παγκόσμιο επίπεδο σύμφωνα με τα οικονομικά μεγέθη και τον μεταφερόμενο όγκο, δεν υπάρχει ξεκάθαρη εικόνα για το αν ο μεγαλύτερος όγκος αυτών εκτελείται από αναπτυσσόμενες ή αναπτυγμένες χώρες, γιατί σ' αυτές εμπλέκονται και αποτελούν σημαντικό κομμάτι τους οι επιβατικές

μεταφορές, των οποίων σημαντικό μερίδιο αφορά στον τουριστικό τομέα, ενώ σε ορισμένες χώρες και οργανισμούς οι μεταφορές ταξινομούνται μαζί με τις τηλεπικοινωνίες ή τις επικοινωνίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της Eurostat, η οποία στη στατιστική ταξινόμηση των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στους κωδικούς NACE ταξινομεί μαζί με τις μεταφορές, την αποθήκευση και τις επικοινωνίες, περιλαμβάνοντας και τα ταχυδρομεία.

Πίνακας 2.5: Περιεχόμενο του κλάδου των logistics

Πηγή: ΣΕΒ (2012), *Συμπεράσματα και προτάσεις από το Δίκτυο Επιχειρηματικής και Τεχνολογικής Πληροφόρησης, Σύνοψη Σχεδίου*, Αθήνα: ΣΕΒ

Για τις θαλάσσιες μεταφορές η UNCTAD (2015) δίνει μια εικόνα σχετικά με τη συμβολή των χωρών στο διεθνές εμπόριο, με την επισήμανση ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες τα τελευταία χρόνια συμβάλλουν με μεγαλύτερο μερίδιο σε σχέση με τις αναπτυγμένες και η συμβολή τους στη μεταφορά των παγκόσμιων αγαθών που φορτώθηκαν υπολογίζεται σε 60%, αν και η συνεισφορά αυτή ποικίλλει από περιοχή σε περιοχή, από χώρα σε χώρα και από τον τύπο του φορτίου.

Για τις μορφές των ΞΑΕ και τις επιπτώσεις αυτών στις μεταφορές, όπως και για τον τουρισμό, προηγήθηκε αναφορά στις ενότητες 2.2 και 2.3, όπου καταγράφηκε συγκριτικά και το σημαντικό μέγεθος (3^η θέση) που αυτές καταλαμβάνουν στο σύνολο των ΞΑΕ στους τομείς των υπηρεσιών. Η ανοδική πορεία των ΞΑΕ στις μεταφορές

και τα logistics τις τελευταίες δεκαετίες οφείλεται κατά κύριο λόγο στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η οποία επέφερε την άρση πολλών περιορισμών στο εμπόριο και τη μείωση των δαπανών επικοινωνίας και συντονισμού, συνοδευόμενη από τη μείωση των δαπανών μεταφοράς. Λόγω της παγκοσμιοποίησης όμως άλλαξε και η δομή των διαδικασιών παραγωγής των επιχειρήσεων και ενώ ήταν συγκεντρωμένες σε λίγες εγκαταστάσεις, τώρα έχουν κατακερματιστεί σε διαφορετικές εγκαταστάσεις που βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες, αυξάνοντας έτσι σημαντικά τις εμπορικές ροές, επηρεάζοντας τις μεταφορικές δραστηριότητες και αναβαθμίζοντας τη σημασία των logistics, τα οποία πλέον επιτελούν σημαντικό ρόλο στη σύνδεση των διαφορετικών εισαγωγικών και εξαγωγικών αγορών και την καθετοποιημένη λειτουργία των επιχειρήσεων ανά τον κόσμο (Maggi και Mariotti, 2011). Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί και η παράμετρος της ανάπτυξης μιας κοινωνίας με χαρακτηριστικό τη μαζική κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών (Vahrenkamp, 2010), η οποία συμβάλλει επιπλέον στην αύξηση των εμπορικών ροών και των μεταφορών. Συνέπεια των παραπάνω αλλαγών ήταν και η ραγδαία ανάπτυξη των ΞΑΕ στις μεταφορές και τα logistics, των οποίων το ποσοστό μαζί με τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και τις επικοινωνίες τα τελευταία χρόνια έχει τριπλασιαστεί (Maggi και Mariotti, 2011).

Ιδιαίτερα για τις αεροπορικές μεταφορές, αξίζει να αναφερθεί ότι παλαιότερα υπήρχαν κρατικοί αερομεταφορείς οι οποίοι λειτουργούσαν μονοπωλιακά και επιβάλλονταν περιορισμοί ελέγχου από τις κρατικές αρχές των χωρών του πλανήτη τουλάχιστο μέχρι το 1978, έτος κατά το οποίο απελευθερώθηκαν οι αεροπορικές μεταφορές στις Η.Π.Α. και σταδιακά η απελευθέρωση αυτή επεκτάθηκε διεθνώς. Η σταδιακή αυτή απελευθέρωση των εναέριων μεταφορών, έχει οδηγήσει τις τελευταίες δεκαετίες σε γρήγορη επέκταση των ΞΑΕ από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις στον κλάδο, κυρίως μέσω στρατηγικών συμμαχιών, με τις τελευταίες να αριθμούν το 1998 σε 502 και τον αριθμό των εμπλεκόμενων σ' αυτές αεροπορικών εταιριών σε 196 (Fayed και Westlake, 2002). Επίσης, για το θέμα των συμμαχιών στις αεροπορικές μεταφορές, οι Iatrou και Alamdari (2005) αναφέρουν ότι οι μεγαλύτερες εταιρείες αερομεταφορών στον κόσμο ανήκουν σε μια από τις τέσσερις ομάδες συμμαχιών : Wings, Star Alliance, Skyteam και Oneworld' με σημαντική θετική επίπτωση στα έσοδά τους, η οποία προκύπτει από την αύξηση της επιβατικής κίνησης με παράλληλη αύξηση των

φορτίων και μείωση των δαπανών, αν και τα μεγαλύτερα οφέλη προέρχονται από την ύπαρξη ασυλίας «αντί τραστ» λόγω των προηγμένων μορφών συνεργασίας τους.

Στο ερώτημα ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή τοποθεσίας στις μεταφορικές ΞΑΕ, οι έρευνες του Hong (2007) και των Chin και Hong (2008) για τη συμπεριφορά των ξένων επενδυτών στη βιομηχανία των logistics στις Κινέζικες πόλεις, δίνουν μια πρώτη απάντηση υποστηρίζοντας ότι οι παράγοντες αυτοί είναι: οι μεταφορικές υποδομές, το μέγεθος της αγοράς, η ποιότητα του εργατικού δυναμικού, ο βαθμός ιδιωτικοποίησης της οικονομίας, οι οικονομίες συσσωρεύσεων και τα κίνητρα που δίνονται από τις κυβερνήσεις. Οι Taylor και Ciechański (2015) πάλι σε τοπικό-περιφερειακό επίπεδο, αλλά αυτή τη φορά σε ευρωπαϊκή χώρα και συγκεκριμένα στην Πολωνία, επιβεβαιώνουν ότι οι αναβαθμισμένες μεταφορικές υποδομές και το μέγεθος των πόλεων θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες προσέλκυσης των ΞΑΕ στον τομέα των μεταφορών, προσθέτοντας και τη σημασία της γεωγραφικής θέσης των περιοχών με πρόσβαση στη θάλασσα. Από τις προαναφερθείσες έρευνες προκύπτει ότι οι προσδιοριστικοί παράγοντες που προσελκύουν τις ΞΑΕ του μεταφορικού τομέα είναι οι ίδιοι με τους γενικούς παράγοντες που αναφέρθηκαν στην ενότητα 2.5, με ορισμένους από αυτούς να θεωρούνται πιο σημαντικοί και πρώτης προτεραιότητας για τον τομέα των μεταφορών και τη βιομηχανία των logistics, όπως η ύπαρξη καλών μεταφορικών υποδομών και επαρκών μεταφορικών δικτύων, η αποτελεσματική γραφειοκρατία όσον αφορά στις διοικητικές και τελωνειακές διαδικασίες (Mariotti, 2015), οι οικονομίες συσσωρεύσεων και οι επικοινωνίες ειδικά για τις ΞΑΕ των logistics, ενώ για το μεταφορικό κομμάτι τους που αφορά στις θαλάσσιες μεταφορές πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει η ύπαρξη καλά οργανωμένων λιμανιών με εξειδικευμένους φορείς λειτουργίας των τερματικών σταθμών (terminals) και στη συνέχεια καλές οδικές ή σιδηροδρομικές συνδέσεις με την ενδοχώρα (Notteboom, 2008), ώστε να είναι εφικτός ο αποτελεσματικός εφοδιασμός της με τελικά αγαθά ή πρώτες ύλες.

2.7 Συμπεράσματα

Οι ΞΑΕ, όπως διαπιστώθηκε και από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, αποτιμώνται με θετικό πρόσημο όσο αφορά στη συνεισφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας υποδοχής, το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στην οικονομία της, αλλά επεκτείνεται και στη

βελτίωση της τεχνολογίας της, με τις καινοτομίες που εισάγει σ' αυτή τη χώρα σε επίπεδο παραγωγής, marketing και διοικητικών πρακτικών, καθώς και στην κοινωνία της μέσω της βελτίωσης του επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων, αφού τα περισσότερα ευρήματα των ερευνών δείχνουν βελτίωση των μισθών και του επιπέδου απασχόλησης μιας χώρας-αποδέκτη ΞΑΕ.

Στον τουρισμό η θετική επίδραση των ΞΑΕ επικεντρώνεται στην αποτελεσματικότερη προώθηση του τουριστικού προϊόντος στη χώρα στην οποία εγκαθίστανται, λόγω καλύτερης γνώσης του τουριστικού προϊόντος στο σύνολό του και καλύτερη προβολή του προορισμού, λόγω διασυνδέσεων με διεθνείς tour operators, με συνέπεια την περαιτέρω τουριστική ανάπτυξη του εν λόγω προορισμού. Οι τουριστικές ΞΑΕ μπορούν να επιφέρουν σημαντικά οικονομικά οφέλη, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες και να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο σε τοπικό-περιφερειακό επίπεδο μέσω μακροοικονομικών ωφελειών που μπορούν να επιφέρουν στο κατά κεφαλή ΑΕΠ των περιοχών στις οποίες εγκαθιστούν τις θυγατρικές τους και στην αύξηση της απασχόλησης σ' αυτές.

Στις μεταφορές και το μεταφορικό κομμάτι των logistics η συνεισφορά των ΞΑΕ εντοπίζεται στην αύξηση της απασχόλησης και της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων του κλάδου στις χώρες υποδοχής. Εκτός αυτών όμως, οι ΞΑΕ με τις καινοτόμες τεχνολογίες που εφαρμόζουν συνεισφέρουν και στην προστασία του περιβάλλοντος περιορίζοντας τη σπατάλη ενέργειας· ενώ συμβάλλουν είτε μέσω των επενδύσεων οι οποίες πραγματοποιούνται από τις ίδιες είτε μέσω άσκησης επιρροής στις κρατικές πολιτικές για τη βελτίωση των μεταφορικών υποδομών, οι οποίες με τη σειρά τους αποτελούν σημαντικό κίνητρο για την προσέλκυση εγχώριων και ξένων επενδύσεων σε άλλους οικονομικούς κλάδους.

Η κυρίαρχη θεωρία που αναφέρεται στους παράγοντες διεθνοποίησης των ΞΑΕ και στα κίνητρα με τα οποία αυτές επιλέγουν τη χώρα στην οποία θα πραγματοποιήσουν επενδύσεις, είναι η θεωρία του εκλεκτικού υποδείγματος του Dunning. Με βάση το υπόδειγμά του καθοριστικοί παράγοντες προκειμένου μία εταιρεία να επεκταθεί δραστηριοποιούμενη σε μια ξένη χώρα μέσω ξένης άμεσης επένδυσης είναι οι παράγοντες τοποθεσίας. Αυτοί αφορούν γεωγραφικούς και μη γεωγραφικούς παράγοντες.

Από τους παράγοντες φυσικής ή ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, η βιβλιογραφική επισκόπηση έδειξε ότι σημαντικοί παράγοντες τόσο για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας όσο και για την προσέλκυση των ΞΑΕ είναι η πρόσβαση στη θάλασσα, η γεωγραφική θέση και οι διαφορές ζωνών ώρας μεταξύ μητρικής και θυγατρικών ΞΑΕ που αυτή συνεπάγεται, οι κλιματολογικές συνθήκες, παράγοντες που σχετίζονται με τη γεωμορφολογία της χώρας και τέλος οι φυσικοί πόροι της. Ακόμη από τους παράγοντες οικονομικής ή ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, κρίσιμοι θεωρούνται το οικονομικό και δημογραφικό μέγεθος της χώρας και σε περιφερειακό επίπεδο οι χωρικές συσπειρώσεις οι οποίες διακρίνονται σε συγκεντρώσεις ομοειδών ή συμπληρωματικών επιχειρήσεων σε μια περιοχή και σε συγκεντρώσεις εταιρειών στα μεγάλα αστικά κέντρα των χωρών.

Επίσης παράγοντες που δε σχετίζονται με τη γεωγραφία μιας περιοχής ή χώρας αλλά θεωρούνται καθοριστικοί για την εγκατάσταση των ΞΑΕ είναι η ποιότητα των θεσμών, η ποιότητα των υποδομών, το ‘άνοιγμα του εμπορίου’, η οικονομική σταθερότητα και η εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική, καθώς και η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού.

Οι προαναφερθέντες γεωγραφικοί και μη παράγοντες θεωρούνται σημαντικοί και για τους κλάδους που εξετάζονται με τον τουρισμό να είναι πιο ευάλωτος στους γεωγραφικούς παράγοντες και τις μεταφορές να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα των υποδομών με την πρόσβαση στη θάλασσα να διαδραματίζει, όπως είναι φυσικό, το σημαντικότερο ρόλο στις θαλάσσιες μεταφορές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Γεωγραφικοί και λοιποί προσδιοριστικοί παράγοντες στην περίπτωση της Ελλάδας

3.1 Εισαγωγή

Η Ελλάδα μετά τη μακροχρόνια ύφεση των ετών 2009-2016 που ήταν επακόλουθο των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και τη σημαντική πτώση την οποία υπέστη το ΑΕΠ της, έχει μεγάλη ανάγκη τις ΞΑΕ και ιδιαίτερα επενδύσεις τύπου *greenfield*, προκειμένου να υπάρξει «ένεση» ρευστότητας στη χώρα καθώς το χρηματοπιστωτικό της σύστημα συνεχίζει να αντιμετωπίζει προβλήματα. Ακόμη και οι ΞΑΕ οι οποίες προέρχονται από εξαγορές και συγχωνεύσεις με εγχώριες εταιρείες όμως, είναι δυνατόν να συμβάλλουν έστω και σε μικρότερο βαθμό από τις *greenfield* ΞΑΕ στην οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη της χώρας. Κι αυτό γιατί οι ΞΑΕ, παρά τις τυχόν αρνητικές επιπτώσεις οι οποίες ενδέχεται να τις συνοδεύουν σε ορισμένες περιπτώσεις, συνολικά – όπως αναλύθηκε και στην ενότητα 2.3 – δύνανται να συνδράμουν ώστε μια χώρα να βγει από την ύφεση, με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και μάλιστα εξειδικευμένης, με την παροχή της αναγκαίας ρευστότητας μέσω της εισροής ξένων κεφαλαίων και κατ'αυτόν τον τρόπο έχουν τη δυνατότητα εκτός από την οικονομική ανάκαμψη να συμβάλουν έμμεσα και στην σταδιακή επίλυση κοινωνικών προβλημάτων των κατοίκων της. Τα τελευταία, τα οποία είναι αλληλένδετα με την οικονομική κατάσταση των ελληνικών νοικοκυριών, με την πάροδο τόσων χρόνων οικονομικής κρίσης, έχουν επιδεινωθεί και έχουν οδηγήσει την ελληνική κοινωνία σε σταδιακή αποσύνθεση, της οποίας τα αποτελέσματα είναι έντονα εμφανή (ψυχικές ασθένειες, αυτοκτονίες, κοινωνικές διαμάχες, κ.ά.).

Θεωρώντας λοιπόν σημαντική την προσέλκυση ΞΑΕ για την επίλυση ορισμένων από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα, γεννάται το ερώτημα: Σε ποιους από τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ΞΑΕ έχει συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων χωρών και σε ποιους μειονεκτεί; Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί μια προσέγγιση της κατάστασης της χώρας σε συνδυασμό με αυτούς τους παράγοντες μέσα από την παρουσίαση των σχετικών δεδομένων και εμπειρικών ερευνών στις οποίες μελετάται

η ελληνική περίπτωση. Η προσέγγιση αυτή θα επιχειρηθεί στις επόμενες τέσσερεις ενότητες, ξεκινώντας από την επόμενη, δεύτερη ενότητα όπου θα εξεταστούν συνοπτικά τα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα της Ελλάδας σε συνάρτηση με τους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας των ΞΑΕ. Στη συνέχεια, στην τρίτη ενότητα θα εξεταστεί η χώρα ως προς τους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας των ΞΑΕ μέσα από τις έρευνες που υπάρχουν στη βιβλιογραφία· στην τέταρτη ενότητα θα γίνει μια σύντομη παρουσίαση των αλληλεπιδράσεων ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας και στην πέμπτη ενότητα θα ελεγχθούν κυρίως βιβλιογραφικά τα σημεία υπεροχής ή αντίστοιχα υστέρησης της Ελλάδας ως προς τη λειτουργία των θεσμών, αλλά και των υπολοίπων προσδιοριστικών παραγόντων (μακροοικονομικών, ποιότητας εργατικού δυναμικού και υποδομών) ελκυστικότητας των ΞΑΕ. Το κεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με την παράθεση των συμπερασμάτων στην τελευταία του ενότητα.

3.2 Η Ελλάδα σε σχέση με τους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας των ΞΑΕ

Λόγω έλλειψης εμπειρικών ερευνών με θέμα την επίδραση των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας της Ελλάδας στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων, θα πραγματοποιηθεί μια συνοπτική παρουσίαση των παραγόντων αυτών, από την οποία θα επιχειρηθεί η εξαγωγή κάποιων πρώτων συμπερασμάτων, τα οποία απομένει να επαληθευτούν ή να απορριφθούν ως προς τους δύο κλάδους των υπηρεσιών (αυτούς του τουρισμού και των μεταφορών) στη συνέχεια μέσα από την ερευνητική διαδικασία.

Ως προς τα φυσικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά της, η Ελλάδα διαθέτει αρκετά πλεονεκτήματα που πηγάζουν από τη γεωγραφική θέση της χώρας, η οποία και την καθιστά έναν στρατηγικό σύνδεσμο με τις αναδυόμενες αγορές των Βαλκανίων, της Μαύρης Θάλασσας, της Ανατολικής Ευρώπης και των περιφερειών της Ανατολικής Μεσογείου. Ακόμη η γεωγραφική της θέση είναι τέτοια ώστε της παρέχει πρόσβαση δια θαλάσσης στις χώρες της Ασίας και κατά συνέπεια τη δυνατότητα εμπορικής επικοινωνίας με την πολύ σημαντική και διαρκώς ανερχόμενη τις τελευταίες δεκαετίες Ασιατική αγορά. Ενώ άλλος ένας θετικός παράγοντας για την προσέλκυση επενδύσεων, ο οποίος είναι συνέπεια της γεωγραφικής της θέσης είναι το ήπιο κλίμα της στο σύνολό των περιφερειών της χώρας.

Χάρτης 3.1: Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας

Πηγή: www.worldatlas.com

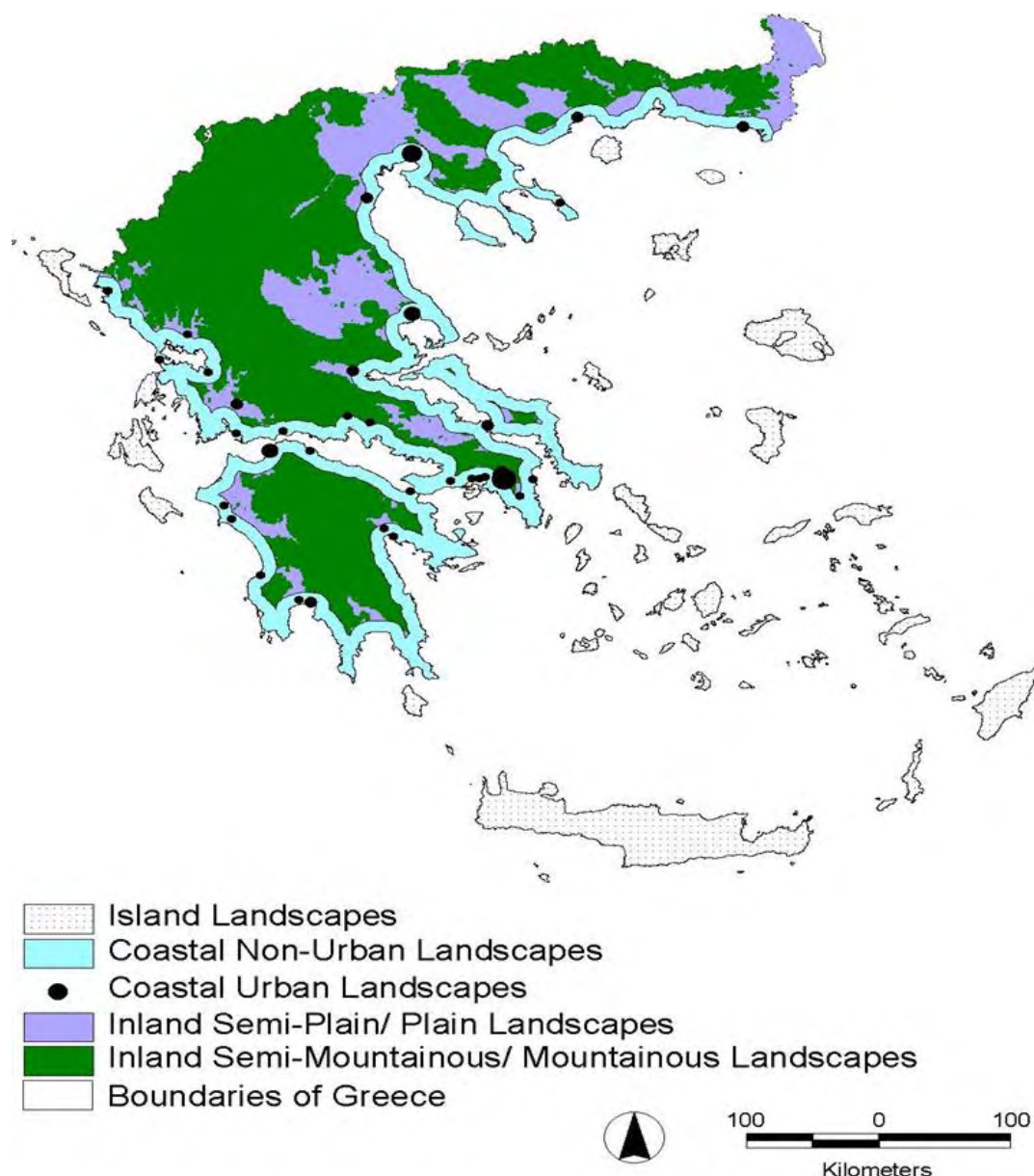
Ειδικότερα η θέση της Ελλάδας στον παγκόσμιο χάρτη, όπως προκύπτει από τις γεωγραφικές της συντεταγμένες είναι: 39 00 N, 22 00 E⁷. Βρίσκεται στο Νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης και συγκεκριμένα στη βαλκανική χερσόνησο (Χάρτης 3.1). Χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη ακτογραμμή, της οποίας το συνολικό μήκος πλησιάζει τα 14.000 χιλιόμετρα, εκ των οποίων τα περισσότερα βρίσκονται στα νησιά του ελληνικού αρχιπελάγους, τα οποία υπερβαίνουν σε αριθμό μαζί με τις νησίδες τα 3.000. Τα θαλάσσια σύνορά της είναι το Αιγαίο πέλαγος, το Ιόνιο Πέλαγος και η Μεσόγειος θάλασσα – η οποία αποτελεί και το θαλάσσιο σύνορό της με την αφρικανική ήπειρο. Με την ασιατική ήπειρο η Ελλάδα συνδέεται μέσω του χερσαίου συνόρου της με την Τουρκία, ενώ τα υπόλοιπα χερσαία σύνορά της είναι με τη

⁷ Η καταχώρηση περιλαμβάνει τις στρογγυλοποιημένες συντεταγμένες γεωγραφικού πλάτους και γεωγραφικού μήκους για το κέντρο ή το κεντρικό σημείο της χώρας, που εκφράζεται σε βαθμούς και λεπτά⁷ είναι βασισμένο στις θέσεις που παρέχονται από τον Geographic Names Server (GNS), που διατηρείται από την National Geospatial - Intelligence Agency εκ μέρους του US Board και προέρχεται από την ιστοσελίδα: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.

Βουλγαρία, τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας και την Αλβανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι καμία περιοχή της δεν απέχει πάνω από 150 χλμ. από τη θάλασσα, ενώ ταυτόχρονα χάρη στη σπάνια γεωγραφία της είναι και η τρίτη πιο ορεινή χώρα της Ευρώπης με 40 κορυφές βουνών να υπερβαίνουν σε υψόμετρο τα 2000 μέτρα (Ασλανίδης et al., 2008). Η αξιοποίηση των βουνών της αποτελεί μέρος των στρατηγικών οικονομικού και περιφερειακού προγραμματισμού, ενώ έχουν προταθεί και ως εναλλακτική λύση για την παροχή ανανεώσιμης ενέργειας (Kokkoris et al., 2018). Έτσι το ανάγλυφό της χαρακτηρίζεται ως ορεινό με μέσο υψόμετρο σχεδόν 500 μ., με περιοχές οι οποίες εκτείνονται ως τη θάλασσα, αποτελούμενο από πληθώρα νησιωτικών συμπλεγμάτων αλλά και μεμονωμένων μικρών και μεγαλύτερων νησιών (Χάρτης 3.2). Το ανάγλυφό της συμπληρώνεται από την ύπαρξη μικρών φυσικών και τεχνητών λιμνών, με μεγαλύτερη την Τριχωνίδα στο Νομό Αιτωλοακαρνανίας, και ποταμών μικρών σε μήκος συγκριτικά με αυτών της Κεντρικής Ευρώπης και με εποχική ροή, από τα οποία τα μεγαλύτερα πηγάζουν από την οροσειρά της Πίνδου (Ασλανίδης et al., 2008). Ο συνδυασμός των λιμνών και των ποταμών της με τους ορεινούς όγκους προσδίδουν ένα ιδιαίτερο φυσικό κάλος στις περιοχές τις οποίες διατρέχουν, το οποίο είναι σημαντικό για την προσέλκυση ειδικών μορφών τουρισμού, όπως είναι ο τουρισμός υπαίθρου.

Το κλίμα της Ελλάδας προσδιορίζεται και αυτό από τη γεωγραφική της θέση και λόγω του ότι βρίσκεται στην εύκρατη ζώνη και στη λεκάνη της Μεσογείου, χαρακτηρίζεται ως εύκρατο μεσογειακό. Τα κύρια χαρακτηριστικά του μεσογειακού κλίματος, το οποίο θεωρείται ιδανικό, είναι: α) οι μεταβαλλόμενες χειμερινές βροχοπτώσεις, β) η θερινή ξηρασία με μεταβαλλόμενη διάρκεια, γ) η εντατική θερινή ηλιοφάνεια, δ) τα μέτρια έως ζεστά καλοκαίρια και ε) οι ήπιοι έως πιο ψυχροί χειμώνες, με το εύρος των θερμοκρασιών να εξαρτάται από την εγγύτητα των περιοχών στη θάλασσα και τις παράκτιες περιοχές να εμφανίζουν υψηλότερες θερμοκρασίες τους πιο ψυχρούς μήνες του έτους, ενώ οι περιοχές οι οποίες δεν είναι κοντά στη θάλασσα εμφανίζουν υψηλότερες θερμοκρασίες το καλοκαίρι (Spano et al., 2013).

Χάρτης 3.2: Σχηματικός χάρτης του Ελληνικού τοπίου

Πηγή: Terkenli, T.S. (2004), *Landscape research in Greece: an overview*.

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του κλίματος της Ελλάδας διαδραματίζει και η γεωμορφολογία της, καθώς η μεγαλύτερη οροσειρά της, η οποία είναι αυτή της Πίνδου, λειτουργεί ως ένα φυσικό φράγμα για τη συγκράτηση των προερχόμενων από το Βορρά ψυχρών αέριων μαζών αλλά και των προερχόμενων από τα Δυτικά υγρών ανέμων, διαμορφώνοντας το υγρό με αρκετές βροχοπτώσεις κλίμα της Δυτικής Ελλάδας σε αντίθεση με τις περιοχές, οι οποίες βρίσκονται Ανατολικά της Πίνδου και εμφανίζουν στατιστικά λιγότερες βροχοπτώσεις (Bampzelis et al., 2014) και ένα ηπιότερο κλίμα όχι μόνο στη Δυτική Ελλάδα αλλά σε ολόκληρη τη χώρα και ιδιαίτερα

στις νοτιότερες περιοχές αυτής κατά τη χειμερινή περίοδο, σε σύγκριση με τις γειτονικές της χώρες.

Προκειμένου, στη συνέχεια, να εξεταστεί ο πλούτος ή η ένδεια της Ελλάδας σε φυσικούς πόρους, θα παρουσιαστεί ακολούθως η διάκριση τους στις παρακάτω πέντε κατηγορίες, τις οποίες χρησιμοποίησαν στην έρευνά τους οι Πολύζος et al. (2004), συμπεριλαμβάνοντας σ' αυτούς και τους πολιτιστικούς πόρους υπό την στενή έννοια των αρχαιολογικών χώρων, των ιστορικών μνημείων και αντικειμένων και γενικά κάθε χώρου ή αντικειμένου που έχει πολιτιστική ή ιστορική αξία:

α) Γεωργικοί πόροι ή ποιότητα εδάφους: παρά την υποβάθμισή του εδάφους από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και ιδίως από την εντατικοποίηση της γεωργίας (με τη χρήση λιπασμάτων και γεωργικών φαρμάκων), εντούτοις η ελληνική γη έχει πολλές περιοχές πλούσιες σε γεωργικούς πόρους, όπως η Χαλκιδική, ο Θεσσαλικός κάμπος, η Βοιωτία, σχεδόν ολόκληρη η Πελοπόννησος και πολλά μέρη της Κρήτης. Το καλό κλίμα, η ύπαρξη άφθονων υδάτινων πόρων και η γεωλογική ιστορία συντείνουν στην ύπαρξη εύφορων εδαφών στη χώρα, καθώς και στην ύπαρξη μεγάλης ποικιλίας φυτών – κάποια εκ των οποίων είναι ενδημικά – και σπάνιων βοτάνων τα οποία χρησιμοποιούνται στην παρασκευή συμπληρωμάτων διατροφής και στην ιατρική.

β) Θάλασσες - ακτές: Όπως ήδη αναφέρθηκε η Ελλάδα είναι νησιωτική χώρα, με πολύ μεγάλη ακτογραμμή και ως εκ τούτου πλούσια σε θαλάσσιους πόρους, οι οποίοι επιδρούν θετικά σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες, όπως το εμπόριο, η ναυτιλία, ο τουρισμός και η αλιεία.

γ) Δασικοί πόροι: Και σ' αυτή την κατηγορία φυσικών πόρων αξίζει να τονιστεί ότι αρκετές περιοχές της Ελλάδας, ιδιαίτερα της Κεντρικής και Βόρειας διαθέτουν άφθονους δασικούς πόρους και παρά το γεγονός ότι και αυτοί έχουν πληγεί από την ανθρώπινη παρέμβαση και τις παράνομες δραστηριότητες, όπως η λαθρούλοτομία, εξακολουθούν να διατηρούν και να αξιοποιούν αυτό τον φυσικό πλούτο στην παραγωγή ξυλείας τόσο για καύση, όσο και βιομηχανικής ξυλείας.

δ) Πολιτιστικοί πόροι: Η χώρα, που θεωρείται και κοιτίδα όχι μόνο του ελληνικού αλλά και του ευρωπαϊκού πολιτισμού, είναι πολύ πλούσια σε πολιτιστικούς πόρους, με πληθώρα μνημείων από όλες τις χρονικές περιόδους (από την προϊστορία μέχρι και τη

σύγχρονη ιστορία της) και μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς⁸, τα οποία βρίσκονται διάσπαρτα σε όλη την επικράτεια, με γνωστότερα αυτά της Ακρόπολης στην Αθήνα, της αρχαίας Ολυμπίας στην Ηλεία και της Βεργίνας στην Ημαθία, τα οποία προσελκύουν το ενδιαφέρον μεγάλου αριθμού ντόπιων και ξένων επισκεπτών.

ε) Ορυκτός πλούτος και υδατικό δυναμικό: Ο ορυκτός πλούτος της Ελλάδας θεωρείται σημαντικός και αυτό προκύπτει από τη συμβολή της εξορυκτικής βιομηχανίας στο ΑΕΠ της χώρας, το οποίο ανέρχεται σε 2,2%, καθώς επίσης και από τις εξαγωγές τις οποίες αυτή πραγματοποιεί και αποτιμώνται σε περίπου 1,1 δις Ευρώ για το 2013 (IOBE, 2016). Εκτός από την ύπαρξη σε μεγάλες ποσότητες λιγνίτη ο οποίος είναι ενεργειακό ορυκτό και χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, υπάρχει μια σειρά από μεταλλικά ορυκτά όπως ο βωξίτης, ο οποίος χρησιμοποιείται στην παραγωγή αλουμινίου και του οποίου μεγάλα κοιτάσματα υπάρχουν στην περιοχή του Παρνασσού και της Γκιώνας και άλλα ορυκτά, όπως είναι ο λατερίτης, ο λευκόλιθος, ο χουντίτης καθώς και μικτά θειούχα κοιτάσματα βασικών μετάλλων, τα οποία εμπεριέχουν χρυσό και βρίσκονται στην περιοχή της Χαλκιδικής, στη Δυτική Θράκη και στο ηφαιστειογενές νησί της Μήλου (IOBE, 2016: 22). Η Ελλάδα όσο αφορά στο σημαντικότερο ορυκτό πλούτο ο οποίος θεωρείται παγκοσμίως ότι είναι οι υδρογονάνθρακες (πετρέλαιο και φυσικό αέριο) λόγω της ενεργειακής σημασίας τους, σήμερα δεν έχει επάρκεια, αφού βασίζεται στα κοιτάσματα του Πρίνου και της Νότιας Καβάλας και είναι αναγκασμένη να εισάγει πετρέλαιο και φυσικό αέριο από χώρες όπως το Καζακστάν, το Ιράκ ή τη Ρωσία. Υπάρχει όμως η βεβαιότητα από τους γεωλόγους, οι οποίοι ασχολούνται με θέματα ανίχνευσης κοιτασμάτων υδρογονανθράκων, ότι υπάρχουν σημαντικά κοιτάσματα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως στο Ιόνιο Πέλαγος και συγκεκριμένα στις θαλάσσιες περιοχές της Βορειοδυτικής Πελοποννήσου – με διαπιστωμένο κοίτασμα στο Κατάκολο Ηλείας, της Αιτωλοακαρνανίας και της ευρύτερης περιοχής των Ιωαννίνων, αλλά και στη θαλάσσια περιοχή στη Νότια Κρήτη. Για το λόγο αυτό τα τελευταία χρόνια έχουν δοθεί άδειες σε ξένες εταιρείες από τις ελληνικές κυβερνήσεις για έρευνα και εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων στις προαναφερθείσες περιοχές.

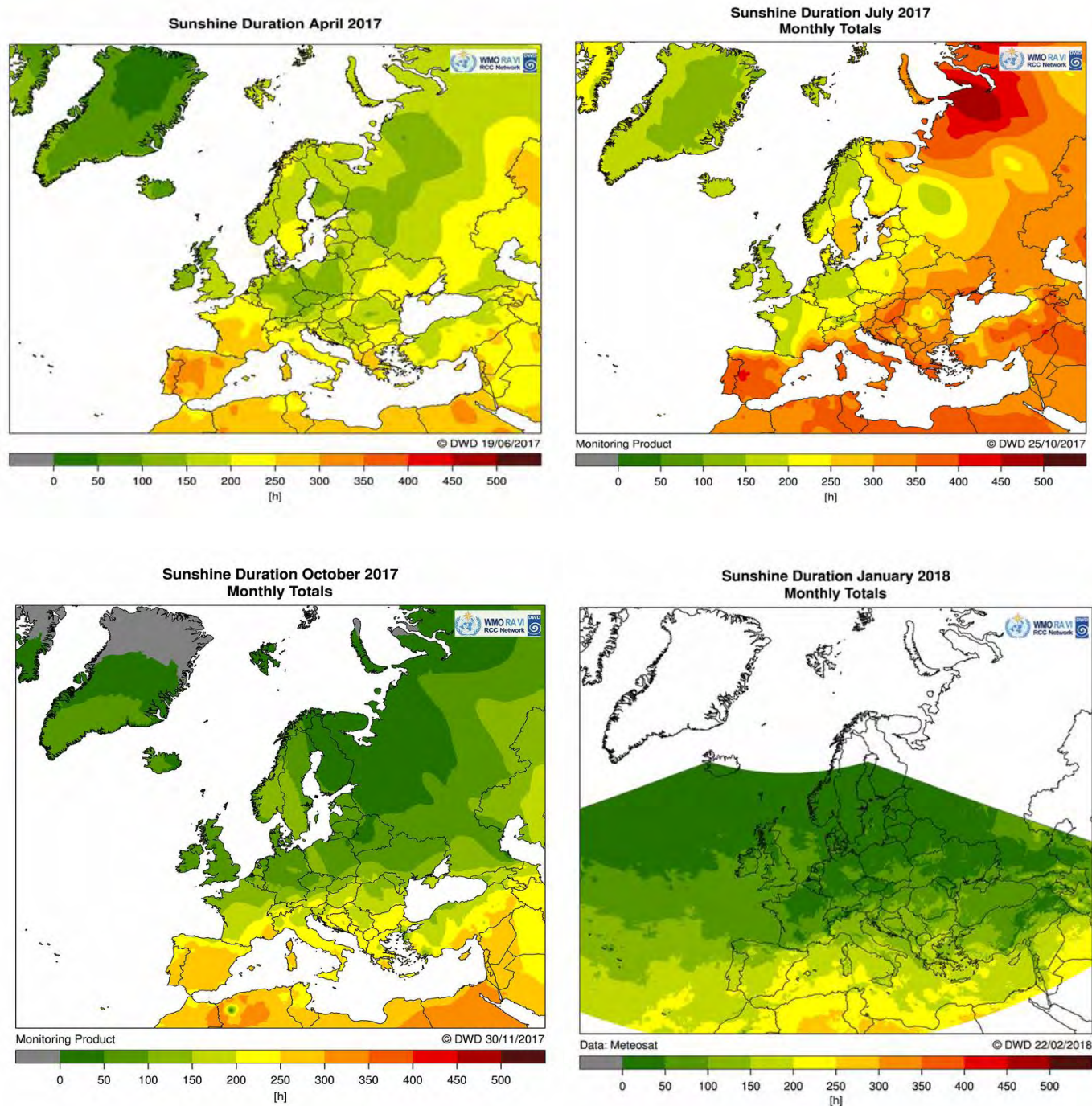
---

⁸ Όπως τα αποκαλεί και τα έχει εντάξει στον κατάλογό της η UNESCO, με την Ελλάδα να αριθμεί το 2017, 18 μνημεία παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ο όρος υδατικό δυναμικό αναφέρεται στο «παραγόμενο» νερό εντός των ορίων μιας χώρας με την από κοινού εξωτερική συμβολή νερού από τις γειτονικές χώρες, όπως θεωρείται η συμβολή των διασυνοριακών ποταμών και η ποσότητα του εξαρτάται από παράγοντες όπως ο υετός (κυρίως με τη μορφή βροχόπτωσης), η εξάτμιση και τα φυσικά χαρακτηριστικά των υπόγειων υδροφόρων στρωμάτων, με τον πρώτο να αποτελεί το κύριο συστατικό εμπλουτισμού τόσο των επιφανειακών όσο και των υπόγειων υδάτων (Mimikou, 2005). Αξιολογείται δε ως ένας πολύ σημαντικός ρυθμιστικός παράγοντας για την οικονομική, τεχνολογική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη μιας περιφέρειας ή ολόκληρης χώρας και ένα διεθνές ζήτημα, το οποίο μπορεί να δημιουργήσει γεωπολιτικές συγκρούσεις (Mimikou, 2005:313). Στην Ελλάδα ο μέσος υετός πλησιάζει τα 850 mm/έτος, όταν ο μέσος υετός στις Ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου βρίσκεται στα 840 mm/έτος, με χαρακτηριστική περίπτωση της Δυτικής Ελλάδας η οποία δέχεται τις περισσότερες βροχοπτώσεις σε αντίθεση με την Ανατολική, τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, στα οποία εμφανίζεται σημαντικά μικρότερη ποσότητα βροχόπτωσης (Mimikou, 2005: 314). Ως εκ τούτου παρά τη σχετική αφθονία της χώρας συνολικά σε υδατικούς πόρους σε σχέση με άλλες Μεσογειακές χώρες, στις ανατολικές περιοχές της χώρας και τα νησιά τα οποία προαναφέρθηκαν εμφανίζεται έλλειψη νερού, ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες, με σημαντικές επιπτώσεις για τους κατοίκους των περιοχών αυτών και τις οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες εξαρτώνται άμεσα από τη χρήση του, όπως η γεωργία ή ο τουρισμός.

Προκειμένου να γίνουν αντιληπτά τα συγκριτικά πλεονεκτήματα φυσικής γεωγραφίας της Ελλάδας σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ακολουθούν χάρτες οι οποίοι δείχνουν τις συνολικές ώρες ηλιοφάνειας τεσσάρων μηνών για καθεμιά από τις τέσσερις εποχές του έτους στις χώρες της ηπείρου και στη συνέχεια παρατίθεται πίνακας με κύρια γεωγραφικά στοιχεία χωρών από τη Βαλκανική χερσόνησο, τον ευρωπαϊκό Νότο και σημαντικών χωρών-αποδεκτών εισερχόμενων ΞΑΕ της Κεντρικής Ευρώπης, οι οποίοι προσφέρουν σημαντικά στοιχεία για την εξαγωγή χρήσιμων συγκριτικών συμπερασμάτων για την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία της Ελλάδας.

Χάρτες 3.3: Σύνολο ωρών ηλιοφάνειας των χωρών της Ευρώπης κατά τους μήνες Απρίλιο,
Ιούλιο και Οκτώβριο 2017 και Ιανουάριο 2018

Πηγή: Deutscher Wetterdienst

Πίνακας 3.1: Γεωγραφικά χαρακτηριστικά επιλεγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής ηπείρου

ΧΩΡΑ	ΦΥΣΙΚΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ			
	ΜΗΚΟΣ ΑΚΤΟ-ΓΡΑΜΜΗΣ (σε χλμ.)	ΜΕΣΟ ΥΨΟΜΕΤΡΟ (σε μέτρα)	ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ	ΑΝΑΓΛΥΦΟ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	354	472	Βωξίτης, χαλκός, μόλυβδος, ψευδάργυρος, άνθρακας, ξυλεία, αρόσιμη γη	Κυρίως ορεινό, με πεδινές περιοχές στα βόρεια και νοτιοανατολικά.
ΓΑΛΛΙΑ	4.853	375	Άνθρακας, σιδηρομεταλλεύματα, βωξίτης, ψευδάργυρος, ουράνιο, αντιμόνιο, αρσενικό, ποτάσα, άστριος, άργυρος, γύψος, ξυλεία, αρόσιμη γη, αλιεία	Κυρίως επίπεδες πεδιάδες ή λόφοι στα Βόρεια και Δυτικά. Το υπόλοιπο είναι ορεινό (τα Πυρηναία στο Νότο και οι Άλπεις στην Ανατολή).
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	2,389	263	Άνθρακας, λιγνίτης, φυσικό αέριο, σιδηρομεταλλεύματα, χαλκός, νικέλιο, ουράνιο, ποτάσα, αλάτι, δομικά υλικά, ξυλεία, αρόσιμη γη	Πεδινές περιοχές στο Βορρά, υψίπεδα στο Κέντρο και τις Βαυαρικές Άλπεις στα Νότια.
ΕΛΛΑΔΑ	13.676	498	Λιγνίτης, πετρέλαιο, σιδηρομετάλλευμα, βωξίτης, μόλυβδος, ψευδάργυρος, νικέλιο, μαγνησίτης, μάρμαρο, αλάτι, δυνατότητα υδροηλεκτρικής ενέργειας	Ορεινό με χερσαία μέρη που εκτείνονται ως τη θάλασσα ως χερσόνησοι και αλυσίδες νησιών.
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	1.448	118	Φυσικό αέριο, τύρφη, χαλκός, μόλυβδος, ψευδάργυρος, άργυρος, βαρίτης, γύψος, ασβεστόλιθος, δολομίτης	Ως επί το πλείστο επίπεδες εσωτερικές πεδιάδες που περιβάλλονται από τραχείς λόφους και χαμηλά βουνά. Βράχια στη Δυτική ακτή.
ΙΣΠΑΝΙΑ	4.964	660	Άνθρακας, λιγνίτης, σιδηρομετάλλευμα, χαλκός, μόλυβδος, ψευδάργυρος, ουράνιο, βολφράμιο, υδράργυρος, πυρίτης, μαγνησίτης, άργυρος, γύψος, σεπιολίτης, καολίνη, ποτάσα, υδροηλεκτρική ενέργεια, αρόσιμη γη	Μεγάλο, επίπεδο οροπέδιο που έχει διαβρωθεί έντονα, ώστε το ανάγλυφο του να γίνει αιχμηρό. Περιβάλλεται από τραχείς λόφους. Τα βουνά των Πυρηναίων δεσπόζουν στο Βορρά.
ΙΤΑΛΙΑ	7.600	538	Άνθρακας, υδράργυρος, ψευδάργυρος, ποτάσα, μάρμαρο, βαρίτης, αμίαντος, ελαφρόπετρα, φθοριούχα άλατα, άστριος, πυρίτης (θείο), αποθέματα φυσικού αερίου και αργού πετρελαίου, ψάρια, αρόσιμες εκτάσεις	Ως επί το πλείστο τραχύ και ορεινό, με κάποιες πεδιάδες και παράκτια πεδινά.

ΦΥΣΙΚΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ (συνέχεια)				
ΧΩΡΑ	ΜΗΚΟΣ ΑΚΤΟ-ΓΡΑΜΜΗΣ (σε χλμ.)	ΜΕΣΟ ΥΨΟΜΕΤΡΟ (σε μέτρα)	ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ	ΑΝΑΓΛΥΦΟ
ΚΡΟΑΤΙΑ	5.835	331	Λίγος άνθρακας, βωξίτης, χαμηλής ποιότητας μετάλλευμα σιδήρου, ασβέστιο, γύψος, φυσική ασφαλτός, πυρίτιο, μίκα, αλάτι, υδροηλεκτρική ενέργεια	Γεωγραφικά ποικιλόμορφο με επίπεδες πεδιάδες κατά μήκος των Ουγγρικών συνόρων, χαμηλά βουνά και υψίπεδα κοντά στην Αδριατική ακτογραμμή και τα νησιά.
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	451	30	Φυσικό αέριο, πετρέλαιο, τύρφη, ασβεστόλιθο, αλάτι, άμμο και χαλίκι, αρόσιμη γη	Ως επί το πλείστο παράκτια πεδινή και ανακτηθείσα γη («polders») και μερικοί λόφοι στα Νοτιοανατολικά.
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	1.793	372	Αλιεία, δάση (φελλός), σιδηρομετάλλευμα, χαλκός, ψευδάργυρος, κασσίτερος, βολφράμιο, ασήμι, χρυσός, ουράνιο, μάρμαρο, άργιλος, γύψος, αλάτι, αρόσιμη γη, υδροηλεκτρική ενέργεια	Ο Δυτικά ρέοντας ποταμός Τάγος χωρίζει τη χώρα: Στο Βορρά το έδαφος είναι ορεινό προς το εσωτερικό, ενώ ο Νότος χαρακτηρίζεται από κυλιόμενες πεδιάδες.
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	225	414	Πετρέλαιο (τα αποθέματά του μειώνονται), ξυλεία, φυσικό αέριο, άνθρακας, σιδηρομεταλλεύματα, αλάτι, αρόσιμη γη, υδροηλεκτρική ενέργεια	Η κεντρική λεκάνη της Τρανσυλβανίας διαχωρίζεται από το οροπέδιο της Μολδαβίας στα Ανατολικά με τα ανατολικά Καρπάθια Όρη και στα Νότια διαχωρίζεται από την πεδιάδα της Βλαχίας με τις Τρανσυλβανικές Άλπεις.
ΣΕΡΒΙΑ	0	442	Πετρέλαιο, φυσικό αέριο, άνθρακας, σιδηρομετάλλευμα, χαλκός, ψευδάργυρος, αντιμόνιο, χρωμίτης, χρυσός, ασήμι, μαγνήσιο, πυρίτης, ασβεστόλιθος, μάρμαρο, αλάτι, αρόσιμη γη	Εξαιρετικά ποικίλη. Στο Βορρά πλούσιες εύφορες πεδιάδες στα Ανατολικά περιοχές ασβεστόλιθου και λεκάνες απορροής και στα Νοτιοανατολικά βουνά και λόφοι.

Πηγή: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook

Από τις παραπάνω αναφορές και πίνακες, προκύπτουν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. και συνολικά της Ευρώπης, όπως:

- Η εγγύτητα του συνόλου σχεδόν των περιοχών της χώρας στη θάλασσα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε επίπεδο περιφερειών (επίπεδο NUTS 2), εκτός από την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, όλες οι υπόλοιπες περιφέρειες έχουν πρόσβαση στη θάλασσα, ενώ σε επίπεδο Νομών (επίπεδο NUTS 3), από τους 51 Νομούς μόνο οι 11 δεν έχουν καμία πρόσβαση στη θάλασσα.
- Η απόλυτη γεωγραφική της θέση, στην Ανατολική Μεσόγειο, η οποία συνδέει την Ευρώπη με τις ηπείρους της Ασίας και της Αφρικής, της έχει προσδώσει έναν ξεχωριστό ρόλο ιστορικά, τόσο για το εμπόριο και τις μεταφορές όσο και για τη μεταφορά στοιχείων πολιτισμού από και προς τις άλλες ηπείρους.
- Η σχετική γεωγραφική της θέση, η οποία προκύπτει λόγω της γειτνίασής με τις αναδυόμενες βαλκανικές αγορές και λόγω του ότι μπορεί να αποτελέσει την κύρια πύλη εισόδου ενδιάμεσων και τελικών αγαθών στην ευρωπαϊκή ήπειρο, από την κυρίαρχη σε παγκόσμιο επίπεδο ασιατική αγορά, αναδεικνύουν την Ελλάδα σε πολύ σημαντικό κρίκο για το διεθνές εμπόριο. Ακόμη το πλεονέκτημα της θαλάσσιας εμπορικής επικοινωνίας με χώρες της ασιατικής ηπείρου, με τα μεγάλα λιμάνια της σε Πειραιά και Θεσσαλονίκη τα οποία βρίσκονται σε πολύ μικρότερη απόσταση από αυτή των λιμανιών άλλων ευρωπαϊκών χωρών και οι δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης αυτής, μέσω της ανάπτυξης κυρίως των δραστηριοτήτων μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων (containers) από το λιμάνι του Πειραιά, ενισχύει περισσότερο το συμπέρασμα για τη δυνητική κυριαρχία της χώρας στο διεθνές εμπόριο.
- Το ήπιο κλίμα της, που είναι ευνοϊκό για μια σειρά από οικονομικές δραστηριότητες, όπως κατασκευαστικές, μεταφορικές και τουριστικές δραστηριότητες, για τους λόγους οι οποίοι αναφέρθηκαν στην ενότητα 2.4.1 του προηγούμενου κεφαλαίου.
- Η γεωμορφολογία της σε συνδυασμό με το κλίμα θεωρείται κυρίαρχος παράγοντας, για τη μεγάλη ανάπτυξη του τουρισμού. Είναι διαμορφωμένη έτσι

ώστε να ευνοεί την προσέλκυση μορφών μαζικού τουρισμού στις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές αλλά παράλληλα και ειδικών μορφών, πιο σημαντικών για ένα βιώσιμο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης, όπως αυτές του χειμερινού τουρισμού, του αγροτουρισμού ή του τουρισμού υπαίθρου και του τουρισμού υγείας με έμφαση στον ιαματικό τουρισμό, λόγω της πληθώρας ιαματικών πηγών που υπάρχουν στην Ελλάδα. Το ορεινό ανάγλυφο της ηπειρωτικής Ελλάδας βέβαια θα μπορούσε να θεωρηθεί αρνητικός παράγοντας για τις μεταφορές, λόγω της αύξησης του μεταφορικού κόστους την οποία είναι δυνατόν να προκαλέσει. Ωστόσο, λόγω του ότι οι αποστάσεις στο εσωτερικό της χώρας δεν είναι μεγάλες και λόγω του γεγονότος ότι μετά το 1980 άρχισε και σχεδόν έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή ενός σύγχρονου εθνικού δικτύου αυτοκινητοδρόμων, με σήραγγες που έχουν δοθεί στην κυκλοφορία σε πολλά σημεία του και παρακάμπτουν σε μεγάλο βαθμό τα φυσικά εμπόδια, η τραχύτητα του ελληνικού εδάφους δεν θεωρείται πλέον σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας για τις μεταφορές αγαθών και επιβατών.

- Τέλος, οι φυσικοί πόροι της Ελλάδας, όπως αυτοί παρουσιάστηκαν παραπάνω, αποτιμώνται ως ικανοποιητικοί και οι προοπτικές άντλησης υδρογονανθράκων στο εγγύς μέλλον ενδέχεται να παρέχουν ενεργειακή αυτάρκεια στη χώρα και να την καταστήσουν πιο ελκυστική στις επενδύσεις.

3.3 Η Ελλάδα σε σχέση με τους προσδιοριστικούς παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας των ΞΑΕ

Η ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, η οποία αναφέρεται στην εγγύτητα μεταξύ των οικονομικών παραγόντων, είναι δύσκολο να διαχωριστεί πολλές φορές από την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία. Ένα παράδειγμα το οποίο παρουσιάζει τον ιδιαίτερο βαθμό δυσκολίας αφορά στο μέγεθος του πληθυσμού, του οποίου η μέτρηση γίνεται μέσω του ΑΕΠ μιας περιοχής ή χώρας. Το μέγεθος μιας αγοράς αποτελεί συνδυασμό ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ και μπορεί να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα φυσικά πλεονεκτήματά της (κλιματολογικές συνθήκες, πρόσβαση στη θάλασσα, κ.ά.) και κατά συνέπεια σε ένα βαθμό σε εξωγενείς προς την οικονομία παράγοντες (González-Val και Pueyo, 2010). Εντούτοις θα γίνει μια πρώτη προσέγγιση του μεγέθους της ελληνικής αγοράς με βάση το ΑΕΠ της και στη συνέχεια θα εξεταστούν άλλοι

παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας της Ελλάδας, με στοιχεία από τη σχετική βιβλιογραφία.

Ως μέγεθος αγοράς η Ελλάδα δε μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη ούτε σαν πληθυσμιακό – με τον πληθυσμό της να εκτιμάται λίγο πιο κάτω από 11 εκατομμύρια κατοίκους – αλλά ούτε και σαν οικονομικό με βάση το ΑΕΠ της, το οποίο κατά το χρονικό διάστημα μάλιστα μετά την οικονομική κρίση του 2008 – η οποία επηρέασε έντονα την οικονομία της Ελλάδας – ακολούθησε πτωτική πορεία, με αποτέλεσμα αυτό να φτάσει τα 175.718 εκατομμύρια Ευρώ το 2016 από 231.915 εκατομμύρια το 2008, σύμφωνα με τα δεδομένα της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής⁹. Επομένως, ως προς αυτό τον σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα, το μέγεθος δηλαδή της αγοράς, η Ελλάδα μειονεκτεί σε σχέση με τη γειτονική Ιταλία και την Τουρκία ή με τις μεγάλες και κυρίαρχες αγορές της Ε.Ε., τη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γαλλία και δύσκολα θα επιτύγχανε σε εθνικό επίπεδο να προσελκύσει με το συγκεκριμένο κριτήριο ξένες επενδύσεις στους περισσότερους τομείς οικονομικής δραστηριότητας.

Σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, όμως παρατηρείται συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων γύρω από τις μητροπολιτικές περιφέρειες της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας (Νομοί γειτονικοί με το Νομό Θεσσαλονίκης) και δευτερευόντως στις υπόλοιπες τέσσερις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας, δηλαδή την Πάτρα, το Ηράκλειο, τη Λάρισα και τον Βόλο (Μαλούτας, 2000). Τα πληθυσμιακά μεγέθη στις δύο μητροπολιτικές περιφέρειες θεωρούνται υπολογίσιμα, καθώς στην Αττική διαμένει το 35% του πληθυσμού της Ελλάδας και σε απόλυτο μέγεθος 3.828.434 κάτοικοι (Hellenic Statistical Authority, 2014) και στην Κεντρική Μακεδονία 1.882.108 κάτοικοι (Hellenic Statistical Authority, 2014), αριθμός ο οποίος μεταφράζεται σε ποσοστό 17% περίπου του ελληνικού πληθυσμού. Στις περιφέρειες αυτές είναι ήδη εγκατεστημένο το μεγαλύτερο ποσοστό των ξένων επενδύσεων της χώρας (Petrakou, 2013) και με βάση το κριτήριο του μεγέθους αγοράς υπάρχει η δυνατότητα προσέλκυσης επιπλέον αριθμού ΞΑΕ σ’ αυτές.

Ενώ στο άρθρο των Kokkinou και Psycharis (2004:305), στο οποίο εξετάζονται τα στοιχεία του ΕΛ.Κ.Ε. για την περιφερειακή κατανομή των ΞΑΕ κατά τη χρονική

---

⁹ Οι εκτιμήσεις του ΑΕΠ από την Ελληνική Στατιστική Αρχή είναι σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους, ενώ τα στοιχεία για το έτος 2016 είναι προσωρινά.

περίοδο 1996-2002, διαπιστώνεται μια πιο ισορροπημένη κατανομή και μια μικρότερη ποσοστιαία συγκέντρωση των ΞΑΕ στις δύο μητροπολιτικές περιφέρειες και συγκεκριμένα παρατηρείται ότι προβάδισμα στην κατανομή των ΞΑΕ έχουν η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με ποσοστό 20,8% και η περιφέρεια Στερεάς Ελλάδος με ποσοστό 20,1% και στη συνέχεια έπονται αυτές της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας· στις έρευνες, οι οποίες ακολούθησαν επιβεβαιώνεται αυτή η συσώρευση των ΞΑΕ ιδιαίτερα στην Αττική. Πρώτα, στην εμπειρική έρευνα των Monastiriotis και Jordaan (2010), στην οποία εξετάζονται τα δεδομένα της Τράπεζας της Ελλάδος μεταξύ των ετών 2000 και 2006, καταγράφεται ότι μόνο σε 25 από τους 51 Νομούς εμφανίζονται ΞΑΕ, με το 87% των εισροών ΞΑΕ να κατευθύνεται στο Νομό Αττικής και τον πέμπτο κατά σειρά υψηλότερο αποδέκτη ΞΑΕ, να καταγράφει ποσοστό μόλις 0,5% των συνολικών εισροών ΞΑΕ της Ελλάδας. Επίσης, στην ίδια έρευνα (Monastiriotis και Jordaan, 2010), με κριτήριο αυτή τη φορά την απασχόληση στις εταιρίες ξένης ιδιοκτησίας ως μερίδιο της συνολικής απασχόλησης, προκύπτει ότι μετά τον κύριο όγκο των ξένων επενδύσεων γύρω από τις δύο μητροπολιτικές περιοχές, ακολουθούν δευτερευόντως οι νησιωτικές περιοχές της Λέσβου, όπου εμφανίζονται ΞΑΕ του βιομηχανικού τομέα και των Δωδεκανήσων, οι οποίες συγκεντρώνουν ΞΑΕ που δεν ανήκουν στον τομέα της μεταποίησης.

Και στην έρευνα της Petrakou (2013), η οποία ακολούθησε, αναφορικά με την κατανομή των ΞΑΕ στην Ελλάδα το 2008 διαπιστώνεται ότι ο κύριος όγκος των ξένων επενδύσεων συγκεντρώνεται κυρίως στην πρωτεύουσα και τα προάστια της και δευτερευόντως στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα όσον αφορά τον κλάδο των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων, με την επισημάνση όμως ότι οι μεταποιητικές και λοιπές δραστηριότητες ακολουθούν μια πιο διαφορετική διασπορά, αλλά πάντα είναι εγκατεστημένες κοντά στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από την παραπάνω έρευνα (Petrakou, 2013) είναι ότι στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο συγκεντρώνεται σχεδόν το 100% των ξένων επενδύσεων οι οποίες αφορούν στα καταλύματα και στην εστίαση και αυτή η συγκέντρωση αποδίδεται στα τουριστικά πλεονεκτήματα τα οποία συγκεντρώνει η συγκεκριμένη περιφέρεια.

Χάρτης 3.4: Περιφερειακή κατανομή των ΞΑΕ στην Ελλάδα – Μέση τιμή περιόδου 2002-2006 (Απασχόληση σε ξένες εταιρείες ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης)

Notes: Pale shadow: <2% of total employment; Grey: 2-6% of regional employment; Black: 6-20% of regional employment.

Πηγή: Monastiriotis και Jordaán (2010)

Τόσο όμως από την εμπειρική έρευνα των Monastiriotis και Jordaán (2010) όσο και από αυτή της Petrakou (2013), προκύπτει το συμπέρασμα ότι η επιλογή τοποθεσίας των ΞΑΕ στην Ελλάδα έχει άμεση συνάφεια με τον τομέα οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και με τη συγκέντρωση γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Επομένως είναι δυνατόν να προκύψει ο ισχυρισμός, ότι ιδιαίτερα στον τομέα της μεταποίησης οι «οικονομίες εντοπιότητας» και οι «οικονομίες αστικοποίησης», δηλαδή οι οικονομίες συσσωρεύσεων είναι οι δυνάμεις οι οποίες ωθούν τους ξένους επενδυτές στην επιλογή της τοποθεσίας στην περίπτωση της Ελλάδας.

Από μια άλλη οπτική εξετάζεται η γεωγραφική διάσταση των ΞΑΕ στην εμπειρική έρευνα των Jordaán και Monastiriotis (2016), αυτή των τεχνολογικών διαχύσεων στις ελληνικές βιομηχανίες. Στην έρευνά τους, στην οποία συμπεριλήφθηκε ένα μεγάλο δείγμα εταιρειών του μεταποιητικού τομέα το χρονικό διάστημα 2002-2006, αφού εξετάστηκαν εκτενώς οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην εγχώρια παραγωγικότητα ενδογενώς αλλά και μεταξύ των βιομηχανιών, τόσο σε περιφερειακό όσο και σε τοπικό επίπεδο (NUTS 3), διαπιστώθηκε ότι οι τεχνολογικές διαχύσεις παρατηρούνται σε μεγαλύτερο βαθμό σε τοπικό επίπεδο και η συσσώρευση επιχειρήσεων στον ίδιο χώρο διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην επίτευξή τους (Jordaán και Monastiriotis, 2016). Τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας επιβεβαιώνουν ακόμη τη σημασία της χωρικής

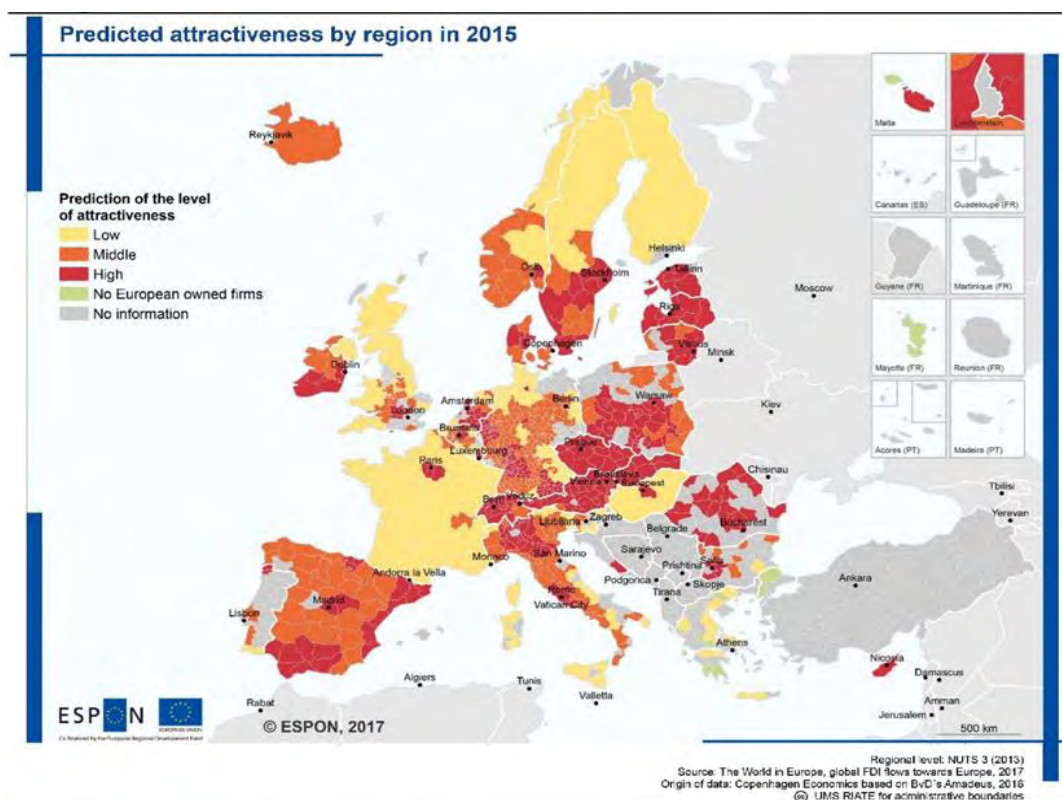
ετερογένειας στις επιπτώσεις των ΞΑΕ και το γεγονός, ότι οι θετικές τεχνολογικές επιπτώσεις και οι επιπτώσεις στην παραγωγικότητα των βιομηχανιών υλοποιούνται στις μητροπολιτικές περιοχές και περιφέρειες της ελληνικής επικράτειας, καθώς επίσης και σε περιφέρειες με υψηλό βαθμό συμμετοχής των ΞΑΕ (Jordaan και Monastiriotes, 2016:33). Συνεκτιμώντας τα παραπάνω αποτελέσματα εξάγεται το συμπέρασμα ότι είναι προτιμότερη η εγκατάσταση θυγατρικών των ξένων μεταποιητικών εταιρειών στις περιοχές της Ελλάδας στις οποίες είναι ήδη εγκατεστημένες εγχώριες αλλά κυρίως ξένες βιομηχανίες του ίδιου τομέα, ώστε να επωφελούνται από τα αποτελέσματα της διάχυσης της τεχνολογίας και της αποδοτικότητας.

Παρατηρώντας στη συνέχεια πως κατανέμονται γεωγραφικά οι ΞΑΕ και στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, διαπιστώνεται ότι και σε αυτές είναι εμφανές ένα ισχυρό μοτίβο πυρήνα-περιφέρειας σε εθνικό αλλά και σε υπερεθνικό επίπεδο (Crescenzi et al., 2017). Ειδικότερα, η δημιουργία των επενδυτικών δικτύων των πολυεθνικών μεταξύ των ευρωπαϊκών πόλεων δομήθηκε γύρω από τρεις παγκόσμιους πυλώνες: το Λονδίνο και το Παρίσι στο κέντρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δευτερευόντως της Μόσχας (Crescenzi et al., 2017). Οι πόλεις αυτές απαρτίζουν τον πυρήνα και το κέντρο του στρατηγικού σχεδιασμού των πολυεθνικών' έπονται ιεραρχικά άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, όπως είναι το Βουκουρέστι και η Βουδαπέστη, οι οποίες σχηματίζουν τον πυρήνα όλων των λειτουργικών και σχεδόν όλων των τομεακών υποδικτύων των πολυεθνικών (Crescenzi et al., 2017). Από την έρευνα των Castellani et al. (2016:678) στην οποία καταγράφονται οι περιφέρειες εγκατάστασης των επενδυτικών σχεδίων των πολυεθνικών του τριτογενή τομέα στην Ευρώπη και ειδικότερα ενός σημαντικού κλάδου, αυτού των επιχειρηματικών υπηρεσιών, προκύπτει ότι από τις ΞΑΕ επιλέγονται οι περιφέρειες στις οποίες βρίσκονται οι πρωτεύουσες των χωρών, όπως το κεντρικό Λονδίνο, η Île-de-France, η Comunidad de Madrid, η περιφέρεια των Βρυξελλών, του Βουκουρεστίου και του Βερολίνου ή τα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η περιφέρεια της Καταλονίας στην Ισπανία ή οι περιφέρειες της Lombardia και του Lazio στην Ιταλία. Άλλες περιοχές υψηλής συγκέντρωσης επενδυτικών projects των ΞΑΕ στον συγκεκριμένο κλάδο είναι το βόρειο τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιρλανδίας, η βορειοδυτική Ιταλία, ορισμένες νότιες περιοχές της Γερμανίας και οι χώρες της Βαλτικής (Castellani et al., 2016). Από τη μελέτη του προγράμματος συνεργασίας ESPON 2020 (2018) σχετικά

με τους παράγοντες, οι οποίοι θεωρούνται καθοριστικοί για τις ενδοευρωπαϊκές ΞΑΕ, προκύπτει ότι ο πιο σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας των βιομηχανικών ΞΑΕ στις ευρωπαϊκές περιφέρειες (NUTS 3) θεωρείται η δυναμική των συστάδων της βιομηχανίας και συνοδεύεται από τη συσσώρευση των ΞΑΕ και την πυκνότητα πληθυσμού· ενώ για τις ΞΑΕ του τριτογενή τομέα – οι οποίες ανέρχονται σε ποσοστό 77% επί του συνόλου των ενδοευρωπαϊκών ΞΑΕ – εκτός από τους παραπάνω παράγοντες δίνεται έμφαση και στην υπερπροσφορά σε εργατικό δυναμικό, την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και το μέγεθος της αγοράς. Από άλλη μελέτη του προγράμματος ESPON 2020 (2018) για την κατανομή των μη ευρωπαϊκών ΞΑΕ στις ευρωπαϊκές περιφέρειες, προκύπτει ότι το 55% κατευθύνεται στις μητροπολιτικές περιφέρειες πρωτευουσών των ευρωπαϊκών χωρών, το 26% σε άλλες μητροπολιτικές περιφέρειες και μόνο 19% σε μη μητροπολιτικές ευρωπαϊκές περιφέρειες. Στην ίδια μελέτη (ESPON, 2018:16) καταγράφηκε ότι τη χρονική περίοδο 2003-2015 οι περιφέρειες NUTS 3 με τις μεγαλύτερες εισροές ΞΑΕ ήταν σε φθίνουσα ταξινόμηση οι περιφέρειες: Greater Amsterdam, Camden και City του Λονδίνου, η περιφέρεια της Μαδρίτης, η Hauts-de-Seine, το Λουξεμβούργο και η περιφέρεια του Παρισιού.

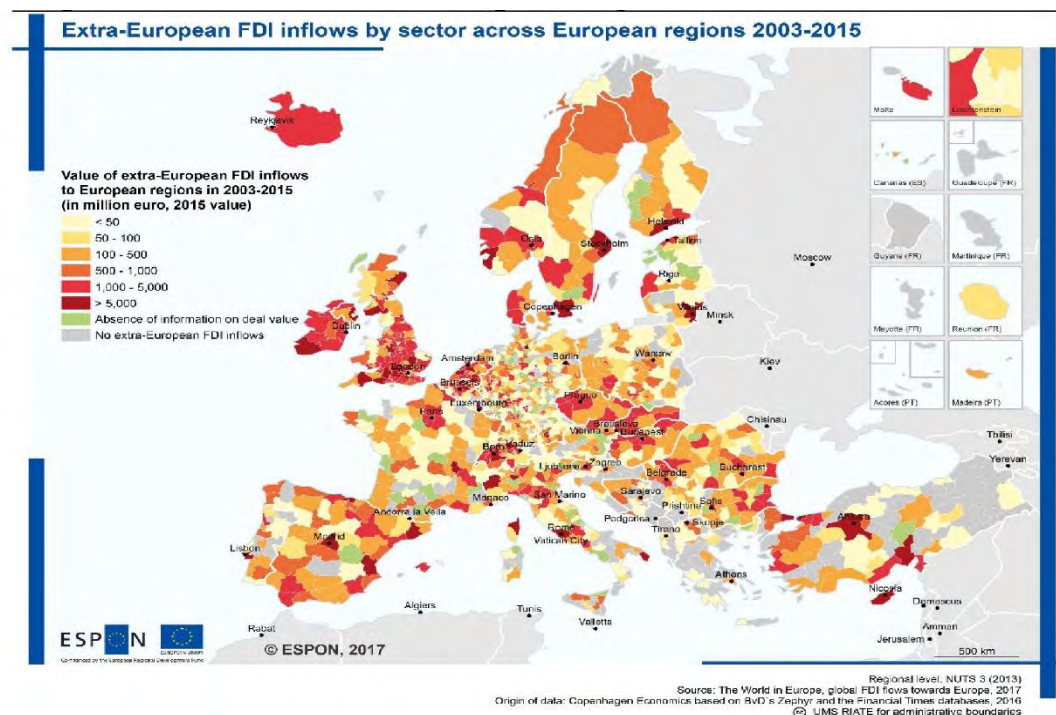
Από τα παραπάνω επιβεβαιώνεται ότι και στην υπόλοιπη Ευρώπη οι οικονομίες συσσωρεύσεων και ιδιαίτερα οι «οικονομίες αστικής συγκέντρωσης» θεωρούνται κρίσιμοι παράγοντες για την επιλογή της περιφέρειας εγκατάστασής των ΞΑΕ. Κρίσιμοι παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται με την ‘δεύτερης’ αλλά και την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία είναι ακόμη το μέγεθος αγοράς και η πυκνότητα πληθυσμού σε μια περιφέρεια. Τέλος, από την έρευνα του Cieřlik (2005) για τις Πολωνικές περιφέρειες που προσελκύουν τις περισσότερες ξένες εταιρείες, προκύπτει ότι σημαντικό ρόλο δύναται να διαδραματίσει και το γεωγραφικό πλεονέκτημα γειτνίασης ορισμένων περιφερειών με τις μητροπολιτικές και οικονομικά αναπτυγμένες περιφέρειες, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Κεντρικών και Δυτικών περιφερειών της Πολωνίας.

Χάρτης 3.5: Προβλεπόμενη ελκυστικότητα των ευρωπαϊκών περιφερειών για τις ενδοευρωπαϊκές επενδύσεις

Πηγή: ESPON FDI, *Scientific report of intra-European FDI* (2018:17)

Χάρτης 3.6: Εισροές μη ευρωπαϊκών ΞΑΕ στις ευρωπαϊκές περιφέρειες 2003-2015

Πηγή: ESPON FDI, *Main report - Extra-European FDI towards Europe* (2018:17)

3.4 Αλληλεπίδραση παραγόντων «πρώτης» και «δεύτερης» φύσης γεωγραφίας

Σύμφωνα με τη Νέα Οικονομική Γεωγραφία τα εξωγενή πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα της γεωγραφίας 'πρώτης φύσης' ενισχύουν παρά μειώνουν την επίδρασή τους στις οικονομικές δυνάμεις και τη γεωγραφία 'δεύτερης φύσης' (Caruana-Galizia et al., 2018). Από τη βιβλιογραφία, η οποία σχετίζεται με την οικονομική ανάπτυξη (Gallup et al., 1999), άλλωστε, είναι καταγεγραμμένος ο ρόλος που διαδραματίζει σ' αυτήν η 'πρώτης φύσης' γεωγραφία. Ειδικότερα, τα μειονεκτήματα της «κακής» γεωγραφίας 'πρώτης φύσης', όπως είναι η τάση προς τις ασθένειες σε μία περιφέρεια, έχουν ως αποτέλεσμα τη χαμηλή της παραγωγικότητα. Αλλά και οι περιοχές, οι οποίες περικλείονται από ξηρά και δεν έχουν πρόσβαση στη θάλασσά ή σε πλεύσιμα ποτάμια, αντιμετωπίζουν ως συνέπεια την αύξηση του κόστους μεταφοράς των πρώτων υλών καθώς και των τελικών αγαθών και υπηρεσιών. Έτσι, τα πλεονεκτήματα της 'πρώτης φύσης' γεωγραφίας ενισχύονται, όταν οι επιχειρήσεις επενδύουν σε τοποθεσίες με καλή γεωγραφία και η σχέση εγγύτητας - παραγωγικότητας προκαλεί περαιτέρω αύξηση της παραγωγικότητας, ενώ αντίστοιχα χώρες με «κακή» γεωγραφία 'πρώτης φύσης' κινούνται σε χαμηλά επίπεδα οικονομικής δραστηριότητας και η παραγωγικότητα τους μειώνεται περαιτέρω με τη μετακίνηση των επιχειρήσεων από αυτές στις περιοχές με καλή φυσική γεωγραφία (Venables, 2006:10).

Έτσι σύμφωνα με τη θεωρία του Venables (2006), από τις περιοχές οι οποίες χαρακτηρίζονται από καλή φυσική γεωγραφία (γεωγραφία 'πρώτης φύσης') είναι πολύ πιθανό να προσελκυσθούν ακόμη περισσότεροι άνθρωποι και οικονομικές δραστηριότητες, δεδομένης της σχέσης 'εγγύτητα-παραγωγικότητα' και να προκαλέσουν τη συσσώρευση επιχειρήσεων σ' αυτές τις περιοχές (γεωγραφία 'δεύτερης φύσης'). Αν το εργατικό δυναμικό και οι επιχειρήσεις μετακινηθούν εκεί όπου η παραγωγικότητα είναι υψηλή, εκτός του ότι αυτή θα βελτιωθεί ακόμη περισσότερο, θα έχει ως τελικό αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια μεταβαλλόμενη και άνιση χωρική κατανομή της δραστηριότητας (Caruana-Galizia et al., 2018). Για παράδειγμα, μια περιοχή με πρόσβαση στη θάλασσα, η οποία διαθέτει λιμάνι είναι πιθανό να προκαλέσει τη μετακίνηση επιχειρήσεων από την ενδοχώρα προς την παράκτια αυτή περιοχή, λόγω της συγκεκριμένης δυνατότητας, δίνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την ευχέρεια στις μεταποιητικές επιχειρήσεις να διακινήσουν πιο εύκολα με

πλωτά μέσα τα εμπορεύματά τους και να βελτιώσουν τις εξαγωγικές τους επιδόσεις. Αυτό είναι πολύ πιθανό να έχει ως συνέπεια την προσέλκυση εργατικού δυναμικού και άλλων επιχειρήσεων του δευτερογενή αλλά και του τριτογενή τομέα, το οποίο θα έχει την ευκαιρία να παρέχει τις υπηρεσίες του τόσο στις ήδη εγκατεστημένες επιχειρήσεις όσο και στους υπαλλήλους αυτών και τις οικογένειές τους.

Οι Ellison και Glaeser (1999) δίνουν άλλο ένα παράδειγμα για τη σημασία της φυσικής γεωγραφίας στη συσσώρευση επιχειρήσεων ενός κλάδου σε μια περιοχή, αναφερόμενοι στη βιομηχανία κρασιών, η οποία επηρεάζεται σίγουρα από την καταλληλότητα των κλιματικών συνθηκών μιας περιοχής ή και μιας ολόκληρης χώρας για την καλλιέργεια σταφυλιών. Επομένως είναι πιθανότερο να παρατηρηθούν συσσωρεύσεις επιχειρήσεων παραγωγής κρασιών σε συγκεκριμένες περιφέρειες ή χώρες με ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες για την καλλιέργεια της πρώτης ύλης της βιομηχανίας οίνου, που είναι τα σταφύλια.

Τέλος, όπως υποστηρίζει ο Roos (2005), αν η φυσική γεωγραφία είναι σημαντική, οι υπάρχουσες συσσωρεύσεις είναι πιθανό να είναι πολύ σταθερές δεδομένου ότι είναι συνδεδεμένες με τις συγκεκριμένες γεωγραφικές θέσεις, ενώ η προσπάθεια διαμόρφωσης συσσωρεύσεων σε περιοχές χωρίς γεωγραφικά πλεονεκτήματα είναι πιθανό να αποτύχει.

3.5 Η Ελλάδα σε σχέση με τους λοιπούς προσδιοριστικούς παράγοντες προσέλκυσης των ξένων άμεσων επενδύσεων

Η λειτουργία των θεσμών δε φαίνεται να είναι ένα από τα δυνατά «σημεία» της Ελλάδας, για την προσέλκυση ξένων επενδυτών και αυτό προκύπτει από αρκετές εμπειρικές έρευνες (Bitzenis et al., 2009· Leitao, 2010· Pantelidis και Nikolopoulos, 2008· Pantelidis και Paneta, 2016). Ειδικότερα, η γραφειοκρατία θεωρείται ως το σημαντικότερο εμπόδιο, όπως προκύπτει από την έρευνα με ερωτηματολόγια σε ένα δείγμα 150 πολυεθνικών για την περίοδο 1995-2003 των Bitzenis et al. (2009), ακολουθούμενη από τη διαφθορά, το νομικό πλαίσιο και την πολιτική βία. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι από ένα πολύ μεγάλο ποσοστό πολυεθνικών στον τομέα της μεταποίησης και από το 100% του τομέα των υπηρεσιών θεωρείται ανασταλτικός παράγοντας η γραφειοκρατία, καθώς οι υποψήφιοι επενδυτές υποχρεούνται να ολοκληρώσουν επιτυχώς τα δεκαπέντε στάδια των γραφειοκρατικών τους υποχρεώσεων σε κατά μέσο όρο πάνω από 38 ημέρες και να καταθέσουν ένα πολύ

μεγάλο ποσό στην Τράπεζα – συγκρινόμενο με το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ – προκειμένου να αποκτήσουν αριθμό επιχειρησιακού μητρώου και να ιδρύσουν τελικά μια επιχείρηση στην Ελλάδα (Bitzenis et al., 2009:695). Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι οι ξένοι επενδυτές αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα προκειμένου να αποκτήσουν όλες τις απαιτούμενες άδειες – αν και εκτός των αδειών υπάρχουν και άλλες επιπλοκές κατά την είσοδο τους στη χώρα – καθώς οι αρμοδιότητες στην Ελλάδα επιμερίζονται μεταξύ του κεντρικού κράτους, της περιφέρειας και του δήμου όσο αφορά στην έκδοση των διαφόρων αδειών και εγκρίσεων, ενώ η γραφειοκρατία στο σύνολό της αποτελείται από ασύνδετα τμήματα, γεγονός το οποίο προκαλεί κωλύματα στις επενδύσεις. Για να βελτιωθεί η επικρατούσα κατάσταση σε σχέση με τη γραφειοκρατία, θεωρείται απαραίτητη η μείωση του μεγέθους του δημόσιου τομέα, με ταυτόχρονη ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς του, καθώς και η μείωση των κρατικών παρεμβάσεων στις επιχειρηματικές δραστηριότητες (Bitzenis et al., 2009:698). Έτσι θα υπάρξει άμεσο αποτέλεσμα στην περιστολή των δημοσίων δαπανών και θα δημιουργηθεί ένα πιο ελκυστικό περιβάλλον για επενδύσεις.

Αναφορικά με τη διαφθορά οι Bitzenis et al. (2009) υποστηρίζουν ότι παρά την ύπαρξη αυστηρών νόμων, ειδικά για τη δωροδοκία, αυτοί δεν εφαρμόζονται στην πράξη, ενώ υπάρχουν και ενδείξεις ότι η πολιτική επιρροή θεωρείται καθοριστικός παράγοντας ως προς την αξιολόγηση των προσφορών και την επιλογή αναδόχου σε προγράμματα που χρηματοδοτούνται ή συγχρηματοδοτούνται από το ελληνικό κράτος. Ακόμη, σημαντικό πρόβλημα για την εφαρμογή των νόμων και την καταπολέμηση της διαφθοράς αποτελεί η πολύ αργή διεκπεραίωση τυχόν δικαστικών διαφορών και ορισμένες φορές η υπερβολική καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης, σε σημείο μάλιστα που πολλές φορές αδικήματα παραγράφονται λόγω της παρέλευσης του χρόνου εκδίκασής τους.

Τόσο η έρευνα του Leitao (2010) όσο και αυτή των Pantelidis και Nikolopoulos (2008) στα συμπεράσματα τους και τις προτάσεις πολιτικής, υποδεικνύουν ότι ο έλεγχος της διαφθοράς και ο περιορισμός της γραφειοκρατίας είναι τα πρώτα ζητήματα τα οποία επιβάλλεται να επιλυθούν στην Ελλάδα, γιατί αποτελούν τα σημαντικότερα εμπόδια για τη βελτίωση του επενδυτικού κλίματος και την προσέλκυση επενδύσεων στη χώρα. Οι δεύτεροι μάλιστα (Pantelidis και Nikolopoulos, 2008:95) στο συγκριτικό δείκτη ελκυστικότητας ΞΑΕ, τον οποίο εφάρμοσαν στην έρευνά τους, δίνουν πιο μεγάλη

βαρύτητα (25%) στον γενικό δείκτη μίας από τις επτά κατηγορίες, τις οποίες εξέτασαν στο οικονομετρικό μοντέλο τους, αυτή του «πολιτικού περιβάλλοντος και δημόσιας διοίκησης», με βαρύτητα στους επιμέρους δείκτες, οι οποίοι τον απαρτίζουν, 19% για τη γραφειοκρατία και 12% για το δείκτη δωροδοκίας και διαφθοράς.

Εκτός των δύο παραπάνω δυσλειτουργιών των θεσμών, το ασταθές νομικό πλαίσιο της χώρας, το οποίο σε πολλές πτυχές του χαρακτηρίζεται από την πολυνομία και τις συχνές αλλαγές με αλλεπάλληλες τροπολογίες, δημιουργεί ένα έλλειμμα στην απλοποίηση των διαδικασιών, ενώ καθιστά από δύσκολο έως αδύνατο τον υπολογισμό του φορολογικού ρίσκου για τους επενδυτές (ΣΕΒ, 2016:12). Με τους Bitzenis et al. (2009) να συμπληρώνουν ότι οι εργατικοί νόμοι παραμένουν αρκετά περιοριστικοί ως προς τις απολύσεις προσωπικού και επηρεάζουν την αποτελεσματική κινητοποίηση και κατανομή των επενδύσεων. Στον ισχύοντα Νόμο 3863/2010, στο άρθρο 74, το μηνιαίο όριο απολύσεων από 2%, το οποίο ίσχυε μέχρι πριν την ψήφισή του, έχει ανέλθει σε 5% (και έως 30 εργαζόμενους) για τις επιχειρήσεις οι οποίες απασχολούν πάνω από 150 εργαζομένους, ενώ για τις επιχειρήσεις μεσαίου μεγέθους που απασχολούν 20-150 άτομα, προβλέπονται μηνιαίες απολύσεις μέχρι 6 εργαζομένων.

Η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική στην Ελλάδα, όπως προκύπτει από τις εμπειρικές έρευνες (Bitzenis et al., 2009· Pantelidis και Nikolopoulos, 2008· Pantelidis και Paneta, 2016· Baltas et al., 2018) και συγκεκριμένα το υψηλό ποσοστό φορολογίας επί των εταιρικών κερδών έχει ισχυρή αρνητική συσχέτιση ως προς την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Η αρνητική επίδρασή της θεωρείται ακόμη πιο έντονη, όταν συγκριθεί με το χαμηλό ποσοστό φορολογίας γειτονικών χωρών, όπως η Βουλγαρία και η Κύπρος. Ο φορολογικός συντελεστής για τις Α.Ε. στην Ελλάδα, σύμφωνα με το Νόμο 4172/2013 άρθρο 58 (ΦΕΚ Α' 167), ανέρχεται σε 29%, όταν ο αντίστοιχος στην Βουλγαρία είναι 10% και στην Κύπρο είναι 12,5% (PwC, 2016). Αντικίνητρο τόσο για τις εγχώριες όσο και για τις ξένες επενδύσεις αποτελεί όμως και η θέσπιση έκτακτων και έμμεσων φόρων στην παραγωγή (ΣΕΒ 2016), με τη νομοθεσία τη σχετική με τη φορολογία να είναι το ίδιο πολύπλοκη με τους υπόλοιπους κανόνες δίκαιου στην Ελλάδα (αστικό δίκαιο, ποινικό δίκαιο κ.ά.) και συχνά μεταβαλλόμενη, γεγονός το οποίο δημιουργεί ανασφάλεια στον δυνητικό επενδυτή. Μάλιστα οι Baltas et al. (2018:5590) στο άρθρο τους προτείνουν στους υπεύθυνους για τη χάραξη της φορολογικής πολιτικής στην Ελλάδα, να ασχοληθούν πέρα από το ποσοστό του

εταιρικού φόρου και με το σχεδιασμό ενός απλού, σταθερού και διαφανούς φορολογικού συστήματος, το οποίο θα ελαχιστοποιεί τον επιχειρηματικό κίνδυνο για τις ΞΑΕ.

Η πολυνομία ή η απουσία υλοποίησης των νόμων φαίνεται και σε μια άλλη σημαντική παράμετρο που αποτελεί προϋπόθεση για την προσέλκυση επενδύσεων και είναι αυτή του χωρικού σχεδιασμού (ΣΕΒ, 2017). Κι αυτό γιατί η χωροθέτηση μιας επένδυσης είναι από τις πρώτες προϋποθέσεις για την εγκατάσταση της και προηγείται των υπολοίπων διαδικασιών και αδειοδοτήσεων, όπως της έκδοσης άδειας λειτουργίας της επιχείρησης (ΣΕΒ, 2017). Ο τελευταίος Νόμος 4447/2016 (ΦΕΚ Α' 241), με τίτλο «Χωρικός σχεδιασμός - Βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις» αλλά και ο προηγούμενος Νόμος 4269/2014 έχουν κοινό τους τόπο τη μεταρρύθμιση και μείωση των επιπέδων χωρικού σχεδιασμού σε τέσσερα από επτά (ΣΕΒ, 2017) σε σχέση με ότι ίσχυε πριν από την ψήφισή τους και ειδικότερα, όπως αναφέρεται στο άρθρο 2 του Ν. 4447/2016 (αλλά και του Ν. 4269/2014), ο χωρικός σχεδιασμός ασκείται αρχικά σε τρία επίπεδα: εθνικό, περιφερειακό και τοπικό, ενώ με βάση το χαρακτήρα του σε δύο αρχικά επίπεδα: στρατηγικό και ρυθμιστικό. Στο στρατηγικό επίπεδο υπάγονται τα εξής δύο: α) τα ειδικά χωροταξικά πλαίσια και β) τα περιφερειακά χωροταξικά πλαίσια και στο ρυθμιστικό άλλα δύο: α) τα τοπικά και ειδικά χωρικά σχέδια και β) τα πολεοδομικά σχέδια εφαρμογής (ή ρυμοτομικά σχέδια εφαρμογής, όπως αναφερόταν στον Ν. 4269/2014). Η μείωση των επιπέδων σχεδιασμού δύναται να θεωρηθεί ως θετικό βήμα στην απλούστευση του σχεδιασμού αλλά και της υλοποίησης του χωρικού σχεδιασμού, ενώ ένα δεύτερο θετικό βήμα είναι δυνατόν να θεωρηθεί η εισαγωγή με τον προηγούμενο και η διατήρηση και στον τελευταίο Νόμο (4447/2016) των ειδικών χωρικών σχεδίων, η κατάρτιση των οποίων, όπως αναφέρεται στο άρθρο του 8 § 1, έχει ως στόχο τη «χωρική οργάνωση και ανάπτυξη περιοχών ανεξαρτήτως διοικητικών ορίων που μπορεί να λειτουργήσουν ως υποδοχείς σχεδίων, έργων και προγραμμάτων υπερτοπικής κλίμακας ή στρατηγικής σημασίας ή για τις οποίες απαιτείται ειδική ρύθμιση των χρήσεων γης και των λοιπών όρων ανάπτυξής τους».

Ο χωρικός σχεδιασμός εκτός από προϋπόθεση για την προσέλκυση επενδύσεων αποτελεί και απαραίτητο εργαλείο για την προστασία του φυσικού, του πολιτιστικού αλλά και του δομημένου περιβάλλοντος από τις ανθρώπινες οικονομικές και μη δραστηριότητες οι οποίες ενδέχεται να αλλοιώσουν τη φυσιογνωμία του, με

αποτέλεσμα τη μελλοντική υποβάθμιση και κατά συνέπεια την απαξίωση του. Ο Ν. 4447/2016 καθορίζει αυτές τις περιοχές, οι οποίες είναι επιτακτική ανάγκη να προστατευτούν, όπως είναι ο αιγιαλός ή χώροι ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος καθώς και οι δασικές εκτάσεις. Σχετικά με την προστασία των τελευταίων, η ανάρτηση των δασικών χαρτών μέσα στο 2017 ήταν μια σημαντική πρωτοβουλία και εφόσον αυτοί κυρωθούν θα συμβάλλουν στην επίλυση χρόνιων προβλημάτων χρήσεων γης σε αγροτικές περιοχές της Ελλάδας, αφήνοντας πίσω τις πιθανές πολιτικές σκοπιμότητες σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, οι οποίες δεν επέτρεψαν επί δεκαετίες να ξεκαθαρίσει το ποιες εκτάσεις είναι δασικές και ποιες όχι. Με την κύρωση των δασικών χαρτών θα διασφαλιστεί και το δικαίωμα των υποψήφιων επενδυτών στην αγορά και χρήση μιας συγκεκριμένης έκτασης για την εγκατάσταση των επενδύσεών τους, είτε αυτές είναι τουριστικές είτε άλλου είδους, χωρίς να διακυβεύεται στο μέλλον να αμφισβητηθεί το δικαίωμά τους αυτό.

Για να υλοποιηθεί όμως ο χωρικός σχεδιασμός και να αποτελέσει το εργαλείο για εθνική και περιφερειακή ανάπτυξη, επιβάλλεται μετά τη νομοθετική πρωτοβουλία (με τον Ν. 4447/2016), να υπάρξει βούληση από πλευράς της πολιτείας για πιστή εφαρμογή των διατάξεών του και να μην παραμείνουν αυτές ανενεργές στην πράξη, λόγω παρακάμψεων οι οποίες οφείλονται πολλές φορές στην πολυεπίπεδη άσκησή του –από την κεντρική κυβέρνηση, την περιφερειακή και τέλος την τοπική αυτοδιοίκηση– αλλά και στις μακροχρόνιες καθυστερήσεις επίλυσης των δικαστικών διαφορών οι οποίες έχουν προκύψει ή θα προκύψουν και αφορούν στη χωροθέτηση επενδύσεων.

Οι Bitzenis et al. (2009) και παλαιότερα οι Enders and Sandler (1996:350) είχαν αναφερθεί στις αρνητικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας στις ΞΑΕ, με τους δεύτερους να προσδιορίζουν τον περιορισμό στην αξία των καθαρών ΞΑΕ λόγω της τρομοκρατίας σε ετήσιο ποσοστό της τάξης του 11,9%. Παρά τη σύλληψη και εξουδετέρωση των μελών της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη», άλλες γηγενείς οργανώσεις, όπως η «επαναστατική αυτοάμυνα» ή η «συνωμοσία πυρήνων της φωτιάς», συνεχίζουν να δρουν στην ελληνική επικράτεια, δημιουργώντας προβλήματα στις εκάστοτε κυβερνήσεις και την ελληνική κοινωνία, αλλά σύμφωνα με τις παραπάνω έρευνες και στο επενδυτικό περιβάλλον.

Η διάρκεια της οικονομικής κρίσης φαίνεται ότι επηρέασε και την κυβερνητική σταθερότητα στην Ελλάδα, εξαιτίας των συχνών εναλλαγών κυβερνήσεων οι οποίες

αποτελούνται μάλιστα από περισσότερα του ενός πολιτικά κόμματα, σε αντίθεση με την προϋπάρχουσα κυβερνητική σταθερότητα και τις μονοκομματικές κυβερνήσεις των προ της κρίσης μεταπολιτευτικών χρόνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι καμία κυβέρνηση δεν εξαντλεί τη θητεία της – παρά το γεγονός ότι και τα χρόνια πριν από την εμφάνιση της κρίσης υπήρξαν κυβερνητικές θητείες, οι οποίες είχαν λήξει νωρίτερα από την προγραμματισμένη διάρκειά τους – και αυτό προκύπτει ως αποτέλεσμα των οικονομικών μέτρων λιτότητας τα οποία είναι επιβεβλημένο να ψηφίζουν λόγω των πιέσεων, τις οποίες δέχονται από τους δανειστές και λόγω του ότι είναι υποχρεωτικό να τηρείται απαρέγκλιτα η δημοσιονομική πειθαρχία, ώστε να μην αυξηθεί περαιτέρω το μεγάλο εξωτερικό χρέος της χώρας, αποπληρώνοντας παράλληλα και τις τρέχουσες δανειακές της οφειλές.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, όπως προέκυψε από την επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας στο 2^ο κεφάλαιο και επιβεβαιώνεται ειδικά για την περίπτωση της Ελλάδας από την εμπειρική έρευνα των Pantelidis και Paneta (2016) για τη χρονική περίοδο 1982-2013, είναι το ‘άνοιγμα του εμπορίου’. Στην Ελλάδα παρότι έχει επιτευχθεί σημαντική πρόοδος από το τέλος της δεκαετίας του ’90 και μετά, ως προς το άνοιγμα της οικονομίας της στο διεθνές εμπόριο και ο δείκτης ‘ανοίγματος του εμπορίου’ έχει ανέβει, όπως σημειώνουν στην έρευνά τους οι Magoulis και Athianos (2013), εντούτοις η οικονομία της παραμένει σχετικά κλειστή. Συγκεκριμένα με βάση το δείκτη ‘ανοίγματος του εμπορίου’, ο οποίος υπολογίζεται με το άθροισμα των εξαγωγών και εισαγωγών ως ποσοστό του ΑΕΠ, το ‘άνοιγμα του εμπορίου’ έχει ανέλθει από 43% του ΑΕΠ το 1995, σε σχεδόν 60% το 2008¹ το οποίο όμως παραμένει χαμηλό σε σχέση με το μέσο όρο της ευρωζώνης στο σύνολό της, ο οποίος ανέρχεται περίπου στο 88% του ΑΕΠ για το έτος 2008 (Magoulis και Athianos, 2013:188). Η ύπαρξη τριών ζωνών ελεύθερου εμπορίου, στα λιμάνια του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης καθώς και σε αυτό του Ηρακλείου Κρήτης, στις οποίες εγχώριες και ξένες εταιρείες λειτουργούν ισότιμα, έχοντας τα ίδια προνόμια και στις οποίες τα ενδιάμεσα ή τελικά αγαθά ξένης προέλευσης είναι δυνατόν να εισάγονται χωρίς την καταβολή δασμών ή άλλου είδους φόρων, αποτελεί ένα πρόσθετο στοιχείο με πιθανή θετική επίδραση στην προσέλκυση ΞΑΕ.

Εξετάζοντας την Ελλάδα, στη συνέχεια, από πλευράς επάρκειας υποδομών, είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι αυτές ιδιαίτερα από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 και

μετά έχουν βελτιωθεί σημαντικά (Bitzenis et al., 2009). Έτσι όσον αφορά στις επικοινωνίες, πραγματοποιήθηκε άνοιγμα της αγοράς στον κλάδο των τηλεπικοινωνιών και πολλές εταιρείες δημιούργησαν δικά τους δίκτυα, βελτιώθηκε η τεχνολογία στις τηλεπικοινωνίες (Bitzenis et al., 2009:697) με την εγκατάσταση δικτύων οπτικών ινών και αυτό συνεπάγεται βελτίωση στην ταχύτητα μετάδοσης των δεδομένων στο διαδίκτυο. Σ' αυτή τη θετική εξέλιξη επιβάλλεται να προστεθεί και η βελτίωση των οδικών μεταφορικών υποδομών την τελευταία 20ετία, με την κατασκευή νέων αυτοκινητοδρόμων η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα και η βελτίωση της κατάστασης των υπαρχόντων αυτοκινητοδρόμων, κυρίως χάρη στη συγχρηματοδότηση της Ε.Ε. Έτσι η Ελλάδα μπορεί πλέον να θεωρηθεί ανταγωνιστική χώρα ως προς τις υποδομές και πιο ελκυστική στους ξένους επενδυτές.

Στη συνέχεια εξετάζεται η θέση της Ελλάδας ως προς έναν άλλο παράγοντα με σημαντική επίδραση στην προσέλκυση ΞΑΕ – όπως προέκυψε από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας – ο οποίος είναι η ύπαρξη ανθρώπινου δυναμικού με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και εξειδίκευσης. Στην μελέτη του ΣΕΒ (2017:7) καταδεικνύεται ότι στην Ελλάδα λόγω του μικρού μεγέθους της βιομηχανίας της και λόγω της έλλειψης μαθητείας σ' αυτή, παρουσιάζεται υστέρηση σε ποσοστό εξειδικευμένων τεχνιτών, τεχνολόγων και χειριστών μηχανημάτων έναντι του συνολικού ποσοστού των 28 χωρών της Ε.Ε., αν και το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων εργαζομένων αξιολογείται περίπου στο ίδιο επίπεδο συγκρινόμενο ως προς την βαθμίδα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ υπερτερεί στη βαθμίδα της λυκειακής και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αφού το ποσοστό της ανέρχεται σε 48,4% του εργατικού δυναμικού σε σχέση με αυτό της Ε.Ε., το οποίο ανέρχεται σε 43,1%. Ενώ από τα στοιχεία του ΟΟΣΑ (2014) προκύπτει ότι παρά το αυξημένο ποσοστό των Ελλήνων, οι οποίοι έχουν αποφοιτήσει από την τριτοβάθμια εκπαίδευση ιδιαίτερα την τελευταία δεκαπενταετία, το εργατικό δυναμικό παραμένει κάτω από το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ και των χωρών-μελών της Ε.Ε. οι οποίες είναι παράλληλα και μέλη του ΟΟΣΑ. Τέλος ο Pantelopoulous (2016) στα συμπεράσματα του άρθρου του, που αναφέρεται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, το εργατικό δυναμικό και την επίδοση της Ελλάδας σε σχέση με την εισροή ΞΑΕ, παρατηρεί ότι τη μικρότερη πρόσβαση στην απασχόληση στις εγχώριες και ξένες εταιρείες στην Ελλάδα έχουν τα άτομα που δεν έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ιδιαίτερα τα άτομα που δεν έχουν πάει καθόλου στο σχολείο, ενώ δίνει έμφαση στην σημασία την οποία έχει για το σύνολο του εργατικού

δυναμικού, αλλά ιδιαιτέρως για την πρόσβαση των γυναικών στην αγορά εργασίας η ολοκλήρωση σπουδών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, υπογραμμίζοντας παράλληλα τη σημασία ενός καλά εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού για την προσέλκυση ΞΑΕ.

Μακροοικονομικοί παράγοντες, όπως ο πληθωρισμός (Schneider, 1985· Vijayakumar et. Al, 2010· Bibi, 2014) ή ο αποπληθωρισμός (Kokores et.al, 2017) επηρεάζουν επίσης τις αποφάσεις των πολυεθνικών επιχειρήσεων για επενδύσεις, συνήθως αρνητικά. Στην Ελλάδα ως χώρα της Ευρωζώνης παρουσιάζεται ιδιαίτερα μετά το 2014 μια πτωτική τάση στον πληθωρισμό, με ποσοστά κοντά στο μηδέν. Αυτή η αποπληθωριστική τάση, όπως προκύπτει από την εμπειρική έρευνα των Kokores et.al (2017), έχει αντισταθμιστικά πλεονεκτήματα στις εντός της Ευρωζώνης ΞΑΕ, καθώς το αρνητικό αποτέλεσμα των χαμηλών αναμενόμενων κερδών αντισταθμίζεται από την πτώση στα επιτόκια και ευνοϊκές πιστωτικές ευκαιρίες για τις πολυεθνικές, οι οποίες εάν εκμεταλλευτούν και την αυξημένη ζήτηση στις αγορές της Ευρωζώνης η οποία προκύπτει ως συνέπεια του αποπληθωρισμού, θα γίνουν αποδέκτες πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων όσο αφορά στα οφέλη τα οποία συνδέονται με την αρχική επένδυση. Έτσι, οι Kokores et.al (2017) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο αποπληθωρισμός δεν αποτρέπει τις ροές ΞΑΕ από τις χώρες του πυρήνα της Ευρωζώνης (όπως η Γερμανία) προς στις χώρες της περιφέρειας, όπως η Ελλάδα. Παρά το γεγονός όμως ότι οι ΞΑΕ εκμεταλλεύονται τις περιφερειακές οικονομίες κλίμακας και τη συνδυασμένη επίδραση του αποπληθωρισμού στη χώρα υποδοχής, οι Kokores et.al (2017:11) υποστηρίζουν ότι αυτή η διαδικασία δεν εγγυάται τα μέγιστα παραγόμενα οφέλη στη χώρα υποδοχής που μπορεί να προκύψουν από τις ΞΑΕ, λόγω των υπαρχόντων περιφερειακών διαφορών στις χώρες της Ευρωζώνης και των αντίστοιχων αποκλίσεων στους μηχανισμούς μετάδοσης της κοινής νομισματικής πολιτικής, με πιθανή συνέπεια την ενίσχυση των περιφερειακών ανισοτήτων εντός της Ευρωζώνης.

Όσο για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις ΞΑΕ της Ελλάδας, αυτές θα αναδειχθούν στο επόμενο κεφάλαιο μέσω συγκεκριμένων στοιχείων. Τα στοιχεία για το σύνολο των χωρών της Ευρωζώνης πάντως δείχνουν ότι αυτή μάλλον επηρέασε περισσότερο τις χώρες του πυρήνα της Ευρωζώνης, παρά τις χώρες της περιφέρειάς της, στις οποίες μάλιστα υπήρξε αύξηση των ΞΑΕ (Κοτταρίδη και Γιάκουλας, 2013), με την Ελλάδα να προκύπτει ότι αποτέλεσε εξαίρεση τουλάχιστον για το χρονικό

διάστημα 2009-2015. Η οικονομική αστάθεια που ακόμη επικρατεί στη χώρα παρά την έξοδο από τα μνημόνια, λόγω της στενής επιτήρησής της από τους εκπροσώπους των δανειστών της, η πιστοληπτική ικανότητά της που είναι χαμηλή και η καταναλωτική ικανότητα των κατοίκων της που εξακολουθεί να είναι περιορισμένη συγκριτικά με αυτή της προηγούμενης δεκαετίας, διαφαίνεται να ασκούν μικρότερη αρνητική επίδραση στην προσέλκυση ΞΑΕ μετά από το 2015, όπως αναδεικνύεται από το δελτίο οικονομικών εξελίξεων Ιουλίου – Σεπτεμβρίου 2018 του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης.

3.6 Συμπεράσματα

Από την εξέταση των γεωγραφικών παραγόντων οι οποίοι θεωρούνται σημαντικοί για την προσέλκυση ΞΑΕ, όπως η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η πρόσβαση της στη θάλασσα, η γεωμορφολογία της και οι φυσικοί της πόροι, προκύπτουν σημαντικά πλεονεκτήματα έναντι γειτονικών και μη γειτονικών χωρών της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η χώρα υστερεί μόνο ως μέγεθος αγοράς, καθώς τόσο πληθυσμιακά όσο και σαν οικονομικό μέγεθος, μετρούμενο με το συνολικό ΑΕΠ της, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί μεγάλη. Αυτό όμως μπορεί να αντισταθμιστεί από τις συγκεντρώσεις (συσσωρεύσεις) οικονομικών δραστηριοτήτων, οι οποίες παρατηρούνται γύρω από τις μητροπολιτικές περιοχές και τις περιοχές με φυσικά πλεονεκτήματα για ορισμένες δραστηριότητες στο εσωτερικό της. Οι περιοχές αυτές της χώρας διατηρούν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των υπολοίπων στην προσέλκυση επενδύσεων.

Από άποψη ποιότητας των θεσμών στην Ελλάδα, από όλες τις έρευνες οι οποίες εξετάστηκαν, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι θεσμοί θεωρούνται «αγκάθι» από τους ξένους επενδυτές, με πιο καθοριστικούς παράγοντες αυτούς της διαφθοράς, της γραφειοκρατίας και εν γένει της δυσλειτουργίας της δημόσιας διοίκησης. Η υψηλή φορολόγηση και η μακροοικονομική αστάθεια της χώρας, η οποία είναι συνέπεια της οικονομικής κρίσης που έπληξε τη χώρα, θεωρούνται δύο ακόμη ανασταλτικοί παράγοντες για την προσέλκυση ΞΑΕ. Από την άλλη η εμφάνιση αποπληθωριστικών τάσεων τα τελευταία χρόνια, δε φαίνεται να μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για τους δυνητικούς επενδυτές, όπως επίσης και η ποιότητα του εργατικού δυναμικού της χώρας, παρά την έλλειψη εξειδικευμένων τεχνιτών, οι οποίοι θα ήταν χρήσιμοι στην προσέλκυση θυγατρικών μεταποιητικών ΞΑΕ. Τέλος, η βελτίωση των

τηλεπικοινωνιακών και μεταφορικών υποδομών της χώρας, μετά τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, προσμετρώνται στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας – συγκριτικά μάλιστα με τις γείτονες βαλκανικές χώρες – για την προσέλκυση των ΞΑΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Υφιστάμενη κατάσταση των ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα

4.1 Εισαγωγή

Οι ελληνικές κυβερνήσεις αναγνωρίζοντας τον κυρίαρχο ρόλο των επενδύσεων και ιδιαίτερα των ξένων άμεσων επενδύσεων στην οικονομική και κατ' επέκταση και στην κοινωνική ανάπτυξη της χώρας, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50 και συγκεκριμένα το 1953 νομοθέτησαν επενδυτικούς νόμους προκειμένου να επιτύχουν την προσέλκυση νέων επενδυτών. Μέχρι τους τελευταίους επενδυτικούς – αναπτυξιακούς Νόμους του 2013 και 2016, μια σειρά από αυτούς έχουν θεσπιστεί όλα αυτά τα χρόνια για την παροχή κινήτρων διαφόρων μορφών στους επενδυτές. Το αποτέλεσμα αυτών των νομοθετικών προσπαθειών σε συνδυασμό με την επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων θα εξεταστεί στο κεφάλαιο αυτό, μέσω της καταγραφής των ΞΑΕ στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στη μελέτη των ΞΑΕ μετά το 2000.

Η δομή του κεφαλαίου είναι η εξής: στη δεύτερη ενότητά του θα επιχειρηθεί μία καταγραφή των ΞΑΕ στην Ελλάδα συνολικά, θα παρουσιαστούν οι αναφορές όσο αφορά στην προέλευση και στις μορφές αυτών και στο τέλος της ενότητας θα επιχειρηθεί μία σύγκριση με την κατάσταση η οποία επικρατεί αναφορικά με τις ΞΑΕ άλλων ευρωπαϊκών χωρών και θα επικεντρωθεί ιδιαίτερα στη σύγκριση με τις βαλκανικές χώρες. Στην τρίτη ενότητά του, αρχικά θα καταγραφεί η κατανομή των ΞΑΕ ανά τομέα-κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και στη συνέχεια θα πραγματοποιηθεί μια παρουσίαση της κατανομής των ΞΑΕ ανά τομέα-κλάδο στις βαλκανικές χώρες-μέλη της Ε.Ε., για λόγους έμμεσων συγκρίσεων, καθώς δεν είναι δυνατόν να γίνουν απευθείας συγκρίσεις, λόγω της μη ομοιόμορφης κλαδικής ταξινόμησης στα στατιστικά στοιχεία των χωρών αυτών. Στις δύο επόμενες ενότητες θα εξεταστούν ξεχωριστά μέσα από τις διαθέσιμες πηγές οι υφιστάμενες ΞΑΕ στην Ελλάδα στους τομείς έρευνας, πρώτα στον τουρισμό και στη συνέχεια στις μεταφορές, για να κλείσει το κεφάλαιο με τα συμπεράσματα, τα οποία θα προκύψουν από την εξέταση.

4.2 Η πορεία των ΞΑΕ στην Ελλάδα – Συγκρίσεις με Ευρωπαϊκές χώρες

4.2.1 Εξελικτική πορεία των εισερχόμενων ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα

Παρά την εκτίναξη των παγκόσμιων ροών ΞΑΕ από τα 204.913,8 εκατομμύρια δολάρια Η.Π.Α. το 1990 στα 1.762.155,04 το 2015 (UNCTAD, 2016), η Ελλάδα δεν κατέστη δυνατόν να αποτελέσει τα χρόνια, τα οποία προηγήθηκαν της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, πόλο έλξης σημαντικών εισροών ΞΑΕ και μάλιστα όπως επιβεβαιώνουν οι Pantelidis και Nikolopoulos (2008) αυτές ακολούθησαν πτωτική πορεία. Οι πολιτικές της Ελλάδας μεταπολεμικά και μέχρι την σύσταση του ΕΛ.Κ.Ε. (Ελληνικού Κέντρου Επενδύσεων) το 1996 με το Νόμο 2372/1996, στηριζόταν κυρίως σε πολιτικές φοροαπαλλαγών για την προσέλκυση ξένων επενδυτών (Λιαργκόβας, 2007), ενώ απουσίαζαν οργανωμένες μακροπρόθεσμες πολιτικές. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα μετά από την αρχική αύξηση των ξένων επενδύσεων στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και κατά τη δεκαετία του 1960 – η οποία επηρεάστηκε ευνοϊκά από την ψήφιση του επενδυτικού Νόμου 2687/1953 (Manolopoulos, 2010) – και τη μικρή αυξητική τάση που ακολούθησε στο τέλος της δεκαετίας του 1970 – η οποία οφειλόταν στην αύξηση των επενδύσεων κυρίως στο μεταποιητικό τομέα και η οποία υποκινήθηκε από την αναμενόμενη εισοδo της Ελλάδας στην τότε ΕΟΚ (Kokkinou και Psycharis, 2004) – οι εισροές ΞΑΕ να παραμείνουν σχετικά στάσιμες μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, οπότε άρχισαν να παρουσιάζουν ξανά μια αξιόλογη αύξηση. Αλλά και μετά την ίδρυση του ΕΛ.Κ.Ε., του οποίου σκοπός ήταν η αποτελεσματικότερη προσέλκυση και υποστήριξη των ΞΑΕ (Kokkinou και Psycharis, 2004· Λιαργκόβας, 2007), η χώρα δεν πέτυχε στο βαθμό που θα ήθελε τους υψηλούς στόχους οι οποίοι είχαν τεθεί από το ΕΛΚΕ. Πολύ περισσότερο δεν κατέστη δυνατόν να αξιοποιηθούν οι ευκαιρίες οι οποίες της παρουσιάστηκαν στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, όπως ήταν η εισοδός της στην Οικονομική Νομισματική Ένωση το 2002 (Pantelidis και Nikolopoulos, 2008), παράγοντας που θα μπορούσε να διευκολύνει ακόμη περισσότερο τις εισροές ΞΑΕ από άλλες χώρες της Ε.Ε. λόγω του ενιαίου νομίσματος. Όμως η θετική επίδραση της εισοδoς της Ελλάδας στην ΟΝΕ αμφισβητείται από την πρόσφατη έρευνα των Pantelidis και Paneta (2016), από τα αποτελέσματα της οποίας προκύπτει αρνητική συσχέτιση από τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωζώνη. Επίσης δεν κατέστη δυνατόν στη συνέχεια να αξιοποιηθεί η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 (Bitzenis et al., 2007), ώστε να γίνουν γνωστά τα συγκριτικά

πλεονεκτημάτων της γεωπολιτικής θέσης της και του φυσικού της πλούτου, με αποτέλεσμα να βρίσκεται κάτω από τις πραγματικές της δυνατότητές (Pantelidis και Nikolopoulos, 2008· Parazoglou 2001). Μόνο κατά τα έτη 2006 και 2008 παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση των εισροών ΞΑΕ στην Ελλάδα, αφού αυτές έφτασαν σαν απόλυτη τιμή στο υψηλότερό τους σημείο, με σημαντικό μερίδιο των αυξημένων εισροών να προέρχεται από την εξαγορά του ΟΤΕ από τη γερμανική εταιρεία τηλεπικοινωνιών Deutsche Telekom.

Μετά δε την οικονομική κρίση του 2008 και την παγκόσμια οικονομική αστάθεια που επικράτησε με αποτέλεσμα την πτώση των ροών ΞΑΕ παγκοσμίως κυρίως το έτος 2009, ξεκίνησε ως φυσικό επακόλουθο και η πτωτική πορεία των εισροών και του αποθέματος ΞΑΕ και στην Ελλάδα. Έτσι τον πρώτο χρόνο εμφάνισης της οικονομικής κρίσης, το 2008, σημειώθηκε μείωση του αποθέματος ξένων επενδύσεων, που ήταν και η πρώτη από το έτος 2002 και μετά και δεν συνεχίστηκε το επόμενο έτος (2009), για να εμφανιστεί ξανά μεγάλη μείωση (-24,14%) του αποθέματος ΞΑΕ το έτος 2011 (Κοτταρίδη, 2014:6). Η πτωτική πορεία του αποθέματος ΞΑΕ αλλά και των εισροών ξένων επενδύσεων οδηγήθηκε στο κατώτερο σημείο της μετά την κρίση το 2010, με την εμφάνιση εισροών ΞΑΕ μόλις 329,9 εκατομμυρίων δολαρίων (UNCTAD, 2018). Άσχημη χρονιά για τις εισροές ξένων επενδύσεων θεωρείται και αυτή του 2015, απόρροια της οικονομικής αβεβαιότητας που επικράτησε, εξαιτίας αρχικά της επικράτησης δικαιολογημένου φόβου για την έξοδο της χώρας από τη ζώνη του Ευρώ και στη συνέχεια εξαιτίας της επιβολής των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων (capital controls). Εντούτοις από επιστημονικούς φορείς, όπως το ΚΕΠΕ, υποστηρίζεται ότι τα τελευταία χρόνια έχει βελτιωθεί παγκόσμια η θέση της Ελλάδας ως προς την ελκυστικότητα των ΞΑΕ, καθώς παρατηρείται πρόοδος της χώρας σε σημαντικούς σχετικούς δείκτες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το δείκτη “ease of doing business” της Παγκόσμιας Τράπεζας και υπάρχουν προσδοκίες, ότι στο άμεσο μέλλον θα υπάρξει μεταστροφή του επενδυτικού κλίματος (Οικονόμου, 2014). Στην ίδια κατεύθυνση – της βελτίωσης του επενδυτικού κλίματος – κινούνται ο Νόμος 4146/2013 και ο τελευταίος αναπτυξιακός Νόμος 4399/2016 (ΦΕΚ 117, τεύχος Α΄) με τίτλο «*Θεσμικό πλαίσιο για τη σύσταση καθεστώτων Ενισχύσεων Ιδιωτικών Επενδύσεων για την περιφερειακή και οικονομική ανάπτυξη της χώρας – Σύσταση Αναπτυξιακού Συμβουλίου και άλλες διατάξεις*», στους σκοπούς του οποίου (άρθρο 1§δ΄) αναφέρεται και η προσέλκυση ΞΑΕ. Οι δύο αυτοί νόμοι αποτελούν το

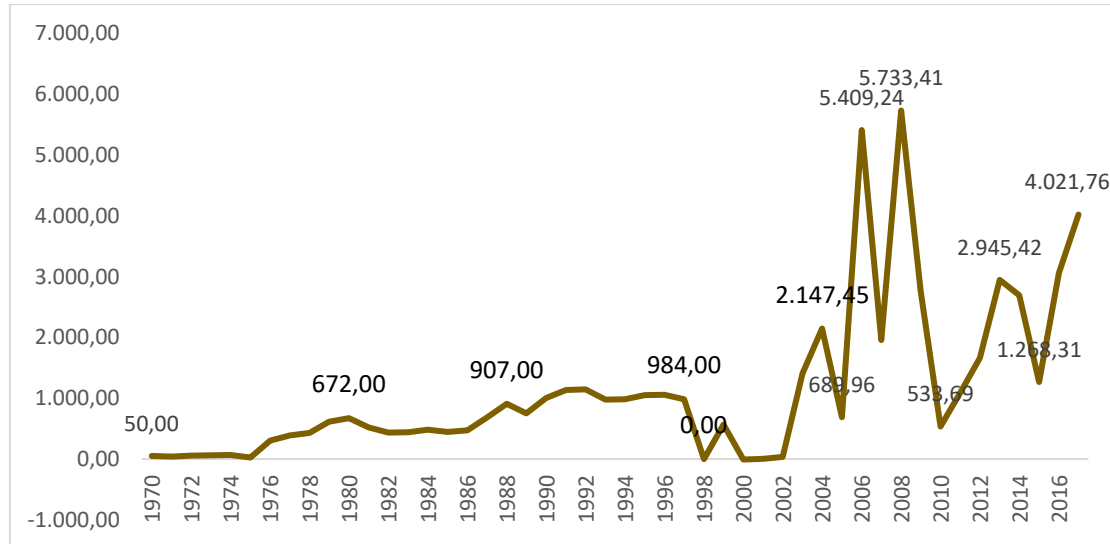
πρωτογενές δίκαιο των επενδυτικών κινήτρων που ισχύουν σήμερα και έχουν σα στόχο τους μεταξύ άλλων τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου για τις ιδιωτικές επενδύσεις, την παροχή ενισχύσεων σε «*επιχειρηματικές συστάδες (clusters)*» (Ν.4399/2016), την παροχή κινήτρων για τις στρατηγικές επενδύσεις, την επιτάχυνση στις διαδικασίες των στρατηγικών και ιδιωτικών επενδύσεων και την αύξηση της διαφάνειας· και μπορούν να θεωρηθούν ως θετικά βήματα στην προσπάθεια της χώρας να προσελκύσει νέες ΞΑΕ.

Το ΕΛ.Κ.Ε., για το οποίο έγινε αναφορά πιο πάνω, αφού πρώτα μετονομάστηκε σε «Επενδύστε στην Ελλάδα Α.Ε.», το τελευταίο διάστημα έχει μετασχηματιστεί και πλέον ο οργανισμός ο οποίος ασχολείται με τις ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα ονομάζεται Ελληνική Εταιρεία Επενδύσεων και Εξωτερικού Εμπορίου (Enterprise Greece). Έχει προκύψει από τη συγχώνευση του οργανισμού προσέλκυσης επενδύσεων «Επενδύστε στην Ελλάδα Α.Ε.» με τον Ελληνικό Οργανισμό Εξωτερικού Εμπορίου, με σκοπό την εύρεση κοινού τόπου με τους επενδυτές. Ο νέος αυτός οργανισμός αποσκοπεί εκτός από την προσέλκυση και υποστήριξη των ξένων επενδυτών, στην προώθηση των ελληνικών εξαγωγικών δραστηριοτήτων και την υποστήριξη των Ελλήνων επιχειρηματιών που σκοπεύουν να επενδύσουν στις διεθνείς αγορές. Οι στόχοι όπως και στην περίπτωση του ΕΛ.Κ.Ε. είναι υψηλοί και ευελπιστούν στον περιορισμό της γραφειοκρατίας και την άρση των εμποδίων που σχετίζονται μ' αυτή, στο άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στις ξένες επενδύσεις και τη στήριξη των διεθνών επενδυτών. Οι κύριοι επενδυτικοί τομείς της Ελληνικής Εταιρείας Επενδύσεων και Εξωτερικού Εμπορίου θεωρούνται ο τουρισμός, η ενέργεια, οι τεχνολογίες πληροφοριών και οι τηλεπικοινωνίες, οι επιστήμες υγείας, τα αγροτικά προϊόντα και τα logistics. Τα επόμενα χρόνια θα διαφανεί αν ο παραπάνω οργανισμός θα επιτύχει την υλοποίηση των στόχων του σε μια δύσκολη οικονομικά περίοδο για την Ελλάδα ή θα προβεί σε επιφανειακές διευθετήσεις, όπως και οι φορείς που προηγήθηκαν.

Στη συνέχεια ακολουθούν δύο διαγράμματα (4.1 και 4.2) από δύο διαφορετικούς διεθνείς οργανισμούς, τα οποία απεικονίζουν την εξέλιξη των εισροών ΞΑΕ (υπολογισμένες με διαφορετικό τρόπο από τον κάθε οργανισμό) στη χώρα κατά τα χρονικά διαστήματα 1970-2017 και 1990-2017 αντίστοιχα, ώστε να δοθεί η εικόνα των εισροών ΞΑΕ με αριθμούς· και στη συνέχεια παρατίθενται τα διαγράμματα με

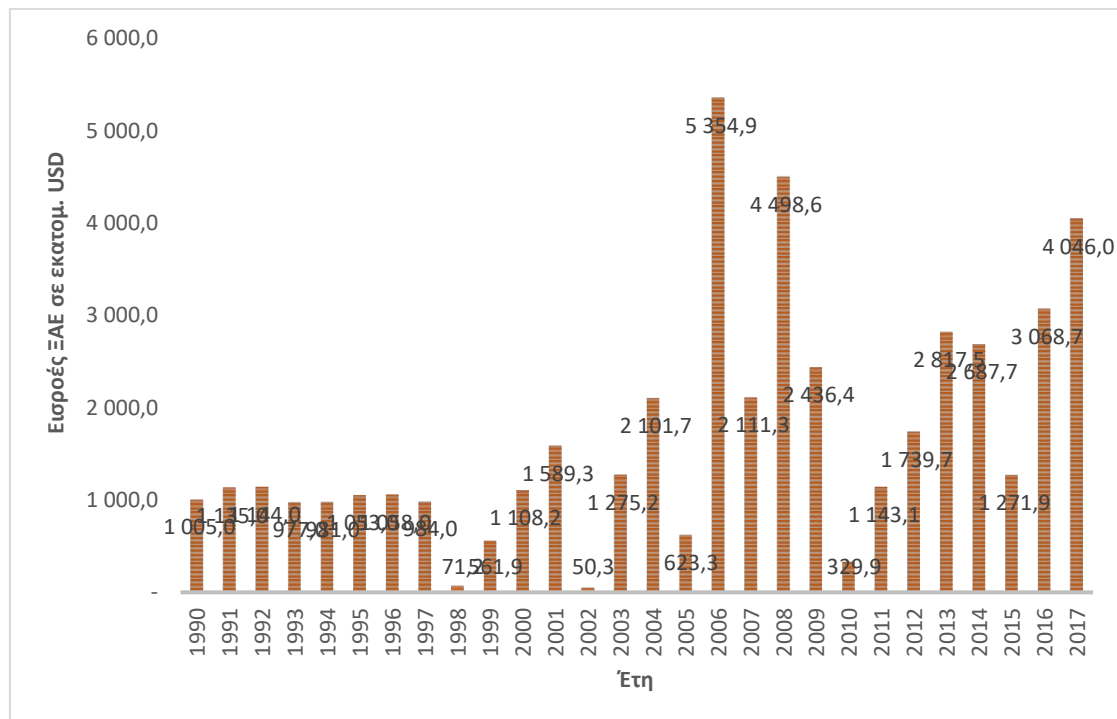
ορισμένα στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των ξένων θυγατρικών που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια.

Γράφημα 4.1 : Καθαρές εισροές ΞΑΕ στην Ελλάδα τη χρονική περίοδο 1970-2017 (σε εκατ. δολάρια ΗΠΑ)

Πηγή: The World Bank (2018) - ίδια επεξεργασία

Γράφημα 4.2 : Εισροές ΞΑΕ στην Ελλάδα το διάστημα 1990-2017 (σε εκατ. δολάρια ΗΠΑ)

Πηγή: UNCTAD (2018), World Investment Report – ίδια επεξεργασία

Αναφορικά με τον αριθμό των επιχειρήσεων στην Ελλάδα, οι οποίες ελέγχονται από θεσμικές μονάδες με έδρα στην αλλοδαπή¹⁰ και οι οποίες έχουν συμμετοχή στο μετοχικό τους κεφάλαιο άνω του 50%, τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας καταδεικνύουν ότι το 2016 ανερχόταν ποσοστιαία σε 0,3% επί του συνόλου των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στη χώρα. Το δε μερίδιο τους στη συνολική αξία παραγωγής ανερχόταν στο 14,7% και ο αριθμός των ατόμων τα οποία απασχολούνταν σ' αυτές ανερχόταν στους 134.270 εργαζόμενους ή ποσοστιαία σε 5,7% επί του συνόλου των επιχειρήσεων που εδρεύουν στην Ελλάδα (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2018:3).

Εξετάζοντας τα αποθέματα ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ της Ελλάδας τα έτη 1990-2016 (Γράφημα 4.3), διαφαίνεται ότι ενώ το ποσοστό το 1990 ανέρχεται σε 5,8% επί του ΑΕΠ, στη συνέχεια ακολουθεί μία ανοδική πορεία, για να φτάσει τα έτη 1999 και 2000 σε ποσοστό 10,7% και στη συνέχεια έπεται μία μικρή πτώση τα έτη 2001 και 2002, ενώ από το 2003 ακολουθεί πάλι ανοδική πορεία, φθάνοντας το έτος 2007 στο υψηλότερο ποσοστό (16,7%), για να επιστρέψει και πάλι σε πτωτική πορεία και το 2014 να κατέλθει στα επίπεδα της διετίας 1997-1998. Αξιοσημείωτο είναι το ποσοστό των αποθεμάτων το 2016, το οποίο πλησιάζει ξανά στα επίπεδα προ της οικονομικής κρίσης και ανέρχεται σε 14,1%.

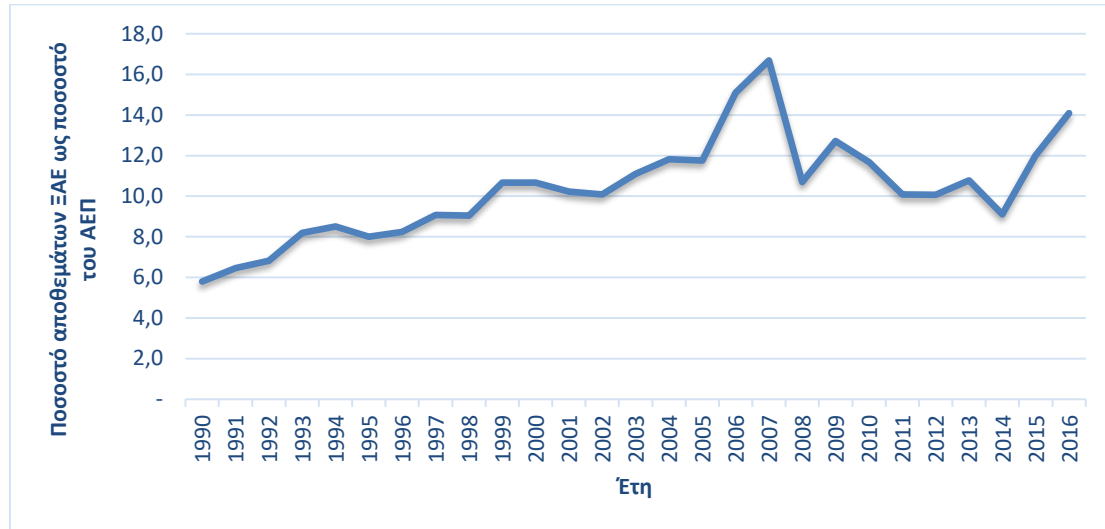
Ενώ στο γράφημα 4.4, στη συνέχεια, γίνεται ένας συνδυασμός των **καθαρών** αυτή τη φορά εισροών¹¹ ΞΑΕ στην Ελλάδα ως ποσοστό του ΑΕΠ – όπως καταγράφονται από την Παγκόσμια Τράπεζα – με την οικονομική ανάπτυξη, όπως αυτή προκύπτει από τον ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ, κατά το χρονικό διάστημα 2003-2015, προκειμένου να φανεί ο ρόλος των ΞΑΕ στην ανάπτυξη της χώρας. Παρατηρώντας το γράφημα για την περίοδο 2003 – 2007, διαφαίνεται ότι η αύξηση ή αντίστοιχα η μείωση των καθαρών εισροών ΞΑΕ στο ΑΕΠ ακολουθείται από αυξητική ή πτωτική αντίστοιχα πορεία του ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ. Στη συνέχεια, τα χρόνια που ακολουθούν, μετά την εμφάνιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και την εμφάνιση αρνητικών ρυθμών ανάπτυξης του ΑΕΠ – με εξαίρεση το 2014 που καταγράφεται

¹⁰ Αναφέρεται στις δραστηριότητες κατηγοριών Β έως Ν συμπεριλαμβάνοντας την S95 και εξαιρώντας την κατηγορία Κ, σύμφωνα με την ταξινόμηση δραστηριοτήτων NACE Rev.2.

¹¹ Οι καθαρές εισροές ΞΑΕ μετρούν την αξία της εσωτερικής άμεσης επένδυσης που γίνεται από τους μη εδρεύοντες επενδυτές στην οικονομία υποβολής εκθέσεων, συμπεριλαμβανομένων των επανεπενδυμένων κερδών και των διεπιχειρησιακών δανείων, τον καθαρό επαναπατρισμό του κεφαλαίου και την αποπληρωμή των δανείων (Mahtab και Islam, 2015).

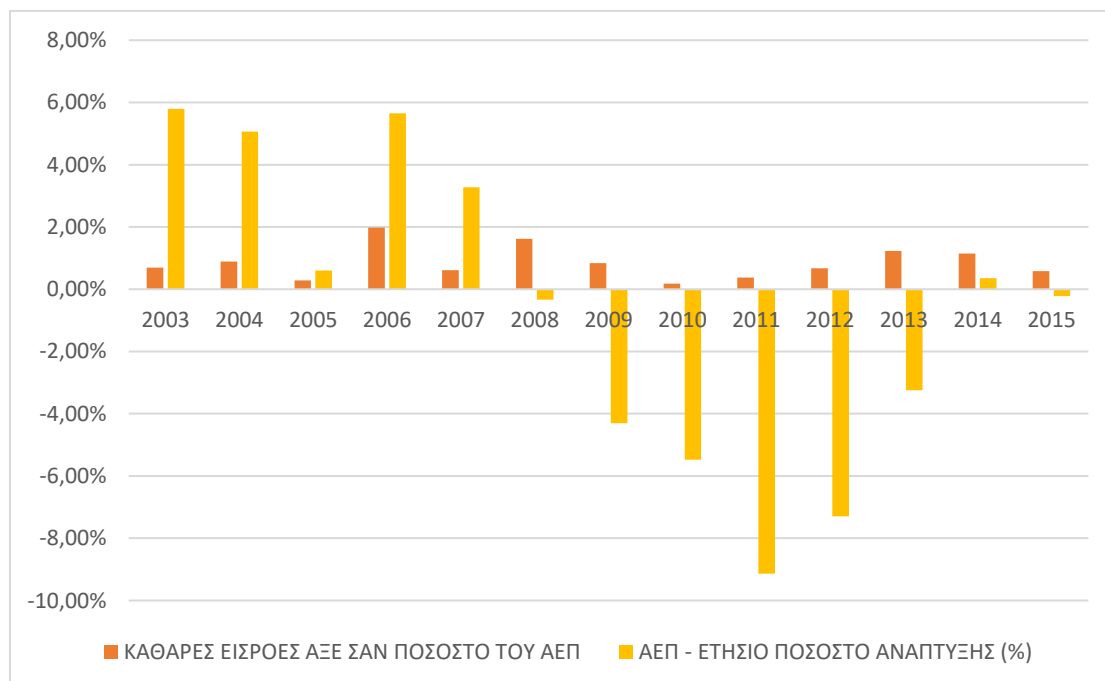
θετικός ρυθμός ανάπτυξης – δεν παρατηρείται αντιστοιχία μεταξύ καθαρών εισροών ΞΑΕ στο ΑΕΠ και ετήσιου ρυθμού ανάπτυξης.

Γράφημα 4.3: Αποθέματα ΞΑΕ Ελλάδα ως ποσοστό (%) επί του ΑΕΠ 1990-2016

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων UNCTAD (2018)

Γράφημα 4.4: Συνδυασμός καθαρών εισροών ΞΑΕ – Οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας τη χρονική περίοδο 2003-2015

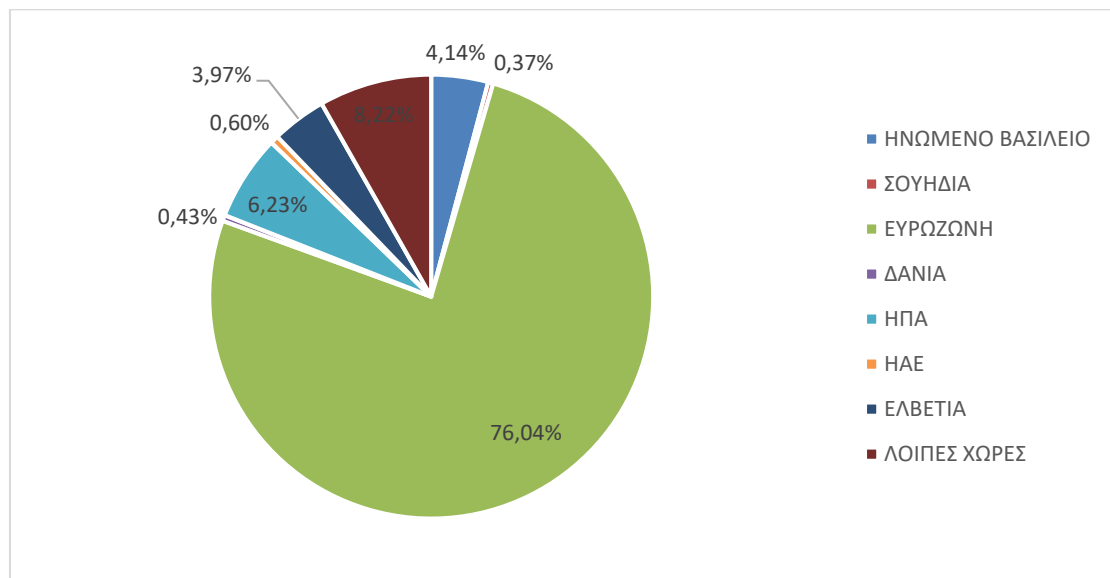
Πηγή: Ιδία επεξεργασία από The World Bank, World Development Indicators

4.2.2 Προέλευση και μορφές των εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα τον 21^ο αιώνα

Από το γράφημα 4.5, όπου απεικονίζεται σωρευτικά η προέλευση των κεφαλαίων ΞΑΕ (σε όρους αποθεμάτων) στο τέλος έτους αναφοράς το χρονικό διάστημα 2001 έως και 2017, προκύπτει ως συμπέρασμα ότι το μεγαλύτερο μέρος των αποθεμάτων ΞΑΕ στην Ελλάδα προέρχεται από τις χώρες της ευρωζώνης με το ποσοστό των προερχόμενων από αυτές ΞΑΕ να υπερβαίνει το 70%, γεγονός από το οποίο επιβεβαιώνεται και η σημασία της ένταξης της Ελλάδας στη ζώνη του Ευρώ για τις ΞΑΕ. Εξετάζοντας στη συνέχεια τις ΞΑΕ σε όρους καθαρών εισροών τη χρονική περίοδο 2002-2017 (Γράφημα 4.6) παρατηρείται ότι από τις χώρες της Ευρωζώνης η Γαλλία είναι η πρώτη χώρα προέλευσης με ποσοστό γύρω στο 22,5%, με δεύτερη σημαντικότερη τη Γερμανία με μερίδιο περίπου 19% το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ενώ ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά το Λουξεμβούργο και η Κύπρος.

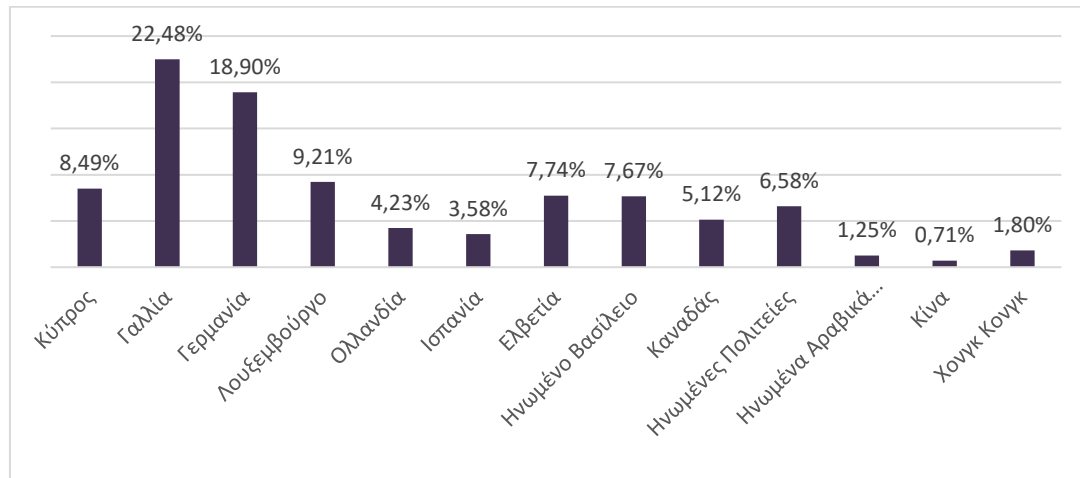
Γράφημα 4.5: Απεικόνιση ποσοστιαίας προέλευσης των συνολικών κεφαλαίων (σε όρους αποθεμάτων) ΞΑΕ για τα έτη 2001 - 2017

Πηγή: Τράπεζας της Ελλάδος¹², ιδία επεξεργασία

¹² Τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος περιλαμβάνουν τα επανεπενδυθέντα κέρδη (ζημιές).

Γράφημα 4.6: Απεικόνιση ποσοστού (%) καθαρών εισροών ΞΑΕ ανά χώρα προέλευσης κεφαλαίων κατά την περίοδο 2002-2017¹³

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, ιδία επεξεργασία

Αξιοσημείωτη θέση στις χώρες από τις οποίες προέρχονται οι ΞΑΕ (5^η χώρα προέλευσης) καταλαμβάνει η Ελβετία, η οποία δεν ανήκει στην Ευρωζώνη ούτε στην Ευρωπαϊκή Ένωση ενώ σημαντικό μερίδιο (7,67%) το εν λόγω χρονικό διάστημα έχει μία άλλη χώρα που δεν ανήκει στην ΟΝΕ, το Ηνωμένο Βασίλειο.

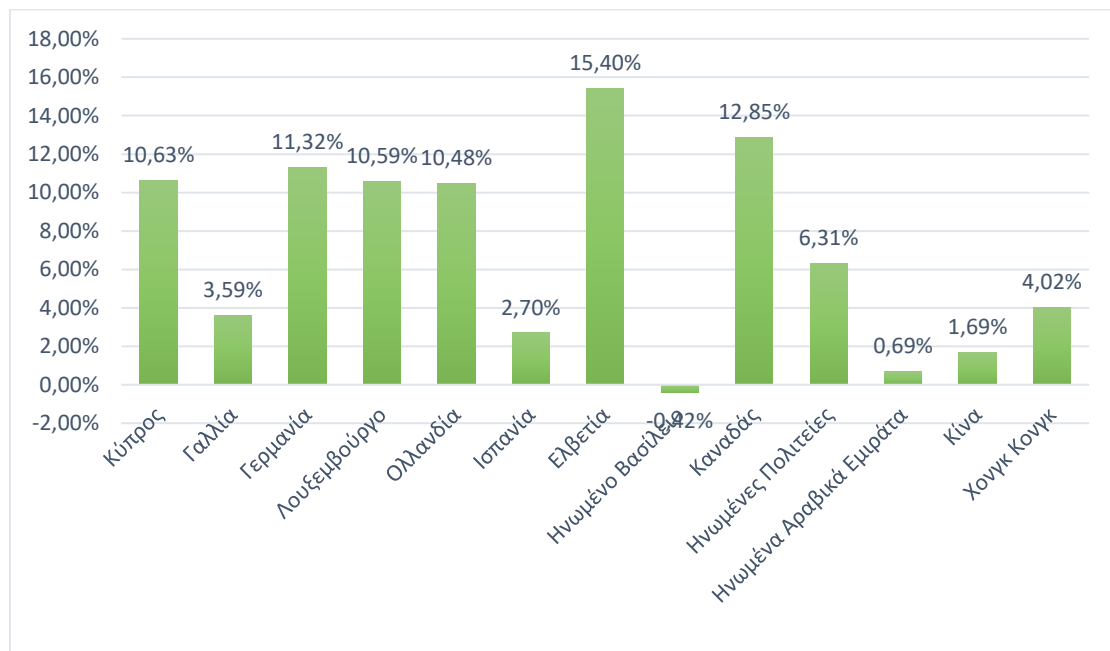
Άλλες χώρες της ευρωζώνης με σημαντικό ποσοστό συνεισφοράς είναι κατά σειρά η Ολλανδία και η Ισπανία. Εκτός από τις χώρες της Ευρωζώνης, την Ελβετία και το Ηνωμένο Βασίλειο, σημαντικό αποτιμάται και το μερίδιο των χωρών της Β. Αμερικής, ενώ οι επενδύσεις σχεδόν στο σύνολο τους προέρχονται από τις Η.Π.Α. και τον Καναδά. Οι ασιατικές χώρες, με μεγαλύτερους επενδυτές την Κίνα και το Χονγκ Κονγκ, την περίοδο 2002-2017 συμμετέχουν με ένα σχετικά μικρό ποσοστό επενδυτικών ροών στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που πραγματοποιούν άμεσες επενδύσεις στη χώρα, ποσοστό το οποίο όμως από το 2013 και μετά παρουσιάζει αυξητική τάση.

Για το λόγο αυτό ακολουθεί το γράφημα 4.7, στο οποίο απεικονίζονται τα δεδομένα των καθαρών εισροών ως σύνολο για την πενταετία 2013-2017 προκειμένου να φανούν οι διαφοροποιήσεις στην προέλευση των ξένων επενδύσεων μετά το 2012. Το διάστημα αυτό παρατηρείται υποχώρηση στις προερχόμενες από την Ευρώπη ΞΑΕ και συγκεκριμένα από 86,45% που ήταν το ποσοστό συνολικά το χρονικό διάστημα 2002-2017, την πενταετία 2013-2017 μειώθηκε σε 70,54%, γεγονός το οποίο οφείλεται

¹³ Τα δεδομένα για το έτος 2017 είναι προσωρινά.

κυρίως στην ταυτόχρονη άνοδο των ΞΑΕ που προέρχονται από χώρες της Ασίας και της Αμερικής. Κατά το εν λόγω διάστημα ιδιαίτερη εντύπωση προξενεί το πολύ υψηλό ποσοστό της Ελβετίας, η οποία καταλαμβάνει την πρώτη θέση στις χώρες προέλευσης των ΞΑΕ και η παρατηρούμενη αύξηση στο ποσοστό των επενδύσεων που προέρχονται από τις ασιατικές χώρες, που ανέρχεται στο σύνολό του σε 8,74%, με πιο σημαντική χώρα προέλευσης το Χονγκ Κονγκ από το οποίο προέρχονται οι μισές περίπου ασιατικές ξένες επενδύσεις και την Κίνα, της οποίας το ποσοστό ανέρχεται περίπου σε 1,70%.

Γράφημα 4.7: Απεικόνιση προέλευσης (σε ποσοστά %) των συνολικών καθαρών εισροών ΞΑΕ την πενταετία 2013 - 2017¹⁴

Πηγή: Τράπεζας της Ελλάδος, ίδια επεξεργασία

Ένα άλλο στοιχείο, το οποίο προκύπτει σχετικά με την προέλευση των ΞΑΕ την τελευταία πενταετία είναι η σημαντική αύξηση του ποσοστού καθαρών εισροών από τις δύο χώρες της Βόρειας Αμερικής, τον Καναδά και τις Η.Π.Α., με τον Καναδά ιδιαίτερος να καταλαμβάνει ένα πολύ σημαντικό μερίδιο στο σύνολο των καθαρών εισροών της Ελλάδας, της τάξης του 12,85 % (1.412 εκατομμύρια Ευρώ) και τις Η.Π.Α. να έπονται με μικρότερο ποσοστό και συνολικές επενδύσεις την πενταετία 2013-2017 αξίας 694 εκατομμυρίων Ευρώ (Τράπεζα της Ελλάδος, 2018).

¹⁴ Τα δεδομένα για το έτος 2017 στηρίζονται σε προσωρινά στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος.

Κλείνοντας τη γενική παρουσίαση των ΞΑΕ στην Ελλάδα, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά στις μορφές με τις οποίες πραγματοποιούνται οι επενδύσεις τα τελευταία χρόνια. Από τα στοιχεία της UNCTAD (2016), προκύπτει ότι η μέση ετήσια καθαρή αξία των ξένων *brownfield* επενδύσεων, μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων, για την προ κρίσης περίοδο 2005-2007 ανερχόταν σε 3.187 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ, ενώ μετά την οικονομική κρίση και συγκεκριμένα τα έτη 2013-2015 παρατηρείται μία ετήσια μείωση της καθαρής αξίας αυτής της μορφής των επενδύσεων και πιο συγκεκριμένα αυτές αποτιμώνται σε 2.181, 1.450 και 671 εκατομμύρια δολάρια αντίστοιχα για τα έτη 2013, 2014 και 2015. Αυτή η μείωση έρχεται σε αντίθεση με το γεγονός ότι προβλεπόταν εκτεταμένο πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων – πώλησης δηλαδή δημόσιων περιουσιακών στοιχείων σε Έλληνες ή ξένους ιδιώτες επενδυτές – με το οποίο λογικά θα επιτυγχανόταν αύξηση στην αξία των εσόδων μέσω εξαγορών κρατικών ή υπό κρατική εποπτεία επιχειρήσεων από ξένες εταιρείες. Το πρόγραμμα αυτό είχε επιβληθεί από τους δανειστές στα πλαίσια του «Μεσοπρόθεσμοι Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015», κυρώθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο με το Νόμο 3986/2011 (ΦΕΚ 152, τεύχος Α)¹⁵ και βρισκόταν σε εξέλιξη τα έτη 2013-2015.

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στις *greenfield* ΞΑΕ για τις ίδιες χρονικές περιόδους, με εξαίρεση την αξία των ανακοινωθέντων *greenfield* επενδυτικών σχεδίων στην Ελλάδα το 2013. Αναλυτικότερα η μέση ετήσια αξία των *greenfield* επενδυτικών σχεδίων για τη χρονική περίοδο 2005-2007 ανερχόταν σε 1.809 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ, ενώ τα έτη 2013, 2014 και 2015 η ετήσια αξία υπολογίζεται σε 3.492, 672 και 212 εκατομμύρια δολάρια αντίστοιχα.

Οι Georgopoulos και Preusse (2006) στην εμπειρική έρευνά τους σχετικά με τις μορφές εισόδου των ΞΑΕ στην Ελληνική αγορά, παρατήρησαν ότι πριν την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση η μορφή επενδύσεων που κυριάρχησε ήταν αυτή των *greenfield* επενδύσεων σε ποσοστό μάλιστα 96%, αφού σε σύνολο 147 ΞΑΕ, οι 141 ήταν με τη μορφή *greenfield* επενδύσεων. Αντίθετα, η κατάσταση άλλαξε μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ε., με το 64% των ΞΑΕ να πραγματοποιούνται με τη μορφή εξαγορών (Georgopoulos και Preusse, 2006:56).

---

¹⁵ Ο Ν. 3986/2011 είναι διαθέσιμος στην ιστοσελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου: <http://www.et.gr>.

Αναφορικά με το ποια από τις δύο κύριες μορφές διείσδυσης είναι προτιμότερη για τις ίδιες τις ΞΑΕ στην περίπτωση της Ελλάδας, από την έρευνα των Georgopoulos και Preusse (2009), προκύπτει υπεροχή στην απόδοση των ΞΑΕ μέσω διεθνών εξαγορών σε σχέση με τις *greenfield* ΞΑΕ. Ειδικότερα, προέκυψε ότι μετά από μια μακρά περίοδο λειτουργίας οι ξένες θυγατρικές εταιρείες που δημιουργήθηκαν από εξαγορές διαμορφώνουν ένα μεγαλύτερο επιχειρησιακό μέγεθος, καταλαμβάνουν μεγαλύτερα μερίδια αγοράς, επιτυγχάνουν παραγωγή υψηλότερης έντασης κεφαλαίου και παράγουν περισσότερο διαφοροποιημένα προϊόντα σε σχέση με τις *greenfield* θυγατρικές εταιρείες (Georgopoulos και Preusse, 2009: 601).

Τέλος, οι Kyrkilis και Koboti (2015) στην πρόσφατη εμπειρική έρευνά τους σχετικά με τη μορφή εισόδου στην ελληνική αγορά που προτιμούν οι ξένοι επενδυτές λόγω της έλλειψης προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, διερευνούν και την τρίτη μορφή εισόδου των ΞΑΕ - αυτή των joint ventures - και συμπεραίνουν ότι η προτιμότερη μορφή εισόδου των ξένων επενδυτών στην ελληνική αγορά θεωρείται αυτή η οποία επιτυγχάνεται μέσω της εγκαθίδρυσης θυγατρικών στις οποίες κατέχουν την πλειοψηφία της ιδιοκτησίας, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος αντιγραφής της τεχνολογίας ιδιαίτερα σε τομείς χαμηλής τεχνολογίας όπου η αντιγραφή της είναι πολύ πιο εύκολη, παρά μέσω μορφών joint ventures (κοινοπραξιών), οι οποίες είναι προτιμότερες σε χώρες με ισχυρή προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων.

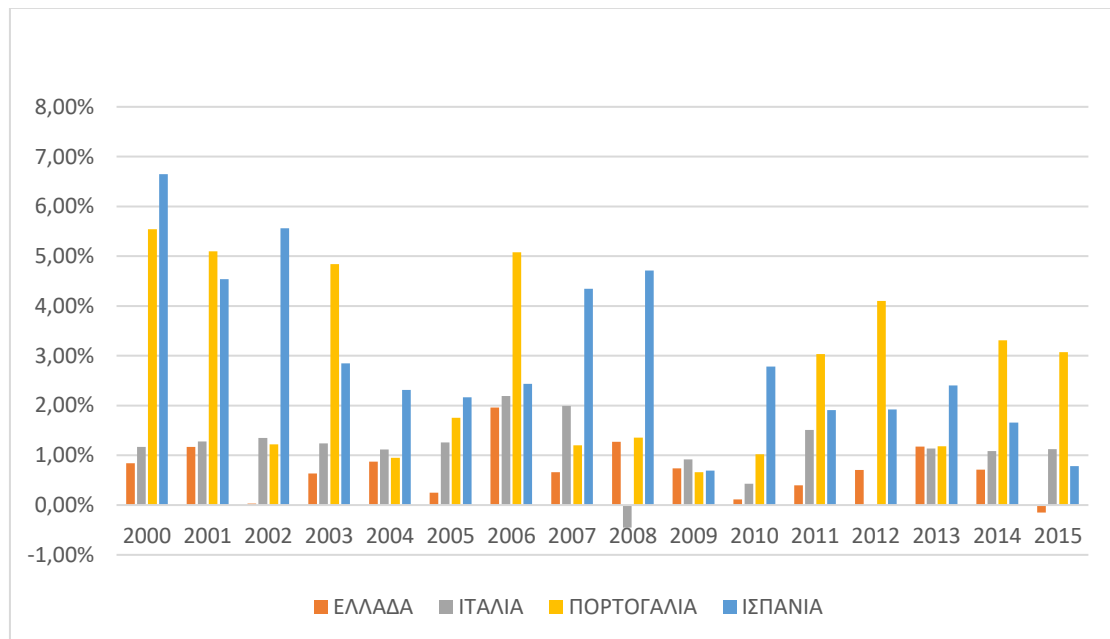
4.2.3 Σύγκριση των επιδόσεων της Ελλάδας στην προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων με χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Βαλκανικής χερσονήσου

4.2.3.1 Σύγκριση της Ελλάδας με τις χώρες της Μεσογείου και το σύνολο των χωρών της Ε.Ε.

Επειδή στα διαγράμματα 4.1 και 4.2, τα οποία έχουν ήδη παρουσιαστεί, εμφανίζεται η πορεία των ΞΑΕ της Ελλάδας, δεν είναι δυνατόν από τα στοιχεία τα οποία παρουσιάζουν, να επιβεβαιωθούν ή να διαψευστούν όσα γράφτηκαν παραπάνω για τα όχι και τόσο αξιόλογα επιτεύγματα της χώρας στην προσέλκυση διεθνών επενδυτών, επιβάλλεται τα στοιχεία τα οποία αφορούν στις ξένες άμεσες επενδύσεις της Ελλάδας να συγκριθούν με αυτά άλλων χωρών. Έτσι επιχειρείται σε πρώτη φάση μια σύγκριση της Ελλάδας με τις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (οι οποίες συνεξετάζονται μαζί με τις μικρότερου μεγέθους χώρες-νησιά της Κύπρου και της Μάλτας) οι οποίες

αποτελούν τον λεγόμενο «Ευρωπαϊκό Νότο», δηλαδή με την Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ισπανία, χώρες οι οποίες κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης αντιμετώπισαν και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν προβλήματα χρέους παρόμοια με αυτά της Ελλάδας, σε μικρότερο ίσως βαθμό. Στις χώρες αυτές, όπως προκύπτει και από το γράφημα 4.8, στο οποίο εξετάζεται η χρονική περίοδος 2000-2015, οι εισερχόμενες ροές ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ τους υπερτερούν έναντι των ελληνικών, έστω και αν στην περίπτωση της Ιταλίας με όχι πολύ μεγάλη ποσοστιαία διαφορά. Οι χώρες της Ιβηρικής Χερσονήσου, Πορτογαλία και Ισπανία όμως, έχουν εμφανώς τις καλύτερες επιδόσεις τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο συγκριτικά με την Ελλάδα και την Ιταλία.

Γράφημα 4.8: Εισροές ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου μεταξύ των ετών 2000 και 2015

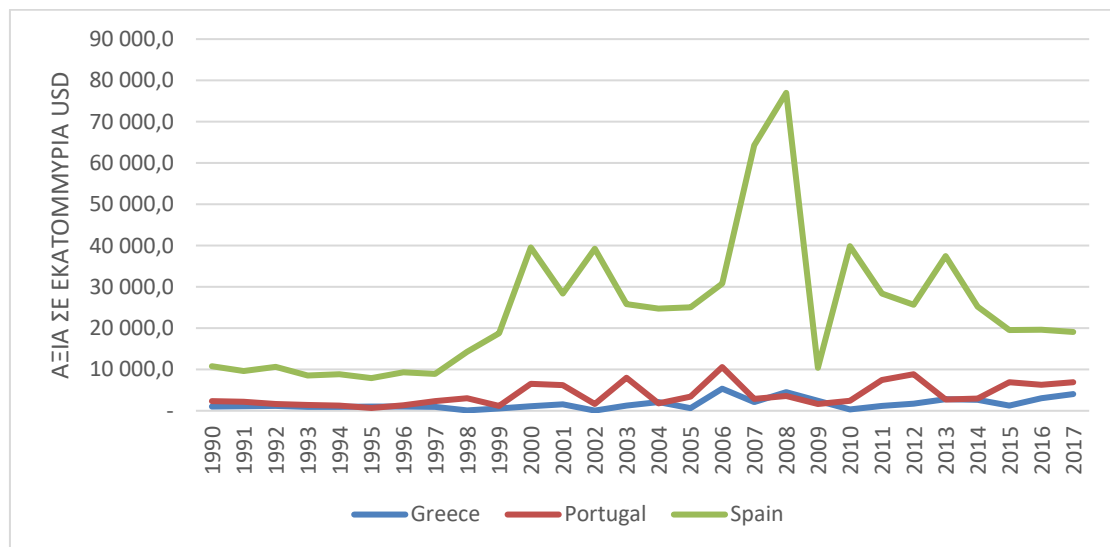
Πηγή: Ιδία επεξεργασία από δεδομένα UNCTAD (2016), World Investment Report

Στην περίπτωση της Πορτογαλίας η αποτελεσματικότερη προσέλκυση ΞΑΕ οφείλεται στην απλούστευση των διαδικασιών για τους ξένους επενδυτές, στην παροχή απαλλαγών από επιχειρησιακούς και άλλους φόρους και ταχυδρομικά τέλη σε ξένες επενδύσεις άνω των 35 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ, αλλά και στην παροχή κινήτρων όπως περιφερειακά κίνητρα, κίνητρα για εγχώριες πρώτες ύλες, για τη διεύρυνση της οικονομικής δραστηριότητας, για μικρές επενδύσεις, για επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού και για προγράμματα εκπαίδευσης των εργαζομένων (Λιαργκόβας, 2007: 131-133). Για την υποστήριξη, πληροφόρηση και εξυπηρέτηση

των ξένων επενδυτών στην Πορτογαλία δημιουργήθηκε η ICEP – η οποία είναι οργανισμός αντίστοιχος με τον ελληνικό «Enterprise Greece» – και με επιπρόσθετους στόχους της την υποστήριξη εκτός των εισερχόμενων και των εξερχόμενων ΞΑΕ της Πορτογαλίας, καθώς και την προώθηση του τουριστικού προϊόντος της (Λιαργκόβας, 2007).

Επίσης στην περίπτωση της Ισπανίας οι εφαρμοζόμενες πολιτικές για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, κατά τον Λιαργκόβα (2007) επικεντρώνονται σε φοροαπαλλαγές καθώς και στην παροχή κινήτρων προς τους επενδυτές, τα οποία διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) γενικά κίνητρα, που περιλαμβάνουν προγράμματα κατάρτισης και επιδοτήσεις για νέες θέσεις εργασίας, β) επενδυτικά κίνητρα σε ειδικούς τομείς της οικονομίας και γ) κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης. Αναφορικά με τις υπηρεσίες και φορείς που προωθούν τις επενδύσεις στη χώρα, αυτές λειτουργούν τόσο σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, όσο και σε επίπεδο κεντρικής κυβέρνησης με ρόλο συντονιστικό και συμβουλευτικό (Λιαργκόβας, 2007:134).

Γράφημα 4.9: Εξελικτική πορεία εισροών ΞΑΕ Ελλάδας, Ισπανίας και Πορτογαλίας για την χρονική περίοδο 1990-2017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων UNCTAD (2018), World Investment Report

Στο παραπάνω γράφημα (4.9) απεικονίζεται η εξέλιξη των εισροών ΞΑΕ στις δύο χώρες της Ιβηρικής Χερσονήσου και στην Ελλάδα σαν απόλυτο μέγεθος, για τη χρονική περίοδο 1990-2017. Ενώ τέλος, προκειμένου να επιτευχθεί μια σύγκριση με το σύνολο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να αναδειχθεί το μέγεθος των ΞΑΕ σε σχέση με το ΑΕΠ των χωρών αυτής, στον πίνακα 4.1 ο οποίος ακολουθεί

καταγράφεται το απόθεμα των ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ μεταξύ των ετών 2007-2016. Σ' αυτόν φαίνεται καθαρά το πολύ χαμηλό ποσοστό της Ελλάδας και της Ιταλίας σε όλα τα υπό εξέταση έτη σε σχέση με το σύνολο των χωρών της Ε.Ε., σε αντίθεση με μικρές πληθυσμιακά χώρες, γεγονός που συνεπάγεται και χαμηλό ΑΕΠ, όπως είναι η Μάλτα, η Κύπρος και το Λουξεμβούργο, των οποίων τα ποσοστά αποθέματος ΞΑΕ είναι ιδιαίτερα υψηλά. Σημαντικά όμως ποσοστά (> 100%) καταγράφονται και στα αποθέματα ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ για δύο χώρες με μεγαλύτερα πληθυσμιακά μεγέθη από τις προαναφερθείσες και υψηλότερα ΑΕΠ, όπως η Ιρλανδία και το Βέλγιο. Τα συγκριτικά αυτά συμπεράσματα φαίνονται ακόμη πιο καθαρά στο γράφημα 4.10, στο οποίο απεικονίζεται το μέσο ετήσιο εισόδημα ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος για τις χώρες της Ε.Ε. το ίδιο χρονικό διάστημα.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το απόθεμα των ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ των υπόλοιπων Βαλκανικών χωρών και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, οι οποίες είναι μέλη της Ε.Ε. και ξεπέρασαν πλέον το στάδιο της οικονομικής μετάβασης από το σοσιαλισμό μετεξελισσόμενες σε οικονομίες της αγοράς, όπως η Ουγγαρία, η Βουλγαρία, η Τσεχία, η Εσθονία και η Λετονία. Στις χώρες αυτές καταγράφονται εντυπωσιακά υψηλά ποσοστά (Γράφημα 4.10) σε σχέση με την Ελλάδα, γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι η οικονομική τους ανάπτυξη βασίζεται σε σημαντικό βαθμό στις ξένες επενδύσεις. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η Σλοβενία, η οποία όμως θεωρείται αναπτυγμένη χώρα με υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ και ίσως αυτό το γεγονός να δικαιολογεί το όχι ιδιαίτερα υψηλό μέσο ετήσιο απόθεμα των ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ της (28,9%). Αναπτυγμένες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, όπως η Γερμανία ή η Γαλλία παρουσιάζουν χαμηλό μέσο ετήσιο ποσοστό αποθέματος το εν λόγω χρονικό διάστημα, γεγονός απόλυτα φυσιολογικό καθώς αυτές οι χώρες θεωρούνται κατά κανόνα χώρες προέλευσης των ΞΑΕ για αρκετές από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες και είναι σε μικρότερο βαθμό αποδέκτες εισερχόμενων ΞΑΕ.

Ενώ μια απεικόνιση αυτή τη φορά των μέσων **καθαρών εισροών** ΞΑΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ στο σύνολο των χωρών της Ε.Ε. το χρονικό διάστημα 2002-2017 παρουσιάζεται στο χάρτη 4.1, στον οποίο φαίνεται καθαρά η υστέρηση της Ελλάδας (με ποσοστό 0,92%) και της Δανίας (με ποσοστό 0,67%) όσο αφορά στη συμμετοχή των ΞΑΕ στη σύνθεση του ΑΕΠ τους. Ακόμη παρουσιάζεται και η σημαντική συμβολή των ΞΑΕ στο ΑΕΠ του Λουξεμβούργου, της Ολλανδίας και της Κύπρου, με

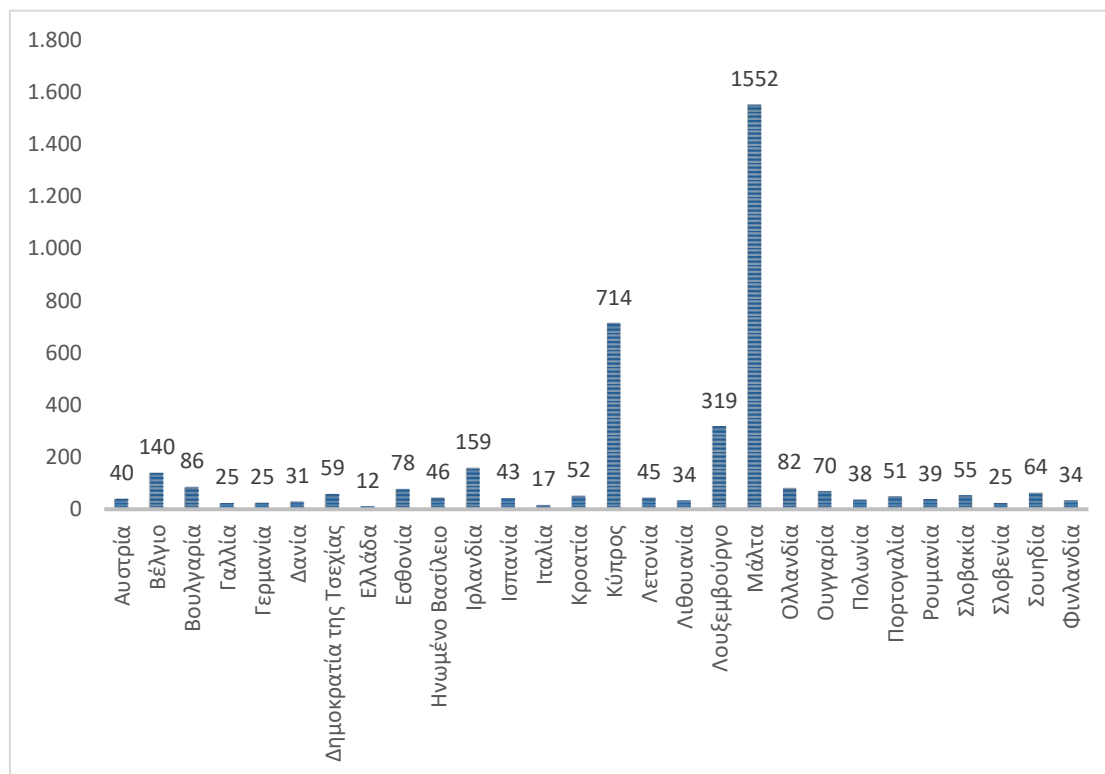
ποσοστά που υπερβαίνουν το 20%, με την Ουγγαρία και το Βέλγιο να έπονται με ποσοστό πάνω από 10% του ΑΕΠ τους. Από τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. ξεχωρίζουν τα ποσοστά δύο πρώην μεταβατικών οικονομιών, αυτών της Βουλγαρίας και η Εσθονίας με ποσοστά τα οποία προσεγγίζουν το 10%.

Πίνακας 4.1: Απόθεμα εισερχόμενων ΞΑΕ ως ποσοστό (%) του Α.Ε.Π. των χωρών της Ε.Ε. τη δεκαετία 2007-2016

ΧΩΡΑ	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ευρωπαϊκή Ένωση	40,2	34,6	43,7	43,3	41,8	45,8	45,4	42,3	47,8	46,7
Αυστρία	41,2	33,9	42,4	41,1	35,6	40,4	41,7	40,0	43,8	40,4
Βέλγιο	171,6	164,0	199,2	180,3	178,7	102,9	109,9	89,4	100,0	101,7
Βουλγαρία	85,4	81,0	94,9	88,9	79,6	90,2	90,2	83,0	85,5	80,4
Γαλλία	23,4	19,2	24,0	23,8	24,4	25,4	27,1	24,6	28,5	28,3
Γερμανία	27,6	20,9	28,1	27,9	26,5	30,4	25,8	21,9	23,4	22,2
Δανία	34,8	29,4	32,1	30,1	28,6	30,0	27,5	30,4	33,2	31,9
Δημοκρ. της Τσεχίας	59,6	48,1	61,1	62,1	52,9	65,8	64,0	58,5	63,0	59,7
Ελλάδα	16,7	10,7	12,7	11,7	10,1	10,1	10,8	9,1	12,0	14,1
Εσθονία	70,4	63,6	80,4	79,6	70,5	82,1	88,0	78,8	84,6	83,0
Ηνωμένο Βασίλειο	36,7	31,4	43,2	43,9	44,3	54,2	55,6	54,2	49,2	45,5
Ιρλανδία	75,4	68,5	106,1	129,1	120,8	169,7	171,0	162,6	305,6	286,0
Ισπανία	39,5	35,8	42,1	43,8	42,2	48,2	47,0	44,0	46,7	45,2
Ιταλία	17,1	13,7	16,6	15,4	15,6	18,1	17,1	16,4	18,5	18,7
Κροατία	69,4	39,5	52,6	52,8	45,3	52,5	51,7	50,8	53,3	54,8
Κύπρος	75,5	643,7	716,0	773,6	647,1	880,2	884,7	770,5	887,6	864,3
Λετονία	35,5	31,6	44,3	45,9	42,5	48,1	52,7	47,6	54,5	51,5
Λιθουανία	37,9	26,9	35,2	36,0	32,8	37,2	37,7	31,8	35,5	32,2
Λουξεμβούργο	272,6	225,8	340,9	325,0	378,5	296,3	181,8	355,8	399,6	412,7
Μάλτα	1.406,8	1.298,0	1.464,3	1.481,9	1.536,9	1.798,8	1.819,3	1.548,2	1.607,6	1.554,1
Ολλανδία	91,3	68,8	75,1	70,2	68,3	80,0	89,9	81,4	95,8	103,9
Ουγγαρία	68,6	56,0	76,1	69,7	60,9	81,7	80,6	71,3	69,4	61,8
Πολωνία	38,3	28,0	38,3	39,2	31,1	39,7	43,7	38,8	38,3	39,8
Πορτογαλία	49,8	40,1	48,4	48,2	42,3	52,9	55,2	52,3	58,7	57,7
Ρουμανία	35,9	30,9	41,6	40,5	37,3	44,5	43,2	36,6	39,5	38,4
Σλοβακία	61,9	52,0	58,9	56,1	52,9	59,0	58,9	49,3	50,0	46,5
Σλοβενία	22,7	21,4	22,4	22,2	22,4	26,4	25,7	25,0	29,4	28,9
Σουηδία	60,9	54,9	78,3	72,2	63,0	69,8	67,8	55,9	61,0	56,6
Φινλανδία	35,9	29,3	33,8	34,9	32,6	37,6	32,9	33,7	34,6	34,5

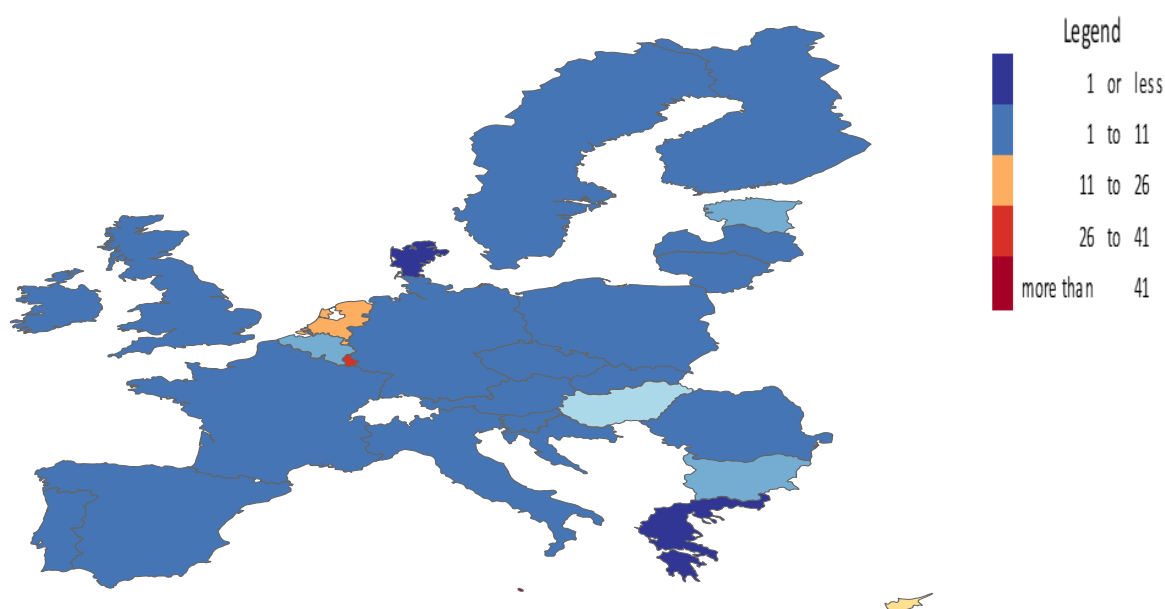
Πηγή: UNCTAD (2017), World Investment Report

Γράφημα 4.10 : Μέσο ετήσιο απόθεμα εισερχόμενων ΞΑΕ ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ των χωρών της Ε.Ε. τη δεκαετία 2007-2016

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων UNCTAD (2017), World Investment Report

Χάρτης 4.1: Καθαρές εισροές ΞΑΕ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ποσοστό του ΑΕΠ για το χρονικό διάστημα 2002-2017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων της World Bank

4.2.3.2 Σύγκριση της Ελλάδας με τις χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου και την Κύπρο

Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί μία ξεχωριστή σύγκριση με τις γείτονες χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου επικεντρωμένη στη δεκαετία 2006 – 2015. Όπως φαίνεται τόσο στον πίνακα 4.2 όσο και στο γράφημα 4.9, οι εισροές ΞΑΕ στην Ελλάδα είναι υποδεέστερες σε σχέση με αυτές της Βουλγαρίας και τις Ρουμανίας, χώρες οι οποίες μέχρι πριν λίγα χρόνια ανήκαν στις οικονομίες υπό μετάβαση ¹⁶ και έγιναν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μόλις το 2007¹⁶ δεν ανήκουν στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, στην οποία είναι ενταγμένη η Ελλάδα, ενώ υστερούν και από άποψη γεωπολιτικής θέσης σε σχέση με την Ελλάδα. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο και στο γεγονός ότι πριν από την οικονομική κρίση υλοποιήθηκαν σημαντικές επενδύσεις προερχόμενες από ελληνικές επιχειρήσεις. Αλλά και η Σερβία, με μια οικονομία που κατατάσσεται ακόμη στις οικονομίες υπό μετάβαση (UNCTAD, 2016), με τα προβλήματα του πολέμου που τη συνόδευαν από το τέλος του προηγούμενου αιώνα και η οποία δεν έχει το γεωγραφικό πλεονέκτημα της πρόσβασης στη θάλασσα, υπερέχει της Ελλάδας στις εισροές ΞΑΕ. Τέλος επιχειρείται σύγκριση και με την Κροατία, μια χώρα η οποία προέκυψε, όπως και η Σερβία, από τη διάσπαση της ενωμένης Γιουγκοσλαβίας και αποτέλεσε το τελευταίο μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού εντάχθηκε σ' αυτή το 2013. Η Κροατία έχει το πλεονέκτημα της θαλάσσιας πρόσβασης στην Αδριατική, πλην όμως υστερεί σαν μέγεθος χώρας και σαν μέγεθος πληθυσμού σε σύγκριση με την Ελλάδα. Και αυτή, όπως φαίνεται από τον πίνακα 4.2, έχει να επιδείξει καλύτερες επιδόσεις από την Ελλάδα στις συνολικές εισροές ΞΑΕ τη δεκαετία 2006-2015.

---

¹⁶ Ως οικονομίες υπό μετάβαση χαρακτηρίζονται οι χώρες οι οποίες μέχρι το 1989 είχαν σοσιαλιστικό καθεστώς και κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες (Cohn,T., 2009) και μετασχηματίστηκαν στη συνέχεια σε φιλελεύθερες οικονομίες (οικονομίες της αγοράς).

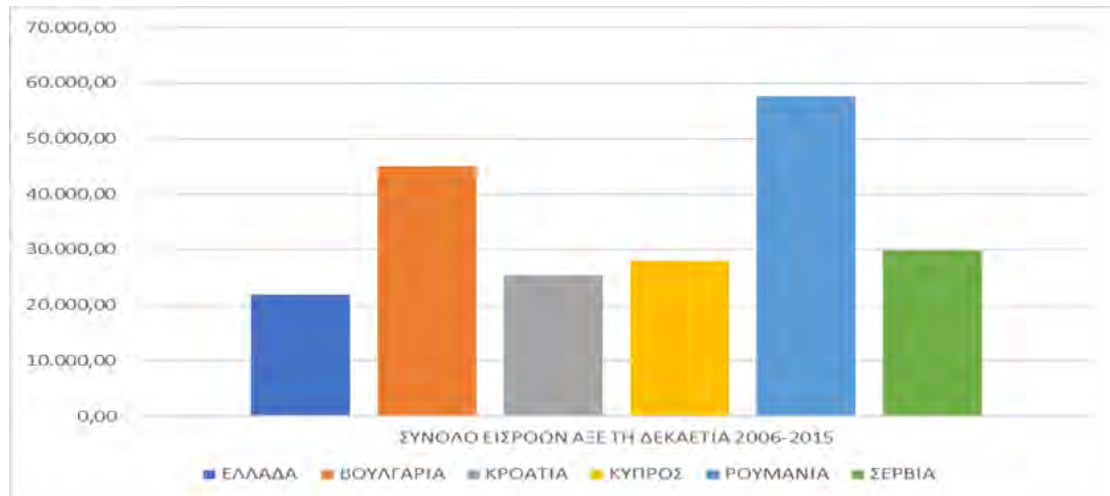
Πίνακας 4.2: Εισροές ΞΑΕ σε χώρες των Βαλκανίων και την Κύπρο για τη χρονική περίοδο 2006-2015 (σε εκατομμύρια Δολάρια ΗΠΑ)

ΧΩΡΑ	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ΕΛΛΑΔΑ	5 354,9	2 111,3	4 498,6	2 436,4	329,9	1 144,1	1 739,7	2 817,5	1 670,4	- 289,5
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	7 804,9	12 388,9	9 855,1	3 385,4	1 549,1	2 945,1	1 697,2	1 837,2	1 776,6	1 773,9
ΚΡΟΑΤΙΑ	3 289,1	4 591,3	5 310,8	3 079,2	1 153,2	1 692,4	1 493,2	921,6	3 678,2	173,9
ΚΥΠΡΟΣ	1 833,9	2 226,1	2 445,9	3 687,2	39 604,1	- 21 418,7	7 341,1	- 12 574,3	308,2	4 534,1
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	10 858,1	9 732,8	13 491,5	4 665,4	3 041,0	2 362,9	3 198,5	3 601,4	3 211,4	3 388,9
ΣΕΡΒΙΑ	4 255,7	4 405,9	3 971,9	2 896,1	1 686,1	4 932,3	1 298,6	2 052,5	1 996,1	2 346,6

Πηγή: UNCTAD (2016), World Investment Report

Στον συγκριτικό πίνακα 4.2 και το γράφημα 4.11, έχει συμπεριληφθεί και η Κύπρος, η οποία είναι ένα από τα μεγάλα νησιά της Μεσογείου – πλην όμως μικρό σαν πληθυσμιακό μέγεθος – που συνδέεται με ισχυρούς ιστορικούς και πολιτικούς δεσμούς με την Ελλάδα, ενώ κοινό τους σημείο είναι και η γλώσσα. Η Κυπριακή Δημοκρατία όπως είναι η επίσημη ονομασία της χώρας εντάχθηκε στην ευρωζώνη την 1/1/2008. Και η οικονομία της Κύπρου, όπως και αυτή της Ελλάδας, δέχθηκε σοβαρό πλήγμα από την οικονομική κρίση, ενώ στην περίπτωση της Κύπρου τα αίτια ήταν διαφορετικά και ανάγονται στο χρηματοπιστωτικό της σύστημα. Το αποτέλεσμα όμως και στην περίπτωση της Κύπρου ήταν η υπογραφή μνημονίου με τις δανείστριες χώρες το 2013, με αρνητικές επιπτώσεις για τα μακροοικονομικά της μεγέθη. Οι επιδόσεις της όμως στην προσέλκυση ξένων επενδυτών είναι καλύτερες από αυτές της Ελλάδας, με εξαίρεση το 2011 και τη χρονιά κατά την οποία αντιμετώπισε τα σοβαρότερα προβλήματα από την οικονομική κρίση (2013), ενώ από τον παραπάνω πίνακα (4.2) φαίνεται πάλι το 2015 να ξεπερνιούνται τα προβλήματα των προηγούμενων ετών, επιτυγχάνοντας εντυπωσιακή αύξηση εισροών ΞΑΕ. Οι ξένες επενδύσεις στην Κυπριακή δημοκρατία αφορούν κυρίως στους τομείς των χρηματοοικονομικών, του τουρισμού και των ναυτιλιακών υπηρεσιών. Πριν από την χρηματοπιστωτική κρίση του 2013 μάλιστα χαρακτηριζόταν ως ένας από τους «φορολογικούς παραδείσους», με τις Ρωσικές επιχειρήσεις να αξιοποιούν στο έπακρο αυτό το πλεονέκτημα και να επενδύουν σημαντικά κεφάλαια στην Κύπρο (Christie, 2003).

Γράφημα 4.11: Σύγκριση συνολικών εισροών ΞΑΕ της Ελλάδας με βαλκανικές χώρες και την Κύπρο τη δεκαετία 2006-2015

Πηγή: Ιδία επεξεργασία από δεδομένα UNCTAD (2016), World Investment Report

Στις συνολικές εισροές ΞΑΕ της δεκαετίας 2006-2015 στο γράφημα 4.11, διαφαίνεται η υπεροχή της Ρουμανίας, η οποία με βάση την αναφορά των Birsan και Buiga (2008) παρουσίασε μεγάλη πρόοδο από το 1998 και μετά και στηρίχθηκε στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις, με ιδιωτικοποιήσεις μεγάλης κλίμακας εταιρειών κρατικής ιδιοκτησίας, καθώς και στην υλοποίηση των προαπαιτούμενων για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία συνέβαλε στην αύξηση της εμπιστοσύνης των ξένων επενδυτών. Όμως εκτός από τις *brownfield* επενδύσεις, που προέρχονταν από εξαγορές κρατικών εταιρειών, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στη Ρουμανία κατόρθωσαν να προσελκύσουν και επενδύσεις τύπου *greenfield* και πλέον η στόχευση είναι σε νέες *greenfield* ξένες επενδύσεις, από τη στιγμή που έχουν απομείνει λίγες κρατικές εταιρείες διαθέσιμες για ιδιωτικοποιήσεις στο μέλλον (Birsan και Buiga, 2008).

Στο προηγούμενο συγκριτικό γράφημα 4.11, η Ελλάδα καταλαμβάνει την τελευταία θέση όσο αφορά στο σύνολο των εισροών τη δεκαετία 2006-2015 μεταξύ των έξι χωρών που εξετάζονται, με συνολικές εισροές ΞΑΕ 21.813,24 εκατομμύρια δολάρια. Η υστέρηση της Ελλάδας στην προσέλκυση ΞΑΕ σε σχέση με τις βαλκανικές χώρες και την Κύπρο επιβεβαιώνεται όχι μόνο από τα παραπάνω δεδομένα όπου οι ΞΑΕ εξετάστηκαν σαν απόλυτο μέγεθος με βάση τις εισροές, αλλά και ως ποσοστό του ΑΕΠ τους (πλην της Σερβίας που δε συμπεριλαμβάνεται στη σύγκριση αυτή), όπως εμφανίζεται στο γράφημα 4.10 που προηγήθηκε και αφορούσε το σύνολο των χωρών της Ε.Ε.

4.3 Τομεακή και κλαδική κατανομή ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα και στις βαλκανικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

4.3.1 Τομεακή και κλαδική κατανομή ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα

Εδώ και τουλάχιστον τρεις δεκαετίες η επικρατούσα τάση στις παγκόσμιες ΞΑΕ, όπως αυτή προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία για το απόθεμά τους, θεωρείται η συγκεντρωση των επενδύσεων στον τομέα των υπηρεσιών. Αυτή η τάση φαίνεται ξεκάθαρα μετά το 1990, όταν το ποσοστό των παγκόσμιων ΞΑΕ στον τομέα των υπηρεσιών ξεπέρασε το 50% και με στοιχεία του 2012 αυτό έχει φτάσει να είναι υπερδιπλάσιο του ποσοστού του μεταποιητικού τομέα, καθώς οι ΞΑΕ στις υπηρεσίες συγκεντρώνουν ποσοστό περίπου 63% έναντι 26% της μεταποίησης, με τον πρωτογενή τομέα να μην συγκεντρώνει ιδιαίτερο επενδυτικό ενδιαφέρον και το ποσοστό του να βρίσκεται κάτω και από 10% του παγκόσμιου αποθέματος ΞΑΕ (UNCTAD, 2015).

Και στην Ελλάδα οι καθαρές εισροές ΞΑΕ τις δύο τελευταίες δεκαετίες στο συντριπτικό τους ποσοστό αφορούν κλάδους των υπηρεσιών (τριτογενής τομέας) με εξαίρεση το έτος 2010. Η τάση αυτή υπαγορεύθηκε κυρίως από την ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας, την απελευθέρωση των τηλεπικοινωνιών, καθώς και την τόνωση του εμπορίου πριν από την έναρξη της κρίσης· ενώ τα τελευταία χρόνια διαπιστώνεται μια τάση για επενδύσεις σε ακίνητα και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

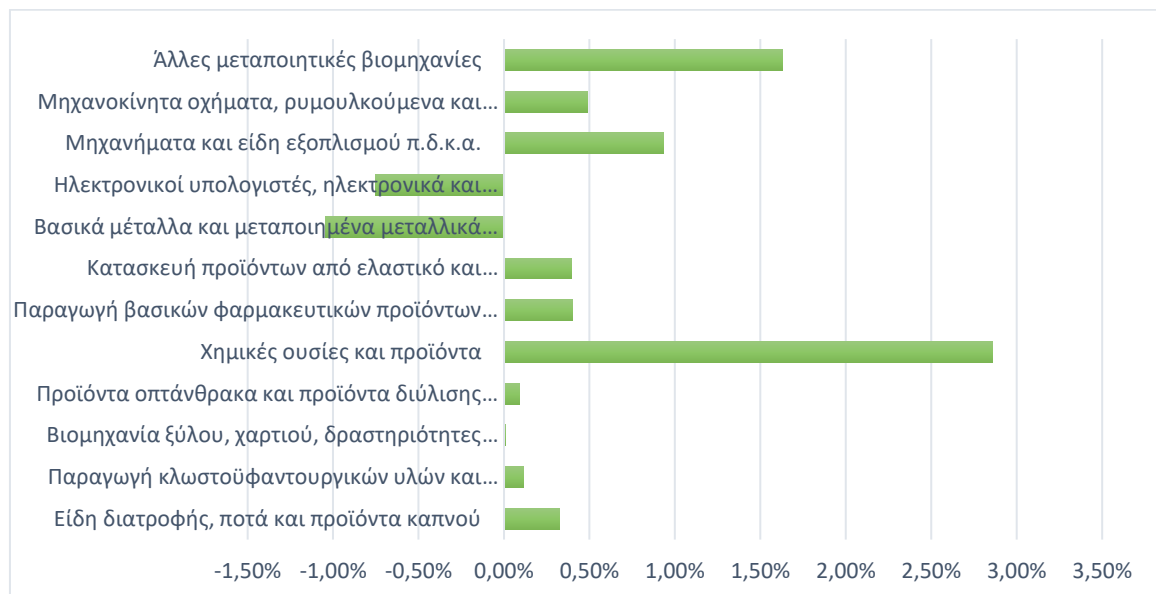
Σε αντίθεση με τον κλάδο των υπηρεσιών, στον πρωτογενή τομέα οι ξένες επενδύσεις είναι περιορισμένες¹⁷, γεγονός αντιφατικό για μια χώρα όπως η Ελλάδα με αποδεδειγμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα στον τομέα αυτό, όπως είναι το κλίμα της και το έδαφός της (Theocharopoulos et al., 2006). Και οι κλάδοι όμως του μεταποιητικού (δευτερογενή) τομέα, όχι μόνο δεν συγκεντρώνουν μεγάλο μερίδιο στο σύνολο των ΞΑΕ, αλλά τα τελευταία χρόνια διαφαίνεται ότι σημειώνουν πτώση στην προσέλκυση των εισερχόμενων ξένων επενδύσεων και ειδικότερα τα έτη 2007-2008 και 2013-2014, εμφανίζουν στο σύνολό τους αρνητικό πρόσημο, γεγονός το οποίο αναδεικνύει την τάση των ξένων επενδυτών του τομέα να μεταφέρουν σε άλλες χώρες

---

¹⁷ Στο σύνολο του πρωτογενή τομέα οι ΞΑΕ εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό, παρά το γεγονός ότι οι ΞΑΕ στα ορυχεία και λατομεία παρουσιάζουν θετική πορεία τα τελευταία χρόνια, με αξιοσημείωτο γεγονός την καταγραφή ποσοστού 28,6% επί του συνόλου των ΞΑΕ το έτος 2010, σύμφωνα με τα ετήσια κλαδικά στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος.

τις επενδύσεις τους. Εξαίρεση φαίνεται να αποτελεί ο κλάδος των χημικών ουσιών και προϊόντων, στον οποίο συνεισφέρουν ουσιαστικά οι ξένες επενδύσεις του τομέα. Ακόμη μικρή θετική συμβολή στις εισερχόμενες ΞΑΕ προσφέρουν οι μεταποιητικοί κλάδοι της κατασκευής μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού και ο κλάδος της κατασκευής οχημάτων, τη χρονική περίοδο 2002-2017. Παρατηρώντας τους υπόλοιπους κλάδους¹⁸ στη μεταποιητική βιομηχανία (Γράφημα 4.12), διαπιστώνεται ότι αυτοί οι οποίοι ασχολούνται με την παραγωγή βασικών μετάλλων και την κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με την κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων καταγράφουν συνολικά μεταξύ των ετών 2002 και 2017 αρνητικό ποσοστό στις εισροές καθαρών ξένων επενδύσεων. Αντίθετα αξιόλογες είναι οι καθαρές εισροές ΞΑΕ το χρονικό διάστημα 2002-2017 στους κλάδους των κατασκευών και της ενέργειας (παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και φυσικού αερίου), όπως φαίνεται και στα γραφήματα 4.13 και 4.15, με συνολικό ποσοστό για τις κατασκευές της τάξης του 2,74%, ενώ για τον ενεργειακό κλάδο 3,67%

Γράφημα 4.12: Ποσοστιαία αναλογία κλάδων της μεταποιητικής βιομηχανίας στις καθαρές εισροές ΞΑΕ κατά τα έτη 2002-2017¹⁹

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

Στον τομέα των υπηρεσιών, του οποίου το μερίδιο στο σύνολο των καθαρών εισροών ΞΑΕ ξεπέρασε το 70% (Γράφημα 4.13) τη χρονική περίοδο 2002-2012, ο κλάδος που

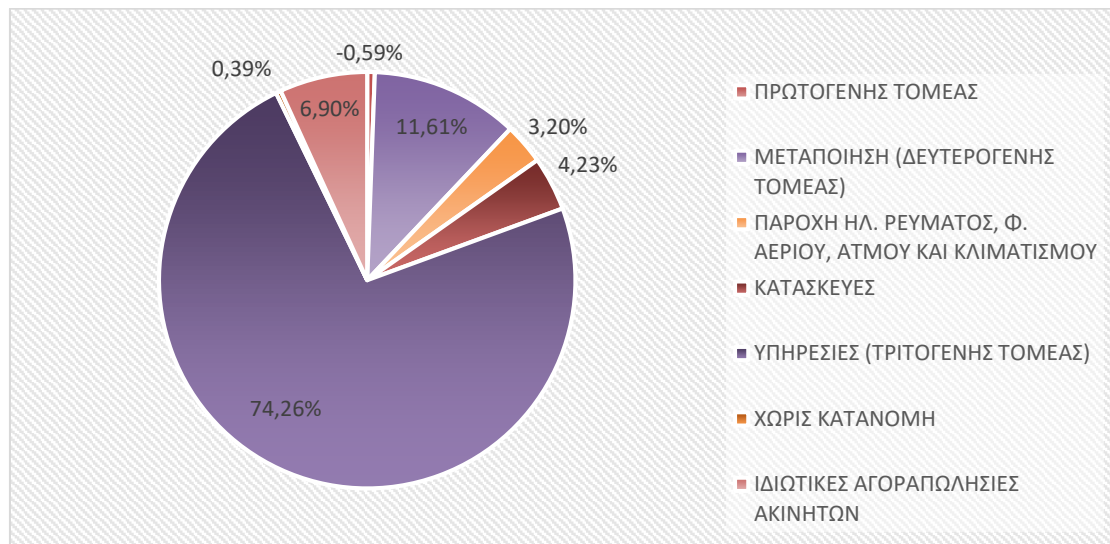
¹⁸ Η κατανομή στους κλάδους οικονομικών δραστηριοτήτων που προκύπτει από τα δεδομένα της Τράπεζας της Ελλάδος (2018), βασίζεται στο Eurostat Balance of Payments Vademecum

¹⁹ Τα στοιχεία που αφορούν στο έτος 2017 είναι προσωρινά.

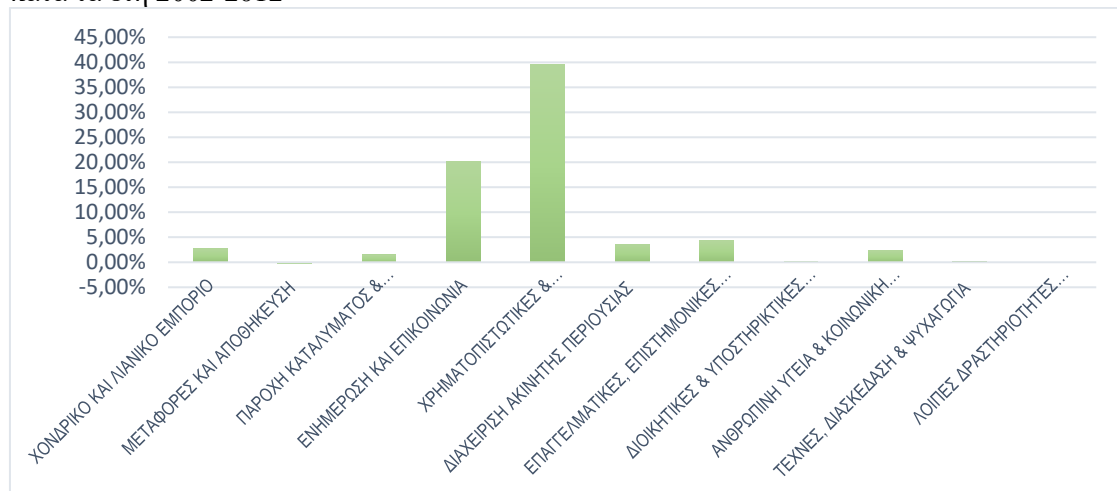
συγκεντρώνει την πλειοψηφία των ξένων επενδύσεων είναι αυτός των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων με συνολικό ποσοστό 39,56%, με δεύτερο αυτόν της ενημέρωσης και επικοινωνίας με ποσοστό 20,12% για το ίδιο χρονικό διάστημα. Την ίδια χρονική περίοδο οι κλάδοι που διερευνώνται με την παρούσα διατριβή εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό συμμετοχής στις ΞΑΕ του τριτογενή τομέα και συγκεκριμένα ο κλάδος των δραστηριοτήτων παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης εμφανίζει μερίδιο μόλις 1,48% στο σύνολο των καθαρών ΞΑΕ της Ελλάδας, ενώ ο κλάδος των μεταφορών και αποθήκευσης καταγράφει αρνητικό ποσοστό -0,28%.

Γράφημα 4.13: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ Ελλάδας ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας για τα έτη 2002-2012

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

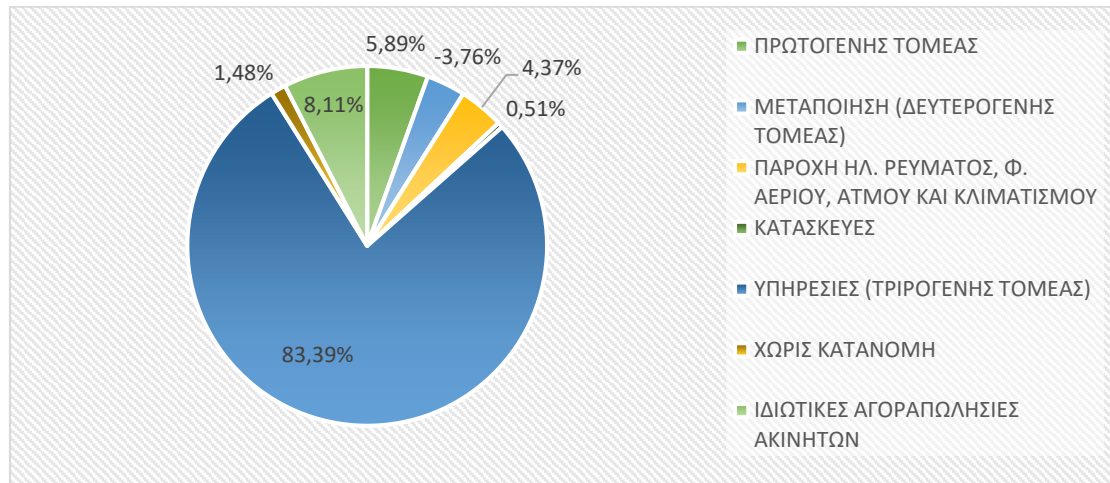
Γράφημα 4.14: Ποσοστιαία αναλογία κλάδων του τριτογενή τομέα στις καθαρές εισροές ΞΑΕ κατά τα έτη 2002-2012

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

Γράφημα 4.15: Μερίδιο ΞΑΕ Ελλάδας ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας για τα έτη 2013-2017²⁰

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

Γράφημα 4.16: Ποσοστιαία αναλογία κλάδων του τριτογενή τομέα στις καθαρές εισροές ΞΑΕ κατά τα έτη 2013-2017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

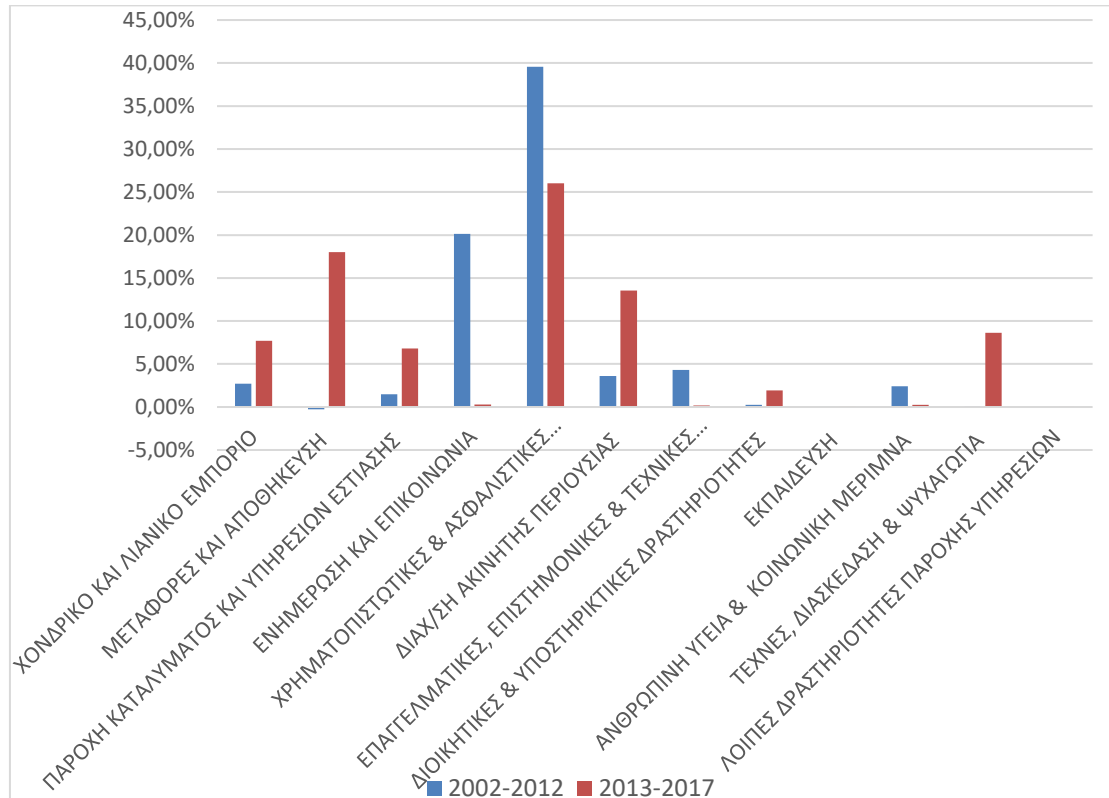
Οι τάσεις των τελευταίων ετών, όπως αυτές προκύπτουν από τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (Γράφημα 4.15), για την πενταετία 2013-2017, δείχνουν κατ' αρχάς ότι η συντριπτική πλειοψηφία των καθαρών εισροών ΞΑΕ συγκεντρώνεται στον τομέα των υπηρεσιών (83,39%). Το ποσοστό αυτό των υπηρεσιών βέβαια είναι πλασματικό και ανέρχεται σ' αυτό το επίπεδο λόγω της αποεπένδυσης (-3,76%) από πλευράς των ξένων μεταποιητικών εταιρειών, της απόσυρσης δηλαδή σημαντικών επενδυτικών

²⁰, ¹² Τα στοιχεία που αφορούν στο έτος 2017 είναι προσωρινά

κεφαλαίων του μεταποιητικού τομέα εκτός Ελλάδας. Επίσης στους επί μέρους κλάδους του τομέα (Γράφημα 4.16) παρατηρείται σημαντική ποσοστιαία μείωση των ξένων επενδύσεων του κλάδου των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων σε σχέση με το ποσοστό του το χρονικό διάστημα 2002-2012 (Γράφημα 4.14). Αποτυπώνεται δραστική μείωση των ξένων επενδύσεων οι οποίες αφορούν στον κλάδο «δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα» την πενταετία 2013-2017, οι οποίες αποθαρρύνθηκαν κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσης, καθώς ολοένα και περισσότεροι Έλληνες πολίτες στρέφονται στη δημόσια υγειονομική περίθαλψη αφού αδυνατούν να ανταποκριθούν οικονομικά στα νοσήλια που χρεώνουν τα ιδιωτικά νοσοκομεία και κλινικές. Σημαντική μείωση εισροών ΞΑΕ παρατηρείται το ίδιο χρονικό διάστημα και στον κλάδο της «ενημέρωσης και επικοινωνίας», το οποίο συγκριτικά με τη χρονική περίοδο 2002-2012 παρουσιάζει ποσοστιαία μείωση της τάξης του 19,83%. Αντίθετα παρατηρείται σημαντική αύξηση του ποσοστού του κλάδου της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας κατά 9,93% για την ίδια πενταετία. Η αύξηση αυτή μπορεί να αποδοθεί στην μεγάλη πτώση των τιμών στη συγκεκριμένη αγορά, λόγω της οικονομικής κρίσης. Από τα στοιχεία επίσης διαφαίνεται μια σημαντική αύξηση την πενταετία 2013-2017 των ποσοστών για τους κλάδους του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και των επισκευών – ο οποίος καταγράφει ποσοστό 7,69% στο σύνολο των ΞΑΕ – και στον κλάδο των «τεχνών, της διασκέδασης και ψυχαγωγίας» σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Εκρηκτική άνοδος παρατηρείται την περίοδο 2013-2017 στον κλάδο των μεταφορών και αποθήκευσης, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων κρατικών μεταφορικών εταιρειών και στην ανταπόκριση των ξένων επενδυτών να εισέλθουν κατ'αυτόν τον τρόπο στην Ελλάδα και να εξαγοράσουν μέρος ή και το σύνολο αυτών (όπως στην περίπτωση της Ferrovie dello Stato Italiane S.p.A. με την εξαγορά της ΤΡΑΙΝΟΣΕ). Την ίδια πορεία με τις επενδύσεις στις μεταφορές, ακολουθεί και ο κλάδος του τουρισμού και ειδικότερα ο κλάδος των «δραστηριοτήτων υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης», ο οποίος μπορεί να μην καταγράφει την εκρηκτική άνοδο του μεταφορικού κλάδου, αλλά το ποσοστό του έχει αυξηθεί την πενταετία 2013-2017 κατά 5,32% συγκριτικά με το χρονικό διάστημα 2002-2012. Οι μεταβολές αυτές στις τάξεις ανά κλάδο του τομέα των υπηρεσιών για ξένες επενδύσεις απεικονίζονται αναλυτικότερα στο συγκριτικό γράφημα 4.17 και ακολουθεί στη συνέχεια σύντομη παρουσίαση της κατανομής των ΞΑΕ ανά τομέα

οικονομικής δραστηριότητας στις βαλκανικές χώρες οι οποίες είναι ταυτόχρονα μέλη της Ε.Ε., με κλαδική ανάλυση στο δευτερογενή και ιδιαίτερα στον τριτογενή τομέα (υπηρεσίες), στον οποίο εστιάζει η παρούσα διατριβή.

Γράφημα 4.17: Σύγκριση μέσων ποσοστών καθαρών εισροών ΞΑΕ κλάδων του τομέα των υπηρεσιών για τα χρονικά διαστήματα 2003-2012 και 2013-2017²¹

Πηγή: Τράπεζας της Ελλάδος, ίδια επεξεργασία

4.3.2 Τομεακή – κλαδική κατανομή των ΞΑΕ στις βαλκανικές χώρες – μέλη της Ε.Ε.

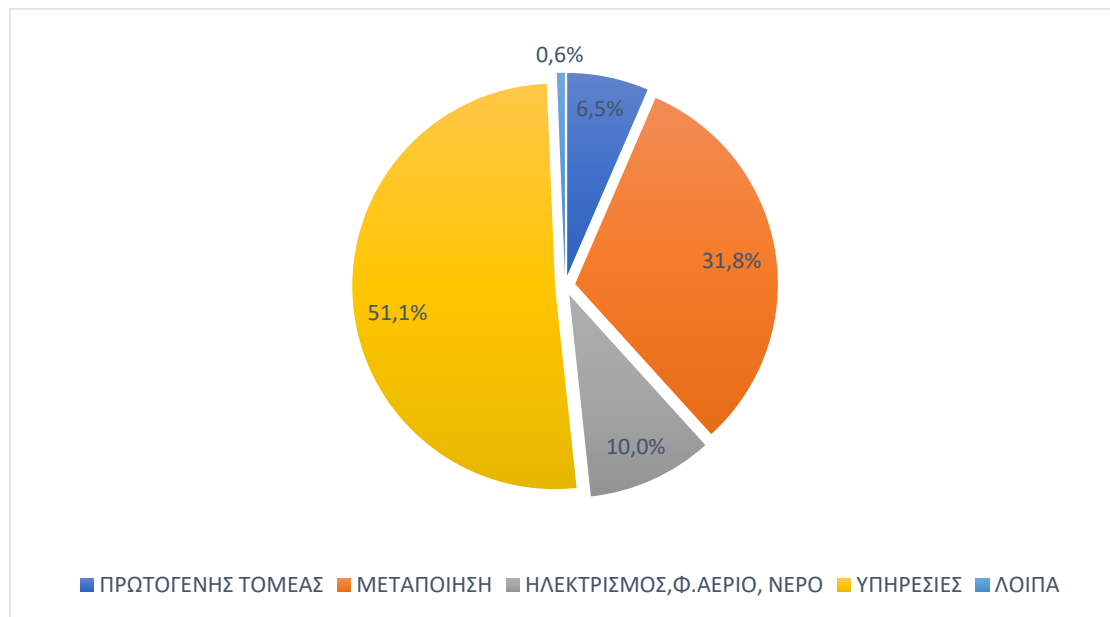
4.3.2.1 Τομεακή-κλαδική κατανομή των ΞΑΕ στη Ρουμανία

Όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, έτσι και στην αντίστοιχη της Ρουμανίας ο κυρίαρχος τομέας στις ΞΑΕ για την πενταετία 2013-2017 θεωρείται αυτός των υπηρεσιών, με ποσοστό όμως μικρότερο από αυτό της Ελλάδας, που ανέρχεται περίπου στο 51% (Γράφημα 4.18). Ο μεταποιητικός τομέας το ίδιο χρονικό διάστημα συγκεντρώνει μεγάλο ποσοστό ΞΑΕ (31,8%), σε αντίθεση με το αρνητικό ποσοστό το οποίο καταγράφει η Ελλάδα στις ξένες επενδύσεις του εν λόγω τομέα. Ο πρωτογενής

²¹ Τα στοιχεία που αφορούν στο έτος 2017 είναι προσωρινά.

τομέας και στην περίπτωση της Ρουμανίας δε φαίνεται να προσελκύει σημαντικό αριθμό ξένων επενδύσεων, αφού συγκεντρώνει μικρό ποσοστό της τάξης περίπου του 6,5% στο σύνολο των ΞΑΕ, παρόμοιο με αυτό του πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα. Ο κλάδος της ενέργειας καταγράφει μέσο ετήσιο ποσοστό για την πενταετία 2013-2017 της τάξης του 10%, αρκετά μεγαλύτερο από αυτό της Ελλάδας.

Γράφημα 4.18: Μερίδιο ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στη Ρουμανία, την πενταετία 2013-2017 σε όρους αποθέματος

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων της National Bank of Romania

Από την κλαδική κατανομή στον μεταποιητικό τομέα της Ρουμανίας την πενταετία 2013-2017, όπως αποτυπώνεται και στον πίνακα 4.3, ξεχωρίζει η βιομηχανία κατασκευής μεταφορικών μέσων με ποσοστό 6,2%, ακολουθούμενη από τη βιομηχανία χημικών, επεξεργασίας πετρελαίου, ελαστικών και πλαστικών προϊόντων (6,1%), τον μεταλλουργικό κλάδο και τη βιομηχανία τροφίμων, αναψυκτικών και καπνικών προϊόντων. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του μεταποιητικού τομέα στη Ρουμανία το υπό εξέταση χρονικό διάστημα είναι η απουσία αποεπένδυσης από μέρους των ξένων επενδυτών σε οποιονδήποτε κλάδο, σε αντίθεση με τον αντίστοιχο τομέα στην Ελλάδα στον οποίο ορισμένοι κλάδοι του καταγράφουν το ίδιο διάστημα αρνητικό ποσοστό στο σύνολο των ξένων άμεσων επενδύσεων. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο συγκριτικά χαμηλότερο κόστος εργασίας με ταυτόχρονα εκπαιδευμένο και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, σε συνδυασμό με το 'άνοιγμα του εμπορίου' και ένα φορολογικό καθεστώς πολύ ελκυστικό για τους ξένους επενδυτές του

μεταποιητικού τομέα (Birsan και Buiga, 2008). Αυτό είχε ως συνέπεια σημαντικοί ξένοι επενδυτές να προτιμούν την μετεγκατάσταση μερικώς ή και εξ ολοκλήρου των μεταποιητικών επιχειρήσεών τους στη Ρουμανία και άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης με παρόμοιες ευνοϊκές συνθήκες (Birsan και Buiga, 2008).

Πίνακας 4.3: Ετήσιο μέσο ποσοστό κλαδικής συμμετοχής ΞΑΕ στο μεταποιητικό τομέα της Ρουμανίας την πενταετία 2013-2017 σε όρους αποθέματος

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΜΕΣΟ ΕΤΗΣΙΟ ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΑΠΟΘΕΜΑΤΟΣ 2013-2017
Σύνολο μεταποιητικού τομέα	31,8%
Τρόφιμα, αναψυκτικά, καπνός	3,6%
Τσιμέντα, υαλικά, κεραμικά	2,3%
Ξύλινες κατασκευές (συμπεριλαμβάνονται έπιπλα)	1,7%
Βιομηχανία Η/Υ, ηλεκτρονικών, οπτικών & ηλεκτρικών προϊόντων	2,3%
Μηχανήματα και εξοπλισμός	2,4%
Μεταλλουργία	4,2%
Μεταφορικά μέσα	6,2%
Επεξεργασία πετρελαίου, χημικά, ελαστικά & πλαστικά προϊόντα	6,1%
Μεταξωτά, ένδυση, δερμάτινα	1,5%
Άλλοι μεταποιητικοί τομείς	0,9%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων της National Bank of Romania

Πίνακας 4.4: Ετήσιο μέσο ποσοστό κλαδικής συμμετοχής στον τομέα των υπηρεσιών της Ρουμανίας την πενταετία 2013-2017 σε όρους αποθέματος

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΜΕΣΟ ΕΤΗΣΙΟ ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΑΠΟΘΕΜΑΤΟΣ 2013-2017
Επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές δραστηριότητες & υποστηρικτικές υπηρεσίες	5,5%
Εμπόριο	12,3%
Κατασκευές και συναλλαγές από πωλήσεις ακίνητης περιουσίας	12,2%
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	0,7%
Χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση & ασφάλειες	13,1%
Τεχνολογίες της πληροφορίας & Επικοινωνίες	5,6%
Μεταφορές	1,7%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	51,1%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων της National Bank of Romania

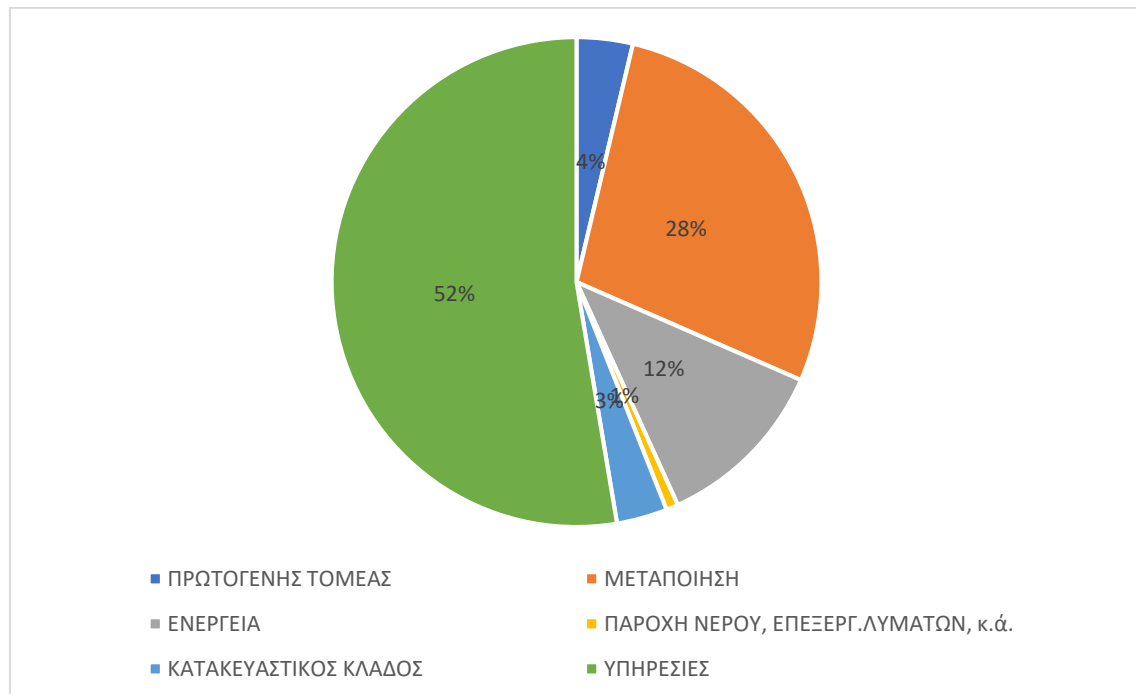
Όσον αφορά στον τομέα των υπηρεσιών για το ίδιο χρονικό διάστημα (2013-2017), ο κλάδος της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης και ασφαλειών είναι ο κυρίαρχος στις ΞΑΕ με ποσοστό 13,1% (Πίνακας 4.4), ποσοστό, το οποίο είναι όμως πολύ

χαμηλότερο από αυτό του ίδιου κλάδου στην Ελλάδα που υπερβαίνει το 25% στο σύνολο των ΞΑΕ. Ακολουθούν με σημαντικό μερίδιο του τομέα ο κλάδος του εμπορίου και αυτός των κατασκευών και συναλλαγών από πωλήσεις ακίνητης περιουσίας. Οι κλάδοι των μεταφορών και του τουρισμού (ξενοδοχεία και εστιατόρια) συγκεντρώνουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά ΞΑΕ από τα αντίστοιχα της Ελλάδας, το ίδιο χρονικό διάστημα.

4.3.2.2 Τομεακή-κλαδική κατανομή των ΞΑΕ στη Βουλγαρία

Η μεγαλύτερη συγκέντρωση ξένων επενδύσεων και στη Βουλγαρία για την πενταετία 2013-2017, παρατηρείται στον τομέα των υπηρεσιών, με μέσο ετήσιο ποσοστό περίπου 52% (Γράφημα 4.19), το οποίο όμως με την προσθήκη των χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων, για τις οποίες δεν παρέχονται στοιχεία για το εν λόγω χρονικό διάστημα, αναμένεται να είναι υψηλότερο δεδομένου, ότι για το χρονικό διάστημα 2010-2014 ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών συγκέντρωνε μέσο ετήσιο ποσοστό 7% (European Commission, 2015).

Γράφημα 4.19: Μερίδιο ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας εκτός χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων στη Βουλγαρία, την πενταετία 2013-2017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων του National Statistical Institute of Bulgaria

Συγκριτικά όμως με το ποσοστό των ΞΑΕ της Ελλάδας (83,39%) στον τομέα των υπηρεσιών την ίδια πενταετία, στη Βουλγαρία εμφανίζεται μικρότερη συγκέντρωση ΞΑΕ. Ακολουθούν οι μεταποιητικές δραστηριότητες, οι οποίες προσελκύουν την ίδια χρονική περίοδο περίπου υποδιπλάσιο ποσοστό ΞΑΕ, σημαντικό όμως σε σχέση με την Ελλάδα στην οποία εμφανίζεται αποεπένδυση στις μεταποιητικές ΞΑΕ την ίδια χρονική περίοδο. Ο πρωτογενής τομέας έχει χαμηλό μερίδιο στο σύνολο των μη χρηματοοικονομικών ξένων επενδύσεων, όχι όμως και ο κλάδος της ενέργειας που την εξεταζόμενη χρονική περίοδο συγκεντρώνει ποσοστό περίπου 12%, σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο της Ελλάδας – παρότι στην περίπτωση της Ελλάδας αθροίζεται και η παροχή νερού στον κλάδο της ενέργειας, ενώ στην περίπτωση της Βουλγαρίας η παροχή νερού αποτελεί ξεχωριστή κατηγορία μαζί με την επεξεργασία λυμάτων, τη διαχείριση αποβλήτων και τις δραστηριότητες αποκατάστασης.

Στο μεταποιητικό τομέα της Βουλγαρίας (Πίνακας 4.5) το μεγαλύτερο ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών την πενταετία 2013-2017 εστιάστηκε στη βιομηχανία ελαστικών, πλαστικών και άλλων μη μεταλλικών προϊόντων με μέσο ετήσιο ποσοστό 4,72% στο σύνολο των μη χρηματοοικονομικών ΞΑΕ, ενώ έπεται στη σειρά ενδιαφέροντος η βιομηχανία τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού με ποσοστό λίγο μεγαλύτερο από 4%, η οποία είναι η κυρίαρχη βιομηχανία στις ΞΑΕ στον ελληνικό μεταποιητικό τομέα. Ένας τρίτος μεταποιητικός κλάδος της Βουλγαρίας που συγκέντρωσε μέσο ετήσιο ποσοστό άνω του 3,5% το ίδιο χρονικό διάστημα είναι αυτός της κατασκευής βασικών μετάλλων και μεταποιημένων μεταλλικών προϊόντων εκτός μηχανημάτων και εξοπλισμού.

Στο τομέα των υπηρεσιών (εκτός χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων) της Βουλγαρίας, ο κλάδος ο οποίος προσελκύει το μεγαλύτερο ποσοστό ΞΑΕ την πενταετία 2013-2017 είναι ο κλάδος του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.6, ο οποίος συγκεντρώνει σημαντικά μεγαλύτερο μερίδιο ΞΑΕ συγκριτικά με τον ίδιο κλάδο στην Ελλάδα το αντίστοιχο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα καταγράφει ποσοστό 18,63% έναντι 7,69%. Ο δεύτερος κλάδος στον τριτογενή τομέα της Βουλγαρίας είναι αυτός της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας με μερίδιο επί των συνολικών ΞΑΕ παρόμοιο με αυτό της Ελλάδας και τρίτος κατατάσσεται αυτός των τηλεπικοινωνιών. Οι υπόλοιποι κλάδοι του τομέα των υπηρεσιών στη Βουλγαρία εμφανίζουν μερίδια μικρότερα του 4%. Ανάμεσα σ' αυτούς βρίσκεται και ο κλάδος

των ξενοδοχείων και εστίασης, ο οποίος καταγράφει ποσοστό 2,81%, σημαντικά μικρότερο από αυτό της Ελλάδας (6,80%) την ίδια χρονική περίοδο· αλλά και ο κλάδος της «μεταφοράς και αποθήκευσης» ο οποίος καταγράφει και αυτός πολύ χαμηλότερο ποσοστό (1,79%) σε σύγκριση με το αντίστοιχο της Ελλάδας (17,99%).

Πίνακας 4.5: Ετήσιο μέσο ποσοστό κλαδικής συμμετοχής ΞΑΕ στο μεταποιητικό τομέα της Βουλγαρίας την πενταετία 2013-2017

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ NACE REV.2	ΚΛΑΔΟΣ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΜΕΡΙΔΙΟ ΑΞΕ ΚΛΑΔΟΥ 2013-2017
CA	Κατασκευή τροφίμων, ποτών & προϊόντων καπνού	4,19%
CB	Κατασκευή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, ένδυσης, δέρματος και σχετικών προϊόντων	1,14%
CC	Κατασκευή ξύλου, χαρτιού, εκτύπωση και αναπαραγωγή εντύπων	1,23%
CD	Βιομηχανία κοκ και επεξεργασμένων προϊόντων πετρελαίου	--
CE	Κατασκευή χημικών και χημικών προϊόντων	2,51%
CF	Βιομηχανία φαρμακευτικών προϊόντων	--
CG	Κατασκευή Ελαστικών, πλαστικών και άλλων μη μεταλλικών προϊόντων	4,72%
CH	Βιομηχανία βασικών μετάλλων και μεταποιημένων μεταλλικών προϊόντων εκτός μηχ/των και εξοπλισμού	3,70%
CI	Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και οπτικών προϊόντων	0,69%
CJ	Κατασκευή ηλεκτρικού εξοπλισμού	1,44%
CK	Κατασκευή μηχανημάτων και εξοπλισμού	1,55%
CL	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων, ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και άλλου εξοπλισμού μεταφορών	1,22%
CM	Κατασκευή επίπλων, κοσμημάτων, μουσικών οργάνων, επισκευή παιχνιδιών & εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,48%

Σημείωση: Όπου αναγράφεται --, δεν υπάρχουν στοιχεία, λόγω του ότι αποτελούν εμπιστευτικά δεδομένα

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων του National Statistical Institute of Bulgaria

Πίνακας 4.6: Μερίδιο ΞΑΕ μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων στον τομέα υπηρεσιών της Βουλγαρίας την πενταετία 2013-2017

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ NACE REV.2 (A38)	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΜΕΡΙΔΙΟ ΑΞΕ ΚΛΑΔΟΥ 2013-2017
G	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο· επισκευή μηχ/των οχημάτων και μοτοσυκλετών	18,63%
H	Μεταφορά και Αποθήκευση	1,79%
I	Δραστηριότητες παροχής καταλύματος και εστίασης	2,81%
JA	Εκδόσεις, κινηματογραφικές ταινίες, βίντεο, τηλεοπτική παραγωγή προγραμμάτων· δραστηριότητες ηχογραφήσεων, προγραμματισμού και ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών	0,39%
JB	Τηλεπικοινωνίες	6,24%
JC	Δραστηριότητες προγραμματισμού Η/Υ, συμβουλευτικές και παροχής πληροφοριών	1,26%
L	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13,67%
MA	Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες· Διοικητικές δραστηριότητες & δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης· Δραστηριότητες αρχιτεκτόνων και μηχανικών· Τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	3,70%
MB	Επιστημονική Έρευνα & Ανάπτυξη	0,33%
MC	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	2,46%
N	Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	1,36%
P	Εκπαίδευση	
QA	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	0,04%
QB	Δραστηριότητες φροντίδας κατ'οίκον και δραστηριότητες κοινωνικής μέριμνας	0,00%
R	Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	0,47%
S	Άλλες υπηρεσίες	0,07%

Σημείωση: Στις δραστηριότητες MB και MC δεν παρέχονται στοιχεία λόγω εμπιστευτικότητας για το έτος 2015

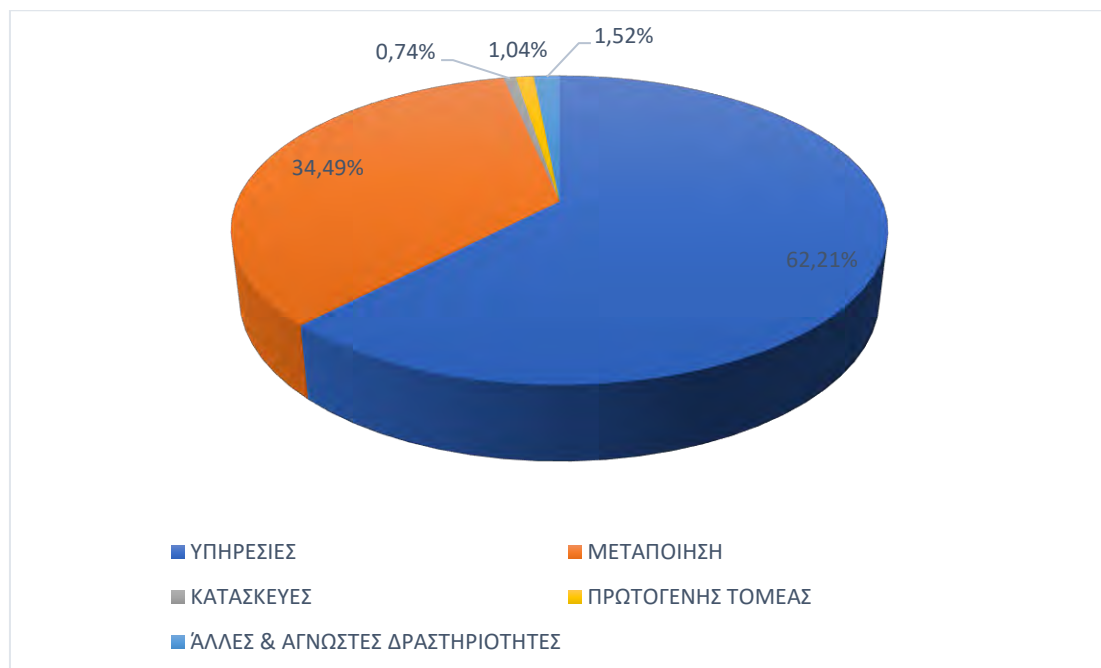
Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων του National Statistical Institute of Bulgaria

4.3.2.3 Τομεακή-κλαδική κατανομή των ΞΑΕ στην Κροατία

Στην Κροατία όπως και στην Ελλάδα και περισσότερο από αυτή, ο τριτογενής τομέας συγκεντρώνει σχεδόν εξολοκλήρου το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών, καθώς τη χρονική περίοδο 2002-2012 το μερίδιό του ανέρχεται σχεδόν στο 62% (Γράφημα 4.20), ενώ την πενταετία 2013-2017, λόγω της αρνητικής επένδυσης τόσο στον πρωτογενή όσο και στο δευτερογενή τομέα, το μερίδιο των καθαρών εισροών ΞΑΕ ξεπερνά σε ποσοστό το 100% (Γράφημα 4.21).

Γράφημα 4.20: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην Κροατία το χρονικό διάστημα **2002-2012**

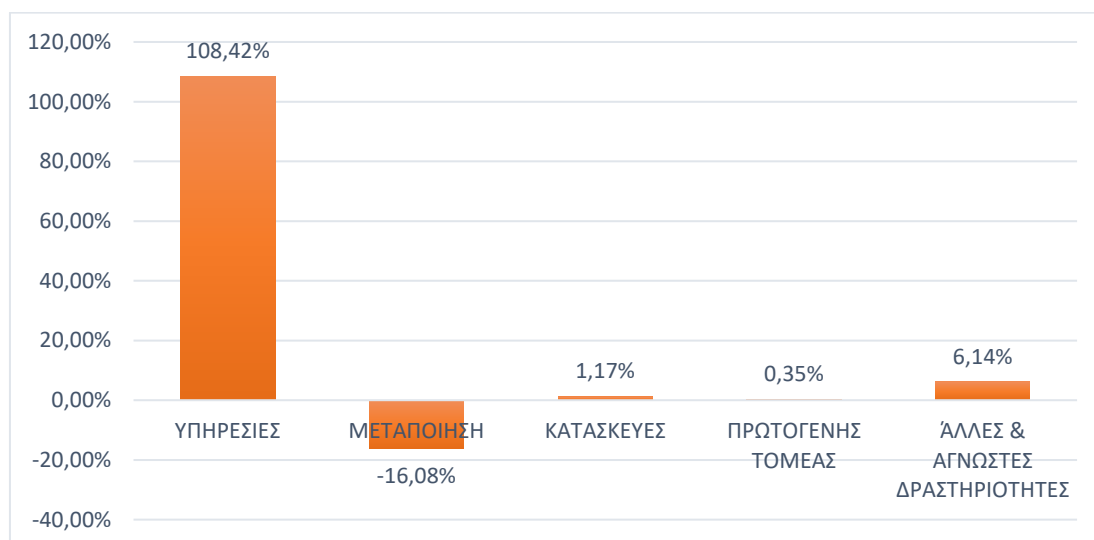
Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων Hrvatska Narodna Banka

Στον πρωτογενή τομέα καταγράφονται και στις δύο χρονικές περιόδους πολύ μικρές εισροές καθαρών ΞΑΕ, όπως και στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες-μέλη της Ε.Ε., ενώ στον τομέα της μεταποίησης παρότι το διάστημα 2002-2012 συγκεντρώνεται ένα σημαντικό μερίδιο επί των συνολικών ΞΑΕ, την πενταετία 2013-2017 εμφανίζεται σημαντική αποεπένδυση, καταγράφοντας αρνητικό ποσοστό επί των συνολικών ΞΑΕ.

Αναλυτικότερα, στο μεταποιητικό τομέα της Κροατίας οι πιο σημαντικοί κλάδοι το διάστημα 2002-2012 είναι αυτός της βιομηχανίας βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων, ο οποίος έχει μερίδιο 21,21% επί των συνολικών καθαρών εισροών ΞΑΕ, ακολουθούμενος από τον κλάδο της βιομηχανίας

κοκ και προϊόντων διύλισης πετρελαίου με μερίδιο 7,08% και από αυτόν της βιομηχανίας τροφίμων με ποσοστό 5,58%²². Εκτός από τον κλάδο της μεταποίησης άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων που συνεισφέρει στο σύνολο των καθαρών ΞΑΕ σε ποσοστό λίγο πάνω από 1%, όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι της μεταποίησης συγκεντρώνουν πολύ μικρό (<1%) και ορισμένοι αρνητικό ποσοστό κατά την προαναφερθείσα χρονική περίοδο. Στο χρονικό διάστημα 2013-2017 κατά το οποίο πραγματοποιείται η σύγκριση με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες-μέλη της Ε.Ε., εμφανίζεται παρόμοια εικόνα στις ΞΑΕ στην Κροατία στον τομέα της μεταποίησης, με τη διαφορά ότι συνολικά παρουσιάζεται επιδείνωση και αποεπένδυση των ΞΑΕ στον δευτερογενή τομέα μεγαλύτερη και από την αντίστοιχη της Ελλάδας. Αναφορικά με τα ποσοστά του κάθε επιμέρους κλάδου, το μεγαλύτερο μερίδιο κατέχει ο κλάδος των τροφίμων (17,57%) ο οποίος μαζί με τον κλάδο των ποτών προσεγγίζει το ποσοστό του 20% επί των συνολικών καθαρών εισροών ΞΑΕ και δεύτερος σημαντικότερος κλάδος θεωρείται αυτός της βιομηχανίας άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων με μερίδιο 3,22%. Σημαντική αποεπένδυση από τους ξένους επενδυτές παρατηρείται στους κλάδους της παραγωγής κοκ και προϊόντων διύλισης πετρελαίου (-23,21%) και βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων, σε ποσοστό -18,62%.

Γράφημα 4.21: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην Κροατία το χρονικό διάστημα 2013-2017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων Hrvatska Narodna Banka

²² Τα στοιχεία προέκυψαν από επεξεργασία των δεδομένων της Hrvatska Narodna Banka.

Στον τριτογενή τομέα, η μεγαλύτερη συγκέντρωση ΞΑΕ το διάστημα 2002-2012 παρατηρείται στο χονδρικό εμπόριο (εκτός αυτοκινήτων και μοτοσυκλετών), με μερίδιο το οποίο ανέρχεται σε ποσοστό 30% και στη συνέχεια παρατηρείται στον κλάδο των δραστηριοτήτων χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (εκτός από τις ασφαλιστικές και συνταξιοδοτικές). Στον κλάδο των μεταφορών υπάρχει καταγραφή της «μεταφοράς νερού» με μερίδιο περίπου 3,5% και των ταχυμεταφορών με μηδενικό μερίδιο στο σύνολο των καθαρών εισροών ΞΑΕ. Στον κλάδο του τουρισμού το διάστημα 2002-2012, πέρα από τον υπο-κλάδο του καταλύματος, του οποίου το μερίδιο ανέρχεται για το πιο πάνω χρονικό διάστημα στο χαμηλό ποσοστό του 0,20%, εμφανίζονται άλλες δύο κατηγορίες, για τις οποίες υπάρχουν δεδομένα από την Hrvatska Narodna Banka, αυτή των «ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων» με μηδενική συμμετοχή στις ΞΑΕ και η κατηγορία των «ταξιδιωτικών πρακτορείων, ταξιδιωτικών πρακτόρων, άλλων υπηρεσιών κρατήσεων και συναφών δραστηριοτήτων» με επίσης μικρό ποσοστό (0,40%).

Για την πενταετία 2013-2017 (για την οποία υπάρχουν στοιχεία και για τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες-μέλη της Ε.Ε.) το μερίδιο της κάθε οικονομικής δραστηριότητας του τριτογενή τομέα απεικονίζεται σε φθίνουσα σειρά στον Πίνακα 4.7, από τον οποίο φαίνεται ξεκάθαρα η συγκέντρωση ενός σημαντικού μεριδίου των ξένων επενδύσεων στην κατηγορία «δραστηριότητες διοίκησης - παροχής συμβουλών διαχείρισης», ενώ σημαντικό ποσοστό συγκεντρώνουν τόσο ο κλάδος των «χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, εκτός ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών» και ο κλάδος του χονδρικού εμπορίου (εκτός από αυτόν των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών). Ο κλάδος των μεταφορών την πενταετία 2013-2017 δε διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στις ΞΑΕ του τομέα, γι' αυτό και δεν απεικονίζεται στον πίνακα, όπου εμφανίζονται μόνο οι ταχυμεταφορικές δραστηριότητες με μηδενικό μερίδιο. Ο δε κλάδος της παροχής καταλύματος εμφανίζει ποσοστό περίπου 5,8%, λίγο χαμηλότερο από αυτό του κλάδου στην Ελλάδα, παρότι από την Ελληνική Στατιστική Αρχή στον ίδιο κλάδο συμπεριλαμβάνεται και η εστίαση. Ο κλάδος των «ψυχαγωγικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων» και αυτό το διάστημα κατέχει ένα αξιοσημείωτο μερίδιο στο σύνολο των καθαρών ΞΑΕ (3,12%), με τον άλλο υπο-κλάδο του τουρισμού «ταξιδιωτικά πρακτορεία, ταξιδιωτικοί πράκτορες, άλλες υπηρεσίες κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες» όμως να εμφανίζει αρνητικό ποσοστό -2,60% την εν λόγω πενταετία.

Πίνακας 4.7: Μερίδιο καθαρών ΞΑΕ κλάδων του τομέα υπηρεσιών επί των συνολικών καθαρών ΞΑΕ της Κροατίας την περίοδο 2013-2017

ΤΟΜΕΑΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΡΟΑΤΙΑ (2013-2017)	
ΚΛΑΔΟΣ -ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΜΕΡΙΔΙΟ
Δραστηριότητες διοίκησης - παροχής συμβουλών διαχείρισης	60,64%
Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, εκτός ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών	53,47%
Χονδρικό εμπόριο, εκτός αυτοκινήτων και μοτοσικλετών	22,57%
Κατάλυμα	5,78%
Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες ψυχαγωγίας και ψυχαγωγίας	3,12%
Ασφάλιση, αντασφάλιση και συντάξεις, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,78%
Δραστηριότητες ακινήτων	1,24%
Επενδύσεις σε ακίνητα	1,10%
Υπηρεσίες πληροφόρησης	0,82%
Δραστηριότητες συναφείς με τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,51%
Χονδρικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,37%
Αρχιτεκτονικές και μηχανολογικές δραστηριότητες	0,21%
Τηλεπικοινωνίες	0,16%
Δραστηριότητες συλλογής, επεξεργασίας και διάθεσης αποβλήτων. ανάκτηση υλικών	0,16%
Αποθηκευτικές και δραστηριότητες υποστήριξης για τη μεταφορά	0,01%
Ταχυδρομικές υπηρεσίες και ταχυμεταφορές	0,00%
Επιστημονική Έρευνα & Ανάπτυξη	-0,62%
Μεταφορά νερού	-2,57%
Ταξιδιωτικά πρακτορεία, ταξιδιωτικοί πράκτορες, άλλες υπηρεσίες κρατήσεων και συναφείς δραστηριότητες	-2,60%
Υπηρεσίες πολιτικού μηχανικού	-3,45%
Λιανικό εμπόριο, εκτός αυτοκινήτων και μοτοσικλετών	-16,82%
Δραστηριότητες υπηρεσιών υποστήριξης μεταλλείων	-17,45%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία δεδομένων Hrvatska Narodna Banka

4.4 Οι ξένες άμεσες επενδύσεις στον τουρισμό της Ελλάδας

Μία εμπειρική έρευνα η οποία εντάσσεται στη σχετική με τις τουριστικές ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα βιβλιογραφία είναι αυτή των Anastassopoulos et al. (2009), στην οποία μελετάται η λειτουργία των τουριστικών πολυεθνικών στη χώρα και αντικείμενό της είναι η σύγκριση της αποδοτικότητας και των μεγεθών μεταξύ των ξένων πολυεθνικών και των εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων, ενώ διερευνάται και η μορφή εισόδου των τουριστικών θυγατρικών στην ελληνική αγορά, εάν δηλαδή είναι προτιμότερη η κατοχή της πλειοψηφίας της ιδιοκτησίας ή η συμμετοχή με μικρότερο ποσοστό και η συνεργασία με τοπικούς επενδυτές. Οι Anastassopoulos et al. (2009)

καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι: πρώτον, οι πολυεθνικές υπερτερούν σε απόδοση και μέγεθος των εγχώριων επιχειρήσεων και δεύτερον: οι πολυεθνικές που εισέρχονται στην ελληνική τουριστική αγορά μέσω συνεργασιών υπερέχουν σε απόδοση, ενώ οι τοπικοί συνεργάτες προσφέρουν στην ξένη εταιρία τη γνώση της τοπικής αγοράς, η οποία θεωρείται πολύ σημαντική παράμετρος για την επιτυχία στον τουριστικό κλάδο. Τα οφέλη είναι όμως αμοιβαία, αφού και οι εγχώριες επιχειρήσεις, ιδιαίτερα οι ξενοδοχειακές, μπορούν να επωφεληθούν από τη γνώση και τα άλλα πλεονεκτήματα τα οποία είναι απόρροια της συμμετοχής τους σε ένα καταξιωμένο διεθνές δίκτυο ξενοδοχείων (Anastassopoulos et al., 2009:193).

Τα πρώτα διαθέσιμα στοιχεία για τον αριθμό των ξένων επενδύσεων στον κλάδο του τουρισμού της Ελλάδας καταγράφονται στο άρθρο των Buckley και Papadopoulos (1988) και αφορούν στο χρονικό διάστημα από την ισχύ του Νομοθετικού Διατάγματος 2687/1953 έως και τον Ιούνιο του 1981, σύμφωνα με τα οποία ο αριθμός εγκρίσεων των ξένων επενδύσεων στο πλαίσιο των διατάξεων του παραπάνω Ν.Δ. για ξενοδοχεία και τουριστικές επιχειρήσεις ήταν 108 και το κεφάλαιο των επενδύσεων που εγκρίθηκαν ανερχόταν περίπου στο ποσό των 301 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ. Το κεφάλαιο που εισέρρευσε στη χώρα ανήλθε τελικά στα 100 περίπου εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ και σαν ποσοστό επί του συνολικού κεφαλαίου που εισέρρευσε από τις ξένες επενδύσεις προσδιορίζεται σε 5,8% (Buckley και Papadopoulos, 1988:374). Στη συνέχεια του άρθρου των Buckley και Papadopoulos (1988), παρατίθενται στοιχεία για τον αριθμό των εγκρίσεων ξένων τουριστικών επιχειρήσεων και ξενοδοχείων την περίοδο 1/1/1982 – 31/8/1984, από τα οποία προκύπτει ότι δόθηκαν 5 εγκρίσεις και το κεφάλαιο αυτών ανερχόταν σε περίπου 38 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ ή 20% επί του συνολικού κεφαλαίου ξένων επενδύσεων που εγκρίθηκε βάσει του Ν.Δ. 2687/1953. Ιδιαίτερη αναφορά στο άρθρο των Buckley και Papadopoulos (1988) γίνεται για τα επενδυτικά κίνητρα τα οποία θεσπίστηκαν με το Νόμο 1262/1982, προκειμένου να αναπτυχθεί η τουριστική βιομηχανία και τα οποία είχαν τη μορφή επιχορηγήσεων επένδυσης, επιχορηγήσεων επιτοκίου, φοροαπαλλαγές ως ποσοστό επί της επενδυτικής αξίας και επί των ετήσιων κερδών και επιπλέον αποσβέσεις, με κριτήριο τη μορφή και την περιοχή εγκατάστασης της τουριστικής επένδυσης.

Εξετάζοντας τους επενδυτικούς νόμους οι οποίοι θεσπίστηκαν μετά τον αναπτυξιακό Νόμο 1262/1982 και ιδιαίτερα αυτούς που ψηφίστηκαν μετά το 2000, δηλαδή τους

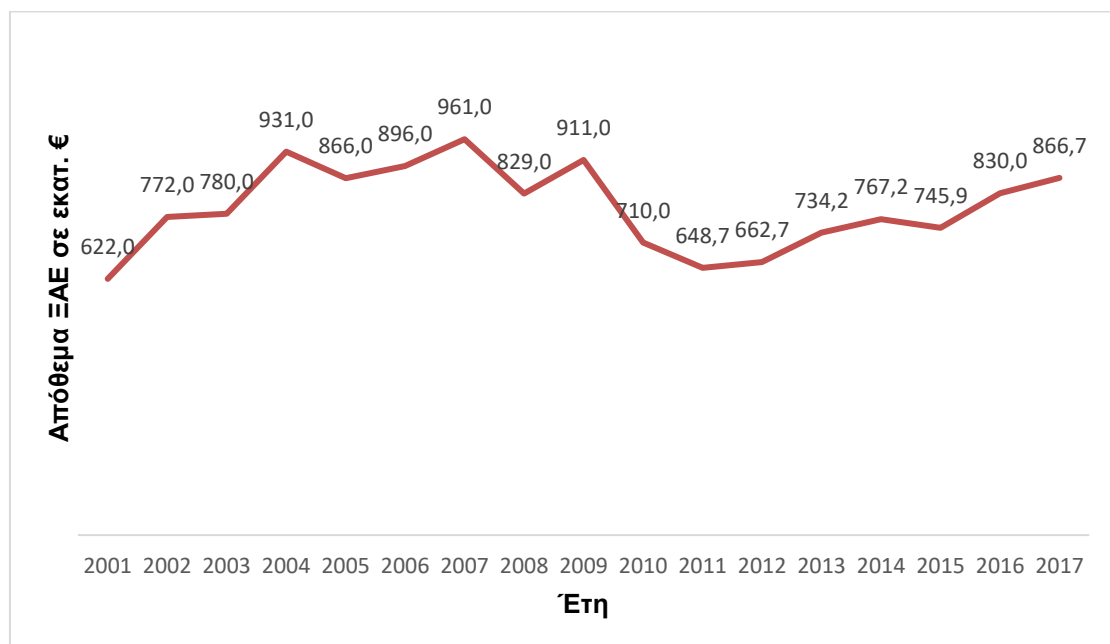
Νόμους 3299/2004, 3908/2011 και τον τελευταίο αναπτυξιακό Νόμο 4399/2016, διακρίνεται ξεκάθαρα η σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζεται από τον νομοθέτη ο τουρισμός. Στον Νόμο 3299/2004, στον οποίο θεσπίζονται ως κίνητρα για την προσέλκυση επενδύσεων οι υπό προϋποθέσεις επιχορηγήσεις αλλά και οι επιδοτήσεις στις χρηματοδοτικές μισθώσεις, οι φοροαπαλλαγές και οι επιδοτήσεις του κόστους της δημιουργούμενης απασχόλησης, στο άρθρο 3§1 διαφαίνεται η πρόθεση του κράτους για ενίσχυση των επενδύσεων οι οποίες αφορούν στην επέκταση και εκσυγχρονισμό των ξενοδοχειακών μονάδων τριών αστέρων και άνω. Φαίνεται ακόμη η ξεκάθαρη βούληση για τη στήριξη επενδύσεων εναλλακτικών μορφών τουρισμού, με την δυνατότητα έγκρισης επενδύσεων που αφορούν εγκαταστάσεις συνεδριακών κέντρων, χιονοδρομικών κέντρων, ιαματικών πηγών, μαρίνων, γηπέδων γκολφ, κέντρων θαλασσοθεραπείας, κέντρων τουρισμού υγείας, κέντρων αθλητικού τουρισμού, θεματικών πάρκων και αυτοκινητοδρομιών. Και οι Νόμοι 3908/2011 και 4399/2016 διατήρησαν την υπαγωγή των παραπάνω μορφών τουρισμού στα καθεστώτα διαφόρων μορφών ενισχύσεων των σχετικών με αυτές επενδυτικών σχεδίων, εφόσον βέβαια αυτά πληρούν τις προϋποθέσεις που ορίζει ο κάθε Νόμος. Για την κατά το δυνατό πιο ομοιόμορφη περιφερειακή ανάπτυξη η ελληνική επικράτεια, σύμφωνα με τον Ν.3908/2011, χωρίστηκε σε 3 ζώνες κινήτρων και σε κάθε ζώνη κατανεμήθηκαν οι 51 Νομοί (επίπεδο NUTS 3) της χώρας με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους, ενισχυόμενοι με μεγαλύτερα ποσοστά οι ασθενέστεροι οικονομικά Νομοί. Με τον τελευταίο αναπτυξιακό Νόμο (4399/2016) έχουν διευρυνθεί οι μορφές ενισχύσεων των επενδύσεων, με τις οποίες παρέχονται εκτός αυτών που προέβλεπε ο Ν. 3299/2004 και σταθεροποίηση του συντελεστή φορολογίας εισοδήματος αλλά και χρηματοδότηση επιχειρηματικού κινδύνου για τα επενδυτικά σχέδια, μεταξύ αυτών και τα τουριστικά, που θα υπαχθούν στο καθεστώς του.

Όπως προκύπτει και από τη νομοθεσία πιο πάνω, παρουσιάστηκε η ανάγκη αλλαγής των εγχώριων και ξένων τουριστικών επενδύσεων στην Ελλάδα, που μέχρι τις αρχές του 21^{ου} αιώνα ήταν αποκλειστικά επενδύσεις για προσέλκυση τουριστών χαμηλού κόστους, οι οποίοι επισκέπτονταν τη χώρα αποβλέποντας μόνο σε τουρισμό αναψυχής και ενδιαφερόταν μόνο για τα λεγόμενα “3 s” (sun, sea, sand) της Ελλάδας, αγνοώντας πολιτιστικά και ποιοτικά στοιχεία της χώρας (Anastassopoulos et al., 2009:187) και οι οποίες είχαν έντονο το χαρακτηριστικό της εποχικότητας, αφού στις περισσότερες από αυτές πραγματοποιούνταν διακοπή της λειτουργίας τους στα μέσα του φθινοπώρου και

η επαναδραστηριοποίησή τους γινόταν την επόμενη άνοιξη, ενώ πολλές μικρομεσαίες τουριστικές επιχειρήσεις στο τέλος της άνοιξης ή στις αρχές του καλοκαιριού, με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο ποσοστό αφίξεων εισερχόμενων τουριστών και εσόδων να πραγματοποιείται το τρίτο τρίμηνο του έτους (SETE Intelligence, 2015). Τα τελευταία χρόνια όμως, εξαιτίας και της τέλεσης των Ολυμπιακών αγώνων το 2004, έγιναν βελτιώσεις πέρα από τις μεταφορικές και ξενοδοχειακές υποδομές και στις υπόλοιπες τουριστικές υποδομές της χώρας (Anastassopoulos et al., 2009), με αποτέλεσμα την αναβάθμιση τους και τη δυνατότητα εμπλουτισμού του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος της Ελλάδας καθώς και τη δημιουργία ενός ελκυστικού επενδυτικού περιβάλλοντος για ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Μετά την σύντομη αποτύπωση της εμπειρικής έρευνας που προέκυψε από την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, την αναφορά σε στοιχεία για τις τουριστικές ΞΑΕ στην Ελλάδα του προηγούμενου αιώνα, τις επισημάνσεις για την πρόθεση της πολιτείας να αναβαθμίσει το τουριστικό προϊόν και να προωθήσει τις επενδύσεις των ειδικών μορφών τουρισμού, η ενότητα θα ολοκληρωθεί με την καταγραφή και παρουσίαση των πιο πρόσφατων στοιχείων για τις τουριστικές ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα.

Γράφημα 4.22: Εξελικτική πορεία ΞΑΕ κλάδου Ξενοδοχείων & Εστιατορίων στην Ελλάδα σε όρους αποθέματος (σε εκατομμύρια € στο τέλος της περιόδου) μεταξύ των ετών 2001-2017

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Στο γράφημα 4.22 το οποίο παρατίθεται παραπάνω απεικονίζεται η εξέλιξη των τουριστικών ΞΑΕ στην Ελλάδα σε όρους αποθέματος το διάστημα 2001-2017 και παρατηρείται άνοδος του αποθέματος ΞΑΕ τη χρονιά, κατά την οποία διεξήχθησαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας (2004) και διατήρησή του περίπου στα ίδια επίπεδα, με μικρές διαφοροποιήσεις προς τα επάνω ή προς τα κάτω, ακόμη και τα πρώτα χρόνια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Σημαντική πτώση του αποθέματος και διατήρηση του σε σχετικά χαμηλά επίπεδα παρατηρείται από το 2010 (έτος που η Ελληνική κρίση χρέους γνωστοποιείται διεθνώς και η χώρα εντάσσεται σε καθεστώς μνημονίων) και έως το 2015, για να αρχίσει πάλι από το 2016 να παρουσιάζει ανοδική πορεία.

Αντίστοιχα στον πίνακα 4.8 στον οποίο απεικονίζεται η εξέλιξη των καθαρών εισροών τουριστικών ΞΑΕ στην Ελλάδα το διάστημα 2002-2017 σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο μερίδιο επί των συνολικών εισροών ΞΑΕ εμφανίζει ο κλάδος το έτος 2002, ενώ η αξία των καθαρών εισροών τουριστικών ΞΑΕ εμφανίζει σημαντική άνοδο και στον πίνακα καθαρών εισροών το 2004. Σαν απόλυτος αριθμός εμφανίζει εκρηκτική άνοδο το έτος 2014, παρά το γεγονός ότι στη χώρα υπήρχαν σοβαρά προβλήματα από την οικονομική κρίση, με το επόμενο έτος (2015) να παρατηρείται πολύ μεγάλη πτώση, απόρροια της έντονης οικονομικής αστάθειας και των ελέγχων κεφαλαίων (capital controls). Το 2016 όμως εμφανίζεται αντιστροφή του επενδυτικού κλίματος στον τουριστικό κλάδο, αποτέλεσμα του οποίου είναι και η υψηλότερη καθαρή αξία εισροών ΞΑΕ για το υπό εξέταση χρονικό διάστημα, αλλά και το αξιολογικό μερίδιο του κλάδου επί των συνολικών ΞΑΕ. Από τον ίδιο πίνακα προκύπτει ότι οι ΞΑΕ στις δύο κύριες κατηγορίες του τουριστικού κλάδου, τα ξενοδοχεία και την εστίαση, βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα, με εξαίρεση το μερίδιο τους επί του συνόλου των καθαρών εισροών ΞΑΕ κυρίως τα έτη 2002, 2016 και 2010, σε σχέση με άλλους κλάδους του τριτογενή τομέα, αλλά κυρίως σε σχέση με τη δυναμική της Ελλάδας στον συγκεκριμένο κλάδο και τη συνεισφορά του στο ΑΕΠ της χώρας. Η δυναμική αυτή καταγράφεται μέσα από το γεγονός ότι η τουριστική βιομηχανία είχε άμεση και έμμεση συμβολή της τάξεως του 16,3% στο ΑΕΠ της Ελλάδας το έτος 2013 (ΣΕΤΕ, 2014) και 19,7% το 2017 (World Travel and Tourism Council, 2018), ενώ μόνο η άμεση συμβολή του κλάδου στο ΑΕΠ της Ελλάδας τα τελευταία χρόνια - μετά το 2011 - ξεπερνά σε ποσοστό το 6% και παρουσιάζει συνεχή ανοδική πορεία (Γράφημα 4.23). Συγκρίνοντάς τη συμβολή του κλάδου στο ΑΕΠ της χώρας με το μέσο ετήσιο ποσοστό των ΞΑΕ του

κλάδου στο σύνολο των ξένων επενδύσεων το οποίο ανέρχεται σε 4,5% για το χρονικό διάστημα 2002-2017 και την μέση καθαρή ετήσια αξία των εισροών για το ίδιο διάστημα που είναι 61,88 εκατομμύρια Ευρώ, προκύπτει το συμπέρασμα ότι υπάρχει ακόμη μεγάλο περιθώριο προσέλκυσης επενδύσεων εγχώριων και ξένων στον ελληνικό τουρισμό. Αυτό καταδεικνύουν και οι καθαρές εισροές των τελευταίων ετών (2016 και 2017), οι οποίες επιβεβαιώνουν την προοπτική προσέλκυσης ξένων επενδύσεων στον κλάδο.

Πίνακας 4.8: Καθαρές εισροές ΞΑΕ και ποσοστό (%) συμμετοχής του κλάδου στη συνολική αξία των καθαρών εισροών ΞΑΕ την περίοδο 2002-2017

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗ			
ΕΤΟΣ	ΚΑΘΑΡΕΣ ΕΙΣΡΟΕΣ ΞΑΕ ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ €	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΚΛΑΔΟΥ ΣΕ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΩΝ ΚΑΘΑΡΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΞΑΕ	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΞΙΑ ΚΑΘΑΡΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΞΑΕ ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ € ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ 2002-2017
2002	8,4	20%	61,88
2003	0,4	0,0%	
2004	57,9	3,4%	
2005	0,8	0,2%	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΣΕ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΚΑΘΑΡΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΞΑΕ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 2002-2017
2006	37,3	0,9%	
2007	43,3	2,8%	
2008	9,7	0,3%	
2009	5,8	0,3%	
2010	21,3	8,5%	4,5%
2011	15,2	1,8%	
2012	42,3	3,1%	
2013	20,2	1,0%	
2014	158,8	7,9%	
2015	14,0	1,2%	
2016	441,9	17,7%	
2017	112,7	3,5%	

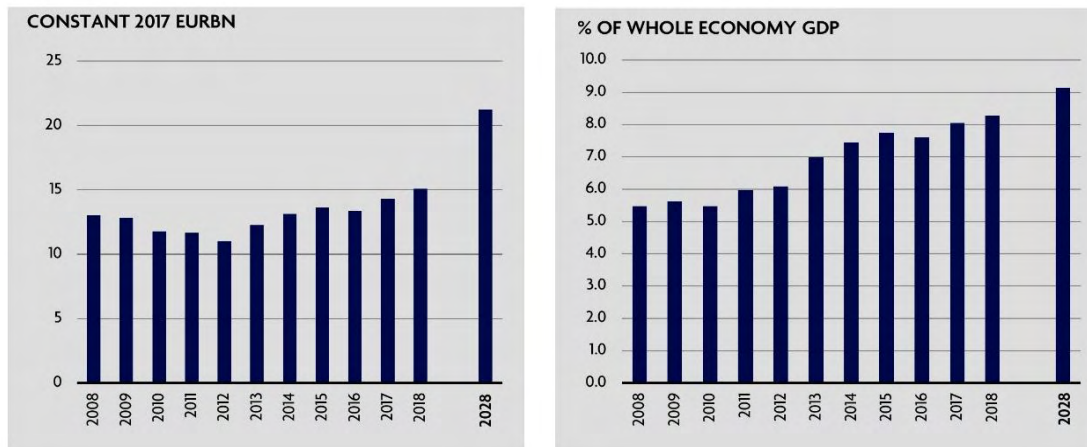
Σημείωση: Τα στοιχεία για το έτος 2017 είναι προσωρινά

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος – Ιδία στατιστική επεξεργασία

Υπάρχει βέβαια και μια διαφορετική ερμηνεία για τη σχετικά χαμηλή αξία των καθαρών εισροών των ΞΑΕ του κλάδου, η οποία είναι πιθανόν να συνδέεται με τις μορφές διείσδυσης των ξένων επενδυτών στην ελληνική αγορά, που τα τελευταία

χρόνια κατά ένα μεγάλο ποσοστό τους είναι μορφές χαμηλής συμμετοχής κεφαλαίου, όπως είναι επενδύσεις τύπου joint ventures ή στρατηγικές συμμαχίες, οι οποίες είναι πολύ συνηθισμένες στην παγκόσμια τουριστική βιομηχανία μεταξύ τουριστικών επιχειρήσεων, αλλά και μεταξύ αυτών και εταιρειών άλλων οικονομικών κλάδων (Pansiri, 2005).

Γράφημα 4.23: Ετήσια έσοδα (σε σταθερές αξίες και συναλλαγματικές ισοτιμίες 2017) από τον τουρισμό σε Δις Ευρώ και άμεση ετήσια συμβολή του στο ΑΕΠ της Ελλάδας τη χρονική περίοδο 2008-2017 και πρόβλεψη για το 2018 και 2027

Πηγή: World Travel and Tourism Council (2018), *Travel and Tourism Economic Impact 2018:Greece*

Πίνακας 4.9: Σημαντικότερες ΞΑΕ στον Τουρισμό της Ελλάδας μετά το 2010

α/α	ΧΡΟΝΟΣ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΞΑΕ	ΠΟΣΟ ΕΙΣΠΡΟΗΣ (σε Ευρώ)
1	2013	Εξαγορά ξενοδοχείου Miramare από την Qatar Holding (Κατάρ)	40.000.000
2	2014 (Νοέμβριος)	Εξαγορά του 25% του Μ.Κ. της Costa Navarino από την Fivedunes Limited (Κύπρος)	118.000.000
3	2016 (Οκτώβριος)	Εξαγορά του 88,5% των μετοχών της Αστήρ Παλλάς Βουλιαγμένης Α.Ε.Ε. από την Apollo Investment Holdco SARL (Λουξεμβούργο)	393.000.000
4	2016 (Δεκέμβριος)	Συμμετοχή της D-Marine Investments Holding BV (Ολλανδία) στο Μ.Κ. της εταιρείας Home Holdings SA, προκειμένου να εξαγοράσει την Ιονική Ξενοδοχειακά Επιδιομήσεις Α.Ε. - ιδιοκτήτρια του ξενοδοχείου Hilton Athens	23.000.000

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (2,3,4) και ΚΕΠΕ (1)

Κλείνοντας την ενότητα για τις ΞΑΕ στον ελληνικό τουρισμό αξίζει να γίνει αναφορά στις σημαντικότερες σε αξία ξένες επενδύσεις όπως αυτές έχουν καταγραφεί από το ΚΕΠΕ αλλά κυρίως από την Τράπεζα της Ελλάδος στον τουρισμό μετά το 2010 και οι οποίες απεικονίζονται στον παραπάνω πίνακα (Πίνακας 4.9).

4.5 Οι ξένες άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα στον κλάδο των μεταφορών

Όπως και στην περίπτωση του τουρισμού έτσι και για τις ξένες επενδύσεις στον κλάδο των μεταφορών στην Ελλάδα, τα πρώτα στοιχεία που αφορούν στον προηγούμενο αιώνα προέρχονται από το άρθρο των Buckley και Papadopoulos (1988:374), και συγκεκριμένα το χρονικό διάστημα από την ισχύ του Νομοθετικού Διατάγματος 2687/1953 έως και τις 30 Ιουνίου του 1981, κατά το οποίο εγκρίθηκαν 12 επενδυτικά σχέδια ξένων επενδυτών, με το εγκεκριμένο κεφάλαιο αυτών να ανέρχεται σε περίπου 630 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ και το τελικό κεφάλαιο που εισέρρευσε στην Ελλάδα να είναι περίπου 470 εκατομμύρια δολάρια. Ενώ για το χρονικό διάστημα 1982 - 31/8/1984 δεν υπάρχει καμμία έγκριση επενδυτικού σχεδίου ξένου επενδυτή στον κλάδο των μεταφορών και της αποθήκευσης (Buckley και Papadopoulos, 1988). Αναφορά για τις εισερχόμενες ΞΑΕ στην Ελλάδα στον κλάδο των «μεταφορών και επικοινωνιών», εντοπίζεται και στο βιβλίο των Dunning και Cantwell (1987), στην οποία θεωρείται σημαντικός κλάδος για τις ΞΑΕ του τριτογενή τομέα και η καταγραφή τους αφορά στη χρονική περίοδο 1953 – 1978, με τις ΞΑΕ του κλάδου να εμφανίζονται ως μετοχικό κεφάλαιο αξίας 213 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ.

Η σημασία του κλάδου των μεταφορών και των logistics είναι μεγάλη για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας και την τόνωση των εξαγωγών της. Η αύξηση των τελευταίων μάλιστα αποτελεί παράγοντα σημαντικό με θετική επίδραση στην προσέλκυση ΞΑΕ και στον τομέα της μεταποίησης, όπως επισημαίνεται και στην έρευνα των Vogiatzoglou και Tsekeris (2016). Τα πιο πάνω αποδεικνύουν ότι είναι ακόμη πιο επιτακτική η ανάγκη προσέλκυσης ΞΑΕ στον εν λόγω κλάδο, οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν με την τεχνογνωσία και το μέγεθος των επενδύσεών τους στην περαιτέρω βελτίωση των παρεχόμενων από τη χώρα μεταφορικών και υπηρεσιών logistics. Η Ελλάδα πληροί τις προϋποθέσεις, από την άποψη ότι διαθέτει το πλεονέκτημα θέσης και το συγκριτικό πλεονέκτημα στις θαλάσσιες μεταφορές, οι οποίες ήδη την καθιστούν και είναι δυνατόν στο μέλλον να την κάνουν ένα ακόμη

ισχυρότερο διαμετακομιστικό κέντρο όχι μόνο για την περιοχή των Βαλκανίων αλλά και για την υπόλοιπη Ευρώπη (OECD, 2016).

Οι ξένες επενδύσεις, οι οποίες προκύπτουν κυρίως μέσω αποκρατικοποιήσεων τα τελευταία χρόνια, αποδεικνύουν τη δυναμική του κλάδου στην Ελλάδα και το πόσο ελκυστικός είναι αυτός για τις ξένες εταιρείες. Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση αυτών των επενδύσεων στους επιμέρους κλάδους που απαρτίζουν τη μεταφορική αλυσίδα, αρχίζοντας από τις θαλάσσιες μεταφορές.

Το ενδιαφέρον των κινέζικων εταιρειών για την ευρωπαϊκή αγορά και οι ξένες επενδύσεις τους σ' αυτή καταδεικνύουν ότι θα διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στις μελλοντικές σχέσεις μεταξύ Ε.Ε. και Κίνας (Van der Putten, 2014). Ενώ η διείσδυση των ασιατικών προϊόντων στην Ευρωπαϊκή αγορά την τελευταία εικοσαετία έχει εκτοξεύσει την παγκόσμια κυκλοφορία εμπορευματοκιβωτίων (containers) μέσω των ελληνικών λιμανιών, καθώς αυτή επταπλασιάστηκε μεταξύ 1990 και 2011 (National Bank of Greece, 2013). Η σημαντική επένδυση που πραγματοποιήθηκε από την Cosco Pacific (με έδρα το Χονγκ Κονγκ) στο μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας, το λιμάνι του Πειραιά, μετά τη πρώτη σύμβαση παραχώρησης μέρους του – που υπογράφηκε στα τέλη του 2008 από την τότε ελληνική κυβέρνηση – και αφορούσε τις προβλήτες II και III του σταθμού εμπορευματοκιβωτίων, αύξησε σημαντικά το μερίδιο του λιμανιού του Πειραιά στην αγορά και ειδικότερα αύξησε κατά τρεις και πλέον φορές το μερίδιό του μεταξύ των ετών 2010 και 2012 – διαχειριζόμενο 2,7 εκατομμύρια TEUs²³, ενώ το ίδιο χρονικό διάστημα άλλα λιμάνια της Μεσογείου αύξησαν την κίνησή τους μόνο κατά 20% (National Bank of Greece, 2013). Η Cosco κατάφερε μέσα σε λίγα χρόνια, στηριζόμενη και στην ικανότητα της να προσελκύει τα περιφερειακά κέντρα διανομής των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών υψηλής τεχνολογίας, όπως η Hewlett-Packard, η Huawei, η ZTE και η Samsung, να μετατραπεί το λιμάνι του Πειραιά σε μεγάλης σημασίας κέντρο μεταφόρτωσης στη Μεσόγειο και κέντρο διανομής για την Κεντρική, Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας (Van der Putten, 2014:5).

---

²³ Το TEU είναι μονάδα χωρητικότητας φορτίου, που χρησιμοποιείται στα logistics για τη μέτρηση της χωρητικότητας των εμπορικών πλοίων σε containers αλλά και των τερματικών σταθμών σε containers.

Εκτός από το μέγεθος της επένδυσης η οποία υλοποιήθηκε από την Cosco, με την εκμετάλλευση της σύμβασης παραχώρησης, καθώς η αξία των κατασκευαστικών εργασιών και του εξοπλισμού όσον αφορά στην προβλήτα III υπολογίζεται στα 340 εκατομμύρια Ευρώ (ΚΕΠΕ, 2014)· η παραχώρηση των δύο προβλητών στην παραπάνω εταιρεία απέφερε στο ελληνικό δημόσιο ένα ποσό αρχικά της τάξεως των 50 εκατομμυρίων ευρώ και κάθε έτος ένα ποσοστό των ενοποιημένων εσόδων μαζί με ένα ενοίκιο που υπολογίζεται με το μέγεθος της επιφάνειας και το μήκος των αποβάθρων ελλιμενισμού (Van der Putten, 2014: 9-10). Επιβάλλεται ακόμη να συνυπολογιστεί εισροή 43 εκατομμυρίων Ευρώ το 2011 από τη συμμετοχή της Cosco Pacific στην αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου της Piraeus Container Terminal S.A. Τέλος το 2016 πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη σε αξία άμεση επένδυση για τη χρονιά αυτή στον κλάδο των μεταφορών, σχετική πάλι με το λιμάνι του Πειραιά, αυτή της εξαγοράς του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς (ΟΛΠ) από την COSCO GROUP (Χονγκ Κονγκ), έναντι 280 εκατομμυρίων Ευρώ (Δελτίο τύπου Τράπεζας της Ελλάδος, 21.10.2016).

Η σημασία της γεωγραφίας σχετικά με το ρόλο τον οποίο διαδραματίζουν τα παραδοσιακά ανταγωνιστικά λιμάνια της Μεσογείου, μεταξύ αυτών και ο Πειραιάς, ως λιμάνια μεταφόρτωσης και επομένως ως κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου είναι εμφανής, αφού εκτός από εκτός από το λιμάνι της Βαλένθια στην Ισπανία και αυτό του Ambarli στην Τουρκία των οποίων ο κύριος μεταφορικός όγκος αφορά στην εγχώρια αγορά, όπως δείχνουν οι εκτιμήσεις της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (2013) τα υπόλοιπα λιμάνια λειτουργούν κυρίως σαν κέντρα μεταφόρτωσης εμπορευματοκιβωτίων (containers), με τρανταχτά παραδείγματα αυτό του Port Said στην Αίγυπτο και του Algeciras, δίπλα στο στενό του Γιβραλτάρ, στην Ισπανία (National Bank of Greece, 2013). Όσον αφορά στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, το δεύτερο μεγαλύτερο στην Ελλάδα, υστερεί σε μέγεθος και υποδομές σε σχέση με αυτό του Πειραιά, αφού κατατάσσεται στα λιμάνια μεσαίου μεγέθους, δεν θεωρείται λιμάνι μεταφόρτωσης και διαχειρίστηκε το 2011 μόνο 300.000 TEUs (σε αντιδιαστολή με 1,7 εκατομμύρια που διαχειρίστηκε το λιμάνι του Πειραιά την ίδια χρονιά), που αντιστοιχούν στο 0,7% της εμπορευματικής κίνησης της Μεσογείου (National Bank of Greece, 2013:8). Πλην όμως το λιμάνι της Θεσσαλονίκης έχει μεγάλα περιθώρια μελλοντικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι το μέγεθος των υποδομών του ανέρχεται περίπου στο ήμισυ ενός μεσαίου μεγέθους λιμανιού (National Bank of Greece, 2013)

και αυτές είναι δυνατόν να εκσυγχρονιστούν μέσω της αποκρατικοποίησης του, που ήταν και μία από τις προτεραιότητες του Ταμείου Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ Α.Ε.) και η οποία υλοποιήθηκε την 21/12/2017, μέσω της εξαγοράς του 67% του Οργανισμού Λιμένος Θεσσαλονίκης από την South Europe Gateway Thessaloniki (SEGT) Ltd, έναντι συνολικού τιμήματος 1,1 δισεκατομμυρίων ευρώ (Δελτίο Τύπου ΤΑΙΠΕΔ, 21/12/2017).

Μια άλλη αποκρατικοποίηση που αφορά αυτή τη φορά όχι τις θαλάσσιες μεταφορές, αλλά τις χερσαίες και ειδικότερα τις σιδηροδρομικές μεταφορές ολοκληρώθηκε στις αρχές του 2017 και είναι η εξαγορά της ΤΡΑΙΝΟΣΕ Α.Ε. από την ιταλική εταιρεία Ferrovie Dello Stato Italiane S.p.A., μια άμεση ξένη επένδυση που απέφερε στο Ελληνικό Δημόσιο 45 εκατομμύρια Ευρώ. Παρά το χαμηλό τίμημα της πώλησης της ΤΡΑΙΝΟΣΕ Α.Ε., οι προσδοκίες για επενδύσεις της ιταλικής εταιρείας στο σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας είναι υψηλές, ιδιαίτερα γιατί αυτό ήταν ξεπερασμένο και προβληματικό και οι εμπορευματικές μεταφορές μέσω των ελληνικών σιδηροδρόμων τα τελευταία χρόνια ήταν σχεδόν ανύπαρκτες, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται το οδικό δίκτυο με επιπλέον φόρτο (Πολύζος και Νιαβής, 2008) και κινδύνους που αυτό συνεπάγεται. Επιπλέον, είναι δυνατόν να δημιουργηθούν νέες προοπτικές στην ανάπτυξη συνδυασμένων θαλάσσιων και σιδηροδρομικών εμπορευματικών μεταφορών, από τα μεγάλα λιμάνια της χώρας προς τα Βαλκάνια και τις υπόλοιπες μεγάλες αγορές της Κεντρικής Ευρώπης και ως εκ τούτου υπάρχει δυνατότητα πραγματοποίησης κι άλλων επενδύσεων στο κομμάτι αυτό των μεταφορών στο μέλλον.

Και στις εναέριες μεταφορές όμως η παραχώρηση των 14 περιφερειακών αεροδρομίων της χώρας, μετά την υπογραφή συμφωνίας το Δεκέμβριο του 2015 μεταξύ του ΤΑΙΠΕΔ και της γερμανικής Fraport AG για 40 χρόνια και η υπογραφή συμφωνιών που ακολούθησαν μεταξύ της Fraport Greece (θυγατρικής της Fraport AG) και της Intrakat το 2017 για την υλοποίηση μεγάλης αξίας επενδύσεων που αφορούν κατασκευαστικά έργα στα αεροδρόμια αυτά, ενισχύουν την προοπτική προσέλκυσης ξένων επενδύσεων στις εναέριες μεταφορές αλλά και στον τουρισμό της Ελλάδας, που είναι άμεσα εξαρτημένος από τις εναέριες μεταφορές.

Στο τέλος της ενότητας αυτής θα παρατεθούν τα διαθέσιμα στοιχεία, τα οποία παρουσιάζουν την αξία των καθαρών εισροών μεταξύ 2002-2017, το μερίδιο του

κλάδου στο σύνολο των ΞΑΕ για το ίδιο διάστημα (Πίνακας 4.10) και την πορεία του αποθέματος των ΞΑΕ (Γράφημα 4.24).

Πίνακας 4.10: Καθαρές εισροές ΞΑΕ και ποσοστό (%) συμμετοχής του κλάδου των μεταφορών στη συνολική αξία των καθαρών εισροών ΞΑΕ την περίοδο 2003-2015

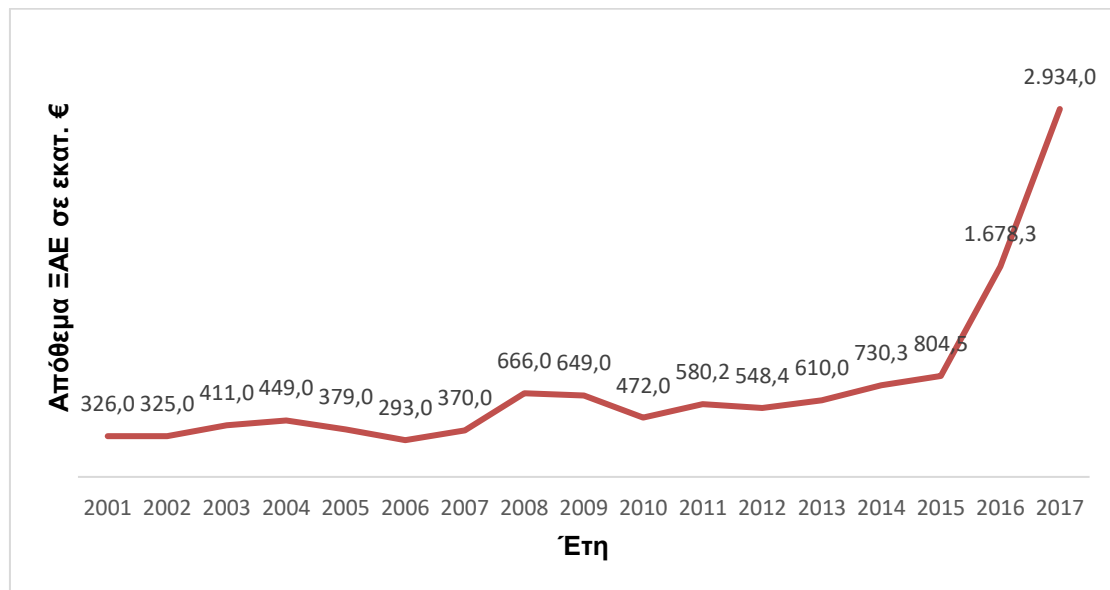
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ			
ΕΤΟΣ	ΚΑΘΑΡΕΣ ΕΙΣΡΟΕΣ ΞΑΕ (ΣΕ ΕΚΑΤ. ΕΥΡΩ)	ΜΕΡΙΔΙΟ ΚΛΑΔΟΥ (%)	ΜΕΣΗ ΕΤΗΣΙΑ ΑΞΙΑ ΚΑΘΑΡΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΞΑΕ ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ € ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ 2002-2017
2002	3,8	9,1	
2003	6,4	0,6	
2004	8,7	0,5	
2005	-10,1	-2,0	
2006	8,5	0,2	
2007	-26,5	-1,7	
2008	-0,6	0,0	120,69
2009	16,2	0,9	
2010	-10,6	-4,3	ΜΕΣΗ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΚΑΘΑΡΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΞΑΕ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 2002-2017
2011	-0,6	-0,1	
2012	-41,4	-3,1	
2013	-9,4	-0,4	
2014	28,8	1,4	
2015	96,5	8,4	4,52%
2016	543,1	21,7	
2017	1.318,3	41,1	

Σημείωση: Τα στοιχεία για το έτος 2017 είναι προσωρινά

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος – Ιδία στατιστική επεξεργασία

Από την προσεκτική παρατήρηση αυτών των στοιχείων προκύπτει ότι τα περισσότερα χρόνια οι ΞΑΕ στον κλάδο κινούνταν σε χαμηλά επίπεδα, ενώ για αρκετά έτη υπήρξε αποεπένδυση. Από το 2014 έχει αρχίσει μια ανοδική πορεία και ιδιαίτερα τα έτη 2016 και 2017 παρατηρούνται εισροές ξένων επενδύσεων σημαντικής αξίας, με αποτέλεσμα τόσο η μέση ετήσια αξία των καθαρών εισροών όσο και μέση συμμετοχή του κλάδου να ανέρχονται σε ικανοποιητικά επίπεδα και οι καθαρές εισροές του κλάδου το 2017 να φθάνουν το εντυπωσιακό ποσοστό 41,1% επί του συνόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η πορεία των εισροών ΞΑΕ τα τέσσερα τελευταία χρόνια και όσα προαναφέρθηκαν για τις πρόσφατες αποκρατικοποιήσεις προμηνύουν αισιόδοξες εξελίξεις για το μέλλον των ΞΑΕ στις ελληνικές μεταφορές.

Γράφημα 4.24: Εξελικτική πορεία ΞΑΕ κλάδου των μεταφορών στην Ελλάδα σε όρους αποθέματος (σε εκατ. € στο τέλος του έτους αναφοράς) τη χρονική περίοδο 2001-2017

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

4.6 Συμπεράσματα

Η Ελλάδα παρότι χώρα με γεωγραφικά πλεονεκτήματα, δεν έχει καταφέρει να προσελκύσει σημαντικό αριθμό ΞΑΕ σε σχέση με άλλες χώρες της Ε.Ε. αλλά και τις γείτονες βαλκανικές χώρες. Αυτές οι επενδύσεις, ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία που η χώρα πλήττεται από την οικονομική κρίση, θα ήταν δυνατόν να συμβάλλουν αποτελεσματικά στα προβλήματα ρευστότητας και υψηλής ανεργίας τα οποία αντιμετωπίζει και να δώσουν μια ώθηση για συνολική ανάπτυξη της οικονομίας της.

Από άποψη κλαδικής κατανομής, οι κλάδοι των υπηρεσιών είναι αυτοί που συγκεντρώνουν τη μεγάλη πλειοψηφία των ξένων επενδύσεων, με αυξητική μάλιστα τάση σε σχέση με τους κλάδους του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα, οι οποίοι εμφανίζουν τα τελευταία χρόνια πτωτική τάση. Οι δύο κλάδοι των υπηρεσιών στους οποίους εστιάζει αυτή η διατριβή και ιδιαίτερα αυτός του τουρισμού μέχρι σήμερα δεν έχει καταφέρει να αποσπάσει σημαντικό μερίδιο ΞΑΕ, παρότι τα γεωγραφικά χαρίσματα της Ελλάδας ευνοούν σχεδόν το σύνολο των μορφών του τουρισμού. Ενώ οι μεταφορές παρά το πολύ μικρό μερίδιο το οποίο εμφάνιζαν επί των συνολικών ΞΑΕ μέχρι πριν από λίγα χρόνια, μετά το 2014 εμφανίζουν μια νέα δυναμική, αυξάνοντας σημαντικά το μερίδιό τους, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην ιδιωτικοποίηση δημόσιων μεταφορικών επιχειρήσεων και υποδομών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Μεθοδολογία έρευνας

5.1 Εισαγωγή

Μετά την καταγραφή των κυριότερων γεωγραφικών και μη προσδιοριστικών παραγόντων επιλογής του τόπου εγκατάστασης των ΞΑΕ μέσα από τη βιβλιογραφία και την εξέταση αυτών σε σχέση με την Ελλάδα, το επόμενο βήμα για την απάντηση του κεντρικού ερωτήματος της διατριβής και των υποερωτημάτων που απορρέουν από αυτό είναι η διεξαγωγή πρωτογενούς έρευνας. Η έρευνα μέσω της στατιστικής επεξεργασίας δεδομένων προερχόμενων από διεθνείς ή ευρωπαϊκούς οργανισμούς (βλέπε Κεφάλαιο 4ο), φάνηκε ανέφικτη, λόγω έλλειψης δεδομένων για αρκετούς παράγοντες, ιδιαίτερα όσων σχετίζονται με την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία της Ελλάδας. Ακόμη δε θα ήταν εφικτό να απαντηθεί το κύριο ερώτημα της έρευνας, το οποίο σχετίζεται με την επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων στη λήψη αποφάσεων των τουριστικών και μεταφορικών ΞΑΕ για την επιλογή της Ελλάδας σαν τόπου εγκατάστασης-επέκτασης των δραστηριοτήτων τους. Εκτός αυτού ένα πλεονέκτημα της πρωτογενούς έρευνας θεωρείται το ότι παρέχεται η δυνατότητα να μετρηθούν οι επιδράσεις της ‘δεύτερης φύσης’ με διαφορετικούς και πιο ρεαλιστικούς τρόπους συγκριτικά με τις περισσότερες δευτερογενείς έρευνες στις οποίες οι επιδράσεις της ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας – όπως η επίδραση του μεγέθους της αγοράς – στις επιχειρήσεις συνήθως μετρούνται μέσω μιας ‘proxy’ μεταβλητής που είναι το ΑΕΠ και παραβλέπονται τα αίτια που ανάγονται στη φυσική γεωγραφία. Συνεπώς, επιλέχθηκε η συλλογή πρωτογενών δεδομένων κατευθείαν από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στη χώρα. Μάλιστα έγινε προσπάθεια συλλογής δεδομένων τόσο από εγχώριες επιχειρήσεις (τουριστικές, μεταφορικές και λοιπές), όσο και από θυγατρικές πολυεθνικών (τουριστικές, μεταφορικές και λοιπές) που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα. Η αξιοποίηση αυτών των δεδομένων δίνει ένα επιπλέον πλεονέκτημα στην έρευνα να προχωρήσει σε συγκρίσεις για την επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επενδύσεων και ΞΑΕ και να εξαχθούν συμπεράσματα, ιδιαίτερα ως προς το βαθμό στον οποίο διαφοροποιούνται οι

αποφάσεις των ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις των δύο οικονομικών κλάδων οι οποίοι μελετώνται, του τουρισμού και των μεταφορών.

Για την επίτευξη των σκοπών της έρευνας θα χρησιμοποιηθούν ερωτηματολόγια, με τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί να περιγράφεται αναλυτικά στις επόμενες ενότητες του παρόντος κεφαλαίου. Ειδικότερα στην επόμενη ενότητα αναλύεται η μέθοδος συλλογής των δεδομένων, ο σχεδιασμός της και ο έλεγχος αξιοπιστίας της. Στην τρίτη ενότητα γίνεται αναφορά στον συνολικό πληθυσμό καθώς και στην επιλογή του δείγματος που θα χρησιμοποιηθεί στην έρευνα, ενώ στην τέταρτη ενότητα θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση σχετικά με το πως θα πραγματοποιηθεί η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων τα οποία έχουν συλλεχθεί. Το κεφάλαιο θα κλείσει συνοψίζοντας τη διαδικασία.

5.2 Μέθοδος συλλογής δεδομένων

5.2.1 Η χρήση ερωτηματολογίων για τη συλλογή δεδομένων

Από την επισκόπηση της σχετικής με το υπό εξέταση αντικείμενο της έρευνας βιβλιογραφίας, διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχουν ούτε σημαντικές εμπειρικές έρευνες με θέμα τη γεωγραφική θέση, τη μορφολογία και άλλους παράγοντες που σχετίζονται με τη φυσική γεωγραφία, ούτε επαρκή δεδομένα για επεξεργασία στην περίπτωση της Ελλάδας. Επειδή, δεν υπήρχε η δυνατότητα να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως ποια είναι η σημασία της γεωγραφικής θέσης της χώρας, ποια είναι η σημασία της γεωγραφικής θέσης της περιοχής εγκατάστασης της επιχείρησης ή ποιο είναι το οικονομικό μέγεθος της αγοράς το έτος εγκατάστασης της επιχείρησης στην Ελλάδα (μετρούμενο με το ΑΕΠ)· η συλλογή των δεδομένων από την επεξεργασία των οποίων θα επιχειρηθεί η εξαγωγή αποτελεσμάτων υλοποιήθηκε μέσω πρωτογενούς έρευνας και συγκεκριμένα μέσω ερωτηματολογίων. Επίσης, επειδή δεν υπήρχαν διαθέσιμα επίσημα δεδομένα για το ποιες από τις επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα αποτελούν ΞΑΕ και ήταν επιβεβλημένο να πραγματοποιηθεί επιβεβαίωση των ανεπίσημων, προερχόμενων από ιδιωτική βάση, δεδομένων είτε μέσω προσωπικής τηλεφωνικής επικοινωνίας με στελέχη των επιχειρήσεων ή στην πιο ευνοϊκή περίπτωση μέσω των ιστοσελίδων εκείνων των επιχειρήσεων που παρέπεμπαν σε ξένες επενδύσεις· η απάντηση μπορούσε να δοθεί με βεβαιότητα μόνο μέσω των απαντήσεων των στελεχών τους στα ερωτηματολόγια. Αυτά δημιουργήθηκαν

βασιζόμενα στις διεθνείς βιβλιογραφικές πηγές σχετικά με το ρόλο των παραγόντων ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας στην προσέλκυση οικονομικών δραστηριοτήτων και ΞΑΕ, αλλά και μη γεωγραφικών παραγόντων, οι οποίοι θα χρησιμοποιηθούν ως μεταβλητές ελέγχου στη στατιστική επεξεργασία η οποία έπεται.

Προτιμήθηκε η μέθοδος συμπλήρωσης ερωτηματολογίων από τη μέθοδο των δομημένων συνεντεύξεων, λόγω του ότι οι δεύτερες απαιτούν μεγαλύτερο κόστος και χρόνο, είτε αυτές ήταν τηλεφωνικές είτε συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο. Μια άλλη δυσκολία των δομημένων συνεντεύξεων αφορά στη μετατροπή των απαντήσεων σε ποσοτικά μετρήσιμα μεγέθη. Ακόμη, προτιμήθηκε η χρήση ερωτηματολογίων από τη διεξαγωγή συνεντεύξεων, γιατί έχει το πλεονέκτημα της συλλογής δεδομένων από πολύ μεγαλύτερο δείγμα σε σχέση με τον περιορισμένο αριθμό των ερωτώμενων στις προσωπικές συνεντεύξεις· με συνέπεια να υπάρχει η δυνατότητα πιο αξιόπιστης στατιστικής ανάλυσης, λόγω του μεγαλύτερου αριθμού των παρατηρήσεων. Με τη χρήση των ερωτηματολογίων κάθε άτομο που θα επιλεγεί να συμμετέχει, καλείται να απαντήσει στο ίδιο σύνολο ερωτημάτων, παρέχοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο έναν αποτελεσματικό τρόπο συλλογής απαντήσεων από ένα μεγάλο δείγμα πριν από την ποσοτική ανάλυση (Saunders et al., 2009).

Για τη διανομή των ερωτηματολογίων στους αποδέκτες υπάρχουν τρεις διαθέσιμες μορφές: α) με εποπτεία, β) ταχυδρομική και γ) μέσω διαδικτύου, η οποία με τη σειρά της μπορεί να διακριθεί σε α) email survey και β) web survey (Bryman, 2012). Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε αυτή της αποστολής ερωτηματολογίων μέσω email, η οποία υπερτερεί της ταχυδρομικής, λόγω ταχύτητας απόκρισης και σαφώς λόγω κόστους και ικανότητας προσέγγισης ενός μεγάλου δείγματος ερωτώμενων. Ένα άλλο πλεονέκτημα έναντι των υπολοίπων μορφών και κυρίως έναντι της ταχυδρομικής είναι το γεγονός ότι αρκετά λογισμικά e-mail (ηλεκτρονικού ταχυδρομείου) παρέχουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να γνωρίζει τον αριθμό των μηνυμάτων που δεν παραδόθηκαν στους παραλήπτες, αλλά και την ώρα κατά την οποία αναγνώστηκαν, καθώς και το χρόνο στον οποίο απάντησαν ή διέγραψαν το σχετικό μήνυμα (Sheehan, 2001). Ακόμη οι απαντήσεις στις έρευνες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου τείνουν να θεωρούνται πιο ειλικρινείς από τις απαντήσεις στις έρευνες μέσω ταχυδρομείου ή στις τηλεφωνικές έρευνες (Bachman et al., 1999). Οι ηλεκτρονικές έρευνες ακόμη, συγκεντρώνουν επιπλέον πλεονεκτήματα, όπως ειδική μορφοποίηση ή προσθήκη

εικόνων για να κεντρίσουν το ενδιαφέρον του ερωτώμενου (Boyer et al., 2001) σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους εκτυπωμένων ερωτηματολογίων και το μόνο τους μειονέκτημα ενδέχεται να είναι το πιθανό χαμηλό ποσοστό απαντήσεων από ερωτώμενους που ακόμη δεν έχουν εξοικειωθεί με την τεχνολογία, αν και με την πάροδο των χρόνων το ποσοστό αυτό τείνει να ελαχιστοποιηθεί στις αναπτυγμένες χώρες του πλανήτη, αφού το διαδίκτυο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ενημέρωσης και εργασίας των κατοίκων τους.

Ειδικότερα χρησιμοποιήθηκε η πιο πρόσφατη τεχνική της έρευνας μέσω διαδικτύου, με τη δημιουργία του ερωτηματολογίου σε διαδικτυακή εφαρμογή, που είναι ευρέως διαδεδομένη τα τελευταία χρόνια και χρησιμοποιείται κατά κόρον και από ιδιωτικές εταιρείες, όπως εταιρείες εκλογικών δημοσκοπήσεων ή εταιρείες που πραγματοποιούν έρευνες αγοράς για την προώθηση διαφόρων προϊόντων. Η τεχνική αυτή δε διαφέρει πολύ από την απλή αποστολή e-mail στο οποίο επισυνάπτεται το ερωτηματολόγιο, γιατί και εδώ το ερωτηματολόγιο προωθείται στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο των ερωτώμενων του δείγματος. Είναι όμως σαφώς πιο ελκυστική η μορφή του, γιατί δε χρειάζεται οι αποδέκτες να ανοίξουν κανένα συνημμένο αρχείο, παρά το βλέπουν κατευθείαν στην οθόνη του υπολογιστή τους, πατώντας πάνω στο σχετικό σύνδεσμο (link) και προχωρούν άμεσα στη συμπλήρωση και την υποβολή του. Σχετική έρευνα των Dommeyer και Moriarty (2000) έχει αναδείξει ότι το ποσοστό απόκρισης στην περίπτωση που το ερωτηματολόγιο είναι ενσωματωμένο είναι πέντε φορές μεγαλύτερη σε σχέση με την αντίστοιχη έρευνα μέσω e-mail, στην οποία το ερωτηματολόγιο αποστέλλεται σαν συνημμένο αρχείο και η αιτία είναι ότι η έρευνα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με συνημμένο αρχείο προκαλεί πάρα πολλά εμπόδια στον δυνητικό λήπτη του. Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκε η αποστολή των ερωτηματολογίων να πραγματοποιηθεί στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο των αποδεκτών του δείγματος μέσω της εξειδικευμένης ηλεκτρονικής εφαρμογής «eval and go». Πρέπει, τέλος, να αναφερθεί ότι του ερωτηματολογίου προηγήθηκε σύντομο συνοδευτικό κείμενο, στο οποίο αναφέρθηκε ο σκοπός για τον οποίο πραγματοποιείται η έρευνα, η σημασία της, ο εκτιμώμενος χρόνος που θα απαιτηθεί για τη συμπλήρωσή του, κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στο γεγονός ότι δεν θα απαιτηθεί από πλευράς του ερωτώμενου διάστημα μεγαλύτερο των 10 λεπτών για τη συμπλήρωσή του. Επίσης διευκρινίστηκε στους αποδέκτες μέσω του συνοδευτικού αυτού κειμένου ότι η έρευνα αυτή γίνεται για επιστημονικούς και μόνο λόγους (Javeau, 2000), καθώς και ότι τα προσωπικά

δεδομένα των συμμετεχόντων είναι εμπιστευτικά και θα παραμείνουν απόρρητα καθ' όλη τη διάρκειά της.

5.2.2 Σχεδιασμός του ερωτηματολογίου

Ένας προβληματισμός ο οποίος προέκυψε στη συνέχεια ήταν σχετικά με τον τύπο των ερωτήσεων οι οποίες έπρεπε να συμπεριλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο. Το κύριο μέρος του, για να είναι εύκολα μετρήσιμο θα έπρεπε να απαρτίζεται στην πλειοψηφία του από ερωτήσεις κλειστού τύπου. Κι αυτό γιατί παρά τα πλεονεκτήματα που εμφανίζουν οι ερωτήσεις ανοικτού τύπου, λόγω της δυνατότητας η οποία παρέχεται στον ερωτώμενο να απαντήσει με το δικό του τρόπο χωρίς να κατευθύνεται από τον ερευνητή να απαντήσει με ένα συγκεκριμένο τρόπο και τη δυνατότητα συλλογής ασυνήθιστων απαντήσεων από μέρους των ερωτώμενων, αλλά και της δυνατότητας απόκτησης από τον ερευνητή νέων γνώσεων σε πεδία στα οποία είναι πιθανό να έχει περιορισμένες γνώσεις· εντούτοις εμφανίζουν εκτός από την προαναφερθείσα δυσκολία κωδικοποίησης των απαντήσεων και μέτρησης αυτών, τα παρακάτω μειονεκτήματα:

- ✓ ενδέχεται να προκαλέσουν δυσκολίες στον ερωτώμενο να απαντήσει και συνήθως απαιτείται απ' αυτόν να διαθέσει περισσότερο χρόνο από ότι στις κλειστού τύπου ερωτήσεις·
- ✓ οι απαντήσεις των διαφόρων ερωτωμένων είναι δύσκολο να συγκριθούν μεταξύ τους από τον ερευνητή·
- ✓ οι απαντήσεις ενδέχεται να είναι άσχετες με το ζητούμενο ή να περιέχουν άχρηστες λεπτομέρειες χωρίς δίνεται απάντηση στην έρευνα αυτή καθαυτή·
- ✓ τέλος, οι ανοικτού τύπου ερωτήσεις πρέπει να είναι κατάλληλα σχεδιασμένες έτσι ώστε ο αποδέκτης του ερωτηματολογίου να μην απαντά με γενικότητες ή να δυσκολεύεται να απαντήσει.

Στη συνέχεια ένα δεύτερο ερώτημα το οποίο προέκυψε κατά το σχεδιασμό του ερωτηματολογίου ήταν σχετικά με τον τύπο των ερωτήσεων κλειστού τύπου, καθώς στη βιβλιογραφία αναφέρονται διαφόρων ειδών κλειστού τύπου ερωτήσεις, αναλόγως με τον τρόπο συλλογής των απαντήσεων, όπως: α) οι διχοτομικές ερωτήσεις οι οποίες απαντώνται απλά είτε με «Ναι – Όχι» είτε με «Συμφωνώ – Διαφωνώ» από τον ερωτώμενο, β) οι ερωτήσεις κατάταξης (ranking questions), στις οποίες ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει βάζοντας σε σειρά τις διαθέσιμες απαντήσεις, ανάλογα με το

βαθμό σημαντικότητας της καθεμιάς, γ) κατηγορίας, όπου μόνο μια απάντηση μπορεί να επιλεγεί από ένα δεδομένο σύνολο κατηγοριών (Saunders et al., 2009), δ) λίστας, όπου στον ερωτώμενο προσφέρεται μία λίστα απαντήσεων, καθεμία από τις οποίες μπορεί να επιλεγεί (Saunders et al., 2009), ε) ερωτήσεις διαβαθμισμένης κλίμακας, στις οποίες ο ερωτώμενος καλείται να βαθμολογήσει τις απαντήσεις που του δίνονται χρησιμοποιώντας συγκεκριμένη κλίμακα, και στ) ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής (Javeau, 2000), στις οποίες ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει σε μία από τις επιλογές που έχει στη διάθεσή του.

Στο κυρίως μέρος του ερωτηματολογίου (το οποίο παρατίθεται στο **Παράρτημα**) αυτής της έρευνας η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτήσεων είναι ερωτήσεις διαβαθμισμένης κλίμακας, ενώ συνυπάρχουν μία ερώτηση λίστας, λίγες ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής και διχοτομικές ερωτήσεις του τύπου Ναι – Όχι, κυρίως σε ερωτήσεις ελέγχου. Για να είναι μετρήσιμες όμως αυτές οι απαντήσεις διαβαθμισμένης κλίμακας έπρεπε να χρησιμοποιηθεί μία συγκεκριμένη κλίμακα η οποία να δίνει τη δυνατότητα στο μετασχηματισμό τους σε αξιοποιήσιμα ποσοτικά δεδομένα. Από τα γενικά είδη κλιμάκων που κατά τον Javeau (2000) είναι τέσσερα: α) οι ονομαστικές κλίμακες (nominal scales), β) οι τακτικές κλίμακες ή διάταξης (ordinal scales), γ) οι κλίμακες διαστήματος (interval scales) και δ) οι αναλογικές κλίμακες (ratio scales), στο πλαίσιο των αναγκών της έρευνας επιλέχθηκαν οι τακτικές κλίμακες.

Στη συνέχεια ήταν αναγκαίο να επιλεγεί από τους τύπους κλιμάκων, οι οποίες εμφανίζονται στη βιβλιογραφία και χρησιμοποιούνται για τη μέτρηση των στάσεων των ερωτώμενων και τη βαθμολόγηση των απαντήσεων στα ερωτηματολόγια, αυτή η οποία θα εξυπηρετούσε καλύτερα τις απαιτήσεις της παρούσας έρευνας ερωτηματολογίου. Συνοπτικά οι κυριότερες κλίμακες στάσεων που εξετάστηκαν είναι: α) η κλίμακα Thurstone ή διαφορική κλίμακα, η οποία λόγω του ότι είναι απαιτητική και παρουσιάζει κάποια προβλήματα, δεν εφαρμόζεται τα τελευταία χρόνια στις εμπειρικές έρευνες (Schnell et al., 2014), β) η μονοδιάστατη κλίμακα Guttman και οι μετεξελίξεις αυτής, οι πολυδιάστατες κλίμακες Guttman, οι οποίες και αυτές πρακτικά εφαρμόζονται σε πολύ λίγες έρευνες (Schnell et al., 2014), γ) η κλίμακα Rasch²⁴, με

---

²⁴ Το μοντέλο Rasch υποθέτει ότι η πιθανότητα ενός δεδομένου του ερωτώμενου που βεβαιώνει ένα στοιχείο είναι μια λογιστική λειτουργία της σχετικής απόστασης μεταξύ της θέσης των στοιχείων (items)-ερωτήσεων και της θέσης των ερωτώμενων σε μια γραμμική κλίμακα. Με άλλα λόγια, η πιθανότητα που ένα πρόσωπο θα βεβαιώσει ένα στοιχείο είναι μια λογιστική λειτουργία της διαφοράς μεταξύ του επιπέδου

επίσης μικρή εφαρμογή στις εμπειρικές κοινωνικές έρευνες, με εξαίρεση την ψυχολογία (ενδεικτικά αναφέρεται η έρευνα των Pallant και Tennant (2007), και δ) η ευρέως χρησιμοποιούμενη στις έρευνες των κοινωνικών επιστημών κλίμακα Likert, την οποία ανέπτυξε και παρουσίασε ο ψυχολόγος Rensis Likert το 1932 στο άρθρο του «*A Technique for the Measurement of Attitudes*», με χαρακτηριστική μορφή αυτή στην οποία υπάρχουν 5 κατηγορίες απάντησης σε μια ερώτηση: από διαφωνώ έντονα έως συμφωνώ έντονα, αν και υπάρχουν επιχειρήματα υπέρ των κλιμάκων με 7 διαβαθμίσεις ή ακόμη και με έναν μεγαλύτερο περιττό αριθμό απαντητικών βαθμίδων (Jamieson, 2004). Όπως υποστηρίζει ο Subedi (2016) η κλίμακα Likert χρησιμοποιείται ευρέως, λόγω της ικανότητας της να μετρά τις στάσεις των ερωτώμενων εύκολα, ενώ είναι εύκολα κατανοητή και μπορούν με εύληπτο τρόπο οι ερωτώμενοι να δώσουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να κατανοήσει τις αντιλήψεις τους γύρω από το θέμα της ερώτησης μέσω της κλίμακας αυτής της μορφής.

Έτσι στην παρούσα ερευνητική εργασία επιλέχθηκε η χρήση της κλίμακας Likert στις απαντήσεις των ερωτώμενων, με διαβάθμιση όμως από 1 έως 7. Προτιμήθηκε η διαβάθμιση αυτή από την τυπική κλίμακα 1 έως 5, γιατί σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο Miller (1956) το ανθρώπινο μυαλό έχει μια έκταση της απόλυτης κρίσης που μπορεί να διακρίνει περίπου επτά ευδιάκριτες κατηγορίες και μια έκταση της άμεσης μνήμης για περίπου επτά στοιχεία. Ένα ακόμη πλεονέκτημα της 7βαθμης κλίμακας έναντι της 5βαθμης είναι το εύρος της διακύμανσης που είναι μεγαλύτερο και βοηθά στην εξαγωγή καλύτερων αποτελεσμάτων στη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων. Και ο Lewis (1993) συνηγορεί υπέρ αυτής, γιατί διαπίστωσε ότι οι 7 διαβαθμίσεων κλίμακες έχουν σαν αποτέλεσμα ισχυρότερες συσχετίσεις με τα t-test αποτελέσματα.

5.2.3 Έλεγχος αξιοπιστίας και εγκυρότητας του ερωτηματολογίου

5.2.3.1 Αξιοπιστία

Ως αξιοπιστία «ορίζεται ο βαθμός στον οποίο επαναλαμβανόμενες μετρήσεις ενός αντικειμένου με ένα εργαλείο μέτρησης αποδίδουν τις ίδιες τιμές» (Schnell et al.,

---

του προσώπου, π.χ. ανησυχία (θ) και το επίπεδο ανησυχίας που εκφράζονται από το στοιχείο (b), και μόνο μια λειτουργία αυτής της διαφοράς, με την πιθανότητα να εκφράζεται από την εξίσωση : $p_{ni} = \frac{e^{(\theta n - bi)}}{1 + e^{(\theta n - bi)}}$, όπου p_{ni} είναι η πιθανότητα που το άτομο n θα επιβεβαιώσει το στοιχείο, με θ το επίπεδο ανησυχίας του ατόμου και b το επίπεδο ανησυχίας που εκφράζεται με θετική απάντηση στο στοιχείο (Pallant and Tennant, 2007:3).

2014:162) και τον ερευνητή που πραγματοποιεί ποσοτική έρευνα θα πρέπει να τον ενδιαφέρει το κατά πόσον μία μέτρηση είναι σταθερή ή όχι. Ο Robson (2002) εντοπίζει τέσσερις πιθανούς κινδύνους οι οποίοι είναι πιθανό να επηρεάσουν την αξιοπιστία της μέτρησης: α) συμμετοχή ακατάλληλων υποκειμένων στην έρευνα, β) προκατάληψη των συμμετεχόντων σ' αυτή, γ) λάθος από την πλευρά του ερευνητή και δ) προκατάληψη από τον ερευνητή.

Από τον ορισμό της αξιοπιστίας, ο οποίος προαναφέρθηκε, γίνεται αντιληπτό ότι για να θεωρείται αξιόπιστο ένα εργαλείο μέτρησης απαιτείται οι διαδοχικές μετρήσεις, οι οποίες θα πραγματοποιηθούν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές στο ίδιο όμως δείγμα, να δίνουν σταθερό αποτέλεσμα. Έτσι η συσχέτιση των τιμών των μετρήσεων ενός δείγματος δύο φορές με το ίδιο εργαλείο μέτρησης που ονομάζεται και μέθοδος ελέγχου-επανελέγχου, είναι μία πρώτη μέθοδος ελέγχου της αξιοπιστίας (Schnell et al., 2014). Μια άλλη τεχνική ελέγχου της αξιοπιστίας είναι η μέθοδος των δύο τμημάτων (split half method), η οποία στηρίζεται στην παραδοχή ότι ένα εργαλείο μέτρησης πρέπει να μετρά την ίδια διάσταση, να έχει δηλαδή «εσωτερική συνοχή» (Schnell et al., 2014). Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή ο ερευνητής αφού μοιράσει το ερωτηματολόγιο, στη συνέχεια το διαχωρίζει σε δύο ίσα τμήματα και συσχετίζει τα αποτελέσματα των μετρήσεων αυτών των δύο τμημάτων για να εκτιμήσει την αξιοπιστία της εσωτερικής συνοχής του εργαλείου μέτρησης. Μειονέκτημα αυτής της μεθόδου μπορεί να θεωρηθεί η προκατάληψη στη μέθοδο που χρησιμοποιεί ο ερευνητής για να χωρίσει τα στοιχεία του ερωτηματολογίου. Για να εξαιρεθεί αυτό το μειονέκτημα υπάρχει μία καλύτερη μέθοδος μέτρησης της εσωτερικής συνοχής και πιο εύκολα εφαρμόσιμη πρακτικά, ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach's alpha, ο οποίος και χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα. Ο δείκτης αυτός δημιουργήθηκε από τον Lee Cronbach το 1951 για να παρέχει ένα μέτρο της εσωτερικής συνοχής μιας δοκιμής ή μιας κλίμακας και εκφράζεται ως αριθμός που λαμβάνει τιμές μεταξύ 0 και 1 (Tavakol και Dennick, 2011). Όσο υψηλότερη είναι η τιμή του δείκτη Cronbach's alpha, όσο δηλαδή πλησιάζει την τιμή 1, τόσο πιο αξιόπιστα είναι τα αποτελέσματα της μέτρησης. Ο δείκτης Cronbach's alpha υπολογίζεται με τον τύπο: $\alpha = \frac{k}{k-1} (1 - \frac{\sum_{i=1}^k \delta_i^2}{\delta^2})$, όπου k είναι ο αριθμός των ερωτήσεων, δ_i^2 : η διακύμανση i ερωτήσεων και δ^2 : το άθροισμα της διακύμανσης κάθε ερώτησης (Dorożyńska και Dorożyński, 2014).

5.2.3.2 Εγκυρότητα

Γενικά ο όρος εγκυρότητα στην έρευνα αναφέρεται στην ακεραιότητα των συμπερασμάτων τα οποία προκύπτουν από ένα κομμάτι της (Bryman, 2012).

Ειδικότερα οι κύριες μορφές εγκυρότητας κατά τον Bryman (2012: 47-48) είναι:

✓ Η εγκυρότητα μέτρησης: Ως εγκυρότητα ενός εργαλείου μέτρησης, στην προκειμένη περίπτωση ενός ερωτηματολογίου, εννοείται η πιστότητα με την οποία το ερωτηματολόγιο μετράει τη μεταβλητή ή τις μεταβλητές τις οποίες ισχυρίζεται ότι μετράει. Οι μορφές στις οποίες διακρίνεται η εγκυρότητα μέτρησης του ερωτηματολογίου είναι:

- Η εγκυρότητα σχετικά με το περιεχόμενο του²⁵ (content validity), η οποία βασίζεται στη λογική που συνδέει το εργαλείο μέτρησης με την υποκείμενη γενική ιδέα και η αξιολόγησή της πρέπει να γίνεται κατά κύριο λόγο μέσω της θεωρίας παρά μέσω της εμπειρικής ανάλυσης (Robins και Wiersema, 2003). Δεν υπάρχει καμία τυποποιημένη μεθοδολογία για την αξιολόγηση της εγκυρότητας περιεχομένου και αυτό την καθιστά ως ένα από τα προβληματικά πεδία της έρευνας, παρά το γεγονός ότι αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το κατά πόσον η εμπειρική εργασία συσχετίζεται με τις θεωρητικές ανησυχίες της έρευνας (Robins και Wiersema, 2003:44).
- Η εγκυρότητα κριτηρίου²⁶, σύμφωνα με την οποία ελέγχεται η λειτουργικότητα ή αλλιώς η συσχέτιση του εργαλείου μέτρησης σε σχέση με κάποιο ή κάποια κριτήρια (Schnell et al., 2014). Και

---

²⁵ Η εγκυρότητα σχετικά με το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου διακρίνεται ακόμη: α) στην φαινομενική εγκυρότητα, η οποία προκύπτει από την αξιολόγηση του περιεχομένου του από τους ερωτώμενους και δε στηρίζεται σε επιστημονικά κριτήρια, και β) την εγκυρότητα περιεχομένου η οποία περιλαμβάνει αξιολόγηση του περιεχομένου του από επιστήμονες και σύμφωνα με τους Polit και Beck (2006) μπορεί να βαθμολογηθεί με τον δείκτη εγκυρότητας περιεχομένου (Content Validity Index), ο οποίος στηρίζεται σε μια τετράβαθμη κλίμακα (1-4) προκειμένου να αποφευχθεί μια ουδέτερη και αμφίθυμη μέση βαθμολόγηση.

²⁶ Η εγκυρότητα κριτηρίου με τη σειρά της διακρίνεται σε τέσσερις μορφές: την προβλεπτική εγκυρότητα (predictive validity), την συμπίπτουσα εγκυρότητα (concurrent validity), την συγκλίνουσα εγκυρότητα (convergent validity) και την διακριτική εγκυρότητα (discriminant validity).

- Η εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής (Ραφτόπουλος και Θεοδοσοπούλου, 2002) ή κατά άλλους (Τσοπάνογλου, 2010) εγκυρότητα δομής (construct validity). Αυτή ορίζεται, σύμφωνα με τον Schwab (1980:5) ως η αντιπροσώπευση της αντιστοιχίας μεταξύ μιας «κατασκευής» (εννοιολογικός καθορισμός μιας μεταβλητής) και της λειτουργικής διαδικασίας που μετράει ή χειρίζεται αυτή την «κατασκευή» και αποτελείται κατά τους O'Leary-Kelly και Vokurka (1998:389-390) από τρία βασικά βήματα: Το πρώτο βήμα είναι ο προσδιορισμός μιας ομάδας στοιχείων μέτρησης (εμπειρικών δεικτών) προκειμένου να μετρηθεί με αυτά η «κατασκευή». Στο στάδιο αυτό είναι απαραίτητο να καταδειχθεί ότι οι εμπειρικοί δείκτες λογικά αλλά και θεωρητικά, συνδέονται με τη μεταβλητή (O'Leary-Kelly και Vokurka, 1998). Το δεύτερο βήμα αφορά στη διαδικασία καθιέρωσης της εγκυρότητας κατασκευής ενός μέτρου και απαιτείται μια σειρά εμπειρικών δοκιμών με τις οποίες εξετάζονται οι ιδιότητες μέτρησης των δεικτών. Περιλαμβάνει την εμπειρική αξιολόγηση της επάρκειας μιας μέτρησης και απαιτείται η ύπαρξη τριών βασικών συνιστωσών: της αξιοπιστίας, της εγκυρότητας και της μίας διάστασης, δηλαδή της απόδειξης ότι ένα σύνολο εμπειρικών δεικτών αφορά μία και μόνο μία «κατασκευή» (O'Leary-Kelly και Vokurka, 1998:390). Το τελικό βήμα περιλαμβάνει τον προσδιορισμό του βαθμού με τον οποίο μια κατασκευή (μεταβλητή) σχετίζεται με άλλες κατασκευές (μεταβλητές) κατά τρόπο προβλέψιμο, ο οποίος είναι ουσιαστικά και η δοκιμή της υπόθεσης (O'Leary-Kelly και Vokurka, 1998).

Οι Scherpenzeel και Saris (1997), στην έρευνά τους για την εγκυρότητα δομής και την αξιοπιστία της έρευνας ερωτηματολογίου, αναφέρουν ότι στο σχεδιασμό του οι επιλογές που απαιτείται να πραγματοποιηθούν ως προς τη διατύπωση των ερωτήσεων, αφορούν στην κλίμακα των απαντήσεων, στο πλαίσιο των ερωτήσεων και στην τεχνική συλλογής των δεδομένων. Κάθε μια από αυτές τις επιλογές και συνδυασμοί αυτών είναι πιθανόν να οδηγήσουν σε διαφορετικά λάθη (Scherpenzeel και Saris, 1997).

- ✓ Η εξωτερική εγκυρότητα, η οποία αναφέρεται στο ερώτημα που γεννάται αν και σε ποιο βαθμό τα αποτελέσματα μίας έρευνας μπορούν να γενικευτούν πέρα από το συγκεκριμένο ερευνητικό πλαίσιο (Bryman, 2012). Στην παρούσα έρευνα αυτό που

αφορά στην εξωτερική εγκυρότητα και θα πρέπει να αναφερθεί στα συμπεράσματά της είναι εάν και κατά πόσο τα αποτελέσματα που αφορούν στην περίπτωση της Ελλάδας μπορούν να γενικευτούν και για άλλες χώρες με παρεμφερή γεωγραφικά χαρακτηριστικά.

✓ Τέλος, η οικολογική εγκυρότητα (ecological validity), η οποία εξετάζει εάν τα ευρήματα της επιστημονικής έρευνας είναι εφαρμόσιμα στις καθημερινές κοινωνικές τοποθετήσεις των ανθρώπων, δηλαδή τις γνώμες, τις αξίες και τις συνθήκες της καθημερινής ζωής τους, όπως αυτές εκφράζονται στο φυσικό περιβάλλον (Bryman, 2012:48). Η τελευταία μορφή εγκυρότητας δεν αφορά ιδιαίτερα την έρευνα αυτή, η οποία εξετάζει ανθρώπινες οικονομικές δραστηριότητες και παράγοντες που επιδρούν και προσδιορίζουν ανθρώπινες αποφάσεις για το αν θα πραγματοποιήσουν και που αυτές τις οικονομικές δραστηριότητες.

Στην έρευνα που θα ακολουθήσει κύριο μέλημα ήταν να ελεγχθεί η εγκυρότητα μέτρησης ως προς το περιεχόμενο και τη δομή του εργαλείου μέτρησης, δηλαδή του ερωτηματολογίου. Πρακτικά αυτό έγινε μέσω της πιλοτικής εφαρμογής του ερωτηματολογίου. Κατά τη διαδικασία αυτή διανεμήθηκε το ερωτηματολόγιο σε πολύ λίγους αποδέκτες, οι οποίοι προερχόταν όχι μόνο από τους δύο κλάδους - του τουρισμού και των μεταφορών - αλλά και από άλλους κλάδους του τριτογενή τομέα (υπηρεσιών) οι οποίοι ανήκαν στον συνολικό πληθυσμό – στόχο, όπως αυτός θα προσδιοριστεί στη συνέχεια, ώστε το πρώτο αυτό μικρό δείγμα να μην είναι ομοιογενές (Javeau, 2000). Λόγω της δυσκολίας που παρουσιάζει ο έλεγχος ενός αυτοδιαχειριζόμενου ερωτηματολογίου – όπως αυτό που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα – σε σύγκριση με τις προσωπικές συνεντεύξεις, η διανομή στη δοκιμαστική εφαρμογή έγινε σε κάποιους αποδέκτες πρόσωπο με πρόσωπο. Στην πρόσωπο με πρόσωπο διανομή του ερωτηματολογίου χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος «σκέφτομαι μεγαλοφώνως», ζητώντας ευγενικά από τους ερωτωμένους να εκφράσουν με λόγια τις σκέψεις τους καθώς θα συμπληρώνουν το ερωτηματολόγιο ή εναλλακτικά από κάποιους ερωτώμενους ζητήθηκε να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο ακριβώς όπως θα έκαναν κατά τη διάρκεια της πραγματικής συλλογής δεδομένων και στη συνέχεια διενεργήθηκε μία πολύ σύντομη συνέντευξη στην οποία εξέφρασαν την άποψή τους γι' αυτό (Visser et al., 2000). Στη συνέντευξη αυτή ερωτήθηκαν οι αποδέκτες των ερωτηματολογίων για τη σαφήνεια των οδηγιών, της διατύπωσης των

ερωτήσεων και των επιλογών απάντησης που είχαν στη διάθεσή τους, καθώς επίσης και για τις ερμηνείες των ερωτήσεων ή τις εναλλακτικές απαντήσεις και για την ευκολία ή τη δυσκολία, την οποία αντιμετώπισαν σε ορισμένα ερωτήματα, σύμφωνα με το εγχειρίδιο των Visser et al. (2000:243). Μέσα από την καταγραφή αυτών των ατελειών, στόχος ήταν να βελτιωθεί το περιεχόμενο του και τυχόν αποκλίσεις από το προσδοκώμενο υποκείμενο της μέτρησης, καθώς επίσης και να προκύψουν οι ερωτήσεις εκείνες που ήταν άσχετες με τους στόχους της έρευνας. Κι αυτό γιατί στη συνέχεια ακολούθησαν διορθώσεις είτε σε ολόκληρες ερωτήσεις, είτε σε μέρος αυτών προκειμένου να γίνουν πιο σαφείς, ενώ κάποιες αρχικές ερωτήσεις διαγράφηκαν, γιατί μετά τον προέλεγχο θεωρήθηκαν περιττές και επιβαρυντικές για το χρόνο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου· ενώ σε λίγες ερωτήσεις προστέθηκαν επιλογές που εκ παραδρομής είχαν παραληφθεί και περιόριζαν τον ερωτώμενο. Ακόμη από την πιλοτική εφαρμογή προέκυψαν χρήσιμα συμπεράσματα και για την έκταση του ερωτηματολογίου και τον αριθμό των ερωτήσεων ανά θεματική ενότητα, η οποία θεωρείται κρίσιμος παράγοντας για την επίτευξη υψηλού ποσοστού απαντήσεων επί του συνόλου των ερωτηματολογίων που στάλθηκαν.

Για την εγκυρότητα και αξιοπιστία των απαντήσεων που προέκυψαν από τα ερωτηματολόγια σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι ερωτήσεις ελέγχου οι οποίες συμπεριλήφθηκαν σ' αυτά, προκειμένου να ελέγξουν κατά το δυνατόν, τόσο την ακρίβεια όσο και την ειλικρίνεια των απαντήσεων που έδωσαν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, αποδέκτες των ερωτηματολογίων. Έτσι ορισμένα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια στα οποία δεν είχαν απαντηθεί οι ερωτήσεις ελέγχου ή στις απαντήσεις τους υπήρχε αντίθετη τοποθέτηση σε σχέση με την προηγούμενη αξιολόγηση των ερωτήσεων διαβαθμισμένης κλίμακας, αφαιρέθηκαν από το τελικό αρχείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε προς επεξεργασία.

5.3 Πληθυσμός δείγματος-δειγματοληψία

5.3.1 Συνολικός πληθυσμός δείγματος

Τον πληθυσμό-στόχο, όπως ορίζεται από το θέμα της διατριβής, αποτελούν οι επιχειρήσεις, εγχώριες και ΞΑΕ, που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και δραστηριοποιούνται στον τουριστικό κλάδο και στον κλάδο των μεταφορών, συμπεριλαμβανομένων και των logistics. Αναφορικά με τις πρώτες (τουριστικές), το

πλαίσιο δειγματοληψίας ανήλθε σε 3.539 επιχειρήσεις προερχόμενες κυρίως από τον ξενοδοχειακό κλάδο (πίνακας 5.1) σύμφωνα με τη βάση δεδομένων της ICAP GROUP “findbiz”, ενώ από τον παραπάνω αριθμό επιχειρήσεων οι ΞΑΕ σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία υπολογίστηκαν σε όχι παραπάνω από 80 επιχειρήσεις. Ο ακριβής αριθμός των ΞΑΕ δεν ήταν γνωστός, αφού δεν υπήρχε πληροφόρηση για το ποιες επιχειρήσεις είναι ΞΑΕ ούτε από την Τράπεζα της Ελλάδος (η οποία είναι ο επίσημος φορέας καταγραφής των), λόγω της πολιτικής απορρήτου που της απαγόρευε να δημοσιοποιήσει σχετικά στοιχεία, αλλά ούτε και από την «Ελληνική Εταιρεία επενδύσεων και εξωτερικού εμπορίου Α.Ε.» (Enterprise Greece) που ασχολείται με τις ΞΑΕ και έτσι η καταγραφή του πληθυσμού των ΞΑΕ βασίστηκε στη συμμετοχή αλλοδαπών στο Δ.Σ. των επιχειρήσεων, όπως αυτή υπήρχε στη βάση δεδομένων της ICAP, αλλά και στις εταιρικές ιστοσελίδες – αφού σε ορισμένες από αυτές αναφερόταν ότι η μητρική επιχείρηση βρισκόταν εκτός Ελλάδας – και σε σχετικά δημοσιεύματα. Η επιβεβαίωση των επιχειρήσεων, οι οποίες είναι ΞΑΕ και ανταποκρίθηκαν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου προσδιορίστηκε από σχετική ερώτησή του. Στη δεύτερη περίπτωση, δηλαδή τις εταιρείες μεταφορών, ο συνολικός πληθυσμός των εγχώριων και Ξένων άμεσων επενδύσεων (οι δεύτερες υπολογίστηκαν στις 42 και ο αριθμός τους προσδιορίστηκε με τον ίδιο τρόπο, όπως και στις τουριστικές ΞΑΕ) ανήλθε συνολικά στις 988 επιχειρήσεις (ανάλυση στον Πίνακα 5.1).

Συμπεριλήφθηκαν επιχειρήσεις όλων των μεγεθών (πολύ μικρές, μικρές, μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις) του τομέα των μεταφορών, ενώ εξαιρέθηκαν οι υποκατηγορίες που αφορούν στη λειτουργία κλειστών χώρων στάθμευσης αυτοκινήτων (parking) και εκμετάλλευσης TAXI. Οι πρώτες για το λόγο ότι δεν αποτελούν καθαρά μεταφορική δραστηριότητα - παρότι συμπεριλαμβάνονται στους κωδικούς των μεταφορικών δραστηριοτήτων (σύμφωνα με την κωδικοποίηση NACE rev. 2) - και οι δεύτερες γιατί στη συντριπτική πλειοψηφία τους στην ελληνική επικράτεια δε λειτουργούν ακόμη σαν οργανωμένες επιχειρήσεις, παρά κυρίως σαν μεμονωμένα Ε.Δ.Χ. αυτοκίνητα που κατέχουν τη σχετική άδεια λειτουργίας.

Έτσι το αρχείο, το οποίο τελικά προέκυψε δεν περιλάμβανε μόνο τις ΞΑΕ των δύο κλάδων στην Ελλάδα, αλλά από το σύνολο των επιχειρήσεων που έχουν ως κύρια δραστηριότητά τους τον κυρίαρχο κλάδο των τουριστικών επιχειρήσεων, ο οποίος είναι ο ξενοδοχειακός, ενώ συμπεριλήφθηκαν και εταιρείες εκμετάλλευσης χώρων

κατασκήνωσης και εγκαταστάσεων για οχήματα αναψυχής και ρυμουλκούμενα οχήματα· καθώς και οι συναφείς κλάδοι και επιχειρήσεις που έχουν ως κύρια δραστηριότητά τους τις μεταφορές (συμπεριλαμβανομένων και των logistics).

Πίνακας 5.1: Αριθμός επιχειρήσεων των κλάδων τουρισμού και μεταφορών, ανά κωδικό NACE, που αποτέλεσαν το πλαίσιο δειγματοληψίας των δύο κλάδων

ΚΛΑΔΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ		
ΚΩΔΙΚΟΣ NACE	ΕΙΔΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
55.10	Ξενοδοχεία και συναφή καταλύματα	2.993
55.20	Καταλύματα διακοπών και άλλα καταλύματα σύντομης διαμονής	484
55.30	Χώροι κατασκήνωσης, εγκαταστάσεις για οχήματα αναψυχής και ρυμουλκούμενα οχήματα	62
	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ	3.539
ΚΛΑΔΟΣ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ		
ΚΩΔΙΚΟΣ NACE	ΕΙΔΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
49.10	Υπεραστικές σιδηροδρομικές μεταφορές επιβατών	2
49.31	Αστικές και προαστιακές χερσαίες μεταφορές επιβατών	52
49.39	Άλλες χερσαίες μεταφορές επιβατών π.δ.κ.α.	105
49.41	Οδικές μεταφορές εμπορευμάτων	472
49.50	Μεταφορές μέσω αγωγών	2
50.10	Θαλάσσιες και ακτοπλοϊκές μεταφορές επιβατών	52
50.20	Θαλάσσιες και ακτοπλοϊκές μεταφορές εμπορευμάτων	19
51.10	Αεροπορικές μεταφορές επιβατών	28
51.21	Αεροπορικές μεταφορές εμπορευμάτων	13
52.10	Αποθήκευση	157
52.22	Δραστηριότητες συναφείς με τις πλωτές μεταφορές	34
52.23	Δραστηριότητες συναφείς με τις αεροπορικές μεταφορές	17
52.24	Διακίνηση φορτίων	35
	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΛΑΔΟΥ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	988

Πηγή: Ιδία επεξεργασία από τη βάση δεδομένων ‘findbiz’ της ICAP (2017)

Το πλαίσιο δειγματοληψίας όμως διευρύνθηκε και δεν περιλάμβανε μόνο επιχειρήσεις των δύο παραπάνω κλάδων, αλλά δημιουργήθηκε ακόμη ένα αρχείο με στοιχεία επιχειρήσεων άλλων κλάδων του δευτερογενή και τριτογενή τομέα (πλην του τουριστικού και μεταφορικού κλάδου). Ο σκοπός της δημιουργίας του ήταν να υπάρξει δυνατότητα διεξαγωγής συγκρίσεων μεταξύ επιχειρήσεων και άλλων κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, μετά τη συλλογή των συμπληρωμένων

ερωτηματολογίων, έγιναν συγκρίσεις των απαντήσεων, οι οποίες ελήφθησαν και των στοιχείων τα οποία προέκυψαν από την επεξεργασία τους, των ελληνικών και ΞΑΕ των δύο υπό εξέταση κλάδων, με αυτές των εγχώριων και των ΞΑΕ των άλλων οικονομικών κλάδων προκειμένου να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων σε καθεμιά από τις τρεις διαφορετικές κατηγορίες ερωτωμένων: α) των ΞΑΕ στον τουριστικό και μεταφορικό κλάδο στην Ελλάδα, β) των ελληνικών επιχειρήσεων που εντάσσονται στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών και γ) των ελληνικών επενδύσεων και των ΞΑΕ άλλων κλάδων (εκτός τουρισμού και μεταφορών) του δευτερογενή και τριτογενή τομέα στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό επιλέχθηκαν να αποτελέσουν τον πληθυσμό πάνω από 10.000 Ανώνυμες Εταιρείες και Ε.Π.Ε. όλων πάλι των μεγεθών – όπως τις κατέγραψε η εταιρεία ICAP (2016) – εγχώριες και θυγατρικές πολυεθνικών από άλλους σημαντικούς για την Ελληνική οικονομία κλάδους του τριτογενή τομέα, όπως λιανικό εμπόριο τροφίμων, ποτών ή καπνού, συμβουλευτικές υπηρεσίες, εμπόριο ηλεκτρονικών ειδών, δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών συστημάτων, ανάπτυξης οικοδομικών σχεδίων, τηλεπικοινωνίες και διάφορες άλλες εμπορικές δραστηριότητες από τον ενεργειακό και κατασκευαστικό τομέα και από τους κυριότερους κλάδους του δευτερογενή τομέα, όπως η χημική βιομηχανία, ο κλάδος της φαρμακοβιομηχανίας και παραγωγής καλλυντικών, της παραγωγής απορρυπαντικών και συναφών προϊόντων, της παραγωγής πλαστικών, της παραγωγής τροφίμων, ποτών και αναψυκτικών, της παραγωγής ειδών ένδυσης και δέρματος και αυτός των προϊόντων καπνού. Οι Α.Ε. και Ε.Π.Ε. των παραπάνω κλάδων αποτελούν περίπου το 52,5% του συνόλου των επιχειρήσεων (Α.Ε. και Ε.Π.Ε.) του δευτερογενή και τριτογενή τομέα - εξαιρουμένων των ξενοδοχειακών και μεταφορικών επιχειρήσεων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το πλαίσιο δειγματοληψίας, στο οποίο βασίστηκε η έρευνα ανέρχεται σε περίπου 14.500 επιχειρήσεις, από τις οποίες έπρεπε να προκύψει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα για καθεμιά από τις τρεις κατηγορίες, με έμφαση στις δύο πρώτες. Στο συνολικό πληθυσμό (N) δεν συμπεριλήφθηκαν οι επιχειρήσεις του πρωτογενή τομέα, λόγω του πολύ μικρού αριθμού των ΞΑΕ οι οποίες δραστηριοποιούνται στον τομέα αυτό – όπως προέκυψε και από την τομεακή κατανομή του 4^{ου} κεφαλαίου, γιατί θα καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη τη συλλογή δεδομένων από ξένους επενδυτές του εν λόγω τομέα.

5.3.2 Επιλογή μεθόδων εξέτασης του πληθυσμού - Δειγματοληψία

Οι διαθέσιμες μέθοδοι συλλογής δεδομένων στις ποσοτικές έρευνες είναι η πλήρης συλλογή δεδομένων και οι δειγματοληψίες, των οποίων οι κυριότερες τεχνικές (μέθοδοι) είναι οι παρακάτω:

α) Απλή τυχαία δειγματοληψία, σύμφωνα με την οποία το δείγμα επιλέγεται τυχαία από το πλαίσιο δειγματοληψίας είτε μέσω της χρήσης τυχαίων πινάκων αριθμών, είτε μέσω ενός υπολογιστή ή μέσω μιας online γεννήτριας τυχαίων αριθμών (Saunders et al., 2009).

β) Συστηματική δειγματοληψία, που αποτελεί παραλλαγή της απλής τυχαίας δειγματοληψίας²⁷.

γ) Στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία. Και αυτή αποτελεί μια παραλλαγή της τυχαίας δειγματοληψίας στην οποία διαιρείται ο πληθυσμός σε δύο ή περισσότερα σχετικά και σημαντικά στρώματα βάσει ενός αριθμού κριτηρίων και κατ' αυτόν τον τρόπο το πλαίσιο δειγματοληψίας διαιρείται σε διάφορα υποσύνολα, από τα οποία στη συνέχεια θα επιλεγεί ένα τυχαίο δείγμα που θα αντιπροσωπεύει κάθε στρώμα (Saunders et al., 2009:228).

δ) Δειγματοληψία συστάδων (cluster sampling), η οποία προσομοιάζει επιφανειακά με τη στρωματοποιημένη δειγματοληψία, γιατί πριν από το δείγμα πρέπει και σ' αυτή την περίπτωση ο πληθυσμός να διαιρεθεί σε διακριτές κατηγορίες - στρώματα (Henry, 1990 στο Saunders et al., 2009:230), οι οποίες χαρακτηρίζονται ως συστάδες σ' αυτόν τον τύπο δειγματοληψίας και μπορούν να βασιστούν σε οποιαδήποτε φυσική ομαδοποίηση, όπως για παράδειγμα με κριτήριο τον κλάδο των υπηρεσιών στον οποίο ανήκει κάθε επιχείρηση ή με κριτήριο τη γεωγραφική περιοχή στην οποία είναι εγκατεστημένη κάθε επιχείρηση (Saunders et al., 2009). Η δειγματοληψία συστάδων, παρότι έχει ως αποτέλεσμα ένα δείγμα που αντιπροσωπεύει το συνολικό πληθυσμό με μικρότερη ακρίβεια από την στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία, εντούτοις

---

²⁷ Στη συστηματική δειγματοληψία επιλέγεται το δείγμα σε κανονικά διαστήματα από το πλαίσιο δειγματοληψίας και αυτό επιτυγχάνεται δίνοντας αριθμούς σε κάθε μια από τις περιπτώσεις στο πλαίσιο δειγματοληψίας της έρευνας με έναν μοναδικό αριθμό (π.χ. η πρώτη περίπτωση παίρνει τον αριθμό 0, η δεύτερη το 1 και ούτω καθεξής), στη συνέχεια επιλέγεται η πρώτη περίπτωση χρησιμοποιώντας έναν τυχαίο αριθμό, υπολογίζεται το κλάσμα δειγματοληψίας χρησιμοποιώντας τον τύπο: $\text{κλάσμα δειγματοληψίας} = \frac{\text{υφιστάμενο μέγεθος δείγματος}}{\text{συνολικός πληθυσμός}}$ και επιλέγονται οι επόμενες περιπτώσεις χρησιμοποιώντας συστηματικά το κλάσμα δειγματοληψίας για να καθοριστεί η συχνότητα της επιλογής (Saunders et al., 2009).

περιορίζοντας το δείγμα σε μερικές σχετικά συμπαγείς γεωγραφικές υποπεριοχές (συστάδες) μεγιστοποιεί την ποσότητα των απαντήσεων στα ερωτηματολόγια καθώς μπορεί για τη συλλογή τους να χρησιμοποιηθεί η μέθοδος πρόσωπο με πρόσωπο (face to face) εκεί όπου υπάρχει η δυνατότητα (Saunders et al., 2009).

ε) Πολυσταδιακή δειγματοληψία (multi-stage sampling), η οποία ορισμένες φορές (Bryman, 2012) ονομάζεται και πολυσταδιακή δειγματοληψία συστάδων (multi-stage cluster sampling)²⁸ και αποτελεί εξέλιξη της τεχνικής δειγματοληψίας συστάδων, που χρησιμοποιείται για να υπερβεί το πρόβλημα της γεωγραφικής διασποράς του πληθυσμού όταν κρίνεται απαραίτητη η πρόσωπο με πρόσωπο επαφή ή στην περίπτωση, στην οποία είναι δαπανηρό και χρονοβόρο για τον ερευνητή να κατασκευάσει ένα πλαίσιο δειγματοληψίας για μια πολύ μεγάλη γεωγραφική περιοχή (Saunders et al., 2009:231). Και τέλος,

στ) Δειγματοληψία χιονοστιβάδας (snowball sampling), η οποία πραγματοποιείται στο αρχικό της στάδιο με έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων από τον συνολικό πληθυσμό, οι οποίοι στη συνέχεια συστήνουν πρόσθετους συμμετέχοντες στην έρευνα και ούτω καθεξής. Αποτελεί έναν τύπο σκόπιμης δειγματοληψίας και ταυτόχρονα δειγματοληψίας ευκολίας, στην περίπτωση κατά την οποία τα άτομα που πρέπει να επιλεγούν από τον ερευνητή είναι δύσκολο να βρεθούν είτε λόγω του μικρού αριθμού των δυνητικών συμμετεχόντων είτε λόγω της «ευαισθησίας του θέματος» (Browne, 2005) ή γιατί ακόμη είναι απαραίτητο να πληρούν ορισμένα κριτήρια για να συμμετέχουν. Κι αυτό γιατί, μέσω της προσέγγισης λίγων ατόμων που πληρούν τις προϋποθέσεις συμμετοχής στην έρευνα και παρακινώντας τους να συστήσουν και άλλους με παρόμοια χαρακτηριστικά, προκύπτει μέσα από αυτόν τον τύπο δειγματοληψίας πιο εύκολα ένα μεγαλύτερο δείγμα.

Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης έρευνας χρησιμοποιήθηκε ουσιαστικά μια μορφή στρωματοποιημένης δειγματοληψίας με τρία στρώματα. Τα δύο στρώματα είναι ομοιογενή και δεν είναι άλλα από τις επιχειρήσεις που είναι στο επίκεντρο της έρευνας, δηλαδή αυτές των εγχώριων και ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των

---

²⁸ Η τεχνική αυτή περιλαμβάνει τη λήψη μιας σειράς από δείγματα συστάδων και καθένα περιλαμβάνει κάποια μορφή τυχαίας δειγματοληψίας. Στηρίζεται σε διαφορετικές σειρές δειγματοληπτικών πλαισίων και γι' αυτό ο ερευνητής πρέπει να είναι βέβαιος ότι είναι οι κατάλληλες και ότι είναι διαθέσιμες, για να επιλέξει αυτή την τεχνική (Saunders et al., 2009).

μεταφορών. Όσον αφορά τις ΞΑΕ έγινε προσπάθεια πλήρους συλλογής δεδομένων από όλες τις επιχειρήσεις που θεωρήθηκαν ότι είναι ξένες επενδύσεις, λόγω του μικρού μεγέθους του πληθυσμού. Αναφορικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις, για τις τουριστικές χρησιμοποιήθηκε ανεξάρτητη τυχαία δειγματοληψία και επιλέχθηκε ένα πολύ μεγάλο δείγμα 2.220 επιχειρήσεων από το συνολικό διαθέσιμο από τη βάση της ICAP πληθυσμό (3459 επιχειρήσεις). Επιλέχθηκε μεγάλο δείγμα καθώς αναλογικά με το σύνολο των επιχειρήσεων όλων των κλάδων που επιλέχθηκαν, ο υποπληθυσμός των τουριστικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα είναι ο μεγαλύτερος. Για τις εγχώριες και ξένες μεταφορικές επιχειρήσεις το δείγμα αποτέλεσε το σύνολο του πληθυσμού, με εξαίρεση μόνο λίγες πολύ μικρές εγχώριες επιχειρήσεις για τις οποίες δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία επικοινωνίας. Το τρίτο στρώμα – το οποίο είναι σε σχέση με τα προηγούμενα δύο ανομοιογενές – αποτελείται από τις επιχειρήσεις του δευτερογενή και των υπολοίπων κλάδων του τριτογενή τομέα. Από αυτό πάλι με ανεξάρτητη τυχαία δειγματοληψία επιλέχθηκαν 1.300 επιχειρήσεις εγχώριες και ΞΑΕ (από το συνολικό πληθυσμό των 10.000). Η επιλογή του μεγέθους του δείγματος βασίστηκε στον πίνακα των Saunders, Lewis και Thornhill με στατιστικό λάθος 3% (Saunders, Lewis and Thornhill, 2009:219). Έτσι το συνολικό δείγμα στο οποίο απεστάλησαν ερωτηματολόγια ξεπέρασε τις 4.500 επιχειρήσεις.

5.3.3 Ποσοστό απόκρισης ερωτηματολογίου

Ο βαθμός ή αναλογία απόκρισης σε ένα ερωτηματολόγιο ορίζεται γενικά ως ο αριθμός των ολοκληρωμένων ερωτηματολογίων δια τον αριθμό των επιλέξιμων ερωτηματολογίων του δείγματος (Fan και Yan, 2010). Το ποσοστό απόκρισης στα ερωτηματολόγια που θα αποσταλούν ή θα διανεμηθούν είναι σημαντικό, γιατί αν αυτό είναι χαμηλό ελλοχεύει ο κίνδυνος της αμφισβήτησης της αντιπροσωπευτικότητας για το δείγμα που εξετάστηκε, ενώ τίθεται θέμα στρέβλωσης των αποτελεσμάτων της έρευνας και παραπλανητικών πληροφοριών για τα ζητήματα που πραγματεύεται μια έρευνα (Shih και Fan, 2009) καθώς και αυξημένης πιθανότητας στατιστικής μεροληψίας (Tomaskovic-Devey et al., 1994). Μάλιστα στις περιπτώσεις που το δείγμα επιλέγεται με τυχαία δειγματοληψία υπάρχει σοβαρό θέμα αντιπροσωπευτικότητας (Bryman, 2012). Με τα δείγματα που δεν επιλέγονται βάσει μιας δειγματοληπτικής μεθόδου πιθανότητας, το ποσοστό απόκρισης είναι μικρότερης σημασίας πρόβλημα, επειδή το δείγμα δεν θα ήταν ούτως ή άλλως αντιπροσωπευτικό

ενός πληθυσμού, ακόμα κι αν συμμετείχε το σύνολο του δείγματος (Bryman, 2012:235). Γενικά, οι έρευνες που υποστηρίζονται από ακαδημαϊκούς και κυβερνητικούς φορείς έχουν τα υψηλότερα ποσοστά απόκρισης από εκείνες, οι οποίες υποστηρίζονται από εμπορικούς (Fan και Yan, 2010: 133).

Οι παράγοντες που επηρεάζουν το βαθμό απόκρισης στις έρευνες ερωτηματολογίου μέσω e-mail είναι πολλοί. Ένας από αυτούς, ίσως ο σημαντικότερος είναι η σπουδαιότητα του ερωτηματολογίου. Όταν το περιεχόμενό του είναι οικείο στον ερωτώμενο, το θέμα του τον ενδιαφέρει και θεωρήσει ότι η προσωπική του συμβολή στην έρευνα είναι σημαντική, είναι πιθανότερο να ανταποκριθεί και να χρειαστούν λιγότερες ή να μη χρειαστούν καθόλου επιπλέον επαφές από πλευράς του ερευνητή για να πειστεί να συμμετέχει στην έρευνα και τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου (Heberlein and Baumgartner, 1978). Αυτό συνέβη και στην παρούσα έρευνα, καθώς ένας σημαντικός αριθμός υπευθύνων εγχώριων τουριστικών και μεταφορικών επιχειρήσεων – αποδεκτών του ερωτηματολογίου, απάντησε αμέσως ή χρειάστηκε μόνο μια επιπλέον επαφή.

Ένας άλλος παράγοντας είναι το μέγεθος του ερωτηματολογίου. Το μεγάλο μήκος του, λόγω του μεγάλου αριθμού των ερωτήσεων, επηρεάζει σίγουρα αρνητικά το ποσοστό απόκρισης (Heberlein and Baumgartner 1978· Yammarino et al., 1991), καθώς απαιτείται περισσότερος χρόνος από τους ερωτώμενους για τη συμπλήρωσή του, παρά το γεγονός ότι από την έρευνα των Childers και Ferrell (1979) σχετικά με τις παραδοσιακές έρευνες μέσω ταχυδρομείου και τη μεταγενέστερη έρευνα του Sheehan (2001) αναφορικά με την ανταπόκριση σε e-mail surveys, δεν βρέθηκε σημαντική σχέση μεταξύ του μήκους του ερωτηματολογίου και του ποσοστού απόκρισης, αφού παρατηρούνται υψηλά ποσοστά απόκρισης ασχέτως μεγέθους του ερωτηματολογίου. Από την έρευνα των Galesic και Bosnjak (2009) που αφορά web surveys, προέκυψε ισχυρή επίδραση του δηλωμένου μήκους του ερωτηματολογίου στα ποσοστά συμμετοχής, αφού οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν στο ερωτηματολόγιο που τους δηλώθηκε ότι θα διαρκέσει 10 λεπτά (75%) σε σχέση με αυτό που προαναγγέλθηκε ότι θα διαρκέσει 30 λεπτά (63%). Στο ίδιο αποτέλεσμα κατέληξε και η έρευνα των Deutskens et al. (2004), με το ποσοστό απόκρισης στη σύντομη έκδοση του ερωτηματολογίου να ανέρχεται σε 24,5% έναντι 17,1% της πιο εκτεταμένης έκδοσής του. Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα

αποτελούνταν από τέσσερις σελίδες και η διάρκεια συμπλήρωσής του, όπως αυτή είχε μετρηθεί στη δοκιμαστική-πilotική εφαρμογή του δεν υπερέβαινε τα 10 έως 12 λεπτά. Μάλιστα, για τις επιχειρήσεις για τις οποίες οι υπεύθυνοι δήλωναν ότι δεν ήταν ΞΑΕ ένας αριθμός ερωτήσεων δεν εμφανιζόταν σ' αυτούς, μέσα από τη δυνατότητα που παρείχε η εφαρμογή, ώστε να μην κουράζει άσκοπα τους ερωτώμενους.

Σημαντικότερος παράγοντας όμως από τους προηγούμενους ιδιαίτερα στις έρευνες μέσω διαδικτύου, κατά άλλους ερευνητές, όπως ο Dillman (2000) και οι Deutskens et al. (2004), είναι οι δεύτερες επαφές με τους ερωτώμενους μετά την αρχική αποστολή (follow ups) προκειμένου να προχωρήσουν στη συμπλήρωση και επιστροφή στον ερευνητή των ερωτηματολογίων. Ο Dillman (2000) μάλιστα ισχυρίζεται ότι τα «follow ups» θεωρούνται αναγκαία για τη μεγιστοποίηση του ποσοστού απάντησης και επιβάλλεται να πραγματοποιούνται μετά την απόκριση της πλειοψηφίας των ερωτώμενων στην αρχική αποστολή.

Τέλος, σημαντικός θεωρείται και ο πληθυσμός στον οποίο απευθύνεται το ερωτηματολόγιο. Οι Baruch και Holtom (2008:1152) κατέληξαν στην έρευνά τους γύρω από το ποσοστό απόκρισης σε ερωτηματολόγια ακαδημαϊκών ερευνών ότι υπήρχε στατιστική διαφορά στην απόκριση μεταξύ των διαφορετικών οικονομικών τομέων στις οποίες απευθυνόταν τα ερωτηματολόγια, με την υψηλότερη μέση αναλογία απόκρισης να παρατηρείται στον τομέα υπηρεσιών (62.1%, με τις χρηματοοικονομικές υπηρεσίες να εμφανίζει μέση τιμή 57% και τις υπηρεσίες υγείας 53,8%) και τη χαμηλότερη στις μελέτες όπου συμπεριλήφθηκαν διάφοροι τομείς ή σε όποιες δεν αναφερόταν από τους ερευνητές ο τομέας έρευνας (46.2%). Σημαντικές στατιστικές διαφορές παρατηρούνται και ανάμεσα σε ακαδημαϊκά άρθρα τα οποία έχουν εκπονηθεί στις ΗΠΑ και άρθρων εκτός ΗΠΑ, με το ποσοστό απόκρισης αυτών που πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ να υπερτερεί των υπολοίπων, γεγονός όμως το οποίο ενδέχεται να οφείλεται και σε άλλους παράγοντες εκτός από τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνεται κάθε έρευνα, όπως είναι η ακολουθούμενη μεθοδολογία ή διαφορές στις προσδοκίες, όπως αναφέρουν οι Baruch και Holtom (2008).

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω και με δεδομένο ότι ο κυρίως πληθυσμός της παρούσας έρευνας προέρχεται από δύο κλάδους του τομέα των υπηρεσιών, το αναμενόμενο ποσοστό απόκρισης στο ερωτηματολόγιο που συντάχθηκε και στάλθηκε αναμενόταν να κυμανθεί σε ικανοποιητικά επίπεδα, ιδιαίτερα για το δείγμα που

προερχόταν από τον κλάδο του τουρισμού, ο οποίος είναι ένας εξωστρεφής κλάδος και προηγούμενες ταχυδρομικές έρευνες με ερωτηματολόγια που απευθύνονταν σε επαγγελματίες του τουρισμού, όπως αυτές των Ladkin (2000) και Peters και Buhalis (2004) είχαν επιτύχει αξιοζήλευτα ποσοστά απαντήσεων. Συγκεκριμένα στην έρευνα του Ladkin (2000) που απευθυνόταν σε διευθυντές Βρετανικών ξενοδοχείων το ποσοστό απόκρισης ήταν 45%, ενώ σ' αυτή των Peters και Buhalis (2004) - που πραγματοποιήθηκε σε οικογενειακές επιχειρήσεις σε δύο τουριστικούς προορισμούς στην Αυστρία - το ποσοστό απόκρισης ξεπέρασε το 44% (107 απαντήσεις σε συνολικό δείγμα 240).

Δεν υπήρχαν προσδοκίες για υψηλά ποσοστά απόκρισης από τις επιχειρήσεις του μεταποιητικού κλάδου, καθώς οι υπεύθυνοι των επιχειρήσεων (managers) είναι πολυσύχολοι και προσπαθούν να αποφύγουν τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων, εκτός από περιπτώσεις που το θέμα του ερωτηματολογίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και σχετίζεται με τις δραστηριότητες της επιχείρησής τους. Για τις επιχειρήσεις αυτές χρειάστηκε να γίνουν επανειλημμένες ενοχλήσεις (follow ups), προκειμένου να συγκεντρωθεί ένας ικανοποιητικός αριθμός απαντήσεων.

Το συνολικό ποσοστό απόκρισης στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο ανήλθε περίπου στο 20,9%· από το οποίο 18,4% των ερωτώμενων απάντησε σε όλες τις ερωτήσεις του, ενώ το υπόλοιπο περίπου 2,5% άφησε ερωτήματα αναπάντητα. Από το ποσοστό των ερωτώμενων οι οποίοι δεν απάντησαν σε όλες τις ερωτήσεις του, οι περισσότεροι (38%) άφησαν αναπάντητες ερωτήσεις της τελευταίας σελίδας του ερωτηματολογίου, η οποία είχε σα θέμα της «την αξιολόγηση των μη γεωγραφικών προσδιοριστικών παραγόντων και τη σημασία των ΞΑΕ για την Ελλάδα». Αναλυτικότερα, ο αριθμός των απαντήσεων και το ποσοστό απόκρισης του ερωτηματολογίου για τις τρεις υποκατηγορίες (τουρισμός, μεταφορές, λοιποί κλάδοι) φαίνεται στον πίνακα 5.2 που ακολουθεί.

Πίνακας 5.2: Αριθμός απαντήσεων και ποσοστό απόκρισης ερωτηματολογίου

ΥΠΟ-ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΣΤΑΛΘΕΝΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ		ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΚΡΙΣΗΣ	
	ΕΓΧΩΡΙΕΣ	ΞΑΕ	ΕΓΧΩΡΙΕΣ	ΞΑΕ	ΕΓΧΩΡΙΕΣ	ΞΑΕ
ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	2220	80	415	19	18,69%	23,75%
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ (και LOGISTICS)	922	42	177	15	19,20%	35,71%
ΛΟΙΠΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ	1191	109	286	41	24,01%	37,61%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

5.4 Στατιστική επεξεργασία δεδομένων

5.4.1. Διερευνητική (περιγραφική) στατιστική ανάλυση

Πρώτα θα γίνει περιγραφική στατιστική ανάλυση των γενικών χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα, συμπληρώνοντας το ερωτηματολόγιο. Έτσι θα προκύψουν χρήσιμα συμπεράσματα για τη συμμετοχή των οικονομικών τομέων στο τελικό δείγμα, στο οποίο θα βασιστεί η ανάλυση. Ακόμη θα δοθεί εικόνα για το μέγεθος των εγχώριων επιχειρήσεων και των ΞΑΕ, τη χωρική κατανομή τους στο χάρτη της Ελλάδας, τον αριθμό των εγκαταστάσεων κάθε επιχείρησης, κατά πόσο υπάρχει σύμπτωση του Νομού καταγωγής υπευθύνου ή διαχειριστή με το Νομό κύριας εγκατάστασης της επιχείρησης και τέλος σχετικά με το αν προτίθενται οι ιδιοκτήτες να πωλήσουν ή όχι την επιχείρησή τους στο άμεσο μέλλον. Κυρίως όμως, θα δοθούν οι πρώτες απαντήσεις στο κύριο ερευνητικό ερώτημα και στα υποερωτήματα, τα οποία προκύπτουν από αυτό (βλέπε κεφάλαιο 1^ο), μέσω των εργαλείων της περιγραφικής στατιστικής, όπως τη μέση τιμή, την τυπική απόκλιση και τον συντελεστή μεταβλητότητας (CV) των δεδομένων που προέκυψαν από τις απαντήσεις στις ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα Likert για τη μέτρηση των απόψεων-στάσεων των υπευθύνων των επιχειρήσεων. Οι αρχικές αυτές ενδείξεις που θα προκύψουν από την περιγραφική στατιστική ανάλυση στη συνέχεια θα πρέπει να επιβεβαιωθούν ή να απορριφθούν μερικώς ή στο σύνολό τους από την οικονομετρική ανάλυση που θα ακολουθήσει.

5.4.2 Παραγοντική ανάλυση

Προκειμένου να γίνει μια πιο σαφής ομαδοποίηση των παραγόντων σε ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, θεσμικούς παράγοντες, κ.ά. - όπως προέκυψαν μέσα από τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου- αλλά και αξιολόγηση της εγκυρότητας των απαντήσεων, ότι δηλαδή αυτές δεν ήταν τυχαίες, θα ακολουθηθεί παραγοντική ανάλυση (factor analysis). Μέσω αυτής θα εξεταστεί και η συνάφεια των ανεξάρτητων μεταβλητών που θα χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια στα οικονομετρικά υποδείγματα. Ακόμη από την παραγοντική ανάλυση θα επιχειρηθεί μια πρώτη αξιολόγηση της επίδρασης και σημασίας κάθε ομάδας παραγόντων σε καθεμιά από τις κατηγορίες των επιχειρήσεων μεταξύ των οποίων θα γίνουν συγκρίσεις, δηλαδή μεταξύ των τουριστικών, μεταφορικών και των επιχειρήσεων των υπολοίπων κλάδων του τριτογενή και αυτών του δευτερογενή τομέα.

5.4.3 Οικονομετρική εξειδίκευση

Για να δοθούν σαφείς απαντήσεις στο κύριο ερευνητικό ερώτημα που είναι: «ποιοι είναι οι κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στους κλάδους των μεταφορών και του τουρισμού;» μέσω των απαντήσεων στα υποερωτήματα (1-7) που σχετίζονται με αυτό, θα χρησιμοποιηθεί η ίδια εξίσωση στα οικονομετρικά υποδείγματα, τα οποία είναι δύο μορφών (binary logistic και multinomial logistic regression). Στα υποδείγματα αυτά, τα οποία βασίζονται στο θεωρητικό υπόβαθρο και στα διαθέσιμα δεδομένα από τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου, διαφέρει η εξαρτημένη μεταβλητή κατά περίπτωση και έχουν την παρακάτω γενική μορφή,:

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 \text{πρώτ\_φύσι}_i + \beta_2 \text{δεύτερ\_φύσι}_i + \beta_3 \text{μεταβλητές ελέγχου}_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

όπου η y_i είναι η εξαρτημένη μεταβλητή, η οποία θα διαφοροποιείται σε κάθε υπόδειγμα αναλόγως με το τι θέλει να εξετάσει, η β_0 είναι η σταθερά (constant), και οι β_1, β_2 και β_3 οι συντελεστές των ανεξάρτητων μεταβλητών. Το ε_i συμβολίζει τα κατάλοιπα της παλινδρόμησης.

Η πρώτη εξίσωση που θα χρησιμοποιηθεί για μετρήσει συμπληρωματικά με την περιγραφική στατιστική τη σημασία της επίδραση της γεωγραφίας στις επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και το βαθμό διαφοροποίησης της επίδρασής

της στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επενδύσεις, στηρίζεται στη γενική εξίσωση (1) και λόγω του ότι η εξαρτημένη μεταβλητή $\Xi AEσύνολο_i$ είναι μια διχοτομική μεταβλητή, θα χρησιμοποιηθεί ένα υπόδειγμα binary logistic regression. Ειδικότερα η εξαρτημένη μεταβλητή y_i λαμβάνει την τιμή 0 όταν η επιχείρηση που απάντησε στο ερωτηματολόγιο δεν είναι ΞΑΕ και την τιμή 1 όταν αυτή είναι ΞΑΕ. Η εξίσωση διαμορφώνεται όπως παρακάτω:

$$\begin{aligned} g(p(\Xi AEσύνολο_i)) = \ln(p(\Xi AE)/(1 - p(\Xi AE))) = & \beta_0 + \beta_1 \mu ο ρ φ ο λ _ i + \\ & \beta_2 κ λ ί μ α _ i + \beta_3 π ρ ό σ β \_ θ ά λ α σ σ α _ i + \beta_4 φ υ σ \_ π ό ρ ο ι _ i + \beta_5 π ο λ ι τ ι σ τ \_ π ό ρ ο ι _ i + \\ & \beta_6 φ υ σ \_ π ε ρ ι β ά λ λ ο ν _ i + \beta_7 θ έ σ η \_ χ ώ ρ α ς _ i + \beta_8 α π ό σ τ \_ π ρ ο μ η θ _ i + \\ & \beta_9 α π ό σ τ \_ π ρ ω τ ε ύ ο υ σ α _ i + \beta_{10} α π ό σ τ \_ α ν τ α γ ω ν _ i + \beta_{11} θ έ σ η \_ π ε ρ ι ο χ ή ς _ i + \\ & \beta_{12} μ έ γ ε θ \_ α γ ο ρ _ i + \beta_{13} δ ι α φ θ _ i + \beta_{14} γ ρ α φ ε ι ο κ ρ _ i + \beta_{15} φ ο ρ ο λ _ i + \beta_{16} κ ρ ί σ η _ i + \\ & \beta_{17} ε ρ γ α τ \_ δ υ ν α μ ι + \beta_{18} ά ν ο ι γ μ α \_ ε μ π ό ρ ι + \beta_{19} υ π ο δ ο μ ι + \beta_{20} η λ ι κ ι ά _ i + \\ & \beta_{21} μ έ γ ε θ \_ ε π ι χ _ i + \varepsilon_i, \text{ για } i = 1, 2, 3, \dots, n \end{aligned} \quad (2)$$

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές που εξετάζονται στο παραπάνω υπόδειγμα είναι τακτικές (ordinal) μεταβλητές και προέκυψαν από τις απόψεις των ερωτωμένων, μετρούμενες στην κλίμακα Likert 1-7. Από αυτές οι πρώτες αφορούν στη φυσική γεωγραφία και είναι : Η μεταβλητή $\mu ο ρ φ ο λ _ i$ αποτυπώνει τη σημασία της μορφολογίας για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης της επιχείρησης i σύμφωνα με την άποψη του υπευθύνου της, η $\kappa λ ί μ α _ i$ αποτυπώνει τη σημασία των κλιματολογικών συνθηκών της χώρας για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης της επιχείρησης i , η $\pi ρ ό σ β \_ θ ά λ α σ σ α _ i$ που εκφράζει τη σημασία της πρόσβασης (ή εγγύτητας) στην θάλασσα για την απόφαση μιας επιχείρησης i να εγκατασταθεί σε μια περιοχή ή ευρύτερα σε μια χώρα, η $\phi υ σ \_ π ό ρ ο ι _ i$ που εκφράζει τη σημασία των φυσικών πόρων της χώρας και η $\pi ο λ ι τ ι σ τ \_ π ό ρ ο ι _ i$ που εκφράζει τη σημασία των πολιτιστικών πόρων της Ελλάδας για την προσέλκυση μιας επιχείρησης i . Ακόμη χρησιμοποιείται η $\phi υ σ \_ π ε ρ ι β ά λ λ ο ν _ i$ για το ρόλο που διαδραματίζει το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης. Η ανεξάρτητη μεταβλητή $\theta έ σ η \_ χ ώ ρ α ς _ i$, η οποία ακολουθεί, εκφράζει την άποψη των εγχώριων και ξένων επενδυτών για τη σημασία της θέσης της χώρας στον παγκόσμιο χάρτη για την επιλογή τους και η κατηγοριοποίησή της στους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ ή ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας θα πραγματοποιηθεί μετά την παραγοντική ανάλυση. Τέλος, η $\theta έ σ η \_ π ε ρ ι ο χ ή ς _ i$, είναι μια μεταβλητή η οποία καταδεικνύει τη σημασία της θέσης της περιοχής εγκατάστασης της επιχείρησης στο

χάρτη της Ελλάδας' και όπως και η *θέση_χώρας* μπορεί να ενταχθεί και στην 'πρώτης' και στην 'δεύτερης φύσης' γεωγραφία, γιατί συμπεριλαμβάνει τόσο στοιχεία φυσικής γεωγραφίας, αλλά ενδέχεται να υποδηλώνει και στοιχεία οικονομικής γεωγραφίας, αφού η περιοχή εγκατάστασης μπορεί να είναι σημαντική λόγω οικονομιών συσσωρεύσεων (agglomeration economies) ή λόγω γειτνίασης με στρατηγικής σημασίας αγορές. Για τον έλεγχο της σημασίας του μεγέθους της αγοράς σε εθνικό επίπεδο - ο οποίος θεωρείται κρίσιμος παράγοντας και αποτελεί συνδυασμό 'πρώτης' και 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας - χρησιμοποιείται μία διχοτομική μεταβλητή η *μέγεθος_αγοράς_i*, η οποία παίρνει την τιμή 0 όταν η απάντηση στην ερώτηση με αριθμό 32 του ερωτηματολογίου «το μικρό μέγεθος της Ελληνικής αγοράς είχε επίδραση στα πρώτα στάδια της απόφασής σας για την πραγματοποίηση επένδυσής στη χώρα;» από τον υπεύθυνο της επιχείρησης *i* είναι 'Όχι' και την τιμή 1 όταν η απάντηση είναι 'Ναι'.

Στη συνέχεια χρησιμοποιούνται μεταβλητές οι οποίες αναφέρονται στην 'δεύτερης φύσης' γεωγραφία, δηλαδή τη γεωγραφία που σχετίζεται με την εγγύτητα μεταξύ οικονομικών παραγόντων και είναι: η *απόστ_προμηθ_i* που εκφράζει τη σημασία της απόστασης από τις αγορές από τις οποίες προμηθεύεται τις πρώτες ύλες ή τα τελικά αγαθά η επιχείρηση *i* για την επιλογή του τόπου εγκατάστασής της, η *απόστ_πρωτεύουσας_i* που εκφράζει τη σημασία της απόστασης από την πρωτεύουσα στην εγκατάσταση των επιχειρήσεων, επιχειρώντας κατ' αυτό τον τρόπο να μετρήσει την κρισιμότητα των οικονομιών 'αστικοποίησης' (urbanization economies), καθώς όπως έχει προκύψει από τη βιβλιογραφία η πλειοψηφία των επιχειρήσεων στην Ελλάδα έχουν τις εγκαταστάσεις τους γύρω από την ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας' και η *απόστ_ανταγων_i* που εκφράζει την σημασία της απόστασης από τις άλλες ομοειδείς - ανταγωνιστικές επιχειρήσεις και μετρά με αυτό τον τρόπο τη σημασία των οικονομιών 'εντοπιότητας' (localization economies).

Οι μεταβλητές που ακολουθούν - και θα χρησιμοποιηθούν σε όλα τα υποδείγματα ως μεταβλητές ελέγχου (control variables) - αφορούν άλλους μη γεωγραφικούς παράγοντες, οι οποίοι έχουν καταγραφεί στη βιβλιογραφική επισκόπηση ως σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες, ιδιαίτερα για την προσέλκυση των ξένων άμεσων επενδύσεων. Πιο συγκεκριμένα η ποιότητα των θεσμών εξετάζεται στο παρόν υπόδειγμα μέσω δύο μεταβλητών: α) της μεταβλητής *διαφθορά_i*, που εκφράζει τη

σημασία για την επιχείρηση i της διαφθοράς (κλίμακα Likert 1-7) στη διαμόρφωση του επενδυτικού περιβάλλοντος και β) της μεταβλητής $\gamma_{\text{γραφειοκρ}_i}$, η οποία χρησιμοποιείται για να μετρήσει την επίδραση της υπερβολικής γραφειοκρατίας στην εγκατάσταση των επενδύσεων. Οι μεταβλητές $\gamma_{\text{φορολογ}_i}$ και $\gamma_{\text{κρίση}_i}$, εκφράζουν την άποψη του υπευθύνου της επιχείρησης για την σημασία της ακολουθούμενης φορολογικής πολιτικής και της οικονομικής κρίσης αντίστοιχα για την επιχείρηση i . Η $\gamma_{\text{εργατ\_δυναμ}_i}$ εκφράζει τη σημασία του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και η $\gamma_{\text{άνοιγμα\_εμπόρ}_i}$, τη σημασία του ελεύθερου εμπορίου στην εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα· ενώ αντίστοιχα η $\gamma_{\text{υποδομ}_i}$ τη σημασία των υποδομών κατά την άποψη του υπεύθυνου της επιχείρησης i . Τέλος θα χρησιμοποιηθούν μία αριθμητική μεταβλητή, η $\gamma_{\text{'ηλικία'}}$, η οποία είναι μια διακριτή (discrete) μεταβλητή που αντιπροσωπεύει την ηλικία της επιχείρησης i και μία κατηγορική μεταβλητή, η μεταβλητή $\gamma_{\text{μέγεθος}}$ που αντιπροσωπεύει το μέγεθος της επένδυσης i και αποτελείται από τις εξής κατηγορίες: α) πολύ μικρή (επιχείρηση), β) μικρή, γ) μεσαία και δ) μεγάλη, με κατηγορία αναφοράς την πολύ μικρή επιχείρηση.

Για να δοθούν απαντήσεις στο ερώτημα, το οποίο αφορά στη διαφοροποίηση της επίδρασης της γεωγραφίας στις επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ), οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και ανήκουν στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών συγκριτικά με τις επιχειρήσεις των υπόλοιπων κλάδων, παράλληλα με την περιγραφική στατιστική θα χρησιμοποιηθεί ένα οικονομετρικό υπόδειγμα multinomial logistic regression, λόγω του ότι η εξαρτημένη μεταβλητή είναι κατηγορική (categorical). Συγκεκριμένα η εξαρτημένη μεταβλητή $\gamma_{\text{τομείς}_i}$ είναι μία κατηγορική μεταβλητή με την εξής κατηγοριοποίηση: α) τουριστικές επιχειρήσεις, β) επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών και γ) επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων, με κατηγορία αναφοράς την τρίτη (επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων). Το υπόδειγμα αυτό αναπαρίσταται στη συνέχεια με τη χρήση δύο logit μοντέλων, οπότε η αρχική εξίσωση (1) διαμορφώνεται ως εξής:

$$\begin{aligned}
 \text{τομείς}_i &= \ln \frac{\Pr(\text{τομέας}=\text{τουριστικός τομέας})}{\Pr(\text{τομέας}=\text{λοιποί τομείς})} \\
 &= \ln \frac{\Pr(\text{τομέας}=\text{μεταφορικός τομέας})}{\Pr(\text{τομέας}=\text{λοιποί τομείς})} \\
 &= \beta_0 + \beta_1 \text{μορφολ}_i + \beta_2 \text{κλίμα}_i + \beta_3 \text{πρόσβ\_θάλασσα}_i + \beta_4 \text{φυσ\_πόροι}_i + \\
 &\quad \beta_5 \text{πολιτιστ\_πόροι}_i + \beta_6 \text{φυσ\_περιβάλλον}_i + \beta_7 \text{θέση\_χώρας}_i + \\
 &\quad \beta_8 \text{απόστ\_προμηθ}_i + \beta_9 \text{απόστ\_πρωτεύουσα}_i + \beta_{10} \text{απόστ\_ανταγων}_i + \\
 &\quad \beta_{11} \text{θέση\_περιοχή}_i + \beta_{12} \text{μέγεθ\_αγορ}_i + \beta_{13} \text{διαφθ}_i + \beta_{14} \text{γραφειοκρ}_i + \\
 &\quad \beta_{15} \text{φορολ}_i + \beta_{16} \text{κρίση}_i + \beta_{17} \text{εργατ\_δυναμ}_i + \beta_{18} \text{άνοιγμα\_εμπόρ}_i + \\
 &\quad \beta_{19} \text{υποδομ}_i + \beta_{20} \text{ηλικία}_i + \beta_{21} \text{μέγεθ\_επιχ}_i + \varepsilon_i, \text{ για } i = 1, 2, 3, \dots, n \quad (3)
 \end{aligned}$$

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές είναι οι ίδιες με την εξίσωση (2), όπως ίδια είναι και η επεξήγηση τους.

Προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα, τα οποία αφορούν στη διαφοροποίηση της επίδρασης των γεωγραφικών παραγόντων στις ΞΑΕ τόσο του τουρισμού όσο και των μεταφορών συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου, θα χρησιμοποιηθεί δύο φορές το ίδιο binary logistic regression υπόδειγμα και η ίδια εξίσωση (2) όπως αυτή αναλύθηκε παραπάνω. Η μόνη διαφορά υπάρχει στην εξαρτημένη μεταβλητή, η οποία διαφοροποιείται αναλόγως με τον κλάδο τον οποίο πρόκειται να ελέγξει. Έτσι: α) προκειμένου να ελέγξει τον κλάδο του τουρισμού, η εξαρτημένη θα είναι η διχοτομική μεταβλητή $\text{ΞΑΕ}_{\text{τουριστικές}_i}$, η οποία λαμβάνει την τιμή 0, όταν η τουριστική επιχείρηση, η οποία συμμετείχε στην έρευνα δεν είναι ΞΑΕ και 1 όταν αυτή είναι ΞΑΕ και β) προκειμένου να ελέγξει τον μεταφορικό κλάδο, η αντίστοιχη εξαρτημένη μεταβλητή θα είναι η $\text{ΞΑΕ}_{\text{μεταφορικές}_i}$.

Τέλος απαντήσεις στο υποερώτημα που αφορά στη σύγκριση της επίδρασης των γεωγραφικών και λοιπών προσδιοριστικών παραγόντων στις επιχειρήσεις όλων των κλάδων που προτίθενται να επεκταθούν περαιτέρω στην ελληνική επικράτεια σε σχέση με αυτές που δεν επιθυμούν να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους σ' αυτή, θα επιχειρήσει να δώσει ένα οικονομετρικό υπόδειγμα binary logistic regression, παρόμοιο με τα προηγούμενα, το οποίο θα είναι όμως περιορισμένο (restricted)

συγκριτικά με αυτά, αφού θα εξετάζει λιγότερες ερμηνευτικές μεταβλητές και συγκεκριμένα αυτές με τις οποίες το υπόδειγμα δίνει στατιστικά σημαντικότερα αποτελέσματα για το σύνολο των επιχειρήσεων. Ο αριθμός των παρατηρήσεων που θα χρησιμοποιηθούν στο υπόδειγμα αυτό θα προκύψει από το σύνολο των απαντήσεων στην ερώτηση: «Προτίθεστε να επεκτείνετε περαιτέρω την υπάρχουσα δραστηριότητα της επιχείρησής σας στην Ελληνική επικράτεια;» μετά την αφαίρεση των απαντήσεων «Δε γνωρίζω/Δεν απαντώ». Στο υπόδειγμα αυτό η εξαρτημένη μεταβλητή είναι η διχοτομική μεταβλητή $επέκταση_i$, η οποία λαμβάνει την τιμή 0 όταν η απάντηση στην παραπάνω ερώτηση είναι «Όχι» και την τιμή 1 όταν αυτή είναι «Ναι». Αναλυτικότερα η μορφή της εξίσωσης που θα χρησιμοποιηθεί στο υπόδειγμα αυτό είναι:

$$g(p(επέκταση_i)) = \ln(p(επέκταση_i)/(1 - p(επέκταση_i))) = \beta_0 + \beta_1 \text{μορφολ}_i + \beta_2 \text{κλίμα}_i + \beta_3 \text{πρόσβ_θάλασσα}_i + \beta_4 \text{φυσ_πόροι}_i + \beta_5 \text{θέση_χώρας}_i + \beta_6 \text{απόστ_προμηθ}_i + \beta_7 \text{απόστ_πρωτεύουσας}_i + \beta_8 \text{απόστ_ανταγων}_i + \beta_9 \text{μέγεθ_αγορ}_i + \beta_{10} \text{γραφειοκρ}_i + \beta_{11} \text{φορολ}_i + \beta_{12} \text{εργατ_δυναμ}_i + \beta_{13} \text{υποδομ}_i + \beta_{14} \text{ηλικία}_i + \beta_{15} \text{μέγεθ_επιχ}_i + \varepsilon_i,$$

για $i = 1, 2, 3, \dots, n$ (4)

με τις επεξηγήσεις στις ανεξάρτητες μεταβλητές να είναι οι ίδιες με τα προηγούμενα υποδείγματα.

5.5 Συμπεράσματα

Η εμπειρική έρευνα θα στηριχθεί σε δεδομένα τα οποία συλλέχθηκαν μέσα από ερωτηματολόγια τα οποία εστάλησαν εκτός από τις τουριστικές και μεταφορικές εγχώριες επιχειρήσεις και ΞΑΕ και σε επιχειρήσεις των κυριότερων οικονομικών κλάδων της χώρας, που υπάγονται στον τριτογενή αλλά και το δευτερογενή τομέα. Το συνολικό δείγμα ξεπέρασε τις 4.500 επιχειρήσεις και συνολικά απαντήθηκαν 953 ερωτηματολόγια, από τα οποία ένα μικρό ποσοστό ερωτώμενων της τάξης του 2,5% άφησε ορισμένες από τις ερωτήσεις τους αναπάντητες.

Τα δεδομένα αυτά θα αξιοποιηθούν στατιστικά, μέσω αρχικά διερευνητικής στατιστικής ανάλυσης και ακολούθως μέσα από διαφορετικά οικονομετρικά υποδείγματα, τα οποία όμως βασίζονται στην ίδια εξίσωση και προσπαθούν να απαντήσουν στο κύριο ερευνητικό ερώτημα και στα υποερωτήματα που προκύπτουν από αυτό, μέσω α) συγκρίσεων της επίδρασης των γεωγραφικών και άλλων

παραγόντων στις εγχώριες και ξένες επενδύσεις στον κλάδο του τουρισμού με τους υπόλοιπους οικονομικούς κλάδους, β) συγκρίσεων της επίδρασης των γεωγραφικών και μη γεωγραφικών παραγόντων στις επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ) στον κλάδο των μεταφορών με τους υπόλοιπους κλάδους, γ) συγκρίσεων της επίδρασης των γεωγραφικών και λοιπών προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων ξεχωριστά σε καθένα από τους δύο κλάδους οι οποίοι ερευνώνται από την παρούσα διατριβή και δ) συγκρίσεων της επίδρασης των σημαντικότερων γεωγραφικών και λοιπών παραγόντων στις επιχειρήσεις όλων των κλάδων που προτίθενται να επεκταθούν περαιτέρω στην ελληνική επικράτεια σε σχέση με αυτές που δεν επιθυμούν να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους σ' αυτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

Προσδιοριστικοί παράγοντες των επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα

6.1 Εισαγωγή

Οι περισσότερες μέχρι σήμερα έρευνες για τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ΞΑΕ στην Ελλάδα, όπως καταγράφηκε και στο 3^ο κεφάλαιο, έχουν επικεντρωθεί σε μη γεωγραφικούς παράγοντες, όπως είναι η ποιότητα των θεσμών ή η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική και λιγότερο σε γεωγραφικούς παράγοντες, παρά τα αναμφισβήτητα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα της χώρας. Και η παραδοσιακή Οικονομική θεωρία όμως μάλλον υποτιμούσε την παράμετρο της τοποθεσίας και γενικά του χώρου για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων και κατ' επέκταση μιας ολόκληρης περιοχής ή χώρας. Μετά το 1990 με τη σχολή της Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας, της οποίας κύριοι εκφραστές είναι οι Krugman και Venables¹ και τους 'βιομηχανικούς γεωγράφους', όπως οι Storper και Scott (Dunning, 2000:174), δόθηκε η πρόταση σημασία στη γεωγραφική θέση σαν συγκριτικού πλεονεκτήματος για την οικονομική ανάπτυξη σε μικροοικονομικό και μακροοικονομικό επίπεδο.

Αν μάλιστα ο Dunning (1980, 2000) στο εκλεκτικό του υπόδειγμα για τις διασυνοριακές δραστηριότητες των επιχειρήσεων δεν αναφερόταν στο πλεονέκτημα της τοποθεσίας σαν ένα σημαντικό κίνητρο για την επέκτασή τους και τη δημιουργία θυγατρικών επιχειρήσεων σε άλλες χώρες, καθώς και στο συνδυασμό των δικών τους συγκριτικών πλεονεκτημάτων με τα φυσικά ή κατασκευασμένα χαρίσματα της άλλης χώρας ή περιοχής για την απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, ίσως να μη δινόταν στον παράγοντα 'τοποθεσία' η δέουσα σημασία στη μελέτη των προσδιοριστικών παραγόντων των ΞΑΕ.

Σ' αυτό το κεφάλαιο παράλληλα με τον έλεγχο παραγόντων όπως η ποιότητα των θεσμών, το εργατικό δυναμικό της χώρας ή η επάρκεια υποδομών καθώς και μακροοικονομικών παραγόντων, η έρευνα επικεντρώνεται στην 'πρώτη' και

‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία και την επίδρασή της στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των ελληνικών επιχειρήσεων (εγχώριων και θυγατρικών πολυεθνικών) και παρουσιάζει τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των υπευθύνων των επιχειρήσεων στα ερωτηματολόγια που στάλθηκαν από το συγγραφέα της διατριβής.

Η διάρθρωση του κεφαλαίου αυτού είναι η ακόλουθη: στη 2^η ενότητα πραγματοποιείται μια καταγραφή των χαρακτηριστικών των ελληνικών επιχειρήσεων οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου, της χωρικής κατανομής τους και των απόψεών τους σχετικά με τη συμβολή των ΞΑΕ στην απασχόληση και την εθνική ή την περιφερειακή ανάπτυξη της Ελλάδας. Στην 3^η ενότητα ακολουθεί ο προσδιορισμός της σημασίας των γεωγραφικών αλλά και των παραγόντων οι οποίοι δε σχετίζονται με τη γεωγραφία για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης των εγχώριων και ξένων επενδύσεων. Στην 4^η ενότητα εξετάζεται η πρόθεση επέκτασης των ήδη υπάρχοντων επιχειρήσεων στην ελληνική επικράτεια και οι παράγοντες που πιθανόν να σχετίζονται με την πρόθεσή τους αυτή, για να ολοκληρωθεί το κεφάλαιο με σύντομα συμπεράσματα.

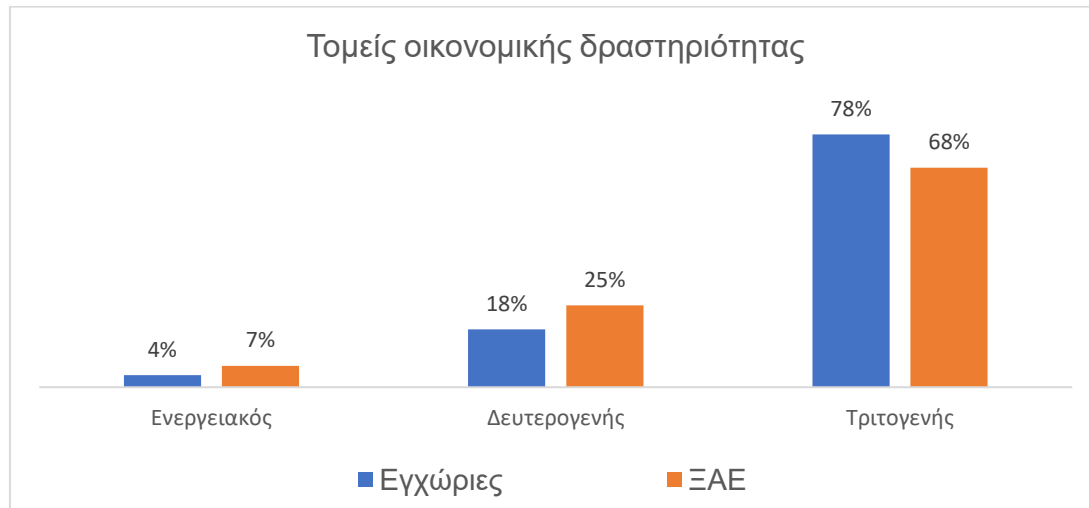
6.2 Γενικά χαρακτηριστικά (προφίλ) των ελληνικών επιχειρήσεων και καταγραφή της άποψής τους για τη σημασία των ΞΑΕ

6.2.1 Γενικά χαρακτηριστικά των ελληνικών επιχειρήσεων

Μετά την συγκέντρωση των ερωτηματολογίων που απαντήθηκαν, θα δοθεί αρχικά η εικόνα για τους οικονομικούς τομείς που απαρτίζουν το τελικό δείγμα μέσα από το γράφημα 6.1, το οποίο ακολουθεί, διαχωρίζοντας τις εγχώριες από τις ξένες άμεσες επενδύσεις. Στο γράφημα αυτό (6.1) αντικατοπτρίζεται σε μεγάλο βαθμό η πραγματική ποσοστιαία αναλογία του πληθυσμού των επιχειρήσεων του δευτερογενή και τριτογενή τομέα στην Ελλάδα, καθώς ο αριθμός των επιχειρήσεων του τριτογενή τομέα υπερτερεί τόσο σε επίπεδο νομικών μονάδων όσο και σε επίπεδο κύκλου εργασιών (ΕΛΣΤΑΤ, 2017) στις εγχώριες επιχειρήσεις – εξαιρουμένων των επιχειρήσεων στον πρωτογενή τομέα, οι οποίες είναι πολύ μικρού μεγέθους ατομικές ή οικογενειακές επιχειρήσεις στην πλειοψηφία τους. Όσο για τις ΞΑΕ στην Ελλάδα τα ποσοστά ανά τομέα προσεγγίζουν τα ποσοστά του γραφήματος 6.1, όπως αυτά καταγράφηκαν στο 4^ο κεφάλαιο και στην υποενότητα 4.3.1, με τη σαφή υπεροχή των

επιχειρήσεων στον τριτογενή τομέα, έναντι των υπολοίπων. Έτσι, στις συγκρίσεις μεταξύ επιχειρήσεων διαφορετικών τομέων που θα ακολουθήσουν στη συνέχεια, δεν θα υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις από τον συνολικό πληθυσμό των επιχειρήσεων του δευτερογενή και τριτογενή τομέα της ελληνικής οικονομίας.

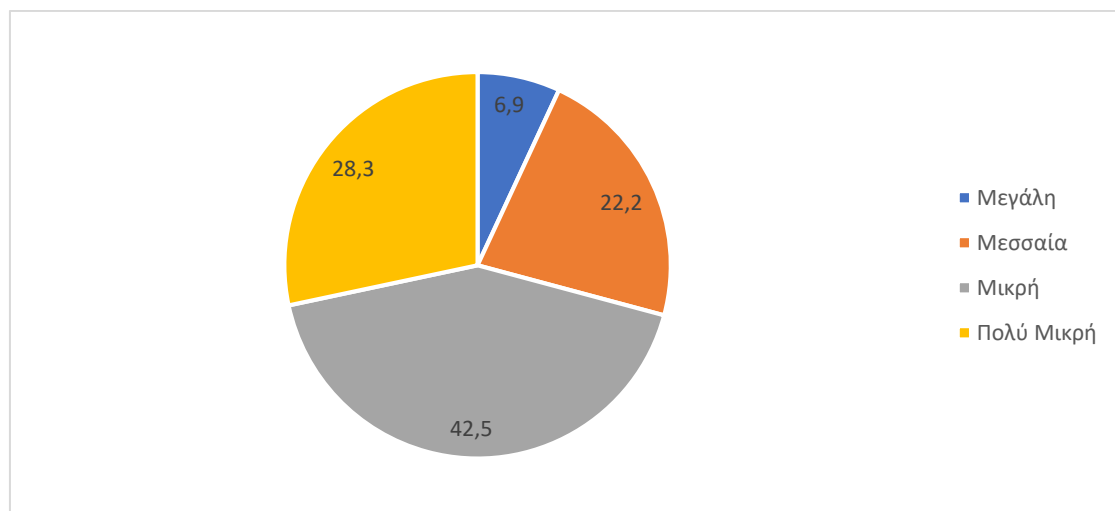
Γράφημα 6.1: Ποσοστιαία (%) αναλογία εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Συνεχίζοντας με το γενικό προφίλ των επιχειρήσεων, από τις σχετικές ερωτήσεις για το μέγεθος των επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές και σύμφωνα με το σύνολο του ετήσιου ισολογισμού τους, τα συμπεράσματα τα οποία προκύπτουν φαίνονται στα διαγράμματα που ακολουθούν:

Γράφημα 6.2: Ποσοστιαία (%) σύνθεση επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές

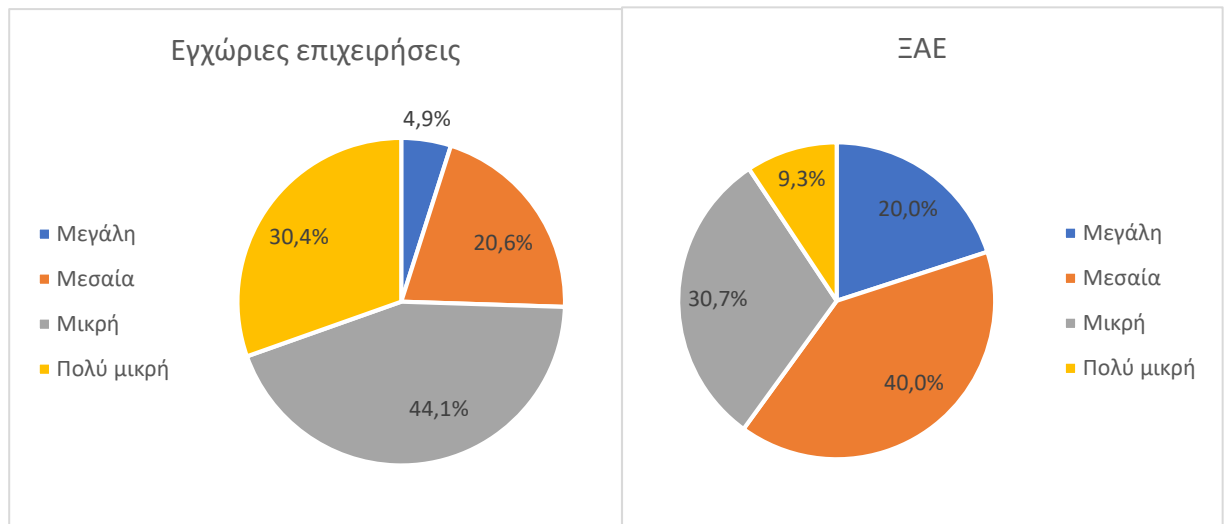

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από το παραπάνω γράφημα (6.2) προκύπτει ότι η μεγάλη πλειοψηφία του τελικού δείγματος στο σύνολο του (συμπεριλαμβάνοντας τόσο τις εγχώριες επιχειρήσεις όσο και τις ΞΑΕ), είναι επιχειρήσεις που απασχολούν 10-49 εργαζόμενους, δηλαδή μικρές επιχειρήσεις – σύμφωνα με τον κανονισμό 2003/361/EC, ακολουθούμενες από τις πολύ μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες απασχολούν 1-10 εργαζόμενους και τις μεσαίες, οι οποίες απασχολούν έως 249 εργαζόμενους (22,2%). Οι μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες απασχολούν 250 άτομα και άνω αποτελούν μικρή μειοψηφία, με ποσοστό 6,9%. Άλλωστε η οικονομία της Ελλάδας μεταπολιτευτικά στηρίχθηκε κατά βάση στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και όχι σε επενδύσεις μεγάλης κλίμακας, όπως συνέβη κυρίως σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, όπως η Γερμανία ή η Γαλλία.

Γράφημα 6.3: Ποσοστιαία (%) σύνθεση επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολούμενων σ' αυτές και την ιδιοκτησία τους (εγχώριες ή ΞΑΕ)

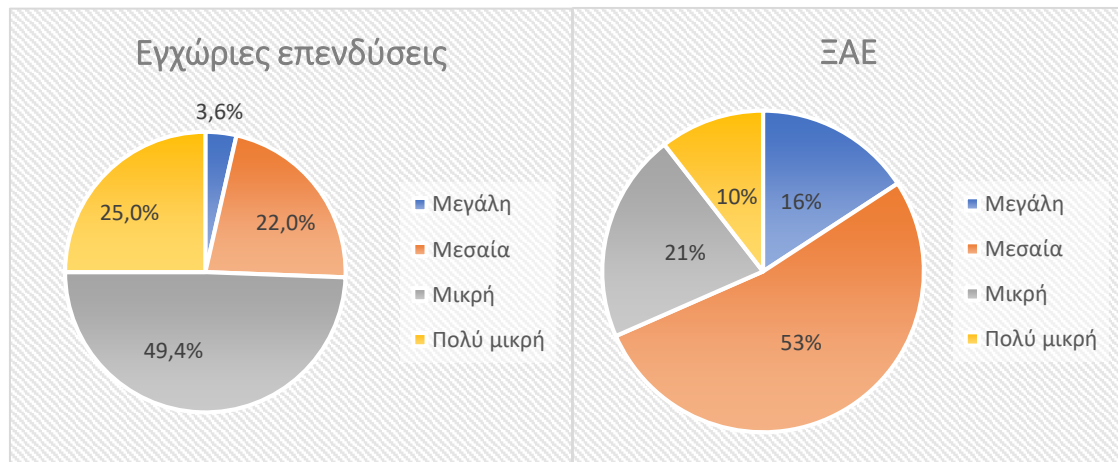

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Αναλύοντας την παραπάνω σύνθεση σε σχέση με το αν η επιχείρηση είναι εγχώρια ή ΞΑΕ, από το συγκριτικό γράφημα 6.3 φαίνεται ότι οι περισσότερες ΞΑΕ (60%) είναι μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους – βάσει του αριθμού των απασχολούμενων σ' αυτές – σε αντίθεση με τις εγχώριες επενδύσεις οι οποίες είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία (74,5%) πολύ μικρές ή μικρές και δεν απασχολούν πάνω από 49 εργαζόμενους. Το τελευταίο στατιστικό στοιχείο συνηγορεί στη σημασία των ΞΑΕ για την απασχόληση στη χώρα υποδοχής, καθώς οι ξένες επενδύσεις έχουν τη δυνατότητα να απορροφήσουν μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων σε σχέση με τις εγχώριες και κατ'αυτόν τον τρόπο η προσέλκυση νέων ΞΑΕ στην Ελλάδα μπορεί να συμβάλει στη μείωση της ανεργίας.

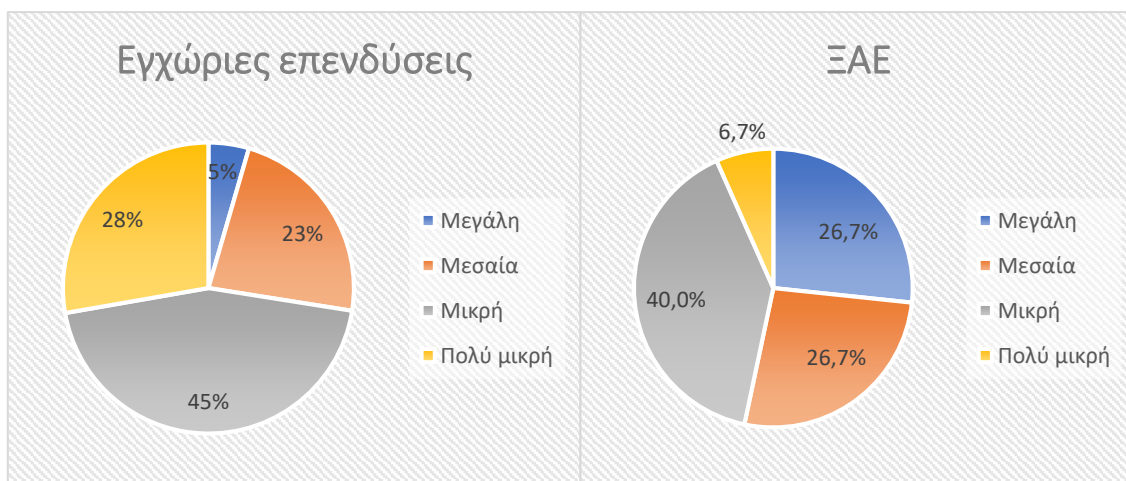
Μια εικόνα για τα μεγέθη με βάση την απασχόληση των εγχώριων επενδύσεων και των ΞΑΕ στον τουρισμό και τις μεταφορές, παρουσιάζουν τα γραφήματα 6.4. Έτσι παρατηρείται ότι η εικόνα, η οποία επικρατεί στον τουριστικό κλάδο είναι ίδια με αυτή στο σύνολο όλων των κλάδων, καθώς οι περισσότερες ΞΑΕ του κλάδου (69%) είναι επιχειρήσεις που απασχολούν πάνω από 49 υπαλλήλους σε αντίθεση με τις αμιγώς ελληνικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεις που στην πλειοψηφία τους (73%) είναι πολύ μικρές και μικρές επιχειρήσεις, που απασχολούν μέχρι 49 υπαλλήλους. Και στον κλάδο των μεταφορών οι ΞΑΕ είναι μεγαλύτερου μεγέθους από τις εγχώριες επιχειρήσεις (γραφήματα 6.5), δεδομένου ότι το 53,4% των ΞΑΕ απασχολούν πάνω από 49 εργαζομένους, σε αντίθεση με το 25,6% των αμιγώς ελληνικών επενδύσεων.

Γραφήματα 6.4: Ποσοστιαία (%) σύνθεση τουριστικών επιχειρήσεων σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολουμένων σ' αυτές και την ιδιοκτησία τους (εγχώριες ή ΞΑΕ)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

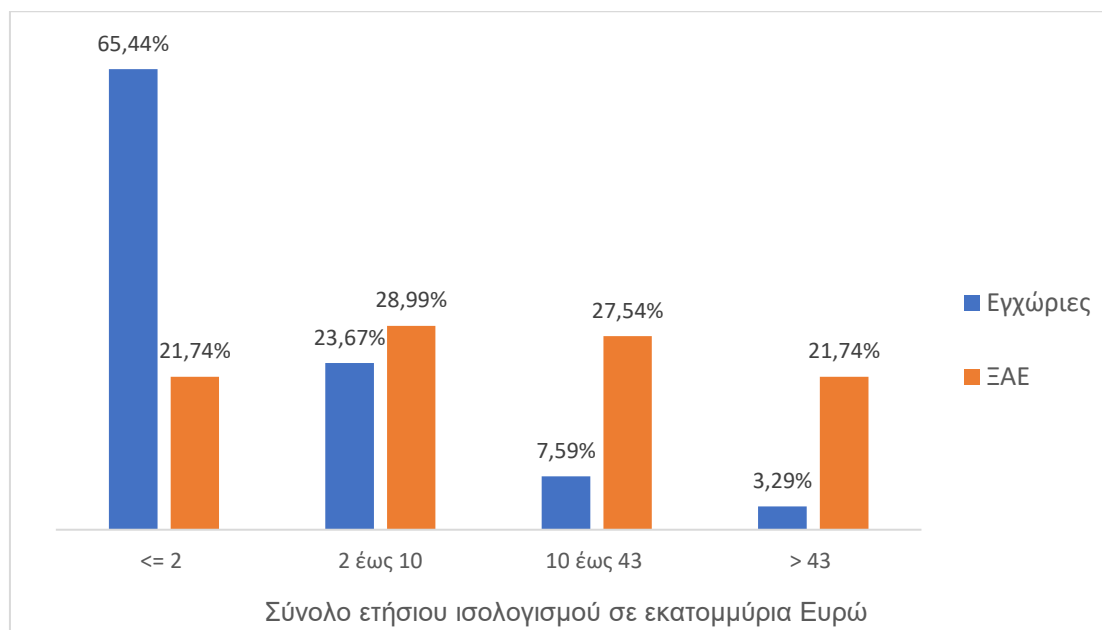
Γραφήματα 6.5: Ποσοστιαία (%) σύνθεση επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών σύμφωνα με τον αριθμό των απασχολουμένων σ' αυτές και την ιδιοκτησία τους (εγχώριες ή ΞΑΕ)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Η εικόνα του μεγέθους των ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επενδύσεις επιβεβαιώνεται στο σύνολο των κυρίων κλάδων της Ελληνικής οικονομίας και βάσει του ετήσιου ισολογισμού τους, αφού στο γράφημα 6.6 φαίνεται καθαρά ότι τα μεγέθη των ΞΑΕ είναι ισορροπημένα, αντίθετα με τα οικονομικά μεγέθη των ελληνικών επιχειρήσεων που στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι πολύ μικρές επιχειρήσεις με ισολογισμό μικρότερο ή ίσο των 2 εκατομμυρίων Ευρώ και μικρές επιχειρήσεις με ετήσιο ισολογισμό έως 10 εκατομμύρια Ευρώ.

Γράφημα 6.6: Ποσοστιαία (%) αναλογία οικονομικού μεγέθους στη σύνθεση του δείγματος βάσει του ετήσιου ισολογισμού τους των εγχώριων επιχειρήσεων και των ΞΑΕ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

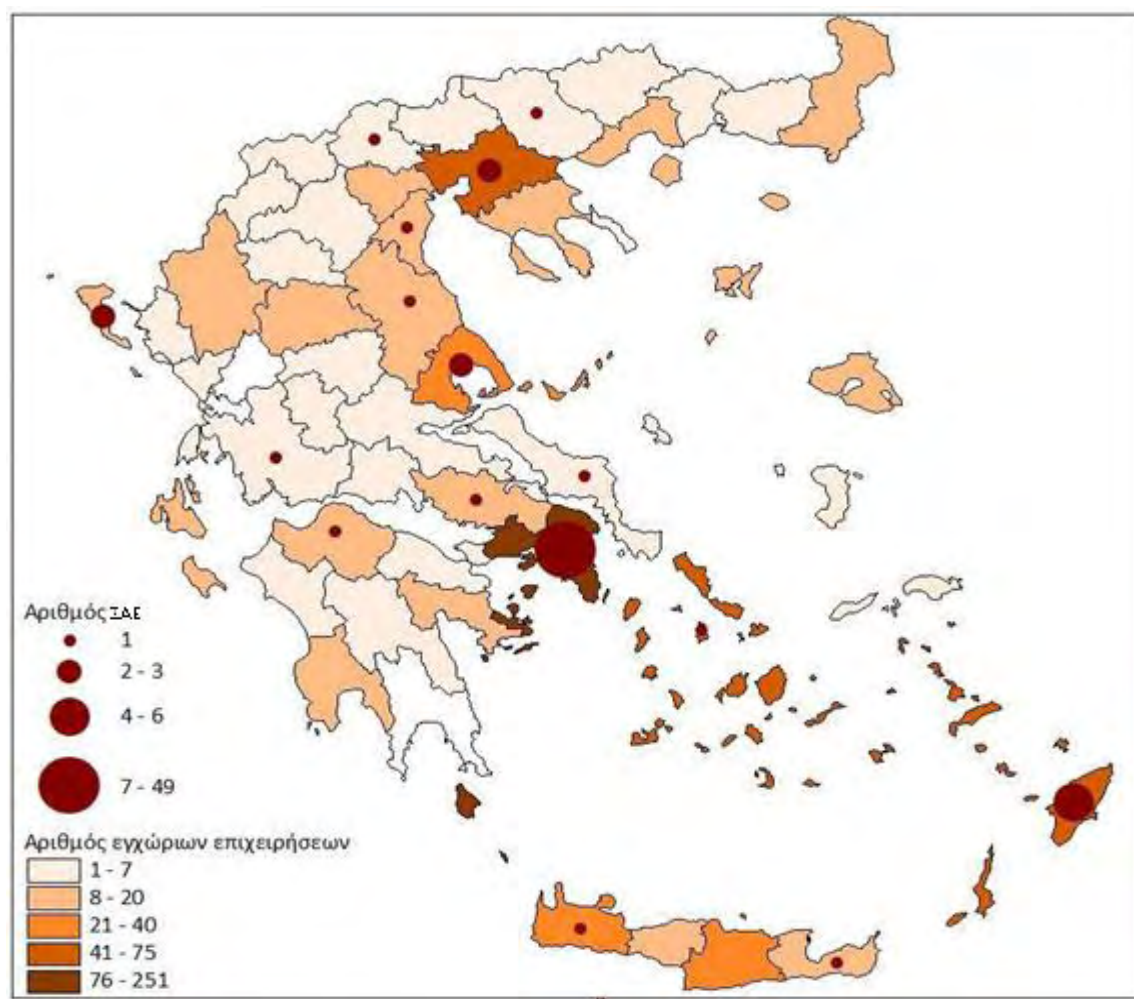
Στη συνέχεια και στο χάρτη 6.1 απεικονίζεται η χωρική κατανομή των εδρών των ελληνικών επιχειρήσεων που συμμετείχαν στην έρευνα και αποκρίθηκαν στο ερωτηματολόγιο. Από αυτόν προκύπτει, ότι οι περισσότερες έδρες των εγχώριων επιχειρήσεων, αλλά ταυτόχρονα και των ΞΑΕ είναι εγκατεστημένες στο Νομό Αττικής. Οι περισσότερες ΞΑΕ και συγκεκριμένα 42, που εδρεύουν στον Νόμο Αττικής ανήκουν στον τριτογενή τομέα. Σημαντικός αριθμός ΞΑΕ, οι οποίες στην πλειοψηφία τους είναι τουριστικές, εντοπίζεται στο Νομό Δωδεκανήσου. Στον ίδιο Νομό έχουν την έδρα τους και πολλές εγχώριες επιχειρήσεις, οι οποίες πάλι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι τουριστικές. Μετά το Νομό Αττικής, ο δεύτερος μεγαλύτερος αριθμός εγχώριων επιχειρήσεων εδρεύει στο Νομό Θεσσαλονίκης. Όσον αφορά τις ΞΑΕ μετά τους Νομούς Αττικής, Δωδεκανήσου και Θεσσαλονίκης

περισσότερες της μίας ΞΑΕ έχουν την έδρα τους στη Μαγνησία και την Κέρκυρα, οι οποίες στην δεύτερη είναι αποκλειστικά τουριστικές.

Από τα παραπάνω προκύπτουν ενδείξεις ότι οι έδρες των εγχώριων και των ξένων επενδύσεων βρίσκονται στις μητροπολιτικές περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και σε Νομούς που γειτνιάζουν με αυτές, όπως Βοιωτίας που συνορεύει με το Νομό Αττικής ή Χαλκιδικής που συνορεύει με το Νομό Θεσσαλονίκης. Τηρουμένων των αναλογιών σημαντικός αριθμός των εδρών των επιχειρήσεων είναι εγκατεστημένος και στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως το Ηράκλειο Κρήτης, τα Χανιά, ο Βόλος, η Λάρισα και η Πάτρα. Αυτές οι ενδείξεις που εξάγονται από τη συλλογή των απαντήσεων στα ερωτηματολόγια, αποτελούν και μια πρώτη επιβεβαίωση της βιβλιογραφίας ότι και οι ελληνικές επιχειρήσεις τείνουν να συσσωρεύονται εκεί όπου υπάρχουν άλλες επιχειρήσεις του ίδιου ή και άλλων συμπληρωματικών με τη δραστηριότητά τους κλάδων (localization). Επίσης επιβεβαιώνουν και το γεγονός ότι οι δυνάμεις της ‘αστικοποίησης’ (urbanization) ασκούν σημαντική επίδραση στον τόπο εγκατάστασης των επιχειρήσεων.

Οι τουριστικές επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν ένα σημαντικό μέρος των επιχειρήσεων που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο και επηρεάζουν αυτή τη χωρική κατανομή, διαφοροποιούνται τόσο από τις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών αλλά και από αυτές των υπολοίπων κλάδων. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο κλάδο διαφαίνεται ότι εγχώριες και ξένες άμεσες επενδύσεις τείνουν να εγκαθίστανται σε Νομούς με γεωμορφολογικά πλεονεκτήματα, δηλαδή με πλεονεκτήματα ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, όπως ο Νομός Δωδεκανήσου – στον οποίο έχουν την έδρα τους και αρκετές ΞΑΕ του κλάδου – ή οι Νομοί Κυκλάδων, Κέρκυρας και οι Νομοί της Κρήτης. Βέβαια αρκετές επιχειρήσεις του κλάδου έχουν την έδρα τους στον Νομό Αττικής, ο οποίος όμως έχει και αυτός γεωγραφικά πλεονεκτήματα, αφού είναι πλούσιος σε πολιτιστικούς πόρους, έχει πρόσβαση στη θάλασσα και επιπλέον διαθέτει έναν άλλο σημαντικό μη γεωγραφικό παράγοντα, αυτό των ποιοτικών μεταφορικών υποδομών, με το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας και το μεγαλύτερο και πιο σύγχρονο αεροδρόμιο για τα ελληνικά δεδομένα.

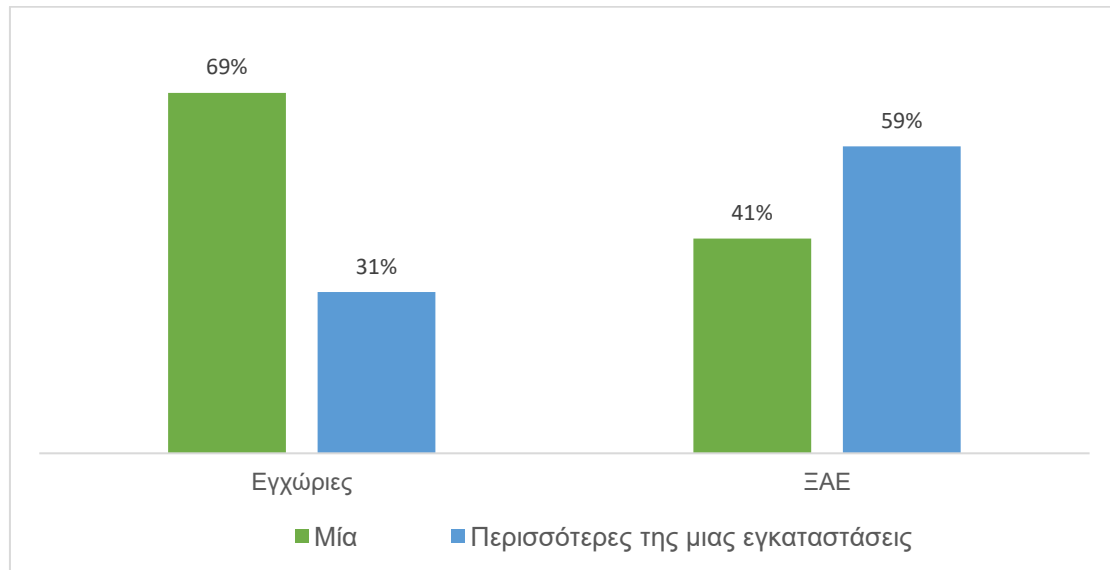
Χάρτης 6.1: Χωρική κατανομή των εδρών των ελληνικών επιχειρήσεων (εγχώριων και ΞΑΕ) που αποκρίθηκαν στο ερωτηματολόγιο

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Εξετάζοντας στη συνέχεια τον αριθμό των εγκαταστάσεων των επιχειρήσεων, από τον αριθμό των απαντήσεων στη σχετική ερώτηση, προκύπτει ότι η πλειοψηφία των ελληνικών επενδύσεων αρκείται σε μόνο μία εγκατάσταση σε αντίθεση με τις ξένες άμεσες επενδύσεις οι οποίες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους έχουν περισσότερες της μιας εγκαταστάσεις στην ελληνική επικράτεια (γράφημα 6.7).

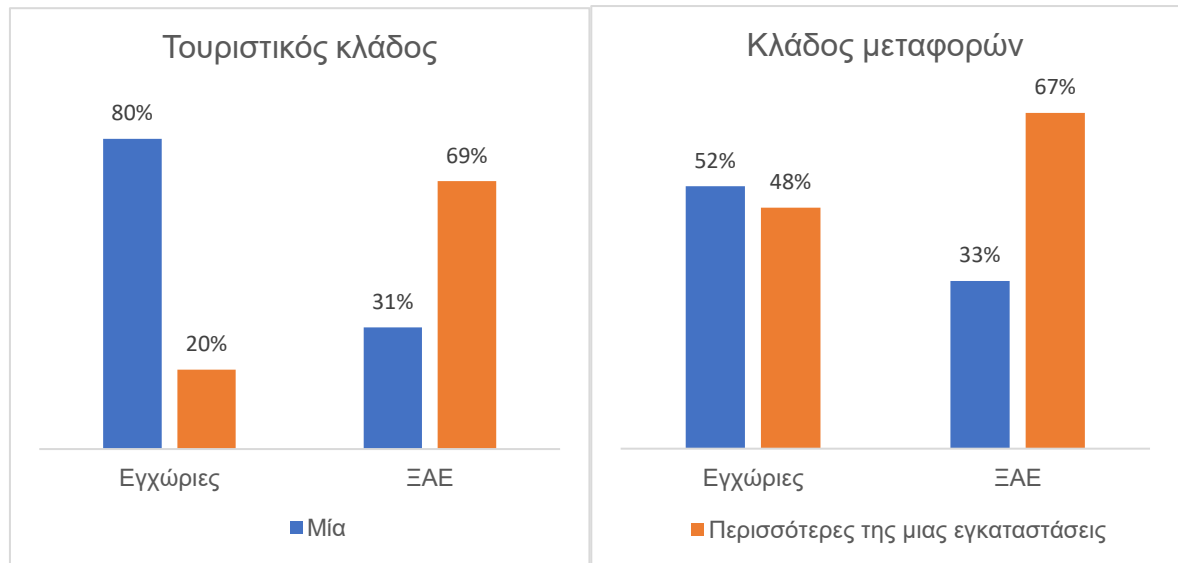
Γράφημα 6.7: Ποσοστιαία (%) αναλογία αριθμού εγκαταστάσεων των επενδύσεων του δείγματος (εγχώριων και ΞΑΕ)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ειδικότερα για τον τουρισμό, από το δείγμα προκύπτει (γραφήματα 6.8) ότι το συντριπτικό ποσοστό των ελληνικών επιχειρήσεων (σχεδόν 80%) έχουν μόνο μία εγκατάσταση. Επειδή κατά κύριο λόγο εξετάζονται οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι πέρα από τις μεγάλες ελληνικές ξενοδοχειακές αλυσίδες – ενδεικτικά αναφέρονται ο όμιλος Grecotel, ο όμιλος Μήτση και ο όμιλος Aldemar Hotels οι οποίοι διαθέτουν και το μεγαλύτερο αριθμό δωματίων στην Ελλάδα (gbr consulting, 2018) – οι υπόλοιπες εγχώριες επενδύσεις είναι κατά κανόνα μικρού μεγέθους και περιορίζονται στη μία ξενοδοχειακή μονάδα. Αντιθέτως από τις ΞΑΕ που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο, προκύπτει ότι σε ποσοστό 69% αυτές απαρτίζονται από περισσότερες της μίας εγκαταστάσεις και είναι μεγαλύτερου μεγέθους επενδύσεις από την πλειοψηφία των εγχωρίων. Στις μεταφορές η εικόνα είναι πιο ισορροπημένη για τις ελληνικές επιχειρήσεις, καθώς το ποσοστό των επιχειρήσεων που έχουν μόνο μία εγκατάσταση και αυτών που έχουν περισσότερες εγκαταστάσεις στην επικράτεια είναι σχεδόν μοιρασμένο. Στις ΞΑΕ όμως η εικόνα είναι ίδια με αυτή στον τουριστικό κλάδο, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό τους (67%) έχει περισσότερες της μιας εγκαταστάσεις στην Ελλάδα, γεγονός που αποδεικνύει και το μεγαλύτερο μέγεθος των επενδύσεων τους συγκριτικά με τις εγχώριες.

Γραφήματα 6.8: Ποσοστιαία (%) αναλογία αριθμού εγκαταστάσεων των επενδύσεων (εγχώριων και ΞΑΕ) στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών

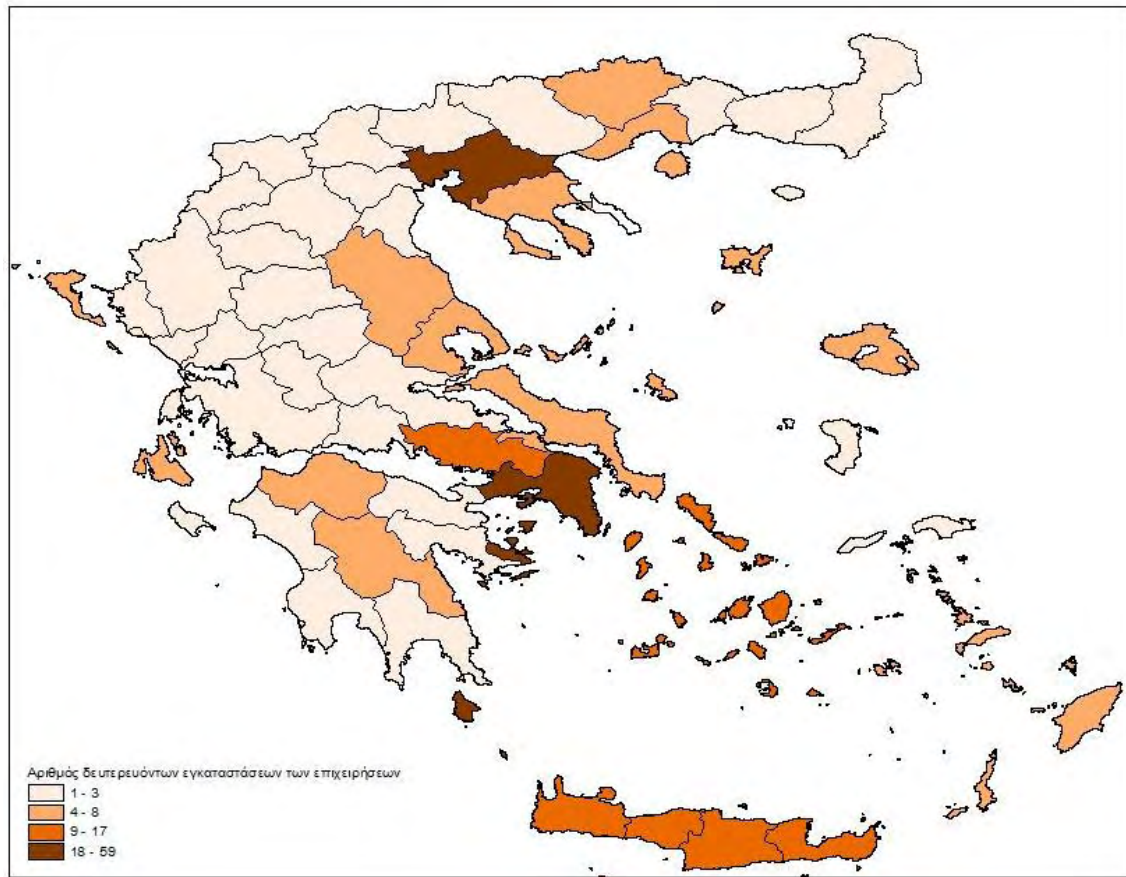

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από τις επιχειρήσεις που απάντησαν ότι έχουν παραπάνω από μία εγκαταστάσεις, όπως φαίνεται και στον χάρτη 6.2, οι περισσότερες από αυτές είναι εγκατεστημένες στις δύο μητροπολιτικές περιοχές της Αττικής και της Θεσσαλονίκης – με τις περισσότερες δευτερεύουσες εγκαταστάσεις να βρίσκονται στη δεύτερη. Ακολουθούν οι Νομοί της περιφέρειας Κρήτης, ο Νομός Βοιωτίας που γειτνιάζει με το Νομό Αττικής και ο Νομός Κυκλάδων. Αρκετές δευτερεύουσες εγκαταστάσεις των ελληνικών επιχειρήσεων είναι εγκατεστημένες στους νησιωτικούς Νομούς Δωδεκανήσου, Κέρκυρας, Κεφαλληνίας και Λέσβου, οι οποίες μάλιστα δεν ανήκουν στον κλάδο του τουρισμού όπως θα ήταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα της έρευνας. Επίσης αρκετές δευτερεύουσες εγκαταστάσεις των επιχειρήσεων βρίσκονται σε Νομούς με μεγάλο πληθυσμιακό μέγεθος, όπως αυτοί της Αχαΐας, Λάρισας, Μαγνησίας και Ευβοίας.

Χάρτης 6.2: Δευτερεύουσες εγκαταστάσεις των ελληνικών επιχειρήσεων

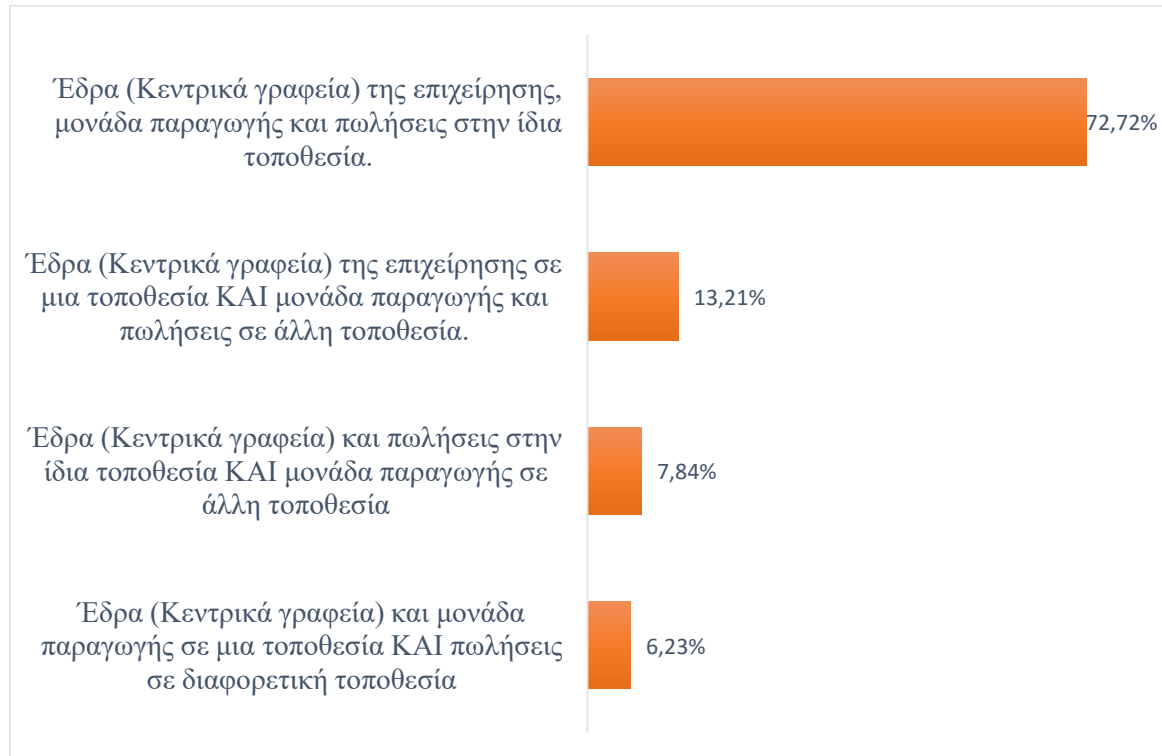
Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ένα άλλο στοιχείο των επιχειρήσεων, οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα δίνεται από το γράφημα 6.9, σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία τους. Από τα δεδομένα που συλλέχθηκαν προκύπτει ότι στο συντριπτικό ποσοστό τους τα κεντρικά γραφεία – η έδρα δηλαδή της επιχείρησης, η μονάδα παραγωγής και οι πωλήσεις είναι εγκατεστημένες στην ίδια τοποθεσία. Ιδιαίτερα στις τουριστικές επιχειρήσεις το ποσοστό αυτό είναι ακόμη υψηλότερο και ανέρχεται σε 77%, ενώ στον κλάδο των μεταφορών είναι χαμηλότερο και συγκεκριμένα ανέρχεται σε ποσοστό 63,73%. Ακόμη και στις επιχειρήσεις του δευτερογενή τομέα, που θα περίμενε κανείς η έδρα της επιχείρησης να είναι σε διαφορετική τοποθεσία από τη μονάδα παραγωγής και τις πωλήσεις, από την επεξεργασία των δεδομένων δεν προκύπτει διαχωρισμός των εγκαταστάσεων, αντιθέτως σε ποσοστό άνω του 74% παρατηρείται ότι το σύνολο των λειτουργιών των μεταποιητικών επιχειρήσεων είναι συγκεντρωμένα στην ίδια τοποθεσία. Στις ΞΑΕ του δευτερογενή τομέα μόνο παρατηρείται μια διαφοροποίηση, καθώς το ποσοστό αυτών των επενδύσεων που έχουν την έδρα, τη μονάδα παραγωγής και τις πωλήσεις τους στην ίδια τοποθεσία πέφτει στο 50%. Το υπόλοιπο 50% των

ΞΑΕ είναι μοιρασμένο ανάμεσα στις επιχειρήσεις που έχουν τη μονάδα παραγωγής τους σε τοποθεσία διαφορετική από την έδρα τους και σε αυτές που έχουν τη μονάδα παραγωγής και τις πωλήσεις τους σε διαφορετική τοποθεσία από την έδρα τους.

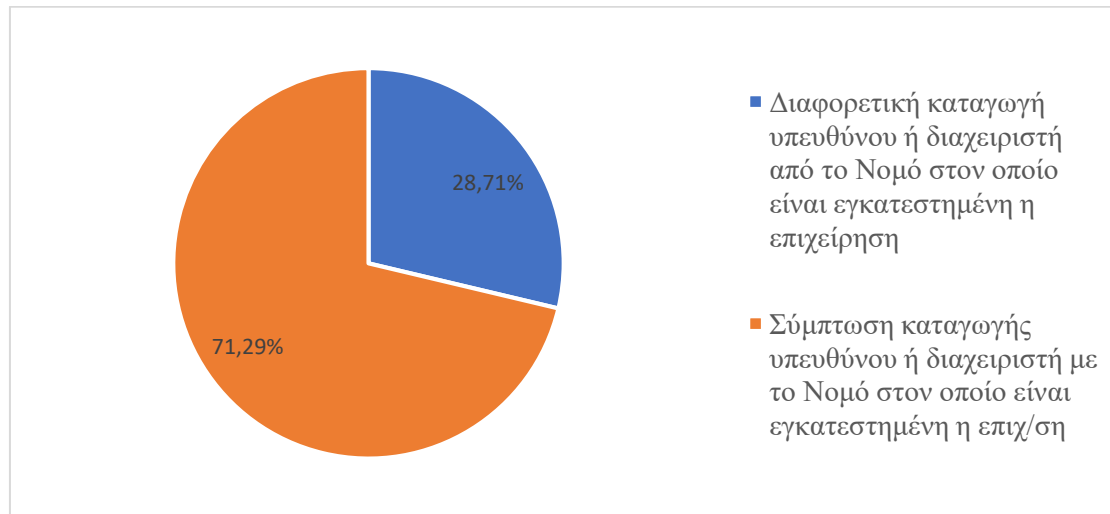
Γράφημα 6.9: Είδος εγκατάστασης επενδύσεων στην Ελλάδα (ποσοστιαία αναλογία)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

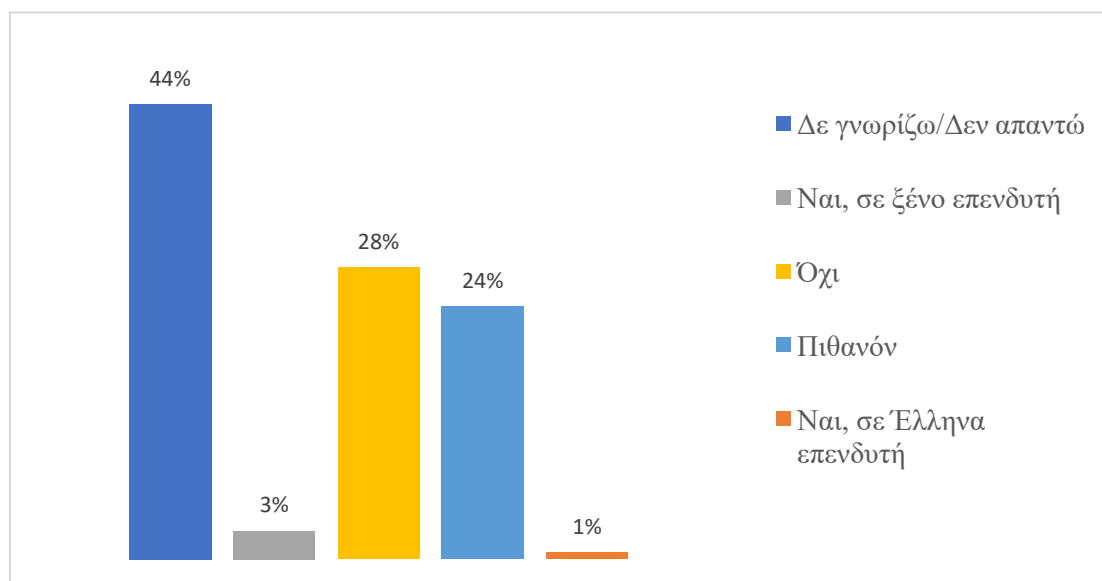
Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο, το οποίο προκύπτει από την σύγκριση των ερωτήσεων 6 και 8 του ερωτηματολογίου, σχετικά με το αν συμπίπτει ο Νομός καταγωγής του υπευθύνου ή του διαχειριστή της επιχείρησης με τον Νομό στον οποίο αυτή είναι εγκατεστημένη, είναι ότι στη μεγάλη πλειοψηφία των επιχειρήσεων ο υπεύθυνος ή ο διαχειριστής της επιχείρησης κατάγεται από τον ίδιο Νομό με αυτόν που βρίσκεται και η κύρια εγκατάσταση της επιχείρησης (γράφημα 6.10). Σε αρκετές από τις περιπτώσεις στις οποίες δε συμπίπτει ο Νομός εγκατάστασης με αυτόν της καταγωγής του υπευθύνου, ο υπεύθυνος ή ο διαχειριστής της επιχείρησης προέρχεται από γειτονικούς Νομούς.

Γράφημα 6.10: Ποσοστό (%) σύμπτωσης Νομού καταγωγής υπευθύνου ή διαχειριστή και κύριας εγκατάστασης της επιχείρησης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Γράφημα 6.11: Πρόθεση πώλησης της επιχείρησης στο άμεσο μέλλον

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από ερώτηση σχετικά με την πρόθεση των ιδιοκτητών να προχωρήσουν στην πώληση της επιχείρησής τους στο άμεσο μέλλον, σε σύνολο 905 έγκυρων απαντήσεων, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δεν γνώριζε ή δεν ήθελε να απαντήσει για το ιδιοκτησιακό μέλλον της επιχείρησης· ενώ από αυτούς που είχαν διαμορφωμένη άποψη, οι περισσότεροι δήλωσαν ότι δεν έχουν την πρόθεση να πωλήσουν την επιχείρησή τους. Ένα ποσοστό 24% αυτών που ερωτήθηκαν, απάντησαν ότι είναι πιθανόν να προχωρήσουν σε πώληση της επιχείρησης. Τέλος, από αυτούς που ήταν

αποφασισμένοι να προχωρήσουν σε πώληση στο άμεσο μέλλον, οι περισσότεροι (3%) προτιμούν να έλθουν σε συμφωνία με ξένο επενδυτή και λιγότερο από 1% προτίθεται να προχωρήσει σε συμφωνία με Έλληνα επενδυτή για την πώληση της επιχείρησής του (Γράφημα 6.11).

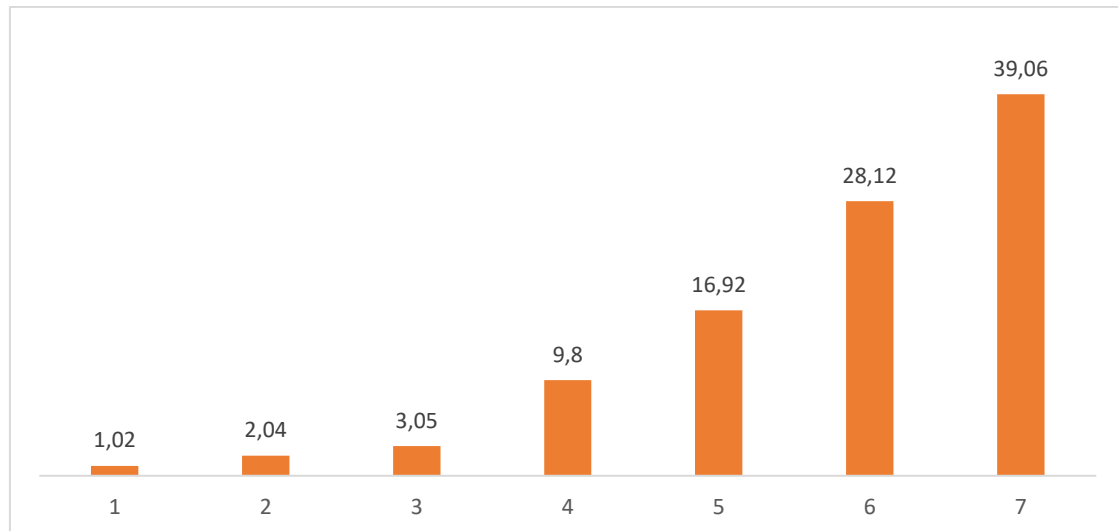
6.2.2 Άποψη των ελληνικών επιχειρήσεων για τη συμβολή των ΞΑΕ στην απασχόληση και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας

Η σημασία των ΞΑΕ για την αύξηση των θέσεων εργασίας στη χώρα και τη μείωση της ανεργίας θα είναι μια σημαντική θετική επίδρασή των, καθώς στην Ελλάδα ιδιαίτερα μετά το 2010 – έτος κατά το οποίο η οικονομική κρίση άρχισε να πλήττει σοβαρά τη χώρα – το ποσοστό των ανέργων αυξήθηκε δραματικά, με αποτέλεσμα να φθάσει στο ζενίθ του το 2013 καταγράφοντας ποσοστό ανεργίας 27,5%, όταν το αντίστοιχο μέσο ποσοστό στην Ευρωζώνη ήταν 12% (Eurostat). Μέχρι σήμερα, παρά την υποχώρηση του μέσου ετήσιου ποσοστού ανεργίας το 2018 στο 19,3%, η χώρα εξακολουθεί να έχει το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας από όλες της χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σημαντικά υψηλότερο από το μέσο ποσοστό για το ίδιο έτος των χωρών της Ευρωζώνης που είναι 8,2% (Eurostat). Έτσι στην ερώτηση (αριθ. 39) «Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι η προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα θα έχει θετική επίδραση στην απασχόληση, μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας;» επιχειρείται η εξέταση της άποψης των συμμετεχόντων στην έρευνα σχετικά με τη συμβολή των ΞΑΕ στην επίλυση του παραπάνω προβλήματος και η καταγραφή του βαθμού στον οποίο αυτές μπορούν να βοηθήσουν, κατατάσσοντας αυτόν στην κλίμακα Likert 1-7, με το 1 να αντιστοιχεί στην απάντηση «σε πολύ μικρό βαθμό» και το μέγιστο της κλίμακας, το 7, στην απάντηση «σε πολύ μεγάλο βαθμό».

Τα αποτελέσματα των υπευθύνων που απάντησαν στην ερώτηση για τη συμβολή των ΞΑΕ στην επίλυση του προβλήματος της ανεργίας παρουσιάζονται στο γράφημα 6.12 και ο αριθμός των απαντήσεων ανήλθε στις 786. Από αυτά προκύπτει ότι το συντριπτικό ποσοστό (84,10% με αξιολόγηση άνω του 4) των υπευθύνων των εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα πιστεύει ότι οι ΞΑΕ μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά στην αύξηση της απασχόλησης στη χώρα και κατά συνέπεια στη μείωση του υψηλού ποσοστού ανεργίας. Μόνο ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 6,11%, πιστεύει ότι ο βαθμός συμβολής των ΞΑΕ στην απασχόληση δεν θα είναι

σημαντικός, ενώ το 9,8% θεωρεί ότι ο βαθμός στον οποίο μπορεί να βοηθήσουν οι ξένες επενδύσεις την απασχόληση στην Ελλάδα είναι μέτριος.

Γράφημα 6.12: Ποσοστό (%) αξιολόγησης των ελληνικών επιχειρήσεων του βαθμού (1-7) στον οποίο η προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα θα έχει θετική επίδραση στην απασχόληση

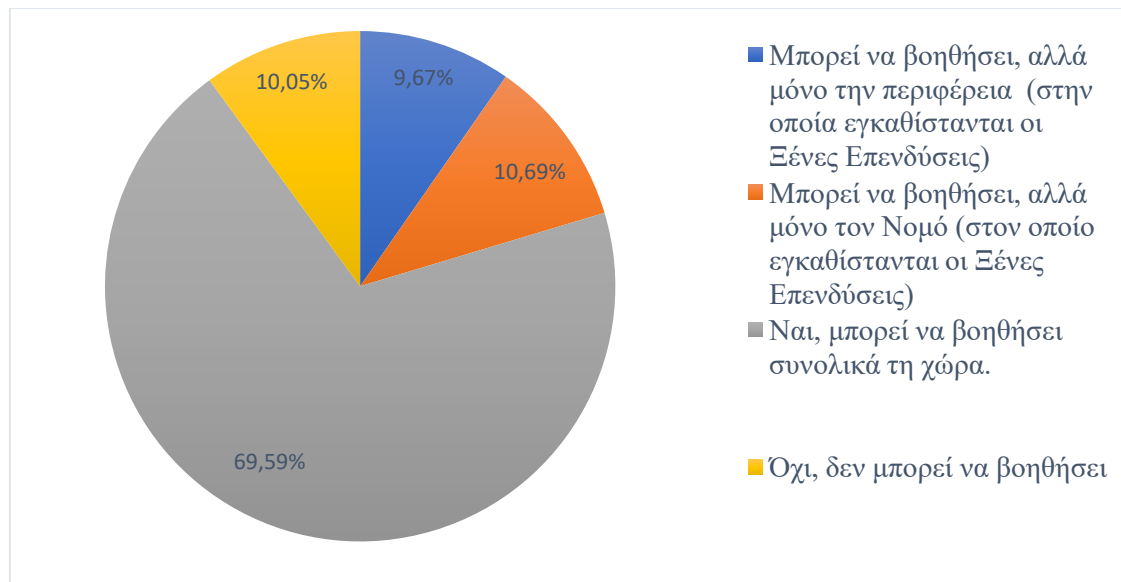

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ως προς τη συμβολή των ΞΑΕ στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας και την αντιμετώπιση των προβλημάτων, τα οποία δημιούργησε στη χώρα η μακροχρόνια οικονομική κρίση, η τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου προσπαθεί να εκμαιεύσει την άποψη των επιχειρήσεων όχι μόνο σχετικά με το αν μπορούν να βοηθήσουν τη χώρα να αναπτυχθεί οικονομικά αλλά και σε ποιο επίπεδο (σε εθνικό ή υποεθνικό). Από τις απαντήσεις αυτών που αποκρίθηκαν στη συγκεκριμένη ερώτηση και ανήλθαν όπως και στην προηγούμενη στις 786, το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η προσέλκυση των ΞΑΕ μπορεί να βοηθήσει τη χώρα σε εθνικό επίπεδο να αναπτυχθεί οικονομικά. Μάλιστα το ποσοστό αυτών που απάντησαν ότι οι ΞΑΕ μπορούν να βοηθήσουν συνολικά στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας είναι ιδιαίτερα υψηλό και αγγίζει το 70%. Το υπόλοιπο 30% μοιράζεται σχεδόν ισομερώς στις υπόλοιπες τρεις επιλογές που είχαν οι αποδέκτες του ερωτηματολογίου, όπως φαίνεται και στο γράφημα 6.13. Ένα ελαφρύ προβάδισμα υπάρχει στην απάντηση «Μπορεί να βοηθήσει, αλλά μόνο τον Νομό (στον οποίο εγκαθίστανται οι Ξένες Επενδύσεις)», ενώ το 10% αυτών που απάντησαν στην εν λόγω ερώτηση πιστεύει ότι η προσέλκυση νέων ΞΑΕ είναι ανώφελη, διότι δε μπορεί να έχει θετικό πρόσημο στην οικονομική ανάκαμψη της Ελλάδας. Τέλος, το σύνολο αυτών οι οποίοι απάντησαν ότι

η προσέλκυση των ΞΑΕ στη χώρα μπορεί να βοηθήσει αλλά μόνο σε υποεθνικό επίπεδο - δηλαδή σε επίπεδο Περιφέρειας (NUTS 2) ή Νομού (NUTS 3) – κατέγραψε ποσοστό 20,36%.

Γράφημα 6.13: Ποσοστό (%) απαντήσεων στην ερώτηση: «πιστεύετε ότι η προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων μπορεί να βοηθήσει την Ελλάδα να αναπτυχθεί και να ξεπεράσει την οικονομική κρίση;»

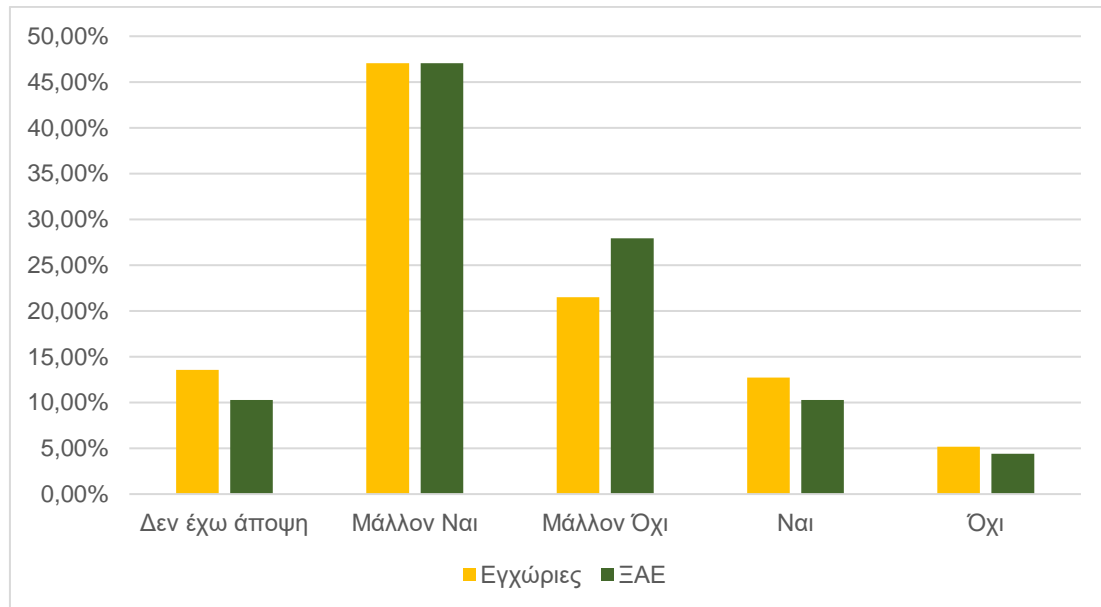

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Κλείνοντας αυτή την υποενότητα, θα παρουσιαστούν οι απαντήσεις των συμμετεχόντων σε μια άλλη ερώτηση σχετικά με τις ΞΑΕ και τον αντίκτυπο στην προσέλκυσή τους από το εφαρμοζόμενο κατ' απαίτηση των θεσμών πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων, από την ελληνική κυβέρνηση. Η ερώτηση που τέθηκε είναι η εξής: «Θεωρείτε ότι το πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων που εφαρμόζεται από το Ελληνικό Δημόσιο (ΤΑΙΠΕΔ) θα προσελκύσει το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών;» και οι απόψεις των υπευθύνων των εγχώριων επιχειρήσεων και των ΞΑΕ παρουσιάζονται ξεχωριστά στο γράφημα 6.14 που ακολουθεί. Σε αυτό φαίνεται το προβάδισμα στις απαντήσεις των συμμετεχόντων στο «Ναι» και «Μάλλον ναι», καθώς το άθροισμα των ποσοστών και των δύο απαντήσεων των εγχώριων επιχειρήσεων και των ΞΑΕ βρίσκεται πολύ κοντά και ανέρχεται σε 59,78% για τις πρώτες και σε 57,35 για τις δεύτερες. Αντίστοιχα οι απαντήσεις «Όχι» και «Μάλλον όχι» αθροιστικά συγκεντρώνουν ποσοστό 26,68% των εγχώριων επενδύσεων και 32,35% των ΞΑΕ. Το συμπέρασμα το οποίο συνάγεται από τις πιο πάνω απαντήσεις, ιδιαίτερα από αυτές που προέρχονται από τις ΞΑΕ, είναι ότι μάλλον υπάρχει ενδιαφέρον για το πρόγραμμα

αποκρατικοποιήσεων και είναι πιθανό μέσω αυτού να υπάρξει προσέλκυση ξένων επενδυτών.

Γράφημα 6.14: Ποσοστό (%) απαντήσεων στην ερώτηση: «θεωρείτε ότι το πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων που εφαρμόζεται από το Ελληνικό Δημόσιο (ΤΑΙΠΕΔ) θα προσελκύσει το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών;»

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

6.3 Προσδιοριστικοί παράγοντες των Ελληνικών επιχειρήσεων

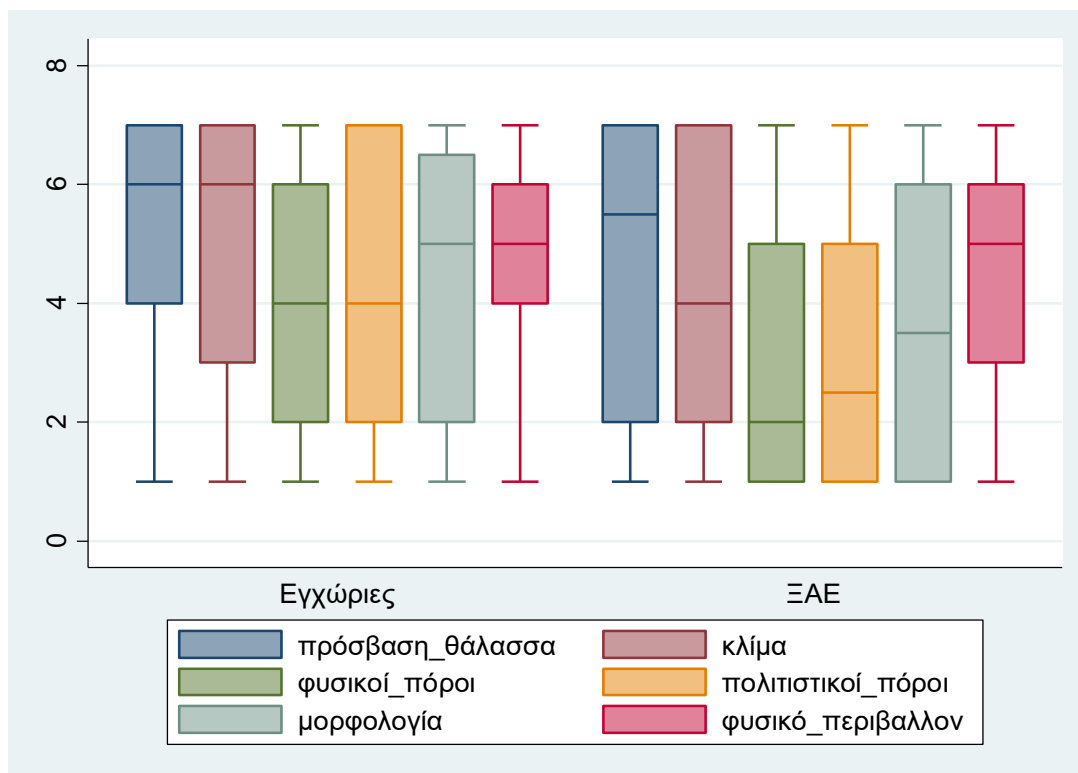
6.3.1 Περιγραφική στατιστική ανάλυση

Στην υποενότητα αυτή θα δοθεί μια πρώτη απάντηση κυρίως στο υποερώτημα που τέθηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο: «*πόσο σημαντική είναι η επίδραση της γεωγραφίας στις επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα;*» καθώς και στο έτερο υποερώτημα: «*ποια είναι η επίδραση των μη γεωγραφικών προσδιοριστικών παραγόντων στις ελληνικές επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ) και πόσο σημαντική είναι αυτή συγκριτικά με τους γεωγραφικούς παράγοντες;*»

Από τα θηκογράμματα στο γράφημα 6.15 που ακολουθεί, προκύπτει ότι ο σημαντικότερος παράγοντας 'πρώτης φύσης' γεωγραφίας για τις ΞΑΕ στο σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας είναι η πρόσβαση στη θάλασσα. Με το αποτέλεσμα αυτό επιβεβαιώνεται η σχετική βιβλιογραφία για τη σημασία του παραπάνω παράγοντα στην επιλογή της θέσης εγκατάστασης των επιχειρήσεων, καθώς ευνοεί την ανάπτυξη του εμπορίου, την εισροή εργατικού δυναμικού και τις τουριστικές εισροές.

Ακόμη μεγαλύτερη σημασία στην πρόσβαση στη θάλασσα φαίνεται ότι δίνουν οι εγχώριες επιχειρήσεις, μιας και η αξιολόγηση των υπευθύνων ή ιδιοκτητών αυτών την αξιολογούν στην κλίμακα Likert από 4 έως 7, με την πλειοψηφία αυτών να την αξιολογεί με 6. Σημαντικοί παράγοντες φυσικής γεωγραφίας για τις ΞΑΕ είναι ακόμη το κλίμα και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης, ενώ οι φυσικοί πόροι, οι πολιτιστικοί πόροι και η μορφολογία – σε μικρότερο βαθμό – δεν θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες για την εγκατάστασή τους.

Γράφημα 6.15: Σύγκριση σημασίας των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ

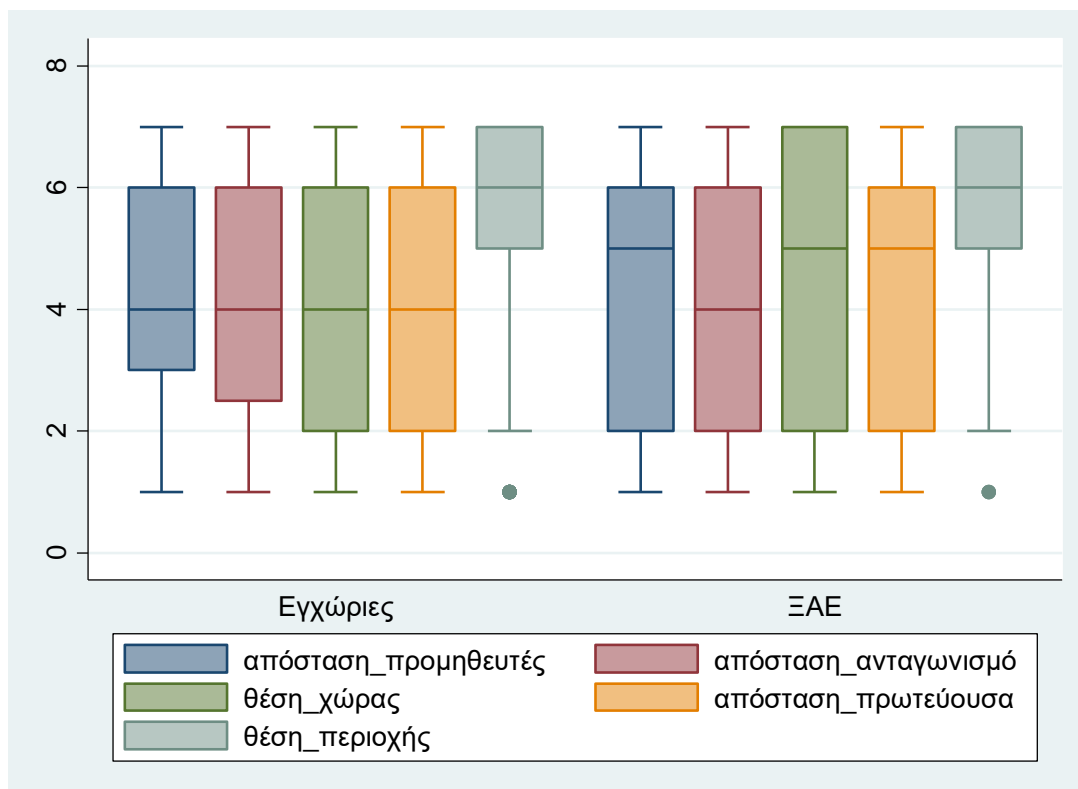

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Όσον αφορά στις εγχώριες επιχειρήσεις, σημαντικότερος παράγοντας μετά από την πρόσβαση στη θάλασσα προκύπτει ότι είναι οι κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα και στη συνέχεια το φυσικό περιβάλλον, το οποίο στην πλειοψηφία από μια σημαντική μερίδα ερωτωμένων του αξιολογείται πάνω από 4 στην επτάβαθμη κλίμακα Likert. Και η μορφολογία της χώρας στην πλειοψηφία των εγχώριων επενδυτών προκύπτει ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα, παρά το γεγονός ότι ορισμένοι από αυτούς την κατατάσσουν χαμηλά σε επίπεδο σημαντικότητας για την εγκατάσταση της επένδυσής τους. Αντίθετα, ουδέτερη είναι η επίδραση των

φυσικών πόρων για τους εγχώριους επενδυτές, ενώ οι πολιτιστικοί πόροι παρότι αξιολογούνται ως πολύ σημαντικοί από ορισμένες εγχώριες επιχειρήσεις – οι οποίες προφανώς ανήκουν στον τουριστικό κλάδο, μιας και η επίδρασή τους στον συγκεκριμένο κλάδο θεωρείται σημαντική, όπως θα αναδειχθεί και στη συνέχεια, συνολικά φαίνεται να έχουν ουδέτερη επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης.

Γράφημα 6.16: Σύγκριση σημασίας των παραγόντων ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ

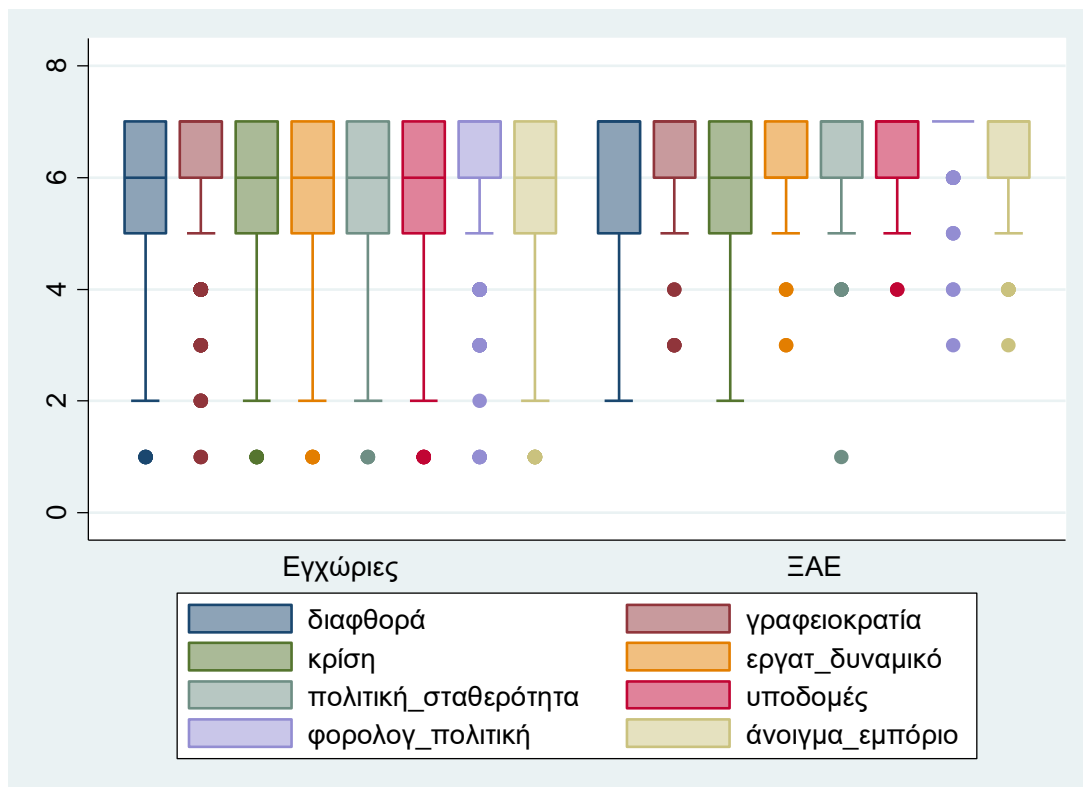
Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Για τους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας τα θηκογράμματα του γραφήματος 6.16 αναδεικνύουν ως σημαντικότερο παράγοντα, για τις ΞΑΕ και τις εγχώριες επενδύσεις, τη θέση της περιοχής εγκατάστασης στο χάρτη της Ελλάδας. Δεύτερος σημαντικότερος παράγοντας – ο οποίος κατατάσσεται στους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ με βάση την παραγοντική ανάλυση που έγινε και παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα – είναι για τις ΞΑΕ η γεωγραφική θέση της χώρας. Ενώ σημαντικοί παράγοντες θεωρούνται από τους υπευθύνους των ΞΑΕ στην πλειοψηφία τους, η απόσταση από τους προμηθευτές τους και η απόσταση από την πρωτεύουσα της χώρας. Η απόσταση από τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις φαίνεται να έχει ουδέτερη

επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης από τις ΞΑΕ. Στις εγχώριες επιχειρήσεις η θέση της χώρας και η απόσταση από την πρωτεύουσα έχουν μικρότερη σημασία συγκριτικά με τις ΞΑΕ, όπως και η απόσταση από τους προμηθευτές τους· παρότι η τελευταία είναι πιο σημαντική από τους υπόλοιπους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’, εξαιρουμένης της θέσης της περιοχής εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια, η οποία θεωρείται πολύ σημαντικός παράγοντας.

Γράφημα 6.17: Σύγκριση σημασίας μη γεωγραφικών παραγόντων για την εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

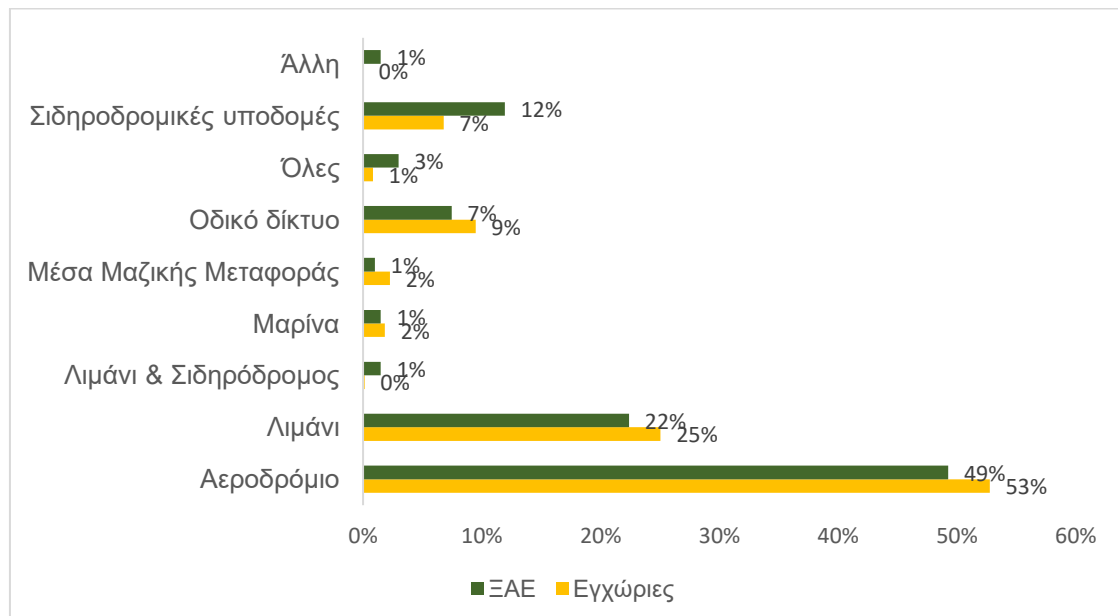
Τέλος, εξετάζοντας τη σημασία των παραγόντων που δε σχετίζονται με τη γεωγραφία, όπως προκύπτει από την αξιολόγηση των συμμετεχόντων και απεικονίζεται στο γράφημα 6.17, η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική είναι ο καθοριστικότερος παράγοντας για τις ΞΑΕ, μιας και αξιολογείται με 7 στην κλίμακα Likert σχεδόν από το σύνολο των υπευθύνων των επιχειρήσεων. Την φορολογική πολιτική ακολουθούν σε σημασία οι τηλεπικοινωνιακές και μεταφορικές υποδομές και η πολιτική σταθερότητα, αλλά και το εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, η ελευθερία στο εμπόριο και η απουσία υπερβολικής γραφειοκρατίας. Λίγο χαμηλότερα σε σημασία αξιολογήθηκαν η επίδραση της οικονομικής κρίσης και της διαφθοράς. Συνολικά, είναι

δυνατόν να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι οι παραπάνω μη γεωγραφικοί προσδιοριστικοί παράγοντες θεωρούνται από τις ΞΑΕ πολύ σημαντικοί για την επιλογή της χώρας εγκατάστασης.

Από την αξιολόγηση των μη γεωγραφικών παραγόντων από τους υπευθύνους των εγχώριων επιχειρήσεων δεν προκύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τη σημασία τους, σε σχέση με αυτή των υπευθύνων των ΞΑΕ. Κι εδώ οι σημαντικότεροι παράγοντες είναι η εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική σε συνδυασμό με την υπερβολική γραφειοκρατία και όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες που εξετάστηκαν ακολουθούν σε σημασία με πολύ μικρή διαφορά από τους δύο πρώτους. Έτσι, οι μη γεωγραφικοί παράγοντες φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο και στις επιλογές των εγχώριων επενδυτών.

Παραπάνω έγινε αναφορά για τη σημασία των υποδομών ως καθοριστικού παράγοντα τόσο για τις ΞΑΕ όσο για τις εγχώριες επενδύσεις. Ποιες όμως μεταφορικές υποδομές είναι οι σημαντικότερες για τις ελληνικές επιχειρήσεις; Σε σχετική ερώτηση η οποία υπήρχε στο ερωτηματολόγιο, οι συνηθέστερες σε συχνότητα απαντήσεις απεικονίζονται στο γράφημα 6.18.

Γράφημα 6.18: Ποια από τις μεταφορικές υποδομές θεωρείτε πιο σημαντική;

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από αυτό προκύπτει το συμπέρασμα ότι η σημαντικότερη μεταφορική υποδομή τόσο για τις εγχώριες όσο και για τις ξένες άμεσες επενδύσεις είναι η ύπαρξη αεροδρομίου. Δεύτερη σε σειρά σημαντικότητας είναι η ύπαρξη λιμανιού, ενώ ποσοστό 12% των ΞΑΕ που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο θεωρούν σημαντικές τις σιδηροδρομικές υποδομές. Από τις εγχώριες επιχειρήσεις μόνο το 7% θεωρεί σημαντικές τις σιδηροδρομικές υποδομές, ενώ δίνει μεγαλύτερη σημασία στο οδικό δίκτυο και ιδιαίτερα στο εθνικό οδικό δίκτυο. Ένα ποσοστό 3% των ΞΑΕ θεωρεί σημαντική την ύπαρξη όλων των δυνατών μεταφορικών υποδομών, ενώ η ύπαρξη μαρίνας θεωρείται από λίγες επιχειρήσεις σημαντική. Εκτός των εικονιζόμενων στο γράφημα 6.18, υπήρξαν και μεμονωμένες απαντήσεις οι οποίες ανέφεραν ως σημαντική την ύπαρξη υδροπλάνων ή την ύπαρξη εμπορευματικού κέντρου συνδυασμένων μεταφορών και συνολικά τις χερσαίες μεταφορές.

Από τον πίνακα 6.1, ο οποίος περιλαμβάνει την περιγραφική στατιστική όλων των παραγόντων-μεταβλητών που εξετάζονται και αφορούν στο σύνολο των επιχειρήσεων από όλους τους οικονομικούς κλάδους οι οποίοι συμπεριλήφθηκαν στο δείγμα, η πρώτη εκτίμηση που εξάγεται από τη μέση τιμή είναι ότι οι παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας είναι πιο σημαντικοί από αυτούς της ‘δεύτερης φύσης’. Από την τυπική απόκλιση (standard deviation) βέβαια, η οποία είναι μεγαλύτερη για τους παράγοντες της ‘πρώτης φύσης’ από αυτούς της ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, εξάγεται το συμπέρασμα ότι το εύρος των απαντήσεων ανά κλάδο έχει μεγαλύτερη διαφοροποίηση όσον αφορά στους πρώτους, αν και ο συντελεστής μεταβλητότητας (CV) δεν έχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών και είναι υψηλότερος από τους μη γεωγραφικούς προσδιοριστικούς παράγοντες που ακολουθούν. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η αξιολόγηση των γεωγραφικών παραγόντων διαφέρει ανά κλάδο, υπάρχει δηλαδή ανομοιογένεια στις απαντήσεις του συνολικού δείγματος. Αντίθετα υπάρχει σύγκλιση των απόψεων των υπευθύνων των επιχειρήσεων από όλους τους οικονομικούς κλάδους, στην αξιολόγηση της σημασίας των μη γεωγραφικών παραγόντων· ειδικά στη σημασία παραγόντων όπως η υπερβολική γραφειοκρατία, η πολιτική σταθερότητα και η εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική στην Ελλάδα.

Όσον αφορά τώρα στους γεωγραφικούς παράγοντες και μάλιστα στους παράγοντες που σχετίζονται με τη φυσική γεωγραφία της χώρας, ο σημαντικότερος παράγοντας φαίνεται ότι είναι η πρόσβαση στη θάλασσα, ακολουθούμενος από αυτόν του φυσικού

περιβάλλοντος της περιοχής εγκατάστασης – για τον οποίο μάλιστα η τυπική απόκλιση είναι σημαντικά μικρότερη συγκριτικά με τους άλλους παράγοντες φυσικής γεωγραφίας, που σημαίνει ότι οι απαντήσεις σχετικά με τη σημασία του είναι σχετικά ομοιογενείς σε όλους τους κλάδους των επιχειρήσεων – και τις κλιματολογικές συνθήκες με σχετικά υψηλή τυπική απόκλιση, η οποία σημαίνει διαφοροποίηση στο βαθμό σημαντικότητάς τους ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας.

Πίνακας 6.1: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής προσδιοριστικών παραγόντων (μεταβλητών) στο σύνολο των επιχειρήσεων

Μεταβλητή	Αριθμός παρατ/σεων	Μέση τιμή ή ποσοστό	Std. Dev.	CV	Min	Max
‘Πρώτης φύσης’ γεωγραφία						
Πρόσβαση στη θάλασσα	830	5,05	2,145	0,425	1	7
Κλίμα	827	4,84	2,167	0,448	1	7
Φυσικοί πόροι	815	3,67	2,099	0,572	1	7
Πολιτιστικοί πόροι	825	4,17	2,273	0,545	1	7
Μορφολογία	823	4,25	2,236	0,526	1	7
Φυσικό περιβάλλον	821	4,99	1,621	0,325	1	7
‘Δεύτερης φύσης’ γεωγραφία						
Απόσταση από προμηθευτές	819	4,13	1,913	0,463	1	7
Απόσταση από πρωτεύουσα	815	3,93	1,990	0,506	1	7
Θέση της χώρας	817	4,08	2,051	0,503	1	7
Απόσταση από ανταγωνισμό	817	4,06	1,882	0,464	1	7
Θέση της περιοχής	815	5,53	1,506	0,272	1	7
Μέγεθος αγοράς:	813					
Όχι	577	71				
Ναι	236	29				
Άλλοι παράγοντες						
Διαφθορά	771	5,97	1,321	0,221	1	7
Γραφειοκρατία	785	6,5	0,968	0,149	1	7
Πολιτική σταθερότητα	779	6,04	1,191	0,197	1	7
Οικον. κρίση	778	5,76	1,383	0,240	1	7
Εργατικό δυναμικό	770	5,7	1,309	0,230	1	7
Υποδομές	767	5,95	1,197	0,201	1	7
Φορολογική πολιτική	782	6,54	0,964	0,147	1	7
‘Άνοιγμα’ στο εμπόριο	769	5,85	1,369	0,234	1	7
Ηλικία	913	26,84	15,72	0,586	1	58
Μέγεθος:	953					
Πολύ μικρή	270	28,3				
Μικρή	405	42,5				
Μεσαία	212	22,2				
Μεγάλη	66	6,9				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Σημαντικότερος όμως από τους προηγούμενους είναι ένας παράγοντας ο οποίος δεν είναι ξεκάθαρο εάν ανήκει στους ‘πρώτης’ ή στους ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας παράγοντες και είναι η ‘θέση της περιοχής εγκατάστασης’. Ο παράγοντας αυτός, όπως προκύπτει τόσο από την τυπική απόκλιση (1,506) όσο και από τον CV, δεν παρουσιάζει και αυτός μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ επιχειρήσεων, οι οποίες προέρχονται από διαφορετικούς κλάδους. Ένας άλλος παράγοντας, αυτός του μεγέθους της αγοράς, ο οποίος ανήκει και στους ‘πρώτης’ και στους ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας παράγοντες, αναλόγως με την δημογραφική ή την οικονομική οπτική από την οποία εξετάζεται, φαίνεται από το ποσοστό των αρνητικών απαντήσεων (71%) ότι δεν διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στις αποφάσεις των επενδυτών για την εγκατάσταση της επιχείρησής τους στην περίπτωση της Ελλάδας, εξετάζοντάς τον συνολικά σε εθνικό και όχι σε υποεθνικό επίπεδο.

Προκειμένου να διαπιστωθεί η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων μόνο στις ΞΑΕ όλων των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, οι οποίες συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα, αυτές απομονώθηκαν από τις εγχώριες επιχειρήσεις και συμπληρωματικά με τα θηκογράμματα των διαγραμμάτων 6.15 έως 6.17 τα αναλυτικά στοιχεία περιγραφικής στατιστικής για τους παράγοντες οι οποίοι εξετάζονται, απεικονίζονται στον πίνακα 6.2. Από μια πρώτη ανάγνωση του πίνακα προκύπτει ότι και στο σύνολο των ΞΑΕ, όπως και στο σύνολο των επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα, ο σημαντικότερος γεωγραφικός παράγοντες είναι η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα. Πολύ σημαντικοί γεωγραφικοί παράγοντες, με μικρότερη ομοιογένεια όμως στις απαντήσεις του δείγματος, είναι και δύο ‘πρώτης φύσης’ παράγοντες, αυτοί της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής εγκατάστασης και της πρόσβασης στη θάλασσα. Η θέση της χώρας, η απόσταση από τους προμηθευτές, οι κλιματολογικές συνθήκες και η απόσταση από την πρωτεύουσα είναι μερικοί ακόμη γεωγραφικοί παράγοντες, οι οποίοι αξιολογούνται θετικά κατά μέσο όρο από τους υπευθύνους των ΞΑΕ, έστω και με ισχνή επίδραση, αφού υπερβαίνουν πολύ λίγο την ουδέτερη αξιολόγηση (4) στην 7βαθμη κλίμακα Likert. Παράγοντες, όπως οι φυσικοί πόροι και η απόσταση από τον ανταγωνισμό δε φαίνεται να έχουν ασκούν επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των ΞΑΕ στην Ελλάδα.

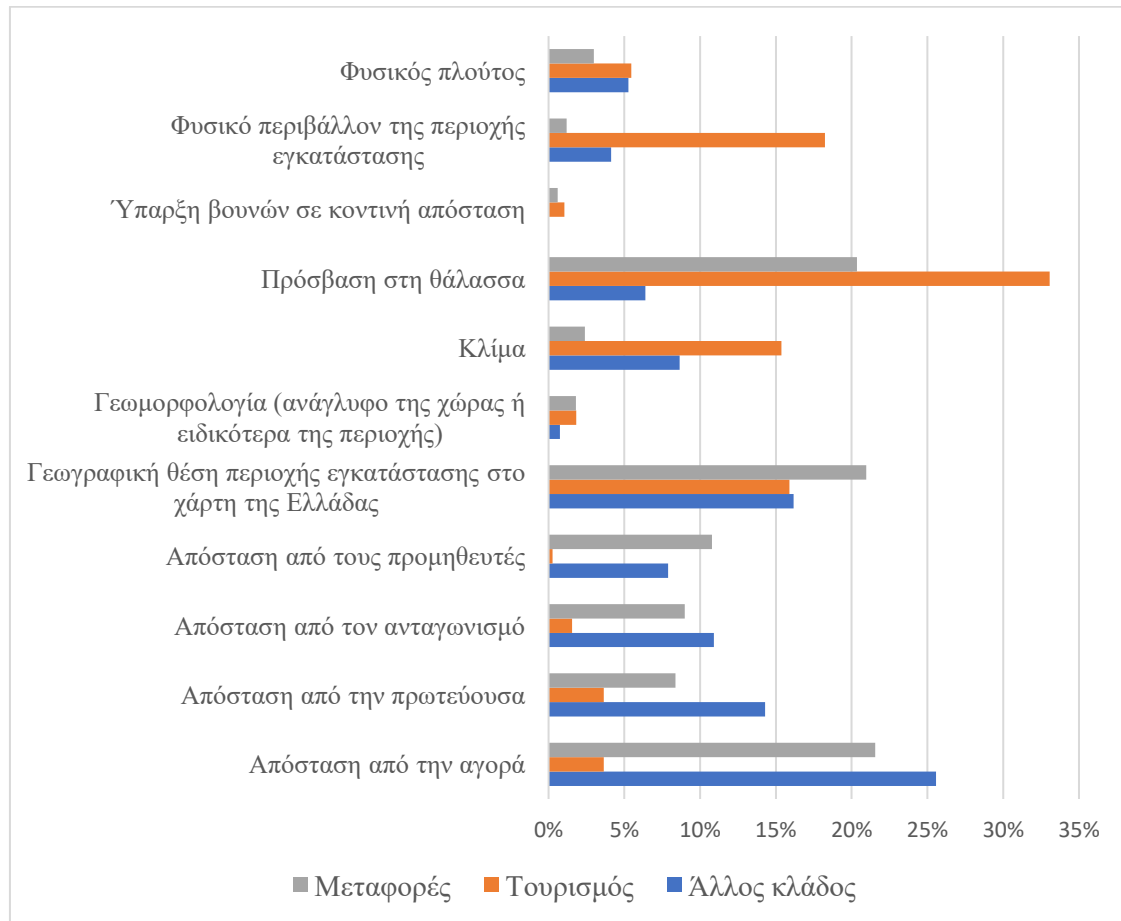
Πίνακας 6.2: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής προσδιοριστικών παραγόντων (μεταβλητών)
για τις ΞΑΕ όλων των κλάδων

Μεταβλητή	Αριθμός παρατ/σεων	Μέση τιμή ή ποσοστό	Std. Dev.	CV	Min	Max
‘Πρώτης φύσης’ γεωγραφία						
Πρόσβαση στη θάλασσα	72	4,64	2,422	0,522	1	7
Κλίμα	72	4,11	2,394	0,582	1	7
Φυσικοί πόροι	71	3,13	2,049	0,655	1	7
Πολιτιστικοί πόροι	72	3,18	2,164	0,681	1	7
Μορφολογία	72	3,53	2,245	0,636	1	7
Φυσικό περιβάλλον	70	4,64	1,745	0,376	1	7
‘Δεύτερης φύσης’ γεωγραφία						
Απόσταση από προμηθευτές	69	4,12	1,745	0,424	1	7
Απόσταση από πρωτεύουσα	71	4,20	2,040	0,486	1	7
Θέση της χώρας	71	4,37	2,126	0,486	1	7
Απόσταση από ανταγωνισμό	70	3,90	1,942	0,498	1	7
Θέση της περιοχής	70	5,46	1,674	0,307	1	7
Μέγεθος αγοράς:	67					
Όχι	45	67,16				
Ναι	22	32,84				
Άλλοι παράγοντες						
Διαφθορά	66	5,95	1,408	0,237	2	7
Γραφειοκρατία	66	6,42	1,110	0,173	3	7
Οικον. κρίση	66	5,61	1,346	0,240	2	7
Εργατικό δυναμικό	65	6,12	1,038	0,170	3	7
Υποδομές	66	6,39	0,802	0,126	4	7
Φορολογική πολιτική	66	6,21	0,837	0,134	3	7
‘Άνοιγμα’ στο εμπόριο	66	6,31	1,040	0,165	3	7
Ηλικία	71	25,17	17,845	0,709	2	58
Μέγεθος:	75					
Πολύ μικρή	7	9,33				
Μικρή	23	30,67				
Μεσαία	30	40,00				
Μεγάλη	15	20,00				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Προκειμένου στη συνέχεια να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με το ποιος από τους γεωγραφικούς παράγοντες που εξετάζονται είναι πιο σημαντικός για κάθε κλάδο ή τομέα, χρησιμοποιήθηκαν οι απαντήσεις που δόθηκαν στην ερώτηση κατάταξης (29^η στο ερωτηματολόγιο): «ποιόν από τους παρακάτω γεωγραφικούς παράγοντες θεωρείτε τον πιο σημαντικό;», της οποίας τα ποσοστιαία αποτελέσματα απεικονίζονται στο γράφημα 6.19.

Γράφημα 6.19: Ποσοστιαία (%) σημασία κάθε γεωγραφικού παράγοντα ανά εξεταζόμενο κλάδο

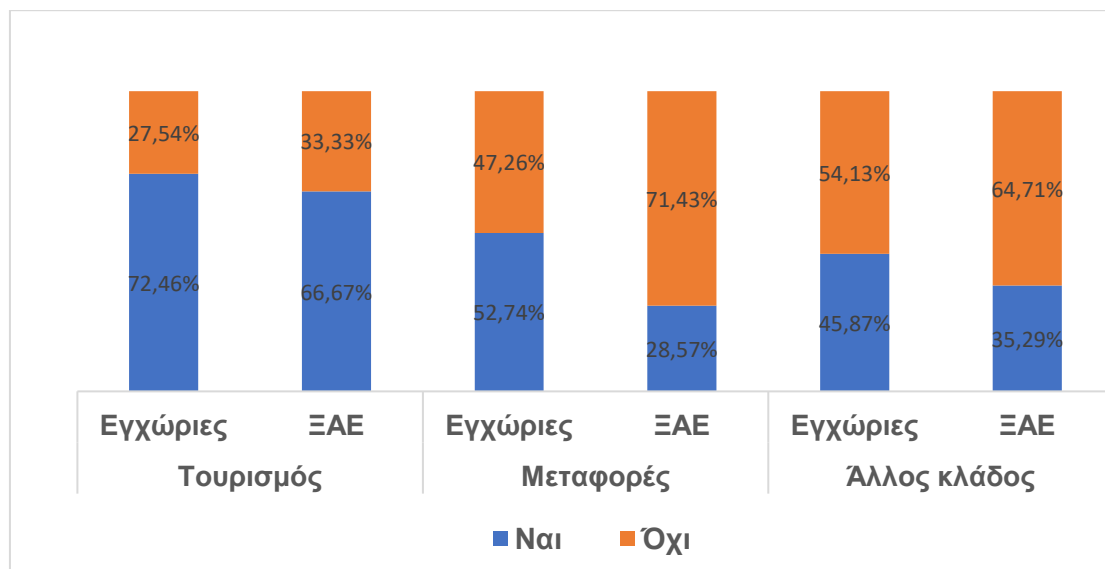

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από τις απαντήσεις στην ερώτηση με αριθμό 29, προκύπτει ότι ο σημαντικότερος γεωγραφικός παράγοντας για τον κλάδο του τουρισμού είναι η πρόσβαση στη θάλασσα (γράφημα 6.19). Άλλοι σημαντικοί παράγοντες είναι κατά σειρά κατάταξης: το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης, το κλίμα και η γεωγραφική θέση της περιοχής. Οι σημαντικότεροι παράγοντες για τον τουριστικό κλάδο ανήκουν στους 'πρώτης φύσης' γεωγραφικούς παράγοντες. Στον κλάδο των μεταφορών οι σημαντικότεροι παράγοντες είναι η γεωγραφική θέση της περιοχής στην Ελλάδα και η απόσταση από την αγορά, και ακολουθούν αυτοί της πρόσβασης στη θάλασσα, της απόσταση από τους προμηθευτές και τις ανταγωνίστριες επιχειρήσεις. Επομένως, όσον αφορά στον κλάδο των μεταφορών κυρίως, οι παράγοντες που ανήκουν στη 'δεύτερης φύσης' γεωγραφία είναι αυτοί που καθορίζουν τις επιλογές των επιχειρήσεων. Τέλος, όσο αφορά στους υπόλοιπους κλάδους του τομέα των υπηρεσιών και του δευτερογενούς τομέα, οι οποίοι για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας

ομαδοποιήθηκαν στην ίδια κατηγορία, ο σημαντικότερος γεωγραφικός παράγοντας είναι η απόσταση από την αγορά. Άλλοι σημαντικοί παράγοντες είναι η γεωγραφική θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα και η απόσταση του τόπου εγκατάστασης από την πρωτεύουσα. Από τους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, οι οποίοι φαίνεται ότι υστερούν σε σημασία σε σχέση με αυτούς της ‘δεύτερης φύσης’, στους υπόλοιπους οικονομικούς κλάδους ξεχωρίζουν οι κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής ή συνολικά της χώρας και η πρόσβαση στη θάλασσα.

Γράφημα 6.20: Θεωρείτε τελικά ότι τα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας υπερτερούν των μειονεκτημάτων που τυχόν εμφανίζει η χώρα σε άλλους παράγοντες σημαντικούς για την προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων;

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Με ένα άλλο ερώτημα, ελέγχου αυτή τη φορά, δίνεται μια συνοπτική εικόνα για το αν οι υπεύθυνοι των ελληνικών επιχειρήσεων θεωρούν ότι τα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας υπερτερούν των μειονεκτημάτων που τυχόν εμφανίζει η χώρα σε άλλους παράγοντες σημαντικούς για την προσέλκυση των ΞΑΕ ή όχι. Από τις απαντήσεις οι οποίες συλλέχθηκαν εξάγεται το συμπέρασμα ότι στον τουριστικό κλάδο εγχώριες επιχειρήσεις και ΞΑΕ θεωρούν ότι τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα υπερτερούν των μειονεκτημάτων της χώρας σε άλλους προσδιοριστικούς παράγοντες σε πολύ μεγάλο ποσοστό, όπως φαίνεται και στο γράφημα 6.20.

Στον κλάδο των μεταφορών, όμως, παρότι οι υπεύθυνοι των εγχώριων επιχειρήσεων θεωρούν ότι οι γεωγραφικοί παράγοντες της χώρας υπερτερούν των μη γεωγραφικών,

έστω και με μικρή ποσοστιαία διαφορά, οι υπεύθυνοι των ΞΑΕ έχουν διαφορετική άποψη και μάλιστα σε πολύ υψηλό ποσοστό (71,43%) θεωρούν ότι οι γεωγραφικοί παράγοντες υστερούν των άλλων προσδιοριστικών παραγόντων. Τέλος, στους υπόλοιπους κλάδους τόσο οι υπεύθυνοι των εγχώριων όσο και αυτοί των ξένων άμεσων επενδύσεων και ιδιαίτερα οι δεύτεροι – των οποίων η άποψη είναι πιο σημαντική στην παρούσα έρευνα – θεωρούν ότι οι γεωγραφικοί παράγοντες της Ελλάδας υστερούν έναντι των υπολοίπων παραγόντων, οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων.

Η πρώτη συνολική εκτίμηση που μπορεί να γίνει με βάση τη συγκεκριμένη ερώτηση είναι ότι στον τουριστικό κλάδο τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα της χώρας είναι πιο σημαντικά από άλλους μη γεωγραφικούς παράγοντες και μπορούν να αποδειχθούν καθοριστικής σημασίας για την προσέλκυση των ΞΑΕ. Όμως στις μεταφορές και τους υπόλοιπους κλάδους μάλλον οι θεσμικοί, μακροοικονομικοί και λοιποί παράγοντες που δε σχετίζονται με τη γεωγραφία της χώρας, είναι αυτοί που ασκούν μεγαλύτερη επίδραση στις αποφάσεις των επενδυτών και είναι πιο καθοριστικοί προκειμένου να επιλέξουν την Ελλάδα οι ξένοι επενδυτές ως χώρα επέκτασης των δραστηριοτήτων τους¹ επιβεβαιώνοντας τις έρευνες που έγιναν την προηγούμενη δεκαετία και οι οποίες κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι η υπερβολική γραφειοκρατία και το φορολογικό σύστημα της Ελλάδας (Bitzenis et al., 2009) ή η διαφθορά και οι μεταφορικές της υποδομές (Pandelidis και Nikolopoulos, 2008) αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για την προσέλκυση των ΞΑΕ. Το παραπάνω γενικό συμπέρασμα όσον αφορά στον κλάδο των μεταφορών, δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα των τελευταίων ετών, καθώς από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 4.5, υπήρξε εκρηκτική άνοδος των καθαρών εισροών στον συγκεκριμένο κλάδο και ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών για συμμετοχή στο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων δημόσιων μεταφορικών επιχειρήσεων. Γι' αυτό το λόγο πρέπει να εξεταστεί περαιτέρω και αναλυτικά ο βαθμός επίδρασης κάθε παράγοντα, ο οποίος σχετίζεται τόσο με τη φυσική γεωγραφία της χώρας όσο και με την οικονομική γεωγραφία της στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των ελληνικών επιχειρήσεων, προκειμένου να επαληθευτεί ο βαθμός στον οποίο ισχύει το παραπάνω γενικευμένο συμπέρασμα.

6.3.2 Παραγοντική ανάλυση

Μετά τις πρώτες εκτιμήσεις που προέκυψαν από την περιγραφική στατιστική και προκειμένου να ερμηνευτούν καλύτερα οι επιλογές των επιχειρήσεων των τριών κατηγοριών, οι οποίες είναι σύνθετες και απαιτείται εξέταση πολλών παραμέτρων, πρέπει να γίνει μια συσχέτιση των μεταβλητών-παραγόντων που έχουν συγκεντρωθεί από τις απαντήσεις των επιχειρήσεων στο ερωτηματολόγιο. Λόγω του μεγάλου όγκου των δεδομένων – που αποτελείται από 953 παρατηρήσεις – και προκειμένου να συσχετιστούν οι αρχικές μεταβλητές και να προκύψουν σημαντικά λιγότερες σύνθετες μεταβλητές, θα προηγηθεί Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών (Principal Component Analysis). Ένας άλλος λόγος για τον οποίο πρέπει να γίνει αυτή η ανάλυση είναι η κατηγοριοποίηση των μεταβλητών βάσει της συσχέτισής τους, σε ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, μετά τη συγκέντρωση των απαντήσεων των ερωτηματολογίων, γιατί ορισμένες από αυτές αφορούν και τις δύο γεωγραφικές κατηγορίες. Οι αρχικές μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για την Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών είναι οι: πρόσβαση στη θάλασσα, κλίμα, φυσικοί πόροι, πολιτιστικοί πόροι, μορφολογία, φυσικό περιβάλλον περιοχής εγκατάστασης, γεωγραφική θέση της χώρας, γεωγραφική θέση της περιοχής στην Ελλάδα, απόσταση από τους προμηθευτές, απόσταση από τον ανταγωνισμό, απόσταση από την πρωτεύουσα και μέγεθος της αγοράς, που αφορούν στους γεωγραφικούς παράγοντες. Από τους μη γεωγραφικούς παράγοντες χρησιμοποιήθηκαν οι εξής παράγοντες-μεταβλητές: διαφθορά, υπερβολική γραφειοκρατία, οικονομική κρίση, εργατικό δυναμικό, υποδομές και ‘άνοιγμα στο εμπόριο’. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρατίθενται παρακάτω:

Από τους παραπάνω πίνακες 6.3 προκύπτει ότι η συμμετοχικότητα και των 18 μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν είναι ικανοποιητική, αφού $H_j > 0,4$. Η συμμετοχικότητα των μεταβλητών δείχνει το ποσοστό της διακύμανσης κάθε μεταβλητής που μπορεί να εξηγηθεί από τους παράγοντες. Στον πρώτο πίνακα συμπεριλαμβάνονται οι ακραίες τιμές και αποτελείται από 712 έγκυρες παρατηρήσεις, ενώ στον δεύτερο πίνακα προκειμένου να βελτιωθεί η Ανάλυση των Κυρίων Συνιστωσών (Principal Component Analysis), αφαιρέθηκαν οι ακραίες τιμές και αποτελείται από 705 έγκυρες παρατηρήσεις. Οι διαφοροποιήσεις στη συμμετοχικότητα των 18 μεταβλητών είναι συγκριτικά μικρές όπως φαίνεται στους δύο πίνακες.

Πίνακες 6.3: Συμμετοχικότητα μεταβλητών προ και μετά της αφαίρεσης των ακραίων τιμών

Συμμετοχικότητα μεταβλητών προ της αφαίρεσης των ακραίων τιμών	Initial	Extraction
πρόσβαση στη θάλασσα	1,000	,518
κλίμα	1,000	,735
φυσικοί πόροι	1,000	,559
πολιτιστικοί πόροι	1,000	,691
μορφολογία	1,000	,745
φυσικό περιβάλλον	1,000	,491
απόσταση από προμηθευτές	1,000	,555
απόσταση από ανταγωνισμό	1,000	,432
θέση της χώρας	1,000	,521
απόσταση από την πρωτεύουσα	1,000	,618
θέση της περιοχής	1,000	,467
μέγεθος αγοράς	1,000	,797
διαφορά	1,000	,653
γραφειοκρατία	1,000	,684
οικονομική κρίση	1,000	,425
εργατικό δυναμικό	1,000	,509
υποδομές	1,000	,613
‘άνοιγμα στο εμπόριο’	1,000	,602
Συμμετοχικότητα των μεταβλητών μετά την αφαίρεση των ακραίων τιμών	Initial	Extraction
πρόσβαση στη θάλασσα	1,000	,528
κλίμα	1,000	,735
φυσικοί πόροι	1,000	,555
πολιτιστικοί πόροι	1,000	,697
μορφολογία	1,000	,744
φυσικό περιβάλλον	1,000	,497
απόσταση από προμηθευτές	1,000	,558
απόσταση από ανταγωνισμό	1,000	,437
θέση της χώρας	1,000	,523
απόσταση από πρωτεύουσα	1,000	,624
θέση της περιοχής	1,000	,473
μέγεθος αγοράς	1,000	,788
διαφορά	1,000	,617
γραφειοκρατία	1,000	,623
οικονομική κρίση	1,000	,411
εργατικό δυναμικό	1,000	,464
υποδομές	1,000	,607
‘άνοιγμα στο εμπόριο’	1,000	,582

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πρώτα ελέγχθηκε η Kaiser-Meyer-Olkin μέτρηση επάρκειας της δειγματοληψίας (ΚΜΟ) – η οποία δείχνει το βαθμό συνοχής των επιλεγμένων μεταβλητών – της οποίας το αποτέλεσμα είναι 0,840 μετά την αφαίρεση των ακραίων τιμών και το οποίο χαρακτηρίζεται ως πολύ καλό· δεδομένου του γεγονότος ότι όσο το αποτέλεσμα της μέτρησης πλησιάζει τη μονάδα θεωρείται καλύτερο. Ακόμη ο δείκτης Bartlett's Test

of Sphericity, παρουσιάζει Approximate Chi-Square: 3414,18 (p -value = 0,00) και δείχνει ότι οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών είναι τέτοιες που επιτρέπουν την παραγοντική ανάλυση.

Στη συνέχεια από τον πίνακα 6.4, στον οποίο παρουσιάζεται η συνολικά ερμηνeuόμενη διακύμανση (Total Variance Explained), προκύπτουν οι πέντε (5) κύριες συνιστώσες, σύμφωνα με το κριτήριο Guttmann - Kaiser, οι οποίες ερμηνεύουν το 58,126% της συνολικής διακύμανσης. Αυτές εξάγονται από τις ιδιοτιμές (eigenvalues) των μεταβλητών οι οποίες είναι μεγαλύτερες της μονάδας και οι οποίες σύμφωνα με τον Kaiser (1960) αποτελούν τις σημαντικότερες για την ερμηνεία του υποδείγματος. Έτσι, όπως φαίνεται από τον εν λόγω πίνακα οι σημαντικότερες μεταβλητές είναι οι πέντε πρώτες οι οποίες ερμηνεύουν το 58,126% του υποδείγματος, καθώς από την 6^η μέχρι και τη 18^η μεταβλητή οι τιμές είναι μικρότερες της μονάδας και η συνεισφορά τους θεωρείται περιορισμένη. Έτσι οι 18 αρχικές μεταβλητές περιορίστηκαν σε 5 μόνο κύριες συνιστώσες (υπερμεταβλητές), με απώλεια πληροφοριών της τάξης του 41,87%, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως μέτρια.

Πίνακας 6.4: Συνολικά ερμηνευόμενη διακύμανση

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,403	24,462	24,462	4,403	24,462	24,462	3,664	20,355	20,355
2	2,275	12,639	37,101	2,275	12,639	37,101	2,319	12,881	33,237
3	1,690	9,387	46,489	1,690	9,387	46,489	1,821	10,117	43,353
4	1,086	6,033	52,522	1,086	6,033	52,522	1,534	8,525	51,878
5	1,009	5,605	58,126	1,009	5,605	58,126	1,125	6,248	58,126
6	,933	5,181	63,307						
7	,790	4,391	67,698						
8	,742	4,121	71,819						
9	,695	3,860	75,679						
10	,633	3,518	79,197						
11	,590	3,279	82,475						
12	,566	3,143	85,618						
13	,556	3,090	88,708						
14	,541	3,005	91,713						
15	,509	2,830	94,543						
16	,421	2,341	96,884						
17	,312	1,733	98,617						
18	,249	1,383	100,000						

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πίνακας 6.5: Περιγραφική στατιστική κυρίων συνιστωσών μετά την αφαίρεση των ακραίων τιμών

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
REGR factor score 1 for analysis 1	705	-2,55048	2,05006	-,0075068	1,00134544
REGR factor score 2 for analysis 1	705	-2,47545	2,74235	-,0004280	1,00255380
REGR factor score 3 for analysis 1	705	-3,67131	2,03970	,0088810	,98349408
REGR factor score 4 for analysis 1	705	-3,67360	2,08109	,0422315	,89252528
REGR factor score 5 for analysis 1	705	-1,84319	2,57402	-,0001273	,99726361

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Εξετάζοντας τις κύριες συνιστώσες που προέκυψαν από την σχετική Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών, μετά από την αφαίρεση των ακραίων τιμών, ως προς το εάν ακολουθούν την κανονική κατανομή από τον πίνακα 6.5 (περιγραφική στατιστική) προκύπτει ότι γενικά η κάθε νέα συνιστώσα που δημιουργήθηκε βρίσκεται εντός των ορίων -3,3 και +3,3. Εξαίρεση αποτελούν οι 3^η και 4^η νέα μεταβλητή (συνιστώσα), οι οποίες υπερβαίνουν λίγο το όριο -3,3 στους παραγοντικούς άξονες, ωστόσο επειδή αυτή η υπέρβαση είναι μικρή οι νέες μεταβλητές (συνιστώσες) θεωρείται ότι ακολουθούν στο σύνολό τους την κανονική κατανομή.

Στον πίνακα 6.6 στον οποίο παρουσιάζεται η στάθμιση των μεταβλητών με κάθε κύρια συνιστώσα αλλά και τη συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών και της συνιστώσας, γίνεται αντιληπτό ότι η πρώτη κύρια συνιστώσα περιλαμβάνει τις μεταβλητές ή τους παράγοντες εκείνους, οι οποίοι σχετίζονται με τα φυσικά πλεονεκτήματα της χώρας ή την ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία της. Η δεύτερη κύρια συνιστώσα περιλαμβάνει τις μεταβλητές οι οποίες σχετίζονται με την εγγύτητα μεταξύ οικονομικών παραγόντων ή την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία. Στην τελευταία (‘δεύτερης φύσης’) όπως προέκυψε από τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου και την Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών, βρίσκεται και η θέση της χώρας, η οποία σύμφωνα με το θεωρητικό υπόβαθρο σχετίζεται τόσο με την ‘πρώτης’ όσο και με την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία και επομένως μετά την ανάλυση πρέπει να αντιμετωπίζεται εφεξής σαν γεωγραφικός παράγοντας ‘δεύτερης φύσης’. Η τρίτη κύρια συνιστώσα περιλαμβάνει τρεις μη γεωγραφικούς σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες, οι οποίοι αφορούν στα

δομικά χαρακτηριστικά της χώρας τα οποία είναι σημαντικά για την εθνική και περιφερειακή της ανάπτυξη και είναι το εργατικό δυναμικό της, οι υποδομές της και η ελευθερία στο εμπόριο. Η τέταρτη κύρια συνιστώσα περιλαμβάνει τους θεσμικούς παράγοντες. Η πέμπτη και τελευταία συνιστώσα απαρτίζεται από δύο μεταβλητές-παράγοντες, οι οποίοι είναι ένας συνδυασμός 'πρώτης' και στη 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας και είναι το μέγεθος της αγοράς και η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα. Πως όμως αυτές οι νέες μεταβλητές - συνιστώσες επιδρούν σε κάθε κλάδο, με βάση την κατηγοριοποίηση που έχει γίνει για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας; Μια πρώτη απάντηση δίνει ο πίνακας 6.7.

Πίνακας 6.6: Πίνακας συνιστωσών με τη μέθοδο περιστροφής των αξόνων

	Συνιστώσες				
	1	2	3	4	5
Κλίμα	0,846				
Μορφολογία	0,826				
Πολιτιστικοί πόροι	0,817				
Φυσικοί πόροι	0,690				
Φυσικό περιβάλλον	0,674				
Πρόσβαση στη θάλασσα	0,640				
Απόσταση από πρωτεύουσα		0,785			
Απόσταση από προμηθευτές		0,703			
Θέση της χώρας		0,658			
Απόσταση από ανταγωνισμό		0,635			
Υποδομές			0,756		
Έναρξη στο εμπόριο			0,739		
Εργατικό δυναμικό			0,661		
Γραφειοκρατία				0,734	
Διαφθορά				0,734	
Οικονομική κρίση				0,565	
Μέγεθος αγοράς					0,878
Θέση της περιοχής					-0,417

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πίνακας 6.7: Επίδραση βασικών συνιστωσών ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

		‘Πρώτης φύσης’ Γεωγραφία	‘Δεύτερης φύσης’ Γεωγραφία	Λοιποί προσδ/κοί παράγοντες	Θεσμικοί παράγοντες	Μέγεθος αγοράς & θέση περιοχής
		Mean	Mean	Mean	Mean	Mean
ΚΛΑΔΟΣ	Άλλος	-0,700	-0,031	-0,075	-0,040	0,266
	Τουριστικός	0,668	-0,150	-0,012	0,090	-0,138
	Μεταφορών	-0,376	0,383	0,145	-0,136	-0,114

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από αυτόν (πίνακα 6.7) μπορούν να γίνουν ορισμένες εκτιμήσεις, χωρίς όμως να μπορεί να προσδιοριστεί με σαφήνεια η επίδραση κάθε συνιστώσας στις επιχειρήσεις. οι οποίες συγκαταλέγονται σε κάθε κλάδο. Από τα αποτελέσματα φαίνεται καθαρά ότι η ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία δεν έχει θετική επίδραση στους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας πλην του τουριστικού κλάδου· ενώ η εγγύτητα μεταξύ οικονομικών παραγόντων, τα δομικά χαρακτηριστικά της χώρας και οι θεσμικοί παράγοντες μάλλον έχουν αμελητέα επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Μόνο το μέγεθος της αγοράς και η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα αποτελούν παράγοντες με όχι πολύ ισχυρή, πλην όμως θετική επίδραση στις αποφάσεις των επενδυτών των υπόλοιπων κλάδων.

Όσον αφορά στον τουριστικό κλάδο, οι προσδιοριστικοί παράγοντες διαφοροποιούνται σημαντικά σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους. Έτσι, στο συγκεκριμένο κλάδο η ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία έχει ισχυρή θετική επίδραση στην προσέλκυση τουριστικών επιχειρήσεων, ενώ οι γεωγραφικοί παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ έχουν μάλλον αρνητική επίδραση. Τα δομικά χαρακτηριστικά της χώρας (υποδομές, ανθρώπινο δυναμικό και ελευθερία στο εμπόριο) δε φαίνεται να έχουν κάποια επίδραση, το ίδιο και οι θεσμικοί παράγοντες οι οποίοι έχουν αμελητέα θετική επίδραση. Τέλος, το μέγεθος της αγοράς και η θέση του τόπου εγκατάστασης στην Ελλάδα έχουν ασθενή αρνητική επίδραση στην επιλογή των επενδυτών του τουριστικού κλάδου.

Ο κλάδος των μεταφορών με τη σειρά του, φαίνεται να επηρεάζεται θετικά από τη ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία και σε μικρότερο βαθμό από παράγοντες όπως οι υποδομές, η ελευθερία στο εμπόριο και το ‘ανθρώπινο κεφάλαιο’. Η ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία, όπως προκύπτει από την παραγοντική ανάλυση, ασκεί αρνητική επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων του κλάδου, όπως επίσης οι θεσμικοί παράγοντες, το μέγεθος της αγοράς και η περιοχή εγκατάστασης της επιχείρησης, αν και σε μικρότερο βαθμό συγκριτικά με τη φυσική γεωγραφία της χώρας.

Τα παραπάνω αποτελέσματα της παραγοντικής ανάλυσης θα εξεταστούν λεπτομερέστερα στο επόμενο κεφάλαιο, μέσω οικονομετρικού υποδείγματος το οποίο θα λαμβάνει υπόψη του την επίδραση καθεμίας αρχικής μεταβλητής στις επιχειρήσεις κάθε κλάδου συγκριτικά με τους υπόλοιπους. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι διαφορές στην επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επενδύσεων και ΞΑΕ, αλλά και η πρόθεση επέκτασης των ήδη εγκατεστημένων επιχειρήσεων στην Ελλάδα οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα. Η τελευταία έχει ως στόχο της να αναδείξει την πρόθεση συμπεριφοράς (behavioural intention) των υπευθύνων των επιχειρήσεων να επεκτείνουν ή όχι τη δραστηριότητά τους στην ελληνική επικράτεια, εξετάζοντας παράλληλα την επίδραση ορισμένων γεωγραφικών και μη προσδιοριστικών παραγόντων στην πρόθεσή τους αυτή.

6.3.3 Διαφορές στην επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ των εγχώριων και των ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα

Στο τμήμα εκείνο του 1^{ου} υποερωτήματος που τέθηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο «*σε ποιο βαθμό υπάρχει διαφοροποίηση στην επίδραση της γεωγραφίας στις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις;*» την απάντηση επιχειρεί να δώσει το οικονομετρικό υπόδειγμα binary logistic regression που ακολουθεί και στο οποίο η εξαρτημένη μεταβλητή είναι η ΞΑΕ_{σύνολο}, μια διχοτομική μεταβλητή (ψευδομεταβλητή), η οποία – όπως αναφέρθηκε και στη μεθοδολογία της έρευνας – παίρνει την τιμή 0 για τις επιχειρήσεις που δεν είναι ΞΑΕ και την τιμή 1 για τις επιχειρήσεις που είναι.

Πέρα από την εξέταση της διαφοροποίησης των γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων όλων των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, θα

ελεγχθούν και μια σειρά άλλων κοινωνικοοικονομικών παραγόντων, όπως οι θεσμοί στην Ελλάδα, οι υποδομές, το ανθρώπινο δυναμικό και το μέγεθος των επιχειρήσεων.

Από τα αποτελέσματα της επεξεργασίας του εν λόγω υποδείγματος, τα οποία παρατίθενται στον πίνακα 6.8, δεν προκύπτει σημαντική διαφοροποίηση στην επίδραση των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας μεταξύ εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων. Οι μοναδικοί παράγοντες στους οποίους εμφανίζεται σημαντική θετική διαφοροποίηση για τις ΞΑΕ είναι το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης (παλινδρόμηση 2) και μια ασθενής αρνητική διαφοροποίηση των ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες, όσον αφορά στην επίδραση των πολιτιστικών πόρων (παλινδρόμηση 1).

Στην παλινδρόμηση 3 στην οποία εισήχθησαν παράγοντες που σχετίζονται με την εγγύτητα μεταξύ οικονομικών παραγόντων (‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία) αλλά και παράγοντες των οποίων τα όρια μεταξύ ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας είναι δυσδιάκριτα, δεν φαίνεται να υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ εγχώριων επενδύσεων και ΞΑΕ. Μόνο η απόσταση από τις ομοειδείς ανταγωνιστικές επιχειρήσεις έχει αρνητική επίδραση για τις ΞΑΕ, ενώ η απόσταση από την πρωτεύουσα φαίνεται να επιδρά θετικά στις θυγατρικές των πολυεθνικών επιχειρήσεων σε σχέση με τις αμιγώς εγχώριες.

Από τους υπόλοιπους προσδιοριστικούς παράγοντες σημαντική θετική διαφοροποίηση στην επίδρασή του στις ΞΑΕ έχει ο παράγοντας «μεταφορικές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές» (παλινδρομήσεις 2-4), η οποία μπορεί να ερμηνευτεί ως εξής: βελτιώνοντας η χώρα την ποιότητα τόσο των μεταφορικών όσο και των τηλεπικοινωνιακών της υποδομών είναι σε θέση να προσελκύσει ξένους επενδυτές περισσότερο από Έλληνες, αφού οι δεύτεροι δεν έχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις ως προς την ποιότητα των υποδομών.

Τέλος υπάρχει πολύ ισχυρή θετική επίδραση του παράγοντα «μέγεθος της επιχείρησης», ιδιαίτερα μεταξύ των μεγάλων και των πολύ μικρών ΞΑΕ. Γενικά όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος της επιχείρησης, τόσο μεγαλύτερη και η θετική διαφοροποίησή του σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις ίδιου μεγέθους.

Πίνακας 6.8: Πίνακας παλινδρόμησης που εμφανίζει τη διαφοροποίηση των προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων στο σύνολο όλων των κλάδων

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή: ΞΑΕ_{σύνολο}</i>				
<i>Ανεξάρτητες μεταβλητές</i>	(1)	(2)	(3)	(4)
Πρώτης φύσης' γεωγραφία				
<i>πρόσβαση στη θάλασσα</i>	0,140	-0,069		-0,100
<i>κλίμα</i>	-0,030	-0,061		-0,089
<i>φυσικοί πόροι</i>	-0,001	-0,054		-0,059
<i>πολιτιστικοί πόροι</i>	-0,185*	-0,117		-0,124
<i>μορφολογία</i>		-0,080		-0,086
<i>φυσικό περιβάλλον</i>		1,111*		0,089
Δεύτερης φύσης' γεωγραφία				
<i>Απόσταση_προμηθευτές</i>			-0,024	
<i>απόσταση_ανταγωνισμό</i>			-0,166*	-0,103
<i>απόσταση_πρωτεύουσα</i>			0,146*	0,131
<i>θέση χώρας</i>			0,047	0,137
<i>θέση περιοχής</i>			-0,177	-0,044
<i>μέγεθος αγοράς</i>			0,463	0,254
Άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες				
<i>διαφορά</i>				0,024
<i>γραφειοκρατία</i>		-0,195	-0,232	-0,260
<i>πολιτική σταθερότητα</i>				0,028
<i>οικονομική κρίση</i>		0,220		
<i>εργατικό δυναμικό</i>			0,217	0,132
<i>υποδομές</i>		0,539**	0,410**	0,489**
<i>φορολογική πολιτική</i>			0,13	-0,008
<i>ηλικία</i>				-0,020*
Μέγεθος: <i>Πολύ μικρή</i>	Base	Base	Base	Base
<i>Μεγάλη</i>	2,701***	2,907***	2,872***	3,091***
<i>Μεσαία</i>	2,152***	2,371***	2,270***	2,640***
<i>Μικρή</i>	0,907*	1,124**	1,053***	1,259**
<i>Σταθερά</i>	-2,703***	-5,731***	-6,187***	-4,984**
Observations	803	734	732	688
Percentage correctly predicted	91,4	91,1	91,5	91,4
-2 Log-Likelihood	409,604	350,824	357,086	317,074
Pseudo R ² (Nagelkerke)	0,165	0,219	0,188	0,252
Chi Square (and df)	60,976(9)	74,236(12)	62,842(13)	80,801(21)

Σημειώσεις: 1) Η κατηγορία αναφοράς είναι οι εγχώριες επιχειρήσεις (0)

2) *p < 0,1

** p < 0,05

*** p<0,01

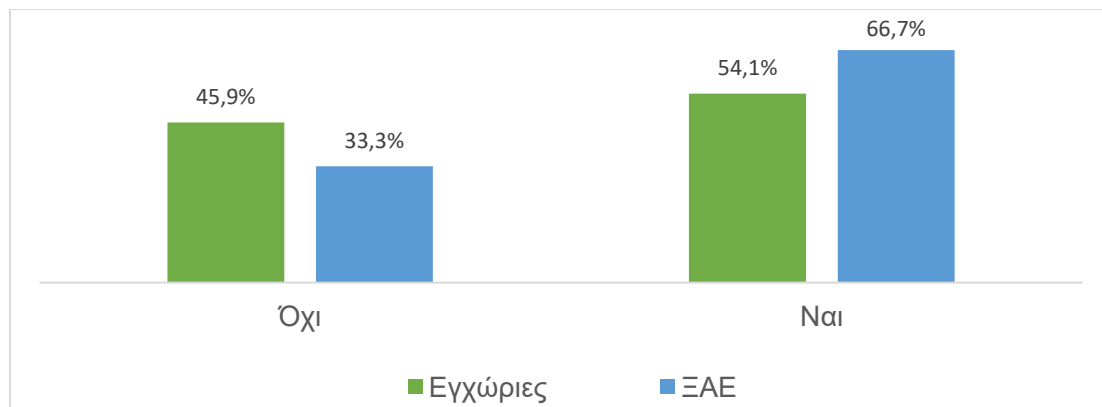
Πηγή: Ιδία επεξεργασία

6.4 Πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων στην ελληνική επικράτεια

Η πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων θα στηριχτεί στην ερώτηση με αριθμό 16: «προτίθεστε να επεκτείνετε περαιτέρω την υπάρχουσα δραστηριότητα της επιχείρησής σας στην Ελληνική επικράτεια;» και τα αποτελέσματά των απαντήσεων σε αυτή θα διαχωρίζουν την πρόθεση των υπευθύνων των εγχώριων επενδύσεων από αυτή των ΞΑΕ.

Εξετάζοντας το σύνολο των επιχειρήσεων, οι περισσότερες εγχώριες επιχειρήσεις (54,1%) απάντησαν πως προτίθενται να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους στην ελληνική επικράτεια, σε σύνολο 632 έγκυρων απαντήσεων. Στις ΞΑΕ το ποσοστό αυτό είναι ακόμη μεγαλύτερο και ανέρχεται στο 66,67% σε 48 έγκυρες απαντήσεις. Αυτό καταδεικνύει ιδιαίτερα για τους ξένους επενδυτές μια ελκυστικότητα της ελληνικής αγοράς, εφόσον δεν σκέφτονται να αποχωρήσουν από αυτή, αλλά αντίθετα είναι διατεθειμένοι για περαιτέρω επέκταση των επενδύσεών τους.

Γράφημα 6.21: Πρόθεση επέκτασης του συνόλου των επιχειρήσεων που απάντησαν στη σχετική ερώτηση του ερωτηματολογίου

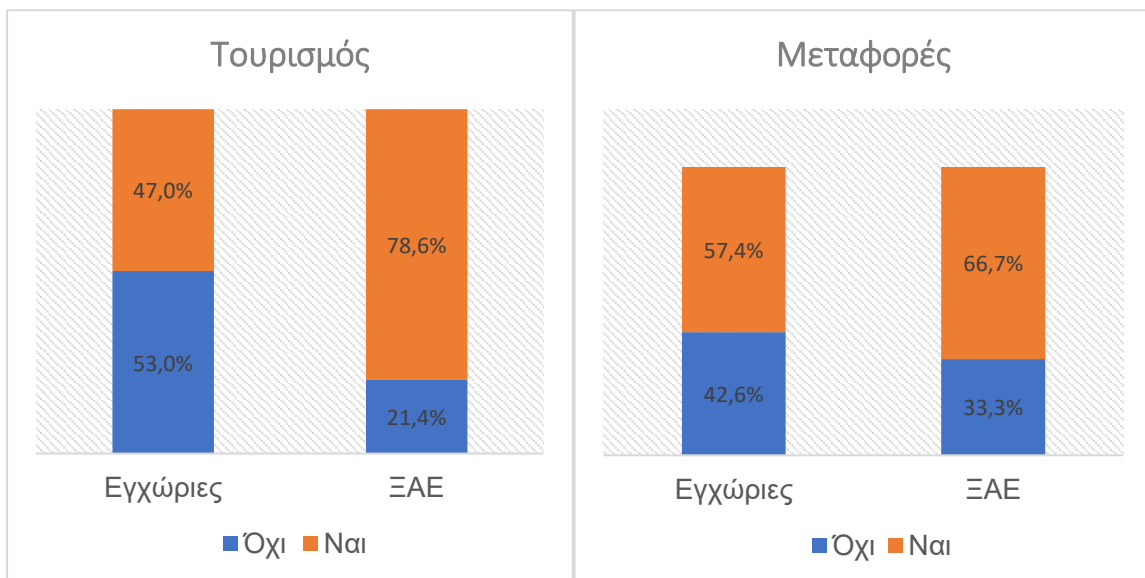

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Αναφορικά με τους δύο κλάδους του τριτογενή τομέα οι οποίοι αποτελούν και το αντικείμενο έρευνας αυτής της εργασίας, τα αποτελέσματα της περιγραφικής στατιστικής είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακά για τις ΞΑΕ, γιατί ιδιαίτερα στον τουρισμό ένα πολύ υψηλό ποσοστό απαντήσεων των επιχειρήσεων στην συγκεκριμένη ερώτηση (78,6%) δείχνει την πρόθεση επέκτασης των επενδύσεών τους στην Ελλάδα (γράφημα 6.22). Αντίστοιχα υψηλό είναι και το ποσοστό των ΞΑΕ στις μεταφορές, που ανέρχεται σε 66,7%, ενώ και το ποσοστό των εγχώριων επιχειρήσεων του κλάδου που προτίθεται να επεκτείνει τις δραστηριότητές του στη χώρα είναι μεγαλύτερο από αυτό των

επιχειρήσεων που απάντησαν αρνητικά. Στον τουρισμό όμως δεν ισχύει το ίδιο, καθώς έστω και οριακά (53%) οι εγχώριες επιχειρήσεις είναι αρνητικές στην προοπτική επέκτασης των δραστηριοτήτων τους στην Ελλάδα. Αυτό είναι πιθανό να οφείλεται στη συμμετοχή στο δείγμα το οποίο προέκυψε, πολλών μικρών και πολύ μικρών εγχώριων ξενοδοχειακών επιχειρήσεων οι οποίες δεν έχουν τη δυνατότητα να χρηματοδοτήσουν μια νέα εγκατάσταση, καθώς επίσης δεν διαθέτουν και τις απαιτούμενες οργανωτικές και διοικητικές γνώσεις για τον έλεγχο μιας ξενοδοχειακής αλυσίδας.

Γράφημα 6.22: Πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών που απάντησαν στη σχετική ερώτηση του ερωτηματολογίου

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ποιοι όμως είναι αυτοί οι παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν το στρατηγικό σχεδιασμό των υπευθύνων των ελληνικών επιχειρήσεων για μια μελλοντική επέκταση της επένδυσής τους εντός Ελλάδας ή να αποθαρρύνουν μια τέτοια προοπτική; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα επιχειρηθεί να δοθεί μέσα από ένα οικονομετρικό υπόδειγμα με λιγότερες μεταβλητές ελέγχου, προκειμένου να συμπεριληφθούν εκείνες οι ανεξάρτητες ερμηνευτικές μεταβλητές με τη μεγαλύτερη σημασία, τη χαμηλότερη δηλαδή p-value στο υπόδειγμα, με τις οποίες αυτό θα δώσει στατιστικά σημαντικότερα αποτελέσματα και, του οποίου η περιγραφή έγινε στο 5^ο κεφάλαιο (Μεθοδολογία έρευνας).

Από τα αποτελέσματα του υποδείγματος αυτού (παλινδρομήσεις 1-3, πίνακας 6.9), προκύπτει ότι η φυσική γεωγραφία της χώρας διαδραματίζει μικρό ρόλο στην πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων στο σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα μόνο ο παράγοντας «πρόσβαση στη θάλασσα» εμφανίζει μια ασθενή θετική επίδραση, η οποία είναι στατιστικά σημαντική. Οι φυσικοί πόροι αντίθετα εμφανίζουν ασθενή αρνητική επίδραση στην πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων. Το κλίμα και συνολικά η γεωμορφολογία της χώρας δεν φαίνεται να διαδραματίζουν κάποιον ιδιαίτερο ρόλο. Από τους παράγοντες 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας η απόσταση από τις επιχειρήσεις του ιδίου κλάδου εμφανίζει αρνητική στατιστικά σημαντική επίδραση στην πρόθεση των επιχειρήσεων να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους· ενώ η «απόσταση από την πρωτεύουσα» και η «απόσταση από τους προμηθευτές» δεν εμφανίζονται ως στατιστικά σημαντικοί παράγοντες (παλινδρομήσεις 2,4 και 5). Αντίθετα ο παράγοντας «θέση της χώρας», ο οποίος από την παραγοντική ανάλυση κατηγοριοποιήθηκε στη 'δεύτερης φύσης' γεωγραφία, συσχετίζεται θετικά με την πρόθεση επέκτασης και επιβεβαιώνει τη σημασία της γεωγραφικής θέσης της χώρας για τις επενδύσεις, είτε αυτές προέρχονται από το εσωτερικό της είτε από άλλες χώρες. Από τους γεωγραφικούς παράγοντες, τέλος, την πιο ισχυρή θετική επίδραση εμφανίζει το μέγεθος της αγοράς της Ελλάδας (παλινδρομήσεις 2-5). Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα έχουν επιλέξει να εγκατασταθούν σε περιοχές της χώρας, οι οποίες εμφανίζουν υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ και δημογραφικά συγκεντρώνουν αξιόλογα πληθυσμιακά μεγέθη· γεγονός που αποτυπώθηκε και στους χάρτες εγκατάστασης των επιχειρήσεων στην Ελλάδα, στην ενότητα 6.2, σύμφωνα με τους οποίους η πλειοψηφία των επιχειρήσεων είναι εγκατεστημένη στις δύο μεγάλες πληθυσμιακά μητροπολιτικές περιοχές.

Από τους μη γεωγραφικούς παράγοντες, οι υποδομές που είναι στατιστικά σημαντικές στο συγκεκριμένο υπόδειγμα, εμφανίζουν αρνητική συσχέτιση με την πρόθεση επέκτασης των εγχώριων και θυγατρικών πολυεθνικών επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα. Ισχυρή θετική συσχέτιση εμφανίζουν οι μεγάλες και μεσαίες επιχειρήσεις (με βάση των αριθμό απασχολούμενων) σε όλες τις παλινδρομήσεις, οι οποίες προτίθενται να επεκτείνουν την επένδυσή τους στη χώρα· ενώ δε συμβαίνει το ίδιο με τις μικρές επιχειρήσεις, καθώς τα αποτελέσματα για την κατηγορία αυτή δεν είναι το ίδιο σημαντικά.

Πίνακας 6.9: Πίνακας παλινδρόμησης για την εξέταση των παραγόντων που μπορεί να
σχετίζονται με την επέκταση των δραστηριοτήτων των ελληνικών επιχειρήσεων

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή: Επέκταση</i>					
<i>Ανεξάρτητες Μεταβλητές</i>	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Γεωγραφικές μεταβλητές					
πρόσβαση_θάλασσα	0,085*	0,094**	0,085*		
κλίμα	-0,045				
φυσικοί πόροι		-0,088*	-0,101*		
μορφολογία	-0,043				
απόσταση_προμηθευτές				0,001	
απόσταση_ανταγωνισμό		-0,150**		-0,143**	-0,156**
απόσταση_πρωτεύουσα		0,550		0,044	0,054
θέση χώρας	0,098**	0,131**	0,112**	0,134**	0,139**
μέγεθος αγοράς		0,369*	0,371*	0,395**	0,363*
Μεταβλητές ελέγχου					
γραφειοκρατία		0,091	0,097	0,075	
εργατικό δυναμικό		0,062	0,423	0,074	0,074
υποδομές		-0,168*	-0,163*	-0,128	-0,148*
φορολογ_πολιτική		-0,063	-0,074	-0,710	-0,027
ηλικία					0,001
μέγεθος επιχ/σης:					
Πολύ μικρή	base	base	base	base	base
Μεγάλη	1,116**	1,100**	0,949**	1,270**	1,295**
Μεσαία	1,016***	1,172***	1,082***	1,218***	1,389***
Μικρή	-0,002	0,370	-0,045	0,108	0,092
Σταθερά	-0,498*	0,048	-0,094	-0,015	0,282
Observations	610	540	542	541	541
Percentage correctly predicted	63,3	72,2	73,5	69,7	68,3
-2 Log-Likelihood	804,151	697,036	709,092	711,382	681,528
Pseudo R-square (Nagelkerke)	0,078	0,118	0,102	0,109	0,125
Chi Square (and df)	36,702(7)	50,237(13)	43,288(11)	47,101(12)	52,223(11)

Σημειώσεις: 1) Η κατηγορία αναφοράς είναι 'μη επέκταση' (0)

2) * p < 0,1 , ** p < 0,05, *** p < 0,01

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

6.5 Συμπεράσματα

Η μεγάλη πλειοψηφία των εγχώριων ελληνικών επιχειρήσεων και των ΞΑΕ δραστηριοποιείται στον τριτογενή τομέα. Οι εγχώριες επενδύσεις είναι στην πλειοψηφία τους μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, ενώ οι ΞΑΕ είναι κυρίως μεσαίου μεγέθους και ένα σημαντικό ποσοστό τους, της τάξης του 20% είναι μεγάλου μεγέθους. Οι περισσότερες εγχώριες επενδύσεις έχουν μόνο μία εγκατάσταση, ενώ οι ΞΑΕ στην πλειοψηφία τους έχουν περισσότερες της μιας εγκαταστάσεις. Από άποψη

χωρικής κατανομής, το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών επιχειρήσεων έχει την έδρα του, αλλά και τις δευτερεύουσες εγκαταστάσεις του στις μητροπολιτικές περιοχές της χώρας, αυτές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και σε νομούς οι οποίοι γειτνιάζουν με αυτές. Σημαντικός αριθμός των ελληνικών επιχειρήσεων έχει την έδρα του και τις υπόλοιπες εγκαταστάσεις του και σε άλλα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Εξαιρέση αποτελούν οι επιχειρήσεις του τουριστικού κλάδου, καθώς πολλές από αυτές βρίσκονται σε νησιωτικές περιοχές και περιοχές με φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα, όπως για παράδειγμα ένας μεγάλος αριθμός ξένων τουριστικών επενδύσεων είναι εγκατεστημένος στον Ν. Δωδεκανήσου.

Ως προς τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ελληνικών επιχειρήσεων, από την περιγραφική στατιστική σημαντικότερος παράγοντας ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας για το σύνολο των κλάδων προέκυψε ότι είναι η πρόσβαση στη θάλασσα, με δεύτερο σε σημασία το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης. Από τους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας σημαντικότερος για όλους τους κλάδους είναι η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα – ένας παράγοντας ο οποίος εμπεριέχει και στοιχεία ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, όπως άλλωστε προέκυψε και από την παραγοντική ανάλυση. Από τους μη γεωγραφικούς προσδιοριστικούς παράγοντες που εξετάστηκαν, δηλαδή τους θεσμικούς παράγοντες, το ανθρώπινο κεφάλαιο, την ελευθερία στο εμπόριο, τις υποδομές και μακροοικονομικούς παράγοντες, προέκυψε ότι στο σύνολό τους είναι ιδιαίτερα σημαντικοί για τις επιχειρήσεις από όποιον κλάδο και αν προέρχονται αυτές’ με κορυφαίο όλων την εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική στη χώρα. Ακόμη δεν προκύπτει σημαντική διαφοροποίηση στην επίδραση της γεωγραφίας στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επενδύσεις. Σημαντική διαφοροποίηση στις ξένες επενδύσεις υπάρχει μόνο στον προσδιοριστικό παράγοντα ο οποίος σχετίζεται με την ποιότητα των μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών της χώρας.

Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου εξετάστηκε η πρόθεση επέκτασης των επιχειρήσεων στην Ελληνική επικράτεια και από τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυψε ότι στα σχέδια των εγχώριων και των ξένων άμεσων επενδύσεων είναι να επεκτείνουν περαιτέρω τις επενδύσεις τους στη χώρα και ιδιαίτερα οι δεύτερες. Όσον αφορά στους παράγοντες οι οποίοι μπορεί να σχετίζονται με αυτό τους το σχεδιασμό, αυτοί είναι: το μέγεθος της αγοράς, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η πρόσβαση στη θάλασσα’

ενώ η απόσταση από τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις συσχετίζεται αρνητικά με την πρόθεση επέκτασης, όπως επίσης και οι υποδομές της χώρας. Στην πρόθεση επέκτασης των ήδη εγκατεστημένων στη χώρα επιχειρήσεων, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και το μέγεθος των επιχειρήσεων· με τις μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις να εκδηλώνουν εντονότερα αυτή την πρόθεση συγκριτικά με τις πολύ μικρές επιχειρήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

Η γεωγραφία ως προσδιοριστικός παράγοντας των ΞΑΕ στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών στην Ελλάδα

7.1 Εισαγωγή

Από τα αποτελέσματα τόσο της παραγοντικής ανάλυσης όσο και της περιγραφικής στατιστικής του 6^{ου} κεφαλαίου, προέκυψε ότι στους κλάδους του δευτερογενή τομέα και στους κλάδους του τριτογενή, εκτός από τον τουρισμό και τις μεταφορές, τα φυσικά χαρίσματα της Ελλάδας δεν αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες για την προσέλκυση ΞΑΕ. Ο γεωγραφικός παράγοντας που μπορεί να ασκήσει κάποια θετική επίδραση στις επιχειρήσεις των παραπάνω κλάδων, σύμφωνα με την παραγοντική ανάλυση, είναι η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια. Ακόμη από την περιγραφική στατιστική φάνηκε η μεγάλη σημασία των μη γεωγραφικών παραγόντων, όπως είναι οι θεσμοί, οι υποδομές, η εξειδικευμένη εργασία, η ελευθερία στο εμπόριο και η εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική για το σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας.

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί η διερεύνηση αποκλειστικά των επιχειρήσεων - εγχώριων και ΞΑΕ- των κλάδων του τουρισμού και των μεταφορών, οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και ειδικότερα θα γίνει προσπάθεια μέσα από τα οικονομετρικά υποδείγματα να απαντηθεί το κύριο ερώτημα της διατριβής, που δεν είναι άλλο από το ποιοι είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στους δύο αυτούς κλάδους. Κάποια πρώτα συμπεράσματα μη ασφαλή, για τους κλάδους αυτούς εξήχθησαν από την παραγοντική ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου. Τα τελικά όμως συμπεράσματα θα προκύψουν από την ανάλυση που θα ακολουθήσει και θα προσπαθήσει να αναδείξει το βαθμό επιρροής των γεωγραφικών παραγόντων στις ΞΑΕ καθενός από τους παραπάνω δύο κλάδους ξεχωριστά.

Το υπόλοιπο του κεφαλαίου διαρθρώνεται ως εξής: στην 2^η ενότητα γίνονται συγκρίσεις της επίδρασης των γεωγραφικών παραγόντων στον τουρισμό και τις μεταφορές σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, μέσω της περιγραφικής στατιστικής και ενός υποδείγματος multinomial logistic regression. Στην 3^η ενότητα, αφού αρχικά παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας για τις

συνέργειες των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων με ξένες εταιρείες, στη συνέχεια εξετάζονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες στο σύνολο των επιχειρήσεων του τουριστικού κλάδου (εγχώριων και ΞΑΕ) και επιχειρείται μέσω ενός οικονομετρικού υποδείγματος binary logistic regression να εξεταστεί η διαφοροποίηση της σημασίας αυτών των παραγόντων στις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους γεωγραφικούς παράγοντες. Στην τέταρτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου αφού αρχικά εξετάζονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες στο σύνολο των επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών, στη συνέχεια γίνονται συγκρίσεις της σημασίας των γεωγραφικών και μη γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ των ΞΑΕ και των εγχώριων επιχειρήσεων του εν λόγω κλάδου και το κεφάλαιο κλείνει με τα συμπεράσματα.

7.2 Συγκρίσεις της επίδρασης των γεωγραφικών παραγόντων στον τουρισμό και τις μεταφορές σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

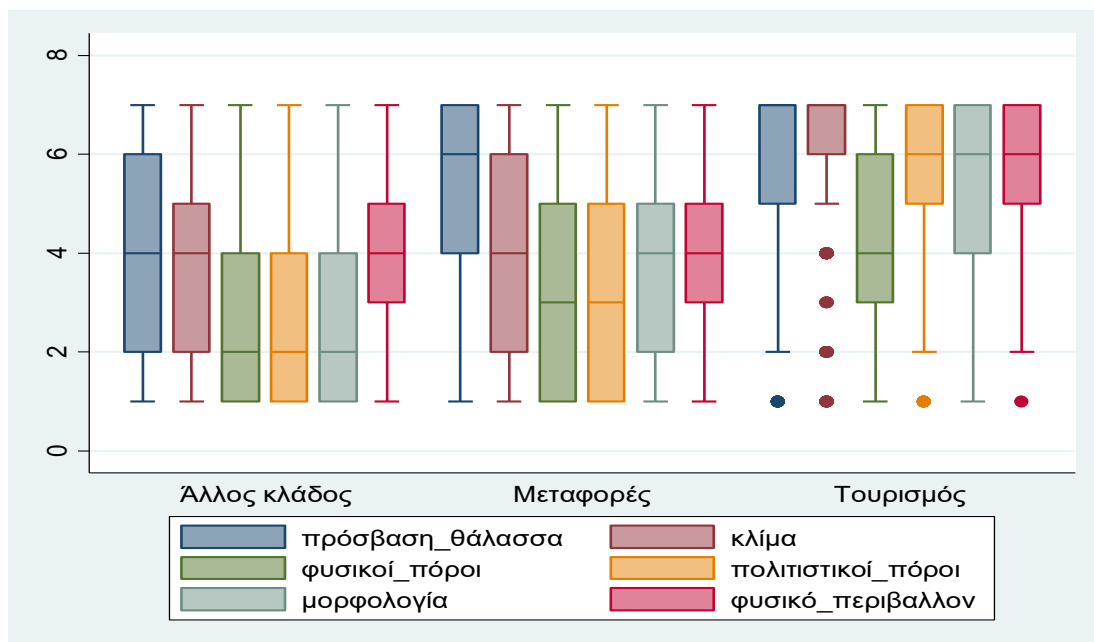
Αρχικά θα γίνει μία σύγκριση της επίδρασης των γεωγραφικών αλλά και των μη γεωγραφικών παραγόντων (μεταβλητών ελέγχου), όσο αφορά στην προσέλκυση επενδύσεων στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών με τους υπόλοιπους σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Η σύγκριση αυτή θα γίνει στο πρώτο στάδιο με βάση την περιγραφική στατιστική, προκειμένου να διαπιστωθεί αν η γεωγραφία της χώρας είναι πιο σημαντική για τους δύο παραπάνω κλάδους. Έτσι εξετάζοντας την επίδραση των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας στις τρεις κατηγορίες των ελληνικών επιχειρήσεων που έχουν δημιουργηθεί, παρατηρείται από τα θηκογράμματα (box plots) του γραφήματος 7.1 ότι στις επιχειρήσεις οι οποίες ανήκουν στον κλάδο του τουρισμού σχεδόν στο σύνολό τους – εξαιρώντας τους φυσικούς πόρους – διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην εγκατάσταση των επιχειρήσεων του κλάδου σε μια χώρα όπως είναι η Ελλάδα. Ειδικότερα τη σημαντικότερη θετική επίδραση ασκεί το κλίμα της χώρας, με την πρόσβαση στη θάλασσα, το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης και τους πολιτιστικούς πόρους να ακολουθούν σε σημασία με βάση την αξιολόγηση των υπευθύνων των επιχειρήσεων. Η γεωμορφολογία της χώρας κατέχει υψηλή θέση στην αξιολόγηση των ανθρώπων του τουριστικού κλάδου, παρότι υπάρχουν ορισμένοι, οι οποίοι δεν τη θεωρούν τόσο σημαντικό παράγοντα όσο τους προηγούμενους ή ακόμη θεωρούν ότι

είναι ένας ουδέτερος παράγοντας στην απόφασή τους για επιλογή του τόπου εγκατάστασης.

Στον μεταφορικό κλάδο, είναι προφανές από το γράφημα 7.1, ότι η επίδραση της ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας είναι λιγότερο σημαντική σε σχέση με τον τουριστικό. Από τα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα τον καθοριστικότερο ρόλο φαίνεται ότι διαδραματίζει η πρόσβαση στη θάλασσα, ακολουθούμενη από το κλίμα της. Παράγοντες όπως οι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι της χώρας έχουν από μηδενική έως ουδέτερη επίδραση στις αποφάσεις των υπευθύνων των εταιρειών του κλάδου ως προς την επιλογή του τόπου εγκατάστασης.

Στους υπόλοιπους σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας εκτός ίσως από την σημασία της πρόσβασης στη θάλασσα, λιγότερο από το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης και πολύ λιγότερο από τις κλιματολογικές συνθήκες, οι υπόλοιποι παράγοντες δεν ασκούν κάποια επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων.

Γράφημα 7.1: Σημασία των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης, στις τρεις κατηγορίες επιχειρήσεων του ερωτηματολογίου

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Όσον αφορά στους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας από τα θηκογράμματα (box plots) στο γράφημα 7.2, το συμπέρασμα το οποίο εξάγεται για τις ελληνικές

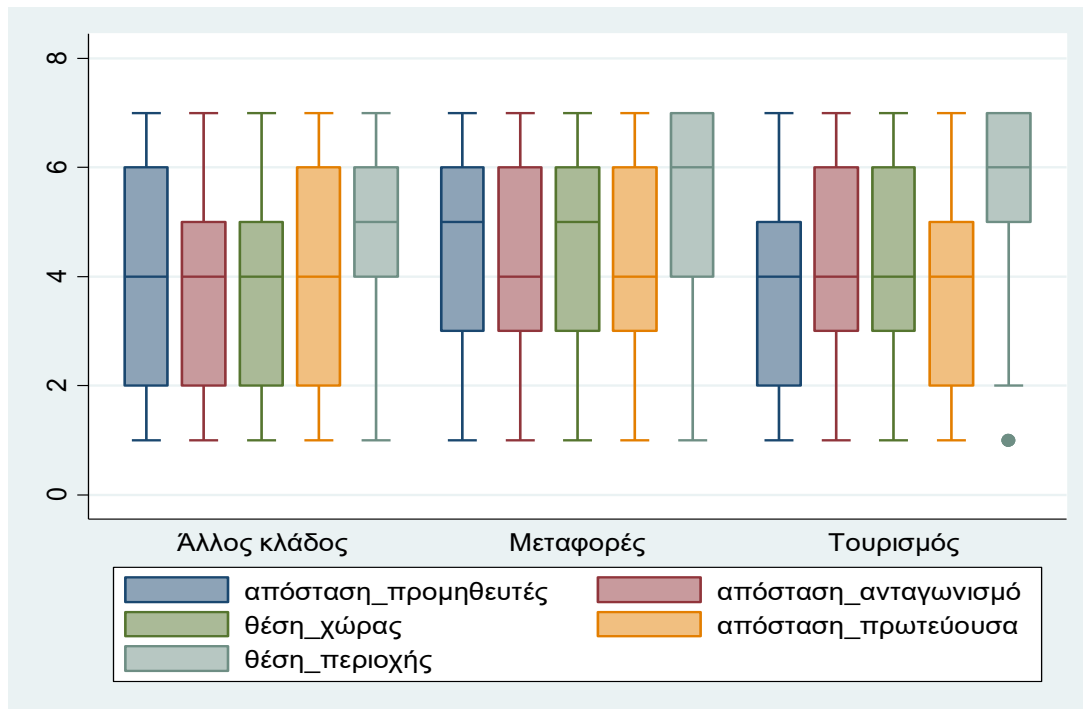
επιχειρήσεις του τουριστικού κλάδου είναι, ότι ο σημαντικότερος παράγοντας θεωρείται η θέση εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια. Σχετικά σημαντική είναι και η απόσταση από τις ομοειδείς επιχειρήσεις (απόσταση_ανταγωνισμό) και η γεωγραφική θέση της Ελλάδας. Οι υπόλοιποι παράγοντες οι οποίοι εξετάστηκαν, δηλαδή η απόσταση από τους προμηθευτές και η απόσταση από την πρωτεύουσα δε φαίνεται να επηρεάζουν ιδιαίτερα τον τόπο εγκατάστασης των επιχειρήσεων του κλάδου.

Αντίθετα, οι παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στις αποφάσεις των υπευθύνων του κλάδου των μεταφορών (συμπεριλαμβανομένων και των logistics). Ειδικότερα, η θέση του τόπου εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια αναδεικνύεται και στις μεταφορές σε παράγοντα με θετική επίδραση – πάντως σε μικρότερο βαθμό συγκριτικά με τον τουρισμό, ενώ η απόσταση από τους προμηθευτές και η γεωγραφική θέση της χώρας φαίνεται να έχουν συνήθως θετική επίδραση στις επιλογές των υπευθύνων του κλάδου των μεταφορών αναφορικά με τον τόπο εγκατάστασης των επιχειρήσεών τους. Ουδέτερη έως θετική είναι και η επίδραση των άλλων δύο παραγόντων, της απόστασης από την πρωτεύουσα και της απόστασης από τις άλλες επιχειρήσεις του κλάδου, σύμφωνα πάντα με τις απαντήσεις των ιδιοκτητών ή των υπευθύνων των επιχειρήσεων μεταφορών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο.

Τέλος, αναφορικά με τις επιχειρήσεις που ανήκουν στους υπόλοιπους οικονομικούς κλάδους, πάλι ο πιο σημαντικός παράγοντας ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας θεωρείται η θέση στην οποία είναι εγκατεστημένη η επιχείρηση στην Ελλάδα. Από την αξιολόγηση των παραγόντων ‘απόσταση από τους προμηθευτές’ και ‘απόσταση από την πρωτεύουσα’, προκύπτει μεγάλο εύρος απαντήσεων, το οποίο ξεκινά από 2 στην 7βαθμη κλίμακα Likert (που μεταφράζεται σε διαφωνώ με τη σημασία του συγκεκριμένου παράγοντα) έως 6 (που μεταφράζεται σε συμφωνώ με τη σημασία του συγκεκριμένου παράγοντα) με την πλειοψηφία των απαντήσεων να καταδεικνύουν την ουδέτερη επίδραση (ούτε συμφωνώ/ούτε διαφωνώ) των δύο αυτών παραγόντων στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Ούτε η απόσταση από ομοειδείς επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων, ούτε και η γεωγραφική θέση της χώρας διαφαίνεται να αποτελούν σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες, καθώς η αξιολόγησή τους

κυμαίνεται γύρω στο ουδέτερο σημείο (4) της κλίμακας, όπως φαίνεται από τη διάμεσο στα θηκογράμματα.

Γράφημα 7.2: Σημασία των παραγόντων 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας για την εγκατάσταση μιας επένδυσης, στις τρεις κατηγορίες επιχειρήσεων του ερωτηματολογίου

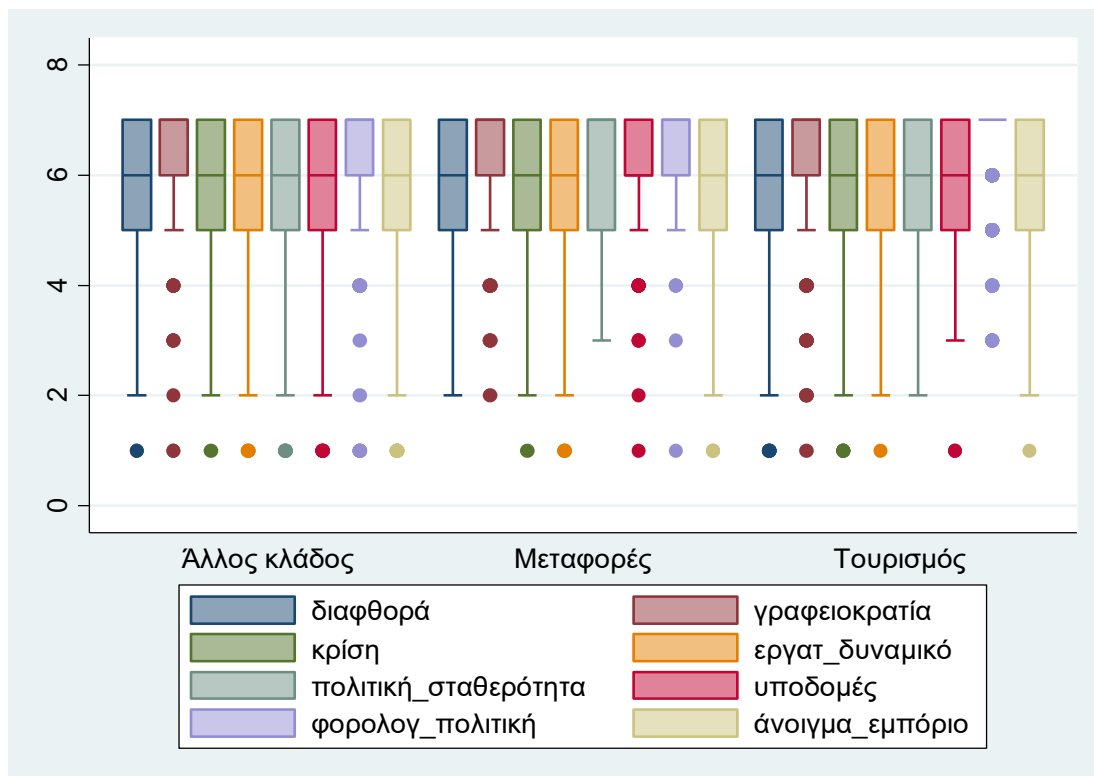

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Εξετάζοντας στη συνέχεια τους θεσμικούς παράγοντες (διαφθορά, υπερβολική γραφειοκρατία, πολιτική σταθερότητα), τους μακροοικονομικούς παράγοντες (οικονομική κρίση, φορολογική πολιτική, ελεύθερο εμπόριο, εργατικό δυναμικό) και τις υποδομές, που σύμφωνα με τη βιβλιογραφική επισκόπηση αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την προσέλκυση των ΞΑΕ· μέσα από την αξιολόγηση των ερωτώμενων για τη σημασία τους, αναφορικά με την επιλογή της χώρας ή του τόπου εγκατάστασης (γράφημα 7.3), διαφαίνεται ότι η επίδρασή τους στο σύνολο των επιχειρήσεων είναι πολύ σημαντική. Ειδικότερα, για τον τουριστικό κλάδο προκύπτει ότι η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική είναι ο κορυφαίος παράγοντας, ο οποίος μπορεί να καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την απόφαση των επιχειρήσεων του κλάδου για τη χώρα εγκατάστασης. Δεύτερος σε σημασία παράγοντας είναι η υπερβολική γραφειοκρατία και ακολουθούν οι υπόλοιποι παράγοντες, με εξίσου μεγάλη σημασία για τις επιλογές των επιχειρηματιών της τουριστικής βιομηχανίας.

Από τα θηκογράμματα (box plots) του μεταφορικού και των υπολοίπων κλάδων του γραφήματος 7.3, προκύπτει σύμπτωση των απόψεων των συμμετεχόντων στην έρευνα για τη μεγάλη σημασία την οποία έχουν γι' αυτούς οι θεσμικοί, μακροοικονομικοί και λοιποί μη γεωγραφικοί παράγοντες. Η μόνη διαφορά είναι στην μεγαλύτερη σημασία η οποία προσδίδεται στην ύπαρξη ποιοτικών υποδομών για την προσέλκυση επιχειρήσεων στον κλάδο των μεταφορών, συγκριτικά με τους υπόλοιπους κλάδους.

Γράφημα 7.3: Σημασία των μη γεωγραφικών παραγόντων για την εγκατάσταση μιας επένδυσης, στις τρεις κατηγορίες επιχειρήσεων του ερωτηματολογίου

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Τα παραπάνω συμπεράσματα, τα οποία προέκυψαν από τις συγκρίσεις της περιγραφικής στατιστικής θα εξεταστούν στη συνέχεια μέσω ενός οικονομετρικού υποδείγματος πιθανοτήτων multinomial logistic regression. Ο σκοπός του είναι να επιβεβαιώσει την επιρροή των παραγόντων που εξετάζονται – και κυρίως των παραγόντων που σχετίζονται με τη γεωγραφία – στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών έναντι των υπολοίπων σημαντικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας.

Στον πίνακα 7.1 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της multinomial logistic regression ως προς τους συντελεστές B (beta coefficients). Η εξαρτημένη μεταβλητή είναι οι

κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας και χρησιμοποιούνται ως κατηγορία αναφοράς οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα και οι υπόλοιποι κλάδοι του τομέα των υπηρεσιών (πλην του τουριστικού και του κλάδου των μεταφορών). Τα ποσοστά σωστής πρόβλεψης του υποδείγματος, ιδιαίτερα στις παλινδρομήσεις 3 και 6, όπου εξετάζεται το σύνολο των μεταβλητών για τον κλάδο του τουρισμού είναι πολύ υψηλά (πίνακας 7.2) και ξεπερνούν το 90%. Υψηλά ακόμη είναι και τα ποσοστά σωστής πρόβλεψης των υπολοίπων κλάδων ενώ για τον κλάδο των μεταφορών τα ποσοστά σωστής πρόβλεψης είναι σχετικά χαμηλά, χωρίς αυτό να ακυρώνει τα αποτελέσματα του υποδείγματος για τις επιχειρήσεις του κλάδου.

Από τις παλινδρομήσεις 1-3 οι οποίες αφορούν στον τουριστικό κλάδο, προκύπτει η πολύ σημαντική επίδραση των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας στον κλάδο αυτό, σχεδόν στο σύνολό τους και με μοναδική και αναμενόμενη εξαίρεση την ύπαρξη φυσικών πόρων. Η μικρότερη επίδραση των φυσικών πόρων στον τουριστικό κλάδο σε σχέση με τους υπόλοιπους είναι αναμενόμενη, γιατί ο συγκεκριμένος κλάδος δεν εξαρτάται από την ύπαρξη ορυκτού πλούτου σε μια χώρα ή ακόμη από την ποιότητα του εδάφους, την οποία οι περισσότεροι επιχειρηματίες θεωρούν ως φυσικούς πόρους. Μάλιστα, σε πολλές έρευνες που έχουν γίνει στο παρελθόν οι φυσικοί πόροι μετρούνται με το μερίδιο των εξαγωγών ορυκτών και καυσίμων στις συνολικές εξαγωγές μιας χώρας (Asiedu, 2005, Asiedu και Lien, 2011) και κυρίως με τον πλούτο του υπεδάφους (Aleksynska και Havrylchuk, 2013).

Όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, προερχόντων των πολιτιστικών πόρων, ασκούν στατιστικά σημαντικότερη επίδραση στις τουριστικές επιχειρήσεις σε σχέση με τις επιχειρήσεις που έχουν κατηγοριοποιηθεί στους «άλλους κλάδους». Η εξήγηση η οποία μπορεί να δοθεί για τον υψηλό θετικό συντελεστή της μεταβλητής «πολιτιστικοί πόροι» είναι ότι η επίδρασή τους στους περισσότερους κλάδους και μάλιστα σε αυτούς του δευτερογενούς τομέα είναι ανύπαρκτη καθώς δεν μπορούν να επηρεάσουν για παράδειγμα την επιλογή του τόπου εγκατάστασης μιας χημικής βιομηχανίας ή μιας χαλυβουργίας.

Υψηλό συντελεστή επίδρασης στον κλάδο του τουρισμού παρουσιάζουν και οι μεταβλητές, οι οποίες αφορούν στις κλιματολογικές συνθήκες και στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους. Η επίδραση της πρόσβασης στη θάλασσα εμφανίζει σχετικά μικρότερο θετικό

συντελεστή, επειδή όπως προέκυψε και από την περιγραφική στατιστική, θεωρείται σημαντικός παράγοντας και για ορισμένες από τις επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων, επειδή διευκολύνει το εμπόριο και συμβάλλει σε πολλές περιπτώσεις στη μείωση του μεταφορικού κόστους.

Όσο αφορά στους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’, από τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων 2 και 3 προκύπτει ότι έχουν ασθενέστερη επίδραση και ορισμένοι εξ αυτών αρνητική, συγκριτικά με τους υπολοίπους κλάδους. Ειδικότερα η απόσταση των τουριστικών επιχειρήσεων από τους προμηθευτές τους είναι λιγότερο σημαντική συγκριτικά με τους «άλλους κλάδους», ως προς την επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Και η απόσταση από την πρωτεύουσα, όμως, προκύπτει ότι έχει σημαντικά μικρότερη επίδραση στον τουριστικό σε σχέση με άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Η γεωγραφική θέση της χώρας δεν προκύπτει ότι έχει επίπτωση στον τουριστικό κλάδο σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους. Στατιστικά σημαντικότερη θετική επίδραση στις τουριστικές επιχειρήσεις συγκριτικά με την υπόλοιπες, έχει η απόσταση από ομοειδείς ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, όπως φαίνεται στη 2^η παλινδρόμηση. Από τους παράγοντες οι οποίοι αποτελούν συνδυασμό ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, το μέγεθος της αγοράς σε επίπεδο χώρας έχει πολύ μικρότερη σημασία στον τουριστικό κλάδο συγκριτικά με τους άλλους· ενώ η θέση της περιοχής εγκατάστασης έχει στατιστικά σημαντική διαφορά σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους (παλινδρόμηση 2).

Συγκρίνοντας, τέλος, την επίδραση των μη γεωγραφικών παραγόντων ανάμεσα στον τουριστικό και τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, δε φαίνεται να διαφοροποιείται η σημασία τους, η οποία όπως έδειξαν και τα αποτελέσματα της περιγραφικής στατιστικής είναι μεγάλη. Μόνο από την 2^η παλινδρόμηση προκύπτει συγκριτικά σημαντικότερη επίδραση των υποδομών στον τουριστικό κλάδο, η οποία είναι αναμενόμενη μιας και η ύπαρξη ποιοτικών ιδιαίτερα μεταφορικών υποδομών διευκολύνει τη μετακίνηση των τουριστών.

Από τις παλινδρομήσεις 4-6, στις οποίες γίνεται σύγκριση του κλάδου των μεταφορών (ο οποίος συμπεριλαμβάνει και τις εταιρείες logistics) με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, προκύπτει η σημαντική επίδραση της πρόσβασης στη θάλασσα, ενός παράγοντα ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας. Ένας άλλος παράγοντας ‘πρώτης φύσης’, ο οποίος έχει σημαντικότερη επίδραση στις μεταφορές σε σχέση με

τους άλλους κλάδους – πλην του τουριστικού κλάδου – είναι και η μορφολογία της Ελλάδας, της οποίας όμως η σημασία είναι μικρότερη από αυτή της «πρόσβασης στη θάλασσα», όπως φαίνεται από τους συντελεστές της 4^{ης} και 6^{ης} παλινδρόμησης. Ακόμη οι κλιματολογικές συνθήκες της χώρας έχουν μικρότερη επίδραση στις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους.

Αναφορικά με τους παράγοντες, οι οποίοι κατατάσσονται στη γεωγραφία ‘δεύτερης φύσης’, σημαντικότερη επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών έχουν η απόσταση από τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις και η γεωγραφική θέση της χώρας (παλινδρόμηση 5), συγκριτικά με τις επιχειρήσεις των «άλλων κλάδων». Ο παράγοντας «μέγεθος της ελληνικής αγοράς» και στις μεταφορές όπως και στον τουρισμό έχει σημαντικά μικρότερη επίδραση σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους.

Τέλος, από τους μη γεωγραφικούς παράγοντες αυτοί που αναδεικνύονται ως σημαντικότεροι για τον εν λόγω κλάδο σε σχέση με τους υπόλοιπους, είναι οι υποδομές και σε μικρότερο βαθμό η οικονομική κρίση. Οι μεταφορικές υποδομές ήταν αναμενόμενο να έχουν σημαντικότερη επίδραση στον κλάδο των μεταφορών, γιατί από μια σειρά ερευνών (ενδεικτικά αναφέρονται αυτές των Limão και Venables, 2001 και των Knaar και Oosterhaven, 2017) έχει προκύψει ότι μια επιδείνωση των υποδομών έχει αρνητικό αντίκτυπο στο μεταφορικό κόστος.

Τα ίδια αποτελέσματα επαληθεύονται και αναπαρίστανται πιο ξεκάθαρα στον πίνακα 7.3, μέσω του λόγου σχετικών πιθανοτήτων (odds ratio) για τις επεξηγηματικές μεταβλητές του υποδείγματος. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν την αναλογία της κάθε μεταβλητής της εξεταζόμενης κατηγορίας – για παράδειγμα του κλάδου του τουρισμού – έναντι της κατηγορίας αναφοράς, που στο συγκεκριμένο υπόδειγμα είναι η κατηγορία «άλλος κλάδος». Δηλαδή ο λόγος σχετικών πιθανοτήτων (odds ratio) δείχνει κατά πόσο η μεταβολή κατά μία μονάδα της ανεξάρτητης μεταβλητής x στον κλάδο αναφοράς επηρεάζει τον κλάδο του τουρισμού ή των μεταφορών. Σε όλες τις παλινδρομήσεις του πίνακα 7.3 τόσο το LR χ^2 όσο και η p -value δείχνουν ότι συνολικά το υπόδειγμα είναι στατιστικά σημαντικό. Το pseudo R^2 που αναγράφεται στο τέλος του πίνακα είναι το pseudo R^2 του McFadden.

Πίνακας 7.1: Αποτελέσματα multinomial logistic regression με παρουσίαση των b coefficients, για την πιθανότητα προσέλευσης επενδύσεων βάσει της γεωγραφίας της Ελλάδας στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών

Εξαρτημένη μεταβλητή: κλάδοι					
Τουρισμός			Μεταφορές		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
‘Πρώτη φύση’					
Πρόσβαση_θάλασσα	0,161** (0,072)		0,236***(0,079)	0,387***(0,070)	0,379***(0,075)
Κλίμα	0,357*** (0,087)		0,317****(0,093)	-0,124 (0,084)	-0,152* (0,088)
Φυσικοί_πόροι	-0,362*** (0,082)		-0,303***(0,091)	-0,071 (0,085)	-0,086 (0,088)
Πολιτιστικοί_πόροι	0,500*** (0,075)		0,602****(0,088)	-0,036 (0,084)	0,008 (0,090)
Μορφολογία	0,197** (0,082)		0,332****(0,096)	0,171***(0,087)	0,195***(0,096)
Φυσικό_περιβάλλον	0,351*** (0,086)	0,630****(0,072)	0,279***(0,095)	-0,072 (0,082)	-0,139 (0,086)
‘Δεύτερη φύση’					
Απόστ_προμηθευτές		-0,186*** (0,065)	-0,366****(0,087)	-0,013 (0,071)	-0,089 (0,080)
Απόστ_ανταγωνισμός		0,154** (0,063)	0,026 (0,084)	0,167* (0,070)	0,154***(0,077)
Απόστ_πρωτεύουσα		-0,194****(0,060)	-0,379****(0,082)	-0,083 (0,067)	-0,120 (0,075)
Θέση_χώρας		0,087 (0,060)	-0,004 (0,081)	0,196****(0,067)	0,101 (0,078)
Μέγεθος_αγοράς		-0,468** (0,222)	-0,589****(0,285)	-0,811****(0,256)	-0,783****(0,281)
Θέση_περιοχής		0,381****(0,075)	0,141 (0,099)	0,102 (0,084)	0,061 (0,096)
Άλλοι_παράγοντες					
Διαφορά	0,028 (0,109)	-0,038 (0,081)		0,018 (0,112)	
Γραφειοκρατία	-0,022 (0,168)			-0,181 (0,161)	
Κρίση	-0,035 (0,091)	-0,023 (0,075)	0,034 (0,095)	0,178* (0,094)	0,172* (0,098)
Εργατ_δυναμικό	0,154 (0,101)	0,017 (0,086)	0,131 (0,109)	-0,055 (0,012)	-0,057 (0,107)
Υποδομές	0,119 (0,116)	0,220*** (0,101)	0,191 (0,127)	0,234* (0,126)	0,181 (0,130)
Φορολ_πολιτική	-0,028 (0,149)			0,032 (0,164)	
Άνοιγμα_εμπόριο	-0,144 (0,106)	-0,108 (0,086)	-0,130 (0,108)	-0,094 (0,108)	-0,107 (0,108)
Ηλικία	-0,001 (0,002)		-0,002 (0,002)	-0,001 (0,003)	-0,001 (0,003)
Μέγεθος:					
Πολύ_μικρή	Base	Base	Base	Base	Base
Μικρή	0,539* (0,285)	0,380 (0,242)	0,557* (0,308)	0,585****(0,290)	0,477 (0,303)
Μεσαία	0,042 (0,335)	0,196 (0,289)	0,020 (0,367)	0,339 (0,347)	0,347 (0,358)
Μεγάλη	-0,219 (0,177)	-0,567 (0,442)	-0,423 (0,560)	-0,074 (0,519)	-0,292 (0,522)
Constant	-6,153*** (1,166)	-4,843****(0,841)	-5,786****(1,057)	-2,700****(0,759)	-3,033****(0,988)
Observations	703	725	692	703	692
-2 Log likelihood	1001,183	1233,168	899,069	1001,183	899,069
Pseudo R-square	0,552	0,363	0,622	0,552	0,622
Chi Square (and df)	464,724(34)	277,904(30)	544,461(40)	464,724(34)	544,461(40)

Πίνακας 7.2: Ποσοστά σωστής πρόβλεψης ανά κλάδο στις παλινδρομήσεις του υποδείγματος (multinomial logistic regression)

<i>Regression Number</i>	Percentage Correctly Predicted		
	<i>(1), (4)</i>	<i>(2), (5)</i>	<i>(3), (6)</i>
Άλλος κλάδος	67,7%	56,1%	69,5%
Τουρισμός	88,6%	83,8%	90,2%
Μεταφορές	33,3%	19,6%	33,3%
Overall Percentage	70,7%	61,7%	72,1%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πίνακας 7.3: Αποτελέσματα odds ratio του υποδείγματος multinomial logistic regression

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή: κλάδοι</i>						
<i>Τουρισμός</i>			<i>Μεταφορές</i>			
	<i>(1)</i>	<i>(2)</i>	<i>(3)</i>	<i>(4)</i>	<i>(5)</i>	<i>(6)</i>
‘Πρώτη φύση’						
Πρόσβαση_θάλασσα	1.174**		1.264**	1.472***		1.458***
Κλίμα	1.430***		1.376***	0.884		0.861*
Φυσικοί πόροι	0.703***		0.745**	0.937		0.923
Πολιτιστικοί πόροι	1.647***		1.824***	0.965		1.008
Μορφολογία	1.213**		1.387***	1.184**		0,195**
Φυσικό_περιβάλλον	1.430***	1.889***	1.333**	0.934	0.928	0.874
‘Δεύτερη φύση’						
Απόστ. προμηθευτές		0.830***	0.692***		0.986	0.914
Απόστ. ανταγωνισμό		1.167**	1.027		1.182*	1.166**
Απόστ. πρωτεύουσα		0.826***	0.688***		0.922	0.890
Γεωγρ.θέση χώρας		1.098	1.003		1.222***	1.111
Μέγεθος_αγοράς		0.618**	0.543**		0.440***	0.452**
Θέση περιοχής		1.451***	1.134		1.101	1.054
Άλλοι παράγοντες						
Διαφθορά	1.033	0.968		1.021	0.969	
Γραφειοκρατία	0.983			0.836		
Κρίση	0.954	0.970	1.024	1.187*	1.178*	1.180*
Εργατ. δυναμικό	1.158	1.012	1.133	0.943	0.889	0.940
Υποδομές	1.136	1.254**	1.224	1.270*	1.255*	1.207
Φορολ. πολιτική	0.976			1.036		
Ανοιγμα_εμπορίου	0.869	0.901	0.883	0.912	0.938	0.902
Ηλικία	0.998		0.998	0.999		0.999
<i>Μέγεθος(επιχ/σης):</i>						
Πολύ μικρή	Base			Base		
Μικρή	1.661*			1.766**		
Μεσαία	1.008			1.380		
Μεγάλη	0.786			0.920		
Observations	703	725	692	703	725	692
LR chi ²	467.638	280.832	546.758	467.638	280.832	546.758
Prob>chi ²	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Pseudo R ²	0.319	0.185	0.379	0.319	0.185	0.379
Log likelihood	-499.135	-615,120	-448,386	-499.135	-615,120	-448,386

Σημείωση: *p<0.1   **p<0.05   ***p<0.01

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

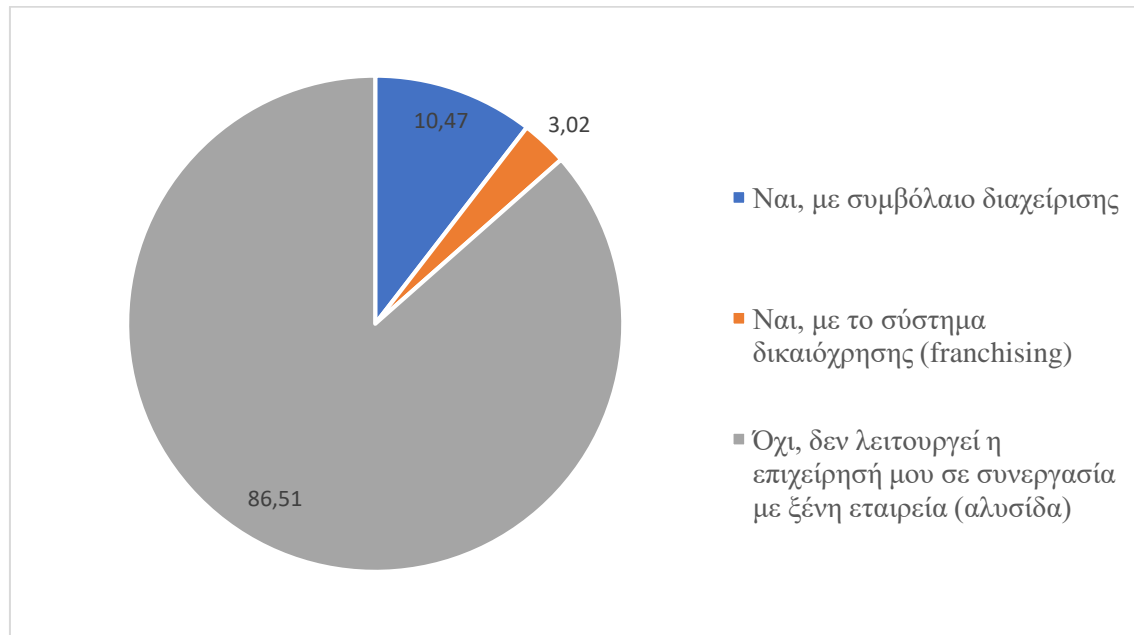
7.3 Συνέργειες των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων με ξένες εταιρείες και προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στον τουρισμό

7.3.1 Συνέργειες των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων με ξένες εταιρείες

Πριν την εξέταση της επίδρασης των γεωγραφικών και μη παραγόντων στην προσέλκυση των ΞΑΕ στον τουριστικό κλάδο, θα δοθεί ένα στατιστικό στοιχείο που προέκυψε από το ερωτηματολόγιο και αφορά στο αν οι εγχώριες, κατά κύριο λόγο ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, λειτουργούν με συμβόλαιο διαχείρισης ή δικαιόχρησης (franchising) σε συνεργασία με ξένες αλυσίδες. Το ερώτημα αυτό τέθηκε λόγω της δημοφιλίας στην παγκόσμια τουριστική βιομηχανία των εταιρικών σχέσεων εγχωρίων με μεγάλες εταιρείες της αλλοδαπής με τη μορφή δικαιόχρησης και πολύ μικρό ή και μηδενικό ποσοστό συμμετοχής στο μετοχικό κεφάλαιο της δικαιοδόχου εταιρείας. Η μορφή αυτή συνεργασίας προσφέρει πλεονεκτήματα στην εγχώρια επιχείρηση είτε μέσω της μεταφοράς γνώσεων και καινοτομίας από έναν τουριστικό προορισμό σε ένα άλλο είτε λόγω του γεγονότος ότι οι δικαιοδόχοι (franchisees) αποκτούν πρόσβαση σε μια καθιερωμένη επωνυμία (brand) και ένα επιτυχημένο επιχειρηματικό σύστημα (Altinay et al., 2013). Το ίδιο συμβαίνει και με τις συμβάσεις διαχείρισης, στις οποίες μεγάλες διεθνείς αλυσίδες συμμετέχουν σε ξενοδοχεία διαφόρων χωρών κατέχοντας μικρό μετοχικό κεφάλαιο, με αποτέλεσμα να μην υπολογίζονται ως ΞΑΕ (Endo, 2006). Από τις παραπάνω αναφορές γίνεται αντιληπτό ότι οι τουριστικές πολυεθνικές έχουν τη δυνατότητα να διεισδύσουν σε μια χώρα υποδοχής μέσω αυτών των μορφών μη συμμετοχής ή χαμηλής συμμετοχής στο μετοχικό κεφάλαιο (μικρότερης από 10%) της εγχώριας επιχείρησης, χωρίς να καταγράφονται από την στατιστική αρχή της χώρας αυτής ως ΞΑΕ.

Τα αποτελέσματα των απαντήσεων παρουσιάζονται στο γράφημα 7.4 που ακολουθεί και δείχνουν ότι μόνο ένα ποσοστό της τάξης του 13,5% λειτουργεί είτε με συμβόλαιο διαχείρισης ή δικαιόχρησης (franchising) σε συνεργασία με ξένες τουριστικές αλυσίδες. Το ποσοστό βέβαια των επιχειρήσεων, οι οποίες λειτουργούν με συμβόλαιο διαχείρισης δεν είναι ευκαταφρόνητο, αφού σχεδόν το 10,5% των εγχωρίων επιχειρήσεων λειτουργεί με τη μορφή συνεργασίας αυτή και εκμεταλλεύεται τα πλεονεκτήματα της εμπειρίας στη διαχείριση των πολυεθνικών τουριστικών αλυσίδων, αναπτύσσοντας μια επιχειρηματική κουλτούρα με προσανατολισμό στην καινοτομία.

Γράφημα 7.4: Ποσοστιαία αναλογία τουριστικών επιχειρήσεων που λειτουργούν με συμβόλαια διαχείρισης ή δικαιόχρησης με ξένες τουριστικές αλυσίδες.

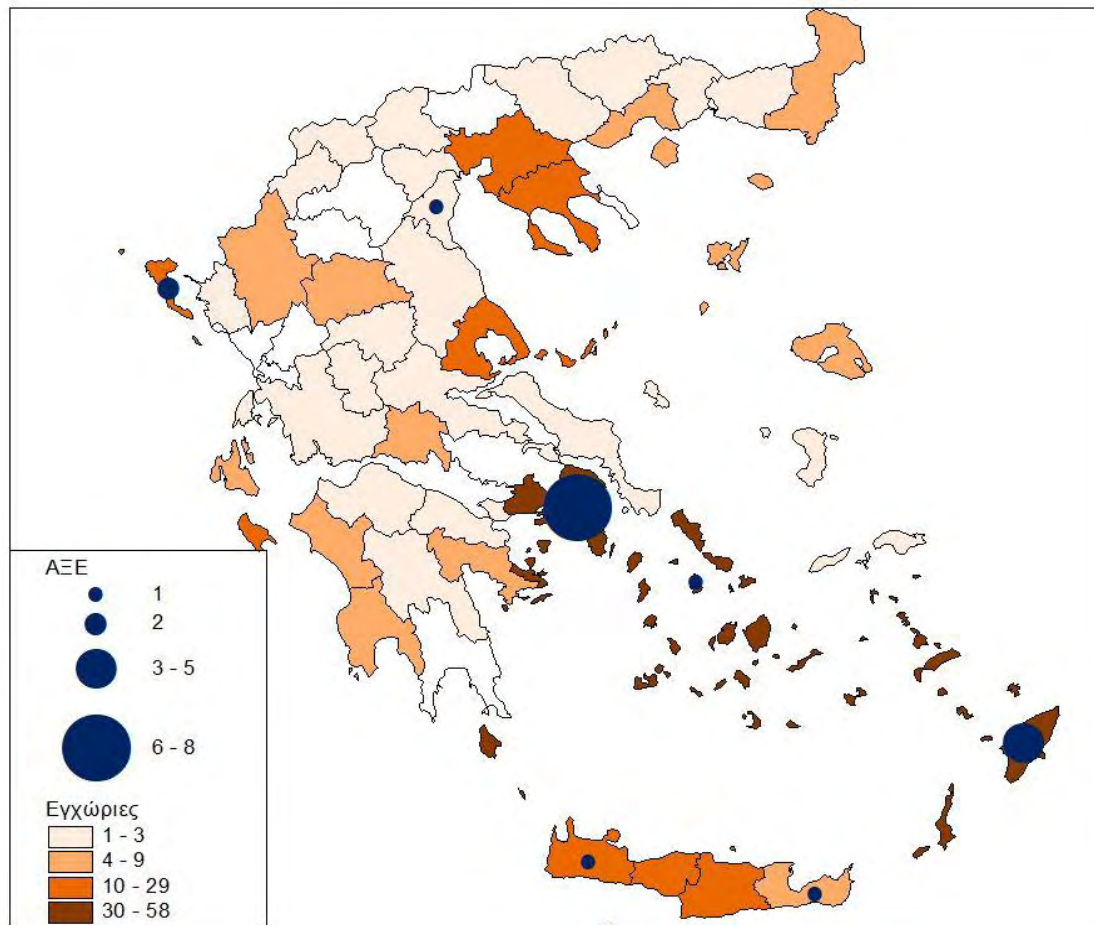
Πηγή: Ιδία επεξεργασία

7.3.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες των τουριστικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα

Αρχικά δίνεται μια εικόνα της διασποράς των εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων στον κλάδο του τουρισμού στην Ελληνική επικράτεια, όπως αυτή προέκυψε από τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου, στο χάρτη 7.1. Η εικόνα αυτή μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτική, πλην όμως μέσω αυτής παρουσιάζονται κάποιες ενδείξεις για τους παράγοντες, οι οποίοι μπορούν να επηρεάσουν την επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων του πιο πάνω κλάδου και συμβάλλει στην εξαγωγή κάποιων πρώτων συμπερασμάτων. Έτσι, ένα συμπέρασμα το οποίο προκύπτει από το χάρτη 7.1 είναι ότι οι περιοχές της Ελλάδας που έχουν πρόσβαση στη θάλασσα συγκεντρώνουν σημαντικό αριθμό εγχώριων και ξένων άμεσων τουριστικών επενδύσεων. Το σημαντικότερο βέβαια μερίδιο τόσο των εγχώριων επιχειρήσεων όσο και των ΞΑΕ του κλάδου έχει την έδρα του στο Νομό Αττικής, ο οποίος εκτός της εγγύτητας στη θάλασσα διαθέτει ένα επιπλέον σημαντικό πλεονέκτημα το οποίο είναι οι πλούσιοι πολιτιστικοί του πόροι. Εκτός των παραπάνω όμως έχει και το μη γεωγραφικό πλεονέκτημα της ύπαρξης καλύτερων υποδομών συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας, όπως σύγχρονο αεροδρόμιο, σιδηροδρομική σύνδεση με πολλές περιοχές της Ελλάδας, το μεγάλο επιβατικό λιμάνι του Πειραιά αλλά και το λιμάνι της Ραφήνας

που συνδέει την Αττική με κοντινούς νησιωτικούς προορισμούς. Ακόμη η μεγάλη συγκέντρωση ξένων και εγχώριων τουριστικών επενδύσεων στην Αττική μπορεί να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι είναι με διαφορά από τις υπόλοιπες περιφέρειες το μεγαλύτερο επιχειρηματικό κέντρο της χώρας – όπως προέκυψε και από το 6^ο κεφάλαιο – και επομένως μπορεί να φιλοξενήσει εκτός από τουρίστες με πολιτιστικά ενδιαφέροντα και επιχειρηματίες ή συνέδρους, οι οποίοι επισκέπτονται την Αττική και ιδιαίτερα την Αθήνα για τέτοιου είδους δραστηριότητες.

Χάρτης 7.1: Διασπορά εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ του τουριστικού κλάδου στην Ελληνική επικράτεια

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Στις ΞΑΕ είναι εμφανής και η συγκέντρωση σημαντικού μεριδίου τουριστικών ΞΑΕ στο Νομό Δωδεκανήσου, λόγω των φυσικών πλεονεκτημάτων που διαθέτει (ήλιος, θάλασσα), αλλά και των οργανωμένων τουριστικών υποδομών. Ο Νομός Κέρκυρας αλλά και οι Νομοί της Κρήτης και των Κυκλάδων, φαίνεται επίσης να προσελκύουν τους ξένους αλλά και τους εγχώριους επενδυτές, γεγονός το οποίο καταδεικνύει ότι Νομοί με φυσικά πλεονεκτήματα σε συνδυασμό με μεταφορικές υποδομές – κυρίως

αεροδρόμια – μπορούν σε μεγάλο βαθμό να συμβάλλουν στην προσέλκυση επιπλέον ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων στον κλάδο του τουρισμού.

Πίνακας 7.4: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής του συνόλου των μεταβλητών στις τουριστικές επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ)

Μεταβλητές	N	Mean or percent	Std. Deviation	CV(%)	Min	Max
Πρώτης φύσης' γεωγραφία						
<i>Πρόσβαση στη θάλασσα</i>	388	5,874	1,70	28,97	1	7
<i>Κλίμα</i>	387	6,075	1,44	23,71	1	7
<i>Φυσικοί πόροι</i>	380	4,258	1,98	46,61	1	7
<i>Πολιτιστικοί πόροι</i>	386	5,624	1,61	28,69	1	7
<i>Μορφολογία</i>	385	5,462	1,76	32,20	1	7
<i>Φυσικό περιβάλλον</i>	386	5,762	1,26	21,88	1	7
΄Δεύτερης φύσης' γεωγραφία						
<i>Απόστ.προμηθευτές</i>	384	3,992	1,83	45,95	1	7
<i>Απόστ.ανταγωνισμό</i>	383	4,245	1,83	43,10	1	7
<i>Απόστ.πρωτεύουσα</i>	379	3,678	1,92	52,07	1	7
<i>Θέση χώρας</i>	381	4,194	1,97	47,08	1	7
<hr/>						
<i>Μέγεθος αγοράς (σημασία)</i>	378					
Όχι	288	76,19				
Ναι	90	23,81				
<i>Θέση περιοχής</i>	381	5,969	1,25	20,91	1	7
Άλλοι παράγοντες						
<i>Διαφθορά</i>	362	5,972	1,34	22,43	1	7
<i>Γραφειοκρατία</i>	369	6,539	0,93	14,16	1	7
<i>Κρίση</i>	365	5,712	1,47	25,67	1	7
<i>Εργατ. δυναμικό</i>	361	5,737	1,26	22,01	1	7
<i>Πολιτ. σταθερότητα</i>	363	6,074	1,15	18,94	2	7
<i>Υποδομές</i>	361	6,055	1,12	18,44	1	7
<i>Φορολ. πολιτική</i>	367	6,556	0,92	14,05	3	7
<i>Άνοιγμα εμπορίου</i>	360	5,839	1,30	22,19	1	7
<i>Ηλικία (επιχ/σης)</i>	421	27,708	14,69	53,02	2	59
<i>Μέγεθος:</i>	434					
Πολύ μικρή	116	26,73				
Μικρή	188	43,32				
Μεσαία	107	24,65				
Μεγάλη	23	5,30				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Στη συνέχεια, εξετάζοντας την περιγραφική στατιστική των ελεγχόμενων μεταβλητών στο σύνολο των τουριστικών επιχειρήσεων (πίνακας 7.4) προκύπτει για άλλη μία

φορά η μεγάλη σημασία των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’, καθώς οι 5 στις 6 μεταβλητές έχουν αξιολογηθεί άνω του 5,5 στην επτάβαθμη κλίμακα Likert. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι φυσικοί πόροι της χώρας, οι οποίοι μόλις ξεπέρασαν το μέσο (4) στην αξιολόγηση των ερωτωμένων. Τα στοιχεία περιγραφικής στατιστικής αναδεικνύουν ως σημαντικότερο παράγοντα το κλίμα, με μέση τιμή 6,075, μικρή τυπική απόκλιση (1,44) και χαμηλό συντελεστή μεταβλητότητας (23,71%). Δεύτερος σε σημασία παράγοντας με βάση τη μέση τιμή σε συνδυασμό με την τυπική απόκλιση αναδεικνύεται το φυσικό περιβάλλον της τοποθεσίας εγκατάστασης, το οποίο μάλιστα εμφανίζει το χαμηλότερο συντελεστή μεταβλητότητας (21,88%)· γεγονός που δείχνει ότι το δείγμα τιμών της μεταβλητής είναι σχετικά ομοιογενές και έχει χαμηλότερο βαθμό διασποράς σε σχέση με τις άλλες μεταβλητές ‘πρώτης φύσης’ που εξετάζονται. Τρίτος σε σημασία παράγοντας είναι η πρόσβαση στη θάλασσα, με τους πολιτιστικούς πόρους και τη μορφολογία της Ελλάδας να ακολουθούν. Από την ανάγνωση των στατιστικών για τις μεταβλητές ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας και ειδικότερα της τυπικής απόκλισης και του συντελεστή μεταβλητότητας (CV) τους, προκύπτει ότι οι απαντήσεις των ΞΑΕ, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στον παραπάνω αριθμό των παρατηρήσεων, δε διαφοροποιούνται σημαντικά σε σχέση με τις απαντήσεις των εγχώριων επιχειρήσεων στις 4 από τις 6 μεταβλητές, δηλαδή στις μεταβλητές: πρόσβαση στη θάλασσα, κλίμα, πολιτιστικοί πόροι και φυσικό περιβάλλον τοποθεσίας. Σ’ αυτές τις μεταβλητές ο συντελεστής μεταβλητότητας (CV) είναι μικρότερος του 30%. Η διαφοροποίηση της επίδρασης της ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επιχειρήσεων στον τουριστικό κλάδο, θα ελεγχθεί πιο προσεκτικά στη συνέχεια μέσω οικονομετρικού υποδείγματος, προκειμένου να επιβεβαιωθούν οι παραπάνω ενδείξεις.

Παρατηρώντας στη συνέχεια τη μέση τιμή των μεταβλητών ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, διαπιστώνεται ότι καμία από τις μεταβλητές που εξετάζονται δεν έχει ιδιαίτερη επίδραση στις αποφάσεις των επιχειρήσεων του τουρισμού για την επιλογή της περιοχής-χώρας εγκατάστασης. Κι αυτό γιατί η μέση τιμή όλων των μεταβλητών κυμαίνονται γύρω από το 4, που σημαίνει ουδέτερη επίδραση στην 7βαθμη κλίμακα Likert. Επίσης από τον CV, οποίος και στις τέσσερις μεταβλητές είναι μεγαλύτερος του 40%, προκύπτει η έλλειψη ομοιογένειας στις απαντήσεις του τελικού δείγματος. Όσο αφορά στις μεταβλητές που σχετίζονται τόσο με την ‘πρώτης’ όσο και με την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, δηλαδή την επίδραση του μεγέθους της ελληνικής

αγοράς και την θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα για τη μεν πρώτη, από το ποσοστό των αρνητικών απαντήσεων προκύπτει ότι δεν ασκεί επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης στις επιχειρήσεις του κλάδου. Για τη δεύτερη, δηλαδή τη θέση της περιοχής στην Ελλάδα, προκύπτει σημαντική θετική επίδραση στην προσέλκυση των επιχειρήσεων του τουρισμού και μάλιστα εμφανίζεται συγκριτικά υψηλός βαθμός ομοιογένειας στις απαντήσεις του τελικού δείγματος ($CV=20,91\%$).

Ελέγχοντας τη σημασία των λοιπών προσδιοριστικών παραγόντων, επιβεβαιώνεται η σημασία τους και στον τουριστικό κλάδο με την φορολογική πολιτική να εμφανίζει την υψηλότερη τιμή – όπως είχε ήδη διαφανεί και στα θηκογράμματα του γραφήματος 7.3 – τη μικρότερη τυπική απόκλιση και το χαμηλότερο συντελεστή μεταβλητότητας ($CV=14,05\%$), που δείχνει μεγάλο βαθμό ομοιογένειας στην αξιολόγηση της συγκεκριμένης μεταβλητής από όλες τις τουριστικές επιχειρήσεις, εγχώριες και ΞΑΕ. Μεγάλη σημασία μετά την εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική έχει η απουσία υπερβολικής γραφειοκρατίας, της οποίας η μέση τιμή στην αξιολόγηση από τις επιχειρήσεις είναι 6,54/7 και ο συντελεστής μεταβλητότητάς της είναι επίσης πολύ χαμηλός ($14,16\%$).

7.3.3 Διαφοροποίηση επίδρασης γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο του τουρισμού

Από την περιγραφική στατιστική προέκυψε ότι οι παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας είναι ιδιαίτερα σημαντικοί για την προσέλκυση τουριστικών επενδύσεων στην Ελλάδα. Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η επίδρασή τους, αλλά και αυτή των παραγόντων ‘δεύτερης φύσης’ είναι ίδια για τις εγχώριες και τις ξένες άμεσες επενδύσεις, στο οικονομετρικό υπόδειγμα που ακολουθεί θα εξεταστούν οι εξής υποθέσεις, ελέγχοντας παράλληλα και άλλους (μη γεωγραφικούς) προσδιοριστικούς παράγοντες προσέλκυσης επενδύσεων τους οποίους ανέδειξε η βιβλιογραφική επισκόπηση:

H₀: Η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων είναι ίδια στις εγχώριες τουριστικές επιχειρήσεις με αυτή στις ΞΑΕ του ίδιου κλάδου και η εναλλακτική της υπόθεση είναι:

H1: Η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων διαφέρει στην προσέλκυση των ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις στον κλάδο του τουρισμού.

Τα αποτελέσματα της σύγκρισης αυτής, μέσω του υποδείγματος binary logistic regression με συντελεστές B (β coefficients), απεικονίζονται στον πίνακα 7.5 που ακολουθεί:

Πίνακας 7.5: Σύγκριση επίδρασης προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο του τουρισμού (binary logistic regression table)

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή: ΞΑΕ_{τουρισμού}</i>				
<i>Ανεξάρτητες μεταβλητές</i>	<i>(1)</i>	<i>(2)</i>	<i>(3)</i>	<i>(4)</i>
Πρώτη φύση'				
Πρόσβαση στη θάλασσα	0,101 (0,221)	0,159 (0,272)		0,026 (0,305)
Κλίμα	0,140 (0,301)	-0,020 (0,372)		0,189 (0,450)
Φυσικοί πόροι	-0,193 (0,136)	-0,173 (0,157)		-0,152 (0,194)
Πολιτιστικοί_πόροι	0,137 (0,201)	0,295 (0,266)		0,111 (0,336)
Μορφολογία	-0,039 (0,198)	-0,081 (0,243)		0,291 (0,368)
Φυσικό περιβάλλον	0,066 (0,228)	-0,092 (0,259)		-0,208 (0,288)
Δεύτερη φύση'				
Θέση χώρας			-0,095 (0,175)	0,065 (0,222)
Απόστ.προμηθευτές			-0,052 (0,182)	0,027 (0,223)
Απόστ.ανταγωνισμό			-0,140 (0,183)	-0,125 (0,220)
Απόστ.πρωτεύουσα			0,259 (0,187)	0,339 (0,225)
<hr/>				
Μέγεθος αγοράς				-0,727 (0,886)
Θέση περιοχής				-0,753*** (0,280)
Άλλοι παράγοντες				
Διαφορά		-0,245 (0,215)	-0,147 (0,225)	
Γραφειοκρατία		0,481 (0,450)	-0,234 (0,424)	-0,567 (0,477)
Κρίση		0,150 (0,245)	0,240 (0,265)	0,401 (0,315)
Εργατικό δυναμικό		0,159 (0,312)	0,140 (0,315)	0,208 (0,378)
Υποδομές		-0,154 (0,303)	-0,148 (0,294)	-0,363 (0,325)
Φορολογική πολιτική		-0,486 (0,387)		
'Ανοιγμα_εμπορίου'		0,970** (0,449)	0,853** (0,408)	1,213** (0,482)
Μέγεθος_επιχ/σης:				
Πολύ μικρή	base	base	base	base
Μικρή	0,171 (0,883)	0,823 (1,152)	0,958 (1,148)	0,846 (1,295)
Μεσαία	1,946** (0,808)	2,634** (1,124)	2,755** (1,102)	3,088** (1,259)
Μεγάλη	2,343*** (0,979)	3,234*** (1,359)	3,232*** (1,363)	4,167*** (1,570)
Constant	-5,569** (1,961)	-10,817 (3,732)	-8,760 (3,157)	-8,824** (3,984)
Observations	375	339	344	334
Percentage correctly predicted	94,9	95,3	95,3	95,5
-2 Log-Likelihood	132,150	100,410	104,248	84,017
Pseudo R ² (Nagelkerke)	0,143	0,255	0,225	0,354
Chi Square (and df)	18,206 (9)	28,532 (16)	25,174 (13)	38,392 (20)

Σημειώσεις: 1) Η κατηγορία αναφοράς είναι οι εγχώριες επιχειρήσεις (0)

2) * $p < 0,1$ ** $p < 0,05$ *** $p < 0,01$

3) Στις παρενθέσεις αναγράφονται τα standard errors

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από τον πίνακα 7.5, δεν προκύπτουν διαφορές στις μεταβλητές, οι οποίες αφορούν στην ‘πρώτης’ ή στην ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο από 0,10· παρά μόνο στη μεταβλητή «θέση περιοχής», η οποία αναφέρεται στην θέση της περιοχής εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια και η οποία συνδέεται τόσο με την ‘πρώτης’ όσο και με την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία. Η μεταβλητή αυτή – της οποίας ο συντελεστής έχει αρνητικό πρόσημο – προκύπτει ότι έχει πολύ μικρότερη σημασία για τις τουριστικές ΞΑΕ συγκριτικά με τις ελληνικές επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου (σε επίπεδο σημαντικότητας <1%).

Επομένως στο σύνολο των 11 από τις 12 επεξηγηματικές μεταβλητές (explanatory variables) δεν μπορεί να απορριφθεί η μηδενική υπόθεση (H_0), επειδή δεν έχουν καμία στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση. Μόνο ως προς την μεταβλητή «θέση περιοχής» απορρίπτεται η H_0 και γίνεται αποδεκτή η εναλλακτική της. Όσον αφορά τώρα στις μεταβλητές ελέγχου, δηλαδή τις μη γεωγραφικές μεταβλητές οι οποίες εξετάζονται στο πιο πάνω υπόδειγμα, σημαντική θετική διαφοροποίηση παρατηρείται μόνο στην μεταβλητή «άνοιγμα εμπορίου», δηλαδή στην ελευθερία στις εμπορικές συναλλαγές. Ακόμη σημαντική θετική διαφοροποίηση προκύπτει στο μέγεθος των επιχειρήσεων και ιδιαίτερα στις μεσαίες και μεγάλες ΞΑΕ, έχοντας ως κατηγορία αναφοράς τις πολύ μικρές τουριστικές επιχειρήσεις.

Για την επιβεβαίωση και καλύτερη απεικόνιση των παραπάνω αποτελεσμάτων στη σύγκριση μεταξύ εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων και ΞΑΕ του ίδιου κλάδου, στη συνέχεια χρησιμοποιείται το ίδιο οικονομετρικό υπόδειγμα, με τη διαφορά ότι αντί για τους συντελεστές B (beta coefficients), στα αποτελέσματα απεικονίζεται για κάθε επεξηγηματική μεταβλητή ο λόγος πιθανοτήτων (odds ratio) και γίνεται έλεγχος σταθερότητας των αποτελεσμάτων (robustness check). Το υπόδειγμα παλινδρόμησης στον υπολογισμό του χρησιμοποιεί πάλι την εκτίμηση μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum likelihood) και ο λόγος σχετικών πιθανοτήτων υπολογίζεται σε σχέση με την κατηγορία αναφοράς, που στην περίπτωση αυτή είναι οι ‘εγχώριες τουριστικές επενδύσεις’. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι τα log odds απεικονίζουν την ανά μονάδα μεταβολή της επίδρασης στην ομάδα ελέγχου της μεταβλητής πρόβλεψης σε σχέση με την ομάδα αναφοράς, με δεδομένο ότι οι άλλες μεταβλητές του υποδείγματος διατηρούνται σταθερές.

Πίνακας 7.6: Binary logistic regression με απεικόνιση των odds ratio στη σύγκριση μεταξύ
ΞΑΕ και εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων (με robustness check)

<i>Η εξαρτημένη μεταβλητή είναι: ΞΑΕ_{τουρισμού}</i>				
<i>Ανεξάρτητες μεταβλητές</i>	(1)	(2)	(3)	(4)
‘Πρώτης φύσης’ γεωγραφία				
Πρόσβαση στη θάλασσα	1.106	1.106		1.026
Κλίμα	1.150	1.077		1.208
Φυσικοί πόροι	0.825	0.827		0.859
Πολιτιστικοί πόροι	1.146	1.159		1.117
Μορφολογία	0.961	0.987		1.338
Φυσικό περιβάλλον	1.068	0.964		0.812
‘Δεύτερης φύσης’ γεωγραφία				
Απόστ_προμηθευτές			0.891	1.028
Απόστ_ανταγωνισμό			0.906	0.883
Γεωγρ. θέση χώρας			0.988	1.067
Απόστ_πρωτεύουσα			1.265	1.403
Θέση περιοχής				0.471***
Μέγεθος αγοράς				0.483
Άλλοι παράγοντες				
Διαφθορά		0.803	0.834	
Γραφειοκρατία		1.265	1.082	0.567*
Κρίση		1.068	1.048	1.493*
Εργατικό δυναμικό		1.313	1.270	1.232
Υποδομές		1.057	0.964	0.696
Φορολογική πολιτική		0.639		
‘Άνοιγμα_εμπορίου’		1.879	1.594	3.363**
Μέγεθος (επιχ/σης)				
Πολύ μικρή	base	Base	Base	Base
Μικρή	1.187	0.969	1.149	2.330
Μεσαία	7.000**	5.303	6.464**	21.943*
Μεγάλη	10.414**	7.888	7.473	64.513**
Constant	0.004	0.0003***	0.0004***	0.0001**
Observations	375	342	345	334
Prob>chi ²	0.006	0.000	0.000	0.000
LR chi ²	23.29	50.65	54.25	52.95
PseudoR ²	0.121	0.160	0.143	0.314
Log pseudolikelihood	-66.075	-56.782	-58.044	-42.009

Σημείωση: *p<0,1   **p<0,05   ***p<0,01

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Όταν ο λόγος πιθανοτήτων (odds ratio) είναι ίσος με τη μονάδα (1), τότε δεν υπάρχει
καμία διαφοροποίηση των πιθανοτήτων (odds) για την κατηγορία ελέγχου συγκριτικά

με την κατηγορία αναφοράς' ενώ όταν ο λόγος πιθανοτήτων είναι μεγαλύτερος από τη μονάδα η επίδραση (σημασία) της επεξηγηματικής μεταβλητής είναι μεγαλύτερη για την κατηγορία ελέγχου συγκριτικά με αυτής για την κατηγορία αναφοράς. Το αντίστροφο συμβαίνει όταν ο λόγος πιθανοτήτων (Odds Ratio) < 1 .

Στον παραπάνω πίνακα 7.6 απεικονίζονται οι λόγοι σχετικών πιθανοτήτων (odds ratio) του υποδείγματος binary logistic regression και ειδικότερα καταδεικνύεται η πιθανή επίδραση των διαφόρων γεωγραφικών παραγόντων, αλλά και των υπόλοιπων παραγόντων που δε σχετίζονται με τη γεωγραφία (μεταβλητών ελέγχου) στις ΞΑΕ του τουριστικού κλάδου έναντι των εγχώριων επιχειρήσεων του κλάδου. Σε όλες τις παλινδρομήσεις το LR χ^2 καθώς και η p-value ($\text{Prob} > \chi^2$) υποδεικνύουν ότι στο σύνολό του το υπόδειγμα είναι σημαντικότερο από ένα υπόδειγμα χωρίς μεταβλητές πρόβλεψης (Tselios και Tomaney, 2019).

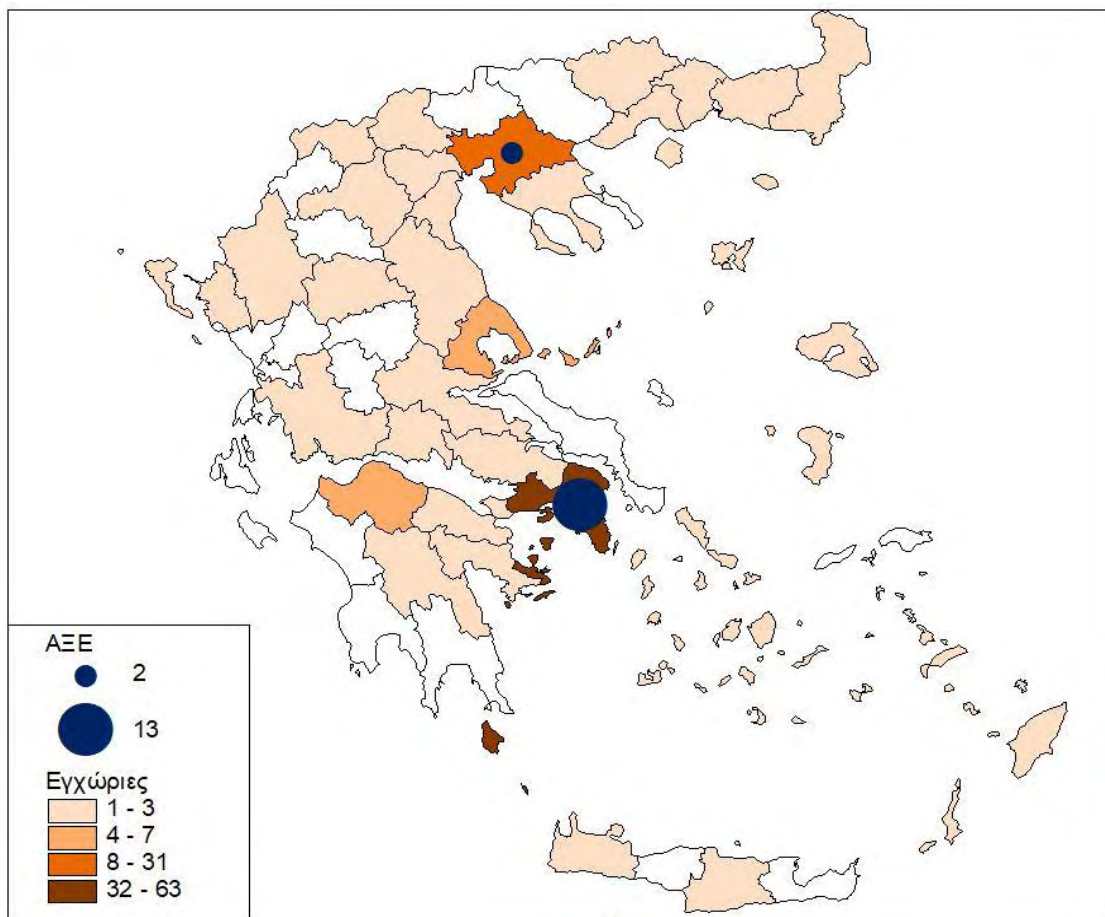
Όλες οι παλινδρομήσεις (1-4) επιβεβαιώνουν ότι δεν υπάρχει διαφορετική επίδραση των γεωγραφικών μεταβλητών στις ΞΑΕ έναντι των εγχώριων επιχειρήσεων του τουριστικού κλάδου σε επίπεδο σημαντικότητας έως 10% εκτός από τη μεταβλητή «θέση περιοχής», η οποία προκύπτει και από αυτό τον πίνακα παλινδρομήσεων με τους λόγους σχετικών πιθανοτήτων (odds ratio) αλλά και από τον προηγούμενο πίνακα (7.5) στον οποίο απεικονίζονται οι συντελεστές B (beta coefficients), ότι ασκεί σημαντικά μικρότερη επίδραση στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του εν λόγω κλάδου. Η επίδραση της τελευταίας μεταβλητής μάλιστα είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο μικρότερο του 1%. Από τις μεταβλητές ελέγχου σημαντικότερη είναι η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις ΞΑΕ του τουριστικού κλάδου σε σχέση με τις εγχώριες, σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 10% και της ελευθερίας στο εμπόριο ή 'ανοίγματατος εμπορίου', σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 5% (παλινδρόμηση 4). Η διαφοροποίηση της τελευταίας μεταβλητής – ελευθερία στο εμπόριο – προέκυψε και στον πίνακα 7.5 με τους συντελεστές B. Και από αυτόν τον πίνακα προκύπτει η στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση του μεγέθους των ξένων επενδύσεων και ειδικότερα των μεσαίων και μεγάλων ΞΑΕ συγκριτικά με πολύ μικρές τουριστικές επιχειρήσεις.

7.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών

7.4.1 Προσδιοριστικοί παράγοντες των εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων στον κλάδο των μεταφορών (συμπεριλαμβανομένων και των logistics)

Και στον κλάδο των μεταφορών, όπως και στον τουριστικό κλάδο η προσέγγιση των προσδιοριστικών παραγόντων επιλογής του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων του κλάδου, θα ξεκινήσει με απεικόνιση της διασποράς αυτών στο χάρτη της Ελλάδας, όπως προέκυψε από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα ερωτηματολογίου, προκειμένου να δοθεί στον αναγνώστη μια πρώτη εικόνα σχετικά με τους πιθανούς παράγοντες οι οποίοι μπορεί να προσελκύσουν τις επιχειρήσεις των μεταφορών και των logistics σε συγκεκριμένες περιοχές.

Χάρτης 7.2: Διασπορά εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών στην Ελληνική επικράτεια

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ένα σημαντικό εύρημα, το οποίο προκύπτει από τον χάρτη 7.2 για τις ΞΑΕ των μεταφορών οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα και οι οποίες μάλιστα αποτελούν ένα αξιόλογο ποσοστό επί των υπολογισθέντων από τον συγγραφέα συνολικών ΞΑΕ του κλάδου – αφού υπερβαίνει το 35% – είναι ότι αυτές βρίσκονται κατ’ αποκλειστικότητα στις δύο μητροπολιτικές περιοχές της Ελλάδας, την Αττική και τη Θεσσαλονίκη, με τη συντριπτική πλειοψηφία τους να βρίσκεται στην πρώτη. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι και οι δύο αυτές περιοχές διαθέτουν μεγάλα και οργανωμένα λιμάνια. Και οι εγχώριες επιχειρήσεις των μεταφορών, όμως, βρίσκονται στις περιοχές αυτές και κατά δεύτερο λόγο σε μεγάλα αστικά κέντρα τα οποία έχουν πρόσβαση στη θάλασσα και αξιόλογα λιμάνια, όπως η Πάτρα και ο Βόλος.

Στη συνέχεια από τον πίνακα 7.7, στον οποίο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της περιγραφικής στατιστικής για τις μεταβλητές που εξετάζονται, η πρώτη ένδειξη είναι ότι εκτός από την πρόσβαση στη θάλασσα και σε μικρότερο βαθμό το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης, οι υπόλοιποι παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας έχουν μικρή επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης για τις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών.

Παρά το βαθμό ανομοιογένειας που παρατηρείται λόγω του υψηλού συντελεστή μεταβλητότητας στην πλειονότητα των μεταβλητών ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, από τη μέση τιμή φαίνεται ότι οι περισσότεροι ερωτώμενοι των επιχειρήσεων του κλάδου, αξιολογούν κάτω από το 4 στην επτάβαθμη κλίμακα Likert τη σημασία των εν λόγω παραγόντων-μεταβλητών. Οι δύο πιο σημαντικοί παράγοντες φυσικής γεωγραφίας της Ελλάδας για τις επιχειρήσεις του κλάδου, δηλαδή η πρόσβαση στη θάλασσα και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης εμφανίζουν και το μεγαλύτερο βαθμό ομοιογένειας στην αξιολόγηση των υπευθύνων των επιχειρήσεων με 38,10% και 36,08% αντίστοιχα.

Πίνακας 7.7: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής του συνόλου των εξεταζόμενων μεταβλητών στις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών (εγχώριες και ΞΑΕ)

Μεταβλητές	Obs.	Mean or percent	Std. Deviation	CV (%)	Min	Max
Πρώτης φύσης' γεωγραφία						
<i>Πρόσβαση στη θάλασσα</i>	172	5,24	1,996	38,10	1	7
<i>Κλίμα</i>	170	3,95	2,086	52,78	1	7
<i>Φυσικοί πόροι</i>	170	3,36	2,066	61,40	1	7
<i>Πολιτιστικοί πόροι</i>	170	3,18	2,028	63,74	1	7
<i>Μορφολογία</i>	170	3,68	2,094	56,96	1	7
<i>Φυσικό περιβάλλον</i>	168	4,33	1,561	36,08	1	7
΄Δεύτερης φύσης' γεωγραφία						
<i>Απόστ_προμηθευτές</i>	168	4,45	1,987	44,64	1	7
<i>Απόστ_ανταγωνισμός</i>	169	4,39	1,973	44,95	1	7
<i>Απόστ_πρωτεύουσα</i>	169	4,27	2,046	47,95	1	7
<i>Γεωγρ. Θέση χώρας</i>	170	4,48	2,143	47,82	1	7
<hr/>						
<i>Μέγεθος αγοράς:</i>	168					
Όχι	127	75,60				
Ναι	41	24,40				
<i>Θέση περιοχής</i>	169	5,43	1,546	28,48	1	7
Άλλοι παράγοντες						
<i>Διαφθορά</i>	161	5,97	1,353	22,67	2	7
<i>Γραφειοκρατία</i>	163	6,45	0,963	14,94	2	7
<i>Κρίση</i>	163	5,93	1,230	20,76	1	7
<i>Εργατ. δυναμικό</i>	159	5,67	1,381	24,37	1	7
<i>Πολιτική σταθερότητα</i>	163	6,06	1,134	18,74	3	7
<i>Υποδομές</i>	160	6,11	1,153	18,87	1	7
<i>Φορολογ. πολιτική</i>	163	6,57	0,889	13,53	1	7
<i>Άνοιγμα εμπορίου'</i>	160	5,94	1,386	23,34	1	7
<hr/>						
<i>Ηλικία (επιχ/σης)</i>	179	28,83	17,544	60,85	3	59
<i>Μέγεθος (επιχ/σης):</i>	193					
Πολύ μικρή	45	23,30				
Μικρή	95	49,20				
Μεσαία	41	21,20				
Μεγάλη	12	6,20				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από τον ίδιο πίνακα (7.7), προκύπτουν σοβαρές ενδείξεις ότι οι παράγοντες 'δεύτερης φύσης' είναι πιο σημαντικοί από αυτούς της 'πρώτης φύσης' γεωγραφίας, καθώς οι υπεύθυνοι των επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών που συμμετείχαν στην έρευνα τους αξιολόγησαν πάνω από 4 – που είναι η ουδέτερη αξιολόγηση στην επτάβαθμη κλίμακα Likert – με μοναδική εξαίρεση το μέγεθος της αγοράς της

Ελλάδας. Για τη σημασία του τελευταίου η αξιολόγησή τους ήταν αρνητική, στην κλειστή ερώτηση τύπου «Ναι-Όχι». Πιο σημαντικός παράγοντας ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας για τις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών (συμπεριλαμβανομένων και των επιχειρήσεων logistics) φαίνεται ότι είναι ο παράγοντας θέση περιοχής εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια, ο οποίος έχει την χαμηλότερη τυπική απόκλιση (standard deviation) από τους υπόλοιπους παράγοντες, γεγονός το οποίο υποδηλώνει ότι η αξιολόγηση του συγκεκριμένου παράγοντα από τους ερωτώμενους βρίσκεται κοντά στη μέση τιμή, που είναι 5,43 στην 7βαθμη κλίμακα Likert. Και ο συντελεστής μεταβλητότητας (CV) της πιο πάνω μεταβλητής είναι χαμηλότερος από αυτόν των υπολοίπων μεταβλητών ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας, που επίσης υποδηλώνει την ομοιογένεια της αξιολόγησης από τους υπευθύνους των μεταφορικών επιχειρήσεων.

Αναφορικά με τους υπόλοιπους προσδιοριστικούς παράγοντες που εξετάζονται, οι σημαντικότεροι είναι η φορολογική πολιτική και η γραφειοκρατία, όπως φαίνεται τόσο από τη μέση τιμή τους όσο και από την τυπική απόκλιση αλλά και το συντελεστή μεταβλητότητάς τους. Και οι υπόλοιποι έξι μη γεωγραφικοί προσδιοριστικοί παράγοντες που προέκυψαν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση και εξετάζονται στην παρούσα έρευνα, φαίνεται να είναι πολύ σημαντικοί για τους υπευθύνους και τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών, μιας και η μέση τιμή τους είναι μεγαλύτερη από 5,5 στην 7βαθμη κλίμακα Likert. Επίσης οι τυπικές αποκλίσεις τους και ο συντελεστής μεταβλητότητας τους είναι χαμηλός, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει τη σημασία τους στο σύνολο του τελικού δείγματος των επιχειρήσεων οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα.

7.4.2 Διαφοροποίηση επίδρασης γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών

Από τον πίνακα 7.8, στον οποίο παρουσιάζονται οι συντελεστές B (beta coefficients) των μεταβλητών του υποδείγματος binary logistic regression για τις ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών με κατηγορία αναφοράς τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου· προκύπτει ότι το κλίμα της Ελλάδας είναι σημαντικότερο για τις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις στον κλάδο των μεταφορών. Επίσης από τους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ σημαντικότερος παράγοντας για τις ΞΑΕ είναι και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης (παλινδρόμηση 4). Αντιθέτως οι φυσικοί

πόροι της χώρας διαδραματίζουν το μικρότερο ρόλο ως προς την επιλογή της Ελλάδας ως χώρα εγκατάστασης για τις ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών (παλινδρομήσεις 1 και 4).

Από τους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας σημαντικότερος παράγοντας για τις ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου είναι ο παράγοντας «γεωγραφική θέση της χώρας» σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 5%. Οι υπόλοιποι παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στη σύγκριση των ΞΑΕ έναντι των εγχώριων επιχειρήσεων στον κλάδο των μεταφορών (και των logistics).

Παρατηρώντας στη συνέχεια τις μεταβλητές ελέγχου (control variables), δηλαδή τους παράγοντες που δε σχετίζονται με τη γεωγραφία, η διαφθορά και η ύπαρξη υπερβολικής γραφειοκρατίας επηρεάζουν σε μικρότερο βαθμό την απόφαση των ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών να επιλέξουν την Ελλάδα ως χώρα εγκατάστασης σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις. Και η εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική στην Ελλάδα, όπως προκύπτει από τις παλινδρομήσεις 1 και 4, είναι λιγότερο σημαντική για τις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις στον κλάδο των μεταφορών. Αντίθετα οι υποδομές (παλινδρόμηση 1), το εργατικό δυναμικό και η ελευθερία στο εμπόριο (παλινδρόμηση 4), φαίνεται να έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στις ΞΑΕ απ’ ότι στις εγχώριες επιχειρήσεις του παραπάνω κλάδου. Η σημασία των τελευταίων – όπως ήδη έχει αναφερθεί και στη δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου – είναι αναμενόμενη ειδικά όσον αφορά στις μεταφορικές υποδομές και την ελευθερία στο εμπόριο, δεδομένου ότι η ποιότητα των υποδομών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις διαπεριφερειακές εμπορικές ροές (Rietveld, 1989· Ismail και Mahyideen, 2015) και η άρση των εμποδίων στις εμπορικές συναλλαγές, κυρίως μέσω των δασμολογικών μειώσεων, είναι άλλος ένας καθοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και επομένως και των μεταφορικών επιχειρήσεων που εμπλέκονται σ’ αυτό.

Στη συνέχεια όπως και στο υπόδειγμα binary logistic regression για τις τουριστικές επιχειρήσεις που προηγήθηκε, για την επιβεβαίωση αλλά και την καλύτερη απεικόνιση των παραπάνω αποτελεσμάτων, εξετάζεται ο λόγος σχετικών πιθανοτήτων (odds ratio) και γίνεται έλεγχος ‘ευρωστίας’ των αποτελεσμάτων (robustness check) των παλινδρομήσεων, του οποίου τα αποτελέσματα απεικονίζονται στον πίνακα 7.9. Το υπόδειγμα και εδώ είναι στο σύνολό του σημαντικό, καθώς η p-value όλων των

παλινδρομήσεων είναι μικρότερη από 0.01. Το pseudo R^2 που αναγράφεται στον πίνακα είναι και εδώ το pseudo R^2 του McFadden, το οποίο εκφράζεται από τον τύπο:

$$R^2_{McFadden} = 1 - \frac{\ln(L_{Model})}{\ln(L_0)}, \text{ όπου } L_{Model} \text{ είναι η τιμή της μέγιστης πιθανοφάνειας}$$

του εφαρμοζόμενου υποδείγματος (με μεταβλητές πρόβλεψης) και L_0 , η τιμή της μέγιστης πιθανοφάνειας ενός υποδείγματος χωρίς μεταβλητές πρόβλεψης (predictors). Προτιμήθηκε από άλλα pseudo R^2 (όπως αυτά των Cox and Snell και Nagelkerke) στα υποδείγματα όπου απεικονίζονται τα odds ratio, γιατί ο φυσικός λογάριθμος της L_0 προσομοιάζει με το SSR (κατάλοιπα) σε μία γραμμική παλινδρόμηση.

Και από τον πίνακα των λόγων πιθανοτήτων (odds ratio) επιβεβαιώνεται η κατά πολύ μεγαλύτερη σημασία των κλιματολογικών συνθηκών της Ελλάδας για τις ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών, σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου, καθώς από την παλινδρόμηση 4 προκύπτει ότι η επίδραση τους στις ΞΑΕ είναι σχεδόν 4,6 φορές μεγαλύτερη από τις εγχώριες επιχειρήσεις. Από την παλινδρόμηση 3 επιβεβαιώνεται και η σημαντικότερη επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος στις ΞΑΕ των μεταφορών· ενώ από τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων 1,3 και 4 εξάγεται το συμπέρασμα ότι η επίδραση των φυσικών πόρων είναι ακόμη μικρότερη για τις ΞΑΕ απ' ότι για τις εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου.

Όσον αφορά τώρα στους παράγοντες 'δεύτερης φύσης' γεωγραφίας, από την 4^η παλινδρόμηση (του πίνακα 7.9) προκύπτει ότι η απόσταση από τους προμηθευτές είναι σημαντικότερος παράγοντας για τις ΞΑΕ στις μεταφορές σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 5%· κάτι το οποίο δεν φάνηκε στον πίνακα παλινδρόμησης με τους B συντελεστές (B coefficients). Επιβεβαιώνεται η σημασία του παράγοντα «γεωγραφική θέση της χώρας» (παλινδρομήσεις 2-4), με υψηλό μάλιστα odds ratio - σχεδόν 4, σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 5%. Επίσης επιβεβαιώνεται από τον πίνακα 7.9 η μη διαφοροποίηση στις υπόλοιπες μεταβλητές (παράγοντες) που εξετάζονται, μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επιχειρήσεων στον κλάδο των μεταφορών. Στον πίνακα αυτό όπως και στον προηγούμενο (πίνακας 7.8) δεν αναγράφονται τα αποτελέσματα για το μέγεθος των επιχειρήσεων, γιατί δεν προέκυψαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις της επίδρασης της μεταβλητής αυτής στο σύνολο των παλινδρομήσεων.

Πίνακας 7.8: Σύγκριση επίδρασης προσδιοριστικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων
επιχειρήσεων και ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών (binary logistic regression table)

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή: ΞΑΕ_{μεταφορών}</i>				
<i>Ανεξάρτητες μεταβλητές</i>	(1)	(2)	(3)	(4)
'Πρώτης φύσης' γεωγραφία				
Πρόσβαση στη θάλασσα	-0,104 (0,213)		-0,366 (0,266)	-0,642 (0,404)
Κλίμα	0,488** (0,230)		0,362 (0,293)	1,045** (0,503)
Φυσικοί πόροι	-0,348* (0,200)		-0,502 (0,313)	-1,252** (0,549)
Πολιτιστικοί πόροι	-0,221 (0,228)		-0,045 (0,326)	0,163 (0,443)
Μορφολογία	-0,039 (0,210)		-0,170 (0,327)	-0,519 (0,455)
Φυσικό περιβάλλον	0,196 (0,239)		0,313 (0,355)	0,798* (0,471)
'Δεύτερης φύσης' γεωγραφία				
Απόστ_προμηθευτές		-0,198 (0,188)	-0,009 (0,256)	0,250 (0,314)
Απόστ. ανταγωνισμό		-0,111 (0,193)	-0,136 (0,221)	0,289 (0,319)
Γεωγρ. θέση χώρας		0,618** (0,293)	0,986** (0,436)	1,263** (0,583)
Απόσταση από πρωτεύουσα		0,270 (0,235)	0,427 (0,311)	0,019 (0,401)
Μέγεθος αγοράς			-2,787 (1,705)	
Θέση περιοχής			0,314 (0,446)	0,353 (0,438)
Άλλοι παράγοντες				
Διαφθορά			-0,740** (0,347)	-0,226 (0,472)
Γραφειοκρατία		-0,778** (0,336)		-1,428 (0,871)
Κρίση				-0,875 (0,555)
Εργατικό δυναμικό			0,671 (0,411)	1,041* (0,586)
Υποδομές	1,559*** (0,595)	0,918 (0,707)	0,909 (0,611)	1,619 (1,115)
Φορολογική πολιτική	-0,956** (0,431)			-1,650** (0,804)
'Άνοιγμα στο εμπόριο'		0,296 (0,399)		1,500* (0,794)
Constant	-6,703 (4,087)	-8,673* (4,551)	-11,193** (5,332)	-13,661 (9,185)
Observations	153	150	146	146
Percentage correctly predicted	90,9	92,8	93,2	95,9
-2 Log-Likelihood	70,961	62,526	51,577	38,173
Pseudo R ² (Nagelkerke)	0,253	0,311	0,446	0,609
Chi Square (and df)	18,181 (8)	21,600 (7)	31,377 (15)	44,781 (18)

Σημειώσεις:

1) Η κατηγορία αναφοράς είναι οι Εγχώριες επιχειρήσεις (0)

2) * p < 0,1 ** p < 0,05 *** p < 0,01

3) Στις παρενθέσεις αναγράφονται τα standard errors

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πίνακας 7.9: Binary logistic regression με απεικόνιση των odds ratio στη σύγκριση ΞΑΕ και
εγχώριων επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών (με robustness check)

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή: ΞΑΕ_{μεταφορών}</i>				
Ανεξάρτητες μεταβλητές	(1)	(2)	(3)	(4)
‘Πρώτης φύσης’ γεωγραφία				
Πρόσβαση στη θάλασσα	0.716		0.5207	0.501
Κλίμα	2.783**		2.236**	4.594***
Φυσικοί πόροι	0.473**		0.397***	0.161***
Πολιτιστικοί πόροι	0.683		0.995	1.076
Μορφολογία	0.997		0.731	0.564
Φυσικό περιβάλλον	1.591		1.997***	3.797
‘Δεύτερης φύσης’ γεωγραφία				
Απόστ. προμηθευτές		0.766	1.050	1.501**
Απόστ. ανταγωνισμό		0.965	1.319	1.468
Γεωγρ. θέση χώρας		1.769**	3.554**	3.970**
Απόστ. πρωτεύουσα		1.321	1.161	0.900
Θέση περιοχής		1.018	1.073	1.406
Άλλοι παράγοντες				
Διαφθορά		0.905	0.9232	1.791
Γραφειοκρατία	0.426**	0.509*	0.205**	0.096**
Κρίση	0.697	0.690	0.407	0.393*
Εργατικό δυναμικό	1.417		1.952**	2.277**
Υποδομές	4.998***	3.394*	4.490***	5.031***
Φορολογική πολιτική	0.210**			0.141**
‘Άνοιγμα στο εμπόριο’	2.909**	1.386*	1.803*	8.410***
Ηλικία (επιχ/σης)	0.979			0.968
Constant	0.008	0.001*	2.28e-06**	1.39e-07**
Obs	140	151	147	137
Prob>chi ²	0.001	0.006	0.000	0.000
LR chi ²	33.25	24.90	43.890	45.18
PseudoR ²	0.412	0.279	0.479	0.613
Log pseudolikelihood	-24.087	-30.195	-21.671	-14.826
*p<0.1 **p<0.05 ***p<0.01				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Στις μεταβλητές ελέγχου τα αποτελέσματα είναι παρεμφερή στους δύο πίνακες (7.8 και 7.9), με μόνη διαφορά το γεγονός ότι η μεταβλητή «άνοιγμα στο εμπόριο» εμφανίζει πολύ υψηλό odds ratio στην παλινδρόμηση 4 και μάλιστα σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 1%. Αυτό υποδηλώνει ότι η πιο πάνω μεταβλητή ασκεί πολύ μεγαλύτερη επίδραση στις αποφάσεις επιλογής του τόπου εγκατάστασης των ΞΑΕ στον κλάδο των μεταφορών συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου.

Στον πίνακα 7.9 τονίζεται επίσης η σημασία των μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών στο σύνολο των παλινδρομήσεων, για τις ΞΑΕ των μεταφορών (και των logistics). Τέλος, επιβεβαιώνεται από τον πίνακα 7.9 στον οποίο απεικονίζονται τα odds ratio, το αποτέλεσμα των Β συντελεστών (Beta coefficients) για τη θετικότερη επίδραση του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού στις ΞΑΕ των μεταφορών έναντι των εγχώριων επιχειρήσεων του εν λόγω κλάδου και μάλιστα σε μεγαλύτερο επίπεδο σημαντικότητας (<5%) από αυτό των Β συντελεστών (που ήταν <10%).

7.5 Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν τη μεγάλη σημασία των φυσικών γεωγραφικών παραγόντων της Ελλάδας για την προσέλκυση εγχώριων επενδύσεων και ΞΑΕ στον τουριστικό κλάδο, συγκριτικά με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Παράγοντες όπως το κλίμα, η πρόσβαση ή εγγύτητα στη θάλασσα, το φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης, οι πολιτιστικοί πόροι και η μορφολογία της χώρας, μπορούν να επηρεάσουν θετικά τους επενδυτές του κλάδου να επιλέξουν την Ελλάδα για να εγκαταστήσουν τις δραστηριότητές τους. Αντίθετα οι ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας παράγοντες φαίνεται ότι δεν μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις των Ελλήνων και ξένων επενδυτών του τουρισμού. Εξαίρεση αποτελεί ένας παράγοντας ο οποίος σχετίζεται τόσο με την ‘πρώτης’ όσο και με τη ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, ο παράγοντας «θέση περιοχής εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια», ο οποίος προέκυψε ότι μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση εγχώριων κυρίως τουριστικών επενδύσεων. Κι αυτό γιατί από τα αποτελέσματα της σύγκρισης επίδρασης του πιο πάνω παράγοντα μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων στον τουριστικό κλάδο, προέκυψε ότι η επίδρασή του είναι μικρότερη στις ΞΑΕ σε σχέση με τις αμιγώς ελληνικές επιχειρήσεις του κλάδου. Σημαντικότερη προέκυψε ότι είναι και η επίδραση ενός μη γεωγραφικού παράγοντα για τις τουριστικές ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου, ο οποίος είναι ο παράγοντας «ελευθερία στο εμπόριο» ενώ και η οικονομική κρίση μπορεί να επηρεάσει σε μεγαλύτερο βαθμό τις τουριστικές ξένες επενδύσεις σε σχέση με τις εγχώριες.

Αντίστοιχα στον κλάδο των μεταφορών μόνο η πρόσβαση στη θάλασσα ξεχωρίζει από τους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας στη σύγκριση με τους υπόλοιπους

κλάδους της οικονομίας της χώρας. Από την περιγραφική στατιστική μάλιστα προέκυψε ότι συνολικά οι παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ είναι σημαντικότεροι από αυτούς της ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας. Το μέγεθος της ελληνικής αγοράς, όπως και στον τουρισμό, έτσι και στις μεταφορές διαδραματίζει μικρότερο ρόλο σε σχέση με άλλους κλάδους. Στη σύγκριση μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριων επενδύσεων στον κλάδο των μεταφορών, αναδείχτηκε ότι σημαντικότερη επίδραση έχουν η γεωγραφική θέση και οι κλιματολογικές συνθήκες της Ελλάδας για τους ξένους επενδυτές. Από τους μη γεωγραφικούς παράγοντες που ελέγχθηκαν, η ελευθερία στο εμπόριο, οι υποδομές και το εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό έχουν σημαντικότερη επίδραση στις αποφάσεις επιλογής του τόπου εγκατάστασης, στις ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών συγκριτικά με τις αμιγώς ελληνικές επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο

Συμπεράσματα - Προτάσεις

8.1 Εισαγωγή

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν στο εισαγωγικό (1^ο) κεφάλαιο, ο κύριος στόχος αυτής της διατριβής ήταν η εξέταση των γεωγραφικών παραγόντων, οι οποίοι μπορούν να δώσουν ώθηση στις ΞΑΕ να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, σε δύο σημαντικούς κλάδους της οικονομίας της, αυτούς του τουρισμού και των μεταφορών. Καθώς οι υπάρχουσες βιβλιογραφικές έρευνες σχετικά με την επίδραση της φυσικής γεωγραφίας στην προσέλκυση των ΞΑΕ ήταν περιορισμένες και εστίαζαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία στην επάρκεια των φυσικών πόρων και κυρίως στον ορυκτό πλούτο των περιφερειών ή των χωρών· η παρούσα διατριβή προσπάθησε αρχικά να εντοπίσει και να καταγράψει αναλυτικά εκείνους τους παράγοντες που συνδέονται με την φυσική ή ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία της Ελλάδας που δυνητικά μπορούν να αποτελέσουν πόλο έλξης για τους ξένους επενδυτές. Δεύτερο μέλημά της ήταν η καταγραφή της σημασίας και της μέχρι σήμερα επίδρασης της εγγύτητας μεταξύ των οικονομικών παραγόντων και των συσσωρεύσεων των επιχειρήσεων σε συγκεκριμένες περιφέρειες της χώρας, γνωστών και ως ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, ως προσδιοριστικών παραγόντων για την προσέλκυση νέων ΞΑΕ. Στη συνέχεια, επιχειρήθηκε η συγκριτική διερεύνηση της επίδρασης των παραπάνω παραγόντων στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών σε σχέση με άλλους σημαντικούς για την ελληνική οικονομία κλάδους, αλλά και στους ίδιους τους κλάδους μεταξύ εγχώριων και ξένων επενδύσεων. Σ’ αυτή τη διερεύνηση ελέγχθηκαν εκτός από τους γεωγραφικούς παράγοντες και άλλοι παράγοντες που δε σχετίζονται με την ‘πρώτης φύσης’ και ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, αλλά σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία θεωρούνται καθοριστικοί για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης των ΞΑΕ, όπως η ποιότητα των θεσμών ή οι υποδομές μιας χώρας.

Η διατριβή επιδίωξε να αποδείξει ότι οι γεωγραφικοί παράγοντες ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ σε ορισμένους κλάδους μπορούν να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στις αποφάσεις των ΞΑΕ και να αποτελέσουν προϋπόθεση για την τελική έκβαση των επιλογών τους.

Το κεφάλαιο αυτό είναι δομημένο ως εξής: Στην ενότητα 8.2 απαντάται ξεχωριστά καθένα από τα ερευνητικά υποερωτήματα του πρώτου κεφαλαίου με βάση τα ευρήματα και τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας. Μετά τις απαντήσεις στα ερευνητικά υποερωτήματα, στην ενότητα 8.3 γίνεται μια αποτίμηση των προοπτικών της Ελλάδας και παρατίθενται ορισμένες προτάσεις σχετικά με το πώς μπορούν να αξιοποιηθούν καλύτερα παράγοντες που αναδείχθηκαν σημαντικοί για την προσέλκυση των ΞΑΕ, από τους ιθύνοντες για τη χάραξη της επενδυτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Στο τέλος της διατριβής παρατίθεται η ενότητα, η οποία αναφέρεται στα θέματα τα οποία προτείνονται για περαιτέρω διερεύνηση.

8.2 Ευρήματα της έρευνας: Σύντομες απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα

Με βάση τα εμπειρικά ευρήματα και το υπάρχον θεωρητικό υπόβαθρο, στην παρούσα ενότητα απαντώνται σύντομα τα ερευνητικά ερωτήματα. Αρχικά, θα γίνει μια σύντομη αναφορά στα ευρήματα που προέκυψαν από τη δευτερογενή έρευνα και τα οποία είναι τα πιο κάτω:

1) Οι σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ διεθνώς, όπως προέκυψε από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, είναι κυρίως η ποιότητα των θεσμών μιας χώρας, η ποιότητα των δημόσιων μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών της και η ελευθερία των εμπορικών συναλλαγών της με άλλες χώρες. Ακόμη σημαντικοί είναι και μακροοικονομικοί παράγοντες, όπως η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική απέναντι στους επενδυτές και η μακροοικονομική και πολιτική σταθερότητα μιας χώρας. Σημαντική είναι και η ύπαρξη εξειδικευμένου και καλά εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού. Όσον αφορά στους παράγοντες που σχετίζονται με τη γεωγραφία, το μέγεθος της αγοράς το οποίο θεωρείται ως παράγοντας που σχετίζεται τόσο με την ‘πρώτης’ όσο και με τη ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία, διαδραματίζει το σημαντικότερο ρόλο στην προσέλκυση των ΞΑΕ και δευτερευόντως η γεωγραφική θέση της περιφέρειας ή της χώρας και η απόστασή της από άλλες σημαντικές αγορές ή από τις μητρικές πολυεθνικές εταιρείες. Πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζουν και οι συσσωρεύσεις επιχειρήσεων σε συγκεκριμένες περιοχές ή περιφέρειες και ιδιαίτερα κοντά στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ενώ από τους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφίας, οι οποίοι μάλλον είναι υποτιμημένοι στη βιβλιογραφία, σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες θεωρούνται η εγγύτητα στη θάλασσα ή σε

πλεύσιμους ποταμούς, το πλούσιο έδαφος και κυρίως υπέδαφος μιας περιφέρειας ή χώρας για τις ΞΑΕ, οι οποίες βασίζονται στις πρώτες ύλες και οι επικρατούσες κλιματολογικές συνθήκες.

2) Οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν αναφορικά με την προσέλκυση των ΞΑΕ στην Ελλάδα, δεν κατάφεραν να αποφέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα πριν από την παγκόσμια κρίση του 2008. Μεμονωμένες εξαιρέσεις, στις οποίες υπήρξαν αυξημένες εισροές ΞΑΕ στη χώρα, βάσει των στοιχείων της World Bank, αποτελούν τα έτη 2006 και 2008. Τη χρονική περίοδο η οποία ακολούθησε, δηλαδή τα έτη 2010-2015, όταν η παγκόσμια κρίση επηρέασε έντονα την Ελλάδα παρουσιάστηκε σημαντική πτώση των εισροών ΞΑΕ, για να εμφανιστεί σημαντική ανάκαμψη, σύμφωνα αυτή τη φορά με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας, τη διετία 2016-2017. Η ανάκαμψη αυτή όμως οφείλεται κυρίως στο πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών που εφαρμόστηκε, παρά στο ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών για greenfield επενδύσεις, οι οποίες θα απέφεραν πολλαπλά οφέλη για τη χώρα. Προβλήματα όπως η υπερβολική γραφειοκρατία, η διαφθορά, η ευμετάβλητη και όχι ευνοϊκή απέναντι στις επιχειρήσεις φορολογική πολιτική η οποία ακολουθήθηκε όλα αυτά τα χρόνια, αποτέλεσαν αντικίνητρα για την προσέλκυση των ξένων επενδυτών. Σε υποεθνικό επίπεδο από τις εμπειρικές έρευνες, οι οποίες έγιναν την προηγούμενη δεκαετία προέκυψε μια ισχυρή συσσώρευση των ΞΑΕ στην περιφέρεια Αττικής και δευτερευόντως στην ευρύτερη περιοχή της συμπρωτεύουσας (Θεσσαλονίκης), ενώ πολλοί είναι οι Νομοί (επίπεδο NUTS 3) της Ελλάδας στους οποίους δεν εμφανίζονται ΞΑΕ.

3) Όσον αφορά τις καθαρές εισροές των ΞΑΕ στον τουριστικό κλάδο, αυτές κυμαίνονται σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση και με τη δυναμική του κλάδου στην Ελλάδα και μόνο το 2014 και τη διετία 2016-2017 καταγράφονται σημαντικές εισροές, που ξεπερνούν τα 100 εκατομμύρια ευρώ, ενώ σε μερίδιο επί της συνολικής αξίας των καθαρών εισροών το 2002 και το 2016 εμφανίζουν ποσοστά άνω του 15%. Με τη μέση ετήσια συμμετοχή του κλάδου σε ποσοστό επί του συνόλου των καθαρών εισροών ΞΑΕ για τη χρονική περίοδο 2002-2017 να ανέρχεται σε ποσοστό 4,5%, εξάγεται το συμπέρασμα, ότι υπάρχει περιθώριο προσέλκυσης ξένων άμεσων επενδύσεων ή ξένων επενδυτών με άλλες μορφές επενδύσεων σε συνεργασία με εγχώριες εταιρείες, όπως συμβολαίων διαχείρισης ή δικαιόχρησης. Στον κλάδο των μεταφορών και των logistics

ενώ οι εισροές τη χρονική περίοδο 2002-2014 κυμαινόταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα και μάλιστα ορισμένα έτη εμφανίστηκε αποεπένδυση των ΞΑΕ του κλάδου· από το 2015 έως και το 2017 παρατηρείται μια συνεχής ανοδική πορεία, με αποκορύφωμα το 2017 όπου το μερίδιο του κλάδου στο σύνολο των καθαρών εισροών ΞΑΕ της Ελλάδας έφτασε σε ποσοστό το 41,1%, σύμφωνα με την επεξεργασία των στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος. Η έκρηξη αυτή των εισροών ΞΑΕ, ιδιαίτερα τη διετία 2016-2017, στις μεταφορές οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις επενδύσεις της COSCO GROUP στο λιμάνι του Πειραιά.

4) Αναφορικά με τη σημασία των τουριστικών ΞΑΕ, από τη δευτερογενή έρευνα αναδείχθηκε ότι αυτές μπορούν να συμβάλουν στην αύξηση της τουριστικής ζήτησης και στην εισαγωγή καινοτομιών στην τοπική τουριστική βιομηχανία. Μπορούν ακόμη να συμβάλλουν στην αποτελεσματικότερη προώθηση του τουριστικού προϊόντος στον προορισμό ή συνολικά στη χώρα στην οποία επενδύουν, λόγω της καλύτερης γνώσης της τουριστικής αγοράς που διαθέτουν συγκριτικά με τις εγχώριες τουριστικές επιχειρήσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούν να συνεισφέρουν και στην αύξηση της απασχόλησης σε έναν τόπο, τόσο άμεσα λόγω των επιπλέον θέσεων εργασίας τις οποίες μπορούν να δημιουργήσουν στην τουριστική βιομηχανία του, όσο και έμμεσα με την πιθανή δημιουργία θέσεων εργασίας σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες συνδέονται με τον τουρισμό. Είναι δυνατόν ακόμη, να συμβάλλει στην ανάπτυξή του τόπου ή της περιοχής, μέσω της αύξησης της συνολικής κατανάλωσης σε αγαθά και υπηρεσίες που θα προέλθει από την δυναμική αύξηση των τουριστών.

5) Σχετικά με τη συμβολή των ΞΑΕ στην ανάπτυξη των μεταφορών της χώρας υποδοχής, από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας προέκυψε ότι επειδή οι μεταφορές έχουν γίνει πιο σύνθετες και θεωρούνται στρατηγικής σημασίας για το διεθνές εμπόριο, οι απαιτήσεις έχουν αυξηθεί και ιδιαίτερα οι μεταποιητικές εταιρίες αναθέτουν τις μεταφορές των ενδιάμεσων και τελικών προϊόντων τους σε εξειδικευμένους προμηθευτές, οι οποίοι μπορούν να επιτύχουν οικονομίες κλίμακας και να μειώσουν τα μεταφορικά κόστη. Οι ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών και των logistics, λόγω της υψηλής τεχνογνωσίας και των καινοτομιών που διαθέτουν και εφαρμόζουν, μπορούν να συμβάλουν στη διάχυση αυτών στις εγχώριες μεταφορικές εταιρείες των χωρών υποδοχής. Εκτός αυτού οι μεταφορικές ΞΑΕ είναι συνήθως μεγαλύτερες σε μέγεθος εταιρείες από τις περισσότερες εγχώριες, όπως αποδεικνύεται

και από τα ερευνητικά αποτελέσματα, γεγονός που ωθεί και τις εγχώριες εταιρείες στο να αυξήσουν το μέγεθός τους μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων με άλλες εγχώριες εταιρείες ή μέσω της καθετοποίησης της δραστηριότητάς τους, προκειμένου να ανταγωνίζονται με καλύτερους όρους τις πολυεθνικές. Το τελευταίο έχει ως αποτέλεσμα και την αύξηση της απασχόλησης στον κλάδο συνολικά, μέσω της παρουσίας των ΞΑΕ σε μια χώρα και της μεγέθυνσης των εγχώριων εταιρειών. Τέλος, οι ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών μπορούν να συνεισφέρουν και στη βελτίωση των μεταφορικών υποδομών, είτε μέσω δικών τους επενδύσεων είτε επηρεάζοντας τις κρατικές πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση.

Σχετικά με το κύριο ερευνητικό ερώτημα της διατριβής που είναι: *«Ποιοι είναι οι κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες των ΞΑΕ στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στους κλάδους των μεταφορών και του τουρισμού;»* με έμφαση στην εξέταση των γεωγραφικών παραγόντων ως προσδιοριστικών παραγόντων των ΞΑΕ στη χώρα εξάγονται τα εξής συμπεράσματα:

α) Αναφορικά με τους παράγοντες 'πρώτης φύσης' γεωγραφίας, τόσο από την περιγραφική στατιστική όσο και από τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων εξάγεται το συμπέρασμα, ότι για τον κλάδο του τουρισμού η σημασία των περισσότερων εξ αυτών, όπως το κλίμα, η μορφολογία, το φυσικό περιβάλλον της τοποθεσίας, η πρόσβαση στη θάλασσα αλλά και οι πολιτιστικοί πόροι της χώρας που συνδέονται άρρηκτα με τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, είναι μεγάλη για την προσέλκυση των εγχώριων και ξένων επενδύσεων. Μάλιστα είναι πολύ μεγαλύτερος ο βαθμός επιρροής τους στις τουριστικές ΞΑΕ σε σχέση με τις υπόλοιπες ΞΑΕ. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τον κλάδο των μεταφορών και των logistics, στον οποίο η επίδραση της φυσικής γεωγραφίας της Ελλάδας ως σύνολο δε είναι η ίδια όπως στην περίπτωση του τουρισμού, με σημαντική εξαίρεση την πρόσβαση της συντριπτικής πλειοψηφίας των περιφερειών της χώρας στη θάλασσα, η οποία ασκεί εξίσου σημαντική θετική επίδραση στις ΞΑΕ όσο και τις εγχώριες επενδύσεις του κλάδου. Ακόμη στις επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών δε φαίνεται να θεωρείται αμελητέα και η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος εγκατάστασης. Στους υπόλοιπους κλάδους της Ελληνικής οικονομίας, των οποίων επιχειρήσεις συμμετείχαν στην πρωτογενή έρευνα, προκύπτει η ακόμη μικρότερη σημασία των γεωγραφικών παραγόντων 'πρώτης φύσης' στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Έτσι, το συμπέρασμα το οποίο μπορεί

να εξαχθεί είναι ότι η μεγαλύτερη βαρύτητα στη λήψη των αποφάσεων των υπευθύνων των ΞΑΕ των υπολοίπων κλάδων δίνεται σε άλλους παράγοντες, οι οποίοι δε σχετίζονται με τη φυσική γεωγραφία της χώρας.

β) Εξετάζοντας τους παράγοντες δεύτερης φύσης γεωγραφίας σε συνάρτηση με τις ΞΑΕ στον κλάδο του τουρισμού, μετά τα ερευνητικά αποτελέσματα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι πέρα από τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η οποία ταξινομήθηκε μετά την Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών στους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ και η οποία μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην προσέλκυση των ΞΑΕ, οι υπόλοιποι παράγοντες έχουν αμελητέα επίδραση στις αποφάσεις για εγκατάσταση στη χώρα των ξένων επενδυτών στον εν λόγω κλάδο. Στον κλάδο των μεταφορών τόσο από την περιγραφική στατιστική αλλά ιδιαίτερα από την παραγοντική ανάλυση προκύπτει, ότι οι παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ θεωρούνται πολύ σημαντικοί για τις εγχώριες επιχειρήσεις και τις ΞΑΕ του κλάδου, με τη γεωγραφική θέση της χώρας να ξεχωρίζει. Όσον αφορά στους υπόλοιπους κλάδους, οι οποίοι λήφθηκαν υπόψη στην έρευνα, η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα, διαφαίνεται ότι είναι ένας παράγοντας σημαντικός για το σύνολο των επιχειρήσεων των κλάδων αυτών, ενώ ίσως ο καθοριστικότερος παράγοντας είναι η απόσταση από την αγορά.

γ) Λαμβάνοντας υπόψη τέλος, τους υπόλοιπους μη γεωγραφικούς προσδιοριστικούς παράγοντες των ΞΑΕ, τα ερευνητικά αποτελέσματα ανέδειξαν τη μεγάλη σημασία τους για το σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας που εξετάστηκαν. Συγκεκριμένα από την περιγραφική στατιστική αναδείχτηκε ότι η ευνοϊκή και σταθερή φορολογική πολιτική, η απουσία υπερβολικής γραφειοκρατίας και η ύπαρξη πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας, θεωρούνται οι κρίσιμότεροι παράγοντες κατά σειρά σημαντικότητας για τις αποφάσεις των εγχώριων αλλά κυρίως των ξένων επενδυτών, προκειμένου αυτοί να προχωρήσουν σε επενδύσεις στην Ελλάδα. Επί πλέον στον τουριστικό κλάδο πολύ σημαντικός παράγοντας για τις ΞΑΕ θεωρείται η ύπαρξη ποιοτικών υποδομών, ενώ και στον κλάδο των μεταφορών και των logistics οι μεταφορικές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές είναι κρίσιμες για την προσέλκυση των ΞΑΕ, καθώς επίσης και η ύπαρξη μακροοικονομικής σταθερότητας (και η απουσία οικονομικής κρίσης) στη χώρα.

Προκειμένου όμως να εξαχθούν τα παραπάνω συμπεράσματα το κύριο ερευνητικό ερώτημα είχε αποσυντεθεί προηγουμένως στο εισαγωγικό κεφάλαιο, σε έναν αριθμό

υποερωτημάτων, για τα οποία συνοπτικά τα συμπεράσματα, τα οποία εξήχθησαν από την έρευνα παρατίθενται στη συνέχεια:

1. Πόσο σημαντική είναι η επίδραση της γεωγραφίας στις επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό υπάρχει διαφοροποίηση στην επίδραση αυτή στις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις;

Στο γενικό αυτό υποερώτημα η απάντηση είναι καταφατική. Η γεωγραφία της Ελλάδας και ιδιαίτερα ορισμένων γεωγραφικών παραγόντων έχουν αναμφισβήτητα τη δυνατότητα να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στις αποφάσεις των επενδυτών, ίσως όχι τόσο σημαντικό σε ορισμένους κλάδους σε σχέση με άλλους παράγοντες, οι οποίοι δε σχετίζονται με τη γεωγραφία, δε μπορούν όμως και να θεωρηθούν αμελητέοι στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων. Έτσι από την περιγραφική στατιστική προέκυψε ότι από τους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ η εγγύτητα στη θάλασσα και η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής και από τους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ κυρίως η θέση της περιοχής εγκατάστασης στη χώρα, είναι αυτοί, οι οποίοι λήφθηκαν υπόψη από τις επιχειρήσεις οι οποίες είναι ήδη εγκατεστημένες στην Ελλάδα. Σχετικά με το αν υπάρχει διαφοροποίηση στην επίδραση της γεωγραφίας μεταξύ εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων, από τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων στο binary logistic regression υπόδειγμα αναδείχτηκε ότι η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής εγκατάστασης και σε μικρότερο βαθμό η απόσταση από την ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας θεωρούνται σημαντικότεροι παράγοντες από τις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επενδύσεις. Ενώ συνολικά για τους γεωγραφικούς παράγοντες από την περιγραφική στατιστική προέκυψε ότι οι παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ έχουν μικρότερη επίδραση στις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις όλων των κλάδων, με αυτούς της ‘δεύτερης φύσης’ να έχουν μεγαλύτερη επίδραση στις ξένες επενδύσεις σε σύγκριση με τις εγχώριες.

2. Υπάρχει διαφοροποίηση στην επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων στις επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ) που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα και ανήκουν στους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών σε σχέση με το σύνολο των επιχειρήσεων των υπόλοιπων κλάδων;

Η επίδραση της φυσικής γεωγραφίας της Ελλάδας στην εγκατάσταση τουριστικών επενδύσεων στη χώρα φαίνεται πως είναι ζωτικής σημασίας, καθώς πλην των φυσικών πόρων (δηλαδή του εδάφους και υπεδάφους της), όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες που εξετάστηκαν, όπως η πρόσβαση στη θάλασσα, οι κλιματολογικές συνθήκες, οι πολιτιστικοί πόροι, η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος και η μορφολογία της Ελλάδας έχουν σημαντικότερη επίδραση στις τουριστικές επιχειρήσεις σε σχέση με τις επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων. Οι παράγοντες 'δεύτερης φύσης' δε θεωρούνται εξίσου σημαντικοί για τις τουριστικές επιχειρήσεις, όπως φάνηκε από το υπόδειγμα multinomial logistic regression. Συγκεκριμένα, μόνο ο παράγοντας της απόστασης από τις ανταγωνίστριες εταιρείες διαφοροποιείται θετικά σε σχέση με τις επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων και σε μικρότερο βαθμό η γεωγραφική θέση της χώρας. Αρνητικά διαφοροποιούνται παράγοντες, όπως το μέγεθος της αγοράς, η απόσταση από την πρωτεύουσα και η απόσταση από τους προμηθευτές. Με άλλα λόγια οι τρεις τελευταίοι παράγοντες είναι λιγότερο σημαντικοί για τις τουριστικές επιχειρήσεις συγκριτικά με τις επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων. Στις μεταφορές τα ευρήματα ανέδειξαν ως πολύ σημαντικό γεωγραφικό παράγοντα την εγγύτητα στη θάλασσα και σε μικρότερο βαθμό τη μορφολογία της χώρας, την απόσταση από τους προμηθευτές και τη γεωγραφική θέση της χώρας, στη σύγκριση των επιχειρήσεων του εν λόγω κλάδου με τις επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων. Σημαντικά μικρότερο ρόλο διαδραματίζει και για τις επιχειρήσεις στις μεταφορές (και τα logistics) το μέγεθος της ελληνικής αγοράς σε σχέση με τις επιχειρήσεις των υπολοίπων κλάδων.

3. Ποιοι είναι οι γεωγραφικοί παράγοντες που επηρεάζουν την επέκταση των δραστηριοτήτων των ήδη εγκατεστημένων στην Ελλάδα επιχειρήσεων;

Προσπαθώντας η έρευνα να κατανοήσει ακόμη περισσότερο την επίδραση των γεωγραφικών και λοιπών προσδιοριστικών παραγόντων μέσα από την ψυχολογία των υπευθύνων και των ιδιοκτητών των επιχειρήσεων και την πρόθεση συμπεριφοράς τους για επέκταση των ήδη υπάρχουσών δραστηριοτήτων τους στην Ελλάδα, διαπίστωσε ότι τα κίνητρα των επιχειρηματιών όλων των κλάδων, οι οποίοι προτίθενται να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους στη χώρα σχετίζονται με το μέγεθος της αγοράς, με τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας στον παγκόσμιο χάρτη και με την πρόσβαση της χώρας στη θάλασσα. Αντίθετα, αρνητική συσχέτιση εμφανίζουν παράγοντες όπως η ποιότητα των υποδομών της χώρας, η απόσταση από τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις

και οι φυσικοί πόροι, με τις προθέσεις των υπευθύνων των επιχειρήσεων για επέκταση των δραστηριοτήτων τους στην ελληνική επικράτεια.

4. Πόσο σημαντική είναι η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων 'πρώτης' και 'δεύτερης φύσης' στον κλάδο του τουρισμού και σε ποιο βαθμό διαφοροποιείται αυτή στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου;

Οι γεωγραφικοί παράγοντες 'πρώτης φύσης' όπως αναδείχτηκε και από την παραγοντική ανάλυση είναι οι σημαντικότεροι για την προσέλκυση τουριστικών επενδύσεων στην Ελλάδα. Ο πιο σημαντικός παράγοντας 'πρώτης φύσης', από αυτούς οι οποίοι εξετάστηκαν, είναι οι κλιματολογικές συνθήκες, ακολουθούμενος από την πρόσβαση στη θάλασσα, την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος, τους πολιτιστικούς πόρους και τέλος τη μορφολογία της χώρας, κατά σειρά σημαντικότητας σύμφωνα με τα στοιχεία περιγραφικής στατιστικής. Από τους παράγοντες 'δεύτερης φύσης' κανείς δε φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση στην προσέλκυση τουριστικών επενδύσεων (εγχώριων και ΞΑΕ), με εξαίρεση ίσως την ασθενή θετική επίδραση της γεωγραφικής θέσης της χώρας και της απόστασης από τις άλλες επιχειρήσεις του κλάδου. Από τη σύγκριση των εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων με τις ΞΑΕ του ίδιου κλάδου δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση στο σύνολο των γεωγραφικών παραγόντων, με μοναδική εξαίρεση τη σημαντικά μικρότερη επίδραση της θέσης της περιοχής εγκατάστασης στην Ελλάδα. Τα παραπάνω ευρήματα αποδεικνύουν ότι σε οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες είναι ευαίσθητες στα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα, όπως είναι ο τουρισμός, η φυσική γεωγραφία θεωρείται προσδιοριστικός παράγοντας των ΞΑΕ και μάλιστα κρίσιμος για την επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους. Αυτό δε σημαίνει σε καμμία περίπτωση ότι άλλοι παράγοντες, όπως η εφαρμοζόμενη σε μια χώρα φορολογική πολιτική, δε μπορούν να ασκήσουν σε ορισμένους επενδυτές σημαντικότερη επίδραση από τα φυσικά πλεονεκτήματα και να αποτρέψουν την υλοποίηση μιας επένδυσης ή να την αναγκάσουν να φύγει από μια χώρα και να μεταφερθεί σε κάποια άλλη με ευνοϊκότερο μακροοικονομικό περιβάλλον. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα τουριστικής ΞΑΕ, η οποία επιλέχθηκε να συμμετάσχει στην έρευνα και απάντησε ότι δεν αποτελεί πλέον ΞΑΕ για την Ελλάδα, γιατί λόγω της φορολογικής πολιτικής της χώρας αλλά και του γενικότερου μακροοικονομικού περιβάλλοντος της αναγκάστηκε να μεταφέρει την έδρα της στο Ηνωμένο Βασίλειο, «καθώς το ελληνικό επιχειρηματικό περιβάλλον

είναι βλαπτικό για τη βιωσιμότητα και την ανάπτυξη της επιχείρησης». Με το παράδειγμα αυτό αποδεικνύεται ότι δεν αρκούν από μόνα τους τα φυσικά πλεονεκτήματα της χώρας για να προσελκυσθεί και να καταστεί βιώσιμη μια ΞΑΕ, αλλά πρέπει να συντρέχουν και άλλοι παράγοντες οι οποίοι δε σχετίζονται με αυτά.

5. Πόσο σημαντική είναι η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων ‘πρώτης’ και ‘δεύτερης φύσης’ στον κλάδο των μεταφορών και σε ποιο βαθμό διαφοροποιείται αυτή στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου;

Στον κλάδο των μεταφορών η επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ δεν είναι το ίδιο σημαντική με τον κλάδο του τουρισμού. Όπως προέκυψε από την περιγραφική στατιστική ανάλυση, εκτός από την πρόσβαση στη θάλασσα και σε πολύ μικρότερο βαθμό την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής εγκατάστασης, οι υπόλοιποι παράγοντες (κλίμα, φυσικοί πόροι, μορφολογία και πολιτιστικοί πόροι) έχουν ουδέτερη ή και αρνητική επίδραση στις επιχειρήσεις του κλάδου. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο με τους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’, οι οποίοι όπως έδειξε και η παραγοντική ανάλυση θεωρούνται κρίσιμοι για την εγκατάσταση των επιχειρήσεων του κλάδου των μεταφορών. Συγκεκριμένα, η γεωγραφική θέση της χώρας είναι ο σημαντικότερος παράγοντας, αλλά και η απόσταση από τους προμηθευτές, την πρωτεύουσα και τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις του κλάδου προέκυψε ότι έχουν κατά μέσο όρο θετική επίδραση στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων μεταφορών και logistics. Ακόμη, ένας γεωγραφικός παράγοντας, ο οποίος συνδέεται τόσο με την ‘πρώτης’ όσο και με τη ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία και είναι η θέση της περιοχής εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια, από την περιγραφική στατιστική αναδεικνύεται ως ο καθοριστικότερος γεωγραφικός παράγοντας στον κλάδο των μεταφορών.

Όσον αφορά στη σύγκριση της σημασίας των γεωγραφικών παραγόντων μεταξύ εγχώριων επιχειρήσεων και ΞΑΕ, από το υπόδειγμα binary logistic regression προέκυψε ότι πολύ σημαντικότερο ρόλο για τις ΞΑΕ απ’ ότι για τις εγχώριες επιχειρήσεις μεταφορών διαδραματίζει ο φυσικός γεωγραφικός παράγοντας ‘κλίμα’ και δευτερευόντως η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος. Λιγότερο σημαντική για τις ΞΑΕ σε σχέση με τις εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου των μεταφορών είναι η επίδραση των φυσικών πόρων. Από τους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’ η γεωγραφική θέση της χώρας έχει στατιστικά ισχυρότερη επίδραση στις ΞΑΕ συγκριτικά με τις

εγχώριες επιχειρήσεις μεταφορών, ενώ σημαντικότερη για τις ΞΑΕ του συγκεκριμένου κλάδου αποδεικνύεται ότι είναι και η επίδραση της απόστασης από τους προμηθευτές. Επομένως, και στον κλάδο των μεταφορών η γεωγραφία και ιδιαιτέρως η ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία αποτελεί προσδιοριστικό παράγοντα των ΞΑΕ. Βεβαίως, όπως προέκυψε και από την Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών αλλά και από τα στοιχεία της περιγραφικής στατιστικής, δεν αρκεί από μόνη της η γεωγραφία για την προσέλκυση των ξένων επενδυτών, αλλά πρέπει να συντρέχουν και άλλοι μη γεωγραφικοί παράγοντες, εκ των οποίων ο σημαντικότερος είναι οι υποδομές.

6. Από τους γεωγραφικούς παράγοντες ποιοι είναι αυτοί οι οποίοι έχουν τη μεγαλύτερη επίδραση στις ΞΑΕ, αυτοί της ‘πρώτης’ ή της ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας;

Στο παραπάνω υποερώτημα η απάντηση δεν είναι ξεκάθαρη, γιατί ορισμένοι παράγοντες ‘πρώτης φύσης’, όπως αυτός της πρόσβασης στη θάλασσα, φαίνεται ότι ασκούν ισχυρότερη επίδραση στις ΞΑΕ των περισσότερων κλάδων που πήραν μέρος στην έρευνα συγκριτικά με πολλούς ‘δεύτερης φύσης’ παράγοντες. Επίσης, ο παράγοντας, θέση εγκατάστασης στην ελληνική επικράτεια, ο οποίος σχετίζεται και με την ‘πρώτης’ και με την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία προέκυψε ότι είναι ο κρισιμότερος γεωγραφικός παράγοντας για τις ΞΑΕ. Συνολικά όμως, αποτιμώντας τα αποτελέσματα για τις ΞΑΕ όλων των κλάδων, οι ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφικοί παράγοντες δείχνουν να έχουν ένα μικρό προβάδισμα έναντι αυτών της ‘πρώτης φύσης’ στην επιρροή τους στις αποφάσεις των επιχειρήσεων για την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται συνεξετάζοντας και τα θηκογράμματα στο κεφάλαιο 6, στα οποία φαίνεται ότι η διάμεσος – η οποία δεν επηρεάζεται από τις ακραίες τιμές – στους παράγοντες ‘δεύτερης φύσης’, όπως η απόσταση από τους προμηθευτές και η απόσταση από την πρωτεύουσα της Ελλάδας, βρίσκεται γύρω από την τιμή 5 στην επτάβαθμη κλίμακα Likert και μάλιστα είναι υψηλότερη από τη διάμεσο των ίδιων παραγόντων στις εγχώριες επιχειρήσεις.

7. Ποια είναι η επίδραση των μη γεωγραφικών προσδιοριστικών παραγόντων στις ελληνικές επιχειρήσεις (εγχώριες και ΞΑΕ) και πόσο σημαντική είναι αυτή συγκριτικά με τους γεωγραφικούς παράγοντες;

Όπως έχει προκύψει και από προηγούμενες έρευνες σχετικές με την επίδραση μη γεωγραφικών παραγόντων στην προσέλκυση των ΞΑΕ στην Ελλάδα (Pantelidis και

Nikolopoulos, 2008· Bitzenis et al., 2009), από τις οποίες είχε αναδειχθεί η αναποτελεσματική δημόσια διοίκηση, η υψηλή φορολογία, οι ανεπαρκείς υποδομές και οι γενικότερες μακροοικονομικές συνθήκες, οι οποίες επικρατούν στη χώρα, ως οι κυριότερες αιτίες της χαμηλής ελκυστικότητας των ΞΑΕ· και τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν την κρισιμότητα των παραπάνω παραγόντων για την προσέλκυση των ΞΑΕ. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι στο σύνολο των επιχειρήσεων, εγχώριων και ΞΑΕ, η ακολουθούμενη φορολογική πολιτική, η καλή λειτουργία των θεσμών, η ύπαρξη πολιτικής σταθερότητας, αλλά και η ύπαρξη ποιοτικών μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών μαζί με το ελεύθερο εμπόριο αποτελούν πολύ σημαντικές προϋποθέσεις για την προσέλκυση επενδύσεων. Μάλιστα, στον κλάδο των μεταφορών η παραγοντική ανάλυση υπέδειξε την ποιότητα των υποδομών, την ελευθερία στο εμπόριο και το εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό ως σημαντικές προϋποθέσεις για την εγκατάσταση των επιχειρήσεων του κλάδου στην Ελλάδα. Από την περιγραφική στατιστική, τέλος, προέκυψε ότι στο σύνολο των κλάδων οι οποίοι εξετάστηκαν, οι μη γεωγραφικοί παράγοντες ασκούν ισχυρότερη επίδραση από ό,τι οι γεωγραφικοί στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης από τους επενδυτές.

8.3 Προοπτικές - Προτάσεις πολιτικής

Τα αποτελέσματα της έρευνας παρέχουν ορισμένες χρήσιμες πληροφορίες τόσο γύρω από τις προοπτικές των ΞΑΕ στους δύο κλάδους, οι οποίοι ερευνήθηκαν από την παρούσα διατριβή, όσο και για το σχεδιασμό της πολιτικής της Ελλάδας για την προσέλκυσή τους. Με βάση τα συμπεράσματα που διατυπώθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, η Ελλάδα πρέπει να αξιοποιήσει τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα, τα οποία αναμφισβήτητα διαθέτει και τα οποία είναι ικανά να προσελκύσουν νέες ΞΑΕ ιδιαίτερα στον τουριστικό κλάδο, με την προϋπόθεση όμως να δοθεί ιδιαίτερη σημασία και άμεση προτεραιότητα στη βελτίωση ορισμένων παθογενειών, οι οποίες αφορούν σε στοιχεία της που δε σχετίζονται με τη γεωγραφία (Bitzenis et al., 2009· Pantelidis and Paneta, 2016· Tsitouras et al., 2019) και έχουν λειτουργήσει αποτρεπτικά για πολλές δεκαετίες. Πιο συγκεκριμένα:

1) Οι φορείς, οι οποίοι εμπλέκονται στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων και ιδιαίτερα ο οργανισμός υπό κρατική εποπτεία “Enterprise Greece”, που είναι ο πλέον αρμόδιος

για την προώθηση των επενδύσεων στη χώρα, πρέπει να γνωστοποιήσουν και να ενημερώσουν τους ξένους επενδυτές για τα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα που διαθέτει η Ελλάδα και τα οφέλη, τα οποία οι επενδυτές δύνανται να αποκομίσουν από αυτά. Ενεργό και ουσιαστικό ρόλο στις διακρατικές επαφές και επαφές με ξένους επενδυτές πρέπει να αναλάβουν και τα στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης, ιδιαίτερα των περιφερειών (NUTS 2) και των Δήμων αυτών των Νομών (NUTS 3), οι οποίοι υστερούν στην προσέλκυση επενδύσεων. Κι αυτό γιατί, όπως υπέδειξαν τα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας αλλά και η δευτερογενής έρευνα, υπάρχουν πολλοί Νομοί της Ελλάδας που δεν έχουν ούτε μια ΞΑΕ στον τουρισμό, τις μεταφορές και τα logistics, αλλά υστερούν και σε εγχώριες επενδύσεις, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης σε σχέση με άλλους Νομούς της χώρας. Παρατηρούνται μάλιστα φαινόμενα, όπως αυτά των περιφερειών της Ηπείρου και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, οι οποίες με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους κατατάσσονται στις ‘φτωχότερες’ περιφέρειες της Ε.Ε. Γι’ αυτό και πρέπει να δοθεί προτεραιότητα από τους τοπικούς και κρατικούς ιθύνοντες στην προώθηση των επενδύσεων πρώτα στις περιφέρειες οι οποίες εμφανίζουν υστέρηση. Άλλωστε, ορισμένα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα τα οποία κατέδειξε η έρευνα ως κρίσιμα, όπως η εγγύτητα στη θάλασσα, οι ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες ή το φυσικό περιβάλλον, υπάρχουν σε όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας και πρέπει να γίνουν γνωστά στους δυνητικούς επενδυτές.

2) Από την προηγούμενη παράγραφο αλλά και από την έρευνα έγινε αντιληπτό, ότι οι ΞΑΕ και ιδιαιτέρως οι ΞΑΕ του κλάδου των μεταφορών είναι συγκεντρωμένες σε λίγες περιφέρειες της Ελλάδας. Από την εξέταση του δείγματος των επιχειρήσεων των μεταφορών και των logistics προέκυψε, ότι αυτές είναι εγκατεστημένες κατ’ αποκλειστικότητα στις μητροπολιτικές περιφέρειες της Αττικής και της Θεσσαλονίκης. Στο συγκεκριμένο θέμα πρέπει να επικεντρωθούν οι προσπάθειες από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής προσέλκυσης των ξένων επενδυτών στην προσέλκυση ΞΑΕ στις μεταφορές και στα logistics και σε άλλες περιοχές που διαθέτουν τα φυσικά πλεονεκτήματα – κυρίως έχουν λιμάνια – και αφού επιχειρηθεί η βελτίωση της ποιότητας των υποδομών των περιοχών αυτών, στη συνέχεια να προβληθούν τα πλεονεκτήματα τοποθεσίας στους δυνητικούς επενδυτές. Η τελευταία παρέμβαση μπορεί να έχει ως συνέπεια μια ορθολογικότερη προσέλκυση ΞΑΕ και μια πιο ισορροπημένη ανάπτυξη.

3) Και στον κλάδο του τουρισμού όμως, παρότι διαφάνηκε ότι η διασπορά των ΞΑΕ είναι πιο ισορροπημένη, η έρευνα υπέδειξε μια συγκέντρωση ξένων επενδύσεων στην περιφέρεια Αττικής, μια σημαντική συγκέντρωση ΞΑΕ στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων (όπως είχε αναδειχθεί και την προηγούμενη δεκαετία από την έρευνα της Petrakou, 2013) και αναλογικά λιγότερες ΞΑΕ σε άλλες νησιωτικές κυρίως περιοχές της Ελλάδας, όπως η περιφέρεια Κρήτης. Στον συγκεκριμένο κλάδο και από τα projects που είναι προς υλοποίηση, όπως το Atalanti Hills στο Νομό Φθιώτιδας ή το Kilada Hills στο Νομό Αργολίδας (Ντελέζος, 2019), φαίνεται να υπάρχει ενδιαφέρον από τους ξένους επενδυτές για εγκατάσταση σε περιοχές εκτός των προαναφερθέντων, στις οποίες κατευθύνεται η πλειοψηφία των τουριστικών ΞΑΕ. Είναι επιβεβλημένο να συνεχιστεί η στόχευση προς αυτή την κατεύθυνση από τους αρμόδιους φορείς και η παροχή πληροφοριών στους ενδιαφερόμενους επενδυτές και για τα πολιτιστικά στοιχεία που διαθέτουν περιοχές της ελληνικής περιφέρειας, τα οποία όπως αναδείχθηκε από την πρωτογενή έρευνα θεωρούνται σημαντικά από τους υπευθύνους των τουριστικών επιχειρήσεων και τα οποία μπορούν να αξιοποιήσουν οι ΞΑΕ προς όφελός τους και προς όφελος της Ελλάδας.

4) Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο αναδείχθηκε από την έρευνα για τις συνέργειες των ελληνικών ξενοδοχειακών επιχειρήσεων με ξένες επιχειρήσεις, είναι το αξιόλογο ποσοστό που προέκυψε από τη σχετική συχνότητα των συνεργασιών με τη μορφή συμβολαίων διαχείρισης και το οποίο καταγράφηκε στο δείγμα ότι ανέρχεται σε περίπου 10,5%. Οι συνεργασίες μέσω συμβολαίων διαχείρισης δεν καταγράφονται ως ΞΑΕ λόγω του μηδενικού ή του πολύ μικρού ποσοστού – κάτω του 10% – της συμμετοχής των ξένων εταίρων στο μετοχικό κεφάλαιο της εγχώριας ξενοδοχειακής επιχείρησης είναι όμως εξίσου σημαντικές με τις ΞΑΕ για τον τουριστικό κλάδο, γιατί συνεισφέρουν στην μεταφορά τεχνογνωσίας στις εγχώριες επιχειρήσεις και στην καλύτερη οργάνωση τους και γενικά στην προώθηση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Πρέπει από την πλευρά τους οι σχετικοί με τον κλάδο ιδιωτικοί και δημόσιοι φορείς, είτε αυτός είναι ο ΣΕΤΕ είτε το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο της Ελλάδος (που εποπτεύεται από το Υπουργείο Τουρισμού), να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση και να συνδράμουν τις ελληνικές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις ώστε να έλθουν σε επαφή με ξένες εταιρείες και να προωθηθούν περαιτέρω τέτοιου είδους ή και με διαφορετική μορφή (franchising) συνέργειες με ξένες ξενοδοχειακές αλυσίδες,

γιατί ιδιαίτερα για τις μικρές και μικρομεσαίες ελληνικές τουριστικές επιχειρήσεις θεωρούνται ζωτικής σημασίας για να είναι ανταγωνιστικές και βιώσιμες.

5) Ένα άλλο στοιχείο, το οποίο έχει καταγραφεί τις τελευταίες δεκαετίες στις αναπτυσσόμενες και αναδύμενες αγορές (Calderón et al., 2004) και καταγράφηκε και στο δείγμα της παρούσας έρευνας –αποτελούμενο από 67 έγκυρες απαντήσεις– για τις ελληνικές ΞΑΕ, είναι, ότι αυτές στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι *brownfield επενδύσεις* (γράφημα 8.1) και πραγματοποιήθηκαν κυρίως μέσω εξαγορών ελληνικών εταιρειών και δευτερευόντως μέσω στρατηγικών συμμαχιών ή joint ventures και συγχωνεύσεων με εγχώριες επιχειρήσεις. Βεβαίως, οι εξαγορές και συγχωνεύσεις θεωρούνται, όπως και οι *greenfield* ΞΑΕ ποσοτικά σημαντικές (Nocke και Yeaple, 2007) και ασκούν θετικές επιδράσεις στην ελληνική οικονομία, όχι όμως στο βαθμό που θα ασκούσαν οι *greenfield επενδύσεις*, κι αυτό γιατί οι τελευταίες θα απέφεραν μεγαλύτερη κεφαλαιακή εισροή στη χώρα και περισσότερες νέες θέσεις εργασίας, τη στιγμή κατά την οποία οι εξαγορές ελληνικών επιχειρήσεων μπορεί μακροπρόθεσμα να επιφέρουν ακόμη και μείωση θέσεων εργασίας – όπως αναφέρθηκε και στο 2^ο κεφάλαιο της διατριβής με παραδείγματα. Επομένως, οι πολιτικές οι οποίες πρέπει να ακολουθηθούν στο μέλλον στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στον σημαντικό για την ελληνική οικονομία κλάδο των μεταφορών και των logistics, θα πρέπει να στοχεύουν στην προσέλκυση περισσότερων *greenfield* ΞΑΕ, ούτως ώστε να μην υπάρξει μελλοντικά και μετά το τέλος του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων ραγδαία πτώση των εισροών ΞΑΕ (Calderón et al., 2004). Άλλωστε, η άνοδος των ΞΑΕ, η οποία καταγράφηκε την διετία 2016-2017 οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων, το οποίο υλοποιείται από το Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ) και έχει ένα βραχυπρόθεσμο προσανατολισμό.

Γράφημα 8.1: Μορφές ΞΑΕ στην Ελλάδα, βάσει των απαντήσεων της έρευνας ερωτηματολογίου

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

6) Τέλος, σε συνέχεια προηγούμενων ερευνών για την ελληνική περίπτωση και η παρούσα έδειξε ότι προϋπόθεση για να αξιοποιήσει η Ελλάδα τα φυσικά γεωγραφικά της πλεονεκτήματα και να προσελκύσει ξένους επενδυτές, είναι η επίλυση ορισμένων προβλημάτων τα οποία εμφανίζει σε κάποιους από τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ΞΑΕ, οι οποίοι δε σχετίζονται με τη γεωγραφία. Ορισμένοι από τους παράγοντες αυτούς αποτέλεσαν τις μεταβλητές ελέγχου της έρευνας, η οποία προηγήθηκε και η αξιολόγηση της σημασίας τους από τους υπευθύνους και τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων που συμμετείχαν, έδειξε ότι σχεδόν όλοι θεωρούνται πολύ σημαντικοί για την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων στην Ελλάδα. Ο σημαντικότερος από όλους τους παράγοντες για τις επιχειρήσεις του τουρισμού και των μεταφορών, βάσει του αριθμητικού μέσου, αναδείχθηκε ο παράγοντας φορολογική πολιτική. Η Ελλάδα μέχρι σήμερα εμφανίζει τόσο μια προβληματική φορολογική πολιτική, με τις συνεχείς αλλαγές της σχετικής με αυτή νομοθεσίας και τις αλλεπάλληλες τροπολογίες που τις συνοδεύουν, όσο και με τους υψηλούς φορολογικούς συντελεστές στις επιχειρήσεις και στα διανεμόμενα μερίσματα. Ο συνδυασμός αυτός λειτουργεί αποτρεπτικά όχι μόνο για τις ΞΑΕ αλλά και για τους δυνητικούς εγχώριους επενδυτές. Οι πρόσφατες εξαγγελίες της πολιτικής ηγεσίας για μείωση του φορολογικού συντελεστή στις επιχειρήσεις και τα μερίσματα είναι προς τη σωστή κατεύθυνση, αλλά πρέπει να συνοδεύεται και από μια απλοποίηση της φορολογικής νομοθεσίας καθώς και από τη

βούληση να υπάρξει διαχρονικά σταθερότητα, ώστε ο επενδυτής ο οποίος σκοπεύει να επενδύσει στην Ελλάδα να γνωρίζει επακριβώς το ισχύον φορολογικό πλαίσιο και ότι δεν θα υπάρχουν σε τακτά χρονικά διαστήματα αιφνιδιαστικές αλλαγές σ' αυτό. Συνολικά σ' όλους τους κλάδους την υψηλότερη κατά μέσο όρο αξιολόγηση εμφάνισε η μεταβλητή υπερβολική γραφειοκρατία.

Είναι ακόμη ένας παράγοντας στον οποίο η Ελλάδα παρότι έχει κάνει κάποια βήματα προς τα εμπρός με την ηλεκτρονική ή αλλιώς ψηφιακή διακυβέρνηση, εντούτοις υστερεί ακόμη έναντι πολλών αναπτυγμένων χωρών και μάλιστα υπάρχουν περιπτώσεις στο ελληνικό δημόσιο, στις οποίες ενώ έχει εφαρμοστεί η χρήση ψηφιακών μέσων για τη γρηγορότερη προώθηση εγγράφων και διαδικασιών, εντούτοις η ίδια νομοθεσία υποχρεώνει τους δημόσιους λειτουργούς να τηρούν και χειρόγραφα αρχεία, με αποτέλεσμα η όλη προσπάθεια να καταλήγει σε αδιέξοδο και να μην επιτυγχάνονται οι αρχικοί στόχοι της απλοποίησης των διαδικασιών. Η έλλειψη χωρικού σχεδιασμού στη χώρα που είναι προϋπόθεση για την προσέλκυση επενδυτών, όπως αναλύθηκε και στο 3^ο κεφάλαιο, αποδεικνύει περίτρανα το πρόβλημα της γραφειοκρατίας στην Ελλάδα.

Η διαφθορά είναι ένα άλλο πρόβλημα που πρέπει να επιλυθεί άμεσα κι αυτό γιατί όπως καταδεικνύεται και από το δείκτη CPI (Corruption Perceptions Index) 2018 η χώρα αντί να επιτυγχάνει την καταπολέμησή της, αντίθετα παρουσιάζεται αύξηση της διαφθοράς. Έτσι, η Ελλάδα υποβαθμίστηκε στο σχετικό δείκτη οκτώ θέσεις συγκριτικά με τη θέση την οποία κατείχε το 2017, καταλαμβάνοντας πλέον την 67^η θέση μεταξύ 180 χωρών από όλο τον κόσμο. Μάλιστα, συγκαταλέγεται μεταξύ των ουραγών στην Ε.Ε.

Όσον αφορά στις υποδομές της χώρας, έχουν γίνει σημαντικές αλλαγές για τη βελτίωσή τους μετά το 2000, πρέπει όμως να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της απουσίας συνδυασμένων μεταφορών στη χώρα και ιδίως της απουσίας σύνδεσης θαλάσσιων και σιδηροδρομικών υποδομών. Το αποτέλεσμα το οποίο προκύπτει είναι η υπερβολική επιβάρυνση του οδικού δικτύου της χώρας, καθώς οι μεταφορές στο χερσαίο τμήμα της χώρας εκτελούνται μέσω φορτηγών οχημάτων· γεγονός το οποίο συνεπάγεται καθυστερήσεις στις εμπορευματικές μεταφορές και αυξημένο κίνδυνο πρόκλησης ατυχημάτων.

Αναφορικά με το εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, το οποίο αξιολογήθηκε ως ένας επίσης κρίσιμος παράγοντας από τους υπευθύνους των επιχειρήσεων του τουρισμού και των μεταφορών, πρέπει οι εφαρμοζόμενες πολιτικές να δώσουν περισσότερη βαρύτητα στην τεχνική εκπαίδευση και στην εξειδικευμένη κατάρτιση σε δεξιότητες, οι οποίες σχετίζονται με τους παραπάνω κλάδους, μιας και το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας από άποψη ανώτατης εκπαίδευσης βρίσκεται σε πολύ υψηλό επίπεδο, με συνέπεια μάλιστα η χώρα να αδυνατεί να απορροφήσει την υπερπροσφορά επιστημονικού δυναμικού στην αγορά εργασίας. Κλείνοντας την παράγραφο, αξίζει να γίνει αναφορά και στην ελευθερία στο εμπόριο, η οποία επίσης αναδείχτηκε από τα αποτελέσματα της έρευνας ως ένας ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για τον κλάδο των μεταφορών και των logistics. Σύμφωνα με τα στοιχεία της World Bank και το σχετικό δείκτη (average openness to trade) και σ' αυτόν τον τομέα φαίνεται ότι στην Ελλάδα υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης, γιατί υστερεί σε σχέση με πολλές χώρες της Ε.Ε.

8.4 Περιορισμοί και θέματα για περαιτέρω διερεύνηση

Ένα από τα ζητούμενα αυτής της έρευνας – όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα 2.5.1 – ήταν να δείξει ότι σε χώρες όπως η Ελλάδα, με όχι ιδιαίτερα καλή λειτουργία των θεσμών και με προβλήματα τα οποία απορρέουν από την απουσία μακροοικονομικής σταθερότητας – λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης η οποία επηρέασε τη χώρα και τα αποτελέσματά της συνεχίζουν να υφίστανται μέχρι σήμερα – η καλή φυσική γεωγραφία τους μπορεί να αποτελέσει κρίσιμο παράγοντα για την προσέλκυση ΞΑΕ σε συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες μάλιστα επηρεάζονται από αυτή. Σε ένα σημαντικό βαθμό πέτυχε να αναδείξει το στόχο της αυτό, ιδιαίτερα στον κλάδο του τουρισμού. Εντούτοις, υπάρχουν ορισμένοι λόγοι εξαιτίας των οποίων τα αποτελέσματά της δεν είναι ξεκάθαρα και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης. Αναλυτικότερα:

1) Λόγω της απουσίας δεδομένων για την περιοχή εγκατάστασης και τον αριθμό των ΞΑΕ στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, αναζητήθηκε αυτός με έμμεσο τρόπο. Ειδικότερα μέσω βάσης οικονομικών δεδομένων όλων των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και στη συνέχεια μέσω των ιστοσελίδων των επιχειρήσεων, για τις οποίες υπήρχαν σοβαρές ενδείξεις και μέσω αλληπάλληλων

τηλεφωνικών κλήσεων, έγινε η οριστικοποίηση του αριθμού των ΞΑΕ στους κλάδους που αφορούσαν την έρευνα. Η απουσία δεδομένων σχετικά με τον αριθμό ΞΑΕ αλλά και δεδομένων για τις προς εξέταση μεταβλητές, οδήγησε στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων μέσω πρωτογενούς έρευνας (ερωτηματολογίου) τα οποία βασίστηκαν σε σχετικά περιορισμένο αριθμό ΞΑΕ, ιδιαίτερα στην περίπτωση του τουρισμού, λόγω του γεγονότος ότι αρκετοί υπεύθυνοι των επιχειρήσεων δεν επιθυμούσαν ή δεν είχαν το χρόνο να πάρουν μέρος στην έρευνα. Κι αυτό παρόλο που το δείγμα αποτέλεσε το σύνολο του πληθυσμού των ΞΑΕ τόσο στην περίπτωση του τουρισμού, όσο και στην περίπτωση των μεταφορών και των logistics.

2) Για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την επίδραση γεωγραφικών παραγόντων σε κλάδους ευαίσθητους στη φυσική γεωγραφία της περιοχής ή συνολικά της χώρας επιλέχθηκε ένας κλάδος ο οποίος εξαρτάται άμεσα από αυτή και είναι ο τουριστικός κλάδος και ένας κλάδος ο οποίος εξαρτάται σε μικρότερο βαθμό από τη φυσική γεωγραφία, ο οποίος είναι ο κλάδος των μεταφορών. Για την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων μπορούν σε μελλοντική έρευνα να χρησιμοποιηθούν και άλλοι οικονομικοί κλάδοι οι οποίοι εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη φυσική γεωγραφία, όπως είναι ο κλάδος της ενέργειας, ο οποίος για της ανάγκες της παρούσας έρευνας δεν εξετάστηκε ξεχωριστά, παρά ομαδοποιήθηκε με τους υπόλοιπους κλάδους του δευτερογενή και τριτογενή τομέα στη σύγκρισή του με τους κλάδους του τουρισμού και των μεταφορών.

3) Ένας ακόμη περιορισμός σχετίζεται με το γεγονός ότι η έρευνα έλαβε χώρα στην Ελλάδα και εξετάστηκαν μόνο τα δεδομένα της χώρας αυτής. Για την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων μπορεί μελλοντικά να γίνει αποστολή ανάλογου ερωτηματολογίου και σε άλλες χώρες με παρόμοια με αυτά της Ελλάδας γεωγραφικά χαρακτηριστικά, όπως σε άλλες χώρες της Μεσογείου, από τις απαντήσεις του οποίου θα μπορούσαν να προκύψουν ενδιαφέρουσες συγκρίσεις για την επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων στην προσέλκυση των εγχώριων και ξένων άμεσων επενδύσεων στις χώρες αυτές.

4) Η ανάλυση στον κλάδο των μεταφορών υπέδειξε ως την ‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφία ως κύρια υπεύθυνη για την εγκατάσταση των εγχώριων και σε μεγαλύτερο βαθμό των ΞΑΕ στην Ελλάδα. Επειδή όμως υπάρχει αλληλεπίδραση της ‘πρώτης’ και

‘δεύτερης φύσης’ γεωγραφίας (González-Val και Pueyo, 2010) θα μπορούσε να ελεγχθεί μέσω ενός διαφορετικού, εστιασμένου στην αλληλεπίδραση αυτή ερωτηματολογίου, το οποίο θα μπορούσε να διανεμηθεί σε επιχειρήσεις όχι μόνο στον κλάδο των μεταφορών, αλλά και σε επιχειρήσεις άλλων κλάδων, με στόχο να επιβεβαιωθεί ή να απορριφθεί αυτή την αιτιότητα, δηλαδή ότι οι επιδράσεις ‘δεύτερης φύσης’ οφείλονται σε ένα μεγάλο μέρος τους στην ‘πρώτης φύσης’ γεωγραφία. Η αιτιότητα αυτή θα μπορούσε να ελεγχθεί ακόμη μέσω προσωπικών συνεντεύξεων με στελέχη πολυεθνικών επιχειρήσεων.

5) Τέλος, προτείνεται η δημιουργία ενός σύνθετου δείκτη μέτρησης του συνόλου των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ για χρήση τόσο σε υποδείγματα μέτρησης της συμβολής αυτών στην οικονομική μεγέθυνση μιας χώρας, όσο και σε υποδείγματα μέτρησης της επίδρασης στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των ΞΑΕ, προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα συγκρίσεων μεταξύ περιφερειών ή χωρών και η ασφαλής εξαγωγή συμπερασμάτων. Κι αυτό γιατί στις μέχρι σήμερα αναλύσεις από τους παράγοντες ‘πρώτης φύσης’ μετρούνται μόνο οι φυσικοί πόροι και μάλιστα συνήθως μέσω του μεριδίου των καυσίμων ή των ορυκτών επί των συνολικών εξαγωγών μιας χώρας (Asiedu και Lien, 2011). Ένας σύνθετος δείκτης για τη μέτρηση της επίδρασης των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ σε υποεθνικό μέγεθος θα μπορούσε για παράδειγμα να περιλαμβάνει την απόσταση ενός τόπου από τη θάλασσα μετρούμενη σε χιλιόμετρα, τις ημέρες ηλιοφάνειας ενός τόπου ανά έτος μετρώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο τις κλιματολογικές συνθήκες του, τη μέτρηση της τραχύτητας του εδάφους με την τυπική απόκλιση της ανύψωσης του εδάφους που χρησιμοποίησε ο Ramcharan (2009) και τους φυσικούς πόρους μέσω του ποσοστού καλλιεργήσιμης γης επί της συνολικής έκτασης ενός τόπου ή μιας περιφέρειας. Κατ’ αναλογία ένας σύνθετος δείκτης μέτρησης των παραγόντων ‘πρώτης φύσης’ σε μια χώρα, θα μπορούσε να αποτελείται εκτός από το μερίδιο των καυσίμων επί των συνολικών εξαγωγών μιας χώρας και από το ποσοστό καλλιεργήσιμης γης στη συνολική έκταση της χώρας’ την ετήσια μέση θερμοκρασία της χώρας – η οποία θα μπορούσε να προέλθει από το μέσο όρο των ετήσιων μέσων θερμοκρασιών ανά περιφέρεια’ το συνολικό μήκος της ακτογραμμής της σε χιλιόμετρα και το μέσο υψόμετρο της χώρας. Ο δείκτης αυτός μπορεί να έχει ακόμη διαφορετικό συντελεστή βαρύτητας σε κάποιον ή κάποιους από τους παράγοντες από τους οποίους συντίθεται, αναλόγως με την οικονομική δραστηριότητα. Για παράδειγμα στον κλάδο του τουρισμού ο συντελεστής

μεγαλύτερης βαρύτητας μπορεί να δίνεται στον παράγοντα κλιματολογικές συνθήκες,
ενώ στον κλάδο των μεταφορών σε αυτόν της τραχύτητας του εδάφους.

Βιβλιογραφία

Ξένες αναφορές

- Abeyratne, R.I.R. (1999). Management of the environmental impact of tourism and air transport on small island developing states. *Journal of Air Transport Management*, 5(1), 31-37.
- Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2006). De facto political power and institutional persistence. *American Economic Review*, 96(2), 325-330.
- Acharaya, J. (2009). FDI, growth and the environment: evidence from India on CO₂ emissions during the last two decades. *Journal of Economic Development*, 34(1), 43-58.
- Agarwal, S. (1994). Socio-cultural distance and the choice of joint ventures: A contingency perspective. *Journal of International Marketing*, 63-80.
- Ake, C. (1975). A definition of Political Stability. *Comparative Politics*, 7(2), 271-283.
- Akin, M.S. (2009), 'How Is the Market Size Relevant as a Determinant of FDI in Developing Countries? A Research on Population and the Cohort Size' in the 1st International Symposium on Sustainable Development, Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 9-10 June 2009.
- Albanese, J.S. (2000). The causes of Organized Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(4), 409-423.
- Aleksynska, M., & Havrylchuk, O. (2013). FDI from the south: The role of institutional distance and natural resources. *European Journal of Political Economy*, 29, 38-53.
- Ali, F., Fiess, N. and MacDonald, R. (2010). Do Institutions Matter for Foreign Direct Investment? *Open Economies Review*, 21(2), 201-219.
- Almfraji, M.A. and Almsafi, M.K. (2014). Foreign Direct Investment and Economic Growth Literature Review from 1994 to 2012. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 129, 206-213.
- Altinay, L., Brookes, M. and Aktas, G. (2013). Selecting franchise partners: Tourism franchisee approaches, processes and criteria. *Tourism Management*, 37, 176-185.

- Altomonte, C. and Rungi, A. (2013), *Business groups as hierarchies of firms. Determinants of vertical integration and performance*, European Central Bank, Working Paper Series, No1554.
- Anastassopoulos, G., Filippaios, F., Phillips, P. (2009). An eclectic investigation of tourism multinationals: Evidence from Greece. *International Journal of Hospitality Management*, 28, pp. 185-194.
- Andersson, S. (2000), The internationalization of the firm from an entrepreneurial perspective. *International studies of management & organization*, 30(1), 63-92.
- Ang, J.B. (2008). Determinants of foreign direct investment in Malaysia. *Journal of Policy Modeling*, 30, 185–189.
- Artige, L. and Nicolini, R. (2006), *Evidence on the Determinants of Foreign Direct Investment. The Case of Three European Regions*, CREPP Working Paper 2006/07.
- Asiedu, E. (2002). On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different? *World Development*, 30(1), 107-119.
- Asiedu, E. (2005). The Role of Natural Resources, Market Size, Government Policy, Institutions and Political Instability. *World Institute for development Economics Research Working Paper*, (2005/24).
- Asiedu, E. (2006). Foreign Direct Investment in Africa: The Role of Natural Resources, Market Size, Government Policy, Institutions and Political Instability. *The World Economy*, 29(1), 63-77.
- Asiedu, E. and Lien, D. (2011). Democracy, foreign direct investment and natural resources. *Journal of international economics*, 84(1), 99-111.
- Asiedu, E. (2013). *Foreign direct investment, natural resources and institutions*, International Growth Centre, Working Paper.
- Assaf, A. G., Josiassen, A. and Agbola, F. W. (2015). Attracting international hotels: Locational factors that matter most. *Tourism Management*, 47, 329-340.
- Bajpai, N. and Dasgupta, N. (2004), *What Constitutes Foreign Direct Investment? Comparison of India and China*, Center on Globalization and Sustainable Development Working Paper,1, The Earth Institute at Columbia University.
- Baltas, N., Tsionas, M. G., and Baltas, K. (2018). Foreign direct investment in OECD countries: a special focus in the case of Greece. *Applied Economics*, 50(52), 5579-5591.

- Bampzelis, D., Pytharoulis, I., Tegoulis, I., Zanis, P. and Karacostas, T. (2014), Rainfall characteristics and drought conditions interconnected to the potentiality and applicability of the “DAPHNE” rain enhancement project in Thessaly, In *Proceedings of the 10th International Congress of the Hellenic Geographical Society*, 22–24 October, Thessaloniki, Greece (pp. 94-100).
- Baruch, Y. and Holtom, B.C. (2008). Survey response rate levels and trends in organizational research. *Human Relations*, 61(8), 1139-1160.
- Bellak, C., Leibrecht, M. and Riedl, A. (2008). Labour costs and FDI flows into Central and Eastern European Countries: A survey of the literature and empirical evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, 19(1), 17-37.
- Betz, F. (2016). *Why ‘Austerity’ failed in Greece: testing the validity of macro-economic models*, In *Stability in International Finance* (pp. 79-94). Springer, Cham.
- Bibi, S. (2014). Impact of Trade Openness, FDI, Exchange Rate and Inflation on Economic Growth: A Case Study of Pakistan. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 4(2), 236-257.
- Birsan, M. and Buiga, A. (2008), *FDI in Romania: Evolution and main types of large firms in the manufacturing sector*, in VII OECD Global Forum on International Investment, Paris, France, 27-28 March 2008.
- Bitzenis, A., Tsitouras, A. and Vlachos, V.A. (2007). Motives for FDI in a small EMU member state: the case of Greece. *Journal of Economics and Business*, X(2), pp. 11-42.
- Bitzenis, A., Tsitouras, A. and Vlachos, V.A. (2009). Decisive FDI obstacles as an explanatory reason for limited FDI inflows in an EMU member state: The case of Greece. *The Journal of Socio-Economics*, 38, 691-704.
- Black, S., & Brainard, E. (2002), *Importing equality? The impact of globalization on gender discrimination*, NBER working paper No. 9110.
- Blanc- Brude, F., Cookson, G., Piesse, J., Strange, R. (2014). The FDI location decision: Distance and the effects of spatial dependence. *International Business Review*, 23, 797-810.
- Blomström, M. (1983), *Foreign investment and spillovers*, London: Routledge.

- Blomstrom, M. (1991), *Host countries benefits of Foreign Investment*, National Bureau of Economic Research, NBER WORKING PAPERS SERIES, Working Paper 3615.
- Blomström, M. and Kokko, A. (2002). Multinational Corporations and Spillovers. *Journal of Economic Surveys*, 12(3), 1-31, Wiley Online Library.
- Blomström, M. And Kokko, A. (2002), *FDI and Human Capital: A Research Agenda*, OECD Development Centre, Working Paper No. 195.
- Blonigen, B.A., Davies, R.B., Waddell, G.R., Naughton, H.T. (2007). FDI in space: Spatial autoregressive relationships in foreign direct investment. *European Economic Review*, 51(5), 1303-1325.
- Bloom, D.E., Canning, D. & Sevilla, J. (2003). Geography and poverty traps. *Journal of Economic Growth*, 8, 355-378.
- Boateng, A., Hua, X., Nisar, S. and Wu, J. (2015). Examining the determinants of inward FDI: Evidence from Norway. *Economic Modelling*, 47, 118-127.
- Boyer, K.K., Olson, J.R. and Jackson, E.C. (2001), *Electronic Surveys: Advantages and disadvantages over traditional print surveys*, Research issues, Michigan State University.
- Browne, K. (2005). Snowball sampling: Using social networks to research non-heterosexual Women. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 47-60.
- Broz, T., Buturac, G., and Tkalec, M. (2015). To what extent does Croatia really cooperate with SEE countries in the fields of foreign trade, direct investment and tourism?. *Economic Research -Ekonomska Istraživanja*, 28(1), 879-906.
- Braunerhjelm, P. and Svensson, R. (1996). Host country characteristics and Agglomeration in foreign direct investment. *Applied Economics*, 28(7), 833-840.
- Brezina, I., Pekár, J., Čičková, Z. and Reiff, M. (2016). Herfindahl-Hirschman index level of concentration values modification and analysis of their change. *Central European Journal of Operations Research*, 24(1), 49-72.
- Bronzini, R. (2007). FDI Inflows, Agglomeration and Host Country Firms' Size: Evidence from Italy. *Regional Studies*, 41, 963-978.
- Brouthers, K. D. (2013). Institutional, cultural and transaction cost influences on entry mode choice and performance. *Journal of International Business Studies*, 44(1), 1-13.

- Brunnschweiler, C. and Bulte, E.H. (2008a). The resource curse revisited and revised: a tale of paradoxes and red herrings. *Journal of Environmental Economics and Management*, 55 (3), 248-264.
- Brunnschweiler, C. and Bulte, E.H. (2008b). Linking natural resources to slow growth and more conflict. *Science*, 320(5876), 616-617.
- Bryman, A. (2012), *Social Research Methods*, Fourth Edition, United Kingdom: Oxford University Press.
- Buckley, P. (1983). New theories of international business: some unresolved issues, in M. Casson (Ed.), *The growth of international business*, London: George Allen & Unwin.
- Buckley, P. (1988). The limits of explanation: testing the internationalisation theory of the multinational enterprise. *Journal of International Business Studies*, (2, Summer), 181-193.
- Buckley, P.J. and Papadopoulos, S. (1988). Foreign Direct Investment in the Tourism Sector of the Greek Economy. *The Service Industries Journal*, 8(3), pp. 370-388.
- Buckley, P. and Casson, M. (2000), International Joint Ventures, in Casson, M. (ed.), *Economics of International Business: A new Research Agenda*, 161-188, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Burton, E. H., Kahler, M. and Montgomery, A. H. (2009), *New theories of international business: Some unresolved issues*, in M. Casson (Ed.), *The growth of international business*. London: George Allen & Unwin.
- Busse, M. (2004). Transnational corporations and repression of political rights and civil liberties: an empirical analysis. *Kyklos*, 57, 45–66.
- Busse, M. and Hefeker, C. (2007). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment. *European Journal of Political Economy*, 23(2), 397-415.
- Button, K. (2008), *The Impacts of Globalisation on International Air Transport Activity* in Global Forum on Transport and Environment in a Globalising World, Guadalajara, Mexico: 10-12 November 2008, OECD, International Transport Forum.
- Calderón, C., Loayza, N. and Servén, L. (2004). *Greenfield foreign direct investment and mergers and acquisitions: Feedback and macroeconomic effects*. The World Bank.

- Caruana-Galizia, P., Hashino, T., and Schulze, M.-S. (2018), *Underlying Sources of Growth: First and Second Nature Geography*, chapter 14, in S. Broadberry and K. Fukao (eds.), *Cambridge Economic History of the Modern World, Volume 1: 1700 to 1870, Part B: Factors governing differential outcomes in the global economy*.
- Casson, M. (1987), *The firm and the market: Studies on multinational enterprise and the scope of the firm*. MIT Press.
- Casson, M. (2015). Coase and international business: The origin and development of internalisation theory. *Managerial and Decision Economics*, 36(1), 55-66.
- Castellani, D., Meliciani, V. and Mirra, L. (2016). The determinants of inward foreign direct investment in business services across European regions. *Regional Studies*, 50(4), 671-691.
- Central Intelligence Agency (2018), *The World Factbook*, διαθέσιμο στο: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook, (τελευταία πρόσβαση 27/11/2018)
- Chakrabarti, A. (2001). The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions. *Kyklos*, 54(1), pp.89-114.
- Chen, Z., Ge, Y., Huiwen, L. and Wan, C. (2013). Globalization and gender wage inequality in China. *World Development*, 44, 256-266.
- Cheng, L.K. and Kwan, Y.K. (2000). What are the determinants of the location of foreign direct investment? The Chinese experience. *Journal of International Economics*, 51, 379-400.
- Childers, T.L. and Ferrell, O.C. (1979). Response rates and perceived questionnaire length in mail surveys. *Journal of Marketing Research*, 16(3), 429-431.
- Chin A. and Junjie, H. (2008), *The location decisions of foreign logistics firms in China: Does transport network capacity matter?* in Peter Wilson (Eds.), *Economic Policies and Social Welfare in the 21st Century- Challenges and Responses for China and Thailand*, Singapore: World Scientific Press.

- Choromides, C. (2015). An analysis of the economic determinants and the quality of the institutional framework as factors to attract foreign direct investment in South-Eastern Europe: The case of Greece. *Journal of Urban and Regional Analysis*, VII (1), 35-58.
- Christen, E. (2017). Time zones matter: The impact of distance and time zones on services trade. *The World Economy*, 40 (3), 612–631.
- Christie, E. (2003), *Foreign Direct Investment in Southeast Europe*, wiiw Working Papers, No 24.
- Cieślik, A. (2005). Regional characteristics and the location of foreign firms within Poland. *Applied Economics*, 37(8), 863-874.
- Claessens, S. and Kose, M.A. (2013), *Financial Crises: Explanations, Types and Implications*, IMF Working Paper, WP/13/28, International Monetary Fund.
- Clawson, M. (1966). The influence of weather on outdoor recreation. *Human dimensions of weather modification. Department of Geography, University of Chicago, Research Paper*, (105), 183-193.
- Cleeve, E., Debrah, Y. and Yiheyis, Z. (2015). Human Capital and FDI Inflow: An Assessment of the African Case. *World Development*, 74, 1-14.
- Cohn, T. H. (2009), *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Gutenberg.
- Contessi, S. and De Pase, P. (2012), (Non-)Resiliency of Foreign Direct Investment in the United States during the 2007-2009 Financial crisis. *Pacific Economic Review*, 17(3), 368-390.
- Contractor, F. and Kundu, S. (2000). Globalization of hotel services: An examination of ownership and alliance patterns in a maturing service sector, in Y. Aharoni and L. Nachum (Eds.), *Globalization of services*, 296–319, London: Routledge.
- Contractor, F. J., Kundu, S. K., and Hsu, C. C. (2003). A three-stage theory of international expansion: The link between multinationality and performance in the service sector. *Journal of international business studies*, 34(1), 5-18.
- Coughlin, C. and Segev, E.(2000). Foreign direct investment in China: A spatial economic study. *World Economy*, 23 (1), 1-23.
- Crescenzi, R., Datu, K. and Iammarino, S. (2017). European cities and foreign investment networks. *Scienze Regionali*, 16(2), 229-260.

- Crespo, N., Fontoura, M.P. and Proença, I. (2009). FDI spillovers at regional level: Evidence from Portugal. *Papers in Regional Science*, 88(3), 591-607.
- Culiuc, A. (2014), *Determinants of International Tourism*, IMF Working Paper 14/82, International Monetary Fund.
- Dalakis, D., Siousiouras, P., Maniatis, A. (2014). *Dealing with the need of Greek ports expansion: a public-private partnership opportunity?*, World Maritime University.
- Daniele, V. and Marani, U. (2011). Organized crime, the quality of local institutions and FDI in Italy: A panel data analysis. *European Journal of Political Economy*, 27, 132-142.
- Deichmann, J., Karidis, S. and Sayek, S. (2003). Foreign direct investment in Turkey: regional determinants. *Applied Economics*, 35, 1767-1778.
- Dekle, R. (2002). Industrial concentration and regional growth: evidence from prefectures. *Review of Economic and Statistics*, 84, 310-315.
- Delios, A., and Henisz, W. I. (2000). Japanese firms' investment strategies in emerging economies. *Academy of Management journal*, 43(3), 305-323.
- Deutscher Wetterdienst (2018), *Wetter und Klima aus einer Hand*, διαθέσιμο στο: https://www.dwd.de/EN/climate_environment/climate_monitoring/europe/europe_node.html, (τελευταία πρόσβαση 27/11/2018).
- Deutskens, E., De Ruyter, K., Wetzels, M. and Oosterveld, P. (2004). Response rate and response quality of internet-based surveys: An experimental study. *Marketing Letters*, 15(1), 21-36.
- Dhakal, B. (2016). Analyzing Nepal's Foreign Exchange Earnings from Tourism using Co-integration and Causality Analysis. *American Journal of Mathematics and Statistics*, 6(6), 227-232.
- Dillman, D. A. (2000), *Mail and Internet Surveys, The Tailored Design Method*, New York: Wiley.
- Dommeyer, C. J and Moriarty, E. (2000). Comparing two forms of an e-mail survey: Embedded vs. attached. *International Journal of Market Research*, 42(1), 39-50.
- Dorożyńska, A. and Dorożyński, T. (2014). The role of human capital in attracting FDI: The case of the Lodz region. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, XCII, 221-241.
- Dowrick, S. and Golley, J. (2004). Trade Openness and Growth: Who Benefits?. *Oxford Review of Economic Policy*, 20(1), 38-56.

- Daude, C. and Stein, E. (2007). The quality of institutions and foreign direct investment. *Economics & Politics*, 19(3), 317-344.
- Doms, M.E. and Jensen, J.B. (1998), *Comparing wages, skills, and productivity between domestically and foreign-owned manufacturing establishments in the United States*, in Baldwin, R.E., Lipsey, R.E. and Richardson, J.D. (eds), *Geography and ownership as bases for economic accounting*, 59, *Studies in income and wealth*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dornean, A., Işan, V., Oanea, D.C. (2012). The Impact of the Recent Global Crisis on Foreign Direct Investment. Evidence from Central and Eastern European Countries. *Procedia Economics and Finance*, 3, 1012-1017.
- Doych, N. and Narayan, S. (2016, February). Does FDI influence renewable energy consumption? An analysis of sectoral FDI impact on renewable and non-renewable industrial energy consumption. *Energy Economics*, 54, 291-301.
- Doych, N., Thelen, N. & Mendoza, R.U. (2014). The impact of FDI on child labor: Insights from an empirical analysis of sectoral FDI data and case studies. *Children and Youth Services Review*, 47, 157–167.
- Doych, N. and Uctum, M. (2016). Globalization and the environmental impact of sectoral FDI, *Economic Systems*, 40(4), 582-594.
- Dunning, J. H. (1980). Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9-31.
- Dunning, J. H. (1981). Explaining the international direct investment position of countries: Towards a dynamic or developmental approach. *Weltwirtschaftliches Archiv (Review of World Economics)*, 117(1), 30–64.
- Dunning, J. and Cantwell, J. (1987), *IRM Directory of Statistics of International Investment*, 1st edition, England: Macmillan Publishers Ltd.
- Dunning, J. H. (1993), *Multinational enterprises and the global economy*, Wokingham: Addison-Wesley.
- Dunning, J. H., and Kundu, S. K. (1995). The internationalization of the hotel industry: some new findings from a field study. *MIR: Management International Review*, 101-133.
- Dunning, J. H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International business review*, 9(2), 163-190.

- Dunning, J. H., and Lundan, S. M. (2008). Institutions and the OLI paradigm of the multinational enterprise. *Asia Pacific Journal of Management*, 25(4), 573-593.
- Dwyer, L. and Forsyth, P. (1994). Foreign Tourism Investment. Motivation and Impact. *Annals of Tourism Research*, 21(3), 512-537.
- Economou, F., Hassapis, C., Philippas, N. and Tsionas, M. (2017). Foreign direct investment determinants in OECD and developing countries. *Review of Development Economics*, 21(3), 527-542.
- Egger, P., and Raff, H. (2015). Tax rate and tax base competition for foreign direct investment. *International Tax and Public Finance*, 22(5), 777-810.
- Elia, S., Maggi, E. and Mariotti, I. (2011). Does the transport sector gain from manufacturing internationalization? An empirical investigation on the Italian regions. *European Transport – Trasporti Europei*, 49, 53-74.
- Ellison, G. and Glaeser, E. L. (1999). The geographic concentration of industry: does natural advantage explain agglomeration?. *American Economic Review*, 89(2), 311-316.
- Endo, K. (2006). Foreign direct investment in tourism-flows and volumes. *Tourism Management*, 27, 600-614.
- Enders, W. and Sandler, T. (1996). Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece. *Kyklos*, 49 (3), 331–352.
- Ezenagu, N. and Iwuagwu, C. (2016). The role of cultural resources in Tourism development in Awka. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 5(2), 1-12.
- ESPON 2020 (2018), *Main Report - Extra-European FDI towards Europe*.
- ESPON 2020 (2018), *Scientific report of intra-European FDI*.
- Eurostat (2018, April). Statistics explained - Number of Seaborne Passenger Embarked and Disembarked in All Ports, 2006-2016.
- Eurostat (2019). Employment and unemployment (Labour force survey) database, διαθέσιμη στο: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database> (τελευταία πρόσβαση 23/03/2019).
- Fan, W. and Yan, Z. (2010). Factors affecting response rates of the web survey: A systematic review. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 132-139.

- Farrell, R.S. (2008), *Japanese Investment in the World Economy: A Study of Strategic Themes in the Internationalisation of Japanese Industry*, New Horizons in International Business, UK and USA: Edward Elgar.
- Fauzel, S., Seetanah, B. and Sannassee, R. V. (2017). Analysing the impact of tourism foreign direct investment on economic growth: Evidence from a small island developing state. *Tourism Economics*, 23(5), 1042-1055.
- Fayed, H. and Westlake, J. (2002). Globalization of air transport: the challenges of the GATS. *Tourism Economics*, 8(4), 431-455.
- Fazekas, K. (2005). Effects of FDI inflows on regional labour market differences in Hungary. *Economie Internationale*, 102, 83-105.
- Frenkel, M., Funke, K. and Stadtmann, G. (2004). A panel analysis of bilateral FDI flows to emerging economies. *Economic Systems*, 28(3), 281-300.
- Frenken, K., Oort, F.V., Verburg, T. (2007). Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Regional Studies*, 41(5), 685-697.
- Fu, X. (2008). Foreign Direct Investment, Absorptive Capacity and Regional Innovation Capabilities: Evidence from China. *Oxford Development Studies*, 36(1), 89-110.
- Fung, K. C., Garcia-Herrero, A., Iizaka, H. and Siu, A. (2005). Hard or Soft? Institutional Reforms and Infrastructure Spending as Determinants of Foreign Direct Investment in China. *The Japanese Economic Review*, 56(4), 408-416.
- Galesic, M. and Bosnjak, M. (2009). Effects of questionnaire length on participation and indicators of response quality in a web survey. *Public Opinion Quarterly*, 73(2), 349-360.
- Gallup, J.L., Sachs, J.D. and Mellinger, A.D. (1999). Geography and economic development. *International Regional Science Review*, 22(2), 179-232.
- Gbr consulting (2018, December), *Size and performance of the 5-star hotel chains in Greece*.
- Gelb, A.H. (1998), *Windfall Gains: Blessing or Curse?*, New York: Oxford University Press.
- Georgopoulos, A. and Preusse, H.G. (2006). European integration and the dynamic process of investments and divestments of foreign TNCs in Greece. *European Business Review*, 18(1), pp. 50-59.

- Georgopoulos, A. and Preusse, H.G. (2009). Cross-border acquisitions vs. Greenfield investment: A comparative performance analysis in Greece. *International Business Review*, 18, pp. 592-605.
- Girard, L. F., and Nijkamp, P. (Eds.). (2009), *Cultural tourism and sustainable local development*, Ashgate Publishing, Ltd.
- Girma, S., Greenaway, D. and Wakelin, K. (2001). Who benefits from foreign direct investment in the U.K.?. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(2), 119-133.
- Girma, S. (2005). Absorptive capacity and productivity spillovers from FDI: a threshold regression analysis. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 67(3), 281-306.
- Globerman, S. and Shapiro, D. (2002). Global foreign direct investment flows: The role of governance infrastructure. *World development*, 30(11), 1899-1919.
- González-Val, R. and Pueyo, F. (2010). First nature vs. second nature causes: industry location and growth in the presence of an open-access renewable resource. *IEB Working Paper 2010/39*.
- Griffith, R. and Simpson, H. (2004). Characteristics of foreign-owned firms in British manufacturing. In *Seeking a Premier Economy: The Economic Effects of British Economic Reforms, 1980-2000* (pp. 147-180). University of Chicago Press.
- Guimaraes, P., Figueiredo, O. and Woodward, D. (2000). Agglomeration and the Location of Foreign Direct Investment in Portugal. *Journal of Urban Economics*, 47, 115-135.
- Gylfason, T., Herbertsson, T.T. and Zoega, G. (1999). A mixed blessing: Natural resources and economic growth. *Macroeconomic Dynamics*, 3, 204–225.
- Haddad, M. and Harrison, A. (1993). Are there positive spillovers from direct foreign investment ? . *Journal of Development Economics*, 42 (1), 51–74.
- Hall, S. and Petroulas, P. (2008). *Spatial interdependencies of FDI locations: A lessening of the tyranny of distance?*. Bank of Greece, Working Paper, 67.
- Häkkinen, L., Norrman, A., Hilmola, O.P. and Ojala, L. (2004). Logistics Integration, in Horizontal Mergers and Acquisitions. *The International Journal of Logistics Management*, 15(1), 27 – 42.
- Halvorsen, T. (2012). Size, Location and Agglomeration of Inward Foreign Direct Investment (FDI) in the United States. *Regional Studies*, 46(5), 669-682.

- Han Dieperink, J.P. and Nijkamp, P. (1990). Measuring Agglomeration Economies-
The Agglomeration Index: A Regional Classification Based on Agglomeration
Economies. *Geography Research Forum*, 10, 20-28.
- Harrison, A. E. (1996). Openness and Growth: A Time Series, Cross Country Analysis
for Developing Countries. *Journal of Development Economics* 48: 419-447.
- He, J.(2006). Pollution haven hypothesis and environmental impacts of foreign direct
investment: The case of industrial emission of sulfur dioxide (SO₂) in Chinese
provinces. *Ecological Economics*, 60, (1), 228–245.
- Heberlein, T.A. and Baumgartner, R. (1978). Factors Affecting Response Rates to
Mailed Questionnaires: A Quantitative Analysis of the Published Literature.
American Sociological Review, 43(4), 447-462.
- Hellenic Statistical Authority (2014), *2011 Population and Housing Census:
Demographic and social characteristics of the Resident Population of Greece
according to the 2011 Population - Housing Census revision of 20/3/2014*.
- Herman, M. Chisholm, D. and Leavell, H. (2004). FDI and the effects on Society.
Academy for Studies in International Business, 4(1), 15-18.
- Hill,C.(2000), *International Business – Competing in the Global Marketplace*,
University of Washington: Irwin McGraw-Hill.
- Hill, H.(1990). Indonesia’s industrial transformation, part II. *Bulletin of Indonesian
Economic Studies*,26, 75-109.
- Hong, J. (2007). Transport and the location of foreign logistics firms: The Chinese
experience. *Transportation Research Part A*, 41, 597-609.
- Hsu, M., Lee, J., Leon-Gonzalez, R. and Zhao, A. Y. (2018). Tax incentives and foreign
direct investment in China. *Applied Economics Letters*, 1-4.
- Hymer, S. (1970). Papers and proceedings of the eighty-second annual meeting of the
American Economic Association. *The American Economic Review*, 60(2), 441-
448.
- Iatrou, K. and Alamdari, F. (2005). The empirical analysis of the impact of alliances
on airline operations. *Journal of Air Transport Management*, 11(3), 127-134.
- Iglesias, C. and Torgerson, D. (2000). Does length of questionnaire matter? A
randomised trial of response rates to a mailed questionnaire. *Journal of Health
Services Research & Policy*, 5(4), 219-221.

- Ismagilova, G., Safiullin, L., and Gafurov, I. (2015). Using historical heritage as a factor in tourism development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 188, 157-162.
- Ismail, N. W. and Mahyideen, J. M. (2015), *The Impact of infrastructure on trade and economic growth in selected economies in Asia*, ADBI Working Paper 553.
- Ivanovic, Z., Baresa, S. and Bogdan, S., (2011). Influence of Foreign Direct Investment on Tourism in Croatia. *UTMS Journal of Economics* ,2(1), 21–28.
- Jacobs, J. (1969), *The Economy of Cities*, New York: Random House.
- Jamieson, S. (2004). Likert scales: How to (ab)use them. *Medical Education*, 38, 1212-1218.
- Jaroszewski, D., Chapman, L., Petts, J. (2010). Assessing the potential impact of climate change on transportation: the need for an interdisciplinary approach. *Journal of Transport Geography*, 18(2), 331-335.
- Jensen, N.M. (2003). Democratic governance and multinational corporations: political regimes and inflows of foreign direct investment. *International Organization*, 57(3), 587–616.
- Jensen, N., Biglaiser, G., Li, Q., Malesky, E., Pinto, P.M., Pinto, S.M., Staats, J.L. (2012), *Politics and Foreign Direct Investment*, University of Michigan Press.
- Johanson, J., & Vahlne, J. E. (1977). The internationalization process of the firm – a model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of international business studies*, 8(1), 23-32.
- Johnson, C. and Vanetti, M. (2005). Locational strategies of international hotel chains. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1077-1099.
- Jordaan, J.C. (2004), *Foreign Direct Investment and Neighbouring Influences*, PhD Thesis, University of Pretoria.
- Jordaan, J. A. and Monastiriotis, V. (2016), *The domestic productivity effects of FDI in Greece: loca(lisa)tion matters!* , Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, GreeSE Paper No.105, London School of Economics and Political Science.
- Kahouli, B. and Maktouf, S. (2015). The determinants of FDI and the impact of the economic crisis on the implementation of RTAs: A static and dynamic gravity model. *International Business Review*, 24, 518-529.

- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 20, 141–151.
- Kalfadellis, P. and Gray, J. (2002), *Are Proxies Valid Measures of Internalisation?* competitive paper to be presented at the 28th EIBA Conference, Athens, Greece: 8-10 December 2002.
- Kandiero, T. and Chitiga, M. (2006). Trade openness and foreign direct investment in Africa. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 9 (3), 355-370.
- Kaufmann, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2006). Measuring Corruption: Myths and Realities. *Development Outreach*, Vol. September 2006, 124–137.
- Kaur, M., Khatua, A. and Yadav, S.S. (2016). Infrastructure Development and FDI Inflow to Developing Economies: Evidence from India. *Thunderbird International Business Review*, 58(6), 555-563.
- Ketterer, T. D. and Rodríguez-Pose, A. (2018). Institutions vs. ‘first-nature’ geography: What drives economic growth in Europe's regions?. *Papers in Regional Science*, 97(S1), S25-S62.
- Khadaroo, A. J. and Seetanah, B. (2007, November). Transport infrastructure and FDI: lessons from Sub Saharan African economies. In *African Economic Conference (AEC)* (pp. 15-17).
- Khadaroo, J. and Seetanah, B. (2009). The role of transport infrastructure in FDI: Evidence from Africa using gmm estimates. *Journal of Transport Economics and Policy*, 43(3), 365-384.
- Khan, M.A. (2007). The Role of Human Capital in Attracting Foreign Direct Investment: A South Asian Perspective. *Journal of Human Resource Development*, SAARC 2007, 5 -25.
- Kiel, J, Smith, R and Ubbels, B. (2014). The impact of transport investments on competitiveness. *Transportation Research Procedia*, 1, 77 – 88.
- Kim, H. (2010). Political Stability and Foreign Direct Investment. *International Journal of Economics and Finance*, 2(3), 59-71.
- Kinoshita, Y. and Campos, N. F. (2003). *Why does FDI go where it goes? New evidence from the transition economies* (No. 3-228). International Monetary Fund, Washington.

- Kirkulak, B., Qiu, B., & Yin, W. (2011). The impact of FDI on air quality: evidence from China. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 4(2), 81-98.
- Knaap, T. and Oosterhaven, J. (2017), Spatial economic impacts of transport infrastructure investments, in *Transport Projects, Programmes and Policies* (pp. 87-105), Routledge.
- Koetse, M.J. and Rietveld, P. (2009). The impact of climate change and weather on transport: An overview of empirical findings. *Transport Research Part D*, 14, 205-221.
- Kokkinou, A. and Psycharis, I. (2004), *Foreign Direct Investments, Regional Incentives and Regional Attractiveness in Greece*, University of Thessaly, Department of Planning and Regional Development, Discussion Paper Series, 10(11), 283-316.
- Kokkoris, I. P., Drakou, E. G., Maes, J., and Dimopoulos, P. (2018). Ecosystem services supply in protected mountains of Greece: setting the baseline for conservation management. *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, 14(1), 45-59.
- Kokores, I.T., Kottaridi, C. and Pantelidis, P. (2017). Intra Eurozone Foreign Direct Investment and Deflation. *International Advances in Economic Research*, 23(2), 217–229.
- Kolstad, I. and Villanger, E. (2008). Determinants of foreign direct investment in services. *European Journal of Political Economy*, 24(2), 518-533.
- Kolstad, I., and Wiig, A. (2012). What determines Chinese outward FDI?. *Journal of World Business*, 47(1), 26-34.
- Kowalewski, O. and Radło, M.- J. (2014). Determinants of foreign direct investment and entry modes of Polish multinational enterprises: A new perspective on internationalization. *Communist and Post-Communist Studies*, 47(3-4), 365-374.
- Kravis, I. B. and Lipsey, R. E. (1982). The Location of Overseas Production and Production for Export by U. S. Multinational Firms. *Journal of International Economics*, 12, 201-223.
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99 (3), 483–499.

- Krugman, P. (1993). FIRST NATURE, SECOND NATURE, AND METROPOLITAN LOCATION. *Journal of Regional Science*, 33(2), 129-144.
- Krugman, P. (1999). The role of geography in development. *International Regional Science Review*, 22, 142-161.
- Kurihara, Y. (2012). The Deterministic Elements of FDI to ASEAN Countries: The Relationship between FDI and Macroeconomic Variables. *Journal of Management and Sustainability*, 2(2), 11-17.
- Kurtishi-Kastrati, S. (2013). The Effects of Foreign Direct Investments for Host Country's Economy. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(1), 26-38.
- Kyrkilis, D. and Koboti, S. (2015). Intellectual Property Rights as Determinant of Foreign Direct Investment Entry Mode: The Case of Greece. *Procedia Economics and Finance*, 19, 3-16.
- Ladkin, A. (2000). Vocational education and food and beverage experience: Issues for career development. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12(4), 226-233.
- Lambsdorff, J.G. (2006), *Causes and consequences of corruption: What do we Know from a cross-section of countries?*, in Rose-Ackerman, S. (ed.), "International handbook on the economics of corruption", Edward Elgar Publishing Limited.
- Ledyaeva, S., Karhunen, P. and Kosonen, R. (2012). The Global Economic Crisis and Foreign Investment in Russia from the EU: Empirical Evidence from Firm-Level Data. *Eurasian Geography and Economics*, 53, 772-789.
- Lee, J. W., and Brahmasrene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38, 69-76.
- Leitao, N.C. (2010). Localization Factors and Inward Foreign Direct Investment in Greece. *Theoretical and Applied Economics*, XVII, 6(547), 17-26.
- Lessmann, K. (2013). Foreign direct investment and regional inequality: A panel data analysis. *China Economic Review*, 24, 129-149.
- Lewis, J.R. (1993). Multipoint Scales: Mean and Median Differences and Observed Significance Levels. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 5(4), 383-392.

- Liargovas, P. and Skandalis, K. (2012). Foreign Direct Investment and Trade Openness: The Case of Developing Economies. *Social Indicators Research*, 106(2), 323-331.
- Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology*, 22(140), 1–55.
- Limaο, N. and Venables, A. J. (2001). Infrastructure, geographical disadvantage, transport costs, and trade. *The World Bank Economic Review*, 15(3), 451-479.
- Lipsey, R. E. (1994), *Foreign-owned firms and U.S. wages*, NBER Working Paper 4927. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research, November.
- Lipsey, R. E., (2003), *Foreign Direct Investments and the Operations of Multinational Firms: Concepts, History and Data*, in Choi E. K. and Harrigan J.(eds): “Handbook of International Trade”, Blackwell Publishing, Malden.
- Lipsey, R.E. (2004), *Home and Host Country Effects of Foreign Direct Investment*, in Baldwin, R.E. and Winters, L.A. (eds): *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics*, pp.333-382, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lipsey, R.E. and Sjöholm, F. (2003). Foreign direct investment, education, and wages in Indonesian manufacturing. *Journal of Development Economics*, 73 (1), 415-422.
- Liu, X.M., Romilly, P., Song, H.Y. and Wei, Y. Q. (1997). Country characteristics and foreign direct investment in China: A panel data analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 133(2), 13-29.
- Lohmann, M. and Kaim, E. (1999). Weather and holiday destination preferences: Image, attitude and experience. *The Tourist Review*, 54(2), 54 – 64.
- Maggi, E. and Mariotti, I. (2010). Logistics FDI in Italy: integration strategies and Motivations. *European Transport Research Review*, 2(1), 13-24.
- Maggi, E. and Mariotti, I. (2011), *Globalisation and the rise of logistics FDI. The case of Italy*, in DeSare T., Caprioglio D.(eds.), *Foreign Investment: Types, Methods and Impacts*, Nova Science Publishers, Inc.
- Magoulis, G. and Athianos, S. (2013). The trade balance of Greece in the Euro era. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 2, 187-216.

- Mahtab, N. and Islam, N. (2015). The importance of FDI in the perspective of Bangladesh Banking System: A preliminary study. *The Cost and Management*, 43(5), 34-40.
- Manning, C. (1998), *Indonesian labour in transition: An East Asian success story?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Manolopoulos, D. (2010). Determinants of Market Orientation of Foreign Operations in Greece: A Meta-Internationalization Analysis from the Subsidiary Perspective. *Contemporary Management Research*, 6(3), 179-200.
- Marinescu, N. and Constantin, C. (2008), *Greenfield vs. Acquisition in FDI: Evidence from Romania* in 10th ETSG Annual Conference, Warsaw, Poland, September 2008.
- Mariotti, I. (2015), *Transport and Logistics in a Globalizing World: A Focus on Italy*, Springer Briefs in Applied Sciences and Technology, Politecnico Di Milano: Springer.
- Markusen, J. R. (2002), *Multinational Firms and the Theory of International Trade*, University of Colorado, Boulder NBER CEPR, The MIT Press.
- Marshall, A. (1890), *Principles of Economics*, 8th edition, London: MacMillan and Co Ltd.
- Martin, G.M.B. (2005). Weather, climate and tourism a geographical perspective. *Annals of Tourism Research*, 3, 571-591.
- Masters, W.A., and McMillan, M. (2001). Climate and Scale in Economic Growth. *Journal of Economic Growth*, 6, 167-186.
- McQueen, M. (1989). Multinationals in tourism. *Tourism marketing and management handbook*, 285-289.
- Michael, E. J. (2003). Tourism micro-clusters. *Tourism Economics*, 9(2), 133-145.
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63 (2), 81 -97.
- Mimikou, M.A. (2005). Water resources in Greece: Present and future. *Global NEST Journal*, 7(3), 313-322.
- Mina, W. (2009). External commitment mechanisms, institutions, and FDI in GCC countries. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 19(2), 371-386.

- Mishkin, F. S. (1992). Anatomy of a financial crisis. *Journal of evolutionary Economics*, 2(2), 115-130.
- Molaie, B. and Ahmadi, A. (2013). The Effect of Democracy, Economic Stability and Political Stability on Foreign Direct Investment: Evidence from 178 World's Countries. *Journal of Business and Economics*, 4(9), 881-894.
- Mollick, A. V., Ramos-Duran, R. and Silva-Ochoa, E. (2006). Infrastructure and FDI inflows into Mexico: A panel data approach. *Global Economy Journal*, 6(1), 1-27.
- Monastiriotis, V. and Jordaan, J. A. (2010). Does FDI promote regional development? Evidence from local and regional productivity spillovers in Greece. *Eastern Journal of European Studies*, 1(2), 139-164.
- Monastiriotis, V. and Jordaan, J. (2011), *Regional distribution and spatial impact of FDI in Greece: evidence from firm-level data*, Hellenic Observatory papers on Greece and Southeast Europe, GreeSE paper no. 44. The Hellenic Observatory, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Morgan, R. E., and Katsikeas, C. S. (1997). Theories of international trade, foreign direct investment and firm internationalization: a critique. *Management decision*, 35(1), 68-78.
- Morris, A. (1992). Spain's new economic geography: the Mediterranean axis. *Scottish Geographical Magazine*, 108(2), 92-98.
- Morschett, D., Schramm-Klein, H. and Swoboda, B. (2010). Decades of research on market entry modes: What do we really know about external antecedents of entry mode choice?. *Journal of International Management*, 16(1), 60-77.
- Naanwaab, C. και Diarrassouba, M. (2016). Economic freedom, human capital, and foreign direct investment. *The Journal of Developing Areas*, 50(1), 407-424.
- National Bank of Greece (2013), *Container Ports: An Engine of Growth*, Sectoral Report.
- Naudé, W. A. and Krugell, W. F. (2007). Investigating geography and institutions as determinants of foreign direct investment in Africa using panel data. *Applied economics*, 39(10), 1223-1233.
- Naudé, W. (2009). Geography, transport and Africa's proximity gap. *Journal of Transport Geography*, 17(1), 1-9.

- Ndeffo, L.N., Kamdem, D. and Nanfosso, R.T. (2013). Foreign Direct Investments and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: A Comparative Analysis between Landlocked Countries and Countries Having Access to the Sea. *International Journal of Economics and Finance*, 5(6), 157-169.
- Nigh, D. (1985). The Effect of Political Events on United States Direct Foreign Investment: A Pooled Time-series Cross-sectional Analysis. *Journal of International Business Studies*, 16, 1-17.
- Njoroge, S. and Okech, T. (2011). An assessment of the Factors Influencing Foreign Direct Investment Inflows in Kenya's Horticultural Industry. *International Journal of Business and Social Science*, 2(5), 101-108.
- Nocke, V. and Yeaple, S. (2007). Cross-border mergers and acquisitions vs. greenfield foreign direct investment: The role of firm heterogeneity. *Journal of International Economics*, 72(2), 336-365.
- North, D.C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press.
- Notteboom, T. (2008), *The relationship between seaports and the inter-modal hinterland in light of global supply chains: European Challenges*, Discussion Paper 2008-10, OECD.
- Nogué, J. and Vicente, J. (2004). Landscape and national identity in Catalonia. *Political Geography*, 23, 113-132.
- Noorbakhsh, F., Paloni, A. and Youssef, A. (2001). Human capital and FDI inflows to developing countries: New empirical evidence. *World Development*, 29(9), 1593-1610.
- Nunnenkamp, P. (2002), *Determinants of FDI in developing countries: has globalization changed the rules of the game?*, Institute of World Economics, Kiel, Working Paper, 1122.
- OECD (2002), *Foreign Direct Investment for Development: Maximizing Benefits, Minimizing Costs*, Paris, France.
- OECD (2007), *Tax Effects on Foreign Direct Investment - Recent Evidence and Policy Analysis*, 17.
- OECD (2008), *OECD Benchmark definition of Foreign Direct Investment*: Fourth edition, OECD.
- OECD (2016), *OECD Economic Surveys: Greece 2016*, Paris: OECD Publishing.

- OECD Data (2018), Value added by activity, διαθέσιμο στο:
<https://data.oecd.org/natincome/value-added-by-activity.htm>, (τελευταία
πρόσβαση 06/11/2018).
- Okech, T. C. and Njoroge, S. (2011). An assessment of the factors influencing Foreign
Direct Investment inflows in Kenya's horticultural Industry. *International
Journal of Business and Social Science*, 2(5), 101-108.
- O'Leary-Kelly, S.W. and Vokurka, R.J. (1998). The empirical assessment of construct
validity. *Journal of Operations Management*, 16(4), 387-405.
- Olsson, O. (2005). Geography and institutions: Plausible and implausible linkages.
Journal of Economics, 86, Suppl. 10, 167-194.
- Ottaviano, G., and Puga, D. (1998). Agglomeration in the global economy: A survey
of the 'new economic geography'. *The World Economy*, 1-33.
- Ottaviano, G., and Thisse, J. F. (2004). Agglomeration and Economic Geography.
Handbook of Regional and Urban Economics, 4, 2563-2608.
- Oviatt, B. M. and McDougall, P. P. (1994). Toward a theory of international new
ventures. *Journal of international business studies*, 25(1), 45-64.
- Oulton, N. (2001), Why do foreign-owned firms in the U.K. have higher labour
productivity? in *Inward investment, technological change, and growth*, Pain, N.,
New York: Palgrave.
- Pallant, J. F. and Tennant A. (2007). An introduction to the Rasch measurement
model: An example using the Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS).
British Journal of Clinical Psychology, 46, 1-18.
- Pansiri, J. (2005). Pragmatism: A Methodological Approach to Researching Strategic
Alliances in Tourism. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 2(3),
pp. 191-206.
- Pantelidis, P. and Nikolopoulos, E. (2008). FDI attractiveness in Greece. *International
Advances in Economic Research*, 14(1), 90-100.
- Pantelidis, P. and Paneta, E. (2016). Determinants of Inward Foreign Direct Investment
in Greece. *Journal of Economics, Business and Management*, 4(5), 367-371.
- Pantelopoulos, G. (2016). Third-Level Education, Labour Force and the performance
of Foreign Direct Investment in Greece. A Moral perspective for Europe.
Advances in Management & Applied Economics, 6(1), 1-22.

- Papazoglou, C.E. (2001), *Regional economic integration and FDI inflows: experience*, Bank of Greece, Economic Bulletin, No. 17.
- Paramati, S.R., Shahbaz, M. and Alam, S. (2017). Does tourism degrade environmental quality? A comparative study of Eastern and Western European Union. *Transportation Research Part D* , 50, 1–13.
- Parr, J.B. (2002). Agglomeration economies: ambiguities and confusions. *Environment and Planning A*, 34, 717-731.
- Pavlinek, P. (2004). Regional development implications of foreign direct investment in Central Europe. *European Urban and Regional Studies*, 11(1), 47–70, SAGE Publications.
- Peters, M. and Buhalis, D. (2004). Family hotel businesses: Strategic planning and the need for education and training. *Education and Training*, 46(8/9), 406-415.
- Petrakou, M. (2013). The Determinants of Foreign Direct Investment in the Greek Regions. *Journal of Urban and Regional Analysis*, V (1), 45-64.
- Poelhekke, S. and Van der Ploeg, R. (2010), *Do Natural Resources Attract FDI? Evidence from Non-Stationary Sector-Level Data*, CEPR Discussion Paper, DP8079.
- Poelhekke, S. and Van der Ploeg, F. (2013). Do natural resources attract nonresource FDI?. *Review of Economics and Statistics*, 95(3), 1047-1065.
- Polit, D. and Beck, C. T. (2006). The Content Validity Index: Are You Sure You Know What's Being Reported? Critique and Recommendations. *Research in Nursing & Health*, 26, 489-497.
- Prakash, A. and Potoski, M. (2007). Collective Action through Voluntary Environmental Programs: A Club Theory Perspective. *The Policy Studies Journal*, 35 (4), 773-792.
- Prasad, A.S., Mandal, B and Bhattacharjee, P. (2017). Time zone difference, comparative advantage and trade: A review of literature. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 5(3), 1-16.
- Pylak, K. and Majerek, D.(2014), *Agglomeration Economies: Localisation or Urbanisation? Structural Models for More and Less Developed European Regions* in 4th International Conference on Education, Research and Innovation, Bangkok, Thailand, 25 September 2014.

- Ramcharan, R. (2009). Why an economic core: domestic transport costs. *Journal of Economic Geography*, 9, 559–581.
- Resmini, L. (2000). The determinants of foreign direct investment in the CEECs, new evidence from sectoral patterns. *Economics of transition*, 8(3), 665-689.
- Rietveld, P. (1989). Infrastructure and regional development. *The Annals of Regional Science*, 23(4), 255-274.
- Robson, C. (2002), *Real World Research*, 2nd edition, Oxford: Blackwell.
- Rodriguez-Pose, A., Tselios, V., Winkler, D. and Farole, T. (2013). Geography and the Determinants of Firm Exports in Indonesia. *World Development*, 44, 225-240.
- Rodríguez-Pose, A. and Cols, G. (2017). The determinants of foreign direct investment in sub-Saharan Africa: What role for governance?., *Regional Science Policy & Practice*, 9(2), 63-81.
- Rodrik, D. (2002), *Institutions, Integration, and Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth*, Harvard University.
- Rodrik, D., Subramanian, A. and Trebbi, F. (2004). Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of economic growth*, 9(2), 131-165.
- Roos, M. W.M. (2005). How important is geography for agglomeration?. *Journal of Economic Geography*, 5, 605–620.
- Sachs, J.D. and Warner, A.M. (1999). The big push, natural resource booms and growth. *Journal of Development Economics*, 59, 43–76.
- Sachs, J.D. and Warner, A.M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827–838.
- Sachs, J. D. (2003). *Institutions don't rule: direct effects of geography on per capita income* (No. w9490). National Bureau of Economic Research.
- Sahoo, P., Dash, R.K. and Nataraj, G. (2010). Infrastructure Development and Economic Growth in China. *Discussion Paper No 261*, Institute of Developing Economics.
- Sakali, C. (2013). Determinants of foreign direct investment (FDI) in Bulgaria: An econometric analysis using panel data. *Journal of Economics and Business*, 16(1), 73-97.
- Saunders, M., Lewis, P. and Thornhill, A. (2009), *Research methods for business students*, 5th edition, Essex: Pearson Education.

- Sayek, S. (2009). Foreign Direct Investment and Inflation. *Southern Economic Journal*, 76(2), 419-443.
- Scherpenzeel, A.C. and Saris, W.E. (1997). The Validity and Reliability of Survey Questions: A Meta-Analysis of MTMM Studies. *Sociological Methods & Research*, 25(3), 341-374.
- Schmitz, A. and Bieri, J. (1972). EEC Tariffs and US Direct Investments. *European Economic Review*, 3, 259-270.
- Schneider, F. (1985). Economic and political determinants of foreign direct investment. *World Development*, 13(2), 161-175.
- Schwab, D.P. (1980). Construct validity in organizational behavior. *Research in Organizational Behavior*, 2, 3-43.
- Shah, M. H. (2014). The Significance of infrastructure for FDI Inflow in Developing Countries. *Journal of Life Economics*, 2, 1-16.
- Shaw, G. and Williams, A. (2009). Knowledge transfer and management in tourism organisations: An emerging research agenda. *Tourism Management*, 3, 325-335.
- Sheehan, K. B. (2001). E-mail survey response rates: A review. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 6 (2).
- Sheng, L. and Tsui, Y. (2010). Foreign investment in tourism: the case of Macao as a small tourism economy. *Tourism Geographies*, 12(2), 173-191
- Shih, T.- H. and Fan, X. (2009). Comparing response rates in e-mail and paper surveys: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 4(1), 26-40.
- Singh, R. (2013). Terrorism and tourism. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 2(11), 187-198.
- Socoliuc, O.R., Iacobuta, A.O. and Diaconasu, D.E. (2014). On the relationship between Foreign Direct Investments and economic growth. Romania in times of crisis. *CES Working Papers*, Centre for European Studies, 6(3), 86-102.
- Spano, D., Snyder, R.L. and Cesaraccio, C. (2013), Mediterranean Climates in Schwartz, M.D. (eds), *Phenology: An Integrative Environmental Science*, 2nd edition, Springer.
- Srivastava, S. (2003). What Is the True Level of FDI Flows to India?. *Economic and Political Weekly*, 38(7), 608-610.
- Stein, E. and Daude, C. (2007). Longitude Matters: Time Zones and Location of FDI, and Trade. *Journal of International Economics*, 71, pp. 96-112.

- Stöllinger, R. (2015). Agglomeration and FDI: Bringing International Production Linkages into the Picture, *Working Paper 121*, The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Subedi, B.P. (2016). Using Likert Type Data in Social Science Research: Confusion, Issues and Challenges. *International Journal of Contemporary Applied Sciences*, 3(2), 36-49.
- Swarbrooke, J. (1999), *Sustainable Tourism Management*, Wallingford, Oxon, UK and New York: CABI Publishing.
- Tang, J. A., and Liu, B. S. (2011). A network based theory of foreign market entry mode and post-entry performance. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 50-59.
- Tang, J.P. (2015). Pollution havens and the trade in toxic chemicals: Evidence from U.S. trade flows. *Ecological Economics* , 112, 150-160.
- Tapsoba, R. (2012). Does inflation targeting matter for attracting foreign direct investment in developing countries. *Working Paper 201203*, University of Clermont-Ferrand, CERDI.
- Tavakol, M. and Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55.
- Taylor, Z. and Ciechański, A. (2015). Control functions within large cities and Foreign Direct Investment in the transport sector: Empirical evidence from Poland. *Geographia Polonica*, 88 (4), 557-573.
- Terkenli, T.S. (2004). Landscape research in Greece: an overview. *Belgeo*, 2-3, 277-288.
- The World Bank (2009), *Reshaping Economic Geography*, World Development Report 2009, Washington DC: The World Bank.
- The World Bank (2017), Databank, διαθέσιμο στο: <http://data.worldbank.org/country/greece>, (τελευταία πρόσβαση 12/3/2017).
- The World Bank (2018), Foreign direct investment, net inflows (% of GDP), διαθέσιμο στο: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>, (τελευταία πρόσβαση 12/2/2018).
- The World Bank (2019), World Integrated Trade Solution. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://wits.worldbank.org/visualization/openness-to-trade-dashboard.html> (τελευταία πρόσβαση 15/9/2019).

- Theocharopoulos, A., Oxouzi, E., Kourkouta, V. and Papanagiotou, E. (2006), *Greek agricultural sector: Facing the challenges*, in Langeveld, H. and Röling, N.(eds.), *Changing European farming systems for a better future: New visions for rural areas*, The Netherlands: Wageningen Academic Publishers.
- Tian, Z. (2013). Measuring Agglomeration Using the Standardized Location Quotient with Bootstrap Method. *The Journal of Regional Analysis and Policy*, 43(2), 186-197.
- Ting, Y., Yin, L.R., and Ying, Z.Y. (2011). Analysis of the FDI effect on energy consumption intensity in Jiangsu Province. *Energy Procedia*, 5, 100–104.
- Tomaskovic-Devey, D., Leiter, J. and Thompson, S. (1994). Organisational survey Nonresponse. *Administrative Science Quarterly*, 39, 439-457.
- Transparency International (2019), Corruption Perceptions Index 2018. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://www.transparency.org/cpi2018> (τελευταία πρόσβαση 15/9/2019).
- Tsai, H., Song, H. and Wong, K. K. (2009). Tourism and hotel competitiveness research. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 26(5e6), 522-546.
- Tselios, V. and Tomaney, J. (2019). Decentralisation and European identity. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 51(1), 133-155.
- Tsitouras, A., Mitrakos, P., Tsimpida, C., Vlachos, V. and Bitzenis, A. (2019). An Investigation into the Causal Links Among FDI Determinants: Empirical Evidence from Greece. *Journal of East-West Business*, 1-39.
- Ucal, M., Özcan, K.M., Bilgin, M.H., and Mungo, J. (2010). Relationship between financial crisis and foreign direct investment in developing countries using semiparametric regression approach. *Journal of Business Economics and Management*, 11(1), 20-33.
- UNCTAD (1999), *Recent developments in trade and competition issues in the services sector: a review of practices in travel and tourism*, UNCTAD Series on Issues in Competition Law and Policy, New York and Geneva: United Nations.
- UNCTAD (2007), *FDI in Tourism: The Development Dimension*, New York and Geneva: United Nations Publication.
- UNCTAD (2010), *The contribution of tourism to trade and development* in Trade and Development Board, Trade and Development Commission, Geneva, Switzerland, 3-7 May 2010.

- UNCTAD (2012), *Investment Country Profiles: Greece*, New York and Geneva: United Nations, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στο: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaeia2012d9_en.pdf, (τελευταία πρόσβαση 28/02/2017).
- UNCTAD (2015), *World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance*, New York and Geneva: United Nations Publication.
- UNCTAD (2016), *World Investment Report 2016: Annex Tables*, διαθέσιμο στο: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>, (τελευταία πρόσβαση 11/01/2018).
- UNCTAD (2018), *World Investment Report 2018: Annex Tables*, διαθέσιμο στο: <https://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>, (τελευταία πρόσβαση 11/01/2018).
- Vahrenkamp R. (2010). Driving globalization: the rise of logistics in Europe 1950-2000. *European Transport*, 45, 1-14.
- Van der Ploeg, F., and Poelhekke, S. (2009). The pungent smell of “red herrings”: Subsoil assets, rents, volatility and the resource curse. *DNB Working Paper*, 233.
- Van der Putten, F.P. (2014), *Chinese Investment in the Port of Piraeus, Greece: The Relevance for the EU and the Netherlands*, Clingendael, Netherlands Institute of International Relations.
- Venables, A. J. (2006), *Shifts in economic geography and their causes* (No. 767), Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science.
- Vijayakumar, N., Sridharan, P. and Rao, K.C.S. (2010). Determinants of FDI in BRICS countries: A panel analysis. *International Journal of Business Science and Applied Management*, 5(3), 1-13.
- Vissak, T. and Roolaht, T. (2005). The negative impact of foreign direct investment on the Estonian economy. *Problems of Economic Transition*, 48(2), 43-66.
- Visser, P. S., Krosnick, J. A. and Lavrakas, P.J. (2000), *Survey Research*, in *Handbook of Research Methods in Social and Personality Psychology*, Reis H.T. and Judd, C.M. (eds.), Cambridge University Press.
- Vogiatzoglou, K. and Tsekeris, T. (2016). Determinants of inward FDI in manufacturing: a cross-sectoral analysis for Greece. *International Journal of Economics and Business Research*, 11(4), pp. 347-365.

- Wacker, K.M. (2013). On the measurement of foreign direct investment and its relationship to activities of multinational corporations. *European Central Bank, Working Paper Series, No 1614*.
- Wan, Y. K. P. (2011, April). Assessing the strengths and weaknesses of Macao as an attractive meeting and convention destination: perspectives of key informants. *Journal of Convention & Event Tourism*, 12(2), 129-151. Taylor & Francis Group.
- Wang, Y. (2010). The Analysis on Environmental Effect of Logistics Industry FDI. *iBusiness*, 2, 300-304.
- Wei, K., Yao, S. and Liu, A. (2009). Foreign Direct Investment and Regional Inequality in China. *Review of Development Economics*, 13(4), 778-791.
- Wheeler, D., and Mody, A. (1992). International Investment Location Decisions: The Case of US Firms. *Journal of International Economics*, 1992, 33 (1/2), 57-76.
- Williamson, C. R. (2009). Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance. *Public Choice*, 139(3-4), 371-387.
- Woodruff, C. (2006), *Measuring institutions* in Rose-Ackerman, S. (ed.), 'International handbook on the economics of corruption', Edward Elgar Publishing Limited.
- WTTC (2018, March), *Travel & Tourism: Economic Impact 2018: Greece*, London, U.K.
- Wu, Y., and Heerink, N. (2016). Foreign direct investment, fiscal decentralization and land conflicts in China. *China Economic Review*, 38 , 92-107.
- Wu, X., and Strange, R., (2000). The Location of Foreign Insurance Companies in China. *International Business Review*, 2000, 9 (3), 383-398.
- Xiao, Q., O'Neill, J. W. and Wang, H. (2008). International hotel development: A study of potential franchisees in China. *International Journal of Hospitality Management*, 27(3), 325-336.
- Yammarino, F. J., Skinner, S. J. and Childers, T. L. (1991). Understanding mail survey response behavior a meta-analysis. *Public Opinion Quarterly*, 55(4), 613-639.
- Yang, Y. (2012). Agglomeration density and tourism development in China: An empirical research based on dynamic panel data model. *Tourism Management*, 33, 1347-1359.
- Yanikkaya, H. (2003). Trade openness and economic growth: a cross-country empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 72, 57-89.

Zeneli, V. (2015). Corruption, Foreign Direct Investment, and International Marketing in the Western Balkans. *Thunderbird International Business Review*, 58(3), 277-291.

Zilinske, A. (2010). Negative and positive effects of foreign direct investment. *Economics and management*, 15, 332–336.

Ελληνικές αναφορές

Ασλανίδης, Α., Ζαφειρακίδης, Γ., Καλαϊτζίδης, Δ. (2008), *Γεωλογία - Γεωγραφία Β Γυμνασίου*, Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2018), Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2016), Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων, διαθέσιμο στο: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SBR01/-> (τελευταία πρόσβαση 23/03/2019).

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2017), Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (Εκτιμήσεις) (1995 - 2016), διαθέσιμο στο: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL15>, (τελευταία πρόσβαση 12/3/2017).

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2018), Στατιστικά - Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (2η εκτίμηση) (1995 - 2017), Διαθέσιμο στο: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL15/-> (τελευταία πρόσβαση 06/11/2018).

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2018), Δελτίο τύπου 31/10/2018: *ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΔΕΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΠΟΥ ΕΔΡΕΥΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΟΔΑΠΗ: Έτος 2016*, διαθέσιμο στο: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFC06/-> (τελευταία πρόσβαση στις 24/9/2019).

ΕΛΣΤΑΤ (2018), ΕΛΛΑΣ ΜΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2018.

Θεοδωροπούλου, Ρ. και Κασώλη, Μ. (2014), *Μεταφορές και Logistics*, Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, Διεύθυνση Σχεδιασμού και Προγραμματισμού, Τμήμα Προγραμματισμού.

ΙΝΣΕΤΕ (2018, Μάιος), *Η συμβολή του Τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2017*.

ΙΟΒΕ (2016), *Η συμβολή της εξορυκτικής βιομηχανίας στην ελληνική οικονομία*.

- IOBE (2017, Νοέμβριος), *The contribution of passenger shipping to the Greek economy*.
- Javeau, C. (2000), *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο – Το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή* (Μτφ.: Κ. Τζαννόνε-Τζώρτζη), Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Καλλιώρας, Δ. (2007), *Τάσεις χωροθέτησης των Οικονομικών Δραστηριοτήτων Υπό Συνθήκες Οικονομικής Ολοκλήρωσης : Επισκόπηση των Θεωριών Εμπορίου, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 13(2), 23-66.*
- ΚΕΠΕ (2014), *Το Αναπτυξιακό Όραμα για την Ελλάδα του 2020: Προβλέψεις, προϋποθέσεις ανάπτυξης και μηχανισμοί χρηματοδότησης*, Υπουργείο Ανάπτυξης.
- ΚΕΠΕ (2014), *Μελέτη για τις επενδύσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- Κόνσολας, Ν. (1997), *Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κοτταρίδη, Κ. και Γιακούλας, Δ. (2013). Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα: Οι επιπτώσεις της κρίσης και ο ρόλος των θεσμών. *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής*, 5.
- Κοτταρίδη, Κ. (2014), *Άμεσες Ξένες Επενδύσεις και Ελλάδα*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Παρατηρητήριο για την κρίση, Φάκελος Νο 01.7.
- Λιαργκόβας, Π. (2007), *Ξένες Άμεσες Επενδύσεις και ανταγωνιστικότητα: η εμπειρία της Ελλάδας και άλλων Ευρωπαϊκών χωρών*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μαλούτας, Θ. (2000) (επιμ.), *Κοινωνικός και οικονομικός Άτλας της Ελλάδας, τόμος Α', Οι πόλεις*, ΕΚΚΕ - Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα - Βόλος.
- Ντελέζος, Κ. (2019). *Τα μεγάλα projects του τουρισμού*, Το Βήμα. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://www.tovima.gr/printed_post/ta-megala-projects-tou-tourismou/ (τελευταία πρόσβαση 14/9/2019).
- Οικονόμου, Φ. (Φεβρουάριος 2014), *Οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις ως μοχλός ανάπτυξης της οικονομίας*, *Ελληνική Οικονομία*, ΚΕΠΕ.
- Πετράκος, Γ. και Ψυχάρης, Γ. (2016), *Περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα*, 2^η έκδοση, Αθήνα: Κριτική.

- Πολύζος, Σ., Πετράκος, Γ., Αραμπατζής, Γ., Σούτσας Κ. (2004), *Η συμβολή των Φυσικών Πόρων στην Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 10 (10): 259-282.
- Πολύζος Σ. και Νιαβής Σ. (2008), *Οι Προοπτικές Συνδυασμού των Σιδηροδρομικών και Θαλάσσιων Μεταφορών στην Ελλάδα*, στο 8ο Εθνικό Συνέδριο του Ελληνικού Τμήματος της ERSΑ "Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση", Αθήνα, Ελλάδα.
- PwC (2016 Ιανουάριος), *Φορολογικές πληροφορίες 2016 – Κύπρος: Το Φορολογικό σύστημα της Κύπρου*, PwC Κύπρου.
- Ραφτόπουλος Β. και Θεοδοσοπούλου Θ. (2002). Μεθοδολογία στάθμισης μιας κλίμακας. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 19, 577-589.
- Schnell, R., Hill, P.B. and Esser E. (2014), *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας* (Μτφ. Ν. Ναγόπουλος), Αθήνα: Προπομπός.
- ΣΕΒ (2012), *Συμπεράσματα και προτάσεις από το Δίκτυο Επιχειρηματικής και Τεχνολογικής Πληροφόρησης, Σύνοψη Σχεδίου*, Αθήνα: ΣΕΒ.
- ΣΕΒ (2016 Μάιος), *Προτάσεις πολιτικής για την ενθάρρυνση των παραγωγικών επενδύσεων*, Αθήνα: ΣΕΒ.
- ΣΕΒ (2017, Μάρτιος), *Η χωροταξία ως προϋπόθεση ανάπτυξης, Οικονομία και Επιχειρήσεις*, τεύχος 4.
- ΣΕΤΕ (2014), *Απολογισμός – Annual Report 2013*, διαθέσιμο στο: http://sete.gr/media/1975/setemap_report_2013.pdf (τελευταία πρόσβαση 24/3/2017).
- SETE Intelligence (2015), *Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014 – συνοπτική απεικόνιση βασικών μεγεθών*, Αθήνα: Ινστιτούτο ΣΕΤΕ.
- ΤΑΙΠΕΔ Α.Ε. (2017), *Δελτίο τύπου 21/12/2017*, διαθέσιμο στο: <https://www.hrdf.com/storage/files/uploads/ypografh-olth211217.pdf> (τελευταία πρόσβαση 12/10/2019).
- Τράπεζα της Ελλάδος (2015), *Δελτίο τύπου 20/01/2015*, διαθέσιμο στο: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/PressReleases/DispItem.aspx?Item_ID=4850&List_ID=1af869f3-57fb4de6b9aebdfd83c66c95&Filter_by=DT (τελευταία πρόσβαση 26/3/2017).

Τράπεζα της Ελλάδος (2018), Στατιστικά Στοιχεία, Εξωτερικός τομέας, διαθέσιμο στο:

<http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/externalsector/default.aspx>

(τελευταία πρόσβαση 11/01/2019).

Τσοπάνογλου, Α. (2010), *Μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας και εφαρμογές της στην αξιολόγηση της γλωσσικής κατάρτιση*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερευνητικό Ερωτηματολόγιο

Προφίλ Επένδυσης (Επιχείρησης)

1. Οικονομικός τομέας στον οποίο ανήκει η επιχείρησή σας:

- ☐ Μεταποίηση-Βιομηχανία (Δευτερογενής)
- ☒ Υπηρεσίες (Τριτογενής)
- ☐ Ενεργειακός

2. Σε ποιόν παραγωγικό κλάδο του τριτογενή τομέα υπάγεται η επιχείρησή σας;

- ☐ Τουριστικός
- ☐ Μεταφορές
- ☐ Άλλος:

3. Λειτουργεί η επιχείρησή σας σε συνεργασία με ξένη εταιρεία (αλυσίδα);

- ☐ Ναι, με συμβόλαιο διαχείρισης
- ☐ Ναι, με το σύστημα δικαιόχρησης (franchising)
- ☐ Όχι, δεν λειτουργεί η επιχείρησή μου σε συνεργασία με ξένη εταιρεία (αλυσίδα)

4. Μέγεθος επιχείρησης (σύμφωνα με τον κανονισμό 2003/361/EC):

- ☐ Πολύ μικρή (έως 10 εργαζόμενοι)
- ☐ Μικρή (10-49 εργαζόμενοι)
- ☐ Μεσαία (50-249 εργαζόμενοι)
- ☐ Μεγάλη (250+ εργαζόμενοι)

5. Σύνολο ετήσιου ισολογισμού της επιχείρησής σας:

- ☐ Έως 2 εκατομμύρια Ευρώ
- ☐ 2 έως 10 εκατομμύρια Ευρώ
- ☐ 10 έως 43 εκατομμύρια Ευρώ
- ☐ Πάνω από 43 εκατομμύρια Ευρώ

6. Πότε έγινε η πρώτη εγκατάσταση της επιχείρησής σας στην Ελλάδα;

7. Νομός στον οποίο είναι εγκατεστημένη η επιχείρησή σας

8. Σε ποια πόλη βρίσκεται η κύρια εγκατάσταση της επένδυσής (επιχείρησής) σας;

9. Νομός καταγωγής του υπευθύνου ή του διαχειριστή της επιχείρησης

10. Αναφέρετε το είδος της εγκατάστασης:

- ☐ Έδρα (Κεντρικά γραφεία) της επιχείρησης, μονάδα παραγωγής και πωλήσεις στην ίδια τοποθεσία.
- ☐ Έδρα (Κεντρικά γραφεία) της επιχείρησης σε μια τοποθεσία ΚΑΙ μονάδα παραγωγής και πωλήσεις σε άλλη τοποθεσία.
- ☐ Έδρα (Κεντρικά γραφεία) και μονάδα παραγωγής σε μια τοποθεσία ΚΑΙ πωλήσεις σε διαφορετική τοποθεσία
- ☐ Έδρα (Κεντρικά γραφεία) και πωλήσεις στην ίδια τοποθεσία ΚΑΙ μονάδα παραγωγής σε άλλη τοποθεσία

11. Αριθμός των εγκαταστάσεων που αποτελούν την επιχείρησή σας:

- ☐ Μία
- ☐ Περισσότερες της μιας εγκαταστάσεις

12. Σε περίπτωση που έχετε εγκαταστάσεις σε άλλους Νομούς, αναφέρετε που βρίσκονται αυτές

Χαρακτηρισμός συνολικής επένδυσης (Ελληνική ή Ξένη Άμεση Επένδυση)

13. Η επένδυση είναι αμιγώς ελληνική;

- ☐ Ναι, είναι αμιγώς ελληνική
- ☐ Όχι, δεν είναι αμιγώς ελληνική (συμμετέχουν και ξένοι επενδυτές)

14. Ποιά προοπτική υπάρχει να παραμείνει η επένδυσή σας στην Ελλάδα;

- ☐ Να παραμείνει για τα επόμενα (τουλάχιστον) 5 χρόνια
- ☐ Να παραμείνει για τα επόμενα (τουλάχιστον) 10 χρόνια
- ☐ Να παραμείνει για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 15 ετών
- ☒ Δε γνωρίζω/Δεν απαντώ

15. Αναφέρετε το ποσοστό επί τοις εκατό (%) της ξένης ιδιοκτησίας (με δικαίωμα
ψήφου) στο μετοχικό κεφάλαιο της επιχείρησης:

- ☐ Μικρότερο από 10%
- ☐ 10%-50%
- ☐ Μεγαλύτερο από 50%

16. Μέσω ποιας μορφής πραγματοποιήσατε επένδυση στην Ελλάδα; (για τις ΞΑΕ)

- ☐ Επένδυση Greenfield
- ☐ Μέσω συγχώνευσης με ελληνική επιχείρηση
- ☐ Μέσω εξαγοράς
- ☐ Μέσω του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων
- ☐ Επένδυση Στρατηγικής Συμμαχίας ή Joint Venture
- ☐ Άλλη:

17. Προτίθεστε να επεκτείνετε περαιτέρω την υπάρχουσα δραστηριότητα της
επιχείρησής σας στην Ελληνική επικράτεια;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι
- ☐ Δε γνωρίζω/ Δεν απαντώ

18. Είναι στις προθέσεις σας να πουλήσετε την επιχείρησή σας σε επενδυτή στο
άμεσο μέλλον;

- ☐ Ναι, σε ξένο επενδυτή
- ☐ Ναι, σε Έλληνα επενδυτή
- ☐ Πιθανόν
- ☐ Όχι
- ☒ Δε γνωρίζω/ Δεν απαντώ

Ο ρόλος της γεωγραφίας στην εγκατάσταση της επένδυσης

Δηλώστε την άποψή σας σχετικά με τις παρακάτω προτάσεις :

19. Η άμεση πρόσβαση στη θάλασσα και η ύπαρξη λιμανιού είναι πολύ σημαντική για την εγκατάσταση της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

20. Το ήπιο μεσογειακό κλίμα της Ελλάδας και οι ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες (μικροκλίμα) της περιοχής αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

21. Η ύπαρξη φυσικών πόρων (π.χ. έδαφος-υπέδαφος) αποτέλεσαν κρίσιμο παράγοντα για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

22. Η ύπαρξη πολιτιστικών πόρων (π.χ. ιστορία, πολιτιστικά μνημεία κ.ά.) ήταν κρίσιμος παράγοντας για την επιλογή τοποθεσίας της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

23. Το ανάγλυφο της Ελλάδας (συνδυασμός βουνών με παράκτιες περιοχές και ύπαρξη αρκετών μικρών και μεγάλων νησιών) επηρέασε την επιλογή του τόπου εγκατάστασης της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

24. Πως αξιολογείτε το φυσικό περιβάλλον στην περιοχή εγκατάστασης;

Χαμηλής ποιότητας					Υψηλής ποιότητας	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

25. Η απόσταση από τους προμηθευτές σας ήταν καθοριστικός παράγοντας στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

26. Η απόσταση της επιχείρησης από ομοειδείς ανταγωνιστικές επιχειρήσεις επηρέασε την επιλογή τοποθεσίας για την εγκατάστασή της.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

27. Η γειτονία της Ελλάδας με τις υπόλοιπες Βαλκανικές χώρες και το γεγονός ότι αποτελεί σταυροδρόμι τριών ηπείρων ήταν σημαντικός παράγοντας για την επιλογή της χώρας εγκατάστασης της επένδυσης.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

28. Η απόσταση της επιχείρησής σας από την πρωτεύουσα είναι σημαντικός παράγοντας για την επιλογή του τόπου εγκατάστασής της.

Διαφωνώ απόλυτα					Συμφωνώ απόλυτα	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

29. Πόσο σημαντική θεωρείτε τη γεωγραφική θέση της περιοχής εγκατάστασης της επιχείρησής σας στο χάρτη της Ελλάδας ;

Καθόλου σημαντική					Πολύ σημαντική	
1	2	3	4	5	6	7
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☒

30. Ποιόν από τους παρακάτω γεωγραφικούς παράγοντες (που ήδη προαναφέρθηκαν) θεωρείτε τον πιο σημαντικό;

- ☐ Κλίμα
- ☐ Πρόσβαση στη θάλασσα
- ☐ Φυσικός πλούτος
- ☐ Γεωμορφολογία (ανάγλυφο της χώρας ή ειδικότερα της περιοχής)
- ☐ Ύπαρξη βουνών σε κοντινή απόσταση
- ☐ Απόσταση από την αγορά
- ☐ Απόσταση από τον ανταγωνισμό
- ☐ Απόσταση από τους προμηθευτές
- ☐ Φυσικό περιβάλλον της περιοχής εγκατάστασης
- ☐ Απόσταση από την πρωτεύουσα
- ☐ Γεωγραφική θέση περιοχής εγκατάστασης στο χάρτη της Ελλάδας

31. Θεωρείτε ότι η μορφολογία της Ελλάδας αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επιχείρησή σας;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι

32. Το μικρό μέγεθος της Ελληνικής αγοράς είχε επίδραση στα πρώτα στάδια της απόφασής σας για την πραγματοποίηση επένδυσής στη χώρα;

- ☐ Ναι
☐ Όχι

33. Η συγκέντρωση επιχειρήσεων άλλων κλάδων στην περιοχή εγκατάστασης επηρέασε την επιλογή της τοποθεσίας εγκατάστασης της επένδυσής σας;

- ☐ Ναι
☐ Όχι

34. Τι επίπτωση πιστεύετε ότι θα έχει η συσσώρευση επιπλέον ομοειδών επιχειρήσεων εγχώριων ή ξένων στις πωλήσεις της υπηρεσίας ή του προϊόντος που προσφέρει η επιχείρησή σας;

Πολύ αρνητική							Πολύ θετική
1	2	3	4	5	6	7	
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	

Αξιολόγηση λοιπών προσδιοριστικών παραγόντων και σημασίας των ΞΑΕ για την Ελλάδα

35. Δηλώστε την άποψή σας για την επίδραση των παρακάτω παραγόντων στην εγκατάσταση μιας επένδυσης στην Ελλάδα:

	Καθόλου σημαντικός παράγοντας				Πολύ σημαντικός παράγοντας		
	1	2	3	4	5	6	7
Διαφθορά							
Υπερβολική γραφειοκρατία							
Οικονομική κρίση							
Εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό							
Πολιτική Σταθερότητα							
Μεταφορικές & Τηλεπικοινωνιακές Υποδομές							
Σταθερή φορολογική πολιτική							
Ελευθερία στο εμπόριο							
Γεωγραφική θέση & Μορφολογία εδάφους							
Παρεμβάσεις τοπικών αρχών (Δήμου, περιφέρειας)							

36. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι η περιοχή εγκατάστασης της επένδυσής σας πρέπει να διαθέτει σύγχρονες μεταφορικές υποδομές;

Σε πολύ μικρό βαθμό

Σε πολύ μεγάλο βαθμό

1

2

3

4

5

6

7

☐☐☐☐☐☐☐

37. Ποια από τις παρακάτω μεταφορικές υποδομές θεωρείται πιο σημαντική;

☐

Αεροδρόμιο

☐

Λιμάνι

☐

Σιδηροδρομικές υποδομές

☐

Μαρίνα

☐

Άλλη (Προσδιορίστε):

38. Υπάρχει κάποιος άλλος παράγοντας που θεωρείτε κρίσιμο για την εγκατάσταση μιας επένδυσης (επιχείρησης);

☐

Ναι

☐

Όχι

39. Προσδιορίστε τον παράγοντα αυτό:

40. Θεωρείτε τελικά ότι τα φυσικά γεωγραφικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας υπερτερούν των μειονεκτημάτων που τυχόν εμφανίζει η χώρα σε άλλους παράγοντες σημαντικούς για την προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων;

☐

Ναι

☐

Όχι

41. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι η προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην Ελλάδα θα έχει θετική επίδραση στην απασχόληση, μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας;

Σε πολύ μικρό βαθμό

Σε πολύ μεγάλο βαθμό

1

2

3

4

5

6

7

☐☐☐☐☐☐☐

42. Θεωρείτε ότι το πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων που εφαρμόζεται από το
Ελληνικό Δημόσιο (ΤΑΙΠΕΔ) θα προσελκύσει το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών;

- ☐ Ναι
- ☐ Μάλλον Ναι
- ☐ Μάλλον Όχι
- ☐ Όχι
- ☐ Δεν έχω άποψη

43. Τελικά, πιστεύετε ότι η προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων μπορεί να
βοηθήσει την Ελλάδα να αναπτυχθεί και να ξεπεράσει την οικονομική κρίση;

- ☐ Ναι, μπορεί να βοηθήσει συνολικά τη χώρα.
- ☐ Μπορεί να βοηθήσει, αλλά μόνο την περιφέρεια (στην οποία εγκαθίστανται οι Ξένες Επενδύσεις)
- ☐ Μπορεί να βοηθήσει, αλλά μόνο τον Νομό (στον οποίο εγκαθίστανται οι Ξένες Επενδύσεις)
- ☐ Όχι, δεν μπορεί να βοηθήσει